

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

el-AHFES el-EVSAF

VE

ME'ÂNİ'L-ĞUR'ÂN'I

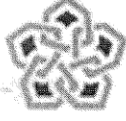
Süleyman Mahmut KAYAGİL

DOKTORA TEZİ

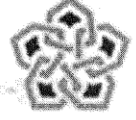
Danışman

Prof. Dr. Taceddin UZUN

Konya – 2013

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

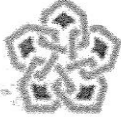

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

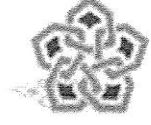
Öğrencinin	Adı Soyadı	Süleyman Mahmut KAYAGİL
	Numarası	018106083002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arapça ve Belagati
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
	Tezin Adı	el- Ahkâş el- Eusat ve Meân: l- Kurânı

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Süleyman Mahmut KAYAGIL
	Numarası	01 81 060 83 002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dil. ve Belagatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Tacettin Uzun
Tezin Adı	el-Ahfeş el-Eusat ve Meân-i Kurânî	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ..... başlıklı bu çalışma ..22.1.10..12.2013. tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.
Doktora

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Prof. Dr. Tacettin Uzun

Doc. Dr. Mahmut KAFES

Prof. Dr. Seyit BAHCIVAN

Prof. Dr. Hüseyin Tekin GÖKMENOĞLU

Prof. Dr. M. Ali KAPAR

Mavi Tükenmez Kalemle doldurunuz.
T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Tez Savunma Sınavı Tutanak Formu

I. Öğrenci Bilgileri			
Adı:	Sâleyman Mahmut	Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Soyadı:	Kayaçıl	Bilim Dalı:	Arap Dili ve Belagatı
Numarası:	018106083002	Sınav Durumu:	☒ I.Savunma Sınavı ☐ II.Savunma Sınavı
Danışman:	Prof. Dr. Tacettin Uzun	Programı:	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora

II. Sınav Bilgileri:

Tarihi	Saat	Süresi
02.10.2013	10.00	120 dakika

III. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

☒	Savunulan tezin Kabul Edilmesine,		
☐	Savunulan tezin Düzeltilmesine,		
☐	Savunulan tezin (*)Reddedilmesine,		
Salt Çoğunluk ☐	Oy Çokluğu ☐	Oy Birliği ☒	ile karar verilmiştir.

N.E.Ü. Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans/ Doktora Tez Savunma Sınavı gerçekleştirilmiş ve adayın durumu bu tutanakla tespit edilmiştir.

IV. Tez İzleme Komitesi Üyeleri

Unvanı	Adı Soyadı	İmza
1	Prof. Dr. Danışman Tacettin Uzun	
2	Doç. Dr. Üye Mahmut Kafes	
3	Prof. Dr. Üye Hüseyin Tekin Gökmenoğlu	
4	Prof. Dr. Üye M. Ali Kapat	
5	Prof. Dr. Üye Seyit Bahçıvan	

Not:

Bu belge, Tez Savunma Sınavı'ndan sonra üç gün içerisinde, Tez inceleme ve Değerlendirme Formu (Rapor) ile birlikte Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne gönderilmelidir.

(*)Tezi Reddedilen öğrenci, Reddedilen tezin bir nüshasını gerekçeli kararla birlikte Enstitüye teslim etmesi gerekmektedir.

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. Erol Güngör
Konferans Salonu Altı 42090 Meram Yeni Yol /Meram /KONYA
Tel: 0 332 324 5437 Faks: 0 332 324 5510 www.konya.edu.tr e-mail:sosbil@konya.edu.tr

Öğrencinin	Adı Soyadı	Süleyman Mahmut KAYAGİL		
	Numarası	018106083002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Danışmanı	Prof. Dr. Taceddinn Uzun		
	Programı	Yüksek Lisans	☐	Doktora

Tezin Adı **el-AHFES el-EVSAT VE MEÂNİ'L-KUR'ÂN'I**

ÖZET

el-Ahfeş el-Evsat'ın hayatının ve “Meâni'l-Kur'ân” isimli eserindeki metodunun araştırıldığı bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Girişte Meâni'l-Kur'ân nevindeki eserler ve onların ortaya çıkışı hakkında genel bilgi verilmiştir. Birinci bölümde el-Ahfeş el-Evsat'ın hayatı, ilmî şahsiyeti, yaşadığı asır, yetiştiği ilmî muhit ve eserleri araştırılmıştır.

İkinci bölümde el-Ahfeş el-Evsat'ın “Meâni'l-Kur'ân”daki metodu dil ve tefsir ilimleri yönüyle incelenmiştir. Eser dil yönüyle incelenirken nahiv, sarf ve lügat ile ilgili açıklamaları tetkik edilmiştir, müellifimizin Arap lehçeleriyle ilgili görüşlerine ayrıca yer verilmiştir. İlave olarak belagat ile ilgili açıklamaları ve istişhad yöntemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Eser, tefsir ilimleri yönünden incelenirken, el-Ahfeş el-Evsat'ın kıraat ile ilgili görüşleri ve açıklamaları geniş bir şekilde araştırılmıştır. Bunun yanında müteşabih ayetler, kelimeler ve fıkıh ile ilgili ayetleri izah etme biçimi de tetkik edilmiştir.

Öğrencinin	Adı Soyadı	Süleyman Mahmut KAYAGİL		
	Numarası	018106083002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Danışmanı	Prof. Dr. Taceddin Uzun		
	Programı	Yüksek Lisans	☐	Doktora ☒

Tezin Adı **AL-AHVASH AL-AVSAT AND HIS BOOK “MEANİL-KORAN”
(MEANINGS OF KORAN)**

SUMMARY

This work about the life of Al-Ahvash al-Avsat investigates his methods in his book “Meanil-Koran” and consist of introduction and two parts.

In introduction deals generally with such kind of works as Meanil-Koran and their appearance. In first chapter we tried to explore some informations about life of Al-Ahvash and his scientific personality, century he lived in, scientific environment and his academical works.

In the second chapter the methods of Al-Ahvash in his book Meanil-Koran was investigated from the point of language and interpretation sciences. When examined work by the aspects of language explored some explanations about `sarf`, `nahv` and dictionary. Views of autor connecting the Arab dialects taka a special place in the work. Besides, tried to reveal descriptions about rhetoric and `istishad` methods.

There is a lot informations about views of Al-Ahvash deals with his opinion of `readings` (kiraat), as we investigated from the point of interpretation sciences. In addition, some aspects of explanations of Koranic allegorical (mutashabeh) verses, kalam (theology) and Islamic law (fikh) was investigated also.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
SUMMARY	VI
ÖNSÖZ.....	X
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	XIII
KISALTMLAR	XIV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

el-AHFES el-EVSAṬ'IN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

A. HAYATI	8
1. Adı, Künyesi, Nisbesi ve Lakabı	8
2. el-Ahfes Kelimesinin Menşei ve Bu Lakapla Bilinen Alimler.....	10
3. Doğumu, Kökeni, Yetiştığı Ortam ve Vefatı.....	19
B. İLMÎ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ.....	26
1. İlmî Şahsiyeti	26
2. Dil (Nahiv) ve Edebiyattaki Yeri ve Kûfe Ekolününe Etkisi	31
3. İtikâdî Mezhebi	35
4. Hocaları.....	39
5. Talebeleri	53
6. Eserleri	63

İKİNCİ BÖLÜM

el-AHFES'İN DİL VE TEFSİR AÇISINDAN ME'ÂNİ'L-ḲUR'ÂN'DAKİ USULÜ

A. ME'ÂNİ'L-KUR'ÂN'A GENEL BAKIŞ	80
1. Me'âni'l-Ḳur'ân'ın Sözlük ve Terim Anlamı	80
2. el-Ahfes'in Me'âni'l-Ḳur'ân'ı Te'lif Sebebi.....	82
3. Me'âni'l-Ḳur'ân'ın Kaynakları	85

B. DİL VE EDEBİYAT İLİMLERİ AÇISINDAN ME‘ĀNİ’L-ĞUR’ĀN	96
1. Lügat Yönünden Tefsir Edilmesi.....	96
2. Me‘āni’l-Ğur’ān’da İstılâhlar	107
a. İstılâh’ın Anlamı	107
b. Nahiv İstilahlarının Oluşması.....	107
c. el-Aḥfeş’in Kullandığı İstılâhlar	109
3. Dilbilgisi Yönüyle Tefsiri.....	111
a. Sarf İlmi İle İlgili Görüşleri.....	111
b. Nahivle İlgili Görüşleri	150
c. Edatlar İle İlgili Görüşleri	177
4. Me‘āni’l-Ğur’ān’da Hazifler	184
2) İsimlerin Hazfî.....	196
3) Harflerin Hazfî.....	210
5. Me‘āni’l-Ğur’ān’da İstişhâd	223
a. İstişhâdın Sözlük ve Terim Anlamı.....	223
b. Şiirle İstişhâdı.....	225
6. Belâğat Açısından Me‘āni’l-Ğur’ān	235
a. Belâğat’ın Anlamı, Muhtevası ve Tarihçesi.....	235
b. Me‘āni’l-Ğur’ān’da Belâğat	238
7. Me‘āni’l-Ğur’ān’da Lehçeler	247
a. Me‘āni’l-Ğur’ān’da Zikredilen Lehçeler	248
b. Lehçelerdeki Farklılıklar ile İlgilenmesi	253
C. TEFSİR İLİMLERİ AÇISINDAN ME‘ĀNİ’L-ĞUR’ĀN	256
1. Me‘āni’l-Ğur’ān’da Kırâatler	256
a. Kırâatin Anlamı, Tarihçesi ve Arap Dili İle İlişkisi.....	256
b. el-Aḥfeş’in Kırâatlere Bakış Açısı	260
c. Kırâat İlmi Açısından Değerlendirdiği Kırâatler	263
d. Sarf İlmi Bakımından Kırâatleri Değerlendirmesi	281
e. Nahiv Bakımından Kırâatleri Değerlendirmesi.....	293

2.	Me‘āni’l-Ḳur‘ān'da Mütешābih	321
a.	Hurûf-i Mukattaa	321
b.	Diğer Mütешābih Ayetleri İzah etmesi	324
3.	Me‘āni’l-Ḳur‘ān'da Kelâm	325
a.	Rü‘yetullâh İle İlgili Âyetlerin Yorumlanması	325
b.	Mu‘tezilî İtikâdının Yansıdığı Diğer Yorumları	329
4.	Me‘āni’l-Ḳur‘ān'da Fıkıh	333
	SONUÇ	335
	KAYNAKLAR	340

ÖNSÖZ

İslâmiyet'in doğuşunun ilk yüzyılında oluşmaya başlayan İslâmî ilimlerin tamamı Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamaya yönelik çabalar şeklinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Söz konusu dönemde ulemânın iştiğal ettiği ilimlerden biri de Kur'ân-ı Kerîm'in nahiv ve lügat incelikleri yönünden tahlil edilmesidir. Kur'ân'ı tahlil ve tefsir etmedeki bu yeni temayül, Arap dili gramerinin (sarf ve nahiv) h. II. asrın ortalarından itibaren tefsirde yeni bir ekol oluşturmak suretiyle tefsire farklı bir boyut kazandırmıştır. Sözü edilen bu ekol, Kur'ân-ı Kerîm'in kelime ve cümle yapısına yönelik ilmî faaliyetler de diyebileceğimiz ve daha sonralar "lügavî tefsirler" diye anılan muhtasar tefsirlerin te'lif edilmesi geleneğidir.

Türkçemizde "dilbilimsel tefsirler" diyebileceğimiz söz konusu eserler, Mecâzu'l-*Qur'ân*, *Garîbu'l-*Qur'ân**, *Me'âni'l-*Qur'ân**, *Muşkilu'l-*Qur'ân** ve *İ'râbu'l-*Qur'ân** şeklinde farklı isimlerle te'lif edilmiş tefsirlerdir. İçerik olarak birbirine benzerlik arzeden bu eserlerde dilbilimsel yönün daha yoğun bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Sözü edilen bu eserlerde müelliflerin takip ettiği usul, Kur'ân'ı baştan sona ve genel olarak tefsir etmek yerine, gerekli gördükleri ayetleri dilbilim açısından izah etmek şeklindedir. Bu tür eserlerde, günümüzdeki gibi, örneğin mukaddime, birinci bölüm, ikinci bölüm şeklinde bir tasnif bulunmamaktadır. Konular, genellikle dağınık olup, belli başlıklar altında toplanmamıştır.

Tez konusu olarak seçtiğimiz Arap dilbilgisi tarihinin önemli şahsiyetlerinden olan el-Ahfeş el-Evsaş (ö. 215/830) ve onun h. II. asrın sonlarına doğru te'lif ettiği "*Me'âni'l-*Qur'ân**" adlı eseri lügavî tefsirlerin ilklerinden olduğu için, böyle konuya tez olarak çalışmaya karar verilmiştir. el-Ahfeş'in dilbilgisi ile ilgili her bir görüşü, kendisinden sonraki ulemâ tarafından başvurulması gereken kaynak olarak kabul görmüş, hem nahiv kitaplarında hem de tefsirlerin nahiv ile ilgili bölümlerinde görüşlerine çokça müracaat edilmiştir. el-Ahfeş'in "*Me'âni'l-*Qur'ân**", aynı zamanda müellifimizin dilbilgisiyle ilgili değerli görüşlerini öğrenebileceğimiz eserleri arasında

bize ulaşan yegâne birinci el kaynak olup, tek elyazma nüshasıyla günümüze ulaşmış eserdir.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, h. II ve III asırlarda Me‘āni’l-Ḳur‘ān türündeki tefsir çalışmaları hakkında genel bilgi verilmiş ve Me‘āni’l-Ḳur‘ān adını taşıyan diğer dilbilimsel tefsirler ve onların müellifleri tespit edilmek suretiyle vefat tarihleri sırasına göre takdim edilmiştir.

Birinci bölümde el-Aḥfeş’in “*Me‘āni’l-Ḳur‘ān*”daki usulünü daha iyi bir şekilde ortaya koyabilmek için onun yetiştiği ortamı, hayatı, tahsili, hocaları, talebeleri, ilmî şahsiyeti ve eserleri ele alınmıştır. Kaynaklar müellifimizin hayatı hakkında fazla bilgi vermemektedir. Verilen bilgiler de sınırlı ve genel olarak bir birinin tekrarıdır ibaret olması sebebiyle daha fazla biyografik kaynak taranıp ulaşılabilen en küçük bilgi dahi titizlikle değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, araştırmamızın ağırlık noktasını teşki eden el-Aḥfeş’in dil ve tefsir açısından *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*’daki usulü üç ayrı kısım olarak ele alınmıştır. Birinci kısımda, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*’ın kaynakları ve el-Aḥfeş’in böyle bir eseri yazma sebebi üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda “Dil ve edebiyat ilimleri açısından *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*” incelenirken, daha sonralar sözlük çalışmalarının da ana kaynağını oluşturan lügat ile ilgili açıklamaları araştırılmıştır. İlaveten el-Aḥfeş’in yaşadığı dönem itibariyle nahiv istilahları tam oluşmadığı için müellifimizin özellikle dilbilgisiyle ilgili kullandığı istilahlara tespit edilmeye çalışılmıştır. Müellifimizin dilbilgisiyle ilgili görüşleri tespit edilirken hazif konusu onun fazlaca önem verdiği bir mevzu olması sebebiyle ayrı başlık altında incelenmiştir. Bunlara ilave olarak *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*’daki istiḥād, belâğat ve lehçeler tetkik edilmiştir. Üçüncü kısımda ise Tefsir ilimleri açısından *Me‘āni’l-Ḳur‘ān* incelenirken el-Aḥfeş’in nahivden sonra en fazla ilgilendiği konu olan “kırâat”la ilgili kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Buna ilave olarak eserdeki müteşâbih âyetlerin tefsiri, müellifimizin Mutezilî itikadının yansıdığı açıklamalar ve fıkıhla ilgili açıklamaları ele alınmıştır.

el-Ahfeş'in "*Me'āni'l-Ḳur'ān*" isimli eseri, üç farklı kişi tarafından farklı zamanlarda tahkik edilmiştir. Araştırma sırasında bu üç eserden birinin esas alınması gerektiğinden, biz Muhammed Emīn el-Verd'in tahkik ettiği "*Me'āni'l-Ḳur'ān*"ı tercih ettik. Bu nedenle, dipnotlarda gösterilen "el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'āni'l-Ḳur'ān*" şeklindeki kaynağın, el-Verd'in tahkik ettiği *Me'āni'l-Ḳur'ān*'a ait olduğu bilinmelidir. Ayrıca, müellifimizin tefsir ettiği âyetler ve şâhid olarak takdim ettiği şiirler onun eserde sunduğu şekliyle (müellif genelde âyetlerin bir kısmını, bazen de şiirlerin yarısını zikretmiştir) teze alınmış, tamamı zikredilmemiştir.

Tez planının tesbiti ve konularının işlenişinde, tefsir metodları konusunda çalışma yapmış müelliflerin eserlerinden istifade ettiğimi burada belirtmek isterim. Özellikle Hasan Keskin'in "*Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî ve Lübâbü't-Tefâsîr Adlı Eseri*" isimli çalışmasından ve merhum Muhammed Emīn el-Verd'in "*Menhecu'l-Ahfeşi'l-Evsaṭ fi'd-dirâset'in-naḥviyye*" adlı eserinden hem metod hem de üslup bakımından istifade ettiğimi burada kendilerine teşekkürlerimi sunarak belirtmek isterim.

Tez çalışmam sırasında her türlü desteğini esirgemeyen, hem yüksek lisans hem de doktora döneminde benim için birçok zahmete katlanan eski tez danışmanım ve muhterem hocam Doç. Dr. Mahmut Kafes'e, seminer ve tez çalışmam sırasında kritik dönemlerdeki yönlendirmeleri sebebiyle başarıyı borçlu olduğum yeni tez danışmanım ve kıymetli hocam Prof. Dr. Taceddin Uzun'a sonsuz teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç bilirim.

Süleyman M. KAYAGİL

Konya- 2013

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Sesli Harfler:

آ, اَ, اِ, اِى = ā, Ā

ي = ī, Ī

و = ū, Ū

َ = e, E (Kalın harflerde: a, A)

ِ = i, Ī

ُ = u, U

Sessiz Harfler:

ء = ʾ

ب = b, B

ت = t, T

ث = ṯ, Ṭ

ج = c, C

ح = ḥ, Ḥ

خ = ḫ, Ḫ

د = d, D

ذ = z, Z

ر = r, R

ز = z, Z

س = s, S

ش = š, Š

ص = ṣ, Ṣ

ض = ḏ, Ḑ ve ḏ, Ḑ

ط = ṭ, Ṭ

ظ = ḏ, Ḑ

ع = ʿ

غ = ġ, Ġ

ف = f, F

ق = q, Q

ك = k, K

ل = l, L

م = m, M

ن = n, N

و = v, V

ه = h, H

ي = y, Y

Yukarıda verilen transkripsiyon sisteminden ilave olarak:

- Harf-i târifler cümle başında da küçük harfle yazılmıştır.
- Harf-i târifle gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir; **el-Aḥfeş** ve **ez-Zeccâc** gibi
- İzâfet terkibi şeklinde bulunan ibârelerde ve vaslı gerektiren yerlerde muzâf ve muzâfun ileyhî irâbı yazıda gösterilmiştir.
- Terkip halindeki ad ve lakapların cüzleri ayrı değil, bitişik yazılmış ve kaynaşan kelimelerden ilkinin bulunduğu yere göre irâbında meydana gelen değişiklikler yazıda gösterilmiştir; **Ebū Abdillāh** gibi.
- Türkçemizde sık kullanılan isimler transkripsiyon kurallarına riâyet edilmeden yazılmıştır; Ahmed, Muhammed gibi.
- Transkripsiyon uygulamamızda “ü” harfi kullanılmamıştır.

KISALTMALAR

a.e.	:	Aynı eser
a.g.e.,	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.md.	:	Adı geçen madde
a.s.	:	‘Aleyhi’s-selām
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	İbn, bin
bk.	:	Bakınız
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi
h.	:	Hicrî
hak.	:	Hakkında
m.	:	Milâdî
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Basımevi
MMLAU	:	Mecelle Mecma‘i’l-luġati’l-‘Arabiyye el-Urduniyye
nşr.	:	Neşreden
ö.	:	Ölümü
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallallahu aleyhi vesellem
şrh.	:	Şerh eden
tsz.	:	Tarihsiz
thk.	:	Tahkik eden
trc.	:	Tercüme eden
Üniv.	:	Üniversite
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri/ ve devamı
yyy.	:	Yayın yeri yok

GİRİŞ

İslâmiyet'in doğuşunun ilk yüzyılında oluşmaya başlayan İslâmî ilimlerin tamamı Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamaya yönelik çabalar şeklinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlayabilmek için onun nazil olduğu dil olan Arapçanın her yönüyle çok iyi bilinmesi ihtiyacı daha sahâbî döneminden itibaren kendini göstermiştir. İslâmiyet'in farklı ırklara ve çeşitli dil ve medeniyete mensup topluluklara kadar genişlemesiyle birlikte Arap dilinde aşınma meydana geldiği fark edilmiş ve buna karşı önlem alabilmek için Arap dili kurallarının oluşturulup lafızların toplanması gereği duyulmuştur. Diğer taraftan farklı milletlerden Müslüman olanlar da dinin esası olan Kur'ân'a vakıf olabilmek için Arapçayı öğrenme gayreti içine girmişlerdir.

Yukarıda sözü edilen süreç ilk başlarda dînî ilimler (tefsir, kırâat hadis vs.)'e nisbeten yavaş gelişme göstermişse de h. II. asırdan itibaren hız kazanmıştır. Bunun en bariz göstergesi de, daha Peygamber Efendimiz ve sahâbî döneminde başlayan âyetleri anlama ve tefsir etme çabalarının, h. II. asrın başlarından itibaren dil ağırlıklı tefsirlerin yazılması şeklinde farklı bir boyut kazanmasıdır. Bu dönemde Me'âni'l-*Qur'ân*, İ'rabu'l-*Qur'ân* ve Ğarîbu'l-*Qur'ân* gibi farklı isimler taşıdığı halde içerik olarak bir birine benzerlik arz eden eserler telif edilmiştir. Bu eserlerde dilbilgisi ve edebi metinlerden yararlanılarak âyetlerdeki cümle ve kelimelerin anlamı tespit edilmeye çalışılmış, Bu vesileyle de dil kurallarının çerçevesinin oluşmasına hizmet edilmiştir.

Lügavî tefsirler diye meşhur olmuş söz konusu telifler daha çok Me'âni'l-*Qur'ân* adı altında ortak noktada buluşmaktadır. Öyle ki, Me'âni'l-*Qur'ân* türü deyince bunun kapsamına Me'âni'l-*Qur'ân*, Ğarîbu'l-*Qur'ân*, Muşkilu'l-*Qur'ân*, Mecâzu'l-*Qur'ân*, ve İ'rabu'l-*Qur'ân* şeklinde farklı isimlerle te'lîf edilmiş, ancak içerik olarak birbirine benzerlik arzeden lügavî tefsirlerin tamamı dahil edilebilmiştir. Hicrî ilk üç asırda bahsini ettiğimiz lügavî tefsirlerin içeriğinin bir birine yakın olması mevzuu şöyle özetlenebilir:

h. II. ve III. asırda lügavî tefsirlerde içerikleri itibariyle yer yer tedahüller olmuştur. Sözelimi, İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin *Ğarîbu'l-Kur'ân*'ında sadece Ğarîb

(işlek olmayan) kelimelerin anlamı verilmekle yetinilmez, yeri geldiğinde, sarf, nahiv vs. konulara da değinilir. Bunun tam tersi, Ğarību'l-Ḳur'ân dışındaki eserler için, örneğin ez-Zeccâc'ın “*Me'âni'l-Ḳur'ân ve İ'râbuhu*” adlı eseri için de geçerlidir. Ancak bu eserlerin içeriğinde bu tür tedahüllerin olması eserin temel amacında yer almadığı halde içerikte yer verilen konunun eserin ait olduğu kategoriyi değiştirmesini gerektirmediği gibi, amacından saptığı anlamına da gelmez. Dolayısıyla eserlerin içeriklerinde görülen bu tedahüllere rağmen Ğarību'l-Kur'ânların nispeten de olsa, isim ve içerik olarak diğer lügavî tefsirlerden ayrı bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir.¹ Örneğin meâni'l-Kur'ân'larda hem i'râb, hem kelime mânaları, hem de hazf-zikr, ta'rîf-tenkîr gibi Arapların ifade biçimlerinden yola çıkarak anlaşılması güç olan âyetlere mâna verilmekteyken,² Ğarību'l-Kur'ânlarda özellikle anlaşılması zor olan kelimelerin mânaları açıklanmış, nâdir durumlar hariç âyetlerin mânaları ve i'râbı üzerinde durulmamıştır. Meâni'l-Kur'ân ve Ğarību'l-Kur'ân ilimlerinde eş zamanlı olarak müstakil eserler yazılırken, İ'râbu'l-Kur'ân ilmi Meâni'l-Kur'ân tarzı eserlerin içerisinde varlığını sürdürmüştür.³

Musâ'id b. Süleyman, Meâni'l-Kur'ân ile İ'râbu'l-Kur'ân'ı ilk defa birbirinden ayıranın en-Naḥḥâs (ö. 338/949) olabileceğini söylemiştir.⁴ en-Naḥḥâs'ın *Me'âni'l-Ḳur'ân*'dan sonra *İ'râbu'l-Ḳur'ân* adı altında ayrı bir eser te'lîf etmesi ve bu eserde artık kelime ve âyet mânalarına yer vermemesi, özellikle farklı kırâatleri olan yerler i'râb edilerek anlamlandırılmakla birlikte, genel olarak i'râbı zor olan kelime ve cümlelerin işlenmesinden sonra bu ilim artık müstakil çalışmalara konu edilmiştir.⁵

Özetle, Meâni'l-Kur'ân ile İ'râbu'l-Kur'ânların birbirine daha yakın, hatta biri diğerinin devamı mahiyetinde olduğu, Ğarību'l-Ḳur'ânların ise nispeten onlardan

---

¹ Mustafa Karagöz, **Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı** (Hicri İlk Üç Asır), (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniv., Kayseri-2009, s. 120.

² eṭ-Ṭayyâr Musâ'id b. Süleyman b. Nâşir, **eṭ-Tefsîru'l-lügavî li'l-Ḳurâni'l-Kerîm**, Dâr İbnu'l-Cevzî, Riyad-1422/2001, s. 265.

³ Sefer Hassanov, **Muhammed b. el-Ḥasan el-Mu'îni'nin “Levâmi'u'l-burhân ve kavâṭi'ul beyân fi me'âni'l-Ḳur'ân” Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki**, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniv., Bursa-2006, s. 2.

⁴ eṭ-Ṭayyâr, a.g.e., s. 261.

⁵ Hassanov, a.g.e., s. 2-3; Rufeyde İbrahim Abdullah, **en-Naḥv ve kutubu't-tefsîr**, ed-Dâru'l-Cemâhîriyye, Libya-1990, I/130-131.

ayrıldığı söylenebilir. Ebū ‘Ubeyde’nin *Mecāzu’l-Ḳur’ān*’ı ise ismi bakımından yazıldığı dönem açısından nev-i şahsına münhasır bir eserdir. İçerik bakımından Me‘āni’l-Kur’ān özelliği taşıdığı gibi,⁶ Ğarību’l-Ḳur’ān’a daha yakın olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁷ h. IV. asrın başlarından itibaren, dil ağırlıklı tefsir çalışmaları iyice belirginleşerek her biri müstakil birer te’lif türü olan Me‘āni’l-Ḳur’ān, Ğarību’l-Ḳur’ān ve İ‘rābu’l-Ḳur’ān adında eserler teşekkül etmiştir.⁸

Şunu da kaydetmeliyiz ki, burada bahsi geçen “me‘ānī” kelimesi, daha belâğat istilahlarının oluşmadığı ilk dönemlerde Me‘āni’l-Ḳur’ān türlü eserlerde “sözlük anlamı, etimoloji ve gramer ağırlıklı tefsir ve te’vil” mânasında kullanılmıştır.⁹ Sözü edilen bu kelimenin belâğatta kullanılan me‘ānî tabiri ile ilgisi bulunmamaktadır. Zira, me‘ānî kelimesi edebiyatta, belâğat ilmini oluşturan üç (me‘ānî, beyan ve bedî) ilim dalından birisi olup,¹⁰ “sözü duruma ve yere göre uyarlama (sözü müktezây-ı hâle mutabık kılma) kurallarını inceleyen ilim” şeklinde tarif edilmiştir.¹¹ Bu manadaki me‘ānî ilmi, hem istilâh olarak hem de ayrı bir ilim dalı olarak h. IV. yüzyıldan itibaren müstakil bir ilim halini almaya başlamıştır.¹² Bu sebeple, h. IV yüzyıldan önceki dönemde özellikle el-Ahfeş’in yaşadığı h. II. asırda, yukarıda bahsettiğimiz anlamda “me‘ānî” istilâhından söz etmemiz mümkün değildir.

Tespit edilebildiği kadarıyla h. II ve III. asırlarda Me‘āni’l-Ḳur’ān adı altında te’lif edilmiş dil ağırlıklı tefsir çalışmaları şunlardır:

1. *Me‘āni’l-Ḳur’ān*: Ebū Huzeyfe Vâsıl b. ‘Aṭâ’ el-Başrî el-Ġazzâl (ö. 131/749).¹³

2. *Me‘āni’l-Ḳur’ān*: Ebān b. Tağlib el-Cerîr (ö. 141/758).¹⁴

---

⁶ el-Ferrā, a.g.e., Mukaddime, I/12.

⁷ Karagöz, a.g.e., s. 122.

⁸ Hassanov, a.g.e., s. 3.

⁹ İsmail Durmuş, “Me‘ānî”, DİA, İstanbul-2003, XXVIII/204.

¹⁰ el-Ḳazvîni Celāluddîn Ebū Abdillâh Muhammed b. Ḳāḍî, **Telhîş**, Cemal Efendi Matbaası, yyy.-1306, s. 4-5.

¹¹ el-Ḳazvîni, **el-İzâh fi ‘ulûmi’l-belâğâ: el-me‘ānî ve’l-beyân ve’l-bedî’**, Dâru’l-Kitâbi’l-‘İlmî, Beyrut-1985, s. 15.

¹² Nurettin Turgay, **Arap Dili Belagati ve Kur’an**, yyy., Diyarbakır-1999, s. 22.

¹³ ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyer a’lâmi’n-nubelâ**, thk. Şu‘ayb el-Arnaûṭ, Muhammed Na‘îm el-‘Arkasûsî, Muessesetu’r-risâle, Beyrut-1413/1992, VII/118.

3. *Me'āni'l-Ḳur'ān*: Ebū Muḥriz Ḥalef'ul-Aḥmer b. Ḥayyān b. Muḥriz el-Eş'arī el-Başrī (ö. 180/796).¹⁵
4. *Me'āni'l-Ḳur'ān*: Ebū 'Abdirraḥmān Yunus b. Ḥabīb (ö. 182/798).¹⁶
5. *Me'āni'l-Ḳur'ān*: Ebu'l-Ḥasen Ali b. Ḥamza el-Ḳisāī (ö. 183/799).¹⁷
6. *Me'āni'l-Ḳur'ān*: Ebū Ca'fer Muhammed b. el-Ḥasen b. Ebī Sāra er-Ru'āsī (ö. 187/803).¹⁸
7. *Me'āni'l-Ḳur'ān*: Muerric b. 'Amr b. el-Ḥâriş es-Sedūsī (ö. 195/810).¹⁹
8. *Me'āni'l-Ḳur'ān ve i'rābuhu*: Ebū İşhâk İsmâ'îl b. İşhâk el-Ezdî (ö. 202/818).²⁰
9. *Me'āni'l-Ḳur'ān*: Ebū Ali Muhammed b. el-Mustenîr Ḳuṭrub (ö. 206/821).²¹
10. *Me'āni'l-Ḳur'ān*: Yaḥyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822).²²
11. *Me'āni'l-Ḳur'ān*: Ebû 'Ubeyde Ma' mer b. el-Muşennâ (ö. 210/825).²³
12. *Me'āni'l-Ḳur'ān*: Ebū Mu'âz el-Faḍl b. Ḥâlid en-Naḥvî el-Mervezî (ö. 211/826).²⁴
13. *Kitâb me'āni'l-Ḳur'ān*: 'Uyeyne b. 'Abdiraḥmān Ebu'l-Minhâl (ö. 214/829).²⁵

¹⁴ İbnu'n-Nedîm İbnu'n-Nedîm Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'kûb İshâk, **el-Fihrist**, Mervi Matba'a, Tehran-tsz., s. 276.

¹⁵ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 227; İsmail Durmuş, "Halef el-Ahmer", DİA, İstanbul-1997, XV/236.

¹⁶ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 64; ed-Dāvūdî Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, **Ṭabakātu'l-mufessirîn**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-tsz., II/385.

¹⁷ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 90.

¹⁸ a.e., s. 89.

¹⁹ a.e., s. 37.

²⁰ ez-Zehabî, a.g.e., XIII/340; ed-Dāvūdî, *Ṭabakât*, I/107.

²¹ ed-Dāvūdî, *Ṭabakât*, II/256.

²² İbnu'n-Nedîm, a.g.e., 91; ed-Dāvūdî, *Ṭabakât*, II/368.

²³ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 59; Yâsîn Hikmet Beşir, **İstidrâkât 'alâ târihi't-turâşi'l-'Arabî**, Dâr İbnu'l-Cevzî, Riyad-1422/2001, II/99; Türkmen Sabri, **Ebû 'Ubeyde, Hayatı ve Eseri Mecâzu'l-Ḳur'ân'ın Dil Özellikleri**, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv., Konya-2000, s. 66.

²⁴ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 37; es-Suyûtî Celâluddîn 'Abdurraḥmān b. Ebī Bekr, **Buğyetu'l-vu'ât fi ṭabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuḥât** thk. Muhammed Ebu'l-Faẓl İbrahim, Dâr'ul-fikr, yyy-1979, II/245.

²⁵ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 37.

14. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebu’l-Ḥāsen Sa‘īd b. Mes‘ade el-Aḥfeş (ö. 215/830).²⁶
15. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebū Zeyd Sa‘īd b. Evs el-Enşārī (ö. 215/830).²⁷
16. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebū ‘Ubeyd el-Ḳāsım b. Sellām (ö. 224/839).²⁸
17. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebū Osman ‘Amr b. Baḥr b. Maḥbūb el-Cāḥız el-Kinānī (ö. 255/869).²⁹
18. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebū Muhammed Seleme b. ‘Āşım el-Bağdādī (ö. 270/884’ten sonra).³⁰
19. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Abdullah b. Muslim b. Ḳuteybe Ebū Abdillah ed-Dīneverī (ö. 276/889).³¹
20. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebū İşḫāk İsmā‘il b. İşḫāk b. İsmā‘il b. Ḥammād b. Zeyd b. Dirhem el-Ezdī (ö. 282/895).³²
21. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebu’l-Abbas Muhammed b. Yezīd el-Muberrid (ö. 285/898).³³
22. *Żiyā’u’l-ḳulūb fī me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebū Ṭālib el-Mufaḍḍal b. Seleme b. ‘Āşım ed-Ḍabbī (ö. 290/903).³⁴
23. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebu’l-Abbas Ahmed b. Yaḥyā Şa‘leb (ö. 291/904).³⁵
24. *Sirācu’l-hudā fī me‘āni’l-Ḳur‘ān ve i‘rābihi*: İbrahim b. Muhammed eş-Şeybānī er-Riyādī (ö. 298/911).³⁶

²⁶ Bu eser, “*Me‘āni’l-Ḳur‘ān*” adıyla yayımlanmış olup, çalışmakta olduğumuz “*el-Aḥfeş el-Evsaṭ ve Me‘āni’l-Ḳur‘ān*’i” isimli doktora tezimizin ikinci bölümünün konusunu oluşturmaktadır.

²⁷ ed-Dāvūdī, *Ṭabaḳāt*, I/186; eṭ-Ṭayyār, a.g.e., s. 126.

²⁸ ed-Dāvūdī, *Ṭabaḳāt*, II/38.

²⁹ Nuveyhiż ‘Ādil, **Mu‘cemu’l-mufessirīn: min şadri’l-İslām ḥattā ‘aşri’l-ḥāzır**, Muessese Nuveyhiż eş-Şeḳāfiyye, yyy.-1983, I/404; Yāsın Ḥikmet BeşİR, a.g.e., II/132.

³⁰ ed-Dāvūdī, *Ṭabaḳāt*, I/201; Yāsın Ḥikmet BeşİR, a.g.e., II/140.

³¹ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., 85; es-Suyūṭī, *Buğye*, II/63.

³² Yāsın Ḥikmet BeşİR, a.g.e., II/148.

³³ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., 83.

³⁴ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 99; ed-Dāvūdī, *Ṭabaḳāt*, II/328; İsmail Paşa el-Bağdādī, **Hedıyyetu’l-‘ārifin esmāu’l-muellifin ve aşāru’l-muşannifin**, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara-1951, II/468.

³⁵ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 100; ed-Dāvūdī, *Ṭabaḳāt*, I/98.

25. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebu’l-Ḥasen Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Keysān (ö. 299/912).³⁷
26. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebū Muhammed Seleme b. ‘Aşım en-Naḥvī (ö. 310/922).³⁸
27. *Tefsīr Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebu’l-Ḥasen ‘Abdu’l-‘Azīz b. Muhammed b. İşhāk (310/922 yılından önce yaşamıştır).³⁹
28. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Muhammed b. İşhāk b. Ḥuzeyme en-Neysābūrī (ö. 311/923).⁴⁰
29. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*: Ebū Bekr Muhammed b. Osman b. Sebh eş-Şeybanī en-Naḥvī (ö. 311/923).⁴¹
30. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān ve i‘rābuhu*: Ebū İshāk İbrahim b. es-Serī ez-Zeccāc en-Naḥvī (ö. 311/923).⁴²

---

³⁶ ez-Ziriklī Ḥayruddīn, *el-A‘lām ḵāmūs terācim*, Dāru’l-‘İlm Li’l-Melāyīn, Beyrut-1990, I/60; Yāsīn Ḥikmet Beşīr, a.g.e., II/157-158.

³⁷ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 109.

³⁸ Yāsīn Ḥikmet Beşīr, a.g.e., II/173.

³⁹ Kātib Çelebī, Mustafa b. Abdillāh Ḥācī Ḥalīfe, *Keşfu’z-ẓunūn ‘an esāmi’l-kutub ve’l-funūn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge, İstanbul, Maarif Matbaası-1941, II/1730; Eserin bir nüshası Medine-i Münevvere’de Mahmudiye kütüphanesinde korunmaktadır. Katalog numarası 173/139’dur. bk. Yāsīn Ḥikmet Beşīr, a.g.e., II/172.

⁴⁰ Yāsīn Ḥikmet Beşīr, a.g.e., II/186.

⁴¹ İsmail Paşa el-Bağdādī, *Hedīyyetu’l-‘arīfīn*, II/29; İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 90.

⁴² Eser, “*Me‘āni’l-Ḳur‘ān ve i‘rābuhu*, I-V, thk. ‘Abdulcelil ‘Abduh Şelebī, ‘Alemlu’l-Kutub, Beyrut-1988.” Künyesiyle basılmıştır. Kātib Çelebī, bu eserin adını “*Me‘āni’l-Ḳur‘ān*” şeklinde vermiştir. bk. Kātib Çelebī, a.g.e., II/1730.

BİRİNCİ BÖLÜM
el-AHFES el-EVSAᒦ'IN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

A. HAYATI

1. Adı, Künyesi, Nisbesi ve Lakabı

Tam adı Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Mucâşi'î el-Belhî el-Başrî el-Ahfeş el-Evsat en-Nahvî'dir.

Adı: "Sa'îd b. Mes'ade"dir. Tabakât ve tercüme-i hâl kitapları müellifin isminde ihtilaf etmemişlerdir.

Künyesi: "Ebu'l-Hasen" olup, tercüme-i hâl kitapları bu husustada ittifak etmiştir.

Nisbesi: Mucâşi' b. Dârim b. Mâlik b. Hanzale b. Zeyd Menât b. Temîm'in⁴³ azatlısı olduğu için "el-Mucâşi'î" nisbesiyle anıldığı rivâyet edilmektedir.⁴⁴ Belhli olması sebebiyle de el-Belhî diye anılmıştır.⁴⁵ Bazı kaynaklar el-Ahfeş'in Hârizmlı olduğunu yazmıştır.⁴⁶ Belh, Hârizm bölgesinin içinde bulunan Horasan topraklarındadır.⁴⁷ Bu sebeple onun Belhli olmasında ihtilaf olmadığı söylenebilir. Kendisi Fars asıllı

---

⁴³ Mucâşi' b. Dârim b. Mâlik b. Hanzale b. Zeyd Menât b. Temîm'in tam adını bu şekilde 'İnbâhu'r-ruvât'ın muhakkiki dipnotta vermiştir. bk. Cemâluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf el-Kıfî, **İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât**, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Kutubi'l-Mısrîyye, Kahire-1952, II/36.

⁴⁴ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58; el-Kıfî, a.g.e., II/36; İbn Hâzım Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd el-Endelüsî, **Cemheretu ensâbi'l-Arab**, thk. 'Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire-1982, s. 230; ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Endelüsî, **Ṭabakātu'n-naḥviyyîn ve'l-luḡaviyyîn**, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır-1984, s. 72; es-Suyûtî, *Buḡye*, I/590; es-Suyûtî, **el-Muzhir fi 'ulûmi'l-luḡa ve envâ'ihâ**, thk. Muhammed Ahmed Câde'l-Mevlâ, Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Cil, Beyrut-tsz, II/379; eş-Şafedî Şalâhuddîn Hâlîl b. Aybek, **Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât**, Beyrut-1979, XV/258; ez-Ziriklî, a.g.e., III/101.

⁴⁵ Belh, Horasan'ın en güzel şehirlerinden biridir. Amuderya ırmağının güneyindeki Dahâs ırmağı üzerinde ve Kûhibaba dağının eteğinde kurulmuş bir şehir olup, zaman zaman Horasana başkentlik de yapmıştır. Belh, aynı zamanda Mevlânâ Celâleddîn Rumî'nin babası Bahâeddîn Veled (ö. 628) ve İbrahim b. Edhem (ö. 166) gibi meşhur zevatın vatanıdır. Hz. Ali'ye atfedilen kabir dolayısıyla XX. yüzyılda Mezari Şerif adı da verilen bu şehir Afganistan sınırları içerisinde bulunmaktadır. bk. Yâkût el-Hamevî Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh, **Mu'cemu'l-buldân**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, Beyrut-tsz. I/479; Tahsin Yazıcı, "Belh", DİA, İstanbul-1992, V/410.

⁴⁶ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58; el-Kıfî, a.g.e., II/41.

⁴⁷ Abdülkerim Özaydın, "Hârizm", DİA, İstanbul-1997, XI/217.

olup,⁴⁸ Basra'da yaşadığı ve Basra dil mektebine mensup olduğu için el-Başrî diye de anılmıştır.⁴⁹

Lakabı: el-Ahfeş el-Evsat en-Nahvî'dir. Müellifimize “el-Ahfeş” lakabının verilme sebebi tam olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklar, “el-Ahfeş”in kelime mânasından yola çıkarak, gözlerindeki küçüklük ve görmesindeki zayıflık sebebiyle bu lakabın verildiğini kaydetmiştir.⁵⁰ Kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla, müellifimizin üst dudağı kısa olup, alt dudağıyla birbirine mutabık olmadığı için dişlerini tam kapayamamaktadır.⁵¹ Bu kaydın dışında, tabakât kitaplarında el-Ahfeş'in gözlerinde nakise olup olmamasıyla ilgili bilgi verilmemektedir. “el-Ahfeş” lakabı taşıyanların ortak özelliklerinin nahivci olduğunu düşünürsek, müellifimize el-Ahfeş el-Kebîr'den etkilenecek bu ismin verilmiş olması da ihtimal dâhilindedir.⁵² Nitekim nahivci olarak meşhur olmuş ve bu sebeple kendisine ‘en-Nahvî’ de denmiştir. Hammâd b. Zibirân'dan Arap şiirleri rivâyet ettiği için el-Ahfeşu'r-Râviye şeklinde de anılmıştır.⁵³

Müellifimize, el-Ahfeşu'l-Ekber ve el-Ahfeşu'l-Aşğar'dan ayırt edilmesi için el-Ahfeşu'l-Evsat denmiştir ki meşhur olan lakabı da budur. Aynı zamanda “el-Ahfeş” lakabıyla tanınan Arap dili âlimlerinin de en meşhuru. Kaynaklarda hangi Ahfeş olduğunu belirtmeden yalın halde “el-Ahfeş”ten bahsedildiğinde, diğerlerine göre daha meşhur olmasından dolayı el-Ahfeşu'l-Evsat'ın kastedildiği kabul edilmektedir.⁵⁴

---

⁴⁸ Carl Brockelmann, **Târîhu'l-edebi'l-‘arabî**, trc. ‘Abdu'l-Ḥalîm en-Neccâr, Dâru'l-Ma‘ârif, Kahire-1983, II/151; Şevkî Dayf, **el-Medârisu'n-naḥviyye**, Dâru'l-Ma‘ârif, Kahire-1968, s. 94.

⁴⁹ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58; İbn Keşîr, ‘İmâduddîn İsmail b. Ömer el-Ḳuraşî ed-Dımaşkî Ebu'l-Fidâ, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, I-XXI, thk. Abdullah b. ‘Abdilmuhsin et-Turkî, Dâr Hicr, yyy.-1998, XIV/274.

⁵⁰ İbn Keşîr, a.g.e., XIV/275.

⁵¹ el-Ḳıfî, a.g.e., II/39; İbn Keşîr, a.g.e., XIV/275; Ebu't-Ṭayyib ‘Abdu'l-Vâhid b. Ali el-Luğavî el-Ḥalebî, **Merâtibu'n-naḥviyyîn**, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mektebetu Nahza, Kahire-tsz., s. 68; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 74; eş-Şafedî, a.g.e., XV/258; İbn Ḥallikân Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, **Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân**, thk. İhsan Abbas, Dâr Şâdir, Beyrut-1978, II/380; İbn Ḳuteybe Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, **el-Ma‘ârif**, nşr. Şervet ‘Ukkâşe, Dâru'l-Ma‘ârif, Kahire-1981, s. 546.

⁵² İbn Es‘ad Abdülkerîm b. Muhammed, **“el-Ahfeş el-Evsat e muḳallid huve em muceddîd”**, *Mecelletu'l-buḫûsi'l-İslâmiyye*, Sayı: 38 (Mayıs-Ağustos), Riyad-1993, s. 334.

⁵³ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58; el-Ḳıfî, a.g.e., II/39,41; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 74.

⁵⁴ es-Suyûtî, Buğye, I/590; Muhammed eṭ-Ṭantâvî, **Neş‘etu'n-naḥvî ve târîhu eşheri'n-nuhâtî**, Dâru'l-Menâr, yyy-1991, s. 63; el-Ḥâirî Muhammed Ḥuseyn el-A‘lamî, **Dâiretu'l-ma‘ârifî'ş-şî‘iyyetu'l-‘amme**, Muessesetu'l-A‘lamî Li'l-Maṭbû‘ât, Beyrut-1993, III/38; Ebu'l-Ḥasen Sa‘îd b. Mes‘ade el-

Müellif, el-Ahfeş el-Ekber (el-Kebîr) diye bilinen Ebu'l-Ḥaṭṭâb (ö. 177/793)'dan sonra bir müddet el-Ahfeş el-Aşğar olarak tanınmıştır. Daha sonra Ebu'l-Ḥasen Ali b. Suleyman b. Fazl el-Ahfeş el-Aşğar (ö. 315/927) meşhur olunca onunla karıştırılmaması için kendisine orta mânasına el-Evsat denmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi en meşhur lakabı da budur.⁵⁵ Sadece ez-Zubeydî, diğer kaynaklardan farklı olarak el-Ahfeş'e el-Evsat yerine el-Aşğar demiştir.⁵⁶

2. el-Ahfeş Kelimesinin Menşei ve Bu Lakapla Bilinen Alimler

Arapça خَفِش kökünden türeyen Ahfeş kelimesi sözlükte; “yaratılıştan iyi görmeyen, küçük gözlü kimse” veya “gece görüp, gündüz göremeyen kimse” ya da “göz kapağında bir bozukluğu olan” mânalarına gelmektedir.⁵⁷

Tarihte ondan fazla âlimin bu lakapla anıldığı bilinmektedir. Bunların bazılarında, gözlerindeki görme bozukluğu sebebiyle bu lakap takılmış olsa da, Ahfeşlerin ekseriyetinin nahivci olmalarından da anlaşılıyor ki, daha önceki Ahfeş lakaplı nahivcilere özenilerek bu lakap takılmıştır.

Ahfeş Lakabıyla Bilinen Alimler

Ahfeşlerin en meşhurları, el-Ekber, el-Evsat ve el-Aşğar (büyük, orta ve küçük) sıfatlarıyla tabî bir şekilde sınıflandırılmış ve tanınmış üç Ahfeştir:

Mucâşî'î el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, thk. Hudâ Mahmud Ḳarâ'a, Mektebetu'l-Ḥâncî, Kahire-1990, I/6.

⁵⁵ İbn Keşîr, a.g.e., XIV/275; el-Yâfi'î Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman, *Mir'âtu'l-cenân ve 'ibratu'l-yakzân*, Beyrut-1970, II/61; İbn Ḥallikân, a.g.e., II/381; Ya'qûb, Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'l-lugaviyyine'l-'Arab*, nşr. Muhammed Ali Beyzavî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyi, Beyrut-1998, I/267.

⁵⁶ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 72.

⁵⁷ el-Ferâhidî Ebû 'Abdirrahmân el-Ḥalîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdî el-Maḥzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, Muessesetu'l-A'lamî Li'l-Maḥbû'ât, Beyrut-1988, IV/172; ez-Zebîdî es-Seyyid Muhammed el-Ḥuseynî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-ḳâmûs*, thk. Mustafa Ḥicâzî, Vizâretu'l-İ'lâm, Kuveyt-1977, XVII/191; el-Feyrûz'âbâdî Mecdudîn Muhammed b. Ya'qûb, *el-Ḳâmûsu'l-muḥîṭ*, Beyrut, Dâru'l-Fikr-2003, s. 533; Neşvân b. Sa'îd el-Ḥimyerî el-Yemenî, *Şemsu'l-'ulûm ve devâu kelâmi'l-'Arabi mine'l-kulûm*, I-XII, thk. Ḥuseyn b. Abdillâh el-'Amrî vd. Dâru'l-Fikr, Dimaşk-1999, III/1867.

1. Ebu'l-Ḥaṭṭāb el-Aḥfeş el-Ekber 'Abdulḥamīd b. 'Abdilmecīd (ö. 177/793)'dir. Kendisi, müellifimizin hocalarından olup, "el-Aḥfeş'in Hocaları" bahsinde hayatı hakkında bilgi verilecektir.

2. Ebu'l-Ḥasen Sa'īd b. Mes'ade el-Aḥfeş el-Evsat el-Mucāşī'ī (ö. 215/830)'dir. Kendisi elimizdeki teze konu olan el-Aḥfeş'tir.

3. Ebu'l-Ḥasen Ali b. Suleyman b. Fażl el-Aḥfeş el-Aşğar el-Bağdādī (ö. 315/927)'dir.⁵⁸

Söz konusu Ahfeşlerin en meşhuru da müellifimiz el-Aḥfeş el-Evsat'tır.⁵⁹ Mutlak olarak Aḥfeş denince, diğerlerine nazaran daha meşhur olduğu için el-Aḥfeş el-Evsat hatıra gelmekte ve o kastedilmektedir. Bu sebeptendir ki, diğer Ahfeşler kastedildiğinde el-Ekber veya el-Aşğar sıfatı ihmal edilmezken, müellifimiz kastedildiğinde çok defa el-Evsat sıfatının eklenmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Müellifimiz, Ebu'l-Ḥasen künyesiyle de anılmaktadır.⁶⁰

el-Aḥfeş lakabıyla bilinen ve daha çok ilk devirlerde yaşamış olan şahısları es-Suyūṭī Buğyetu'l-vu'āt'da ve el-Muzhir'de on bir kişi olarak zikretmiştir.⁶¹ Çoğunluğu nahivci olan bu Aḥfeşlerin sayı son döneme yaklaştıkça artmaktadır.

---

⁵⁸ el-Aḥfeş el-Aşğar, Kûfe dil mektebi âlimlerindedir. Mısır ve Haleb'e seyahatlerde bulunmuş. h. 315 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. el-Muberrid, Fażl el-Yezīdī, Şa'leb b. Yaḥyā ve Ebu'l-'Aynā'dan ders almıştır. Sībeveyh'in el-Kitāb'ına şerh yazdığı bilinmektedir. Kitābu'l-envā', Kitābu'l-vāhid ve'l-cem', Kitābu't-teşniye ve'l-cem', Kitābu'n-nevādīr ve Dārātu'l-'Arab te'liflerinden bir kısmıdır. bk. el-Yāfi'ī, a.g.e., II/61; Yāḳūt el-Ḥamevī, Şihābuddīn Ebū Abdillāh Yāḳūt b. Abdillāh, **Mu'cemu'l-udebā** (irşādu'l-erīb ila ma'rifeti'l-edīb), Dāru'l-Me'mūn, Beyrut-tsz., XIII/246; İbn Keşīr, a.g.e., XV/29; İbnu'l-'İmād Şihābuddīn Ebu'l-Fellāḥ 'Abdu'l-Ḥayy b. Ahmed b. Muhammed, **Şezerātü'z-zehab fi aḥbāri men zehab**, Dār İbn Keşīr, Beyrut-1988, III/73; el-Enbārī Ebu'l-Berekāt Kemālu'd-Dīn 'Abdurrahmān b. Muhammed, **Nuzhetu'l-elibbā fi ṭabakāti'l-udebā**, thk. Muhammed Ebu'l-Fażl İbrahim, Dār Nehda Mısr li't-Ṭab' i ve'n-Neşr, Kahire-1967, s. 185; İnci Koçak, "Ahfeş el-Asgar", DİA, İstanbul-1988, I/525.

⁵⁹ Ahmed Muhammed el-Ḥarrāṭ, **Mīnhācu'l-Aḥfeş fi i'rābi'l-Ḳur'ān**, Dāru'l-Ḳalem, Dimaşk-1987, s. 5.

⁶⁰ es-Suyūṭī, Buğye, I/590; eṭ-Ṭanṭāwī, a.g.e., s. 63; el-Ḥāirī, a.g.e., III/38; el-Aḥfeş el-Evsat Ebu'l-Ḥasen Sa'īd b. Mes'ade el-Mucāşī'ī, **Kitābu'l-'arūz**, thk. Ahmed Muhammed 'Abduddāim Abdullāh, Mektebetu'z-Zehra, Kahire-1989, Mukaddime, s. 21; M. Yaşar Kandemir, "Aḥfeş" DİA, İstanbul-1988, I/524; Fethī 'Abdu'l-kādir Ferīd, **Lemeḥātu'l-belağiyye fi me'āni'l-Ḳur'ān li'l-Aḥfeş el-Evsat**, Mektebetu'n-Nahḍati'l-Mısrıyye, Kahire-1983, s. 9.

⁶¹ es-Suyūṭī, Buğye, II/36.

es-Suyūṭī'nin zikrettiği on bir Ahfeşten bahsedilip, arkasınca ulaşılabilen diğer Ahfeşler de zikredilmeye çalışılacaktır. es-Suyūṭī'nin zikrettiği Ahfeşlerin ilk üçü yukarıda zikri gecenlerdir. Dördüncüden itibaren, diğer Ahfeşlerse vefat tarihi sırasına göre aşağıda zikredilecektir.

4. Tarihte Ahfeş lakabıyla bilinen şahısların Dördüncüsü, Ebū Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Bağdādī el-Ahfeş en-Naḥvī (III. yüzyıl)'dir. Hakkında sınırlı bilgiye ulaşabildiğimiz el-Bağdādī, el-Aşmā'ī'nin öğrencilerindendir.⁶² ez-Zeccācī, el-Muberrid'den şunları nakleder: “Bağdatlılardan Abdullah b. Muhammed el-Ahfeş el-Bağdāzī⁶³ vardır. Şiir râvilerinden olup, İbnu's-Sikkīt ve eṭ-Ṭūsī kendisinden ders almıştır.”⁶⁴ el-Ahfeş el-Evsaṭ'ın Me'āni'l-Kur'ān'ının üç muhakkinden birisi olan Abdu'l-Emīr, Ahfeşler hakkında bilgi verdiği mukaddime çalışmasında el-Bağdādī'nin adını yanılarak Muhammed, künyesini de Ebū Abdillāh olarak kaydetmiştir.⁶⁵

5. Ebū Abdillāh Ahmed b. 'İmrān b. Sellāme el-Ahfeş el-Elhānī en-Naḥvī (ö. 250/864'den önce)'dir. es-Suyūṭī, Ahmed b. 'İmrān'ı dördüncü sırada kaydetmiştir. Dil ve nahiv âlimi olan Ahmed b. 'İmrān, el-Ahfeş lakabıyla meşhur olmamıştır.⁶⁶

---

⁶² es-Suyūṭī, el-*Muzhir*, II/454; es-Suyūṭī, *Buğye*, II/62.

⁶³ ez-Zeccācī'nin bahsettiği “Bağdāzī”, Bağdat şehridir. Bu kelimenin aslı Farsça olup, sonradan değişikliğe uğrayıp “Bağdad” olmuştur. bk. İnci Koçak, “Bazı Arap Ülke ve Şehir Adları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 36, Sayı 1-2, Ankara-1993, s. 129.

⁶⁴ ez-Zeccācī, Ebu'l-Kāsim 'Abdurrahmān b. İshāq, **Mecālisu'l-'ulemā'**, thk. Abdusselām Muhammed Hārūn, Mektebetu'l-Ḥancī, Kahire-1983, s. 124.

⁶⁵ 'Abdu'l-Emīr, Muhammed Emīn el-Verd, **Menhecu'l-Ahfeşi'l-Evsaṭ fi'd-dirāseti'n-naḥviyye**, Muessesetu'l-A'lamī Li'l-Maṭbūāt, Beyrut-1975, s. 21.

⁶⁶ “el-Elhānī” nisbesi, Kaḥṭān kabilesinden el-Elhānī'ye yapılmış bir nispetdir. Ahmed b. 'İmrān, aynı zamanda şair olup, Ehl-i Beyti methetmesiyle de ünlüdür. Aslen Şamlı olup, Irak'ta edebiyat tahsil etmiş, Mısır'da bulunmuş, İshāq b. 'Abdikuddūs'ün oğlunu eğitmek için Ṭaberīyye'ye de gitmiştir. Yezīd b. Hārūn ve Yezīd b. Ḥubāb'dan rivâyette bulunmuştur. Kendisinden Abdullah b. Mahmud es-Sa'dī ve bir gurup Hicāzlılar rivâyette bulunmuşlardır. Ġarību'l-Muvaṭṭā isimli eseri meşhurdur. İbn Ḥibbān kendisini şika (güvenilir) râviler arasına koymuştur. bk. es-Suyūṭī, *Buğye*, I/351; es-Suyūṭī, el-*Muzhir*, II/454; ez-Ziriklī, a.g.e., I/169; el-Ḥānsārī Muhammed Bākır el-Müsevī el-İşbahānī, **Ravzatu'l-cennāt fi ahvāli'l-'ulemā ve's-sādāt**, thk. Esedullāh İsmā'iliyān, Tehran-tsz., I/196; Keḥḥāle, Ömer Rızā, **Mu'cemu'l-muellifin terācim muşannifi'l-kutubi'l-'Arabiyye**, Dār İhyāi't-Turāsi'l-'Arabī, Beyrut-tsz., II/35; İbn Ḥibbān, Ebū Ḥātim Muhammed b. Ḥibbān b. Ahmed et-Temīmī, **Kitābu's-şikāt**, Dāiretu'l-Ma'ārifī'l-'Oşmāniyye, Haydarabād-1973-1983, VIII/34; es-Suyūṭī, *Buğye*, I/351; Ebū Sa'd 'Abdulkerīm b. Muhammed b. Maşūr et-Temīmī es-Sem'ānī, **el-Ensāb**, Ta'lik Abdullah Ömer el-Bārūdī, Dāru'l-Cinān, Beyrut-1988, I/95.

6. Ebū Abdillāh Hārūn b. Mūsā b. Şerīk el-Ahfeş en-Naḥvī et-Tağlibī ed-Dımaşķī (ö. 292/904)'dir. es-Suyūṭī'nin Ahfeşlerin sonuncusu olarak kaydettiği et-Tağlibī, Dımaşķ kurralarının imamı olup, sesinin güzelliğiyle meşhurdur.⁶⁷

7. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Mavşilī en-Naḥvī (ö. IV. yüzyılın sonları)'dir. İbn Cinnī'nin hocalarından olan el-Mavşilī es-Suyūṭī'nin zikrettiği Ahfeşlerin beşincisidir.⁶⁸

8. Ebu'l-Aşbağ 'Abdul'azīz b. Ahmed en-Naḥvī el-Ahfeş el-Endelusī (ö. 389/999'dan sonra) es-Suyūṭī *el-Muzhīr*'de Ahfeşlerin yedincisi olarak kaydetmiştir.⁶⁹

9. Ebu'l-Ḥasen Ali b. Muhammed el-Ahfeş en-Naḥvī eş-Şerīf el-İdrīsī (ö. 452/1060'tan sonra)'dir. es-Suyūṭī *Buğye*'sinde Ahfeşlerin onuncusu olarak zikretmiştir.⁷⁰

---

⁶⁷ et-Tağlibī, Şam'da Babu'l-Cābiye'de uzun süre "şeyḫu'l-kurrā" unvanıyla kırâat dersleri vermiştir. Kendisi kırâat dersini arz ve sema yoluyla Abdullah b. Zekvān'dan almıştır. Harflerle ilgili dersi Hişām'dan almıştır. Ebū Misher el-Ġassānī ve Selām el-Medāyini'den rivâyetlerde bulunmuştur. Kendisinden Ebu'l-Ḥasen b. el-Aḫram ders almış, Ebū Bekr b. Fuṭays kendisinden rivâyette bulunmuştur. Tefsir, nahiv, meani ve şiir alanında eserler yazan et-Tağlibī, özellikle kırâat ve Arapça alanında eserler te'lif etmiş, ancak eserleri günümüze kadar ulaşmamıştır. et-Tağlibī, 291/904 yılında, başka bir rivâyete göre de 292/905 yılında vefat etmiştir. es-Suyūṭī, 271 yılında vefat ettiğini söyler. bk. Yâkūt el-Ḥamevī, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XIX/263; es-Suyūṭī, *Buğye*, II/320; es-Suyūṭī, *el-Muzhīr*, II/454; İbnu'l-Cezerī, Şemsuddīn Ebu'l-Ḥayr Muhammed b. Muhammed, **Ġāyetu'n-nihāye fī ṭabakāti'l-kurrā**, nşr. G. Bergstraesser, Beyrut, Dāru'l-kutubi'l-ilmīyyi-1982, II/347; İbnu'l-İmād, a.g.e., II/209; ez-Ziriklī, a.g.e., VIII/63; Keḫḫāle, a.g.e., XIII/130; Emin Işık, "Ahfeş ed-Dımaşķī" DİA, İstanbul-1988, I/525.

⁶⁸ Nahiv ve fıkıh alimi olan el-Mavşilī, Bağdat'ta yaşamıştır. el-Manşūr camiinde, Ḥāmid el-Esferānī'nin halkasına yakın halkası olmuştur. el-Esferānī'nin fıkıh halkasını kurduğu h. 370/980 yılında yaşadığını biliyoruz. "et-Ta' līlu fī'l-kırāati's-Seb'a" isimli eseri vardır. bk. es-Suyūṭī, *el-Muzhīr*, II/454; es-Suyūṭī, *Buğye*, I/389; Kātib Çelebī, a.g.e., I/424; Muhammed Emīn el-Verd, **Menhecu'l-Ahfeşi'l-Evsaf fī'd-dirāset'in-naḥviyye**, Muessesetu'l-ʿAlamī Li'l-Maṭbūāt, Beyrut-1975, s. 24.

⁶⁹ Ebū Ömer Yusuf b. Abdillāh b. 'Abdilbīr, el-Ahfeş el-Endelusī'den rivâyette bulunmuş ve bu rivâyetleri ondan 389/999 yılında dinlediğini söylemiştir. Buradan da onun zikredilen tarihte hayatta olduğu anlaşılmaktadır. bk. el-Ḥumeydī, Ebū Abdillāh Muhammed b. Futūḫ b. Abdillāh, **Cezvetu'l-mukṭebes fī zikri vulāti'l-Endelus**, thk. Muhammed b. Tāvīt et-Ṭancī, Mektebu Neşri's-Şekāfeti'l-İslāmiyye, Kahire-1953, s. 269; es-Suyūṭī, *Buğye*, II/98; es-Suyūṭī, *el-Muzhīr*, II/454.

⁷⁰ Ebu'l-Ḥasen aynı zamanda şairdir. Yâkūt el-Ḥamevī *Mu'cemu'l-udebâ'*da onun Bağdat'ta cāmi'i'l-kebir'de Ali b. 'Umeyra'dan Kitābu'l-faşīḫ'i okuduğunu kaydetmiş ve bu bilginin Kitābu'l-faşīḫ'te Ali b. Abdillāh'ın hattıyla yazılı olduğunu kaydetmiştir. Bunun dışından Ebu'l-Ḥasen Ali b. Muhammed hakkında her hangi bilgiye ulaşamadığını ifade etmiştir. bk. es-Suyūṭī, *Buğye*, II/202; es-Suyūṭī, *el-Muzhīr*, II/454. Yâkūt el-Ḥamevī, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XV/57.

10. Ebu'l-Kâsım Halef b. Ömer el-Ahfeş eş-Şukrî el-Yeşkurî el Belensî (ö. 460/1068'den sonra)'dir. es-Suyûti *el-Muzhir*'de Halef b. Ömer'i nahivci Ahfeşlerin altıncısı olarak kaydetmiştir.⁷¹

11. Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâ'îl b. Ricâ' el-Ahfeş eş-Şerîf el-Fâtımî'dir. es-Suyûti'nin *el-Muzhir*'de onuncu sırada zikretmiştir.⁷²

Bahsi geçen Ahfeşler es-Suyûti'nin *Buğyetu'l-vu'a*'sında zikrettikleridir. Bunlara ilaveten tabakât kitaplarında tespit edebildiğimiz Ahfeşleri yukarıdakilere ilave edeceğiz:

12. Ebû Abdullah Huseyn b. Mu'âz b. Harb el-Ahfeş el-Hacebî (ö. 277/890). el-Hacebî Basralı olup, Bağdat'ta hadis rivâyet etmiştir. el-Haṭîb el-Bağdâdî, onun cerh ve ta'dîle maruz kalmamış hadis râvilerinden olduğunu kaydetmiştir.⁷³

13. Ebû Bekr Muhammed b. Halîl el-Ahfeş eş-Şağîr ed-Dimeşkî (ö. 360/970-71'den sonra). Muhammed b. Halîl Kur'an'a şâhid olarak otuz bin beyti ezber bilen kırâat âlimlerindedir. Kırâati, Ebu'l-Hasen b. el-Ahrem'den almış, kendisinden de el-Hasen b. Huseyn el-Hâşimî ve Ebu'l-Fazl el-Haze'î rivâyette bulunmuştur.⁷⁴

14. Muhammed b. 'Abdu'l-Kavî b. Abdullah b. Ali 'İmâduddîn Ebû Abdullah el-Enşârî el-Ahfeş en-Nahvî. es-Suyûti *Buğye*'sinde bu zâtı kaydetmiş, ancak on bir

---

⁷¹ es-Suyûti, *Buğye*'sinde, İbn 'Abdilmelik'den şunları nakleder: "Halef b. Ömer arûz konusunda mahir, anlama ve anlatma kabiliyeti de iyi birisiydi. Aynı zamanda işini iyi yapan bir verrâk (kağıtçı) idi. Tensih işiyle uğraşırken bazı sözleri anlamada zorlanıyordu. Bu durum onun izzet-i nefisine dokundu ve bütün gücünü Arapça öğrenmeye ayırdı. Kırk yaşlarındayken okumayı öğrendi. Arapça hususunda da başarılı oldu ve bu alanda ders vermeye başladı. İbn 'Uzeyr kendisinden rivâyette bulunmuştur. bk. es-Suyûti, *Buğye*, I/555-556; es-Suyûti, *el-Muzhir*, II/454.

⁷² Ali b. İsmâ'îl hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. *Buğyetu'l-vu'a*'nın muhakkiki, tahkik ettiği yazmada Ali b. İsmâ'îl'in hayatını anlatmak için tahsis edilen beş altı satırın yazısız olduğunu dipnotta belirtmiştir. bk. es-Suyûti, *Buğye*, II/149; es-Suyûti, *el-Muzhir*, II/454.

⁷³ el-Haṭîb el-Bağdâdî Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **Târîhu Bağdâd**, Dâru'l-Fikr, Kahire-1931, VIII/141; İbn Hacer el-'Askalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed, **Lisânu'l-mizân**, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'âşî, İhyâu't-Turâsi'l-'Arabiyyi, Beyrut-1995, II/580; M. Yaşar Kandemir, "Ahfeş" DİA, İstanbul-1988, I/524.

⁷⁴ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, II/138; M. Yaşar Kandemir, "Ahfeş", DİA, İstanbul-1988, I/524.

Ahfeş'in arasında zikretmemiştir. 633/1235 yılında Kahire'nin dış caddelerinden birinde doğmuştur. 667/1239 yılında yaşadığı ve şiirler yazdığı bilinmektedir.⁷⁵

Yukarıda bahsi geçen Ahfeşler, "el-Ahfeş" lâkabıyla tanınan kılasik şahsiyetlerdir. Yeni devir tabakât yazarları sayılan eş-Şevkânî, ez-Ziriklî ve Ömer Rıza Keħħâle gibi zatlar eserlerinde, "el-Ahfeş" lâkabını taşıyan ve son dönemlerde yaşamış olan şahıslara yer vermiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu Ahfeşler şunlardır:

15. el-Huseyn b. el-Hasen b. Ali b. Muhammed b. el-Hasen eş-Şamî el-Ahfeş el-Kevkebânî (ö. 1100/1689'dan sonra). Kevkebân'da vefat etmiştir. *'İ'lāmu'l-a'lām'* ve *'Risāletun fi kırāati'l-fātihati ħalfel-imām'* onun eserlerindedir.⁷⁶

16. Şalāh b. Huseyn b. Yaħyā b. Ali eş-Şan'ânî el-Yemenî el-Ahfeş (1142/1730). el-Ahfeş eş-Şan'ânî, Yemen'in Zeydî fakihlerinden, nahivci ve zahid birisidir. Kendisi San'a'lıdır. Bir kısım eserleri şunlardır: *'Nuzhetu't-ṭarf fi'l-cārr ve'l-mecrūr ve'z-zarf'*, *'el-Aḳdu'l-vesīm fi aḫkāmī'l-cārr ve'l-mecrūr ve'z-zarf ve mā likull minhā mine't-taḫsīm'*. ez-Ziriklî, eş-Şan'ânî'nin vefat tarihini 1242/1827 olarak kaydetmiştir.⁷⁷

17. Muhammed Sa'îd Efendi el-Bağdādî el-Ahfeş (ö. 1283/1866). Fıkıh ve nahiv âlimidir. Konuşmalarında ve yazılarında şakacı ve mizahı seven birisi olmuştur. Takvası ve güzel ahlakıyla da bilinen Sa'îd Efendi zeki ve fetanet sahibi bir insan olarak bilinmektedir. es-Suyūṭî'nin nahve dair *Elfiye*'sine yazmış olduğu "*Şerḫu elfiyyeti's-Suyūṭî*" adında bir şerhi ve bazı şiirleri vardır. 1866 yılında altmış yaşında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁷⁸

---

⁷⁵ es-Suyūṭî, *Buğye*, I/162.

⁷⁶ Keħħâle, a.g.e., III/320.

⁷⁷ ez-Ziriklî, a.g.e., I/277, III/207; eş-Şevkânî Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-ṭālî fi meħāsine men ba'de'l-ḳarni's-sābi'*, Dāru'l-Ma'rife, Beyrut-tsz., I/296; İsmail Paşa el-Bağdādî, *Hediyyetu'l-ārifin*, I/427; Keħħâle, a.g.e., V/21.

⁷⁸ ez-Ziriklî, a.g.e., VI/141; el-Alūsî es-Seyyid Mahmud Şukrî, *el-Misku'l-Ezfar*, nşr. Nu'mān el-A'zamî, Maṭba'atü'l-Ādāb, Bağdat-1930, s. 138; Louis el-Yesū'î Şeyḫo (Cheikho), *Tārīḫu'l-edābi'l-Arabiyyeti fi'r-rub'i'l-evvel mine'l-ḳarni'l-işrîn*, el-Ābāu'l-Yesū'îyyine, Beyrut-1926, I/98.

Ahfeşlerin Birbirine Karıştırılması

Tarihî şahsiyetler, “Ebū ‘Ubeyde” ile “Ebū ‘Ubeyd” örneğinde olduğu gibi, isim benzerliği sebebiyle zaman zaman birbiriyle karıştırılmıştır. Genelde Tabakât kitapları bu hususta hassas davranmış, karıştırılan isimleri liste halinde vererek onların birbirinden ayırt edilebilmesini sağlamıştır.⁷⁹ Çoğunluğu eski dönemlerde yaşamış olan el-Ahfeş lâkabıyla tanınan âlimler de bazen birbiriyle karıştırılmıştır. Bu karıştırmalara - teknik hata sonucu da olsa- kitaplarda, hatta önemli eserlerde dahi rastlamak mümkündür.

Mesela, Ebu’-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu’n-nahviyyîn*’de Ahfeşlerin birbirine karıştırılması mevzuunu işlerken Ebu’l-Hasen Ali b. el-Mubârek el-Ahfeş el-Kûfi diye birisinden bahsetmiştir. Daha sonra, bir başka yerde yine ondan bahsederek el-Ferrâ zamanında yaşadığını söylemiştir.⁸⁰ es-Suyûfî de, el-Ferrâ ile aynı tabakada Ebu’l-Hasen Ali b. el-Mubârek el-Ahfeş el-Kûfi’den bahsederek aynı bilgiyi tekrar etmiştir.⁸¹ Bununla beraber es-Suyûfî, kendisinin oluşturduğu meşhur on bir Ahfeş’in arasına Ali b. el-Mubârek’i koymamıştır.⁸²

Brockelmann, Ebu’l-Hasen Ali b. el-Mubârek el-Ahfeş hakkında hiçbir şey bilinmediğini ifade etmiş ve bu şahsın Ebu’l-Hasen Ali b. el-Mubârek el-Ahmar olabileceğini söylemiştir.⁸³ Tabakât kitapları, el-Ferrâ ile aynı devirde el-Ahmer lakaplı bir âlimin Kûfe’de yaşadığı konusunda ittifak etmiş ancak, Kûfe’de yaşamış el-Ahfeş diye birisinden bahsetmemiştir.⁸⁴ Bu hususu uzunca mütalaa eden ‘Abd’ul-Emîr de, söz konusu şahsın Ebu’l-Hasen Ali b. el-Mubârek el-Ahmer olduğu kanatine varmıştır. Telaffuz benzerliği sebebiyle el-Ahmer’in el-Ahfeş ile karıştırılmış olabileceğini ifade etmiştir.⁸⁵ Mahmud Husnî Mahmud da ilgili makalesinde, ‘Abd’ul-Emîr ile paralellik

---

⁷⁹ Ebu’-Tayyib, a.g.e., s. 1-2; es-Suyûfî, *Buğye*, II/389-392; es-Suyûfî, *el-Muzhir*, II/453-455.

⁸⁰ Ebu’-Tayyib, a.g.e., s. 2, 91.

⁸¹ es-Suyûfî, *el-Muzhir*, II/411.

⁸² es-Suyûfî, *el-Muzhir*, II/453-454.

⁸³ Brockelmann, a.g.e., II/152.

⁸⁴ el-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, s. 97; es-Suyûfî, *Buğye*, II/158-159; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 134; el-Şıfî, a.g.e., II/313.

⁸⁵ el-Verd, a.g.e., s. 25-29.

oluşturan kanaatini delillerle isbat etmiştir.⁸⁶ Bütün bunlar alt alta konduğunda Ebu't-Tayyib'in, el-Ahmer ile el-Ahfeş'i birbirine karıştırdığı sonucuna varmak mümkündür.

el-Ahfeş el-Evsat'ın ilk defa, şiirde anlaşılması zor olan kelimeleri, her beytin altına yazmak suretiyle açıkladığı bilinmektedir.⁸⁷ Bununla beraber bazı tabakât kitapları, iki Ahfeş'i birbirine karıştırmışlar ve şiirdeki anlaşılması güç kelimeleri her beytin altına yazarak şerh eden ilk kişinin el-Ahfeş el-Ekber olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁸ Ancak şerh edenin el-Ahfeş el-Ekber olmadığını tahmin etmek için şu hususlara dikkat etmek yeterlidir: Birincisi, el-Ahfeş el-Ekber dil ve edebiyatla ilgili herhangi bir eser te'lif etmemiştir.⁸⁹ Buna mukabil el-Ahfeş el-Evsat dil ve edebiyat alanında birçok kitap yazmıştır. İkincisi, bu mevzuyu aktaran Ebu'l-Abbas Şa'leb (ö. 291/904), el-Ahfeş'in Bağdat'ta olduğunu, kendisinin ona ulaşamadığını söylemiştir. ez-Zubeydî, bunu el-Ahfeş el-Evsat'ın hayatını anlattığı yerde zikremiştir.⁹⁰ el-Ahfeş el-Ekber'in Bağdat'a gittiği bilinmemekte, el-Ahfeş el-Evsat'ın ise Bağdat'ta bir müddet kaldığı bilinmektedir. Üçüncüsü, Şa'leb anlatırken ona ulaşamadım, demiştir. el-Ahfeş el-Ekber tercih edilen görüşe göre 177/793 de vefat etmiştir. el-Ahfeş el-Evsat ise 215/830'de vefat etmiştir. Şa'leb'in 200/815 yılında doğduğunu düşündüğümüzde, ulaşamadım dediği şahsın el-Ahfeş el-Evsat olması daha makuldur.⁹¹

Kürkîs 'Avvād, el-Ahfeş'in, el-Halîl'in meclisinde Sîbeveyh'in sorularına verdiği cevabı anlamayınca, Sîbeveyh'in yoluna oturup el-Halîl'in ne anlattığını sorması hadisesindeki⁹² el-Ahfeş'in, el-Ahfeş el-Ekber olduğunu zannetmiş ve kitabın

---

⁸⁶ Mahmud Hüsni Mahmud, "Min mevâdi' i'l-ğalt beyne'l-Ahafişi'n-nuhât", MMLAU, sayı 17, s. 38-39, Maṭba'atu't-Tevfik, Amman-1982.

⁸⁷ ez-Zubeydî, a.g.e., 74; el-Kıftî, a.g.e., II/39; el-Hânsârî, a.g.e., I/196; Brockelmann, a.g.e., II/151; Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakātu'l-Mufessirin**, Bilmen Yayınevi, İstanbul-1973, s. 323; el-Âmilî Muhsin el-Emîn, **A'yānu's-Şî'a**, thk. Hasan el-Emîn, Dāru't-Ta'aruf Li'l-Maṭbū'āt, Beyrut - 1983, VII/249; Şevkî Dayf, el-Medârisu'n-naḥviyye, s. 94.

⁸⁸ es-Suyûtî, el-*Muzhir*, II/400; Brockelmann, a.g.e., II/151; ez-Ziriklî, a.g.e., III/288; el-Hânsârî, a.g.e., I/196.

⁸⁹ İnci Koçak, "Ahfeş el-Ekber", DİA, İstanbul-1988, I/525.

⁹⁰ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 74.

⁹¹ Mahmud Hüsni Mahmud, a.g.m., s. 42-45.

⁹² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XVI/ 125-126.

fihrisine de öyle kaydetmiştir.⁹³ Yani Sîbeveyh'in hocasıyla talebesini karıştırmıştır. Sadece hadiseye bakıldığında oradaki Ahfeş'in Sîbeveyh'in hocası olamayacağı anlaşılır.

Ahfeşlerin birbirine karıştırılması mevzuunda Mahmud Ḥusnî Mahmud, "Min mevāzi' i'l-ḥalṭ beyne'l-Aḥafişi'n-nuḥāt" (Nahivci Ahfeşlerin birbirine karıştırıldığı yerler) isimli bir makale hazırlamış ve karıştırmayla ilgili kapsamlı sayılabilecek bir araştırma yapmıştır. Onun kaydına göre Ahfeşler arasındaki karıştırma daha çok el-Ahfeş el-Evsaṭ ile el-Ahfeş el-Aşgar arasında vuku bulmaktadır.⁹⁴

Bütün bu karıştırmaların yanı sıra ulemâ örfünde, el-Ahfeş el-Evsaṭ'ın diğerlerinden ayırt edilmesi için geliştirilmiş tabîî yöntemler mevcuttur. 'Abd'ul-Emîr bu yöntemleri şöyle sıralar:

1. Basralılara nispet edilerek veya Basralılardan istisnâ edilerek ayırt edilmiştir. قَالَ الْبَصْرِيُّونَ إِلَّا الْأَخْفَشُ veya قَالَ الْأَخْفَشُ مِنَ الْبَصْرِيِّينَ gibi.
2. Hocaları, öğrenciler veya arkadaşlarıyla yakınlık bildirerek ayırt edilir: قَالَ حَكِي ذَلِكَ الْأَخْفَشُ وَالْمَازِنِيُّ ya da حَكِي ذَلِكَ الْخَلِيلُ وَالْأَخْفَشُ وَالْأَخْفَشُ وَسَيِّوْنُهُ وَالْأَخْفَشُ gibi.
3. Kendisinden sonrakilerin görüşlerini kabul etmesi veya etmemesiyle ifade edilir: قَالَ ذَلِكَ الْأَخْفَشُ وَتَابَعَهُ الْمُبَرِّدُ veya قَالَ ذَلِكَ الْأَخْفَشُ وَخَالَفَهُ الْمُبَرِّدُ gibi.
4. Kûfelilerle beraber zikredilerek ayırt edilir: وَوَأَفَقَ قَالَ ذَلِكَ الْأَخْفَشُ وَالْكَوْفِيُّونَ veya قَالَ ذَلِكَ الْكَوْفِيِّينَ الْأَخْفَشُ فِي ذَلِكَ gibi.
5. Hocalarından nakil yaptığında ayırt edilir: رَوَى ذَلِكَ الْأَخْفَشُ عَنْ أَبِي زَيْدٍ الْأَنْصَارِيِّ gibi.
6. Öğrencileri kendisinden nakil yaptığında ayırt edilir: رَوَى الْجَرْمِيُّ عَنِ الْأَخْفَشِ veya رَوَى الْمَازِنِيُّ عَنِ الْأَخْفَشِ gibi.

⁹³ Kûrkîs 'Avvād, "Sîbeveyh imāmu'n-nuḥāt fi āṣāri'd-dārisin ḥilāla işne 'aşara ḳarnen", *Maṭbu'atu'l-mecma'i'l-ilmiiyi'l-irāḳī*, Bağdat-1978, s. 12, 228.

⁹⁴ Mahmud Ḥusnî Mahmud, a.g.m., s. 35-53.

8. Kendi kitaplarından biriyle birlikte zikredilerek ayıt edilir: وَقَالَ الْأَخْفَشُ فِي مَعَانِي الْقُرْآنِ gibi.
9. Kabilesine nispet edilerek ayıt edilir: قَالَ الْأَخْفَشُ الْمُجَاشِعِيُّ gibi.
10. Ait olduğu şehre nispet edilerek zikredilir: الْأَخْفَشُ الْبَلْخِيُّ⁹⁵ gibi.

3. Doğumu, Kökeni, Yetiştığı Ortam ve Vefatı

el-Ahfeş'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte hicrî ikinci asrın ilk yarısında doğduğunu tahmin etmekteyiz. Bu tahminimizi haklı çıkaracak sebep şudur: el-Ahfeş yaşça Sibeveyh'ten daha büyüktür. Bu konuda bütün tabakât kitapları aynı bilgiyi verirler.⁹⁶ Ancak onun Sibeveyh'ten kaç yaş büyük olduğu konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Buradan şöyle bir sonuca varmaktayız: Sibeveyh'in 180/796 yılında vefat ederken kırk küsur yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir.⁹⁷ Bu itibarla onun 140/757 yılında doğmuş olduğu tahmin edilebilir.⁹⁸ Bu durumda el-Ahfeş'in en az 140/757 yılından önce doğmuş olabileceği sonucu ağırlık kazanmaktadır. Buradan da el-Ahfeş'in 130/747 ile 140/757 yılları arasında doğmuş olabileceğini söylemek mümkün.⁹⁹

a. Kökeni

el-Ahfeş el-Evsat'ın kökeni hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte bazı kaynaklar onun Sibeveyh gibi Fars asıllı olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁰ Fars asıllı birisinin Arapçasında telaffuz bozukluğu olması doğal bir durumdur. Ancak el-Ahfeş'in Arapça telaffuzunda her hangi bir eksiklik olduğu konusunda bilgiye rastlamadık. Eğer onun telaffuzunda bozukluk olsaydı bu durum tabakât kitaplarına

---

⁹⁵ el-Verd, a.g.e., s. 29-30.

⁹⁶ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 72; el-Şıfî, a.g.e., II/36, 39, 40; es-Suyûfî, *Buğye*, I/590.

⁹⁷ Soner Gündüzöz, **Sibeveyh'te Kelime Yapısı**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniv., Samsun-2002, s. 39; Ali Bulut, **Sibeveyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi Ve Koyduğu Kurallar**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniv., Samsun-2003, s. 27.

⁹⁸ Nihad M. Çetin, "**Sibeveyhi**", İslâm Ansiklopedisi, MEB, İstanbul-1988, X/579.

⁹⁹ Süleyman M. Kayagil, "Əxfəşin Həyatı və Yaradıcılığı", *Baku İslâm Üniversitesi Zaqatala Şubesi Dergisi*, Sayı 3, Zaqatala-2008, s. 99.

¹⁰⁰ Brockelmann, a.g.e., II/151; Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, s. 94.

yansırdı. Hiç olmazsa, talebesi Ebū Hâtim es-Sicistânî gibi her fırsatta onun eksiklerini ortaya çıkarmaya çalışan birinin gözünden kaçmazdı.¹⁰¹

Netice olarak el-Ahfeş'in Belhli olduğu hususunda tabakât kitaplarınca ittifak edilmiştir. Onun Fars asıllı olmasıyla ilgili olarak bir kısım kaynaklarda bilgi bulunmakta ve ilaveten bazı verilerle de tahmin edilebilmektedir. Örneğin, Belh vilâyetinde Farsların çoğunluk teşkil etmeleri, el-Ahfeş'in de Fars asıllı olabileceği ihtimalini artırmaktadır. Arapça telaffuzunun noksansız olması ise şu iki ihtimali güçlendirmektedir: Birinci ihtimal, el-Ahfeş küçük yaşlarda iken Basra'ya gelmiş olabilir. İkinci ihtimal, babası daha önce Basra'ya yerleşmiş ve el-Ahfeş orada doğmuştur. Kendisinin ve babasının adının Arapça kökenli kelimelerden olması (Sa'îd b. Mes'ade) bu son ihtimali güçlendirmektedir.

b. Yetiştığı Ortam

Kaynaklar el-Ahfeş'in Basra'da yetişip büyüdüğünü kaydetmiştir.¹⁰² Basra, Bağdat'ın 420 kilometre kadar güneydoğusunda, Dicleyle Fırat nehirlerinin birleştiği yerin güney batısında yer alan bir şehirdir. Hz. Ömer, Irak'ın fethi tamamlanınca, bölgedeki düzenin tesisini ve fetihlerin kalıcılığını sağlamak amacıyla, ilk iş olarak Basra ve Kûfe şehirlerini kurmuş ve bölgeyi idarî bakımdan bu iki merkeze bağlamıştır. İlk kurulduğu haliyle Basra şehri, bugünkü yerleşim merkezinden yaklaşık 25 kilometre uzakta bulunmaktaydı. Önceleri askerî üs olarak kullanılan Basra, daha sonra yerleşim yerine çevrilmiş, ancak halk zamanla eski Basra'yı terk ederek saldırılara karşı daha emniyetli olan ve su ihtiyacını daha rahat karşılayabileceği bugünkü Basra'ya yerleşmeye başlamıştır.¹⁰³

---

¹⁰¹ Nitekim, el-Ahfeş'in Ebū 'Ubeyde'nin Kur'an'la ilgili eserinde değişiklikler yaparak onu kendisine izafe ettiğini Ebū Hâtim iddia ediyor. "el-Cemel" isimli birisinden bahsederek el-Ahfeş'in ondan kopya almış olabileceğini iddia eden de odur. Yine el-Ahfeş'in Kaderiyye mezhebinden olmasını önemli bir noksan sayarak "kötü bir adam" tabirini kullanan Ebū Hâtim es-Sicistânî'dir. bk. el-Kıftî, a.g.e., II/37, 38.

¹⁰² İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58; İbn Keşîr, a.g.e., XIV/274.

¹⁰³ Abdülhâlik Bâkır, "Basra", DİA, İstanbul-1992, V/110; İmâmüddin Halîl et-Tâlib, "Irak", DİA, İstanbul-1999, XIX/87; Casim Avcı, "Kûfe", DİA, Ankara-2002, XXVI/339.

Basra kurulduğu ilk yıllarda ve Emevîler dönemi boyunca askerî bakımdan stratejik bir yer olması hasebiyle büyük bir öneme sahip olmuştur. Zaman zaman İnan ve Irak buradan idare edilmiştir. Önemli bir merkez haline geldikten sonra sürekli karışıklıklar yaşayan şehir, buna rağmen ilmi ve kültürel yönden büyük bir gelişme göstermiştir. Özellikle Bağdat'ın kuruluşundan sonra Basra siyasî ve idarî bakımdan eski önemini yitirse de, bir kültür ve medeniyet merkezi olarak en parlak günlerini, meydana gelen karışıklık ve istikrarsızlıklara rağmen o dönemde yaşamıştır. Abbâsîlerin ilk devri diyebileceğimiz söz konusu zaman dilimi, el-Ahfeş'in çocukluk ve daha sonraki dönemine rastlamaktadır.¹⁰⁴ Böylece el-Ahfeş'in dönemin en büyük kültür ve medeniyet merkezinde yetiştiğini söyleyebiliriz.

İslâm düşünce tarihinde, lügat ve dilbilgisiyle ilgili çalışmaların hicri ikinci yüzyılın başlarında ilk olarak Basra bölgesinde yeşermeye başladığı söylenebilir. Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için seferberlik başlamış, klasik dil ve edebiyat malzemeleri tedvin edilmiş, ihtiyaç duyulan gramer ve lügat çalışmaları ilk defa burada kendini göstermiş ve Basra Dil Ekolü teşekkül etmiştir.¹⁰⁵

el-Ahfeş'in yetiştiği dönem ve ortamda gerçekleştirilen ilmî faaliyetler, hoca-talebe ilişkileri çerçevesinde sürdürülen ders halkaları ve devrin önemli simaları arasında vuku bulan münâzaraların ne şekilde ve hangi ortamlarda yapıldığı hakkında şunları söyleyebiliriz:

Söz konusu dönemde Basra'da medrese türünde herhangi bir örgün eğitim kurumu mevcut değildi. Medreselerin ilk olarak hangi tarihte kurulduğu meselesi ihtilafli olmakla beraber, el-Ahfeş'in yaşadığı dönemden sonraya tekabül ettiği bilinmektedir.¹⁰⁶ el-Ahfeş'in devrindeyse bazı mekteplerin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu mekteplerin, -özellikle ilk dönemlerdekilerin- kendilerine ait binalara sahip olmadığı söylenebilir. Hocaların mahalle mescitlerinde kurdukları ders halkalarında eğitim

---

¹⁰⁴ Abdülhâlik Bâkır, "Basra", DİA, İstanbul-1992, V/110.

¹⁰⁵ Selami Bakırcı ve Kenan Demirayak, **Arap Dili Grameri Tarihi** (Başlangıçtan Günümüze), Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum-2001, s. 33.

¹⁰⁶ Nebi Bozkurt, "Medrese", DİA, Ankara-2003, XXVIII/327.

öğretim hizmetleri devam ettirilmiştir. Yani bu devirde câmilere hem ibadet hem de birer eğitim ve öğretim müessesesi olarak kullanılmıştır. Çocuklar mektepte okuma yazma öğrenip Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettikten sonra daha ileri seviyedeki derslere devam etmeleri gerektiği düşünülen talebeler el-Ḥalil ve Yunus b. Ḥabîb gibi büyük âlimlerin ders halkalarına katılmak üzere merkezî câmilere yönlendirilmiştir. Mescitler bununla birlikte kütüphane görevini de üstlenmiştir. Müellifler genellikle, kaleme aldıkları eserlerden birer nüsha da mescitlere bırakırlarmış. Bundaki esas gaye, mümkün olduğu kadar çok sayıda insanın, eserlerden istifade edebilmesine imkân hazırlamak olmuştur.¹⁰⁷

Bahsi geçen dönemde münâzaralar esasen mescitlerde tertiplenirdi. Bununla beraber evlerde yahut da halife ve emirlerin divanlarında düzenlendiği de olurdu. Örneğin Bağdat'ta Sîbeveyh ile el-Kisâi arasında vezir Yahya Bermekî'nin sarayında bizzat halife Reşîd'in huzurunda gerçekleşen ve Zübürîyye diye anılan vaka bunlardan biridir.¹⁰⁸ Ebû Şimr el-Mu'tezilî ile İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm arasında düzenlenen münâzara ise Basra emirlerinden birisinin meclisinde gerçekleşmiştir.¹⁰⁹

---

¹⁰⁷ Nebi Bozkurt, "Mektep", DİA, Ankara-2004, XXIX/5; Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Cami", DİA, İstanbul-1993, VII/50; İsmail Yiğit, "Emevîler", DİA, İstanbul-1995, XI/97; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", DİA, İstanbul-1988, I/40.

¹⁰⁸ Hârûn er-Reşîd'in emriyle, Yahyâ b. Hâlid'in huzurunda el-Kisâi ve Sîbeveyh arasında yapılan ve zübürîyye meselesi diye bilinen tartışma şudur:

el-Kisâi, Sîbeveyh'e *قَدْ كُنْتُ أَظُنُّ أَنَّ الْعُقْرَبَ أَشَدُّ لَسْعَةً مِنَ الزُّنْبُورِ* (Akrep sokmasının eşek arısı sokmasından daha şiddetli olduğunu zannediyordum.) sözünden sonra *فَإِذَا هُوَ إِيَّاهَا يَخْشَى* yoksa *فَإِذَا هُوَ هِيَ* (Bir de ne göreyim, ikisi de aynıymış) şeklindeki ifadenin mi doğru olduğunu sorar. Sîbeveyh, *فَإِذَا هُوَ هِيَ* şeklinde zamirin merfû halinin kullanılması gerektiğini, nasb halinin caiz olmayacağını ifade eder. Bunun üzerine el-Kisâi, Sîbeveyh'e hata ettiğini söyler.

el-Kisâi, şöyle bir soru daha sorar: *خَرَجْتُ فَإِذَا عَبْدُ اللَّهِ الْقَائِمُ أَوْ الْقَائِمَةُ* (Dışarı çıktım, bir de baktım Abdullah ayakta) cümlesi hakkında ne dersin? Sîbeveyh şöyle dedi: Bu ifadenin tümü mansûb değil merfû okunur. Bu cevap üzerine el-Kisâi şöyle dedi: 'Bu, Arapların kullanım tarzı değildir. Araplar bu tür cümlelerin tümünü hem merfû, hem de mansûb okur.' Sîbeveyh ise, el-Kisâi'nin görüşünü kabul etmez. Yahyâ b. Hâlid, 'Kendi memleketinizin reisleri olarak ihtilafa düştünüz. Aranızda kim hakem olsun?' der. el-Kisâi, 'Şu, kapımızda duran ve her bölgeden yanımıza gelen, insanların en fasihi, Kûfe ve Basra'nın itimad ettiği ve onlardan nakilde bulunduğu şu Araplar gelsin ve onlara sorulsun' der. Sîbeveyh de onların hakemliğini kabul eder. Çünkü hem Basralılar hem de Kûfeliler Arapça hususunda onlara müracaat ederlerdi.

Yahyâ b. Hâlid, el-Kisâi'ye, 'âdil davrandın' diyerek bedevilerin çağrılmasını emretti. Onlar içeri girdiklerinde aralarında Ebû Ziyâd, Ebu'l-Cirâh ve Ebû Servân gibi kimseler de vardı. el-Kisâi ve Sîbeveyh arasında geçen tartışmalar onlara sorulduğunda el-Kisâi'yi haklı çıkararak onun söylediğini

el-Ahfeş zamanında altın çağını yaşayan Basra mektebinin ilk temsilcileri; Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688)¹¹⁰, Naşr b. 'Aşım el-Leysî (ö. 89/707)¹¹¹, Yahyâ b. Ya' mer (ö. 129/746)¹¹², 'İsâ b. Ömer eş-Şekâfî (ö. 149/765)¹¹³, el-Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793) ve Yunus b. Hâbîb (ö. 182/798) gibi kişilerdir. Bunlardan sonra hem Basra mektebinin hem de Arap dilinin iki büyük âlimi olan el-Ḥalîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) ve Sîbeveyh (ö. 180/796) gelir. Bunlardan sonra Ẓutrub b. Muhammed el-Mustenîr (ö. 206/821), Ebû 'Ubeyde Ma' mer b. Muşennâ et-Teymî (ö. 209/824), el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), Ebû Zeyd Sa' id b. Evs el-Enşârî (ö. 215/830), el-Asma'î (ö. 216/831) ve Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/839), daha sonra da Ebû Osman Bekr b. Muhammed el-Mâzinî (ö. 248 veya 249/863), Ebû Ḥâtım Sehl b. Muhammed b. Osman b. Kasım el-Sicistânî (ö. 255/869) ve Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Muberrid (ö. 285/898)¹¹⁴ gibi büyük âlimler Basra nahiv ekolünü geliştirip olgunlaştırmış ve dil sahasına önemli eserler hediye etmişlerdir.¹¹⁵

---

doğru kabul eder. Bunun üzerine Yahyâ, Sîbeveyh'e döner ve bedevilerin söyledikleri hakkında bir diyeceği olup olmadığını sorar. Sîbeveyh susar, konuşmaz.

Bu arada el-Kisâi, Yahyâ'ya dönerek şöyle der: 'Allah emirin işlerini rast getirsin. O, memleketinden bir arzuyla geldi. Dilersen onu boş çevirme. Bunun üzerine Yahyâ b. Hâlid, Sîbeveyh'e on bin dirhem verilmesini emreder. Sîbeveyh oradan çıkıp İran'a yönelir ve bir daha da Basra'ya dönmez. bk. el-Kıftî, a.g.e., II/358; ez-Zeccâcî, *Mecâlisu'l-'ulemâi*, s. 9-10; İsmail Aydın, **Kur'an'la İlgili İlk Filolojik Çalışmaların Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi**, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, Samsun-2011, s. 43; Halil İbrahim Tanç, **el-Kisa'i Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri**, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv., Erzurum-1993, s. 87-93.

¹⁰⁹ el-Câhiz, Ebû Osman b. 'Amr b. Baḥr, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Ḥâncî, Mısır-1975, I/91.

¹¹⁰ Hayatı hak. bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, **"Ebu'l-Esved ed-Düelî"**, DİA, İstanbul-1994, X/311-312.

¹¹¹ Hayatı hak. bk. ez-Zubeydî, s. 27.

¹¹² Hayatı hak. bk. ez-Zubeydî, s. 27-29.

¹¹³ Hayatı hak. bk. ez-Zubeydî, s. 40-45.

¹¹⁴ Tam adı, Ebu'l-'Abbas Muhammed b. Yezîd b. 'Abdulkber b. 'Umeyr el-Muberrid el-Ezdî es-Sumâlî'dir. Kendisine "el-Muberrid" lakabının takılmasıyla ilgili farklı rivâyetler mevcuttur. Tercih edilen görüşe göre hocası el-Mâzinî, "gönüle serinlik (ferahlık) veren" mânasına "el-Muberrid" demiştir. Nitekim ism-i fail vezninde olan bu kelime soğutan ve serinleten mânalarına gelmektedir. Ancak daha sonraları Kûfeliler tarafından alay etmek maksadıyla "muberrid" şekline dönüştürüldüğü kaydedilir. Bununla beraber "el-Muberrid" kelimesinin 'güzel yüzlü' anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Özetle Basralılar "el-Muberrid", Kûfeliler de "el-Muberrid" demişlerdir. "el-Muberrid" denmesinden kendisinin rahatsız olduğu da rivâyet edilmektedir. Bütün bunlar nazara alınarak araştırma sırasında **"el-Muberrid"** şeklinde ki ism-i fail tercih edilmiştir. bk. Ḥadîce el-Ḥadîşî, **el-Muberrid sîratuhu ve muellefâtuhu**, Dâru's-Şuûni's-Şekâfiyyeti'l-'Âmme, Bağdat-1990, s. 10-15; İsmail Durmuş, "Müberred", DİA, İstanbul-2006, XXXI/432.

¹¹⁵ Hulûsi Kılıç, "Kûfiyyûn" DİA, Ankara-2002, XXVI/345.

Dille ilgili ilmî çalışmalar Basra'da başladıktan yaklaşık yüz yıl sonra Kûfe'de bazı etkileri görülmeye başlamıştır. Önceleri Basra mektebinden faydalanarak yetişen Kûfeliler, II. yüzyılın sonlarından itibaren ayrı bir mektep oluşturmuşlardı. “Basriyyûn” ve “Kûfiyyûn” diye bilinen bu iki ekolün arasındaki farklı yorumlar sebebiyle çıkan rekabet dil ve edebiyat alanındaki çalışmaları olumlu yönde etkilemiştir. Kûfe mektebinin ilk temsilcisi Ebû Ca'fer er-Ruāsî (ö. 187/803) sayılmaktadır. Onun kurduğu Kûfe ekolü kendisinden sonra Ali b. Hamza el-Kisâi (ö. 189/805) ve Yaḥyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822)'nin çalışmalarıyla nihâî şeklini almış ve Kûfe mektebi tamamen bağımsız hale gelmiştir.¹¹⁶ Bu isimlerden sonra, Kûfe nahiv ekolünün en meşhur ismi, bu mektebin son temsilcilerinden olan Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yaḥyâ Şa'leb (ö. 291/904) olmuştur.¹¹⁷

Bu iki nahiv ekolünden sonra h. IV. yüzyılın başlarında Bağdat'ta üçüncü bir ekol oluşmaya başlamıştır. Önceleri Kûfe ve Basra mektebinin yolunu takip eden Bağdatlı nahivciler, sonraları her iki ekolün görüşlerini birleştirerek kendilerine has bir usul geliştirmişlerdir. Bu mektebin en önemli mümessilleri İbn Keysân (ö. 299/911), Ebu'l-Ḳâsim ez-Zeccâcî (ö. 337/948), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve İbn Cinnî'dir (ö. 397/1006).¹¹⁸

c. Seyahatleri

el-Aḥfeş, hocası Sibeveyh'e yapılan haksızlığın intikamını el-Kisâi ile münâzara ederek almak için Bağdat'a gitmiş ve orada bir müddet kalmıştır. Me'âni'l-Ḳur'ân, el-Mesâilu'l-kebîr ve büyük ihtimalle de Me'âni's-şî'r adlı eserlerini Bağdat'ta bulunduğu süre içerisinde kaleme almıştır.¹¹⁹ Onun bu seyahati dışında bir de Rey'e gitmiş olabileceği et-Tevvezi'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır. O şöyle anlatıyor “Bir gün Bağdat'a gitmiştim, el-Ferrâ'nın halkasına katıldım. Bana bazı kimseleri sordu.

---

¹¹⁶ Hulûsi Kılıç, “Basriyyûn” DİA, İstanbul-1992, V/117.

¹¹⁷ Zâhid Zuheyr Gâzî, “Devru'l-Başra fî neş'eti'd-dirâseti'n-naḥviyye merḥaletu'n-nażici ve't-teḥavvuri”, *Mevsû'atu'l-Başrati'l-Ḥadariyye: el-Mevsû'atu'l-fikriyye*, Dâru'l-Ḥikme, Basra-1990, s. 250-251; Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsiler”, DİA, İstanbul-1988, I/41.

¹¹⁸ Zâhid, a.g.m., s. 252; Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsiler”, DİA, İstanbul-1988, I/41.

¹¹⁹ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 74; el-Ḳıfî, a.g.e., s. 37; Yâḳût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XI/ 227; es-Suyûtî, *Buḡye*, I/590; ez-Zehebî, a.g.e., X/207.

Onlardan birisi de Ebu'l-Ḥasen el-Aḥfeş idi. Ben sıhhat ve afiyette olduğunu, ayrıldığımda Rey'e gitmek için hazırlandığını söyledim.¹²⁰

Yukarıda bahsettiğimiz seyahatleri dışında, el-Aḥfeş'in Basra dışına çıkıp çıkmadığı hususunda kaynaklarda herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Hatta el-Aḥfeş'in döneminde bedevî Araplardan dilbilgisi malzemesi toplamak amacıyla çöle gitmek geleneği yaygın olduğu bilinmekte ve el-Aḥfeş'in muasırlarından birçoğu da bu amaçla çöle gittiği halde, el-Aḥfeş'in kendisinin çöle gidip gitmediği konusunda kaynaklarda her hangi bilgiye rastlamamaktayız.

d. Vefatı

el-Aḥfeş'in vefat tarihi de ihtilaflıdır. Bazı tabakât kitapları, onun el-Ferrâ'dan sonra (207/822 yılından sonra) vefat ettiğini belirtmektedir.¹²¹ Bir kısım kaynaklar 210/825 yılında vefat ettiğini,¹²² bazıları 211/826 yılında,¹²³ ve bir diğer kısmı da 221/835 yılında vefat ettiğini kaydetmektedir.¹²⁴ Bununla beraber yaygın olan görüşe göre el-Aḥfeş el-Evsat 215/830 yılında vefat etmiştir.¹²⁵

---

¹²⁰ es-Suyûṭî, *el-Muzhîr*, II/404; Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., 48.

¹²¹ es-Sîrâfî Ebû Sa'îd el-Ḥasen b. Abdillâh, **Aḥbâru'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn**, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ, Dâru'l-İ'tişâm, Kahire-1985, s. 66; el-Kıfî, a.g.e., II/41; el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 68; İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58.

¹²² İbn Keşîr, a.g.e., XIV/275; es-Suyûṭî, *el-Muzhîr*, II/453.

¹²³ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58.

¹²⁴ İbn Ḥallikân, a.g.e., II/381; İbn Keşîr, a.g.e., XIV/275; es-Suyûṭî, *Buğye*, I/591; Brockelmann, a.g.e., II/151; Kâtib Çelebî, a.g.e., I/201, II/1207, 1391-2, 1438, 1670, 1729, 1730 ve 1792; (Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, el-Aḥfeş'in vefat tarihini h. 225 olarak vermiş. Ancak gösterdiği kaynakta öyle bir tarih yoktur. bk. Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., *Dipnot*, s. 68; Kâtib Çelebî, el-Aḥfeş'in vefat tarihini verirken, el-Aḥfeş el-Aşgar ile karıştırmış, h. 315 yılını vermiştir. Dr. 'Abd'ul-Emîr Muhammed Emîn el-Verd, sözünü ettiğimiz bu hatayı, Me'âni'l-Ḳur'ân'ın Mukaddimesinde "225 yılında vefat etmiştir" şeklinde vermiş, kaynak olarak da Kâtib Çelebî'yi göstermiştir ki, belirttiği kaynakta öyle bir tarih yoktur. bk., Kâtib Çelebî, a.g.e., s. 1463; el-Verd, a.g.e., *Mukaddime*, s. 12.)

¹²⁵ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58; es-Suyûṭî, *Buğye*, I/591; el-Kıfî, a.g.e., II/41; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, XI/229; İbnu'l-İmâd, a.g.e., II/73; el-Yâfî'î, a.g.e., II/61; İbn Ḥallikân, a.g.e., II/381; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 74; el-Ömerî, b. Fazlî'l-Lah Şihâbuddîn Ahmed b. Yahyâ, **Mesâliku'l-ebşâr ve memâliku'l-emsâr**, nşr. Fuad Sezgin, Frankfurt Üniversitesi, Almanya-1988, s. 68; Brockelmann, a.g.e., II/151; ez-Ziriklî, a.g.e., III/101.

B. İLMÎ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ

1. İlmî Şahsiyeti

el-Ahfeş hakkında yapılacak bir çalışma onun ilmî büyüklüğünün yanısıra ahlakî özelliklerini de kapsamalıdır. Tabakât kitaplarından elde edebildiğimiz kadar müellifimizin hayatından bazı kesitleri alt alta koyduğumuzda el-Ahfeş'in ağırbaşlı, güçlü bir hafızaya sahip, güvenilir, Arap dilini en güzel şekilde bilen ve kullanan, doğru bildiği şeylerin üzerine gitmede cesur bir olduğu anlaşılmaktadır.

Hakkında konuşulnlardan ve yaşadığı bir kısım olaylardan hareketle ahlakî özellikleri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Mesela, ilmi ve zekâsı birçok ulemâ tarafından takdir edilmekle beraber, bilmediklerini itiraf konusunda da oldukça mütevazı biri olduğunu görmekteyiz. Bir defasında Ebû Hâtim, ğarîbte (anlaşılması zor kelimeler) kim bilgilidir, Ebû 'Ubeyde mi, sen mi, diye sormuş, el-Ahfeş de, Ebû 'Ubeyde diye cevap vermiş, onun kendisinden daha bilgili olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶ Bir başka defasında kendisine 'yâ' harfinden bir önceki harfin harekesi kesre olursa, 'ye' harfi nasıl okunur şeklinde sorulmuş, o da bilmiyorum diye cevabını vermiştir.¹²⁷

el-Ahfeş, hocalarına karşı saygıda kusur etmemiştir. Sîbeveyh'in yanında tahsilini tamamladıktan sonra, bir gün hocasıyla ciddi bir münâzaraya girmiş, münâzara bitince el-Ahfeş hocasına, kendisinden istifade etmek için münâzara yaptığını söylemiştir. Sîbeveyh de, "bunda şüphe ettiğimi mi sanıyorsun?" diye cevap vermiştir.¹²⁸ Bundan da anlıyoruz ki el-Ahfeş'in hocası, onun kendisine saygıda kusur etmeyeceğinden emindi.

el-Ahfeş'in bir başka özelliğiye cesur oluşudur. O, ilminin gereğini yerine getirirken tehlikeleri göze alan bir karaktere sahip olduğu gibi, haksızlığa karşı da gözünü kırpmadan mücadele etmiştir. Buna dair iki önemli vaka vardır. Birincisi, el-Kisâi talebeleriyle birlikteyken, el-Ahfeş sorularıyla onu sıkıştırmış ve verdiği

¹²⁶ el-Kıfî, a.g.e., II/36; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 73.

¹²⁷ el-Kıfî, a.g.e., II/40, 41.

¹²⁸ es-Sîrâfî, a.g.e., s. 65; el-Kıfî, a.g.e., II/40; el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 64; el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, thk. Hudâ Mahmud Ķarâ' a, I/7.

cevapların tamamını hatalı bulmuştur. Öyle ki, olayı yakından izleyen talebeler, el-Ahfeş'in üzerine çullanıp onu dövmek istemişler, ancak el-Kisāi onlara mani olmuştur. Bu vaka aynı zamanda onun kendi hocasına olan bağlılığını da göstermektedir. Çünkü el-Ahfeş'in onca meşakkati göze alarak Bağdat'a gitmesinin asıl nedeni, hocası Sîbeveyh'e yapılan haksızlığın intikamını almaktı.¹²⁹

İkinci vaka, emîrin hatasını düzeltmesidir. Kendisi olayı şöyle anlatır: “Basra emîri ﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ﴾¹³⁰ âyetindeki وَمَلَائِكَتَهُ ibaresini raf ile okumak suretiyle hata yaptı. Ona hatasını söylemeye gittim. Emirinizin hatasını mı buluyorsunuz, diye beni azarladı ve tehdit etti. Daha sonra görevinden ayrıldı ve yerine Muhammed b. Süleyman geldi. O da sanki ötekinin ağzından almış gibi, مَلَائِكَتَهُ kelimesini raf ile okudu. Kendi kendime bu Hâşimî'dir, buna nasihat şarttır dedim. Ötekinde yaşadığım durum tekrarlanır diye biraz da korktum. Yine de nasihat için kendimi zorladım ve gittim. Gittiğimde odasındaydı. Yanında kardeşi ve birkaç kişi vardı. Kendisine “nasihat için geldim” dedim. Söyle dedi. Kardeşi ve yanındakiler oradan ayrıldılar. Yalnız başına kalınca dedim ki, Ey emîr! Siz şeref evi ve fesahatin özüsünüz. Sen şöyle okuyorsun, bu ise câiz değildir. Hatasını düzeltmem emîrin hoşuna gitti ve teşekkür etti. Yanından ayrılıp biraz gittim ki arkamdan bir ses: “Dur!” dedi. Korktum ve olduğum yerde durdum, kendi kendime: “Acaba emirin kardeşi, emiri bana karşı kıskırttı mı?” diye

---

¹²⁹ el-Ahfeş, olayı şu şekilde anlatmaktadır: “Sîbeveyh el-Kisāi ile olup biteni bana anlattı ve vedalaşarak Ehvāz'a gitti. Ben de hazırlığımı yapıp Bağdat yoluna düştüm. Oraya geldiğimde el-Kisāi'nin mescidini buldum. Öğle namazını, arkasında kıldım. Namazı bitirip mihrabında oturduğunda selam verdim. Etrafında talebeleri el-Ferrā, ve el-Ahmer vardı. Ona yüz soru sordum, cevapladı, ancak ben cevapların tamamını hatalı buldum. Talebeleri üzerime çullanmak istediler. el-Kisāi, müdâhale ederek onlara mani oldu. Konuşmamı kestirtmedi. Soruları bitirince el-Kisāi: Vallahi sen Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade olmalısın diye sordu. Evet dedim. Ayağa kalktı, beni kucakladı sonra da yanına oturttu. Sonra çocuklarım var, onları senin eğitmeni ve her zaman benimle beraber olmanı isterim dedi. Ben de kabul ettim. Bir müddet sonra meâni'l-Kurân konusunda bir kitap yazmamı istedi. Ben de meânî konusunda ki kitabımı yazdım. Sonra el-Kisāi bu kitabı örnek alarak kendisi bir kitap te'lif etti. Sonra el-Ferrā bu iki kitabı örnek alarak kendi 'Me'âni'l-Kur'ân'ını yazdı.” bk. el-Kıfî, a.g.e., II/37; es-Suyûti, *Buğye*, I/590; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 70; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XI/227; eş-Şafedî, a.g.e., XV/259.

¹³⁰ el-Ahżâb, 56.

düşündüm. Bir de gördüm ki bir kese dolusu para, bir köle ve elbise getirdiler ve emîr bunu sana vermemizi emretti, dediler. Ben de sevinerek oradan ayrıldım.”¹³¹

Ebū Bekr Muhammed b. Ahmed el-Ḥayyāt en-Naḥvī, el-Aḥfeş’in ilmî derinliğini gösteren şu olayı naklemiştir: Bir gün Ahmed b. Yaḥyā Şa‘leb’in evine gittim. Kapıyı çaldım, çıktı, elinde el-Aḥfeş’in el-Mesâil’inden bir parça vardı. Bana: “Yazık sana, senin bu arkadaşın delirmiş, anlaşılmayan şeyler yazıyor” dedi. Mesela neler diye sordum; “كَمْ مِنِّي مَكَانُ السَّارِيَةِ رَجُلًا. وَكَمْ مِنِّي مَكَانُ السَّارِيَةِ ذِرَاعًا” cümlelerini örnek gösterdi ve el-Mesâil’de bunun gibi anlaşılmayan cümleler daha var dedi. Ona, bu adam (ilim) denizine açılmış birisi, oradan istediğini konuşuyor dedim, o da sustu.¹³²

Hakkında Çıkan Olumsuz Sözler

Bazı âlimler, çağdaş olan alimler arasında sıkça görülen türden olması muhtemel bir anlayışla¹³³ onun ahlakî yönden bazı zaaflarının bulunduğunu ileri sürmüştürler.

Bunlardan birisi talebesi Ebū Ḥâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (ö. 255)’dir. Müellifimizin bu talebesi biraz vefasızdır.¹³⁴ Onun anlattığına göre el-Aḥfeş, Ebū ‘Ubeyde’nin Kur’ân hakkında yazdığı bir kitabı önüne alıp ondan bazı şeyleri çıkarmış, ilavelerde bulunmuş ve bazılarını da değiştirmiş. Bunun üzerine Ebū Ḥâtim el-Aḥfeş’e, böyle ne yapıyorsun, Arapça’yı sen mi daha iyi biliyorsun yoksa Ebū ‘Ubeyde mi diye sormuş. el-Aḥfeş de, kitap onu bozanın değil, düzeltenindir diyerek yaptığının doğru birşey olduğunu ifade etmiş. el-Aḥfeş’in bu tarz yazdığı eser rağbet görmeyip unutulduğu ve kaybolduğu rivâyet olunmuştur.¹³⁵

Yine talebesi Ebū Ḥâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî, el-Aḥfeş’in nahiv konusunda yazdığı kitabı, Ali el-Cemel el-Naḥvī el-Medîni’nin kaleme aldığı bir nahiv kitabına bakarak yazdığını iddia etmektedir. es-Sicistânî, iddiasına delil olarak da el-

---

¹³¹ el-Ḳıftî, a.g.e., II/43.

¹³² ez-Zubeydî, a.g.e., s. 74.

¹³³ Tayyar Altıkulaç, “Kisâi, Ali b. Hamza”, DiA, İstanbul-2002, XXVI/70.

¹³⁴ Mustafa Bilgin, **Tefsirde Mu’tezile Ekolü**, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniv., Bursa-1991, s. 94.

¹³⁵ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 73; el-Ḳıftî, a.g.e., II/37.

Ahfeş'in eserinde رَطْلَانٌ بِدِرْهَمٍ ibarelerini kullandığını göstermekte, böyle bir yiyeceğin Basralılara ait olmadığını, bu sebeple زَيْت'in Basra'da kullanılan bir kelime olmadığını söylemiştir.¹³⁶ Ebū Hâtim olayı anlatırken kesin bir dil kullanmamış, "zannediyorum ondan aldı" demiştir. Bu iddia da el-Ahfeş'in ilmî dürüstlüğüne halel getirdiği için talebesinin bu iddiasını ispat maksadıyla verdiği delili yeterli bulmak her halde doğru değildir.

Bir başka iddia el-Cermî ile el-Mâzinî, el-Ahfeş'in el-Kitâb'ı sahipleneceğini düşünerek, buna mani olmak amacıyla aralarında istişare etmiş ve el-Kitâb'ı ondan okumaya karar vermişler. Bir miktar para karşılığında onu el-Ahfeş'ten okumuşlar ve böylece el-Ahfeş'in el-Kitâb'ı kendi eseri diye iddia etmesine mani olmuşlar.¹³⁷ Bu iddia, birkaç yönden makul değildir. İlk olarak, el-Ahfeş'in el-Kitâb'ı kendisine nispet etmesi el-Cermî ve el-Mâzinî'nin kendi kafalarında kurguladıkları bir fikirdir. Onlar gerçekten öyle düşünmüş olabilirler, ancak hiçbir emare olmadan el-Ahfeş'in öyle bir niyetinin olduğunu söylemek ona karşı haksızlıktır.

İkinci olarak, el-Cermî ve el-Mâzinî'nin bu iddiaları, el-Ahfeş'in ilmindeki dürüstlüğüne leke getirmektedir. Şu halde, bu iddiaları kabul etmemiz için iddiaların sağlam delillere dayanması gerekmektedir. Halbuki, el-Cermî ve el-Mâzinî'nin bu iddiasına, vefat tarihi 577/1181 olan el-Enbârî'nin Nuzhetu'l-elibbâ'sından¹³⁸ daha önceki tarihlerde rastlamamaktayız. Söz konusu olay bir de, tarih bakımından daha sonra gelen, Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemu'l-udebâ'sında zikredilmiştir.¹³⁹ el-Enbârî olayı anlatırken, muğlak bir şekilde "deniliyor ki, zannedildi ki" gibi ifadeler kullanmıştır.¹⁴⁰ Bütün bunlar el-Cermî ve el-Mâzinî'ye isnat edilen mezkûr iddianın kaynağının zayıf olması anlamına gelmektedir.

---

¹³⁶ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 73; el-Kıftî, a.g.e., II/38.

¹³⁷ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 133-134; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, XI/226.

¹³⁸ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 133-134.

¹³⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, XI/225-226.

¹⁴⁰ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 133-134.

Üçüncü olarak, biz, el-Kitâb'ın el-Ahfeş'e nasıl ve ne zaman verildiğini kesin olarak bilmiyoruz. Büyük bir ihtimalle Sîbeveyh onu hayatının en zor anlarını yaşadığı ve ümitsizlik içinde olduğu Zunbūriyye vakasından sonra el-Ahfeş'le görüşmeleri sırasında ona vermiştir. Eğer böyleyse, el-Ahfeş'in onu Bağdat'ta el-Kisâi'ye okumuş olma ihtimali vardır. Çünkü kaynakların bir kısmında onu nerde okuduğuna dair birşey söylenmemektedir. Hatta bazı metinlerden bu eseri Bağdat'ta okuduğu anlamı da çıkarılabilir.¹⁴¹ Eğer durum böyleyse el-Kitâb zaten ifşa edilmiş demektir. Ya da, Sîbeveyh el-Kitâb'ı, İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm el-Mu'tezilî'ye vermiştir. Çünkü Sîbeveyh'i hastalığı sırasında ziyaret ettiği bilinen tek kişi en-Nazzâm'dır.¹⁴² el-Ahfeş'le en-Nazzâm'ın ve talebesi Ebû Şimr'in birbirine yakın olduklarını kaynaklardan bilmekteyiz. Bu durumda da eserin Sîbeveyh'e ait olduğu öğrenilmiş olur.

Bir diğer suçlamaysa el-Câhiz'den gelmektedir. O el-Ahfeş'in muasırı olup onu, para kazanmak amacıyla, eserlerinde muğlak bir üslup kullanmakla itham etmiştir.¹⁴³ Hatta el-Ahfeş'le bu hususta yaptığı bir diyalogu bize şu şekilde aktarmıştır: el-Ahfeş'e sordum: Sen insanlar içinde nahvi en iyi bilensin. Niçin kitabının tamamını anlaşılır şekilde yazmıyorsun? Onların bir kısmını anlıyor ve çoğunu anlayamıyoruz. el-Ahfeş şöyle cevap verdi: 'Bunlar, din kitapları değil. Ben de bu kitapları Allah için yazmış birisi değilim. Benim maksadım onlardan kazanç elde etmektir. Bu sebeple birçok şeyi muğlak bırakıyorum ki okuyanlar anlamadıkları şeyleri öğrenmek için bana müracaat etsinler. Ben de onlara izah etmek suretiyle kazanç elde etmiş olayım. Eğer senin dediğin gibi yapsam, onu okuyanların anlama hususunda bana ihtiyaçları kalmayacaktır'. Konuşmanın devamında el-Ahfeş, bazı isimleri zikrederek onlara ne oluyor da Allah için yazdıkları halde benim gibi yapmaktan çekinmiyorlar diye

---

¹⁴¹ Ebu't-Tayyib, a.g.e., 74; el-Kıfî, a.g.e., II/37,40; es-Sirâfi, a.g.e., s. 66; el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 133; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 74;

¹⁴² el-Kıfî, a.g.e., II/37; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, XVI/124.

¹⁴³ el-Câhiz'in el-Ahfeş'e yönelik bu suçlaması, birçok kaynak kitaplarda yankı bulmuş ve ilgili yerlerde nakledilmiştir. bk. el-Kıfî, a.g.e., II/41; Brockelmann, a.g.e., II/151; Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 95.

soruyor.¹⁴⁴ Me‘āni’l-Ḳur‘ān’ın ilk muhakkiki Fāiz Fāris, eserin mukaddimesinde el-Cāhiz’in söz konusu naklini iftira olarak değerlendirmiştir. O incelediği Me‘āni’l-Ḳur‘ān’ı delil göstererek el-Aḥfeş’in üslûbunun akıcı, cümlesinin açık ve kelimelerinin anlaşılır olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵ Nitekim incelediğimizde hem Me‘āni’l-Ḳur‘ān’ın hem de müellifimizin bize ulaşan diğer üç eserinin (Kitābu’l-ḳavāfi, Kitābu’l-‘arûz ve Kitāb Me‘āni’ş-şi‘r) dilinde anlaşılabilirlik gibi bir sorunun olmadığını görmekteyiz.

2. Dil (Nahiv) ve Edebiyattaki Yeri ve Kûfe Ekolününe Etkisi

el-Aḥfeş, denince ilk önce akla onun nahivdeki yeri gelmektedir. Müellifimiz nahivle bütünleşmiş ve bu alanda fenomen olmuştur âdetâ. Daha sonraki yüzyıllarda, dilbilgisi kitaplarında ve tefsirlerde görüşlerine çokça müracaat edilmiştir. Nahiv kaynaklarında onun adı zikredildiği kadar hiçbir âlimin adı zikredilmemiştir.¹⁴⁶ el-Aḥfeş, hem kendi dönemindeki hem de daha sonraki dönem âlimlerince özellikle nahivde ilmî bir otorite kabul edilmiş ve övgüyle yad edilmiştir.¹⁴⁷ Sîbeveyh’ten sonra onun Basra nahiv imamlarının en büyüğü olduğu tezi âlimlerce kabul görmüştür.¹⁴⁸ Hatta el-Kisâi, Basra’da el-Aḥfeş’ten daha bilgili kimse yoktur. el-Kitāb konusunda onları aydınlatıp eksiklerini giderdi derken onun nahiv bilgisini kastetmiştir. Üçüncü asrın en büyük dil âlimlerinden olan Kûfeli Ebu’l-Abbas Ahmed b. Yahya Şa‘leb ona saygı duyar ve “el-Aḥfeş, insanlar içinde ilim yönüyle en geniş olanıydı.” derdi.¹⁴⁹ Talebelerinden el-Māzinî (ö. 248): ‘el-Aḥfeş kelâmı (Arap dilini) en iyi bilen ve onu ustaca tartışan bir insandı’ diyerek hocasının cedel gücünün yüksek olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁰

---

¹⁴⁴ el-Cāhiz, **Kitābu’l-Ḥayevān**, thk. ‘Abdusselām Muhammed Hārūn, Dāru İhyāi’t-Turāsi’l-‘Arabiyyi, Beyrut-1969, I/91-92.

¹⁴⁵ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, thk. Fāiz Fāris, Dāru’l-Beşîr, Kuveyt-1981, Mukaddime, s. 114.

¹⁴⁶ Veled Abbāh Muhammed el-Muhtar, **Tārīḫu’n-naḥvi’l-‘Arabiyyi fi’l-meşriki ve’l-mağrib**, el-Memleketu’l-Mağribiyye, Maṭba‘atu İsesco-1996, s.116.

¹⁴⁷ Kayagil, a.g.e., s.106.

¹⁴⁸ Şevkî Dayf, el-*Medārisu’n-naḥviyye*, s. 95.

¹⁴⁹ el-Ḳıfî, a.g.e., II/40; es-Sîrāfi, a.g.e., s. 66; Yāḳût el-Ḥamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ’*, XI/229; el-Enbārî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, s.134.

¹⁵⁰ Ebu’ṭ-Ṭayyib, a.g.e., s. 68; el-Enbārî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, s. 134; el-Ḳıfî, a.g.e., II/39; Yāḳût el-Ḥamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ’*, XI/230; es-Suyûtî, *Buğye*, I/590; eṭ-Ṭayyār, a.g.e., s. 311; Bilgin, a.g.e., s. 93.

Yine Şa'leb, Sa'îd b. Selim'den şu olayı nakletmiştir: el-Ferrâ, Sa'îd b. Selim'in yanına girmişti. Kendisi kast edilerek, Arap dilinin ve Arapların efendisi geldi dendiğinde o, el-Ahfeş el-Evsaţ yaşadıkça ben Arap dilinin efendisi olamam diye cevap vermiş ve onun büyüklüğünü vurgulamıştır.¹⁵¹ el-Câhiz, şiir ilmini araştırmak için el-Ahfeş'in yanına gittiğini ancak el-Ahfeş'in esas itibariyle i'rabta başarılı bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁵²

Onun nahiv alanındaki başarısını pek çok otorite takdir etmiştir. Mesela, et-Tevvezî, el-Ferrâ'nın şu sözlerini nakleder: el-Ahfeş, Basra'dan ayrılırsa, onunla beraber nahvin tamamı Basra'dan ayrılmış olur. İlim usul ve furuu iledir.¹⁵³ es-Suyûti, dil konusunda el-Ahfeş'in eksiği olmadığını söylediği gibi,¹⁵⁴ muasır ulemâdan Ebu't-Ṭayyib de el-Ahfeş'in dil alanında eksiğinin olmadığını ve bu konuda değerli eserlerinin olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵

el-Ahfeş'in nahivdeki başarısının bir göstergesi de, bir çok meselede hocası Sîbeveyh'e itirazda bulunabilmiş olmasıdır. Sîbeveyh'in nahiv alanında önemli bir şahsiyet olduğu düşünülürse, el-Ahfeş'in Sîbeveyh'e itiraz edebilmesi, onun bu konudaki ilmi derinliğini gösterir. Onun Sîbeveyh'e, dolayısıyla Basra ekolüne yaptığı itirazlar daha sonra Kûfeliler tarafından geliştirilmiş ve böylece yeni bir ekolün teşekkülü sürecine girilmiştir. Kısaca söylemek gerekirse Kûfe ekolünün oluşmasında el-Ahfeş'in de önemli bir rolü olmuştur. Bütün bunlar göz önünde bulundurularak müellifimize bir bakıma Kûfe mektebinin gerçek kurucusu ve hocası gözüyle bakılsa yeridir. Bunun tek sebebi, Kûfe mektebinin imamları olan el-Kisâi ve el-Ferrâ'nın kendisine talebe olması değil, bununla birlikte, Sîbeveyh ve el-Ḥalîl'i tenkit ettiği konularda Kûfelilerin onu takip etmiş olmalarıdır. el-Ahfeş'in Basra mektebine yönelttiği eleştirileri mümkün kılan etken ise, mensup olduğu ekole olan bağlılığını

---

¹⁵¹ el-Yâfi'î, a.g.e., II/61; İbn Ḥallikân, a.g.e., II/381; el-Kıftî, a.g.e., II/39; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XI/227; el-Ömerî, a.g.e., 68.

¹⁵² Ebû Ali el-Ḥasen b. Raşîk el-Ḳayravânî, *el-'Umde fi meḥâsini's-şî'ri ve âdâbih*, thk. Muhammed Ḳarḳazân, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-1988, II/736.

¹⁵³ es-Suyûti, *el-Muzhîr*, II/404.

¹⁵⁴ es-Suyûti, *el-Muzhîr*, II/405.

¹⁵⁵ Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 68.

taassup derecesine vardırmamasıdır. O, bazı meselelerde, Kûfelilere daha yakındır. Ayrıca Kûfelilere şâz kırâat, şiir, lügat ve rivâyetlerle istişhâdın kapısını da el-Ahfeş açmıştır.¹⁵⁶ Kûfe'lilerle belli bir hukuku olduğunu kendi ifadelerinden de öğrenmekteyiz. Kûfelilerin nahiv ve sarf alanında çeşitli meseleleri merak ettiklerini görünce onlar için “*Kitābu'l-mesāili'l-kebīr*” adlı eserimi te'lif ettiğini bizzat kendisi ifade etmektedir.¹⁵⁷

Sıraladığımız bu veriler özet olarak müellifimizin nahivdeki başarısının diğer alanlara nispeten üst düzeyde olduğunu göstermektedir. Onun nahivle ilgili eserleri bir yana, günümüze ulaşmış eserlerinden birisi olan *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı bile başlı başına bir nahiv kitabıdır dersek yanlış olmaz. *Me'āni'l-Ḳur'ān*, her ne kadar bir tefsir türü olsa da, eser incelendiğinde, ekseriyetinin nahiv konularından oluştuğu görülmektedir. Hatta bâbu'l-izafe, bâb-u ism-i fâil gibi bazı bab başlıkları dahi vardır.¹⁵⁸ Zaten ilk dönemlerde kaleme alınmış *Me'āni'l-Ḳur'ān* ve benzer türdeki kitapların, çoğunlukla sarf ve nahiv konularını ihtiva ettiği bilinmektedir.

el-Ahfeş'in *Me'āni'l-Ḳur'ān* dışında da nahiv alanında eser te'lif ettiği bilinmektedir. *Kitābu'l-mesāili'l-kebīr*, *el-Mesāilu's-şagīr*, *Kitābu'l-evsaṭ* ve *Kitābu'l-meḳāyīs* bunlardan birkaçıdır. Her ne kadar o dönem sarfla nahiv birbirinden belirgin şekilde ayrılmış olmasa da, müellifimizin sarf alanında *Kitābu't-taṣrīf* ve *Kitābu'l-vāḥid ve'l-cem'* adlı eserler yazdığı da bilinmektedir. Bununla beraber el-Ahfeş'in esas çalışma alanı nahivdir. Özetle el-Ahfeş, nahiv ilminde hem Kûfeliler hem de Basralılar arasında otorite kabul edilen şahsiyetlerin başında gelmektedir.¹⁵⁹

el-Enbārī, el-Ahfeş'in nahiv, arûz ve kafiye ilimlerinde, Arap dili âlimlerince önemsenen görüşlerinin bulunduğunu belirtmiştir.¹⁶⁰ Müellifimiz, hem nahiv hem de arûzda önemli bir konuma sahiptir. Onun, dil, edebiyat ve şiir rivâyeti alanındaki önemi onun bu sahada yaptığı çalışmalarından anlaşılmaktadır. Hocası Ḥammād b. ez-

---

¹⁵⁶ Şevkî Dayf, *el-Medārisu'n-naḥviyye*, s. 96; Brockelmann, a.g.e., II/151; eṭ-Ṭanṭāvī, a.g.e., s. 64.

¹⁵⁷ Şevkî Dayf, *el-Medārisu'n-naḥviyye*, s. 94.

¹⁵⁸ bk. Ebu'l-Ḥasen Sa'îd b. Mes'ade el-Mucāşî'î el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, thk. 'Abd'ul-Emîr Muhammed Emîn el-Verd, 'Alema'l-Kutub, Beyrut-2003, s. 199, 205, 208, 214, 218, 226, 248, 250 vd.

¹⁵⁹ Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 68.

¹⁶⁰ el-Enbārī, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 135.

Zibirķān'dan edebiyatla ilgili dersler almış, daha sonra şiir rivâyeti alanındaki başarısından dolayı kendisine el-Ahfeşu'r-Râviye denmiştir. Onun, el-Kelbî, en-Neħa'î, Hişām b. 'Urve ve 'Amr b. 'Ubeyd Ebū Osman el-Başrî (ö. 144/761)'den rivâyetlerde bulunduğu da bilinmektedir.¹⁶¹

el-Ahfeş'in şiir şerhinde kendine özgü bir üslup geliştirdiği rivâyet olunur. O, şiirde anlaşılması zor olan kelimeleri, her beytin altına yazmak suretiyle açıklamıştır. Şiirlerin bu şekilde şerh edilmesi, ilk defa el-Ahfeş tarafından yapılmış bir uygulamadır. Onun bu metodu yaygınlaşmış, daha sonra gelen şârihlerin çoğu, bu yöntemi tercih etmişlerdir. el-Ahfeş, şiirle ilgili olarak *Me'āni's-Şi'r* adında bir de kitap te'lîf etmiştir ki, bu kitap onun günümüze ulaşan dört eserinden biridir (eserin sadece dört yaprağı günümüze ulaşmıştır).¹⁶²

Bazı tabakāt kitapları, şiirdeki anlaşılması güç kelimeleri her beytin altına yazarak şerh eden ilk kişinin el-Ahfeş el-Ekber olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁶³ Ancak, el-Ahfeş el-Ekber'in herhangi bir eser te'lîf etmediği, ettiyse de buna ilişkin kaynaklarda herhangi bir bilginin yer almadığı düşünülürse,¹⁶⁴ bu yöntemi el-Evsat'a nispet edenlerin daha haklı olduğu anlaşılır. Bu konuyu bir makalesinde inceleyen Mahmud Ĥusnî Mahmud, söz konusu yöntemin el-Ahfeş el-Ekber tarafından değil, el-Evsat tarafından geliştirildiği yönünde deliller ortaya koymuş ve bunu ispat etmiştir.¹⁶⁵

el-Ahfeş el-Evsat, el-Ĥalîl b. Ahmed'in keşfedip düzenlediği arûz bahirlerine on altıncı vezin olan el-ħabab veya diğer adıyla el-mutedârik bahrini eklemiş olmasıyla da meşhurdur.¹⁶⁶ Bununla beraber, el-Ahfeş'in söz konusu icadının yeni bir buluş olmadığı

---

¹⁶¹ ez-Zehebî, a.g.e., X/208; es-Suyûtî, *Buğye*, I/590; eş-Şafedî, a.g.e., XV/259.

¹⁶² ez-Zubeydî, a.g.e., 74; el-Kıfî, a.g.e., II/39; el-Ĥânsârî, a.g.e., I/196; Brockelmann, a.g.e., II/151; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, s. 323; el-'Āmilî Muħsin el-Emîn, a.g.e., VII/249; Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-naħviyye*, s. 94.

¹⁶³ es-Suyûtî, *el-Muzhîr*, II/400; Brockelmann, a.g.e., II/151; ez-Ziriklî, a.g.e., III/288; el-Ĥânsârî, a.g.e., I/196.

¹⁶⁴ Koçak İnci, "Ahfeş el-Ekber", DİA, İstanbul-1988, I/525.

¹⁶⁵ Mahmud Ĥusni Mahmud, a.g.m., s. 42-45.

¹⁶⁶ İbn Ĥallikān, a.g.e., II/381; İbn Keşîr, a.g.e., XIV/275; İbnu'l-'İmād, a.g.e., III/73; Kâtib Çelebî, a.g.e., II/1346; Mehdî el-Maħzûmî, **el-Ĥalîl b. Ahmed el-Ferâhidî: a' māluhu ve menhecuh**, Dâru'r-Râidî'l-'Arabî, Beyrût-1986, s. 187.

ihtimali üzerinde de durulmaktadır. Bu bahrin iki değişik vezninde el-Ḥalîl'e ait iki ayrı kasidesinin bulunması¹⁶⁷ onun el-Ḥalîl tarafından bilindiği, ancak düzenlediği arûz vezinleri arasına bilinçli olarak koymadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır.¹⁶⁸ el-Ḥalîl'in bu bahri, tesis ettiği sisteme koymayışının sebebi bilinmemekle beraber, bazı ihtimaller üzerine fikir yürütülmüştür. Mesala, el-mutedârik bahrini çok yeni bulduğu için klasik bahirler arasına koymak istememiş olabileceğini söyleyenler olmuştur.¹⁶⁹ Bu durumda el-Aḥfeş'in arûza el-mutedârik bahrinin sadece ismini eklediği sonucuna varılabilse de,¹⁷⁰ onu ilk ortaya çıkarma ayrıcalığı el-Aḥfeş'e nasip olmuştur.¹⁷¹

3. İtikâdî Mezhebi

Nahiv felsefesinin oluşumunda ve mantığın özel olarak nahiv, genel olarak da dile etki etmesini sağlayan en önemli etkenlerden biri Mu'tezile mezhebidir.¹⁷² Nahivle Mu'tezile arasındaki ilişki, akla ve aklın her iki alandaki etkisine dayanmaktadır. Akıl Mu'tezililerde kendi akidelerini savunma aleti olduğu gibi, nahivcilerde de Arap kelâmından istikra (tümevarım) yoluyla elde ettikleri nahvî hükümleri kanunlaştırmada kullandıkları bir alet olmuştur. Mu'tezile'ye göre akıl tek başına bir anlama vesilesidir. Dolayısıyla bu özellik, kendi takipçilerinin düşünce alanında daha özgür olmalarını sağlamıştır.¹⁷³ Mu'tezile takipçileri, bu ve taklidi reddetmeleri gibi bir kısım özellikleri sebebiyle çekinmeden birbirleri ile muhalefet edebilmişlerdir. 'İlmu'l-baḥş ve'l-munâzara ve 'ilmu'l-cedel diye adlandırılan metodolojiye yönelik ilimler Mu'tezile tarafından kurulmuştur. Onlar Kur'ân üzerine yoğunlaşmışlardır. Dirâyet tefsiri¹⁷⁴

---

¹⁶⁷ Bu iki kasideden alınmış birkaç beyit için bk. Ebu'l-Meḥâsin Yusuf b. Ahmed b. Muhammed el-Yağmûrî, **Kitâbu nûri'l-kâbes el-muḥteşar mine'l-muḥtebes**, thk. Rudolf Sellheim, Beyrut, yyy-1964, s. 60.

¹⁶⁸ el-Kıftî, a.g.e., I/342.

¹⁶⁹ Çetin Nihad M., **Eski Arap Şiiri**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul-1973, s. 61.

¹⁷⁰ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, s. 94.

¹⁷¹ Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 68.

¹⁷² Abdülkerîm b. Muhammed İbn Es'ad, **Beyne'n-naḥv ve'l-mantık ve 'ulûmi's-şerî'a**, Dâru'l-'Ulûm, Riyad-1983, s. 59-60.

¹⁷³ Mehmet Şirin Çıkar, **Nahivciler İle Mantıkçılar Arasındaki Tartışma**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniv., İstanbul-2001, s. 63.

¹⁷⁴ 'Dirâyet tefsiri', Kur'ân âyetlerini, âyetler ve hadislerle tefsir etmekle yetinmeyip dil, edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak, akıl ve içtihatla yapılan tefsire denir. Dirâyet tefsirinde, kelimelerin etimolojik yapısı, hakikat veya mecaz oluşu, cümlelerin tahlili, emir ve yasakların ne ifade ettiği,

metodu ilk defa onların başvurduğu bir yöntem olmuştur. Başta en-Nazzâm ve el-Câhiz olmak üzere birçok Mu'tezilî müellif şiir ve nesirleri, belâgat, cedel ve hitabeleriyle Arap edebiyatına önemli hizmetlerde bulunmuştur.¹⁷⁵

Diğer taraftan, nahiv ilminin kelâmdan özellikle de cedel metodundan etkilenmesi ilk dönem nahivcilerinin çoğunun Mu'tezile ekolüne mansûb olmalarına neden olmuştur.¹⁷⁶ Bu sebeptendir ki, el-Ahfeş'in hoca ve talebelerinin de içinde bulunduğu birçok dilci Mu'tezilî olarak anılmıştır. Ebû 'Amr b. el-'Alâ', 'Îsâ b. Ömer, el-Ĥalîl b. Ahmed, Sîbeveyh, el-Ferrâ, Ķuṭrub, el-Mâzinî ve el-Muberrid bunlardandır.¹⁷⁷

Bütün bu tesbitleri göz önünde bulundurulduğunda, el-Ahfeş'in Mu'tezile mezhebine mensup olması büyük bir olasılık kazanmaktadır. Nitekim, Mustafa Bilgin, "*Tefsirde Mu'tezile Ekolü*" isimli doktora çalışmasında, el-Ahfeş'in i'tizalî görüşleri benimseyen müfessirlerden olduğunu beyan etmiştir.¹⁷⁸ Mu'tezile mezhebinin yaygın olduğu o dönemde el-Ahfeş'in Ebû Şimr'den istifade ettiğini de kaynaklardan öğrenmekteyiz. Söz konusu kaynaklarda onun, Ebû Şimr'e nispet edilen Kaderiyye¹⁷⁹

---

sözün bağlamı ve belâgat yönleri dikkate alınır. Müfessir ilmi gücüne göre âyetleri yorumlar. bk. Muhsin Demirci, **Tefsir Terimleri Sözlüğü**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-2009, s. 50; Fikret Karaman vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2006, s. 125.

¹⁷⁵ İlyas Çelebi, "Mu'tezile", DİA, İstanbul, 2006, XXXI/397.

¹⁷⁶ Çıkar, a.g.e., s. 35.

¹⁷⁷ Çıkar, a.g.e., s. 63-64.

¹⁷⁸ Bilgin, a.g.e., s. 92.

¹⁷⁹ Kaderiye, I. yüzyılın ortalarından itibaren yayılmaya başlayan itikâdî bir mezheptir. Onlara göre kötü fiiller İlahî kaderle değil, insanın hür irâdesiyle gerçekleşmektedir. Bir taraftan Emevîlerin idaresine tepki oluşturduğu için, diğer taraftan insan sorumluluğuna vurgu yapan teolojik yönü dolayısıyla belli ölçüde yayılma imkânı bulmuştur. Özellikle Emevî Devleti'nin son dönemlerinde, bu hanedana karşı olan birçok kabile, kaderî anlayışı benimsemeye sakınca görmemişlerdir.

Abbâsîlerin iktidara gelmesiyle, Kaderiyecilerde artık siyasî muhalefet devam etmemiş, bilakis devlet tarafından destek görmüştür. III. yüzyılın sonlarına doğru Kaderiyye görüşünü benimseyen birçok kimse, Mu'tezile mezhebine yönelmiştir. Mu'tezile ile Kaderiye mezhebinin birbirinin aynı olup olmadığı müellifler arasında tartışılrsa da, Kaderiyyeyle Mu'tezile başlangıçta ayrı, sonra ise biri ötekini devamı mahiyetindedir. Yani, akım, Kaderiye olarak başlamış, Mu'tezile olarak devam etmiş ve Muattıla olarak son bulmuştur. Ehl-i sünnet tarafından Dallîn olan kısım, daha çok Muattıla dönemi için geçerlidir. Bunlardan Mu'tezile sıfatı daha yaygın kullanılmıştır. Ayrılanlar mânâsına kullanılan bu sıfat, ümmetin genel inancından ayrı bir inanca sahip olmaları dolayısıyla onlara takılmıştır. bk. İlyas Üzüm, "Kaderiyye", DİA, İstanbul-2001, XXIV/64; Mustafa Sinanoğlu, "Muattıla", DİA, İstanbul-2005, XXX/330; Şerafeddin Gölcük, **Kelâm Tarihi**, Kitap Dünyası, (Konya) İstanbul-2000, s. 62.

mezhebine mensup olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁰ Diğer tarafan el-Ahfeş'in adaleti seven birisi olduğu nazara alındığında,¹⁸¹ Mu'tezililerin önem verdiği bu İlâhî sıfatın¹⁸² el-Ahfeş üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

İtikâdî Görüşüne Dair Örnekler

Müellifimizin, itikâdî yönü, incelemekte olduğumuz Me'âni'l-Kur'an'daki yorumlarında da görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı âyetleri, mezhebinin genel görüşüne uygun olarak, Allah'ın zatı dışında herhangi bir kadîm sıfatın olmadığı¹⁸³ şeklinde te'vil edebilmek için zorlama yorumlara gitmiştir. Onun bu uğurda genel kabul gören dil kurallarını dahi ihlal ettiğini görmekteyiz. Belki de bu sebeple olmalıdır ki, müellifimizin talebelerinden Ebû Hâtim es-Sicistânî, "Me'âni'l-Kur'an" için "el-Ahfeş'in "Me'âni'l-Kur'an"ı düzgündür, ancak kader konusunda kötü bir çığır açmıştır." diyerek eleştirmiştir.¹⁸⁴ Müellifimizin itikâdî görüşünün yansıdığı âyetlerle ilgili şu örnekleri verebiliriz:

(1) ﴿رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ﴾ (Rabbim! Bana göster, seni göreyim).¹⁸⁵ âyet-i kerîmesini de şöyle yorumlamıştır: Burada kast edilen, Allah'ı ilmen görmektir ki, bu ancak ahirette mümkün olabilecek birşeydir. Nitekim Allah Teâlâ, Mûsâ (a.s.)'a bunun dünyada olamayacağını bildirmiştir.¹⁸⁶ Burada geçen "Allah'ı ilmen görmek" şeklindeki yorum

---

¹⁸⁰ es-Suyûtî, el-*Muzhir*, II/405; el-*Kıfî*, a.g.e., II/39; ez-Zubeydî, a.g.e., 74.

¹⁸¹ Ebu't-Tayyib, a.g.e., s. 68.

¹⁸² İlyas Çelebi, a.g.md., XXXI/392.

¹⁸³ Mu'tezile, Tevhid'i koruma gayesiyle, Allah'ın vahdaniyetine gölge düşüren yahut öyle düşündükleri her şeye şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu arada, Allah'ın zâtı dışında, zâtı gibi ezeli sıfatları bulunmasını da reddetmişlerdir. Ehl-i sünnet ile olan ihtilafları da bu noktadadır. Ehl-i sünnet, Tevhid anlayışında, zât-sıfat ayırımını caiz görür ve sıfatları Allah'ın zâtından ayrı, zât üzerine zâid ve zât ile kâim olan kadîm mânalar olarak isbat ederken, Mu'tezile bu ayırımı reddetmiş ve zât-sıfat birliğini savunmuştur. Allah hakkında zâtından ayrı olarak hayat, ilim, kudret gibi kadîm sıfatlar isbat etmenin kadîm varlıkları artıracığını (te'addüdü-*qudemâ*), bu durumun da Tevhid'i zedeleyeceğini düşünmüştü. Bu yüzden Allah'ın zâtı dışında kadîm sıfatları bulunmasını inkar ederek sıfatları zât ile aynılaştırmış, onları zihni birer itibar kabul etmiş ve onların zâtı dışında medlûlleri bulunmadığını savunmuştur. bk. Bilgin, a.g.e., s.15.

¹⁸⁴ el-*Kıfî*, a.g.e., II/38; eş-Şafedî, a.g.e., XV/258.

¹⁸⁵ el-A'raf (7), 143.

¹⁸⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 447.

Mu'tezile'ye ait bir görüştür. Onlar Allah'ın cennette dahi görülemeyeceğine inanırlar.¹⁸⁷

(2) Müellifimiz ﴿إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ (Rablerine bakacaklardır.)¹⁸⁸ âyet-i kerîmesini de şöyle yorumlamıştır: Allah'a bakmakla kastedilen şey, ondan gelen nimet ve rızktır. Bazen şöyle deriz وَاللّٰهُ مَا أَنْظُرُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ وَإِلَيْكَ (Ben ancak Allah'a ve sana bakarım) yani "Allah'tan ve senden gelecekleri bekliyorum" demektir.¹⁸⁹

Yukarıdaki iki örnekte de el-Ahfeş, نَظَرَ إِلَى (bakmak) fiilini, zorlama bir yorumla الْإِنْتَظَارُ (beklemek) anlamına te'vil etmiştir. Şüphesiz onu bu te'vile zorlayan şey, itikâdıdır. Çünkü Mu'tezile inancına göre Allah, hiçbir şekilde ve hiçbir yerde gözle görülemez.¹⁹⁰ el-Ahfeş, aynı âyete bir başka yerde de değinmiştir. Orada da "Bakmak" kelimesinin anlamını Allah'ın rızkı ve ondan gelen şeyleri beklemek anlamına olduğunu söylemiştir. Hatta, başka âyetlerden de deliller getirmek suretiyle bu kelimenin "Bakmak" olmadığını ispat etmeye çalışmıştır.¹⁹¹

Özetle, müellifimizin itikâdî görüşü söz konusu olunca, âyetin dil yönünü ihmal ettiği görülmektedir.

(3) el-Ahfeş, ﴿وَلَا يَكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ (Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak ve onlara bakmayacaktır)¹⁹² âyet-i kerîmesindeki ﴿وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ﴾ ifadesini şöyle yorumlamıştır: Bu ifade, sana faydası dokunmayan birisine, "Bana bakmıyorsun (Yardım etmiyorsun veya ilgilenmiyorsun mânasında)" demen gibidir.¹⁹³

Müellifimizin burada نَظَرَ إِلَى (bakmak) fiiline bakma dışında anlam vermeye çalışması, Mu'tezile mezhebine ait bir bakış açısıdır.

---

¹⁸⁷ eṭ-Ṭayyār, a.g.e., s. 311.

¹⁸⁸ el-Ḳıyāme (75), 23.

¹⁸⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 611.

¹⁹⁰ eṭ-Ṭayyār, a.g.e., s. 311.

¹⁹¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 441; eṭ-Ṭayyār, a.g.e., s. 312.

¹⁹² Āl-i 'İmrān (3), 77.

¹⁹³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 344.

4. Hocaları

Basra, el-Ahfeş'in yaşadığı dönemde, ömürlerini ilim araştırmalarına hasretmiş seçkin âlimlerin bol olduğu bereketli bir şehirdi. Bununla beraber müellifimizin ciddi anlamda dizinin dibinde oturup ders aldığı hocası Sîbeveyh'tir. Onun dışındaki hocalarından nasıl ders aldıklarıyla ilgili tabakât kitaplarında geniş bilgi bulunmamaktadır. Sîbeveyh'in ders aldığı hocalarından el-Ahfeş'in de ders aldığı yönünde meşhur bir kayıt mevcuttur.¹⁹⁴ İşte bu kayda binaen Sîbeveyh'in hocalarını, el-Ahfeş'in de hocası olarak kabul edilmesi uygun görüldü. Bu kriterler çerçevesinde el-Ahfeş'in hocalarını vefat tarihleri baz alınarak (vefat tarihi bilinmeyenler alfabetik olarak ilk önce zikredildi) sıralandı.

1) Ebū Mâlik

Tam adı, Ebū Mâlik 'Amr b. Kerkere en-Numeyrî olup vefat tarihi bilinmemektedir. *Huluğu'l-insân, Kitābu'l-ḥayl* ve ilk eserlerden sayılan *en-Nevādir*'in sahibidir.¹⁹⁵ 'Me'āni'l-Ḳur'ān'da Ebū Mâlik'in ismi geçmemektedir. el-Ahfeş'in Ebū Mâlik en-Numeyrî'den ders aldığını tabakât kitaplarından öğrenmekteyiz.¹⁹⁶

Şunu da kaydetmeliyiz ki, tabakât kitaplarında Ebū Mâlik en-Numeyrî ve Ebū Ḥayye en-Numeyrî diye iki ayrı şahıstan bahsedilmektedir. Birisi yukarıda sözü edilen Ebū Mâlik en-Numeyrî'dir. Bu zattan bahseden kaynakların en eskisi Ebu't-Ṭayyib (ö. 351/962)'dir.¹⁹⁷ Daha sonra el-Ḳıfî (ö. 646/1248) Ebu't-Ṭayyib'in zikrettiği söz konusu bilgiyi almış ve el-Ahfeş'in tercüme-i halini yazdığı yere eklemiştir.¹⁹⁸ Sonraki dönem tabakât yazarlarından es-Suyūṭî de *el-Muzhir*'de bu bilgiyi zikretmiştir.¹⁹⁹

---

¹⁹⁴ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58; el-Enbārî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, 133.

¹⁹⁵ el-Ḳıfî, a.g.e., II/40; İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 49; Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 68.

¹⁹⁶ es-Suyūṭî, *el-Muzhir*, II/405; Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., 68.

¹⁹⁷ Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., 68.

¹⁹⁸ el-Ḳıfî, a.g.e., II/40.

¹⁹⁹ es-Suyūṭî, *el-Muzhir*, II/405.

Ebū Ḥayye en-Numeyrī'ye gelince, onu Ebu'l-Ferec el-Eşfehānī (ö. 356/967)'den öğrenmekteyiz. O, Ebū Ḥayye en-Numeyrī'nin²⁰⁰ hayatını anlattığı yerde şu senedi bize nakleder: Bana Muhammed b. Ḥalfē Vakī' haber verdi. Ona Muhammed b. Ali b. Ḥamza anlatmış. Ona da Ebū Osman el-Māzinī anlatmış. Ona da Sa'īd b. Mes'ade el-Aḥfeş şu diyalogu nakletmiş: Ebū Ḥayye en-Numeyrī bana Kaderiler ne diyorlar biliyor musun? diye sordu. Ben de, bilmiyorum deyince, şunu anlattı: Diyorlar ki, Allah kullarını gücü yetmeyenle mükellef kılmaz. Elleri olmayanı da onlardan istemez. Vallahi Kaderiler doğru söylüyorlar, ancak ben onların dediği gibi demiyorum.²⁰¹

Gördüğümüz gibi, Ebū Mālik en-Numeyrī ve Ebū Ḥayye en-Numeyrī diye iki benzer isimli şahıs el-Aḥfeş'e hocalık yapmıştır. Bunların birbirine karıştırılıp karıştırılmadığı hususunda bir şey bilmiyoruz.

2) Ebu's-Semmāl

Tam adı, Ebu's-Semmāl Ḳan'ab b. Ebī Ḳan'ab el-'Adevī el-Başrī'dir. el-Aḥfeş, *Me'āni'l-Ḳur'ān*'da naklettiği bir kırâatin Ebu's-Semmāl'a ait olduğunu ifade etmiştir. O, Ebu's-Semmāl'ın fasih birisi olduğunu söylemiştir.²⁰² *Me'āni'l-Ḳur'ān*'daki Ebu's-Semmāl ile ilgili söz konusu nakli, 'Abd'ul-Emīr delil saymış ve Ebu's-Semmāl'ı el-Aḥfeş'in hocaları arasında zikretmiştir.²⁰³

3) Ebū Şimr

Ebū Şimr el-Mu'tezilī, Mürcie²⁰⁴ imamlarındandır.²⁰⁵ Ebū Şimr'in yaşadığı devir Mu'tezile akınının yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdi. Tabakāt kitaplarının

---

²⁰⁰ Tam adı, Ebū Ḥayye el-Ḥeysem b. er-Rabī' b. Zurāre b. Keşir b. Cānib b. Ka' b b. Mālik b. 'Āmir en-Numeyrī (ö. 183/800)'dir. Emevî ve Abbâsî devletlerinin muḥaḍram şairidir. Basra sakinlerindedir. Sakarlık gibi bazı negatif yönleriyle tanınmaktadır. bk. Ali b. Huseyn b. Muhammed Ebu'l-Ferec el-Eşfehānī, **el-Eḡānī**, nşr. 'Abdu'l-Emīr Ali Mihennā, Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut-1986, XVI/331.

²⁰¹ Ebu'l-Ferec el-Eşfehānī, a.g.e, XVI/332.

²⁰² el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 217.

²⁰³ el-Verd, a.g.e., s. 50-51.

²⁰⁴ Mürcie, bir mezhep ekolüdür. Büyük günah işleyen müminlerin azaba maruz kalmayacağını, onların durumlarının olduğu şekliyle, Allah'a irca edilmesi gerektiği yönündeki düşüncüyü savunanmaktadır. Mürcie, diğer İslâm mezheplerinde olduğu gibi belli bir imam veya otorite etrafında kurulmuş bir mezhep değildir. O, İslâm dünyasında meydana gelen siyasi ve sosyal gelişmelere paralel biçimde

anlattığına göre müellifimiz, Ebū Şimr'e izafe edilen Kaderiyye mezhebinin görüşlerini benimsemiştir.²⁰⁶

4) **Ḥammād b. ez-Zibirḳān**

Ḥammād b. ez-Zibirḳān Basra'nın meşhur şiir ravilerinden birisidir. Kendisine Ḥammādu'r-Rāviye de denmiştir. Vefat tarihi bilinmemektedir.²⁰⁷

el-Aḥfeş büyük bir dilci oluşunun yanı sıra hem de şiir râvîsidir.²⁰⁸ Bu alandaki rivâyetlerini, Basra ravilerinden olan Ḥammād b. Zibirḳān'dan aldığı söylenir.²⁰⁹ Ona el-Aḥfeşu'r-Rāviye denmesinin sebebi de budur.²¹⁰ İbnu'n-Nedīm, el-Belḫī'nin "Fezāilu'l-Ḥurasān" adlı kitabından naklen, el-Aḥfeş'in ez-Zibirḳān'dan şiir rivâyetinde bulunduğunu kaydetmiştir.²¹¹

5) **Hişām b. 'Urve (ö. 146/763)**

Tam adı, Ebu'l-Munzir Hişām b. 'Urve b. Zubeyr'dir. Hişām b. 'Urve tabiinden olup, sözüne güvenilir bir hadis ravidir.²¹² Bazı kaynaklar el-Aḥfeş'in Hişām b. 'Urve'den haber verdiğini kaydetmiştir.²¹³

6) **'İsā b. Ömer (ö. 149/766)**

Tam adı, 'İsā b. Ömer eṣ-Şeḳafī el-Başrī en-Naḥvī'dir. eṣ-Şeḳafī, Basra nahiv mektebinin ilk temsilcilerindendir. Sībeveyh, el-Ḥalīl ve el-Aşma'ī gibi büyük dilciler kendisinden ders almıştır. Nahiv ilmine ait yetmiş küsur eser yazdığı rivâyet edilir.

---

oluşmuş fikirlerin ürünüdür. bk. Bekir Topaloğlu ve İlyas Çelebi, **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, İSAM Yayınları, İstanbul-2010, s. 237; Karaman, a.g.e., s. 500.

²⁰⁵ el-Cāḥiẓ, el-Beyān, I/91-92.

²⁰⁶ el-Ḳıfṫī, a.g.e., II/39; ez-Zubeydī, a.g.e., 74.

²⁰⁷ el-Ḳıfṫī, a.g.e., I/330-331.

²⁰⁸ ez-Zubeydī, a.g.e., s. 74.

²⁰⁹ İbnu'n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Ḳıfṫī, a.g.e., II/41; ez-Zubeydī, a.g.e., s. 73; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, s. 323; el-Aḥfeş el-Evsat, *Kitābu'l-'arūz*, Mukaddime, s. 7.

²¹⁰ el-Ḳıfṫī, a.g.e., II/39; es-Suyūṫī, el-*Muzḥir*, II/368; el-Verd, a.g.e., s. 57.

²¹¹ İbnu'n-Nedīm, a.g.e., s. 58.

²¹² el-Ḥaṭīb el-Baḡdādī Ebū Bekr Ahmed b. Ali, **Tārīḫu Baḡdād**, Dāru'l-Fikr, Kahire-1931, XIV/37-41.

²¹³ es-Suyūṫī, *Buḡye*, I/590; eṣ-Şafedī, a.g.e., XV/259.

Ancak kaynaklarda sadece “*el-Cāmi*” ve “*el-İkmāl*” adlı iki kitabının ismi geçmektedir.²¹⁴

Vefat tarihi el-Ahfeş’e nispeten erken tarih olması sebebiyle, müellifimizin ondan ilim almış olması biraz uzak ihtimal gibi görünmektedir. Ancak, Me‘āni’l-*Qur’ān*’da ondan bahsetme şeklinden el-Ahfeş’in onunla yüz yüze görüştüğü anlaşılmaktadır. el-Ahfeş’in, ‘Me‘āni’l-*Qur’ān*’da “سَمِعْتُ مِنْ عِيسَى بْنِ عُمَرَ” (‘Ben İsa b. Ömer’den duydum)²¹⁵ “وَكَانَ عِيسَى يَقُولُ” (İsa diyordu)²¹⁶ ve “حَدَّثَنِي عِيسَى بْنُ عُمَرَ” (İsa b. Ömer bana anlattı)²¹⁷ şeklinde ondan bizzat dinlemiş gibi ona atıfta bulunmuştur.

7) Ebū ‘Amr b. el-‘Alā’ (ö. 154/771)

Tam adı, Ebū ‘Amr b. Zebbān b. el-‘Alā’ b. ‘Ammār el-Māzinī el-Basrī’dir. Kendisi yedi kırâat imamlarından biridir. Ebū Ma‘bed b. Keşîr, Ebū Ca‘fer el-*Qārî*’, ‘Āşım b. Behdele, Yahya b. Ya‘mer ve Hasan-ı Basrī gibi tanınmış âlimlerden kırâat okumuştur. Naşr b. ‘Āşım ve Abdullah b. Ebī İshâk’tan da nahiv okumuştur. Kendisinden Hārūn b. Mūsā ve İshâk b. Yusuf el-Ezrağ gibi birçok âlim kırâat dersi almıştır. Hadis ve Arap edebiyatı sahasında el-Aşma‘î ve Hammād b. Zeyd kendisinden ders almıştır. el-*Halîl* b. Ahmed de kendisinden nahiv dersi almıştır. Sîbeveyh, ‘İsā b. Ömer el-Hemedānī ve Hamza b. Hâbîb gibi zatlarda kendisinden dersler alıp bazı kırâat vecihleri rivâyet etmişlerdir.²¹⁸

Ebū ‘Amr, el-Ahfeş’in hocalarının hocasıdır. *Me‘āni’l-*Qur’ān**’da üç yerde ona atıfta bulunmaktadır.²¹⁹ Buna ilave olarak, tabakât kitaplarının, Sîbeveyh kimden ders

---

²¹⁴ Ebu’-Tayyib, a.g.e., s. 21; es-Sîrâfî, a.g.e., s. 49; el-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, s. 21; ez-Ziriklî, a.g.e., V/106; el-Cezerî, *Ġāyetu’n-nihāye*, I/613; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 25; Huseyin Tural, “İsā b. Ömer es-Sekafî”, DİA, İstanbul-2000, XXII/485.

²¹⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-*Qur’ān**, s. 629.

²¹⁶ a.e., 489.

²¹⁷ a.e., 252.

²¹⁸ el-*Qıfî*, a.g.e., IV/125-135; es-Suyûtî, *Buğye*, II/231-232; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 25; Tayyar Altıkulaç, “Ebū Amr b. Alā”, DİA, İstanbul-1994, X/94-96.

²¹⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-*Qur’ān**, s. 328, 329, 296.

almışsa, el-Ahfeş de onlardan ders almıştır şeklindeki kaydına binaen²²⁰ Ebū ‘ Amr b. el- ‘ Alā ’ müellifimizin hocaları arasında zikredildi.

8) **Ḥammād b. Seleme (ö. 167/783)**

Tam adı Ḥammād b. Seleme b. Dīnār el-Başrī’dir. Sībeveyh ve Yunus b. Ḥabīb kendisinden ders almıştır.²²¹ Tercüme-i hâl kitaplarının, “Sībeveyh kimden ders almışsa el-Ahfeş de ondan ders almıştır”²²² ifadesine binaen Ḥammād b. Seleme’yi de müellifimizin hocaları arasında zikrediyoruz.

9) **Harūn b. Mūsā (ö. 170/800 civarında)**

Tam adı, Ebū Abdillāh Harūn b. Mūsā el-A‘var en-Naḥvī el-Başrī’dir. Sībeveyh’in ilk hocalarındandır.²²³ Tercüme-i hâl kitaplarının, Sībeveyh kimden ders almışsa, el-Ahfeş de ondan ders almıştır²²⁴ şeklindeki ifadesine binaen Harūn b. Mūsā da müellifimizin hocaları arasında zikredildi.

10) **el-Ferāhidī (ö. 175/791)**

Tam adı, Ebū ‘Abdirrahmān el-Ḥalīl b. Ahmed b. ‘Amr b. Temīm el-Ferāhidī’dir. *Kitābu’l-‘ayn*, *Kitābu’n-naḫṭ ve’l-mesāil* ve *Kitābu’l-‘arūz* eserlerinden bir kaçıdır.²²⁵

Tabakāt kitaplarının anlattığına göre müellifimiz, Sībeveyh’in ders aldığı hocaların tamamından ders almıştır.²²⁶ Biz bu kaydı esas alarak el-Ahfeş’in el-Ḥalīl’den ders aldığını kabul etmekteyiz. Bununla beraber el-Ahfeş’in el-Ḥalīl’den ders alıp almadığı hususu tartışılmıştır. Bir kısım kaynaklar müellifimizin ondan ders almadığını söylüyor. Mesela, İbn Cinnī’nin naklettiğine göre, Ebū Ali el-Fārisī (ö. 377), el-Ahfeş,

---

²²⁰ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, 133.

²²¹ el-Ḥaṭīb el-Bağdādī, a.g.e., XII/195-196; Ebu’-ṭ-Ṭayyibī, a.g.e., 66; ez-Zubeydī, a.g.e., s. 66; el-Ḳıfī, a.g.e., I/329.

²²² İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, 133.

²²³ el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, s. 32-33; es-Suyūṭī, *Buğye*, II/321; el-Ḥaṭīb el-Bağdādī, a.g.e., XIV/3-5.

²²⁴ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, 133.

²²⁵ el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, s. 45; Tefvik Rüştü Topuzoğlu, “**Ḥalīl b. Ahmed**”, DİA, İstanbul-1997, XV/309.

²²⁶ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, 133.

el-Ḥalīl ile aynı şehirdeydiler ancak el-Aḥfeş ondan bir harf dahi almadı demiştir.²²⁷ Yine Ḥizānetu'l-edeb'den öğrendiğimiz kadarıyla Ebū Ali el-Fārisī, Sībeveyh ve el-Aḥfeş'in İbn Ḥalīl'in halkasında oturarak ders almadığını söylüyor. Hatta böyle bir şey iddia edenleri yalancılıkla suçluyor. el-Aḥfeş'in el-Ḥalīl'e atıfta bulunduğu yerleri de delil göstererek, onların hiç birinde “el-Ḥalīl'den duydum” demediğini, aksine “el-Ḥalīl demiştir” ve “el-Ḥalīl'in dediğini söylemişler” şeklinde ifade kullandığını söylüyor.²²⁸

Bir kısım kaynaklarda da çelişkili açıklamalara rastlamaktayız. Eserinin bir yerinde el-Aḥfeş'in el-Ḥalīl'den ders aldığı belirtilirken bir başka yerinde almadığı ifade edilmiştir. Mesela, es-Suyūṭī iki ayrı yerde el-Aḥfeş'in el-Ḥalīl'den ders almadığını söylemiş,²²⁹ aynı eserin başka bir yerinde de bunun aksini ifade etmiştir.²³⁰ Bu şekilde çelişki el-Ḥalīl'de de görülmektedir. Müellifimizin hayatını anlattığı bir yerde onun Sībeveyh'ten önce el-Ḥalīl'den ders aldığı söylemiş,²³¹ iki sayfa ötesinde de ders almadığı kaydını düşmüştür.²³²

el-Aḥfeş'in el-Ḥalīl'den ders aldığına dair delillere gelince onların başında ez-Zubeydī zikredilebilir. Birinci el kaynaklardan olan ez-Zubeydī, Ṭabaḳātu'n-naḥviyyīn'de el-Aḥfeş'in Sībeveyh'ten önce el-Ḥalīl'den ders aldığı kaydetmiştir.²³³ Müellifimizin el-Ḥalīl'den ders aldığına bir başka delil de bizzat el-Aḥfeş'in kendisine dayanan senedle gelmiştir. Yāḳūt el-Ḥamevī, et-Tāriḫī'den, o da el-Muberrid'den, o da el-Aḥfeş'in talebesi el-Māzinī'den naklettiğine göre el-Aḥfeş şöyle anlatmış: el-Ḥalīl'in meclisine katıldım, benden hemen sonra Sībeveyh geldi. el-Ḥalīl'e bir meseleyi sordu. O da sorusunu yanıtladı, ancak ben cevabı anlayamadım. Kalktım ve onun yanına oturdum ve “Sana feda olayım, el-Ḥalīl'e bir mesele sordun, ben onun cevabını anlayamadım. Sana ne cevap verdi anlatır mısın?” dedim. Bana izah etmeye başladı,

---

²²⁷ Ebu'l-Feth 'Osmān b. Cinnī, **el-Ḥaṣāis**, thk. Muhammed Ali en-Neccār, Dāru'l-Kitābi'l-ʿArabī, Beyrut-tsz, III/311.

²²⁸ 'Abdulḳādir b. Ömer el-Baḡdādī, **Ḥizānetu'l-edeb ve lubbu lubābi lisāni'l-ʿArab**, thk. 'Abdusselām Muhammed Hārūn, el-Hey'etu'l-Mıṣrıyyetu'l-ʿAmme Li'l-Kutub, Kahire-1977, X/357-358.

²²⁹ es-Suyūṭī, *Buḡye*, I/591; el-*Muzhir*, II/405; Nuveyhiż 'Ādil, a.g.e., I/210.

²³⁰ es-Suyūṭī, el-*Muzhir*, I/84.

²³¹ el-Ḥalīl, a.g.e., s. 36.

²³² el-Ḥalīl, a.g.e., s. 39, 40.

²³³ ez-Zubeydī, a.g.e., s. 73.

ancak ben meseleyi yine anlayamadım. Sîbeveyh'e, lütfen sana boşuna eziyet verdiğimi düşünme, ben bu mevzuyu anlayamıyorum, dedim. O da, ne zamandan senin bana eziyet verdiğini düşündüğümü zannediyorsun, diye beni azarladı.²³⁴ Bu hadiseden müellifimizin el-Ḥalîl'in huzurunda dinleyici sıfatıyla bizzat bulunduğunu öğrenmekteyiz.

ez-Zeccâcî, ibn Dureyd'den, o da Ebul'l-Ḥâtim'den yaptığı bir rivâyette, el-Ḥalîl arûzla ilgili kitabını te'lîf ettikten sonra, el-Aḥfeş, ṭavîl vezninden muteḫârib'e kadar 15 veznin tamamının isimlerinin hikmetini el-Ḥalîl'e sormuş, o da vezinlere bu isimleri niçin verdiğini tek tek izah etmiştir.²³⁵

Diğer yandan Topuzoğlu, el-Ḥalîl b. Ahmed'in meşhur talebelerini sıralarken, başta Sîbeveyh olmakla birlikte, kendisinden gramer, lügat, hadis ve şiir rivâyet eden birçok talebesi arasında bilhassa lügatta Leys b. Muzâffer, hadiste Ali b. Naşr el-Cehdâmî, şiir ve lügatta Muerric es-Sedüsî, hadis ve lügatta Nadr b. Şumeyl, gramerde de el-Aḥfeş el-Evsat ve el-Aşma'î'yi saymıştır.²³⁶

Bunların dışında el-Aḥfeş'in Kitâbu'l-ʿArûz ve el-Ḳavâfi isimli eserini incelediğimizde, orada el-Ḥalîl'den çok sayıda rivâyette bulunduğunu görmekteyiz. el-Aḥfeş'in bu rivâyetlerde çoğunlukla “el-Ḥalîl şöyle/şunu dedi” tabirini kullanmıştır. Yani “el-Ḥalîl'den rivâyet olundu” veya “filan kişi ondan nakletti” dememiştir.²³⁷ Onun bu ifadelerinden Ebû Ali el-Fârisî'nin anladığının tam tersini; kendisinin el-Ḥalîl'den ders dinlediğini anlıyoruz. Müellifimiz el-Ḥalîl'den hangi dersleri aldığına gelince bu hususta ʿAbdu'l-Emîr şu tespiti yapmaktadır. el-Aḥfeş *Meʿâni'l-Ḳurʿân*'da ʿİsâ b. ʿAmr ve Yunus b. Ḥabîb gibi bir kısım hocalarının adını sarih bir şekilde zikrettiği halde, el-Ḥalîl'in adını zikretmemiştir. Bundan da, onun sadece arûz öğrenmek için el-Ḥalîl'in

---

²³⁴ Yâkût el-Ḥamevî, *Muʿcemu'l-udebâʿ*, XVI/ 125-126.

²³⁵ el-Ḳayravânî, a.g.e., I/270; el-Yağmürî, a.g.e., s.71; Zâhid, a.g.m., s. 293.

²³⁶ Topuzoğlu, “Halîl b. Ahmed”, XV/309.

²³⁷ el-Aḥfeş'in kullandığı ifadeler aynen şöyledir: ... و يقول و كان الخليل لا يجيز ... (el-Ḥalîl ... caiz görmez ve derdi ki,) bk. el-Aḥfeş el-Evsat, *Kitâbu'l-ʿarûz*, s. 142 ve 147; ... و كان الخليل يقول ... (el-Ḥalîl şöyle derdi ...) bk. el-Aḥfeş el-Evsat, *Kitâbu'l-ʿarûz*, s. 152 ve 155.

halkasına katılmış olabileceği anlaşılmaktadır.²³⁸ Nitekim İbn Kuteybe (ö. 276/889), ‘Uyūnu’l-ahbār’ın iki yerinde naklettiği şiirlere “Ebū ‘Abdirrahmān, hocası el-Ahfeş’ten, o da el-Ḥalīl’den rivāyet etmiştir diye not düşmüştür.”²³⁹

Mehdī el-Maḥzūmī’nin tespiti de yukarıdaki tahminleri destekler mahiyettedir. O, el-Ḥalīl’in kaybolan eserlerindeki bilgilerin bize ulaşmasına vesile olan talebelerini sıralarken, onun arūzla ilgili bilgisinin da el-Ahfeş yoluyla bize ulaştığını kaydetmiştir.²⁴⁰ el-Ḥalīl’in, ilmini ve buluşlarını kendisi kaleme almak yerine daha çok etrafındakilere öğretmeyi tercih ettiği yönündeki bilgiyi²⁴¹ de göz önünde bulundurursak, el-Maḥzūmī’nin tespiti daha iyi anlaşılmaktadır.

Netice olarak, el-Ahfeş’in yeni keşifler yapacak kadar arūza ilgi duyduğunu biliyoruz. Böyle birisinin, o ilmin erbabı olan -aynı mekanda ve zamanda buldukları halde- el-Ḥalīl’e yanaşıp ondan bir şeyler öğrenmiş olması en doğal olanıdır; eğer el-Ḥalīl’den uzak durmasını gerektirecek ciddi bir sebep yoksa, ondan arūzu okumuş olması ve hatta nahiv okumuş olması tabî ki ihtimal dahilindedir.

11) el-Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793)

Tam adı, Ebu’l-Ḥaṭṭāb el-Ahfeş el-Ekber ‘Abdulḥamīd b. ‘Abdilmecīd’dir. Ebū ‘Amr b. el-‘Alā’dan ders almıştır. Kendisinden Sībeveyh, el-Kisāi, Yunus b. Ḥabīb ve Ebū ‘Ubeyde Ma‘mer b. Muṣennā gibi meşhur âlimler ders almışlardır. Kaynaklarda el-Ahfeş el-Kebīr’in her hangi bir eserinden söz edilmemektedir.²⁴²

Tercüme-i hâl kitapları, Sībeveyh kimden ders almışsa el-Ahfeş de ondan ders almıştır²⁴³ dedikleri için el-Ahfeş el-Ekber’i de müellifimizin hocaları arasında zikretmesi uygun görülmüştür.

²³⁸ el-Verd, a.g.e., s. 68.

²³⁹ İbn Kuteybe, ‘Uyūnu’l-ahbār, Dāru’l-Kitābi’l-‘Arabī, Beyrut-tsz, II/35, 304.

²⁴⁰ el-Maḥzūmī, a.g.e., s. 52.

²⁴¹ Topuzoğlu, “Halīl b. Ahmed”, DİA, İstanbul-1997, XV/309.

²⁴² ez-Zubeydī, a.g.e., s. 40; es-Suyūṭī, el-Muzhīr, II/453; el-Yāfi‘ī, a.g.e., II/61; İbnu’l-‘İmād, a.g.e., III/73; Brockelmann, a.g.e., II/151; İnci Koçak, “Ahfeş el-Ekber”, DİA, İstanbul-1988, I/525.

²⁴³ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, 133.

12) Sîbeveyh (ö. 180/796)

Tam adı, ‘ Amr b. Osman b. K̄anber el-H̄ariṣī Ebū Biṣr Sîbeveyh’tır. Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisidir. Ebū Osman, Ebu’l-Ḥasen ve Ebu’l-Ḥuseyn künyeleriyle de anılmıştır. “*el-Kitāb*” isimli eseri tarihte kendisine rakip bulamamıştır.²⁴⁴

el-Aḥfeṣ el-Evsaṭ’ın en meşhur hocası kendisinden nahiv dersi aldığı Sîbeveyh olduğu gibi, Sîbeveyh’in de en seçkin talebesi el-Aḥfeṣ el-Evsaṭ’tır. Bu hususta tabakât kitapları ittifak halindedir.²⁴⁵ el-Muberrid, Sîbeveyh’in en seçkin talebelerini sıralarken ilk sırada el-Aḥfeṣ’in adını zikretmiştir.²⁴⁶ Kendisi yaşça Sîbeveyh’ten büyük olmasına rağmen ondan hiç ayrılmamış ve mümkün olduğunca istifade etmeye çalışmıştır.²⁴⁷ Konuyla ilgili bizzat kendisinden nakledilen bir rivâyette şöyle der: “Nahivde karşılaştığım bütün problemleri Sîbeveyh’e sordum ve anlamada zorluk çektiğim her şeyi ona okudum.”²⁴⁸

Sîbeveyh’ten yaşça biraz büyük olsa da hem talebesi hem de yakın arkadaşı ve dostu olan el-Aḥfeṣ, onun meşhur eseri olan el-Kitāb’ın hazırlanmasında ve okunup şerhedilmesinde önemli katkıda bulunmuştur. Sîbeveyh, *el-Kitāb*’ın te’lîfi sırasında yazdığı her kısmı el-Aḥfeṣ’e göstermiş, güç meseleleri onunla tartışmıştır. el-Kitāb’ı Sîbeveyh’ten okumak sadece el-Aḥfeṣ’e nasip olmuştur. O, el-Kitāb’ı ilk defa şerh etmiş ve talebelerinden Ebū Ömer el-Cermī, Ebū Osman el-Māzinī, Ebū Ḥātim es-Sicistānī ve el-Kisāi’ye de o okutmuştur. Bir bakıma eserin sonraki nesillere intikali yine el-Aḥfeṣ sayesinde olmuştur. Zira bilindiği kadarıyla Sîbeveyh’in el-Kitāb’ı el-Aḥfeṣ dışında birisine okuduğu veya birisinin, Sîbeveyh’ten okuduğu hakkında bir rivâyet bulunmamaktadır. el-Kitāb’ın Sîbeveyh’e ait olduğunu el-Aḥfeṣ aracılığıyla

²⁴⁴ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 57; M. Reşit Özbalıkcı, “**Sîbeveyhi**”, DİA, İstanbul-2009, XXXVII/130.

²⁴⁵ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58; İbn Keşîr, a.g.e., XV/29 ve XIV/275; İbn Ḥallikān, a.g.e., II/381; Ebu’ṭ-Ṭayyib, a.g.e., s. 68; el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, s. 134; Yâkût el-Ḥamevī, *Mu’cemu’l-udebā’*, XI/230; es-Suyûtî, *Buğye*, I/590.

²⁴⁶ Ebu’ṭ-Ṭayyib, a.g.e., s. 68; el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, s. 134; el-Kıfî, a.g.e., II/39; Yâkût el-Ḥamevī, *Mu’cemu’l-udebā’*, XI/230; es-Suyûtî, *Buğye*, I/590.

²⁴⁷ Ebu’ṭ-Ṭayyib, a.g.e., s. 68-69; ez-Zehebî, a.g.e., X/206.

²⁴⁸ Şevkî Dayf, *el-Medārisu’n-naḥviyye*, s. 94.

öğrenebildiğimiz söylenebilir. “el-Kitāb’a giden yol el-Ahfeş’ten geçer” sözünün haklılık payının olması da bu sebeplerdir.²⁴⁹ Sibeveyh tarafından belli bir isim konulmayan ve bir süre bu şekilde elden ele dolaşan eser, el-Ahfeş’in insiyatifiyle “el-Kitāb” (Kitābu Sibeveyh) adını almış, hicri üçüncü asırdan itibaren de nahvin mukaddes kitabı sayılacak kadar takdir görmüştür.²⁵⁰

el-Ahfeş’in, Sibeveyh’in ders aldığı hocaların tamamından ders aldığı kaydedilir. Bu sebeple Sibeveyh’in hocaları aynı zamanda el-Ahfeş’in de hocası olarak değerlendirilmektedir.²⁵¹

Sibeveyh Basra ekolünün hem imamı hem de önemli temel taşlarından birisidir. Talebesi el-Ahfeş de Basra ekolündendir.²⁵² Fakat o, Basra mektebinin görüşleri hususunda mutaassıp değildir. Gerektiğinde Basra mektebine ait görüşleri rahatlıkla tenkit edebilmiştir.²⁵³ Şevkî Dayf’a göre, nahivde Sibeveyh’e yöneltilen itirazların başlamasına el-Ahfeş sebep olmuştur. O birçok meselede hocası Sibeveyh’le ihtilafa düşmüştür. Daha sonra bu ihtilafları Kûfeliler geliştirmiş ve kendi ekollerini oluşturmuşlardır. Bundan dolayı Kûfe medresesinin gerçek imamı el-Ahfeş’tir denebilir. Her ne kadar Kûfenin imamları el-Kisāi ve el-Ferrā, el-Ahfeş’in öğrencisi durumunda olmalarından dolayı bu görüş ağır bassa da, bu şekilde düşünmeye sevkeden sebeplerden birisi, onların Sibeveyh ve el-Ḥalīl’i tenkit ettikleri yerlerde el-Ahfeş’e tabi olmalarındandır. Özetle el-Ahfeş’in görüşü Basralılardan ziyade Kûfelilere daha yakındır.²⁵⁴

Şunu da kaydetmeliyiz ki, söz konusu ihtilaflar, bazı tâlî meselelerde vuku bulmuştur. Yoksa nahvin temeli ve esas kaideleri Sibeveyh ve hocası el-Ḥalīl’in

---

²⁴⁹ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Ḳıfī, a.g.e., II/39; es-Sīrāfī, a.g.e., s. 66; el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, s. 133. Yāqūt el-Ḥamevī, *Mu‘cemu’l-udebā’*, XI/225.

²⁵⁰ Ebu’t-Ṭayyib, a.g.e., s. 68; el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, s. 132-133; es-Sīrāfī, a.g.e., s. 66; M. Reşit Özbalkıç, a.g.md. s. 131-132; Tanç, a.g.e., s. 40.

²⁵¹ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, 133.

²⁵² İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58.

²⁵³ Şevkî Dayf, *el-Medārisu’n-naḥvīyye*, s. 96.

²⁵⁴ Şevkî Dayf, *el-Medārisu’n-naḥvīyye*, s. 96; Brockelmann, a.g.e., II/151; eṭ-Ṭanṭāvī, a.g.e., s. 64.

ellerinde son şeklini almıştır. Öyle ki, el-Ḥalīl ve Sībeveyh, kendilerinden sonraki nesle furu‘daki farklılıklar dışında neredeyse tartışılacak mesele bırakmamışlardır.²⁵⁵

el-Aḥfeş’in, dil konusunda Sībeveyh’ten eksik olmadığı görüşü ulemâ arasında kabul görmüştür.²⁵⁶ Şevkî Dayf, bu iki zatın, dilbilgisini izahtaki yöntem farkını şöyle izah eder: el-Aḥfeş terimleri net bir şekilde tanımlamış ve sınırlarını mümkün olduğunca mahdut tutmaya çalışmıştır. Onun, bu konuyla, hocası Sībeveyh’e nispeten daha fazla ilgilendiği söylenebilir. Sībeveyh terimleri tarif etmemiş, bunun yerine örnek vermekle yetinmiştir. Mesala, isim **رَجُلٌ وَفَرَسٌ وَحَائِطٌ**’dur, demiştir. el-Aḥfeş ise, ‘İsim kendisinden haber verilmesi mümkün olan (muḥberun ‘anh) şeydir demiştir.²⁵⁷ Tabî ki burada ilmin tekamülü de söz konusudur. Nitekim onlardan sonra gelen ez-Zeccâcî (ö. 337/948) de el-Aḥfeş’in isme yaptığı tarifinin sınırlarını dar bulmuş, “kendisinden haber verilmeyen isimler de mevcuttur” demiştir.²⁵⁸

13) **Ḥalef’ul-Aḥmer (ö. 180/796)**

Tam adı, Ebū Muḥriz Ḥalef’ul-Aḥmer b. Ḥayyān b. Muḥriz el-Eş‘arī el-Başrī’dir. Yunus b. Ḥabīb’den nahiv, lügat ve şiir dersleri aldı. ‘İsā b. Ömer eş-Şekāfi ile Ḥammād b. Seleme’den nahiv dersi aldı. Ebū ‘Amr b. el-‘Alā’dan nahiv ve ğarīb lügatlar konusunda ders aldı. el-Aḥfeş el-Ekber ile Ebū Zeyd el-Enşārī’den lügat ve nâdir kelimeleri öğrendi. Şiir sanatı ve eleştirisiyle eski şiirin ezberlenip rivâyet edilmesi konularında en büyük üstadı Ḥammād b. Râviye’dir. Sībeveyh ile de ders arkadaşlarıdır. el-Aşma‘ī, Ḥalef’in en seçkin öğrencilerindendir. Öğrencileri arasında İbn Sellām el-Cumaḥī, Ebū ‘Ubeyde Ma‘mer b. Muşennā, el-Aḥfeş el-Avsaṭ, Ebū Ḥâtim es-Sicistānī gibi dil âlimlerini zikredebiliriz. Ünlü şair Ebū Nuvās da onun öğrencilerindendir. Ayrıca Ḥalef’in rivâyetlerine büyük güven duyan Ebū Zeyd el-Enşārī onun hem hocası hem de öğrencisi olmuştur. Eserleri arasında *Muḫaddime fi’n-*

²⁵⁵ Şevkî Dayf, el-*Medârisu’n-naḥviyye*, s. 96.

²⁵⁶ el-Ḳıfî, a.g.e., II/39.

²⁵⁷ Şevkî Dayf, el-*Medârisu’n-naḥviyye*, s. 95.

²⁵⁸ ez-Zeccâcî, Ebu’l-Ḳâsim ‘Abdurrahmân b. İshâk, **el-İzâh fi ‘ileli’n-naḥv**, thk. Mâzin el-Mubârek, Beyrut, Dâru’n-Nefâis-1986, s. 49.

naḥv, *Kitābu cibāli'l-Arab ve mā ḳile fihā mine 'ş-i'r*, *Cibālu'l-'Arab*, *Kitābu me'āni'l-Ḳur'ān* ve şiir divanı zikredilebilir.²⁵⁹

Me'āni'l-Ḳur'ān'da el-Aḥfeş, Ḥalef'in adını bir yerde zikrederek ondan rivâyette bulunmuştur.²⁶⁰ Eserin muhakkiki 'Abd'ul-Emîr, başka delillerden de yola çıkarak, *Me'āni'l-Ḳur'ān*'da bahsi geçen Ḥalef'in Ḥalef'ul-Aḥmer olduğunu isbat etmiştir.²⁶¹

14) Yunus b. Ḥabîb (ö. 183/799)

Tam adı, Ebū 'Abdirrahmān Yunus b. Ḥabîb el-Başrî en-Naḥvî'dir. Kur'ân ilimlerini Ebū 'Amr b. el-'Alā'dan almıştır. Kendisinden Sîbeveyh, el-Kisāi, el-Ferrā, Ebū 'Ubeyde ve Ḥalef'ul-Aḥmer gibi ünlü dilciler ders almıştır. *Me'āni'l-Ḳur'ān*, *Kitābu'l-luġāt*, *Kitābu'n-nevādiri'l-kebîr*, *Kitābu'n-nevādiri's-şagîr* ve *Kitābu'l-emşāl* eserlerinden bazılarıdır.²⁶²

Kaynaklarda Yunus b. Ḥabîb'in el-Aḥfeş'in hocası olduğuna dair bir kayda rastlamıyoruz. el-Aḥfeş, *Me'āni'l-Ḳur'ān*'da on beşin üzerinde Yunus b. Ḥabîb'e atıfta bulunmuştur.²⁶³ Örneğin, Ḥufāf b. Nudbe'nin

وَقَدْ أَرُوخَ إِلَى الْحَانُوتِ أَبْشُرُهُ بِالرَّحْلِ فَوْقَ ذُرَى الْعَيْرَانَةِ الْأَجْدِ

(Ben, güçlü ve sağlam devenin üstünde rahlı [ticaret kervanını] müjdelemek üzere meyhaneciye gidebilirim.)²⁶⁴

şeklindeki şiirini şâhid göstererek “Bu beyti bu şekilde Yunus bana okudu” demiştir.²⁶⁵

Bütün bunlar el-Aḥfeş'in, Yunus b. Ḥabîb'den istifade ettiğinin birer kanıtıdır. İlaveten

²⁵⁹ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 161-164; el-Enbārî, a.g.e., s. 58-59; İsmail Durmuş, “Halef el-Ahmer” DİA, İstanbul-1997, XV/234-236.

²⁶⁰ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 256.

²⁶¹ el-Verd, a.g.e., s. 49-50.

²⁶² Ebu't-Tayyib, a.g.e., s. 21; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 51; İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 47; el-Enbārî, *Nuzhetu'l-elibbā*, s. 49; es-Suyûtî, *Buġye*, II/365; ez-Ziriklî, a.g.e., VIII/261.

²⁶³ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 184, 228, 256, 284, 289, 298, 324, 349, 408, 486, 614 vd.

²⁶⁴ Bu beyit, Ḥufāf b. Nudbe'nin divanında “وَقَدْ أَعَادِي الْحَانُوتِ أَبْشُرُهُ بِالرَّحْلِ فَوْقَ ذُرَى الْعَيْرَانَةِ الْأَجْدِ” şeklinde geçmektedir. Ḥufāf b. Nudbe, kaynaklarda hayatı hakkında pek az bilgi bulunan muhadram şairlerden biridir. bk. Ḥufāf b. Nudbe, **Şi'ru Ḥufāf b. Nudbe es-Sulemî**, thk. Nürî Ḥammüdî el-Ḳaysî, Maḥba'atu'l-Ma'ārif, Bağdat-1967, s. 8, 86.

²⁶⁵ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 582.

aşağıda sunacağım nakil onların bir arada olduklarını göstermektedir: Ebu't-Ṭayyib, İbn Dureyd'den o da Ebū Ḥātim'den, o da el-Aḥfeş el-Evsaṭ'tan naklettiğine göre Yunus b. Ḥabīb, Ebu'd-Dukeyş'e, dukeyşin ne olduğunu sorduğunu ve onun verdiği cevabı el-Aḥfeş'e anlatmış.²⁶⁶ Bu bilgilere ilave olarak, tabakât kitaplarının, Sibeveyh kimden ders almışsa, el-Aḥfeş de onların tamamından ders almıştır şeklindeki kaydını da²⁶⁷ göz önünde bulundurarak, Yunus b. Ḥabīb'in müellifimizin hocası olduğu kanaatine gelinebilir.

15) el-Kelbī (ö. 206/821)

Tam adı, Ebu'l-Munzir Hişām b. Muhammed b. es-Sāib el-Kelbī'dir. Babasından ve Mucāhid b. Sa'īd gibi zevattan rivâyette bulunmuştur. *Cemheretu'l-ensāb*, *el-Aşnām ve Esvāku'l-Arab* gibi eserleri vardır.²⁶⁸ es-Suyūṭī, el-Aḥfeş'in, el-Kelbī'den haber verdiğini kaydetmiştir.²⁶⁹

16) Ebū Zeyd (ö. 215/830)

Tam adı, Ebū Zeyd Sa'īd b. Avs b. Şābit el-Enşārī'dir. Ebū 'Amr b. el-'Alā'nın talebelerindedir. Kendisinden Sibeveyh gibi zatlar ders almıştır. es-Sirāfi'nin naklettiğine göre, Sibeveyh her "أَخْبَرَنِي الثَّقَةَ" (Güvendiğim bir zat bana haber verdi) dediğinde Ebū Zeyd'i kastettiğini bizzat Ebū Zeyd kendisi söylemiştir. *en-Nevādir*, *Luġātu'l-Ḳur'ān*, *eş-Şecer*, *el-Ġarāiz*, *el-Lāmāt*, *el-Cem'* ve *t-teşniye*, *el-Luġāt*, *Ġarību'l-esmāi* ve *el-Emşāl* onun eserlerindedir.²⁷⁰

el-Aḥfeş *Me'āni'l-Ḳur'ān*'da birkaç yerde Ebū Zeyd'de atıfta bulunmuştur.²⁷¹ Buna ilaveten tabakât kitaplarının, Sibeveyh kimden ders almışsa, el-Aḥfeş de ondan

---

²⁶⁶ Yunus, el-Aḥfeşe demiş: Ebu'd-Dukeyş'e sordum, dukeyş nedir? O da bilmiyorum... dedi...bk. Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., 41.

²⁶⁷ İbnu'n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Enbārī, *Nuzhetu'l-elibbā*, 133.

²⁶⁸ ez-Ziriklī, a.g.e., VIII/87; Keḥḥāle, a.g.e., XIII/149; Kātib Çelebī, a.g.e., I/178; el-Enbārī, *Nuzhetu'l-elibbā*, s. 89.

²⁶⁹ es-Suyūṭī, *Buġye*, I/590.

²⁷⁰ Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 42; ez-Zubeydī, a.g.e., s. 165; İbnu'n-Nedīm, a.g.e., s. 60; el-Enbārī, *Nuzhetu'l-elibbā*, s. 125; es-Suyūṭī, *Buġye*, I/582; ez-Ziriklī, a.g.e., III/92.

²⁷¹ el-Aḥfeş el-Evsaṭ, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 246, 408, vd.

ders almıştır şeklindeki kaydına binaen²⁷² Ebū Zeyd el-Enşārī’yi müellifimizin hocaları arasında zikrediyoruz.

17 Diğerleri

el-Aḥfeş’in Me‘āni’l-Ḳur’ān’da bir yerde Ebū Abdullah’tan rivâyette bulunması üzerine,²⁷³ ‘Abd’ul-Emīr, el-Aḥfeş’in burada kimi kastettiğini uzunca tahlil etmiş ve o şahsın Ebū Abdullah Muhammed b. Ziyād el-A‘rabī olduğu kanaatine varmıştır.²⁷⁴ Zorlama bir yorum olduğu düşünülerek müellifimizin hocaları arasında onun zikredilmesi uygun görülmemiştir.

ez-Ziriklī el-A‘lām’ında, el-Aḥfeş, Abdu’l-Ḳays oğullarından Ebū ‘Amr el-Mu‘azzel b. Ğaylān b. Ḥakem b. A‘yen el-‘Abdī (ö. 210/825)’nin oğlunu eğitmiştir diye kayıt düşmüş.²⁷⁵ ‘Abd’ul-Emīr de, ulaşa bildiği bazı karinelere yola çıkarak Abdullah b. Mu‘azzel b. Ğaylān’ın el-Aḥfeş’ten ders aldığı kanatine varmıştır.²⁷⁶ Yine el-Enbārī’nin, Ahmed b. Mu‘azzel’in “el-Aḥfeş’ten duydum” diye anlattığı iki satırlık naklini esas alarak,²⁷⁷ Abbāsî devletinin şairlerinden, Ahmed b. Mu‘azzel’in de ondan ders aldığını kaydetmiştir. Abdullah b. Mu‘azzel b. Ğaylān Ahmed b. Mu‘azzel’in kardeşidir.²⁷⁸ Kanımca ikisi de yukarıda bahsettiğimiz Ebū ‘Amr el-Mu‘azzel b. Ğaylān (ö. 210/825)’nin oğullarıdır. ez-Ziriklī, “Onun on bir oğlu vardı hepsi de edip ve şairdi” diye kayıt düşmüştür. el-Mu‘azzel, kendisi de Kûfeli bir edip ve şair olup sonraları Basra’ya göçmüş ve orada yaşamıştır.²⁷⁹

²⁷² İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, s. 133.

²⁷³ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur’ān*, s. 207.

²⁷⁴ el-Verd, a.g.e., s. 51-55.

²⁷⁵ ez-Ziriklī, a.g.e., VII/267; eş-Şafedī, a.g.e., XV/259.

eş-Şafedī’nin kaydettiğine göre, bir seferinde el-Aḥfeş’e binek lazım oldu. el-Mu‘azzel b. Ğaylān’ın oğlundan geçici olarak bineğini kiralamak istedi. Ona şu beyti yazdı: *أَرَدْتُ الرَّكُوبَ إِلَى حَاجَةٍ فَمُرْ لِي بِفَاعِلَةٍ مِنْ* (Bir ihtiyaç için binmek istedim. Benim için bunu yapacak binek emreder misin?) O da cevaben şu mısraları yazdı: *فَكُنْ مُحْسِنًا فَاعِلًا مِنْ عَدْرَتِ* (Kardeşim kısırağımız boldur sen bir iyilik yap yularını tut eline) bk. eş-Şafedī, a.g.e., XV/259. (Not: *Lisanu’l-Arab*’ın *الذي يضّم حبل الخطام إلى رأس البعير* ifadesine binaen tercümede ‘yuları tutmak’ tabiri kullanılmıştır.)

²⁷⁶ el-Verd, a.g.e., s. 135.

²⁷⁷ el-Enbārī, a.g.e., s. 135.

²⁷⁸ el-Verd, a.g.e., s. 135.

²⁷⁹ ez-Ziriklī, a.g.e., VII/267.

Bazı kaynaklardan müellifimizin en-Neḥa‘î’den haber verdiğini öğrenecek de,²⁸⁰ araştırdığımızda, el-Aḥfeş’in bulunduğu zaman diliminde böyle bir şahsın kaynaklarda yer almadığını görüyoruz.

Bunlara ilaveten el-Aḥfeş’in ‘Amr b. ‘Ubeyd’den rivâyetlerde bulunduğu dair kaynaklarda tek cümlelik bilgiye rastlamaktayız.²⁸¹ *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*’da da bir yerde adı geçmektedir.²⁸² Tam adı, ‘Amr b. ‘Ubeyd b. Bâb Ebū Osman el-Başrî (ö. 144/761)’dir. el-Ḥâsen el-Başrî’den ders almış ve ondan harfleri rivâyet etmiştir. Kendisinden Beşşâr b. Eyyüb en-Nâkîd rivâyette bulunmuştur.²⁸³

5. Talebeleri

Basra ekolüne mensup olan el-Aḥfeş, bu bölgenin ulemâsına ders verdiği gibi, Kûfe âlimlerinden de başta el-Kisâi olmak üzere birçok ilim adamı ondan ders almıştır.²⁸⁴ Az da olsa kendisinden istifade etmiş olan ilim adamları talebesi kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, tespit edilebilen müellifimizden ders almış veya az çok istifade etmiş talebeleri vefat tarihleri esas alınarak sıralanmıştır. Vefat tarihi bilinmeyenlerse kendi aralarında alfabetik sırayla ilk önce zikredilmiştir.

1) Ebū Ali el-Ḥirmâzî

Tam adı, Ebū Ali el-Ḥâsen b. Ali el-Ḥirmâzî’dir. Ebū ‘Ubeyde, Ebū Zeyd ve el-Aşma‘î’den ders almıştır. el-Aḥfeş’ten ders aldığını Ebu’ṭ-Ṭayyib’in onu el-Aḥfeş’in öğrencileri arasında zikretmesinden öğreniyoruz.²⁸⁵ *Ḥalku’l-insân* adında bir eseri olduğu bilinmektedir.²⁸⁶

---

²⁸⁰ es-Suyûtî, *Buğye*, I/590.

²⁸¹ ez-Zehbî, a.g.e., X/208; es-Suyûtî, *Buğye*, I/590; eṣ-Şafedî, a.g.e., XV/259.

²⁸² el-Aḥfeş ilgili yerde, ilim ehlinde bir zatın, ‘İsâ b. Ömer’in ‘Amr b. ‘Ubeyd’e soru sorup cevabını dinlerken gördüğünü bizzat bu zattan naklederek anlatmıştır. bk. el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 580.

²⁸³ İbnu’l-Cezerî, *Ġâyetu’n-nihâye*, I/602.

²⁸⁴ Şevkî Dayf, el-*Medârisu’n-naḥviyye*, s. 94.

²⁸⁵ Ebu’ṭ-Ṭayyib, a.g.e., 75.

²⁸⁶ Yâkût el-Ḥamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ’*, IX/24-27; İbnu’n-Nedîm, a.g.e., s. 54; es-Suyûtî, *Buğye*, I/510.

2) el-Muhellebî

Tam adı, Mervân b. Sa'îd b. 'Abbâd b. Hâbib el-Muhellebî b. Ebî Şafrâ'dır. Vefat tarihi bilinmemektedir. el-Ḥalîl b. Ahmed'in nahivde önde olan talebelerindedir. Yunus b. Hâbib'den de ders almıştır.²⁸⁷ el-Aḥfeş'ten ders aldığıın delili, el-Muhellebî'nin kaynaklarda iki farklı yerde el-Aḥfeş'e nahivle alakalı farklı sorular sorup, aldığı cevapla ilgili fikir yürüttüğünün görülmesidir.²⁸⁸

3) el-Kisâi (ö. 189/805)

Tam adı, Ebu'l-Ḥasen Ali b. Ḥamza b. Abidillah el-Kisâi el-Kûfî'dir. İbn Ebî Leylâ ve Ebû Ḥayve Şureyh b. Yezîd'den kırâat dersleri almıştır. Ca'fer b. Muhammed eş-Şâdiq, el-A'meş ve Süleyman b. Erkâm'dan hadis rivâyet etmiştir. Mu'az b. Muslim el-Herrâ'dan nahiv öğrenmiş, ardından Basraya giderek el-Ḥalîl b. Ahmed'in derslerine katılmıştır. Ebû 'Amr b. el-'Alâ', Yunus b. Hâbib ve 'İsâ b. Ömer el-Hemedânî'den ders almıştır. el-Kisâi'den Ebû 'Ubeyde Kâsım b. Sellâm, Ebû Ömer ed-Dürî ve Ebû Hâriş Leys b. Ḥâlid gibi alimler kırâat ilmi hususunda istifade etmişlerdir. Yaḥyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ya'kûb b. İbrahim ed-Devrâkî ve Ahmed b. Ḥanbel gibi âlimler kendisinden rivâyette bulunmuştur. *Me'âni'l-Ḳur'ân*, *Muteşâbihu'l-Ḳur'ân* ve *el-Âşâr fi'l-Ḳur'ân* gibi yirmi civarında eseri bulunmaktadır.²⁸⁹

el-Aḥfeş'in el-Kisâi ile tanışması şu şekilde olmuştur: Sîbeveyh Bağdat'a Kûfe mektebinin başı el-Kisâi'nin evine münâzara için gelir ve orada haksızlığa uğrar. Büyük bir üzüntüyle orayı terk eder. Durumu öğrenen el-Aḥfeş, oraya Sîbeveyh'in öcünü almak için gider. Ancak kaderin cilvesi öc almak için gittiği Bağdat'ta, el-Kisâi ile dost olur. el-Kisâi'nin oğullarına hocalık yapar. Yine onun tavsiyesi üzerine *Me'âni'l-Ḳur'ân*'ı yazar. Daha sonraki dönemlerde el-Kisâi, Basra'ya gelerek Sîbeveyh'in "el-Kitâb"ını okuması için el-Aḥfeş'e ricada bulunur.²⁹⁰ O da bu rica üzerine el-Kisâi'ye "el-Kitâb"ı okur. el-Kisâi de bunun karşılığında el-Aḥfeş'e yetmiş, bazı rivayetlere göre

²⁸⁷ es-Suyûtî, *Buğye*, II/284; el-Verd, a.g.e., s. 133.

²⁸⁸ el-Enbârî, a.g.e., s. 134; el-Ezherî, a.g.e., I/300-301.

²⁸⁹ Tayyar Altıkulaç, "Kisâi, Ali b. Hamza", DİA, İstanbul-2002, XXVI/69-70; Tanç, a.g.e., s. 102.

²⁹⁰ İbnu'l-Cezerî, *Ğāyetu'n-nihāye*, II/346; el-Ḳıfṭî, a.g.e., II/36,40; ez-Zubeydî, a.g.e., s.73; eş-Şafedî, a.g.e., XV/259; Ebu't-Tayyib, a.g.e., s. 74; Şevkî Dayf, el-*Medârisu'n-naḥviyye*, s. 94.

ise elli dinar verir.²⁹¹ el-Enbārī, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya'nın Seleme'den²⁹² şu naklini anlatır: el-Ahfeş'ten dinledim, el-Kisāi Basra'ya geldiğinde kendisine Sibeveyh'in "el-Kitāb"ını okumasını istediğini söylemiş. el-Ahfeş de isteğini yerine getirmiş. Karşılığında el-Kisāi ona elli dinar vermiştir.²⁹³

4) **Ḳuṭrub (ö. 206/821)**

Tam adı, Abū Ali Ḳuṭrub Muhammed b. el-Mustenīr b. Ahmed'dir. Başta Sibeveyh olmak üzere İsā b. Ömer eş-Şekāfi, Yunus b. Ḥabīb ve el-Ahfeş el-Evsāṭ gibi alimlerden lügat ve nahiv dersleri almıştır. İbnu's-Sikkīt, Muhammed b. Ḥabīb, Muhammed b. Cehm es-Sımmērī ve Ebu'l-Ḳāsım el-Muhellebī gibi birçok öğrenci yetiştirmiştir. Halife Mehdī-Billāh ve Ebū Dulef el-İclī'nin çocuklarını da okutmuştur. *Me'āni'l-Ḳur'an*, *Kitābu'l-Ezmine*, *Kitābu'l-ezdād*, *Kitābu'l-Farḳ*, *el-Muşelles*, *el-İştikāk*, *el-Ḳavāfi*, *el-Envā'*, *en-Nevādir*, *el-Evsāṭ* ve *eş-Şifāt* eserlerinden bazılarıdır.²⁹⁴

Şevkī Dayf, şöyle bir tespit yapar: Ḳuṭrub'un el-Ahfeş'ten ders aldığına dair elimizde kati delil yoktur. Ancak Sibeveyh'in *el-Kitāb*'ını ilk zamanlarda el-Ahfeş'ten başka okutan kimsenin olmadığını düşündüğümüzde, Ḳuṭrub'un *el-Kitāb*'ı el-Ahfeş'ten okuduğu ortaya çıkar.²⁹⁵ Abd'ul-Emīr de benzer tespitler de bulunmaktadır.²⁹⁶ Bütün bunları bir arada düşündüğümüzde Ḳuṭrub'un el-Ahfeş'ten yararlanmış olması kesinlik kazanmaktadır.

5) **el-Ferrā (ö. 207/822)**

Tam adı, Ebū Zekerıyyā Yahyā b. Ziyād b. Abdillāh el-Ferrā'dır. el-Ḥalīl b. Ahmed ve Yunus b. Ḥabīb gibi meşhur âlimlerden ders aldığı bilinmektedir.

---

²⁹¹ Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 74; el-Ḳıfī, a.g.e., II/37,40; es-Sīrāfi, a.g.e., s. 66; el-Enbārī, *Nuzhetu'l-elıbbā*, s. 133; ez-Zubeydī, a.g.e., s. 74; Kūrķis 'Avvād, a.g.e., s.13.

²⁹² Bahsi geçen Seleme, Ebū Muhammed Seleme b. 'Aşım el-Bağdādī (ö. 270/884'ten sonra)'dir. bk. Yāḳūt el-Ḥamevī, *Mu'cemu'l-udebā'*, XI/242; el-Verd, a.g.e., s. 134.

²⁹³ el-Enbārī, *Nuzhetu'l-elıbbā*, s. 108.

²⁹⁴ Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 67; el-Enbārī, *Nuzhetu'l-elıbbā*, s. 91-92; el-Ḳıfī, a.g.e., III/219-220; Muḥarrem Çelebi, "Ḳuṭrub", DİA, İstanbul-2002, XXVII/494-495.

²⁹⁵ Şevkī Dayf, *el-Medārisu'n-naḥvıyye*, s.108

²⁹⁶ el-Verd, a.g.e., s. 128-130.

Onun faydalandığı pek çok alim ve ravinin başında el-Kisâi gelir. er-Ruâsî'den de nahiv dersi almıştır. Ebu'l-Cerrâh, Ebû Servân ve Ebû Ziyad el-Kilâbî'den de ders almıştır. Şiir ve ahbar alanında da el-Mufađđal eđ-Đabbî'den ders almıştır.

Ebû Abdillâh eđ-Ṭuvâl, Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve Ebû Abdirrahmân el-Yezîdî talebelerindendir. Ebû Yusuf İbnu's-Sikkît ondan ders almıştır. Nahiv âlimlerinden Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Kâsım ondan istifade etmiştir. Dil ve edebiyat âlimi Ebû 'Amr el-Herevî talebelerindendir. *Me'âni'l-Ḳur'ân, el-Eyyâm ve'l-Ieyâlî, el-Muzekker ve'l-muennes, el-Maḳşûr ve'l-memdûd ve'l-Hudûd ve Ḥurûfu'l-mu'cem* eserlerinden bazılarıdır.²⁹⁷

el-Ferrâ'nın el-Aḥfeş'le tanışması, el-Aḥfeş'in Zübürîyye vakasından sonra el-Kisâi'den hocası Sîbeveyh'in intikamını almak için Bağdad'a gittiğinde gerçekleşmiştir. el-Aḥfeş'in Bağdad seferi beklediğinden uzun sürmüş ve bu sefer sonrası *Me'âni'l-Ḳurân*'ı te'lif etmiştir. el-Aḥfeş'in kendi ifadesiyle el-Kisâi onun *Me'âni'l-Ḳurân*'ına bakarak kendi *Me'âni'l-Ḳurân*'ını yazmış, daha sonra el-Ferrâ bu iki *Me'âni'l-Ḳurân*'ı kaynak alarak kendi *Me'âni'l-Ḳurân*'ını te'lif etmiştir.²⁹⁸ Bu mevzu, müellifimizin eserleri incelenirken '*Kitâb me'âni'l-Ḳurân* adlı eseri' başlığı altında detaylı bir şekilde tetkik edilecektir.

Şevkî Dayf, el-Ferrâ'nın el-Aḥfeş'ten ders aldığını ve nahve dair bazı görüşlerde el-Aḥfeş'e tabi olduğunu örnekler vererek delillendirmiştir.²⁹⁹

Şa'leb'in Sa'îd b. Selim'den naklettiği şu iltifatı da burada zikretmemiz yerinde olacaktır. Şöyle ki: el-Ferrâ, Sa'îd b. Selim'in yanına girmiş. Orada bulunanlar, Arap dilinin ve Arapların efendisi geldi diye iltifat etmişler. Bunun üzerine el-Ferrâ, onlara "el-Aḥfeş el-Evsâḥ yaşadıkça ben Arapların efendisi olamam" diye cevap vermiştir.³⁰⁰

---

²⁹⁷ Zülfikar Tüccar, *el-Ferrâ, Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatındaki Mevkii*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniv., İstanbul-1987, s. 27; Tüccar, "el-Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *DİA*, İstanbul-1995, XII/406-408.

²⁹⁸ el-Ḳıfî, a.g.e., II/36; es-Suyûtî, *Buğye*, I/590; eđ-Şafedî, a.g.e., XV/259.

²⁹⁹ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, s. 96-96.

³⁰⁰ el-Yâfi'î, a.g.e., II/61; İbn Ḥallikân, a.g.e., II/381; el-Ḳıfî, a.g.e., II/39; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XI/227; el-Ömerî, a.g.e., 68.

6) Hişâm eđ-Đarîr (ö. 209/824)

Tam adı, Ebû Abdillâh Hişâm b. Mu‘âviye eđ-Đarîr en-Nahvî el-Kûfî’dir. Kûfe nahivcilerinden olan Hişâm eđ-Đarîr, el-Ahfeş’le ilk defa onun el-Kisâi ile Kûfe’de yaptığı meşhur münâzara sonrasında tanışmıştır. Hişâm eđ-Đarîr ve bir kısım ilim erbabı el-Ahfeş’e gelerek nahiv ve sarfla ilgili birçok meseleyi somuşlar. el-Ahfeş de, eđ-Đarîr’in ve Kûfelilerin mesâile (dilbilgisine) olan ihtiyaç ve meraklarını görünce “*el-Mesâilu’l-kebîr*” adlı nahve dair eserini te’lif etmiştir.³⁰¹ el-Kisâi’nin talebelerinden olup, İshâk b. İbrahim b. Muş‘ab kendisinden nahiv dersi almıştır. *Kitâbu’l-kıyâs*, *Kitâbu’l-muhtaşar fi’n-nahv* ve *Kitâbu’l-hudûd fi’l-‘Arabîyye*, onun eserlerinden bazılarıdır.³⁰²

7) el-Cermî (ö. 225/840)

Tam adı, Ebû Ömer Şâlih b. İshâk el-Cermî’dir. Dil ve edebiyatı Yunus b. Hâbib, el-Ahfeş el-Evsat, Ebû ‘Ubeyde, Ebû Zeyd el-Enşârî ve el-Aşma‘î gibi devrin büyük âlimlerinden tahsil etmiştir. Sîbeveyh’e yetişememiş, fakat onun el-Kitâb’ını kendisinden çok faydalandığı hocası el-Ahfeş’ten ehliyetle ve derin bir vukufu ilk rivâyet edenlerden olmuştur. Daha sonra el-Mâzîni ve el-Muberrid gibi tanınmış şahsiyetlerin de aralarında bulunduğu pek çok kimseye el-Kitâb’ı okutmuştur. *el-Muhteşar fi’n-nahv*, *et-Tenbih*, *es-Siyer* ve *el-‘Arûz* eserlerinden bazılarıdır.³⁰³

8) et-Tevvezî (ö. 230/844)

Tam adı, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Hârûn olan et-Tevvezî’dir. el-Muberrid onun Ali b. Ömer el-Cermî’den Sîbeveyh’in el-Kitâb’ını okuduğunu haber vermiş. Ebû ‘Ubeyde, Ebû Zeyd, el-Aşma‘î ve el-Ahfeş el-Evsat’tan ders almıştır.³⁰⁴

³⁰¹ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 73; el-Kıftî, a.g.e., II/38.

³⁰² İbnu’n-Nedîm, a.g.e., s. 76; Keĥhâle, a.g.e., XIII/150; İbn Hâlikân, a.g.e., VI/85; eş-Şafedî, a.g.e., XXVII/366-367; Yâkût el-Ĥamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ’*, XIX/292; el-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, s. 164.

³⁰³ İbnu’n-Nedîm, a.g.e., s. 58; el-Kıftî, a.g.e., II/40; es-Sîrâfi, a.g.e., s. 66; el-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, s. 133; Yâkût el-Ĥamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ’*, XII/5; Keĥhâle, a.g.e., V/300; Ebu’t-Ṭayyib, a.g.e., 75; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 74; eṭ-Ṭantâvî, a.g.e., s. 66; Şükrü Arslan, “Cermî”, DİA, VII/413-414.

³⁰⁴ İbn Cinnî’nin naklettiği aşağıdaki dayalogda et-Tevvezî ve Ebû Hâtim’i el-Ahfeş’in huzurundayken görüyoruz. el-Ahfeş, Ebû Hâtim’e soruyor: “el-Muzekker ve’l-muennes” kitabını ne yaptın? – Üzerine çalıştım. Peki, *فَرْدُوسُ* için ne diyorsun? – Muzekker. Peki, âyet *فِيهَا خَالِدُونَ* diyorsun? – Zamir *الجنة*’e gittiği için müennes yapmış. Konuşmanın burasında et-Tevvezî söze giriyor: İnsanların *الْفَرْدُوسُ الْأَعْلَى*

Ebū ‘Ubeyde’den çokça rivâyette bulunduğu söylenmektedir. *el-Emsāl*, *el-Ezdād* ve *en-Nevādir* eserlerinden bazılarıdır.³⁰⁵

9) İbn Hānī en-Nīsābūrī (ö. 236/850)

Tam adı, Ebū ‘Abdirrahmān Abdullah b. Muhammed b. Hānī en-Nīsābūrī’dir. ‘Abdu’l-A‘lā b. ‘Abdu’l-A‘lā, Mu‘allā b. Suleyman, Merhūm b. ‘Abdul‘azīz el-‘Atṭār ve Yahyā b. Sa‘īd el-Ḳaṭṭān gibi âlimlerden ders almıştır. Arapçayı da el-Aḥfeş el-Evsat’tan almıştır. Kendisinden Ebū Bekr b. Ebi’d-Dunyā ve Abdullah b. Muhammed b. Nāciye ders okumuştur. *Nevādiru’l-‘Arab ve ġarību elfāzihā* isimli bir kitabı bulunmaktadır.³⁰⁶

İbn Ḳuteybe, ‘Uyūnu’l-aḥbār’ında iki yerde, naklettiği şiirleri Ebū ‘Abdirrahmān’ın hocası el-Aḥfeş’ten rivâyet ettiğini kaydetmiştir.³⁰⁷ Ebū Ali el-Fārisī el-Halebiyyāt’ında Ebū ‘Abdirrahmān’ı Ebu’l-Ḥasen el-Aḥfeş’in öğrencisi olarak zikretmiştir.³⁰⁸ Bu bilgilerin İbn Hānī en-Nīsābūrī’nin el-Aḥfeş’in öğrencisi olduğunu teyit ettiği söylenebilir.

10) el-Māzinī (ö. 249/863)

Tam adı, Ebū Osman Bekr b. Muhammed b. Ḥabīb el-Māzinī’dir. Ebū ‘Ubeyde et-Teymī, el-Aşma‘ī ve Ebū Zeyd el-Enşārī’den ders almıştır. Sibeveyh’in kitabını el-Aḥfeş’ten ve Ebū Ömer el-Cermī’den okumuştur. Güçlü dialektiğe sahip olan el-Māzinī, yaptığı münâzaralarda daima galip gelmiş, bu arada hocası el-Aḥfeş ile de birçok konuda tartışmıştır. ‘*İlelu’n-nahv*, *Tefsiru kitābi Sibeveyh*, *Kitābu’l-‘arūz* ve *Kitābu’l-ḳavāfi* gibi birçok eseri vardır.³⁰⁹

---

dediklerini duymadın mı, diyor. Ebū Ḥātim: – الأُغْلَى burada أُفْعَلٌ’dur, فُعْلَى değildir diye cevap veriyor. bk. İbn. Cinnī, *el-Ḥaşāiṣ*, III/308-309.

³⁰⁵ Ebu’ṭ-Ṭayyib, a.g.e., 75-76; ez-Zubeydī a.g.e., 99; es-Suyūṭī, *Buġye*, II/61; el-Ḳıfṭī, a.g.e., II/126.

³⁰⁶ el-Ḥaṭīb el-Baġdādī, a.g.e., X/72; es-Suyūṭī, *Buġye*, II/61; el-Verd, a.g.e., 132.

³⁰⁷ İbn Ḳuteybe, ‘*Uyūnu’l-aḥbār*, II/35, 304.

³⁰⁸ Ebū Ali el-Fārisī, el-*Mesāilu’l-ḥalebiyyāt*, thk. Ḥasen Hināvi, Dāru’l-Ḳalem, Dimaşk-1987, s. 62; Şelebī, a.g.e., s. 501.

³⁰⁹ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Ḳıfṭī, a.g.e., II/40; es-Sīrāfi, a.g.e., s. 66; el-Enbārī, *Nuzhetu’l-elibbā*, s. 133; eṭ-Ṭantāvī, a.g.e., s. 66; Ebu’ṭ-Ṭayyib, a.g.e., s. 77; Hüseyin Elmalı, “Ebū Osman el-Māzinī” *DİA*, X/209-210.

11) ez-Zeyyādī (ö. 249/863)

Tam adı, Ebū İshak b. Ebī Ḥabīb İbrahim b. Sufyān b. Suleyman b. Ebī Bekr b. Abdırrahmān b. Ziyād b. Ebīh'tir. Kendisi Sibeveyh'in talebelerindendir. el-Kitāb'ı bizzat Sibeveyh'ten okuma imkanı bulmuş ancak tamamlayamamıştır. ez-Zeyyādī, Ebū 'Ubeyde ve el-Aşma'î'den de ders almıştır. *en-Neḳtu ve's-şekl, el-Emsāl, Şerḥu nuketi Sibeveyh, Tenmīḳu'l-Aḥbār ve Esmāu's-seḥāb ve'r-riyāḥ ve'l-emiṭār* onun eserlerindedir.³¹⁰

İbn Cinnī'nin, Ebū Ali'den naklettiği bir diyalogdan anlıyoruz ki ez-Zeyyādī, müellifimizden ders almıştır. Söz konusu diyalog şudur: ez-Zeyyādī, el-Aḥfeş'e مَرَزْتُ بِرَجُلٍ كَلِمَةً فِي كِتَابِهِ كَلِمَةً فِي كِتَابِهِ كَلِمَةً فِي كِتَابِهِ cümlesindeki كَلِمَةً كَلِمَةً كَلِمَةً kelimesinin bedel mi yoksa sıfat mı olduğunu sormuş, el-Aḥfeş de sıfatla bedelin bu cümlede iç içe girdiğini söylemiştir.³¹¹

III. asrın başlarında iki ez-Zeyyādī yaşamıştır. Birisi yukarıda zikrettiğimiz zattır ki o aynı zamanda Sibeveyh'in de talebesidir. el-Ḥaşāiṣ'in muhakkiki Muhammed Ali en-Neccār, ve 'Abd'ul-Emīr'e göre de İbn Cinnī'nin naklettiği diyalogdaki ez-Zeyyādī, yukarıda kısaca hayatını verdiğimiz İbrahim b. Sufyān'dır.³¹² *Merātibu'n-naḥviyyīn*'in muhakkiki Muhammed Ebū'l-Faḍl İbrahim de söz konusu zâtın İbrahim b. Sufyān ez-Zeyyādī olduğunu ifade etmiştir.³¹³ Söz konusu dönemde yaşamış diğer Zeyyādī ise Muhammed b. Ziyād b. Abdillāh b. Ziyād b. er-Rabī' ez-Zeyyādī (ö. 250/864)'dir. Bu zat el-Buḥārī ve İbn-i Māce'nin hocasıdır.³¹⁴

12) el-Cāḥiz (ö. 255/869)

Tam adı, Ebū Osman 'Amr b. Baḥr b. Maḥbūb el-Cāḥiz el-Kinānī (ö. 255/869)'dir. el-Ḥalīl b. Ahmed, Sibeveyh, el-Aḥfeş el-Evsat, Ebū Zeyd el-Enşārī ve el-Aşma'î gibi alimlerden ders almıştır. *el-Beyān ve't-tebyīn, Kitābu āyi'l-Ḳur'ān,*

³¹⁰ es-Suyūṭī, *Buḡye*, I/414.

³¹¹ İbn Cinnī, *el-Ḥaşāiṣ*, II/428; Ebu'l-Fazıl Celāluddīn 'Abdurrahmān b. Ebī Bekr es-Suyūṭī, **el-Eşbāhu ve'n-nezāiru fi'n-naḥv**, thk. 'Abdu'l-Āl Sālim Mukerrem, Muessetu'r-Risāle, Beyrut1985, IV/87.

³¹² İbn Cinnī, *el-Ḥaşāiṣ*, II/42, Dipnot; el-Verd, a.g.e., s. 123.

³¹³ Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 75.

³¹⁴ İbn Ḥacer el-Āşkalānī, *Tehzību't-tehzīb*, IX/168.

Kitābu'l-ḥayevān, *Kitābu'l-buḥalā* ve *Kitābu'l-Buldān* eserlerinden bazılarıdır. el-Cāhiz'e göre kitap, okuyan ve dinleyenlerin kolayca anlayabilmeleri için açık bir ifadeyle yazılmalı ve mânayı açıklayan gerekli ayrıntılardan mahrum olmamalıdır. Bu sebeple olmalıdır ki, *Kitābu'l-Ḥayevān* isimli eserinde el-Aḥfeş'i, eserlerini muğlak yazması sebebiyle eleştirdiğini görüyoruz.³¹⁵

13) es-Sicistānī (ö. 255/869)

Tam adı, Ebū Ḥātim Sehl b. Muhammed b. Osman b. Kasım el-Sicistānī'dir. Sibeveyh'in el-Kitāb'ını el-Aḥfeş'ten iki defa okumuştur. Ya'küb el-Ḥaḍramī, Ma' mer b. Müsenna, el-Aşma'ī, Ebū Zeyd el-Enşārī başta olmakla et-Tevvezi, Ḥalef'ul-Aḥmer gibi alimlerden ders almıştır. Çok sayıda eser yazmak ve sayısız öğrenci yetiştirmekle temayüz etmiştir. Bunlar arasında başta hayatı hakkındaki bilgilerin çoğunu nakleden el-Muberrid ile İbn Dureyd olmak üzere es-Sukkerī, İbn Kuteybe, Sünen sahipleri Ebū Dāvūd ile en-Nesāī, Bezzār, İbn Huzeyme, Muhammed b. Abdusselām el-Huṣenī, Ebū Bişr ed-Dülābī, Muhammed b. Cerir eṭ-Ṭaberī, İbn Sā'id el-Hāşimī, Yemūt b. Muzerra gibi âlimler sayılabilir.

Kaynaklardan adını öğrendiğimiz *Kitāb fi'n-naḥv* adlı eseri Sibeveyh ve el-Aḥfeş'in görüşleri esas alınarak kaleme alınmıştır. *Kitābu'l-ezdād*, *Fuḥūlu's-su'ara*, *el-Vesāyā*, *el-Muzekker* ve *'l-muennes*, *Ġarību'l-Kur'ân*, bize ulaşan eserlerden bir kaçıdır. Hocası el-Aḥfeş'in eserlerini ve kendisinden iki defa okuduğu *Kitāb-ı* Sibeveyh'i rivâyet etmiştir.³¹⁶

es-Sicistānī, Basra ekolüne taassub derecesinde bağlı olması sebebiyle olmalıdır ki hocasının Mu'tezilî görüşleri olmasını eleştirmiştir. Yine kitap ticaretiyle uğraştığı için olmalı ki, hocası el-Aḥfeş'in nahivle ilgili kitabını el-Cemel adlı bir kişiden almış olabileceğini ve Ebū 'Ubeyde'nin bir kitabında bazı değişiklikler yaparak kitabı

---

³¹⁵ Ramazan Şeşen, "Cāhiz", DİA, İstanbul-1993, VII/20-23; el-Cāhiz, *Kitābu'l-Ḥayevān*, I/91-92; el-Ḳıfī, a.g.e., II/41; Brockelmann, a.g.e., II/151; Şevkī Dayf, el-*Medārisu'n-naḥviyye*, s. 95.

³¹⁶ el-Ḳıfī, a.g.e., II/38; ez-Zubeydī, a.g.e., s. 94-96; İbnü'n-Nedīm, a.g.e., s. 64; eṭ-Ṭantāvī, a.g.e., s. 67; Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 80; Zülfikar Tüccar, "Sicistani Ebū Ḥātim", DİA, İstanbul-2009, XXXVII/139-141.

sahiplendiğini, ancak bu kitabın rağbet görmediğini iddia eder.³¹⁷ Kaynaklarda, el-Cemel adlı kişinin kim olduğuyla ilgili, es-Sicistānī'nin anlattıkları dışında hiçbir şey bilinmemektedir.³¹⁸ Onun bu iddiaları, müellifimizin “İlmi Kişiliği” ile ilgili başlıkta ele alınacaktır.

14) er-Riyāṣī (ö. 257/871)

Tam adı, Ebu'l-Faḫr Abbas b. el-Ferec Ali b. Abdullah er-Riyāṣī el-Baṣrī'dir. el-Aṣmā'ī başta olmak üzere, Ma' mer b. Muṣennā, Ebū Zeyd el-Enṣārī, İbn Sellām el-Cumaḫī ve Ebū Osman el-Māzinī gibi birçok Basra ulemāsından ders almıştır. Aynı zamanda el-Aḥfeṣ'ten de ders almış ve ondan rivâyetlerde bulunmuştur. Sünenin³¹⁹ müellifi Ebū Dāvūd ve birçok muhaddisin (hadis râvileri) hocası olmuştur. Talebeleri arasında, el-Muberrid, Şa'leb, İbn Dureyd, İbn Kuteybe, es-Sukkerī, İbn Ebi'd-Dunyā, Şemir b. Ḥamdeveyh ve Durusteveyh gibi birçok dilci ve edebiyatçı vardır. *Kitābu'l-ḥayl*, *Kitābu'l-ibil* ve *Kitābu ma'ḥtelefet esmāuhu min kelāmi'l-'Arab* eserlerindedir.³²⁰

15) el-Yezīdī (ö. 260/873)

Tam adı, Ebū Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Ebī Muhammed b. Yaḥyā b. el-Mubārek b. el-Muḡīra el-Yezīdī'dir. Dedesi Yaḥyā b. el-Mubārek'den ve Ebū Zeyd Sa'īd b. Evs el-Enṣārī'den ders almıştır. Kendisinden kardeşi 'Ubeydullāh, kardeşinin oğlu Muhammed b. Abbas b. Muhammed el-Yezīdī ve 'Avn b. Muhammed el-Kindī rivâyette bulunmuştur.³²¹

Me'āni'l-Ḳur'ān'nın sonunda müstensih not düşerek bir bilgiyi aynen kopyaladığını ifade etmiştir. Not, Ebū Ca'fer el-Yezīdī'nin el-Aḥfeṣ'ten ders aldığını tasdik eden senet nitelği taşımaktadır. Cümle şöyledir: “Ebū Abdullah el-Yezīdī

³¹⁷ ez-Zubeydī, a.g.e., s. 73.

³¹⁸ el-Verd, a.g.e., s. 60.

³¹⁹ Sünen-i Ebū Dāvūd, Kütüb-i sitte (altı büyük hadis kitabı) adı verilen büyük hadis mecmualarının Buhari ve Müslimden sonra gelen üçüncüsüdür. bk. M.Yaşar Kandemir, “Kütüb-i Sitte”, DİA, İstanbul-2003, XXVII/6.

³²⁰ İbnu'n-Nedīm, a.g.e., s. 63, 64; Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 75, 76, 69; Mehmet Yavuz, “Riyāṣī”, DİA, İstanbul-2008, XXXV/142-143.

³²¹ el-Ḥaṭīb el-Baḡdādī, a.g.e., V/117.

Me‘āni’l-Ḳur‘ān’ı amcası Ebū Ca‘fer el-Yezīdī’den okumuştur. O da el-Aḥfeş’ten okumuştur.³²²

16) en-Nāşī’ (ö. 293/906)

Tam adı, Ebu’l-Abbas Abdullah b. Muhammed en-Nāşī’ el-Kebīr el-Enbārī Şirşir’dir. *Dīvān, Mesāilu’l-imāme, el-Kitābu’l-evsaṭ fi’l-maḳālāt* ve *Kitābu naḳdi’ş-şī‘r* gibi eserleri vardır.³²³

Ebu’ṭ-Ṭayyib, en-Nāşī’nin el-Aḥfeş el-Evsaṭ ve Sībeveyh’ten ders aldığını kaydetmiştir.³²⁴ es-Suyūṭī de bunu vurgulamıştır.³²⁵ Ancak sözü edilen en-Nāşī’nin hangi Nāşī olduğu hususunda bir belirsizlik vardır. Kaynaklarda müellifimizden sonra ve ona yakın zaman diliminde yaşamış iki en-Nāşī’ye rastlamaktayız. Bunlar en-Nāşī el-Ekber (ö. 293/906) ve en-Nāşī el-Aşgar (ö. 366/976) diye birbirinden ayrılmışlardır. Bu iki zât dışında o dönemde en-Nāşī diye bilinen her hangi bir şahsa tabakāt kitaplarında rastlamamaktayız. *Merātibu’n-naḥviyyīn*’in muhakkiki, el-Aḥfeş’in talebesi olan en-Nāşī’nin, yukarıda tam adını verdiğimiz en-Nāşī el-Kebīr olduğunu dipnotta belirtmiş.³²⁶ ‘Abdu’l-Emīr de sözü edilen şahsın en-Nāşī el-Kebīr olduğu kanatindedir.³²⁷ Ancak söz konusu en-Nāşī el-Kebīr 215/830 yılından sonra doğmuştur.³²⁸ Bu durumda el-Aḥfeş’ten ders almış olamaz. Yani, Ebu’ṭ-Ṭayyib’in anlattıklarında bir yanlışlık olma ihtimal var olduğu gibi, bahsedilen en-Nāşī’nin, yukarıda tam adını verdiğimiz en-Nāşī el-Kebīr’den başkası olma ihtimali de vardır.

17) Diğerleri

el-Aḥfeş’ten ders aldığını tahmin ettiğimiz diğer şahısları şöyle sıralayabiliriz: el-Aḥfeş, Zunbūriyye vakası sonrası el-Kisāi ile görüştüğünde, el-Kisāi ona oğullarını

³²² el-Aḥfeş el-Evsaṭ, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 638; el-Verd, a.g.e., s. 130-131.

³²³ el-Ḳıffī, a.g.e., II/24; İsmail Paşa el-Bağdādī, *Hediyyetu’l-‘ārifīn*, I/442; İbnu’l-Murtaza, **Kitābu ṭabaḳāti’l-Mu‘tezile**, thk. Susanna Dıwald Wilzer, Beyrut-1961, s. 92-9; el-Ḥaṭīb el-Bağdādī, a.g.e., X/92-93; eş-Şafedī, a.g.e., XVII/522-525; Süleyman Tülücü, “Nāşī el-Ekber”, DİA, İstanbul-2006, XXXII/432-433.

³²⁴ Ebu’ṭ-Ṭayyib, a.g.e., s. 85.

³²⁵ es-Suyūṭī, *Buğye*, I/590.

³²⁶ Ebu’ṭ-Ṭayyib, a.g.e., s. 85, Dipnot.

³²⁷ el-Verd, a.g.e., s. 122.

³²⁸ Tülücü, “Nāşī el-Ekber”, DİA, İstanbul-2006, XXXII/432.

eğitmesini rica ettiği bilinmektedir.³²⁹ el-Kisāi'nin oğullarından birisinin adı, kaynaklardan öğrenilebildiği kadarıyla, Ebū İyās Hārūn b. Ali b. Ḥamza'dır. Babasından kırâat dersi almış ve yine babası el-Kisāi'den rivâyetlerde bulunmuştur.³³⁰ Diğerleri hakkında ise bir şey bilmiyoruz.³³¹

el-Ferrā, Ḥalef'ul-Aḥmer ve Ebu'l-Abbas Şa'leb'in öğrencilerinden olan Ebū Muhammed Seleme b. 'Aşim el-Bağdādī (ö. 270/884'ten sonra)'nin el-Aḥfeş ile ilgili bir nakli sebebiyle ondan az da olsa ders almış olma ihtimali olduğunu düşünüyoruz.³³² Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya'nın naklettiğine göre el-Aḥfeş, Seleme'ye şunu anlatmış: "el-Kisāi Basra'ya geldiğinde kendisine Sībeveyh'in 'el-Kitāb'ını okumamı istedi, ben de okudum. Karşılığında bana elli dinar verdi."³³³

'Abd'ul-Emīr, Ebū Osman Sa'īd b. Harūn el-İşnāndānī (ö. 288/900)'nin el-Aḥfeş'ten bir iki nakil yaptığı için ondan ders almış olabileceğini kaydetmiştir.³³⁴ Yine bir kısım karinelere yola çıkarak, el-Ferrā'nın öğrencilerinden olan Ebū Abdillāh eṭ-Ṭivāl (ö. 243/857)'in el-Aḥfeş'ten ders almış olabileceği kanaatine vardığını ifade etmiştir.³³⁵

6. Eserleri

el-Aḥfeş el-Evsat, hem Basralılarca hem de Kūfelilerce büyük bir nahiv âlimi olarak kabul edilmiştir.³³⁶ Nahiv, arûz ve kâfiye alanında eserler yazmıştır. Bu dalların her birinde Arap âlimlerince kabul gören görüşleri olmuştur.³³⁷ Onun yazmış olduğu kitapların dördü günümüze ulaşmıştır.³³⁸ Bunlar, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, *Kitābu'l-ḳavāfi*, *Kitābu'l-'arûz* ve *Kitāb Me'āni's-şi'r* (bu eserin sadece dört yaprağı günümüze

---

³²⁹ el-Ḳıftī, a.g.e., II/36, 40; ez-Zubeydī, a.g.e., s. 73; eṣ-Şafedī, a.g.e., XV/259; Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 74; Şevkī Dayf, el-*Medārisu'n-naḥviyye*, s. 94.

³³⁰ İbnu'l-Cezerī, *Gāyetu'n-nihāye*, II/346.

³³¹ el-Verd, a.g.e., s. 136.

³³² Yāḳūt el-Ḥamevī, *Mu'cemu'l-udebā'*, XI/242; el-Verd, a.g.e., s. 134.

³³³ el-Enbārī, *Nuzhetu'l-elibbā*, s. 108.

³³⁴ el-Verd, a.g.e., s. 120-121.

³³⁵ el-Verd, a.g.e., s. 131-132.

³³⁶ el-Enbārī, *Nuzhetu'l-elibbā*, s. 133; Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 68.

³³⁷ el-Enbārī, *Nuzhetu'l-elibbā*, s. 135; ez-Zehebī, a.g.e., X/207.

³³⁸ Ebu't-Ṭayyib, a.g.e., s. 68; Brockelmann, a.g.e., II/151.

ulaşmıştır) isimli eserleridir. Kaynaklarda el-Ahfeş'in nahiv konusunda tamamlamadığı kitaplarından da söz edilmektedir.³³⁹ Ancak bu kitapların adlarının neler olduğu belirtilmediği için bilinmemektedir.³⁴⁰ Müellifimizin, bize ulaşmayan dolayısıyla elimizde mevcut olmayan eserleriyle ilgili tabakât kitaplarından ulaşılabildiği kadar bilgi toplandı. Bunlar alfabetik sıra esas alınarak aşağıda sunulmuştur.

1) Ğarību'l-Ĥadīs

el-Ahfeş, Ebū 'Ubeyde, Ğuṭrub ve en-Naḍr b. Şumeyl gibi Ğarību'l-Ĥadīs alanında da çalışma yapmıştır.³⁴¹ Ancak onun bu eseri müellifimizin birçok eseri gibi günümüze ulaşmamıştır.

2) Kitābu'l-'Arūz

Eser, kaynaklarda “*Kitābu'l-'arūz*”³⁴² ve “*el-'arūz*”³⁴³ adıyla geçmektedir. Eserin yazma halinde bize ulaşan tek nüshası Mısır Ṭanṭā cāmiinin Seydī Ahmed el-Bedevī kütüphanesinde 38/4865 numarada bulunmaktadır.³⁴⁴ Kahire Üniversitesi Dāru'l-'Ulūm fakültesinden Dr. Ahmed Muhammed 'Abdu'd-Daīm Abdullah tarafından tahkik edilmiş ve 1989 yılında neşredilmiştir.

Kitābu'l-'arūz, yazılmış en eski arūz eserlerinden kabul edilmektedir. el-Ahfeş kitaba bir mukaddimeyle başlamıştır. Mukaddimeye adet üzere hamdele ve salveyle giriş yapmış ve kitabının, şiir vezni ve özellikleriyle ilgili olduğu açıklamasını yapmış; bu özelliklerin ilki sakin, harekeli, hafif ve şaḳīl olmasıdır diye izah etmiştir.³⁴⁵ el-Ahfeş daha sonra bu özellikler ilgili bölümlere ayırmış ve bablar halinde izah etmiştir.

---

³³⁹ ez-Zehebī, a.g.e., X/208.

³⁴⁰ ez-Zehebī, a.g.e., X/208; es-Suyūṭī, *Buḡye*, I/590; eṣ-Şafedī, a.g.e., XV/259.

³⁴¹ el-Ķıfṭī, a.g.e., III/14.

³⁴² el-Yāfi'ī, a.g.e., II/61; Kātib Çelebī, a.g.e., II/1438.

³⁴³ İbn Ḥallikān, a.g.e., II/381; İbn Keşir, a.g.e., XIV/275; Kātib Çelebī, a.g.e., II/1438.

³⁴⁴ el-Ahfeş el-Evsat, **Kitābu'l-ḳavāfi**, thk. 'İzzet Ḥasen, Maṭba'a Vizāreti's-Şeḳāfe, Dımaşk-1970, Mukaddime, s. 15.

³⁴⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Kitābu'l-'arūz*, 115.

Birinci babda sakin ve müteharrik konusunu ele almış, sade bir üslupla sakinin, raf, nasb ve cer olmayan bir harf olduğunu izah etmiştir. Sıradaki babda şiirdeki önemine binaen hafif ve şakîl olan harfleri ayrıntılarıyla anlatmıştır. Mesea hafif, harfin şeddesiz hali olduğunu, sakin ve harekeli olabildiğini; şakîl ise lafızda iki aynı harfin bulunması demek olduğunu söylemiştir. Bunların ilki sakin, ikincisi harekeli olur ve yazıda tek harf olarak yazılır; شَرٌّ gibi.³⁴⁶ Üçüncüsü hece babıdır. Burada hece harfleri ve onunla ilgili hazf, ziyade ve tenvin hususunu arzetmiş; arûz öğrenenler için önemli olan meseleleri açıklamıştır.³⁴⁷ Dördüncüsü ibtidâ ve vaqf babıdır. Burada ibtidâ ve vaqf halindeki harfin durumunu; Sâkin ve şakîl harfle başlanılmayacağı gibi incelikleri izah etmiştir.³⁴⁸ Beşinci babda müteharrik ve sakin çoğulu; Altıncı babda seslerin tefsirini açıklamıştır.³⁴⁹ Yedinci babda arûz'un tefsiri, nasıl doğduğu, Arap şiirlerinin bahirlerine muhalefet etmenin mümkün olmadığı, Arapların şiirde oluşturdukları yapının önemi ve onların dışına çıkmanın mümkün olmadığı mevzularını işlemiştir.³⁵⁰ Sekizinci babda kelimenin başı ve sonunun tefsiri ele alınmakta, orada hemze-i vasıl ve hemze-i kat' dan, te'nis hâ'sından, gâib zamirinden bahsetmekte ve ne zaman sukun, ne zaman harekeli olacağını izah etmektedir. Bu babın sonunda burada yazdıklarını hocası el-Ḥalîl'den aktardığını da kaydetmektedir.³⁵¹ Dokuzuncu baba, şiirin bünyesinde olup konuşmada olan ve olmayanlar, diye uzunca bir başlık atmış ve burada şiirin nesirden farklı yanını ele almıştır.³⁵²

Bundan sonra el-Aḥfeş, şiirlerin bahrine başlamış ve bu bahirleri şu şekilde sıralamıştır: vâfir, kâmil, hezec, recez, remel, seri', munserih, hafif, muzâri', muḳteżab, mucteşş ve muteḳârib bahri.³⁵³ Ancak bu bahirler arasında, tabakât kitaplarının sözünü

---

³⁴⁶ a.e., s. 112-113.

³⁴⁷ a.e., s. 115.

³⁴⁸ a.e., s. 117.

³⁴⁹ a.e., s. 120-123.

³⁵⁰ a.e., s. 125.

³⁵¹ a.e., s. 132-136.

³⁵² a.e., s. 137.

³⁵³ a.e., s. 139.

ettiği,³⁵⁴ el-Ahfeş'in on altıncı bahir olarak arûza ilave edip adını “mutedârik” koyduğu bahri yoktur. Bu mevzuya S. Özdemir doktora tezinde de temas ederek, el-Ahfeş'in arûz ilmine “Mutedârik” bahrini eklediği rivâyet edilse de, eser incelendiğinde böyle bir bahsin eserde yer almadığı görülür. Ancak onun dışında başka konular eklemiştir. Örnek kâfiye bahsine el-teaddî-el-muteaddî ve el-ğâlî-el-ğuluv bahislerini eklemiştir³⁵⁵ demektedir. Burada şunu da ifade etmeliyiz ki, eserde “mutedârik” dışında da eksik bahirler vardır. Yani eseri incelediğimizde onun bahirleri tamamen içine alma maksadı taşımadığı anlaşılmaktadır. Belki buradan yola çıkarak elimizdeki Kitâbu'l-‘arûz dışında, müellifimizin arûzla ilgili görüşünü yansıtan ve bize ulaşmayan eseri olduğu tahmin edilebilir.

3) Kitâbu'l-Eşvât

el-Ahfeş'in bu kitabı da günümüze kadar ulaşmamış olan eserlerindedir. Tabakât kitapları eserin ismini “*Kitâbu'l-eşvât*” ve “*el-Eşvât*” şeklinde zikretmiştir.³⁵⁶ Kaynaklarda kitabın içeriğiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız.

4) Kitâbu'l-Erba‘a

Günümüze kadar ulaşmayan kitaplarından biri olup, ismi dışında her hangi bir bilgiye sahip değiliz. Tabakât kitapları *Kitâbu'l-erba‘a* veya *el-Erba‘a* şeklinde isminden bahsetmekle yetinmişlerdir.³⁵⁷

5) Kitâbu'l-Evsat Fi'n-Nahv

“*Kitâbu'l-evsat fi'n-nahv*”, “*el-Evsat fi'n-nahv*”³⁵⁸ veya “*el-Evsat*”³⁵⁹ şeklinde kaynaklarda zikredilmektedir. Daha çok sonraki kaynaklarda görülen eserin isminin

---

³⁵⁴ İbn Hâllikân, a.g.e., II/381; İbn Keşir, a.g.e., XIV/275; İbnu'l-‘İmâd, a.g.e., III/73; Kâtib Çelebî, a.g.e., II/1346; el-Maḥzûmî, a.g.e., s. 187.

³⁵⁵ Sevim Özdemir, **Necm el-Dîn Sa‘îd b. Muhammed el-Sa‘îdî'nin Şerh Arûz el-Sâvî İsimli El Yazma Eserinin Metin Tenkidi**, (Basılmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniv., Isparta-2001, s. 19.

³⁵⁶ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58; el-Kıfî, a.g.e., II/42; es-Suyûtî, *Buğye*, I/591; eş-Şafedî, a.g.e., XV/260; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu‘cemu'l-udebâ‘*, XI/230; Kâtib Çelebî, a.g.e., II/1392.

³⁵⁷ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58; el-Kıfî, a.g.e., II/42; eş-Şafedî, a.g.e., XV/260; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu‘cemu'l-udebâ‘*, XI/230; İsmail Paşa el-Bağdâdî, **İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl ‘alâ keşfi'z-zunûn**, nşr. Rifat Bilge, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara-1971, II/265.

korunması el-Muberrid'in yazdığı “*Ma‘nā Kitābi’l-’evsa‘ li’l-Ahfeş*”³⁶⁰ adlı eser sayesinde olsa gerek. Bu eser daha sonra talebesi Ebū Bekr Muhammed b. Ali b. İsmā‘il el-‘Askerī (ö. 326/938) tarafından şerh edilmiştir.³⁶¹

el-Ahfeş'in *el-Mesāilu’s-şagīr* ve *el-Mesāilu’l-kebīr* adındaki diğer iki eserinin ortasında bulunmuş olabileceği ve el-Evsa‘ adını, bulunduğu konumdan almış olabileceği tahmin edilmektedir.³⁶² Bize ulaştığı kadarıyla, el-Ahfeş, *el-Kitābu’l-’evsa‘ fi’n-naḥiv*’da Sībeveyh’in düşüncelerine muhalif olmamıştır.³⁶³ Bundan da anlaşılıyor ki bu kitap el-Ahfeş’in sonradan telif ettiği eserlerindedir. Çünkü el-Ahfeş nahivle ilgili teferruatlarda Sībeveyh ve el-Ḥalīl’e muhalefet etmiştir.³⁶⁴ el-Ahfeş’in bu kitabı bize kadar ulaşmamıştır.³⁶⁵

6) **Kitābu Ġarībi’l-Ḳur’ān**

Eserin te’lif şeklini el-Ahfeş’in talebesi, Ebū Ḥātim Sehl b. Muhammed es-Sicistānī şöyle açıklıyor: “el-Ahfeş’in, Ebū ‘Ubeyde’ye ait olan Kur’ān konusundaki bir kitabın üzerinde çalıştığını gördüm. Ona bazı şeyler ekliyor, bir kısım fazlalıkları da çıkarıyordu. Bazı şeylerin yerini de değiştiriyordu. el-Ahfeş’e, bu yaptığın nedir? Ġarīb’de kim bilgilidir, Ebū ‘Ubeyde mi, sen mi? diye sorduğumda, Ebū ‘Ubeyde diye cevap verdi. Ona bu yaptığının iyi birşey olmadığını söyledim. Bana: “Kitap, onu bozanın değil, düzeltenindir” dedi. Ebū Ḥātim bu kitabın rağbet görmediğini ve terk edilip kaybolduğunu söylemiştir.³⁶⁶ Kitabın adı Keşfu’z-zunūn’da da Ġarību’l-Ḳur’ān şeklinde zikredilmektedir.³⁶⁷ Ancak ilk zamanlarda Me‘āni’l-Ḳur’ān ile Ġarību’l-Ḳur’ān, Mecāzu’l-Ḳur’ān, Muşkilu’l-Ḳur’ān ve İ‘rābu’l-Ḳur’ān kavramları iç içe olup, biri

---

³⁵⁸ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Ḳıfī, a.g.e., II/42; es-Suyūṭī, *Buġye*, I/590; el-Yāfi‘ī, a.g.e., II/61; Yāqūt el-Ḥamevī, *Mu‘cemu’l-udebā’*, XI/230; Kātib Çelebi, a.g.e., I/201.

³⁵⁹ İbn Ḥallikān, a.g.e., II/38; İbn Keşīr, a.g.e., XIV/27.

³⁶⁰ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 65.

³⁶¹ el-Verd, a.g.e., s. 159.

³⁶² el-Ahfeş el-Evsa‘, *Me‘āni’l-Ḳur’ān*, thk. Fāiz Fāris, Mukaddime, I/42.

³⁶³ Ḥālīd b. ‘Abdillāh el-Ezherī, **Şerḥu’t-taṣrīḥ ‘ale’t-tavzīḥ**, Dāru’l-Fikr, yyy- tsz, II/333.

³⁶⁴ Şevkī Dayf, *el-Medārisu’n-naḥviyye*, s. 96.

³⁶⁵ Şevkī Dayf, *el-Medārisu’n-naḥviyye*, s. 94.

³⁶⁶ ez-Zubeydī, a.g.e., s. 73; el-Ḳıfī, a.g.e., II/37.

³⁶⁷ Kātib Çelebi, a.g.e., II/1207.

öbürünün yerine kullanıla biliyordu.³⁶⁸ Fuat Sezgin bunu nazara alarak bahsi geçen eserin, *Me‘âni’l-Kur‘ân* ile aynı eser olması ihtimal dahilindedir,³⁶⁹ demişse de araştırma esnasında böyle bir emareye rastlanmamaktadır.

7) **Kitābu’l-İştikāk**

el-Ahfeş’in bu kitabı, birçok kaynak kitapta zikredilmekteyse de içeriği hakkında her hangi bir bilgi verilmemiştir.³⁷⁰ es-Suyūṭī, *el-İştikāk* adında eser sahibi on iki kişinin adını zikretmiştir.³⁷¹ Ne yazık ki el-Ahfeş’in bu eseri de kaybolmuş, günümüze kadar ulaşmamıştır.³⁷²

8) **Kitābu’l-Ḳavāfi**

Eserin adı, kaynaklarda “*Kitābu’l-ḳavāfi*” ve “*el-Ḳavāfi*” şeklinde geçmektedir.³⁷³

“*Kitābu’l-ḳavāfi*”, el-Ahfeş’in bize ulaşan dört kitabından birisidir. Bursa Hüseyin Çelebi El Yazmalar Kütüphanesinde 879 numarada kayıtlı nüsha söz konusu eserin dünyada bilinen tek nüshasıdır. Dr. ‘İzzet Ḥasen tarafından Bursa’daki tek nüsha esas alınarak tahkik edilmiş³⁷⁴ ve 1970 yılında Dımaşk’ta 152 sayfa olarak basılmıştır.³⁷⁵ Daha sonra, Ahmed Rātib en-Neffāḥ tarafından bir daha gözden geçirilerek 1974 yılında Dımaşk’ta yeniden basılmıştır.³⁷⁶

---

³⁶⁸ Durmuş Ali Kayapınar, “Me‘âni’l-Kur‘ân ile İ‘râbu’l-Kur‘ân’ların Karşılaştırılması”, *Selçuk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, Konya-1991, s.102.

³⁶⁹ Fuat Sezgin, **Tārīḫu’t-turāsi’l-‘Arabī**, trc. Muhammed Fehmī Ḥicāzī, ‘Arafe Mustafa, Sa‘īd ‘Abdurrahīm, Cāmi‘atu’l-İmām Muhammed b. Su‘ūd el-İslāmye, Riyad-1983-1988, VIII/136.

³⁷⁰ İbnu’n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Yāfi‘ī, a.g.e., II/61; İbn Ḥallikān, a.g.e., II/381; eṣ-Şafedī, a.g.e., XV/258; Yāḳūt el-Ḥamevī, Mu‘cemu’l-udebā’, XI/230; Kātib Çelebi, a.g.e., II/1391; Şevkī Ḍayf, *el-Medārisu’n-naḥviyye*, s. 94.

³⁷¹ Bunlar, el-Aṣmā‘ī, Ḳuṭrub, el-Ahfeş, Ebū Nāşır el-Bāhili, el-Mufaḍḍal b. Seleme, el-Muberrid, İbn Dureyd, ez-Zeccāc, İbnu’s-Sirāc, er-Rummānī, en-Naḥḥās ve İbn Ḥāleveyh’tir. bk. es-Suyūṭī, *el-Muzhir*, I/351.

³⁷² Şevkī Ḍayf, *el-Medārisu’n-naḥviyye*, s. 94.

³⁷³ İbn Ḥallikān, a.g.e., II/381; Kātib Çelebi, a.g.e., II/1451; el-Yāfi‘ī, a.g.e., II/61; Kātib Çelebi, a.g.e., II/1451.

³⁷⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 15.

³⁷⁵ el-Ahfeş el-Evsat, Ebu’l-Ḥasen Sa‘īd b. Mes‘ade el-Mucāşi‘ī, **Kitābu’l-ḳavāfi**, thk. ‘İzzet Ḥasen, Maṭba‘a Vizāreti’ş-Şeḳāfe, Dımaşk-1970.

³⁷⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 15.

Kitap, müellifin kendi tabiriyle, şiirin son kelimesi olan kâfiye mevzuunda yazılmıştır.³⁷⁷ Eser, kâfiye mevzusunda bize ulaşan en eski te'lîflerdendir.³⁷⁸ Halîl b. Ahmed arûz ve ona bağlı olarak kâfiye konusunu aynı eserde ele almıştır.³⁷⁹ Daha sonraki alimler ise aynı konuları birbirine bağlı, fakat ayrı mevzular olarak işlemişlerdir. Örneğin Arap edebiyatında kâfiye hakkında ilk müstakil eser, Hâlef'ul-Ahmer (ö. 180/796)'in *Kitābu'l-ḳavāfi*'si olduğu söylenmektedir. Ancak, söz konusu kitap günümüze ulaşmamıştır. Ḳuṭrub (ö. 206/821)'un da kâfiye bahsini ayrı bir eser olarak işlediği kaydedilmektedir. Arûz ve kafiyeyle dair yazılan eserlerin bir listesini veren Gotthold Weil, bu alanda zamanımıza ulaşan ilk eserin İbn Keysān (ö. 299/912)'in çalışması olduğunu söyler. Ancak günümüze ulaşmış olan el-Aḥfeş'in "*el-Ḳavāfi*"si, İbn Keysān'dan en az bir asır önce yazılmış kıymetli eserlerdendir.³⁸⁰

Müellif bu eserde, kâfiye bahsine el-Halîl'in daha önce zikretmediği yeni konular da eklemiştir. Bunlar el-te'addî, el-mute'addî ve el-ğuluvv ve el-ğālî bahisleridir.³⁸¹ Kafiye hususunda Halil b. Ahmed ile el-Aḥfeş arasındaki süreçte tanım, taksim ve terim olarak yerleşmiş olan bilgilere daha sonraki müellifler şevahid ve misaller dışında yeni bir şey ekleyememişlerdir.³⁸²

"*Kitābu'l-Ḳavāfi*"yi özetleyecek olursak; müellif mukaddimeye kafiye'nin ne olduğunu beyan ederek başlamış, bu husustaki bazı ihtilaflara dikkat çekmiştir. Söz konusu ihtilaflar, kafiye'nin anlamının ne olduğu sorusunun cevabını bulma çerçevesinde cereyan etmektedir. Beytin son harfi midir, yoksa son kelimesi midir veya beytin tamamı mıdır şeklindeki sorulara, Arapların kullanımlarına da başvurarak çeşitli delillerle cevap vermiştir.³⁸³

---

³⁷⁷ el-Aḥfeş, *Kitābu'l-Ḳavāfi*, thk. ' İzzet Ḥasen, Mukaddime, s. 1.

³⁷⁸ a.e., s. 13.

³⁷⁹ Nihad M. Çetin, "Arûz", DİA, İstanbul-1991, III/427.

³⁸⁰ İsmail Durmuş, "Kafiye", DİA, İstanbul-2001, XXIV/152; Özdemir, a.g.e., s. 18; Çetin, "Arûz", DİA, İstanbul-1991, III/427.

³⁸¹ Özdemir, a.g.e., s. 19; el-Aḥfeş, *Kitābu'l-Ḳavāfi*, thk. ' İzzet Ḥasen, s. 35.

³⁸² Neşşâr Huseyin, "ed-Dirasātu'l-'Arabiyye 'ani'l-Ḳāfiyye", *Mecelletu'l-Baḥşî'l-'ilmî ve't-turāşî'l-İslāmî*, sayı 1. Mekke-1398, s. 112.

³⁸³ el-Aḥfeş, *Kitābu'l-Ḳavāfi*, thk. ' İzzet Ḥasen, s. 17.

Müellif daha sonra bablar halinde ve her babda kafiyeyle ilgili bir veya birkaç başlığı ele almış, teferrüatlı bir şekilde incelemiştir. Bu başlıkları sırasıyla kaydedelim: Birinci babda otuz kafiye içinde barındıran beş ismin izahı verilmiştir. Bunlar, mutekâvis, muterâkib, mutedârik, mutevâtir ve muterâdif başlıklarıdır. Mutekâvis bir kafiye, muterâkib dört kafiye, mutedârik ise altı kafiye, mutevâtir yedi kafiye ve nihâyet muterâdif başlığı on iki kafiye içermektedir. el-Aḥfeş bu kafiyelerin tamamının kalıplarını da vermiştir.³⁸⁴

Sıradaki bab er-Raviyy'dir; yani kasidenin kendisi üzerine kurulduğu harf demektir.³⁸⁵ Daha sonraki babda kafiyelerin kabul ettiği hareketleri anlatmış,³⁸⁶ Ardınca yeni bir bab tahsis etmeksizin bu babın içinde kafiyelerin kusurları mevzusunu işlemiştir. Bunları el-iḳvâ, el-ikfâ, es-sinâd ve el-iṭâ şeklinde sınıflandırmıştır.³⁸⁷ Bundan sonraki babda, “yâ”, “vav” ve “elif”in raviyy olma durumlarını işlemiştir. Daha sonra Raviyy olamayanlar başlığı taşıyan bir bab daha oluşturmuş, kısaca tanımını verip bu mevzuyu da teferruatlı bir şekilde incelemiştir.³⁸⁸ Müellif sıradaki babda muteharrik olmakla birlikte sâkin olması câiz olan kafiye türünü izah etmiş,³⁸⁹ arkasınca, sırasıyla et-taḳyîd ve el-iṭlâk babı,³⁹⁰ iki sakinin kafiye sonunda toplanması konusu,³⁹¹ iki sakin bir arada olmadığı ve kendisinde harf-i lîn olanlar³⁹² ve son olarak Arapların inşa hususunda icmaı ve ihtilafı meselesini incelemiş ve kitabı tamamlamıştır.³⁹³

Müellif eserinde başta el-Ḥalîl olmak üzere, Ebû ‘ Amr b. el-‘ Alâ’, el-Mufaḍḍal eḍ-Ḍabbî, Yunus b. Ḥabîb ve Ebû Osman el-Mâzinî gibi birçok âlimin görüşüne müracaat etmiştir. Müellif bazen de “ehli ilm” veya “kendisine güvendiğim birisi” şeklinde isim zikretmeden, alıntılar yapmıştır.

---

³⁸⁴ a.e., s. 8-9.

³⁸⁵ a.e., s. 10-29.

³⁸⁶ a.e., s. 30-41.

³⁸⁷ a.e., s. 41-68.

³⁸⁸ a.e., s. 77.

³⁸⁹ a.e., s. 82.

³⁹⁰ a.e., s. 86.

³⁹¹ a.e., s. 97.

³⁹² a.e., s. 99.

³⁹³ a.e., s. 104.

el-Ahfeş'in bu eseri, *Lisānu'l-ʿArab*'ın yazarı İbn Manzūr gibi birçok âlimin başvurduğu kaynak haline gelmiştir. Ondan alıntıda bulunulmuş, istişhâd amacıyla kullanılmış, özellikle sözlük çalışması yapanlar kelimeleri açıklarken, kâfiye sanatında kullanılan ıstılahları izah etmek için ona müracaat etmişlerdir.³⁹⁴

9) **Kitābu'l-Lāmāt**

Eserin adı İbn'un-Nedīm'in *Fihrist*'inde zikredilmektedir. Bunun dışındaki kaynaklarda, eser hakkında herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız.³⁹⁵

10) **Kitābu Me'āni'l-Ḳur'ān**

Kaynaklardan el-Ahfeş'in “*Me'āni'l-Ḳur'ān*”, ve “*Tefsīr me'āni'l-Ḳur'ān*” adında iki eserinin olduğunu öğreniyoruz.³⁹⁶ Ancak araştırıldığında bu ikisinin aynı eser olduğu anlaşılmaktadır.³⁹⁷ Nitekim *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ın muhakkiki Hudā Mahmud Ḳarā'a, mukaddimedede eserin ismi ve el-Ahfeş'e ait olmasının doğruluğu hususunda araştırma yapmış ve bu hususta hiçbir şüphe olmadığını ortaya koymuştur.³⁹⁸

Müellifin, “*Me'āni'l-Ḳur'ān*”ı el-Kisāi'nin ona yazmasını teklif etmesi üzere yazdığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Şöyle ki, Zübürîyye hadisesi diye bilinen meşhur münâzaradan sonra el-Ahfeş Bağdat'a el-Kisāi'den hocası Sibeveyh'in intikamını almak için gitmiş. Niyeti el-Kisāi'yi mağlup etmek ve geriye dönmektir. Ancak el-Kisāi, el-Ahfeş'i sıcak bir şekilde karşılamış ve bir müddet yanında misafir etmiş. Bu arada el-Kisāi el-Ahfeş'e, *Me'āni'l-Ḳur'ān* konusunda bir kitap yazmasını rica etmiş, o da bu eseri yazmıştır.³⁹⁹ el-Ahfeş'in bizzat anlattığına göre el-Kisāi, el-Ahfeş'in te'lif ettiği *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı kendisine nümune alarak ve ona istinad ederek

---

³⁹⁴ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Kitābu'l-ḳavāfī*, Mukaddime, s. 16.

³⁹⁵ İbnü'n-Nedīm, a.g.e., s. 38.

³⁹⁶ İbnü'n-Nedīm, a.g.e., s. 58; İbn Ḥallikān, a.g.e., II/381; İbn Keşīr, a.g.e., XIV/275; Brockelmann, a.g.e., II/151; Kātib Çelebī, a.g.e., II/1730.

³⁹⁷ el-Ḳıfī, a.g.e., III/14; İsa Ali İsa Şahhāte, **ed-Dirāsātu'l-luġaviyye li'l-Ḳur'āni'l-Kerīm: fi evāili'l-ḳarni's-şālişi'l-hicrī**, Dār Ḳabbāe, Kahire-2000, s. 91.

³⁹⁸ el-Ahfeş, *Kitāb me'āni'l-Ḳur'ān*, thk. Hudā Mahmud Ḳarā'a, Mukaddime, I/24.

³⁹⁹ el-Ḳıfī, a.g.e., II/36; es-Suyūṭī, *Buġye*, I/590; eş-Şafedī, a.g.e., XV/259.

kendi *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ını te'lif etmiştir.⁴⁰⁰ Daha sonra el-Ferrā bu iki eseri kaynak olarak kendi *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ını yazmıştır.⁴⁰¹

Bazı araştırmacılar bu anlatılanı doğru bulmayıp, delil olarak da, el-Ferrā'nın *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ında el-Aḥfeş'ten faydalandığına delâlet edecek bir kayıt olmadığını ifade etmişlerdir.⁴⁰² Bunun tam tersini söyleyenler de olmuştur.⁴⁰³ Bu hususu inceleyecek olursak, el-Ferrā daha *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı yazmaya başlarken elinde iki farklı *Me'āni'l-Ḳur'ān* var olduğu yukarıdaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Birisi el-Kisāi'ye ait *Me'āni'l-Ḳur'ān*, diğeri el-Aḥfeş'in *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı. Bu iki eserin var olduğunu el-Ferrā'nın *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ını yazma tarihinden de tahmin etmek mümkündür. el-Ferrā, *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ını h. 202 yılından sonra te'lif etmiştir.⁴⁰⁴ el-Aḥfeş'in *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı yazma tarihi ise ileride detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz gibi h. 180 küsürlerdir. el-Ferrā'nın bu iki *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı görmemiş olması uzak bir ihtimaldir. Dolaylı da olsa onlardan yararlanmış olması ihtimal dâhilindedir.

Şunu da göz önünde bulundurmanız gerekir ki, eserlerin değeri onların te'lif tarihiyle de orantılı olarak artmaktadır. Önce yazılmış bir eser daha da makbul görülmektedir. Genel algılamaya baktığımızda el-Ferrā'nın vefat tarihi (207/822) el-Aḥfeş'in vefat tarihinden (215/830) eski olduğu için el-Ferrā'nın *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı daha eskiymiş gibi algılanmaktadır. Zannımca böyle bir algı sebebiyle ilim dünyasında el-Ferrā'nın *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı, el-Aḥfeş'in *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ına nazaran ön planda tutulmuştur. Hâlbuki müellifimizin *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı yazma tarihi el-Ferrā'dan eskidir. Bununla ilgili delillerimiz şunlardır:

---

⁴⁰⁰ el-Kisāi'nin söz konusu *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı günümüze ulaşmamıştır. İsa Şeḥḥâte İsa Ali, el-Kisāi'nin tefsirlerde yer alan *Me'āni'l-Ḳur'ān* içeriğine uygun olabilecek görüşlerini tahrir etmek suretiyle “*el-Kisāi'nin Me'āni'l-Ḳur'ān*” adında bir kitap neşretmiştir. (bk. Ali b. Hamza el-Kisāi, **Me'āni'l-Ḳur'ān**, Hazırlayan İsa Şeḥḥâte İsa Ali, Dāru'l-Kuba, Kahire-1998.) Dolayısıyla neşrolunmuş bu eser bizzat el-Kisāi tarafından yazılmış olmayıp, ona nispet edilen görüşlerin derlenmesinden ibarettir.

⁴⁰¹ el-Ḳıfti, a.g.e., II/36; Ebu't-Tayyib, a.g.e., s. 86; eş-Şafedî, a.g.e., XV/259.

⁴⁰² Tüccar, el-Ferrā, s. 77.

⁴⁰³ Abdülhamîd es-Seyyid Tılib, **Ġarību'l-Ḳur'ān: Ricāluhu ve menāhicuhum**, Vizāretu'l-Evkāf ve Şu'ni'l-İslāmye, Kuveyt-1986, s. 149.

⁴⁰⁴ Şevkî Dayf, *el-Medārisu'n-naḥviyye*, s. 194.

Yukarıda bahsi geçen, el-Kisāi'nin, el-Aḥfeş'in *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı te'lif etmesine vesile olması hadisesini göz önünde bulundurarak, *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ın yazıldığı tarih hakkında ipuçları bulmamız mümkündür. Şöyleki, Sıbeveyh'in vefat tarihi 180/796 olarak kabul edilmektedir.⁴⁰⁵ el-Kisāi'nin vefat tarihi de tercih edilen görüşe göre 189/804'tür. Müellifimiz Sıbeveyh'in vefatına yakın bir zaman diliminde el-Kisāi ile görüştüğüne göre bu iki şahsın vefat tarihleri arasında *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı yazdığı sonucu ortaya çıkar. Ortaya çıkacak tarihin Sıbeveyh'in vefat tarihine yakın olması daha da yüksek ihtimaldir. Butün bunları göz önünde bulundurarak, eserin 180/796 yılından sonraki birkaç yıl içinde yazılmış olabileceği sonucuna varmak gerçekçi bir yaklaşım olsa gerek. Nitekim Hudā Mahmud Ḳarā'a, el-Kisāi'nin vefat tarihini nazara alarak, *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ın 183/799 yılından önce yazılmış olabileceği tahmininde bulunmaktadır.⁴⁰⁶ Aynı şekilde, lügavî tefsirlerle ilgili ciddi tahkikatta bulunmuş araştırmacılar da el-Aḥfeş'in *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı el-Ferrā'dan önce yazdığını ifade etmektedirler.⁴⁰⁷

el-Aḥfeş'in *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ı üç defa farklı kişiler tarafından tahkik edilmiştir. İlk tahkiki Fāiz Fāris tarafından yapılmış ve 1979 yılında Kuveyt'te iki cilt halinde basılmıştır. İkinci tahkik ise daha önce el-Aḥfeş ile ilgili araştırmalar da yapmış olan 'Abd'ul-Emīr Muhammed Emīn el-Verd tarafından birinci tahkikten habersiz yapılmış ve 1985 yılında iki cilt olarak basılmıştır. Üçüncü tahkik birinci tahkik görülerek ancak ikinci tahkikten habersiz bir şekilde Hudā Mahmud Ḳarā'a tarafından yapılmış ve 1990 yılında Kahire'de iki cilt halinde basılmıştır.

11) **Kitāb Me'āni's-Şi'r**

el-Aḥfeş, nahivle olduğu gibi, şiir şerhiyle de ilgilenmiştir. Nitekim anlaşılması güç kelimeleri beytin altına yazarak şerh eden ilk kişi de odur. Daha önce bu yöntem bilinmediği için şiirler yazılır, aşağıda topluca şerh edilmiştir.⁴⁰⁸ Meānī kelimesi, daha

⁴⁰⁵ Gündüzöz, a.g.e., s. 39; Bulut, *Sıbeveyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları*, s. 27.

⁴⁰⁶ el-Aḥfeş, *Kitāb me'āni'l-Ḳur'ān*, thk. Hudā Mahmud Ḳarā'a, Mukaddime, I/27.

⁴⁰⁷ es-Seyyid Ṭılib, a.g.e., s. 107, 148.

⁴⁰⁸ ez-Zubeydī, a.g.e., 74; el-Ḳıfī, a.g.e., II/39; el-Ḥānsārī, a.g.e., I/196.

belâgat ıstılahlarının oluşmadığı o dönemlerde ilk defa terim olarak geçtiği meâni'ş-şî' r türü eserlerde “şiir temaları” anlamında kullanılmıştır.⁴⁰⁹ Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla el-Ahfeş bu eseri Bağdat'tayken yazmıştır. eṭ-Ṭūsî'nin el-Ahfeş'ten böyle bir şey yazmasını istediği de kaydedilmektedir.⁴¹⁰

Eserin adı kaynaklarda “*Kitâb Me'âni'ş-şî' r*”,⁴¹¹ “*Me'âni'ş-şî' r*”,⁴¹² “*Şerḥ ebyâti'l-me'âyât*”⁴¹³ ve “*Kitâbu'l-me'âyât*”⁴¹⁴ şeklinde geçmektedir. el-Ahfeş'ten bize ulaşan dört eserden birisidir. Vatikan kütüphanesi fihristinde eserin adı kayıtlıdır.⁴¹⁵ Ancak daha sonra gayret gösterip onun mikrofilmini elde eden Fâiz Fâris ve 'Abd'ul-Emîr gibi muhakkikler, el-Ahfeş'e ait orada dört yaprağın kaldığını tespit etmişlerdir.⁴¹⁶ Yani el-Ahfeş'in bu eseri de dört yaprak hariç bize ulaşmamıştır. Ancak, el-Ahfeş'in bu eserdeki bakış açısına bazı kaynaklarda ulaşmak mümkündür.⁴¹⁷

12) *Kitâbu'l-Mekâyis*

Eser kaynaklarda, “*Kitâbu'l-mekâyis fi'n-naḥv*” veya “*Kitâbu'l-mekâyis*” ya da “*el-Mekâyis*” şeklinde geçmekte ve el-Ahfeş'in biyografisinin bulunduğu her yerde zikredilmektedir.⁴¹⁸ İbn Cinnî'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, bu eser küçük bir kitapçık şeklinde nahvin özetini ihtiva etmektedir.⁴¹⁹ İbn Cinnî'nin el-Ḥaşâiş'ine ve Şelebî'nin bu husustaki araştırmasına bakıldığında, eserin el-Ahfeş'ten sonraya önemli

⁴⁰⁹ İsmail Durmuş, “Meâni”, DİA, İstanbul-2013, XXVIII/204.

⁴¹⁰ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 74; İbn Ḥallikân, a.g.e., II/381; el-Ḳıfṭî, a.g.e., II/39, 42.

⁴¹¹ el-Yâfi'î, a.g.e., II/61; İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58; Şevkî Ḍayf, el-*Medârisu'n-naḥviyye*, s. 94.

⁴¹² Kâtib Çelebi, a.g.e., II/1729; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-ârifîn*, I/388.

⁴¹³ el-Bağdâdî, *Ḥizânetu'l-edeb*, I/9; Brockelmann, a.g.e., II/152.

⁴¹⁴ el-Bağdâdî, *Ḥizânetu'l-edeb*, II/300, 455, III/36, 305, 527, IV/51.

⁴¹⁵ Kayıt numarası: 105/977, dördüncü kitap, sayfa 42 ile 45 arası. (bk. el-Bağdâdî, *Ḥizânetu'l-edeb*, II/152.)

⁴¹⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, thk. Fâiz Fâris, Mukaddime, I/47; el-Verd, a.g.e., s. 169.

⁴¹⁷ el-Bağdâdî, *Ḥizânetu'l-edeb*, I/9, 294, 391, 460, II/300, 455, III/36, 305, 527, IV/51.

⁴¹⁸ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58; İbn Ḥallikân, a.g.e., II/381; el-Ḳıfṭî, a.g.e., II/42; eş-Şafedî, a.g.e., XV/260; es-Suyûtî, *Buğye*, I/590; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XI/230; Brockelmann, a.g.e., II/152; Kâtib Çelebi, a.g.e., II/1792; Şevkî Ḍayf, el-*Medârisu'n-naḥviyye*, s. 94.

⁴¹⁹ İbn Cinnî, el-*Ḥaşâiş*, I/2; el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, thk. Fâiz Fâris, Mukaddime, I/42.

bir tesir bıraktığı anlaşılmaktadır.⁴²⁰ Bu eser de müellifimizin birçok kitabı gibi kaybolmuş, günümüze ulaşmamıştır.

13) **Kitābu'l-Mesāili'l-Kebīr**

Eserin adı kaynaklarda “*Kitābu'l-mesāili'l-kebīr*”⁴²¹ ve “*Kitābu'l-mesāili'l-kebīr ve'l-kaşīr*”⁴²² şeklinde geçmektedir.

Eserin te'lif sebebi kaynaklarda şöyle anlatılmaktadır: el-Ahfeş, Bağdat'a geldiğinde, Kûfe nahivcilerinden Hişām b. Mu'āviye eđ-Đarīr (ö. 209/824) ve onun gibi birçok ilim erbabı kendisine nahiv ve sarfla ilgili meseleleri sormuşlar. Onun ve Kûfelilerin dilbilgisine (mesāil'e) olan merak ve ihtiyaçlarını görünce “*el-Mesāilu'l-kebīr*” adlı bu eserini te'lif etmiştir.⁴²³

İbnu's-Sirāc Muhammed b. es-Sirī (ö. 316/928), Sıbeveyh'in el-Kitāb'ından sonra ikinci önemli nahiv eseri sayılan “*el-Uşul fi'n-naḥv*” adlı kitabını te'lif ederken, el-Ahfeş'in *el-Mesāil*'ini esas almış ve ondan yararlanmışır.⁴²⁴

en-Naḥḥās'ın *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ının muhakkiki Zuheyr Ğāzī Zāhid, el-Ahfeş'in el-Mesāili'l-kebīr'ini en-Naḥḥās'ın *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ının kaynakları arasında zikretmiştir.⁴²⁵

el-Ahfeş'in *Me'āni'l-Ḳur'ān*'ının muhakkiklerinden Hudā Mahmud Ḳarā'a, el-Ahfeş'in “*el-Mesāili'l-kebīr*”inin müellifin “*Me'āni'l-Ḳur'ān*”ıyla aynı eser olup olmadığını uzunca tartışmış ve söz konusu eserlerin te'lif sebeplerinin de içinde bulunduğu bir kısım deliller sonucunda bunların ayrı ayrı eserler olduğu kanaatine gelmiştir.⁴²⁶

---

⁴²⁰ İbn Cinnī, *el-Ḥaşaış*, I/2; İbnu'n-Nedīm, a.g.e., s. 58; Şelebī, 'Abdulfettāh İsmā'ıl, **Ebū 'Alī el-Fārisī**, Dāru'l-Maḥbū'āti'l-Ḥadıse, Cidde-1989, s. 221.

⁴²¹ İbnu'n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Ḳıfī, a.g.e., II/42; el-Yāfī'ī, a.g.e., II/61; Yāḳūt el-Ḥamevī, *Mu'cemu'l-udebā'*, XI/230.

⁴²² Kātib Çelebi, a.g.e., II/1670.

⁴²³ ez-Zubeydī, a.g.e., s. 73; el-Ḳıfī, a.g.e., II/38; Şevkī Dayf, *el-Medārisu'n-naḥviyye*, s. 94.

⁴²⁴ el-Ḳıfī, a.g.e., III/149; Yāḳūt el-Ḥamevī, *Mu'cemu'l-udebā'*, XVIII/198.

⁴²⁵ Ebū Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Naḥḥās, **İ'rābu'l-Ḳur'ān**, thk. Zuheyr Ğāzī Zāhid, 'Alemlu'l-Kutub, yyy.-1985, Mukaddime, I/45.

⁴²⁶ el-Ahfeş, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, thk. Hudā Mahmud Ḳarā'a, Mukaddime, I/21-24.

14) **Kitābu'l-Mesāili'ş-Şağir**

Kitābu'l-mesāili'l-kebir'in dışında bir kitaptır. Adı birçok kaynakta geçmektedir.

⁴²⁷ Diğer eserleri gibi el-Ahfeş'in bu kitabı da kayıptır.⁴²⁸

15) **Kitābu'l-Mulūk**

Adı kaynaklarda “*Kitābu'l-Mulūk*”⁴²⁹ ve “*el-Mulūk*”⁴³⁰ şeklinde geçmekte, ancak eserin içeriği hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. el-Ahfeş'in diğer eserleri gibi, bu eseri de günümüze ulaşmamıştır.

16) **Kitābu'n-Nevādir**

Müellifimizin “*en-Nevādir*” isimli eserinin olduğunu bazı muteber kaynaklardan öğreniyoruz.⁴³¹ Fuat Sezgin, “*Tārīhu't-turāsi'l-'Arabī*” adlı eserinde, Ebū Zeyd el-Enşārī (ö. 215/830)'nin “*Kitābu'n-Nevādir*” adlı eserine el-Ahfeş'in şerh yazdığını kaydetmiştir.⁴³²

17) **Kitāb Sifāti'l-Ġanem ve Elvānihā ve 'İlācihā ve Esnānihā**

Adı kaynaklarda “*Kitāb Sifāti'l-Ġanem ve elvānihā ve 'ilācihā ve esnānihā*”⁴³³ şeklinde geçtiği gibi, “*esnānihā*” yerine “*esbābihā*”⁴³⁴ şeklinde de geçmektedir. Kitap, diğer eserleri gibi bize ulaşmamış ve içeriği hakkında da her hangi bir bilgiye sahip değiliz.

---

⁴²⁷ İbnu'n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Kıfī, a.g.e., II/42; el-Yāfi'ī, a.g.e., II/61; eş-Şafedī, a.g.e., XV/260; Yāqūt el-Ĥamevī, *Mu'cemu'l-udebā'*, XI/230.

⁴²⁸ İbn Ḥallikān, a.g.e., II/381; Kātib Çelebī, a.g.e., II/1670; es-Suyūṭī, *Buġye*, I/590; Şevkī Ḍayf, *el-Medārisu'n-naḥviyye*, s. 94.

⁴²⁹ İbnu'n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Kıfī, a.g.e., II/42; el-Yāfi'ī, a.g.e., II/61; eş-Şafedī, a.g.e., XV/258; Yāqūt el-Ĥamevī, *Mu'cemu'l-udebā'*, XI/230; Kātib Çelebi, a.g.e., II/1463.

⁴³⁰ İbn Ḥallikān, a.g.e., II/381.

⁴³¹ el-Cāḥiz, *Kitābu'l-Ḥayevān*, VI/441; Ebū Manşūr el-Ezherī, Muhammed b. Ahmed, **Tehzību'l-luġa**, thk. 'Abdusselām Hārūn, yyy.-tsz, I/33; el-Kıfī, a.g.e., I/109; el-Ḥasen b. Muhammed b. el-Ḥasen eş-Şaġānī, **et-Tekmile ve'z- zeyl ve'ş-şile li kitāb tāci'l-luġa ve şihāhi'l-'arabiyye**, thk. 'Abdul' alim eṭ-Ṭahāvī, Maṭba'a Dāri'l-Kutub, Kahire-1970, Mukaddime, I/8.

⁴³² Sezgin, *Tārīhu't-turāsi'l-'Arabī*, VIII/135.

⁴³³ İbnu'n-Nedīm, a.g.e., s. 58; el-Kıfī, a.g.e., II/42; eş-Şafedī, a.g.e., XV/260.

⁴³⁴ Yāqūt el-Ĥamevī, *Mu'cemu'l-udebā'*, XI/230; İsmail Paşa el-Baġdādī, *İzāhu'l-meknūn*, II/308.

18) **Kitābu't-Tasrīf**

el-Ḳıfī'ı onu tabakâtında zikretmektedir. Diğer tabakât kitaplarında eserin adına rastlayamamaktayız.⁴³⁵

19) **Kitābu'l-Vāhid ve'l-Cem' fi'l-Ḳur'ân**

Adı tabakât kitaplarında “*Kitābu'l-vāhid ve'l-cem' fi'l-Ḳur'ân*” şeklinde geçmektedir. Bazı kaynaklar eserin adını “*el-Ḳur'ân fi cem'i'l-vāhid*” şeklinde zikretmektedir.⁴³⁶

es-Suyūṭī, eser hakkında şöyle demektedir: “Ebu'l-Ḥasen, tekil ve çoğul konusunda bir kitap te'lif etti. Bu kitapta, Kur'ân'da geçen tekil ve çoğulun tamamını zikretti ki, bunların çoğu kolay anlaşılabilir meselelerdendir.” es-Suyūṭī eserden bazı örnekler vermiş⁴³⁷ ve ilaveten kitaplarını te'lif ederken, “*Kitābu'l-vāhid ve'l-cem' fi'l-Ḳur'ân*”dan kaynak olarak istifade etmiştir.⁴³⁸ Bu eser daha sonraları el-Aḥfeş'in talebesi Ebū Ḥatim es-Sicistānī tarafından tenkit edildiği söylenmektedir.⁴³⁹ Eser, el-Aḥfeş'in diğer birçok kitabı gibi günümüze ulaşmamıştır.

20) **Şerḥ Kitāb Mesāiye**

el-Bağdādī, *Ḥizānetu'l-edeb*'de bahsettiği kadarıyla bu eser, Ebū Zeyd el-Enşārī (ö. 215/830)'nin “*Kitāb Mesāiye*” adlı eserine el-Aḥfeş'in yazdığı şerhdir.⁴⁴⁰ Fuat Sezgin, “*Tārīḫu't-turāsi'l-'Arabi*”sinde bu şerhden bahsetmektedir.⁴⁴¹

21) **Vakfu't-Tamām**

Eserin adı kaynaklarda, *Vakfu't-tamām*⁴⁴² ve *Kitāb vakfi't-tamām*⁴⁴³ şeklinde geçmektedir. Ancak, eser hakkında daha fazla malumat verilmemiştir. el-Aḥfeş'in diğer kitapları gibi, bu çalışması da bize ulaşmamıştır.

---

⁴³⁵ el-Ḳıfī, a.g.e., II/42.

⁴³⁶ ez-Zubeydī, a.g.e., s. 73; el-Ḳıfī, a.g.e., II/38.

⁴³⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ân*, thk. Fāiz Fāris, Mukaddime, I/46.

⁴³⁸ es-Suyūṭī, *el-Muzḥir*, II/149.

⁴³⁹ ez-Zubeydī, a.g.e., s. 73; el-Ḳıfī, a.g.e., II/38.

⁴⁴⁰ el-Bağdādī, *Ḥizānetu'l-edeb*, III/278.

⁴⁴¹ Sezgin, *Tārīḫu't-turāsi'l-'Arabi*, VIII/135.

22) el-Ahfeş'e Ait Olduğu Sanılan Diğer Eserler

ez-Zebîdî, Tâcu'l-‘arûs'ta müellifi Ebu'l-Hasen olan “*el-Fâlûzec*” isimli bir eserden bahsetmiştir.⁴⁴⁴ Fuat Sezgin bu şahsın Ebu'l-Hasen el-Ahfeş olabileceğini yani el-Ahfeş'in "el-Fâlûzec" adında bir eseri olma ihtimalinin varlığını ifade etmiştir.⁴⁴⁵ Tabakât kitaplarında müellifimizin böyle bir eseri olduğuna dair her hangi bir kayda rastlamamaktayız.

Muhakkik Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Ṭabaḳātu'n-naḥviyyîn'de el-Ahfeş'e ait “*Kitābu'ş-şā‘ālīk*” isimli bir eserden, kaynak göstermeksizin bahsetmiştir.⁴⁴⁶ Ancak, onun dışında kaynaklarda böyle bir eser adına rastlanmamaktadır.

---

⁴⁴² İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 58; el-Ḳıfî, a.g.e., II/42; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn*, II/714; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-‘arîfîn*, I/388.

⁴⁴³ Yâḳût el-Ḥamevî, *Mu‘cemu'l-udebâ‘*, XI/230.

⁴⁴⁴ ez-Zebîdî, a.g.e., IV/196.

⁴⁴⁵ Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-‘Arabî*, VIII/135.

⁴⁴⁶ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 24, Dipnot.

İKİNCİ BÖLÜM
el-AHFES'İN DİL VE TEFSİR AÇISINDAN ME'ÂNİ'L-ĞUR'ÂN'DAKİ
USULÜ

A. ME'ÂNİ'L-KUR'ÂN'A GENEL BAKIŞ

Bir önceki bölümde el-Ahfeş el-Evsat'ın hayatın, ilmî şahsiyetin, itikâdî mezhebi, hocaları, talebeleri ve eserleri tetkik edildi. Bu bölümde müellifimizin *Me'âni'l-Kur'ân* isimli tefsirindeki usulü incelenmeden önce söz konusu eserin ismi, telif sebebi ve kaynakları araştırılacaktır.

1. Me'âni'l-Kur'ân'ın Sözlük ve Terim Anlamı

a. Sözlük Anlamı

“Meâni” kelimesi عَنِ fiilinden türemiş olup, "مَعْنَى" lafzının çoğuludur (مَعَانِي). عَنِ fiili, kastetmek ve hedeflemek anlamına gelmektedir.⁴⁴⁷ "مَعْنَى" kelimesi ise sözlükte “kastedilen şey, sözün kendisine delâlet ettiği mefhum” demektir.⁴⁴⁸ er-Râğib el-İşfahânî (ö. 502/1108) şöyle der: “مَعْنَى, her hangi bir kelimenin zımmen içerdiği şeyi izhâr etmek, açığa çıkarmak demektir. Her ne kadar aralarında bir fark bulunsa da مَعْنَى ve تَفْسِير sözcüğü birbirine yakındır”.⁴⁴⁹ el-Kefevî de "مَعْنَى" kelimesini “lafızdan anlaşılan şeydir” şeklinde tarif etmiştir.⁴⁵⁰ Sonuç olarak, "مَعْنَى" lafzı için, konuşanın sözlerinden kastettiği ve ondan anlaşılan şey denilebilir.⁴⁵¹

b. Terim Anlamı

“Meâni” kelimesi, daha belâğat ıstılahlarının oluşmadığı ilk dönemlerde meâni’ş-şi’r türü eserlerde terim olarak “şiir temaları” anlamında kullanılmıştır. Me'âni'l-Kur'ân türlü eserlerde de “sözlük anlamı, etimoloji ve gramer ağırlıklı tefsir ve te’vil” mânasında kullanıldığı söylenebilir.⁴⁵²

⁴⁴⁷ ez-Zemaşşerî Cârullâh Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, **Esâsu'l-Belâğa**, thk. Mezyed Ne'îm, Şevkî el-Me'arrî, Mektebetu Lubnân Nâşirün, Lübnan-1998, s. 570; ez-Zebîdî, a.g.e., X/258.

⁴⁴⁸ İbn Manzûr Muhammed b. Mukerrem, **Lisânu'l-'Arab**, nşr. Emîn Muhammed 'Abdulvahhâb, Muhammed eş-Şâdiq el-'Übeydî, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut-1997, IX/446.

⁴⁴⁹ er-Râğib el-İşfahânî Ebu'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufağdal, **Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü**, thk. Şafvân 'Adnân Dâvudî, trc. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, yyy.-2007, s.1058.

⁴⁵⁰ Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, **el-Kulliyât: mu'cem fi'l-muştalahât ve'l-furûki'l-luğaviyye**, thk. 'Adnân Derviş ve Muhammed Muşrî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut-1993, s. 842.

⁴⁵¹ eṭ-Ṭayyâr, a.g.e., s. 258.

⁴⁵² Durmuş İsmail, “Meâni”, DİA, İstanbul-2003, XXVIII/204.

Tefsir literatüründe Me‘âni’l-‘Kur’ân, selef müfessirlerinin görüşleri de göz önünde bulundurulmak suretiyle; âyetlerin mânalarını, anlaşılması zor olan kelimeleri, fikhî hükümlerini, kırâatlerini, nâsîh ve mensûhunu, kelimelerin sarf yapılarını ve mânalarının anlaşılabilmesi için gerekli i‘râbları açıklayan dil ağırlıklı tefsir çalışmalarının adıdır.⁴⁵³

e‘-‘Tayyâr, Me‘âni’l-‘Kur’ân’ı “âyet-i kerîmelerin, Kur’ân’da geçen Arapça ifade tarzları, kelimelerin sözlük mânaları, kelime ve cümle i‘râbları esas alınmak suretiyle tefsir edilmesidir” diye tarif etmiştir.⁴⁵⁴

el-Ferrâ’nın *Me‘âni’l-‘Kur’ân*’ının muhakkikleri Me‘âni’l-‘Kur’ân’ı, Kur’ân’daki mânası anlaşılamayan kelime ve ifadeleri konu alan ilim dalının adı diye tarif etmişlerdir.⁴⁵⁵

Me‘âni’l-‘Kur’ân ilmi, İ‘râbu’l-‘Kur’ân, ve Ğarîbu’l-‘Kur’ân’dan daha kapsamlı olup onları da içine alır. Müşkil âyetlerin mânalarını açıklamak hususunda hem lügat, hem de nahiv bilgisine ihtiyaç olduğu için İ‘râbu’l-‘Kur’ân, ve Ğarîbu’l-‘Kur’ân ilimleri Me‘âni’l-‘Kur’ân ilminin alt şubeleri olarak da değerlendirilmiştir.⁴⁵⁶

Sözünü ettiğimiz ilim dalında yazılmış eserler, Me‘âni’l-‘Kur’ân, İ‘râbu’l-‘Kur’ân, Mecâzu’l-‘Kur’ân ve Ğarîbu’l-‘Kur’ân adlarıyla şöhret bulmuş lügavî tefsirler olup, bunlar Kur’ân ilimlerinin nüvelerini taşıyan ilk tefsirlerdendir. Bu tür eserler çoğunlukla nahiv, sarf, luğat, lehçeler, Arap kelâmı, şiir ve kırâat ağırlıklıdır. Müellifinin ihtisasına göre az veya çok hadis, sahâbî ve tabiûn sözü, nüzûl sebepleri, nâsîh-mensûh, ahkâm tefsiri vb. konuları da kapsar.⁴⁵⁷

---

⁴⁵³ Hassanov, a.g.e., s. 3.

⁴⁵⁴ e‘-‘Tayyâr, a.g.e., s. 265.

⁴⁵⁵ Ebû Zekeriyâ Ya‘yâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me‘âni’l-‘Kur’ân*, ‘Âlemu’l-Kutub, Beyrut-1980, Mukaddime, I/11.

⁴⁵⁶ Hassanov, a.g.e., s. 8.

⁴⁵⁷ Durmuş Ali Kayapınar “*Me‘âni’l-Kur’ân Literatürü*” Selçuk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5, Konya-1994, s.119; Ali Bulut, “*Kur’ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı* (Ğarîbu’l-Kur’ân, Me‘âni’l-Kur’ân, İ‘râbu’l-Kur’ân) *ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler* (Hicrî İlk Üç Asır)”, *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 12-13, Samsun-2001, s. 395.

2. el-Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'an'ı Te'lîf Sebebi

Meydana gelmiş ilmî faaliyetlerin tamamının ortaya çıkmalarına zemin hazırlayan bazı âmiller vardır. Kur'an-ı Kerîm ile alakalı olan ilimlerin meydana gelip gelişmesinin de kendine hâs etkenleri olmuştur, şöyle ki:

Kur'an-ı Kerîm, ilâhî kelâm olması hasebiyle mukaddes bir kitap olarak, İslâmî ilimlerle iştigâl eden ulemâ üzerinde büyük tesiri olmuştur. O günün toplumunda Kur'an-ı Kerîm ile iştigâl etmek büyük bir şeref sayılmıştır. Bundan dolayı olmalıdır ki, İslâmiyet'in doğuşunun ilk yüzyılında oluşmaya başlayan ilimlerin tamamı Kur'an-ı Kerîm'i daha iyi anlamaya yönelik çabalar şeklinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. İslâmiyet'in ilk dönemlerinde oluşmaya başlayan İslâmî ilimlerden birisi de tefsir ilmi olduğu bilinmektedir.⁴⁵⁸ Arapça dilbilgisi (nahiv ve sarf) gibi Kur'an-ı Kerîm'in kelime ve cümle yapısına yönelik ilmî faaliyetler, ulemânın tefsirden sonra önem verdiği çalışmaların başında gelmiştir. Kur'an-ı Kerîm'i doğru anlama gayretleri tabîi olarak bu çalışmalarının başlamasını ve gelişmesini hızlandıran temel âmillerden biridir.⁴⁵⁹ Şunu da ifade etmemiz gerekir ki, alimleri bu ve benzeri faaliyete sevk eden temel faktörlerden biri de âyet-i kerîmelerin anlamlarını açıklamak suretiyle ona hizmet etme düşüncesidir.⁴⁶⁰

Tabîi ki, dilbilimle ilgili çalışmaların başlayıp gelişmesine yol açan sebeplerle lüğavî tefsiri ortaya çıkaran sebepler aynıdır. Nahivciler ve lügatçiler, söz konusu tefsirlerle Kur'an-ı Kerîm'in tefsirinde müşkilata uğranılan kelimenin gerek istikakı, gerek i'rabı ve gerekse mânası bakımından karşılaşılan güçlüğü, ellerindeki imkanlar nispetinde gidermeye çalışmışlardır. Bir kelimenin mânasını izah için, o kelimenin şiirde veya Arap dilindeki kullanılışını araştırmışlar, onunla âyetin izahını kolaylaştırmışlardır. Aynı zamandan dilbilimci olan bu ulemâ, Kur'an-ı Kerîm'in her kelimesinin veya âyetinin tamamı üzerinde durmamışlar; mecaz, i'rab gibi hususlarla

---

⁴⁵⁸ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, Fecr Yayınevi, Ankara-1996, I/39, 70.

⁴⁵⁹ Tahsin Görgün, **Anlam ve Yorum: Dini Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul-2003, s. 140.

⁴⁶⁰ Aydın, a.g.e., s. 41.

mânası ğarîb olan lafızları seçmişlerdir. Bazen de kelimenin tasrif edilip edilemeyeceğini, iştikakını, hatta bir kelimenin muhtelif mânalarda kullanılabileceğini serdetmişlerdir.⁴⁶¹

İkinci asrın ilk yarısında söz konusu çabaların bir parçası olarak, Kur'ân-ı Kerîm'i sadece dil açısından ele alan kitaplar te'lîf edilmeye başlamıştır. Bu kitaplar aynı zamanda diğer tefsir ilimlerine zemin hazırlama görevini tabîi olarak üstlenmiş lüğavî tefsirlerdir. Diğer tefsirlerin ortaya çıkışından yarım asır önce zuhûr eden bu eserler, Ğarîbu'l-Ķur'ân, Me'âni'l-Ķur'ân, Muşkilu'l-Ķur'ân, Mecâzu'l-Ķur'ân, ve İ'rabu'l-Ķur'ân şeklinde farklı isimlerle te'lîf edilmiş, ancak içerik olarak birbirine benzerlik arz etmiştir. Günümüze mevzu bahis olan tefsirlerden ancak Ebû 'Ubeyde'nin *Mecâzu'l-Ķur'ân*'ı,⁴⁶² el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Ķur'ân*'ı ve el-Ahfeş el-Evsat'ın *Me'âni'l-Ķur'ân*'ı ulaşabilmiştir. Söz konusu tefsirlerin isimlerindeki meânî, müşkil, mecaz, ğarîb ve i'rab kelimeleri ilk dönemlerde müşterek mâna taşımışlar ve birbirinin yerine kullanılmışlardır.⁴⁶³

Meâni'l-Kur'ân türü eserlerin te'lîfini gerektiren etkenlerden birisi de Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri hakkında ilim meclislerinde ortaya atılan bir takım sorulardır. Bu sorular bazen yalın haldeki lafızlar, bazen terkipler üzerinde, özellikle müşkil lafız ve terkipler üzerinde ortaya çıkıyordu. Meâni'l-Kur'ân türü eserler, ortaya çıkan mezkûr sorulara cevap verebiliyordu. Mesela, el-Ferrâ'yı Meâni'l-Ķur'ân yazmaya böyle bir durum sevk ettiğine kaynaklarda rastlamaktayız.⁴⁶⁴

Bir başka sebep, Meâni'l-Ķur'ân türü eserleri incelediğimizde hem Basra hem de Kûfe ulemâsının te'lîflerinin olduğunu görürüz. Bu iki şehir iki dil mektebinin vatanıydı. Bu iki şehir ulemâsı arasında ilmî ihtilaf ve rekabetin olduğu biliniyor. Söz

---

⁴⁶¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I/256.

⁴⁶² Ebû 'Ubeyde'ye ait olan *Mecâzu'l-Ķur'ân* isimli bu eserdeki mecaz kelimesi o dönem henüz ıstılâhî mânada kullanılmıyordu. Mecaz kelimesi daha sonralar el-Câhiz ve İbn Ķuteybe tarafından ıstılâhî bir kavram olarak kullanılmıştır. Bununla beraber mecazın ıstılâh anlamının oluşmasında Ebû 'Ubeyde'nin katkısının olduğu kabul edilmektedir. bk. Sabri Türkmen, a.g.e., s.74.

⁴⁶³ Kayapınar, "Meâni'l-Kur'ân ile İ'rabu'l-Kur'ân'ların Karşılaştırılması", s.102.

⁴⁶⁴ Geniş bilgi için bk. Ahmed Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, Dâru'l-Kutubi'l-‘Arabiyye, Beyrut-ths, II/140-141.

konusu rekabet diğer ilimlerin olduğu gibi lügavî tefsirlerin de yazılmasına ve inkişafına sebep olmuştur.

Özetle, Kûfe mektebinin kuruluşundan itibaren, Ebū Ca'fer er-Ruāsī (ö. 187/803) ile Hālīl b. Ahmed (ö.175/791) arasında hafifçe başlayan iki ekol arasındaki tartışmalar el-Kisāi ve Sībeveyh'le şiddetini arttırmıştır. Daha sonra Şa'leb (ö. 291/904) ve el-Muberrid (ö. 285/898) bu rekabetin sembol isimleri olmuşlardır. Bu mücadele ve münâzaralar her ekol mensubunu bağlı olduğu anlayışı savunmaya yönelik te'lif yapmaya sevk etmiş ve neredeyse her âlimin başta Arap dili ve grameri olmak üzere Kur'ân'la alâkalı olarak müşkil, meânî ve ğarīb ilimlerine yönelik eserler kaleme almaya sevk etmiştir. Me'âni'l-Ḳur'ân ilminde Basra'ya mensup ulemâdan Yunus b. Hâbīb (ö. 182/798), el-Aḥfeş el-Evsat (ö. 215/830), Ebū Zeyd el-Enşārī (ö. 215/830), Ebū 'Ubeyd el-Ḳāsim b. Sellâm (ö. 224/839), el-Muberrid (ö. 285/898) ve ez-Zeccâc (ö. 311/923) eser yazmışlardır. Muerric b. Amr es-Sedūsī (ö. 195/810) ve Nadr b. Şümeyl (ö. 203/818) Ğarību'l-Ḳur'ân, Ḳuṭrub (ö. 206/821) Muşkilu'l-Ḳur'ân ve İ'rabu'l-Ḳur'ân, Ebū 'Ubeyde ise Mecāzu'l-Ḳur'ân isimli eseri te'lif etmiştir. Kûfe ekolüne bağlı Ebū Ca'fer er-Ruāsī (ö. 187/803), el-Kisāi (ö. 189/805), el-Ferrā (ö. 207/822) ve Şa'leb (ö. 291/904) gibi âlimler de Me'âni'l-Ḳur'ân yazmışlardır.⁴⁶⁵

Hudā Mahmud Ḳarā'a, el-Aḥfeş'in Me'âni'l-Ḳur'ân'ı yazma sebeplerinden birisini de şöyle izah etmiştir: el-Aḥfeş, Sībeveyh'in en seçkin talebelerinden, geniş bilgiye sahip, el-Kisāi ile yaptığı münâzarada ilmini te'yid ve kabul ettirmiş birisidir. Sībeveyh'in dilbilgisine dair yazdığı el-Kitāb adlı eseri de ulemâ tarafından kabul görmüş muteber eserlerden arasında yerini almıştır. Böyle bir ortamda el-Aḥfeş'in de, araştırmalarını ve görüşlerini insanlara ulaştırmak istemesi normal idi. Dolayısıyla "Me'âni'l-Ḳur'ân" yazmak onun için kaçınılmazdı ve yazdı.⁴⁶⁶

h. II. asrın ortalarından IV. asrın ortalarına kadar genel Arap dili faaliyetlerine paralel olarak yoğun bir varlık gösteren Me'âni'l-Ḳur'ân, Ğarību'l-Ḳur'ân ve İ'rabu'l-

---

⁴⁶⁵ İsmail Aydın, a.g.e., s. 42-43.

⁴⁶⁶ el-Aḥfeş, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, thk. Hudā Mahmud Ḳarā'a, Mukaddime, I/25-26.

Qur'an çalışmaları, dördüncü asrın ortalarından itibaren kısmen azalsa da sonraki asırlarda da varlığını devam ettirmiştir.⁴⁶⁷

3. Me'âni'l-Kur'an'ın Kaynakları

Eserin tahlilinin sıhhatli bir şekilde yapılabilmesi için, müellifinin istifade ettiği kaynak eserlerin, tesiri altında kaldığı şahsiyetlerin tesbit edilmesi ve tanınması gerekmektedir. Bu cihetle müellifimizin yaşadığı h. II. asra göz attığımızda, bu dönemde tedvîn edilmiş lügavî tefsirlerden ancak üçünün (Ebû 'Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'an'ı, el-Ferrâ'nın ve el-Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'anları) günümüze ulaşabildiğini görmekteyiz.⁴⁶⁸ Sayısının on beşten fazla olduğu tahmin edilen eserlerin⁴⁶⁹ günümüze ulaşmayan ve adlarını tabakât kitaplarından öğrenebildiğimiz kahir ekseriyeti tabî ki o dönem ulemâsının elinde birer kaynak eser olarak vardı ve ait olduğu bilim alanında yeni sıçramalara vesile olmuştu. Bu mânada, müellifimiz devrin ulemâsından istifade ederken söz konusu kaynaklardan da beslendiği söylenebilir. Bununla beraber, *Me'âni'l-Kur'an* incelendiğinde el-Ahfeş'in kaynak olarak belirttiği tek bir kitap ismine dahi rastlanmamaktadır. Müellifimizin bu husustaki yöntemi, çok defa isim vermeden, "Bazı müfessirler şöyle tefsir ederler"⁴⁷⁰ ve "Bazı ehl-i ilim şöyle demiştir"⁴⁷¹ şeklinde atıfda bulunmakla beraber bazen de görüşlerini ve bilgilerini paylaştığı ulemânın isimlerinden söz etmesidir. *Me'âni'l-Kur'an*'da bu şekilde atıfda bulunulan ulemânın ekseriyetini dilciler oluşturmaktadır. el-Ahfeş'in, söz konusu alimlerin görüşlerine başvururken ne gibi yol izlediğini ve bu görüşleri ne şekilde tahlil veya tenkit ettiğini anlayabilmemiz için ilgili yerlerden örnekler sunulması uygun olacaktır.

1- el-Hasen el-Başrî

Tam adı, Ebû Sa'îd el-Hasen b. Yesâr el-Başrî (ö. 110/728)'dir. Hicretin 21. yılında Medine'de doğdu. Yüz yirmi kadar sahâbîyle görüşme imkanı buldu. Bunlar arasında özellikle Enes b. Mâlik'den çok istifade etti. Pek çok sahâbîden hadis rivâyet

---

⁴⁶⁷ Hassanov, a.g.e., s. 3.

⁴⁶⁸ Kayapınar, "Me'âni'l-Kur'an Literatürü", s. 119.

⁴⁶⁹ İsa Şahhâte, a.g.e., s. 22-26.

⁴⁷⁰ a.e., s. 288, 304, 555, 580.

⁴⁷¹ a.e., s. 289.

etmesiyle meşhurdur. Tâbiînin en faziletlilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Kaynaklarda kendisinden büyük mutasavvıf olarak bahsedilir. ‘*Risâle ilâ ‘Abdilmelik b. Mervân fi’l-ğader*’, ‘*Risâle fi fağli Mekke*’, ‘*et-Tefsîr*’, ‘*el-Ferâiz*’, ‘*el-İstiğfârâtü’l-munğize mine’n-nâr*’ ve ‘*ez-Zuhd*’ onun eserlerindedir.⁴⁷² el-Ahfeş’in, ‘*Me‘âni’l-Ğur‘ân*’da el-Ğasen el-Başrî’nin görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Birkaç örnek verecek olursak:

(1) el-Ahfeş, ﴿حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا﴾ (Oraya varıp da kapıları açıldığında bekçileri onlara şöyle derler:)⁴⁷³ âyet-i kerîmesini el-Ğasen’in قَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا şeklinde vâv’ın hazfiyle tefsir ettiğini söylemiş ve el-Ğasen el-Başrî’ye ittibaen إِذَا’dan sonra gelen vâv’ın zâid olduğuna hükmetmiştir.⁴⁷⁴

(2) el-Ahfeş, ﴿وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً﴾ (Eğer bir erkeğin kelâle şeklinde [anababası ve çocukları bulunmadığı halde] malı mirasçılara kalırsa)⁴⁷⁵ âyet-i kerîmesindeki كَانَ’nin nâkıs fiil olup olmamasıyla ilgili el-Ğasen el-Başrî’den şu bilgileri nakletmektedir: Rivâyet edildiğine göre el-Ğasen, âyetteki كَلَالَةً kelimesinin كَانَ (nâkıs) fiilinin haberi olarak mansûb edilebileceğini, يُورَثُ fiilinin de رَجُلٌ’un sıfatı kabul edilebileceğini söylemiştir. Bununla beraber, كَانَ fiilinin وَقَعَ gibi tam fiil yapılabileceğini de söylemiştir. Tam fiil yapıldığı takdirde, كَانَ يُضْرَبُ فَائِمًا gibi كَلَالَةً şeklinde يُورَثُ şeklinde كَلَالَةً ifadesinin hâl olarak mansûb olacağını da eklemiştir.⁴⁷⁶

2- İbn Ebî İshâk

Tam adı, Abdullah b. Ebî İshâk Zeyd b. Hâriş ez-Ziyâdî el-Ğazramî (ö. 117/735) Basra dil mektebinin kurucularındandır. Nahiv ilminde kıyâsı ilk uygulayanlardan olan İbn Ebî İshâk’ın, nahiv ilmi tarihinde önemli bir yeri vardır. Nahiv ilminin, diğer lisanî ilimlerden ayrılarak müstakil bir ilim haline gelmesinde büyük payı olduğu kabul

⁴⁷² Etem Levent, **Hasan-ı Basrî ve Tefsir İlmindeki Yeri**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv., Ankara-1978, s. 25-36; Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, DİA, İstanbul-1997, XVI/291-292.

⁴⁷³ ez-Zümer (39), 73.

⁴⁷⁴ el-Ahfeş el-Evsağ, *Me‘âni’l-Ğur‘ân*, s. 258.

⁴⁷⁵ en-Nisâ (4), 12.

⁴⁷⁶ el-Ahfeş el-Evsağ, *Me‘âni’l-Ğur‘ân*, s. 368.

edilmektedir. Kırâat ilmini Yahya b. Ya‘mer ve Naşr b. ‘Âşım’dan tahsil etmiştir. Kendisinden ‘İsâ b. Ömer eş-Şekâfi ve Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ kırâat dersleri almıştır.⁴⁷⁷ el-Ahfeş, Me‘âni’l-‘Kur‘ân’da iki yerde İbn Ebî İshâk’ın görüşlerine yer vermiştir:

(1) ﴿سَلَامٌ قَوْلًا﴾ ([Onlara Rabb’in] söylediği selâm [vardır].)⁴⁷⁸ âyet-i kerîmesinde geçen سَلَامٌ kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak el-Ahfeş şunları söyler: İbn Mes‘ûd, bu kelimeyi سَلَامًا şeklinde okumuştur. ‘İsâ (b. Ömer eş-Şekâfi) ve İbn Ebî İshâk da, hâl olarak mansûb okumuşlardır.⁴⁷⁹

Hâl üzere mansûb olması hususunda nahivcilerin hem el-Ahfeş ile hem de kendisinden nakilde bulunduğu İbn Ebî İshâk ile hemfikir olduklarını görmekteyiz.⁴⁸⁰

(2) ﴿أَنَا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ . إِذَا كُنَّا عِظَامًا﴾ (Biz eski halimize mi döndürüleceğiz? Kemik olduğumuz zaman mı?)⁴⁸¹ âyet-i kerîmeyle ilgili müellif şu açıklamayı yapmıştır: Âyeti, آئًا ve إِذَا كُنَّا şeklinde iki hemzeyi bir arada okuyanlar aralarını (üçüncü bir) elifle ayırmışlardır. Bazılarına göre iki hemze bir araya getirilemeyeceği için ikincisini tahfif ederek آئًا ve إِذَا كُنَّا şeklinde okumuşlardır. Kûfeliler آئًا ve إِذَا كُنَّا şeklinde iki hemzeyi bir arada okumuşlardır. Bize ulaştığına göre İbn Ebî İshâk da kırâatinde iki elifi bir arada okumuştur.⁴⁸²

Görüldüğü üzere iki yerde de kırâatle ilgili meselede müellifimiz ilk nahivcilerden ve kurrâdan olan İbn Ebî İshâk’tan alıntı yapmıştır.

---

⁴⁷⁷ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 25; İbnu’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-nihâye*, I/410; Hulusi Kılıç, “İbn Ebû İshak”, DİA, İstanbul-1999, XIX/435.

⁴⁷⁸ Yâsîn, 58.

⁴⁷⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-‘Kur‘ân*, s. 566.

⁴⁸⁰ Cârullâh Ebu’l-‘Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemaşşerî, *el-Kaşşâf ‘an hağâik ğavâmiẓi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eğâvil fi vucûhi’t-te’vîl*, thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmavcûd ve Ali Muhammed Mu‘avviz, Mektebetu ‘Ubeykân, Riyad-1998, V/185; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr el-‘Kurtubî, *el-Câmi‘ li eħkâmi’l-‘Kur‘ân: ve’l-mubeyyin limâ teẓammenehu mine’s-sunne ve âyi’l-Furqân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut-2006, XVII/471; el-Câhiz, *el-Beyân*, II/301; ‘Abdullağif el-Ĥağib, *Mu‘cemu’l-kırâât*, Dâr Sa‘di’d-Dîn, Dımaşğ-2000, VII/506.

⁴⁸¹ en-Nâzi‘ât (79), 10-11.

⁴⁸² el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-‘Kur‘ân*, s. 617-618.

3- 'Īsā b. Ömer

Tam adı, 'Īsā b. Ömer eṣ-Şekafī el-Başrī en-Naḥvī (ö. 149/766)'dir. Müellifimizin hocalarındandır.⁴⁸³ el-Aḥfeş'in, *Me'āni'l-Ḳur'ān*'da bir çok yerde 'Īsā b. Ömer'in görüşlerine yer verdiğini görmekteyiz. Birkaç örnek verecek olursak;

(1) ﴿أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا﴾ (Bizimle alay mı ediyorsun?)⁴⁸⁴ âyet-i kerîmesinde geçen هُزُؤًا kelimesinin okunuşuyla ilgili müellifimiz şu açıklamaları yapmıştır: هُزُؤًا kelimesini Araplardan ve kurrâdan tahfif edenler de etmeyenler de olmuştur. 'Īsā b. Ömer, يُسْرٌ ve عُسْرٌ ve عُسْرٌ ve عُسْرٌ ve عُسْرٌ misallerinde olduğu gibi birinci harfi ötreli olan bütün üç harfli isimleri Arapların bazılarının tahfif ettiğini, bazılarının da etmediğini söylemiştir. Yani bazıları ﴿عُدْرًا﴾ şeklinde (tahfif ile) okumuşlardır. Bazıları da ﴿أَوْ نُدْرًا﴾ şeklinde tahfif etmeden okumuşlardır.⁴⁸⁵ 'Īsā b. Ömer'in bahsettiği lehçeler de ikinci harf ötreli okunmaktadır.⁴⁸⁶

(2) el-Aḥfeş, 'Īsā b. Ömer'den şunları nakletmektedir: İlim ehlinden bir zat anlattı. 'Īsā b. Ömer'in 'Amr b. 'Ubeyd'e ﴿إِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ﴾ (Kur'ân kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler)⁴⁸⁷ âyetinde haberin nerede olduğunu sordu. O da, إِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ كَفَرُوا بِهِ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ (Kur'ân'ı inkâr edenler onlara geldiğinde de onu inkâr ederler. Halbuki o çok değerli bir kitaptır.) şeklinde okudu ve (haber, cümlenin) tefsirindedir dedi. 'Īsā b. Ömer de, isabet ettin Ebū Osman, dedi.⁴⁸⁸

(3) Müellif, Ebu'l-Esved ed-Duelī'nin

فَأَلْفَيْتُهُ عَيْرٌ مُسْتَعْتَبٌ   وَلَا ذَاكِرَ اللَّهِ إِلَّا قَلِيلًا

⁴⁸³ 'Īsā b. Ömer, müellifimizin hocalarından olması sebebiyle tezin birinci bölümünde hakkında geniş bilgi verilmiştir. bk. Burada, s. 41.

⁴⁸⁴ el-Baḳara (2), 67.

⁴⁸⁵ Cümlede geçen iki kelime bir âyeti oluşturmaktadır: ﴿عُدْرًا أَوْ نُدْرًا﴾ (Gerek özür için olsun, gerek uyarı için) bk. el-Murselât (77), 6.

⁴⁸⁶ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 234-235.

⁴⁸⁷ Fuṣṣilet (41), 41.

⁴⁸⁸ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 580.

(Onu pek de öyle tevbekâr ve Allah'ı zikreden biri bulmadım.)⁴⁸⁹

beytindeki ذَاكِرَ اللَّهِ ifadesi ile ilgili şunları anlatmıştır: ذَاكِرَ اللَّهِ şeklinde tenvinin düşürülerek ve Lafz-ı Celâl'in nasbıyla okunmasına 'İsâ b. Ömer'in de cevaz verdiği söylenmektedir. Burada izafet yapılmadığı takdirde tenvinin atılması kabîhtir.⁴⁹⁰

Buradaki eleştirisinden de anladığımız gibi, el-Ahfeş'e göre ism-i fâil amel ettiğinde tenvinin atılması doğru değildir. Tenvin atılacaksa bu durumda, ذَاكِرَ اللَّهِ şeklinde lafzî izafet yapılması gerekmektedir.

4- Ebū 'Amr b. el-'Alā'

Tam adı, Ebū 'Amr b. Zebbān b. el-'Alā' b. 'Ammār el-Māzinī el-Basrī (ö. 154/771)'dir. Müellifimizin hocalarındandır.⁴⁹¹ *Me'āni'l-Ḳur'ān*'da iki yerde kendisinden bahsedilmektedir:

(1) el-Ahfeş, ﴿فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ﴾ (Alınmış bir rehin de yeterlidir.)⁴⁹² âyet-i kerîmesinde geçen رِهَانٌ kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: Âyetteki رِهَانٌ ifadesi رِهْنٌ kelimesinin çoğuludur. Bu, حَبْلٌ kelimesinin حَبَالٌ şeklinde çoğul yapılmasına benzer. Ebū 'Amr bu kelimeyi فَرِهْنٌ şeklinde okumuştur. Bu kabîhtir (çirkindir). Çünkü فَعَلٌ kelimesi, فُعْلٌ şeklinde çoğul yapılmaz veya nâdiren yapılı; şazdır. Ebū 'Amr فَرِهْنٌ şeklinde çoğul yaparken, سَفْفٌ-سَفْفٌ şeklindeki kullanımı esas almıştır. Halbuki bu neredeyse bilinmeyen, şâz bir kullanımdır. Onun okuduğu رِهْنٌ kelimesi رِهْنٌ kelimesinin değil رِهَانٌ kelimesinin çoğulu olabilir.⁴⁹³

⁴⁸⁹ Ebu'l-Esved ed-Duelî bu beyti, Benū Suleym kabilesinden Nuseyb b. Ḥamīd isimli bir şahsa söylemiştir. bk. Ebu'l-Esved ed-Duelî Zālīm b. 'Amr, *Dīvānu Ebu'l-Esved ed-Duelî* (Şan'atu Ebī Sa'īd el-Ḥasen es-Sukkerī), thk. Muhammed Ḥasen Āl Yāsīn, Dāru'l-Kitābi'l-Cedīd, Beyrut-1974, s. 36, 38.

⁴⁹⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 216-217.

⁴⁹¹ Tezin birinci bölümünde, müellifimizin hocalarını işlerken Ebū 'Amr hakkında bilgi verilmiştir. bk. Burada, s. 42.

⁴⁹² el-Baḳara (2), 283.

⁴⁹³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 328-329.

(2) el-Ahfeş, ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ (İman edenler derler ki..) ⁴⁹⁴ âyet-i kerîmesinde geçen وَيَقُولُ fiilin isti'nâf olarak merfû okunduğu gibi, esasen mansûb okunduğunu söylemiş ve mansûb okunmasının sebebini bir önceki âyete atıf yapılması şeklinde açıklamıştır. İlaveten Ebû ' Amr'ın itirazını da aynen zikretmiştir. Şöyleki:

Ebû ' Amr âyetteki وَيَقُولُ fiilinin mansûb okunması mümkün değildir diyor. Çünkü ﴿فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِي بِالْفَتْحِ﴾ (Umulurki Allah bir fetih getirir) ⁴⁹⁵ şeklindeki bir önceki âyete atıf yapıldığında “Umulurki Allah iman edenlere diye” anlamı çıkar ki, bu da câiz değildir. ⁴⁹⁶

5- el-Ahfeş el-Ekber

Tam adı, Ebu'l-Ḥaṭṭâb el-Ahfeş el-Ekber 'Abdulḥamîd b. 'Abdilmecîd (ö. 177/793)'dir. Müellifimizin hocalarındandır. ⁴⁹⁷ Me'âni'l-Ḳur'ân'da birkaç yerde el-Ahfeş el-Ekber'den nakilde bulunduğunu görmekteyiz. Şöyle ki:

(1) el-Ahfeş'e göre وَئِيلٌ ve وَئِيسٌ gibi kelimelerden sonra lâm harf-i cerri geldiğinde, bu kelimeler mübtedâ olarak merfû okunmaktadır. Ancak bazıları gizli bir fiil var kabul ederek mansûb okumuşlardır. Nitekim el-Ahfeş el-Ekber'den şu nakli yapmıştır: “İsâ b. Ömer,

كَسَا اللُّؤْمُ تَيْمًا خُضْرَةً فِي جُلُودِهَا   فَوَيْلًا لَتَيْمٍ مِنْ سَرَائِلِهَا الْخُضْرُ

(Cimrilik ve adilik Teymlilerin ciltlerini simsiyah yaptı [onları daha da kötü ve adi yaptı]. Bu siyahlıklarından yani cimri ve aşağılık olmalarından dolayı yazıklar olsun

Teym'e..) ⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ el-Mâide (5), 53.

⁴⁹⁵ el-Mâide (5), 52.

⁴⁹⁶ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 395-396.

⁴⁹⁷ el-Ahfeş el-Ekber, müellifimizin hocalarından olduğu için tezin birinci bölümünde, müellifimizin hocalarını işlerken hakkında geniş bilgi verilmiştir. bk. Burada, s. 46.

⁴⁹⁸ Bu beyit, Cerîr b. 'Aṭiyye'nin Teym kabilesini hicv ettiği kasidesinde yer almaktadır. h. 33 yılında Kuleyb kabilesine mensup bir ailede doğan Cerîr b. Abdillâh h. 114 yılında Yemâme'de vafat etmiştir. Daha geniş bilgi için bk. Cerîr b. Abdillâh, *Divânu Cerîr bi Şerhi Muhammed b. Ḥabîb*, thk. Nu' mân Muhammed Emîn Ṭahâ, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire-1986, I/11, II/596; Tâcuddîn Şelaḳ, *Şerhu Divâni Cerîr*, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut-1993, s. 5-8, 229.

beytindeki فَوَيْلًا kelimesini bedevilerin mansûb okuduğunu duyduğunu söyledi. Bedevilerin bazılarının da bu şekilde mansûb olanları merfû okuduklarını ifade etti.”⁴⁹⁹

(2) Müellif, tekili şeddeli olan أُمِّيَّةٌ ve بُحَيِّبَةٌ gibi kelimelerin çoğulunun اُمَائِي ve بُحَايِي şeklinde şeddeli yapılabildiği gibi, اُمَائِي şeklinde tahfif de yapılabileceğini söylemiş ve şu örneği vermiştir: اُمَائِي kelimesi gibi مِعْطَاءٌ-مِعْطَائِي şeklinde tahfif edilen çoğulu el-Ahfeş (el-Ekber), Bel‘anber’in مِعْطَائِي-مِعْطَائِي şeklinde şeddeli söylediğini duymuş. Onların aynı şekilde صَحَارِي kelimesini de şeddeli yaptığını duymuş.⁵⁰⁰

Görüldüğü üzere müellif çoğulun tek bir kipinin olmadığını, şeddeli yapılabildiği gibi tahfif de yapılmasının dil kurallarına uygun olduğunu ve iki şekilde de kullanıldığını ifade etmiştir.

6- Yunus b. Ḥabīb

Tam adı, Ebū ‘Abdirrahmān Yunus b. Ḥabīb el-Başrī en-Nahvī (ö. 183/799)’dir. Müellifimizin hocalarındandır.⁵⁰¹ Me‘āni’l-Ḳur‘ān’da birkaç yerde Yunus b. Ḥabīb’den nakilde bulunduğunu görmekteyiz. Şöyle ki:

(1) el-Ahfeş, اَمَدٌ ile مَدٌّ kelimelerinin mâna bakımından farkını izah ederken şunları söylemiştir: مَدٌّ النَّهْرُ فَهُوَ مَادٌّ ile قَدْ مَدَدْتُ لَهُ ile اَمَدٌ اَمَدٌ ifadeleri farklı mânalardadır. Örneğin مَدٌّ النَّهْرُ فَهُوَ مَادٌّ (Nehir taşıdı) ve اَمَدٌ اَمَدٌ اَمَدٌ (Yara iltihapladı) deriz. Nitekim Yunus (b. Ḥabīb), “Şer olanlar مَدَدْتُ لَهُ, hayır olanlar da اَمَدْتُ لَهُ” demiştir. Yani terk etmek istediğinde مَدَدْتُ لَهُ dersin; vermek istediğinde de اَمَدْتُ لَهُ dersin.⁵⁰²

Görüldüğü üzere müellif burada fiilin فَعَلَ ile اَفْعَلَ vezinlerinin mâna farkını izah edebilmek için örnekler vermiş ve bu hususta hocası Yunus b. Ḥabīb’in görüşüne de müracaat etmiştir.

⁴⁹⁹ el-Ahfeş el-Evsat, Me‘āni’l-Ḳur‘ān, s. 252.

⁵⁰⁰ a.e., s. 250-251.

⁵⁰¹ Yunus b. Ḥabīb, müellifimizin hocalarından olduğu için tezin birinci bölümünde, müellifimizin hocalarını işlerken hakkında geniş bilgi verilmiştir. bk. Burada, s. 50.

⁵⁰² el-Ahfeş el-Evsat, Me‘āni’l-Ḳur‘ān, s. 175.

(2) Müellif, ﴿لَنْ يَضُرُّكُمْ إِلَّا أَذَى﴾ (Onlar size, eziyet etmekten başka asla zarar veremezler.)⁵⁰³ âyet-i kerîmesindeki istisnâ ile ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki istisnâ munkati' olup, Yunus (b. Hâbîb)'un fasih bir bedeviden duyduğu مَا أَشْكِي شَيْئًا إِلَّا خَيْرًا (Hayırdan başka şikâyetim yok) ifadesindeki istisnâ gibidir.⁵⁰⁴

Âyetteki إِذَا أَذَى ifadesinin munkati' istisnâ olup olmayışı daha sonraki ilim adamlarınca tartışılmıştır. Örneğin eṭ-Ṭaberî, إِذَا أَذَى ifadesini mâkabliyle mâna bakımından farklı olduğu için munkati' istisnâ olduğunu söylemiştir. er-Râzî ise, 'eziyet edilme'nin Müslümanların kalbinde bir keder oluşturduğunu ve bu kederin zarar eindsinde olduğunu, dolayısıyla bunun munkati' istisnâ olmasının mümkün olmadığını söylemiştir.⁵⁰⁵

7- Ebū 'Ubeyde

Tam adı, Ebū 'Ubeyde Ma' mer b. Muşennâ et-Teymî (ö. 209/824)'dir.⁵⁰⁶ Me'âni'l-Ḳur'ân'da bir yerde kendisinden bahsedilmektedir. Şöyle ki:

“Ebū 'Ubeyde, لَعَلَّ kelimesinin mâbadini mecrûr yaptığı lehçede

لَعَلَّ اللَّهُ يُمَكِّنِي عَلَيْهَا   جَهَارًا مِنْ زُهَيْرٍ أَوْ أُسَيْدٍ

(Belki Allah bana Züheyr ve Esid'i açıkça öldürebilme imkanı verir.)⁵⁰⁷

⁵⁰³ Âl-i 'İmrân (3), 111.

⁵⁰⁴ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 349, 289.

⁵⁰⁵ Ebū Ca' fer Muhammed b. Cerîr eṭ-Ṭaberî, **Tefsîru't-Ṭaberî: Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl âyi'l-Ḳur'ân**, thk. Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî, Dâr Âlemi'l-Kutub, Riyad-2003, V/679; Faḥruddîn er-Râzî, **et-Tefsîru'l-kebîr ev mefâtîhu'l-ğayb**, Dâru'l-Kutubu'l-İlmî, Beyrut-1990, VIII/159.

⁵⁰⁶ Ebū 'Ubeyde, h.110 senesinde Basra'da doğmuş ve h. 209 senesinde yine Basra'da vefat etmiştir. Arap dilini, tarihini, şiirlerini ve neseb ilmini çok iyi bildiği rivâyet edilmektedir. Ebū 'Amr b. el-'Alâ', 'İsâ b. Ömer eş-Şekafî, Ebu'l-Ḥaṭṭâb el-Aḥfeş el-Ekber ve Yunus b. Hâbîb gibi zatlardan ders almış ve rivâyetlerde bulunmuştur. Kendisinden Ebū 'Ubeyd el-Ḳâsim b. Sellâm, Ebū Osman el-Mâzinî ve Ebū Hâtim es-Sicistânî gibi zatlardan ders almıştır. Tabakât kitaplarında birçok eserinden bahsedilen Ebū 'Ubeyde'nin en meşhur eseri Mecâzu'l-Kur'ân adıyla bilinen lügavî tefsiridir. bk. Türkmen, a.g.e., s. 11, 20-22, 30, 32.

⁵⁰⁷ Bu beyti, Hâlid b. Ca' fer b. Kilâb, katlettiği Zuheyr b. Cazîme el-'Absî ve kardeşi Esîd için söylemiştir. bk. Ebu'l-Ferec el-Eşfehânî, a.g.e., XI/82-93; eş-Şerîf Ebi'l-Ḳâsim Ali b. eṭ-Ṭâhir el-Murteza, **Emâliyu's-Seyyid el-Murteza**, Mektebetu Âyetillâhi'l-Uzmâ el-Mer'âşî en-Necefi, Kum-1403, I/152; el-Bağdâdî, a.g.e., X/426, 438.

beytindeki لَعْلٍ'nin lâm'ının metfuh okunduğunu duymuş. Aslında izafet lâm'ı olduğu için لَعْلٍ şeklinde kesreli okunması gerekir.”⁵⁰⁸

لَعْلٍ edatı, ‘Uḫayl lehçesinde harf-i cer olarak da kullanıldığı bilinmektedir. el-İşbîlî, لَعْلٍ'nin lâm'ının kesre olması ve kendisinden sonraki kelimenin mecrûr yapılmasının şiirde ve nâdir sözlerde caiz olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁹

8- Ebū Zeyd

Tam adı, Ebū Zeyd Sa'îd b. Avs b. Şâbit el-Enşârî (ö. 215/830)'dir. Müellifimizin hocalarındandır.⁵¹⁰ Me'âni'l-Ḳur'ân'da birkaç yerde Ebū Zeyd'den nakilde bulunduğunu görmekteyiz. Şöyle ki:

(1) el-Aḫfeş, ﴿وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا﴾ (Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler, kulaklarına da ağırlık verdik)⁵¹¹ âyet-i kerîmesindeki وَقْرًا kelimesinin anlamını izah ederken Ebū Zeyd'den şu nakli yapmıştır: Ebū Zeyd, söz konusu kelimeyi Arapların مُؤْفُورَةٌ (sağır kulak) şeklinde kullandığını duymuş. Söz konusu kelimenin (İsm-i mef'ûlü) böyle olduğu takdirde, (fiili) أُذُنٌ وَقِرْتٌ şeklinde demektir.⁵¹²

(2) Müellif, zâid مْ edatıyla ilgili olarak şunları anlatmıştır: Ebū Zeyd fasih bir bedevinin

يَا دَهْرُ أَمْ مَا كَانَ مَشِيٍّ رَقِصًا   بَلْ قَدْ تَكُونُ مَشِيَّتِي تَرْقِصًا

⁵⁰⁸ el-Aḫfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 257.

⁵⁰⁹ Ya'ḳûb, Emîl Bedî', *Mevsû'atu'l-ḥurûf fi'l-luġati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Cîl, Beyrut-1988, s. 397; Ebu'l-Ḥâsen Ali b. Mu'min b. Muhammed b. Ali b. 'Uşfûr el-İşbîlî, *Şerḫu cumeli'z-Zeccâcî*, nşr. Fevâz eş-Şa'âr, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmî, Beyrut-1998, I/421-422.

⁵¹⁰ Ebū Zeyd, müellifimizin hocalarından olduğu için tezin birinci bölümünde, müellifimizin hocalarını işlerken hakkında bilgi verilmiştir. bk. Burada, s. 51.

⁵¹¹ el-En'âm (6), 25.

⁵¹² el-Aḫfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 408.

(Ey zaman! Benim yürümem raks değildi, ancak bundan sonraki yürüyüşüm raks gösterisi olabilir.)⁵¹³

Şeklinde şiir söylediğini duymuş. Ona anlamının ne olduğunu sorunca, mânasının مَا كَانَ مَشِي رَقْصًا olduğunu söylemiş. Yani مْ edatının zâid olduğu söylemiştir. Ancak مْ edatının bu şekilde zâid kullanıldığı bilinmemektedir.⁵¹⁴

9- Ebu's-Semmâl

Tam adı, Ebu's-Semmâl Kan'ab b. Ebî Kan'ab el-^cAdevî el-Başrî'dir. Müellifimizin hocalarındandır.⁵¹⁵ el-Ahfeş bir yerde Ebu's-Semmâl'a ait şu kırâate yer vermiştir: Bazı Araplar, ﴿وَأَعْلَمُوا أَنكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ﴾ (Bilin ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız.)⁵¹⁶ âyet-i kerîmedeki Lafzetullahı mansûb okumuşlardır. Bu şekilde mansûb okuyanlardan birisi de Ebu's-Semmâl'dır. Kendisi fasih birisidir.⁵¹⁷

el-Ahfeş'e göre ism-i fâil muzâf olmadığı takdirde tesniye ve cemi nûn'ları düşürülmez. Âyetteki مُعْجِزِي kelimesindeki nûn düşürüldüğüne göre bu muzâftır. Dolayısıyla اللَّهُ lafz-ı celâli muzâfun ileyh olarak mecrûr okunmalıdır. Mevzunun sibâkına baktığımızda müellifimizin bu okuyuşu onaylamadığını anlamaktayız.

Müellifimizin eserinde istifade ettiği kaynaklar bakımından Me'âni'l-*Qur'ân*'ın kaynaklarını sorgulayacak olursak; el-Ahfeş'in Me'âni'l-*Qur'ân*'ı nahiv ağırlıklı bir tefsir olması hasebiyle iki ana kaynaktan söz edilebilir: *Kur'ân-ı Kerîm* ve nahiv. İlk dönemlerde *Kur'ân-ı Kerîm* hemen hemen bütün ilimlerin kaynağı idi. Dolayısıyla nahvin de kaynaklarından birisi ve nahiv çalışmalarını başlatan ana etken *Kur'ân-ı Kerîm*'di. Orada var olan her şey nahiv ilmi için birinci derecede kaynak kabul edilirdi.

---

⁵¹³ Bu beytin kime ait olduğu bilinmemektedir. bk. Emîl Bedî' Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi şevâhidi'n-nahvi's-ş-riyye**, Dâru'l-Kutubi'l-^cİlmiyye, Beyrut-1992, III/1185.

⁵¹⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-*Qur'ân**, s. 156.

⁵¹⁵ Ebu's-Semmâl, müellifimizin hocalarından olduğu için tezin birinci bölümünde, müellifimizin hocalarını işlerken hakkında geniş bilgi verilmiştir. bk. Burada, s. 40.

⁵¹⁶ et-Tevbe (9), 3.

⁵¹⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-*Qur'ân**, s. 217.

Me‘āni’l-Ḳur‘ān’ın Kur‘ân ile birlikte bir diğerkaynağı kırâattir. Daha ziyade lehçe farklılığından kaynaklanan kırâatlere, bir ibadet olarak yaklaşan Kurrâ ve usulcülerle dile ait bir metin olarak yaklaşan nahivciler arasında yaklaşım farkı vardır. Kırâat alimlerinin kabul ettiği ölçü, kırâatlerin Hz. Osman’ın Mushafına uygun olması ve senedinin sağlam olması gibi dînî kriterlerdir. Nahiv alimlerince esas olan ise dilin kurallarıdır. Bir nahiv alimi olarak el-Aḥfeş’in de Kur‘ân-ı Kerîme ve kırâate bakış açısı genel olarak dil zaviyesindedir. O, kırâatleri ve hatta genel olarak âyetleri dildeki bir lafzın varlığını isbat etmek, okunuşunu belirlemek ya da mânasını açıklamak vb. hususlarla değerlendirmektedir.

el-Aḥfeş’in *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*’ı, ağırlık olarak Kur‘ân-ı Kerîm’in dil yönünü inceleyen lügavî bir tefsirdir. Bu tefsirde hem seslere, hem sarfa, hem nahve hem de mânaya ihtimam göstermiştir.⁵¹⁸ Sözü edilen bu eser, mu‘cem, tefsir, kırâat, nahiv ve benzeri konularda kitap te’lif eden müelliflerin kitaplarına nakiller ve iktibaslar yaptıkları bir kaynak eserdir. Kur‘ân’ın dil yönünü inceleyen kitapların çoğu, el-Aḥfeş’in *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*’ından yapılmış nakiller ihtiva etmektedir. el-Kisâi ve el-Ferrâ ona başvurmuş; Şa‘leb, Ebū Ali el-Fârisî, İbn Cinnî, Ebū Ḥayyân, ez-Zemaḥşerî, el-Cevherî, İbn Manzûr ve diğerbirçok alim el-Aḥfeş’in bu ve diğereserlerinden faydalanmıştır.⁵¹⁹

---

⁵¹⁸ el-Aḥfeş el-Evsaṭ, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, thk. Fâiz Fâris, I/57.

⁵¹⁹ a.y.

B. DİL VE EDEBİYAT İLİMLERİ AÇISINDAN ME‘ĀNİ’L-ĞUR‘ĀN

Bu bahiste, el-Ahfeş’in *Me‘āni’l-Ğur‘ān*’daki usulü eser dilbilimsel tefsir olması hasebiyle dil ve edebiyat ilimleri açısından incelenmesi gerekmektedir. Bu sebeple, müellifimizin âyetlerdeki kelimelerin anlamını vermesi, sarf ve nahivle ilgili kuralları açıklaması, lehçelere değinmesi, istişhâd yöntemi ve belgatla ilgili açıklamaları tetkik edilecektir.

1. Lügat Yönünden Tefsir Edilmesi

a. Önemli Görülen Kavramların Açıklanması

(1) el-Ahfeş, ﴿إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ﴾ ([Haram ayları] ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir.)⁵²⁰ âyet-i kerîmesindeki النَّسِيءُ ibaresiyle ilgili şunları anlatmıştır: النَّسِيءُ، erteleme demektir. Birisinin borcunu ertelemesini sağladıysan نَسَأْتُ عَنْهُ dersin. نَسَأْتُ عَنْهُ مَنْ سَرَّهُ النَّسَاءُ tabiri de böyledir. مَنْ سَرَّهُ النَّسَاءُ ifadesi “onun borcunu erteledim” demektir. عَزُّوا النَّسَاءَ فِي الْعُمْرِ. ⁵²¹ gibi dendiği gibi عَزُّوا النَّسَاءَ şeklinde hemzesiz de söylenir.⁵²¹

(2) Müellif, ﴿إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا﴾ (Onları öldürmek gerçekten suçtur.)⁵²² âyet-i kerîmesindeki خِطْئًا ibaresiyle ilgili şu bilgileri vermiştir: Bu kelime يَخْطِئُ-يَخْطِئُ dan gelmiş olup “günah” demektir. أَخْطَأَ mânasında değildir. Çünkü مَا أَخْطَأْتُ “yanlış yapmak” mânasındadır. خِطِئْتُ ise kasıtlı yapmaktır ki, bu da suçtur. Bununla beraber Araplardan bazıları خِطِئْتُ ifadesini أَخْطَأْتُ mânasına kullanmaktadırlar. İmruu’l-Ğays’ın şu şiirinde olduğu gibi:

يَا لَهْفَ نَفْسِي إِذْ خَطِئْتُ كَاهِلًا   الْقَاتِلِينَ الْمَلِكِ الْخَلَاجِلًا

تَاللَّهِ لَا يَذْهَبُ شَيْجِي بَاطِلًا

⁵²⁰ et-Tevbe (9), 37.

⁵²¹ el-Ahfeş el-Evsağ, *Me‘āni’l-Ğur‘ān*, s. 465-466.

⁵²² el-İsrâ (17), 31.

(Vah, bana vah! onlar saygın kralın katili olan Kahil oğullarını yakalayamadılar
[öldüremediler].⁵²³

Ancak Vallahi şeyhimin [babamın] kanı heder olmayacaktır.)⁵²⁴

(3) Müellif, ﴿بِأُحْدُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى﴾ (Bu dünyanın geçici metâmını kaparlar)⁵²⁵ âyet-i kerîmesindeki عَرَضَ kelimesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Dirhem ve dinarlar عَيْنٌ kelimesiyle ifade edilmektedir. Bunların dışındaki her şey عَرَضٌ kelimesi kapsamındadır. قَدْ عَرَضَ لَهُ بَعْدِي عَرَضٌ kelimesine gelince bu, insanın başına gelen her şeydir. Mesela, عَرَضَ لَهُ بَعْدِي عَرَضٌ ifadesi “bela ve musibetler ona isabet etti” demektir. Yani, عَرَضٌ hem hayır hem de şer olabilir. Dünya nimetine denk gelsen ve ondan istifade etsen o zaman bu kelimedden hayrı kastetmiş olursun. Kötü bir şeye denk gelsen bunun tersi demektir. Bu kelime hem هَذَا عَرَضٌ لِلشَّرِّ hem de هَذَا عَرَضٌ لِلخَيْرِ şeklinde kullanılabilir. Çünkü bütün bunları Araplar kullanmaktadır. عَرَضٌ ile أَعْرَضَ aynıdır. أَعْرَضَ لَكَ الْخَيْرُ da denebilir عَرَضَ لَكَ الْخَيْرُ da denir. عَارِضٌ kelimesine gelince, ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا﴾ (Onun yayıldığını gördüklerinde)⁵²⁶ âyetinde olduğu gibi ‘sana doğru gelen bulut’ manasındadır. ﴿وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ﴾ (Allah’ı yeminlerinize hedef veya siper edip durmayın)⁵²⁷ Âyet-i kerîmesindeki عُرْضٌ kelimesini “taraf” mânasına kullanılmıştır. Örneğin bu kelime مِنْ عُرْضِ النَّاسِ şeklinde kullanıldığında “onların sana yakın olanlarından” mânasını verir; اِضْرِبْ بِهِ عُرْضَ الْخَائِطِ cümlesinde kullandığında da “onun sana taraf olanı” anlamına gelir.⁵²⁸

⁵²³ İmruu'l-Kays, hükümdar olan babası Hucr b. 'Amr'ın bir isyan sonucu Esedoğulları tarafından öldürüldüğü öğrendiğinde intikamını almak için yemin eder. Bekr ve Tağlib kabilelerinden aldığı kuvvetler, Esedoğullarından olan Kâhil oğullarına saldırması gerekirken yanlışlıkla Kinâne oğullarına saldırır. bk. Ebû Sa'îd es-Sukkerî, *Dîvânü'l-İmri'il-Kays ve mulhikâtuḥ*, thk. Enver 'Ulyân Ebû Suveylem ve Muhammed Ali eş-Şevâbeke, Merkez Zâyed Li't-Turâş ve't-Târîḥ, el-Ayn-2000, II/553-554.

⁵²⁴ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 516-517; İmruu'l-Kays, Câhiliye devrinin tanınmış şairlerinden olup, Kinde'nin son hükümdarı Hucr b. 'Amr'ın oğludur. Necid'de doğmuş ve m. 540 yılı civarında Ankara'da vefat etmiştir. İmruu'l-Kays aynı zamanda muallaka şairlerindedir. Hayatı hak. bk. es-Sukkerî, a.g.e., I/4-26; Ahmet Savran, “*İmruülkays b. Hucr*”, *DİA*, İstanbul-2000, XXII/237-238.

⁵²⁵ el-A' rāf (7), 169.

⁵²⁶ el-Aḥkâf (46), 24.

⁵²⁷ el-Baḳara (2), 224.

⁵²⁸ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 450-451.

Görüldüğü üzere el-Ahfeş, عُرْضَة kelimesini “taraf” olarak anlamıştır. Müfessirler bu kelimenin anlamı ile ilgili farklı görüş bildirmişlerdir. Örneğin el-Ḳurtubî, عُرْضَة kelimesini “kuvvet” olarak anlamış ve âyeti “Allah’a yemini kendiniz için kuvvet edinmeyin” şeklinde açıklamıştır. Elmalılı, ise bu kelimeyi “hedef ve siper” şeklinde anlamıştır.⁵²⁹

b. Mânasında İhtilaf Bulunan Kelimeleri İzahı

(1) Müellif, ﴿أَنَّ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ﴾ (Onlar için yüksek bir doğruluk makamı vardır.)⁵³⁰ âyet-i kerîmesindeki قَدَم kelimesinin izahını şu kelimelerle yapmıştır. Âyetteki bu kelime تَقْدِيم (öne çıkma) mânasındadır. Örneğin, هَؤُلَاءِ أَهْلُ الْقَدَمِ فِي الْإِسْلَامِ dendiğinde “hayır işleyip, hayırda öne geçenler” kastedilir.⁵³¹

قَدَم kelimesi ile ilgili dilciler ve müfessirler farklı görüşler ileri sürmüştür. Örneğin, Ebu'l-Heysem bu kelimenin “Öne geçmiş, daha önce bulunmuş” mânasına geldiğini söylemiştir. Ahmed b. Yaḥyâ “Hayır hususunda yaptığın her şeydir.” demiştir. el-Enbârî, “Kendisine yönelinen ve kendisi hususunda asla bir tehir ve erteleme bulunamayan bir ameldir.” demiştir. er-Râzî, “Çalışma ve öne geçmenin ancak ‘kadem’ (ayak) ile meydana gelmesi sebebiyle netice sebebin ismiyle isimlendirilmiştir.” demiştir.⁵³²

c. Birden Fazla Mânaya Gelen Kelimeleri İzahı

(1) el-Ahfeş, ﴿وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ﴾ (Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise..)⁵³³ âyet-i kerîmesindeki خَلَوْا ibaresini şu şekilde açıklar: Bu kelime, خَلَوْتُ إِلَىٰ فُلَانٍ فِي حَاجَةٍ

⁵²⁹ Faḥruddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtiḥu'l-Gayb*, trc. Suat Yıldırım vd., Akçağ, Ankara-1988-1995, V/169; el-Ḳurtubî, a.g.e., IV/15-16.

⁵³⁰ Yûnus (10), 2.

⁵³¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 475.

⁵³² el-Ḳurtubî, a.g.e., X/449; er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XII/258.

⁵³³ el-Baḳara (2), 14.

şeklinde kullanılabildiği gibi خَلَوْتُ بِفُلَانٍ şeklinde de kullanılır. Ancak خَلَوْتُ بِفُلَانٍ ifadesinin iki mânası vardır. Birisi âyetteki mânası, diğeri ise سَخَرْتُ بِهِ (onunla alay ettim) mânası.⁵³⁴

(2) Müellif, ﴿إِرَمَ﴾ (İrem'e..)⁵³⁵ kelimesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: Bazıları bir önceki âyetteki ﴿بِعَادٍ﴾ ifadesini, إِرَمَ kelimesine muzâf yapmışlardır. İki ihtimal vardır; Ya إِرَمَ kelimesi babalarının adıdır. Onlara izafe etmiştir. Ya da bir beldedir. Allah daha iyi bilir.⁵³⁶

d. Farklı Mânada Kullanılabilen Kelimelerin Mânasına İşaret Etmesi

(1) el-Ahfeş, ﴿يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ﴾ (Göz ucuyla gizli gizli bakarlar.)⁵³⁷ âyet-i kerîmesindeki طَرْفٍ kelimesinin عَيْنٌ (göz) anlamında kullanıldığını söylemiş, âyetin mânasının وَنَظَرَهُمْ مِنْ عَيْنٍ ضَعِيفَةٍ (Zayıf bir gözle onlara baktı) olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁸

el-Kurṭubî bu âyeti, “gözlerini bakmak için tam kaldıramazlar” şeklinde anladığını ifade etmiştir.⁵³⁹

(2) Müellif, ﴿تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ﴾ (Bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacaktı.)⁵⁴⁰ âyet-i kerîmesindeki تَكَادُ fiili ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Bu kelimenin söz konusu âyetteki mânası تَرِيدٌ'dür. Çünkü gökler çatlamaz. Çatlamaya yaklaşmazlar da. Ancak, müşriklerin sözlerine daha fazla önem atfederek bunu yapmak isterler. Bir şeyi yapmak istemek, onu yapmaya yakınlaşmak değildir. Mesela, bir adam göğe çıkmak isterse, bu işe pek yaklaşamaz. Sadece ortaya bir irâde koymuş olur.⁵⁴¹

⁵³⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 174.

⁵³⁵ el-Fecr (89), 7.

⁵³⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 626.

⁵³⁷ eş-Şurâ (42), 45.

⁵³⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 582.

⁵³⁹ el-Kurṭubî, a.g.e., XVIII/498.

⁵⁴⁰ Meryem (19), 90.

⁵⁴¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 530..

Müellif, ﴿جَدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ﴾ (Yıkılmak üzere bulunan bir duvarla [karşılaştılar].)⁵⁴² âyet-i kerîmesini tefsir ederken تَكَادُ ve تُرِيدُ fiillerine bir başka açıdan bakmak suretiyle izah etmiştir, şöyle ki: Âyetteki يُرِيدُ (ister) fiili يَكَادُ (neredeysel) anlamınadır. Yani, “neredeysel yıkılacak olan” demektir. Nitekim bir başka âyetteki ﴿أَكَادُ﴾⁵⁴³ fiilinin tefsiri أُرِيدُ şeklinde yapılmıştır. Bu iki fiil, birbirinin anlamına kullanılabilir. Şairin dediği gibi:

كَادَتْ وَكَدْتُ وَتِلْكَ خَيْرُ إِرَادَةٍ   لَوْ عَادَ مِنْ لَهْوِ الصَّبَابَةِ مَا مَضَى

(O istedi, ben de istedim. Bu en hayırlı bir isteyiş olurdu, şayet gençlikteki geride kalan eğlence dönseydi.)⁵⁴⁴

(3) Müellif, ﴿وَمِنْ وَرَائِهِ﴾ (Ardından da..)⁵⁴⁵ âyet-i kerîmesindeki وَرَائِهِ kelimesini şu şekilde izah etmiştir: وَرَائِهِ burada أَمَامِهِ demektir. Nasıl ki, bir adama مِنْ وَرَائِكَ dense, “bunlar senin başına gelecek” demektir. Yani senin bulunduğun noktanın ötesinde demektir. Öyle de, ﴿وَمِنْ وَرَائِهِ﴾ onun bulunduğu noktanın ötesinde demektir. ﴿وَكَانَ وَرَاءَهُمْ﴾ ﴿مَلِكٌ﴾ (Onların arkasında bir hükümdar vardı.)⁵⁴⁶ âyeti de aynı şekilde “onların o an buldukları yerin ötesi” demektir.⁵⁴⁷

e. Kelimelerin Veznini Vermesi

(1) el-Ahfeş, ﴿الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ (Hayy ve kayyûm olan [Allah])⁵⁴⁸ âyetindeki الْقَيُّومُ kelimesinin فَيُعُولُ vezninde olduğunu söylemiştir. Bu vezin gereği kelimenin aslı قَيُّوم olduğu halde, sakin yâ, harekeli vâv’dan önce geldiği için vâv yâ’ya çevrilmiştir. Aynı şekilde دَيَّانٌ kelimesi de فَيُعَالٌ vezninden olup, دَيُّوَانٌ olması gerekirken aynı kural gereği

⁵⁴² el-Kehf (18), 77.

⁵⁴³ Tâhâ (20), 15.

⁵⁴⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 50; Bu mısranın şairi bilinmemektedir. bk. Ya‘kûb, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fî şevâhidi’n-naḥvi’s-ş-riyye*, II/1062.

⁵⁴⁵ İbrahim (14), 16.

⁵⁴⁶ el-Kehf (18), 79.

⁵⁴⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 504.

⁵⁴⁸ Âl-i ‘İmrân (3), 2.

vâv yâ'ya çevrilmiştir. دَيَّارٌ da aynı şekilde يَدُورُ kökünden gelmekte olup aslı دَيُّوَارٌ'dır.⁵⁴⁹

(2) Müellif, ﴿وَاللَّهُ عِنْدَهُ حَسَنُ الْمَأْتِ﴾ (Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır)⁵⁵⁰ âyetindeki الْمَأْتِ kelimesi مَفْعَلٌ veznindedir. مَعَالٌ masdarı, قُلْتُ-تَقُولُ-مَعَالٌ şeklinde yapıldığı gibi, الْمَأْتِ kelimesi de مَآبٌ-يُؤُوبُ-آبٌ kökünden düzeltilmiş olup, fâ'ul-fiil hemze, ayn'ul-fiil de illetlidir.⁵⁵¹

f. Kelimelerin Asıllarını Vermesi

(1) ﴿هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ﴾ ([Yapısını] yıkılacak [bir uçurumun kenarına kurup da], onunla beraber çöküp giden)⁵⁵² el-Ahfeş, bu âyette geçen هَارٍ kelimesinin köküyle ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki هَارٍ kelimesinin يَهُورُ fiilinden geldiği söylenmiştir. Aslı هَاتِرٌ kelimesinden dönüşmüştür. Yani nasıl ki, شَاكٌ kelimesi, شَائِكٌ kelimesinden dönüşmüştür, öylede هَارٍ kelimesi هَاتِرٌ'dan dönüşmüştür.⁵⁵³

(2) Müellif, ﴿وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ﴾ (Hani sizi Firavun ailesinden kurtarmıştık.)⁵⁵⁴ âyet-i kerîmesindeki آلِ kelimesini, هَيْهَاتَ ifadesinin أَيُّهَاتَ şeklinde değiştiği gibi, أَهْلٌ ibaresindeki hâ harfinin hemzeye çevrilmiş hali olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁵

(3) Müellif, ﴿شُرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾ (Bir şeriat ve bir yol [verdik].)⁵⁵⁶ âyetini şöyle izah etmiştir: Âyetteki شُرْعَةً kelimesi, “din” anlamındadır. Aslı, شَرَعَ-يَشْرَعُ fiilidir. وَمِنْهَاجٌ kelimesi de “yol” demek olup aslı نَهَجٌ-يَنْهَجُ fiilidir.⁵⁵⁷

⁵⁴⁹ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 331.

⁵⁵⁰ Âl-i 'İmrân (3), 14.

⁵⁵¹ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 336.

⁵⁵² et-Tevbe (9), 109.

⁵⁵³ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 471.

⁵⁵⁴ el-BaĶara (2), 49.

⁵⁵⁵ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 224.

⁵⁵⁶ el-Mâide (5), 48.

⁵⁵⁷ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 395.

g. Kelimelerin Mânasını Dilcilerden Yaptığı Nakille İzah Etmesi

(1) el-Ahfeş, Yunus b. Hâbîb den şunları nakletmiştir: Araplar, نَزَلْتُ فِي أَبِيكَ dediklerinde عَلَيْهِ'yi kastederler. ظَفِرْتُ عَلَيْهِ deyince بِهِ anlaşılır. رَضِيْتُ عَلَيْهِ ifadesinden de عَنْهُ anlarlar. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

إِذَا رَضِيْتُ عَلَيَّ بَنُو قُشَيْرٍ   لَعَمْرُ اللَّهِ أَعْجَبَنِي رِضَاهَا

(Benî Kūşeyr eğer benden memnun kalmışsa, Allah'a yemin ederim ki onların memnuniyeti hoşuma gider.)⁵⁵⁸

(2) Müellif, ﴿يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ﴾ (Göz ucuyla gizli gizli bakarlar.)⁵⁵⁹ âyet-i kerîmesindeki مِنْ طَرْفٍ ifadesiyle ilgili Yunus b. Hâbîb'den şunları nakletmiştir: Nasıl ki Araplar hem ضَرَبْتُهُ فِي السَّيْفِ hem de بِالسَّيْفِ derler. Öyle de, Âyetteki مِنْ طَرْفٍ ifadesi, يَطْرَفُ mânasında kullanılmıştır.⁵⁶⁰

(3) Müellif, ﴿وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا﴾ (Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler, kulaklarına da ağırlık verdik)⁵⁶¹ âyet-i kerîmesindeki وَقْرًا kelimesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: الْوَقْرُ (sağırılık) kulakta olur. Vâv'ın kesresiyle olan الْوَقْرُ (ağırlık) ise sırtta olur. Nitekim Yunus (b. Hâbîb), Ru'be (b. el- Accâc)'a bu kelimeyi sormuş, o da “Eğer kulakta الْوَقْرُ varsa أَذُنُهُ وَقِرْتُ veya أَذُنُهُ تَوَقَّرُ أذُنُهُ denir” demiş. Ebū Zeyd, Arapların أذُنٌ مَوْقُورَةٌ dediğini duymuş ki bu durumda fiil, وَقِرْتُ olur. Nitekim aşağıdaki şiirde de şair, وَقِرْتُ şeklinde kullanmaktadır:

وَكَلَامٍ سَيِّئٍ قَدْ وَقِرْتُ   أَذُنِي مِنْهُ وَمَا بِي مِنْ صَمَمٍ

(Bende sağırılık olmadığı halde kötü sözlere karşı kulağım tıkalıdır.)⁵⁶²

⁵⁵⁸ a.e., s. 174; Bu beyit, el-Kuḥeyf el-‘Uḫaylî’ye aittir. bk. Bahāuddīn Abdullah el-‘Aḫlī el-Hemedānī el-Miṣrī b. ‘Aḫlī, **Şerḫu’bni ‘Aḫlī**, Maṭba‘atu’l-Emīr, Kum-1990, II/25; Ya‘qūb, *el-Mu‘cemu’l-mufaṣṣal fī ševāhidi’n-naḫvi’-š-‘riyye*, II/1051.

⁵⁵⁹ eş-Şūrā (42), 45.

⁵⁶⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 582; el-Ḳuṭubī, a.g.e., XVIII/498.

⁵⁶¹ el-En‘ām (6), 25.

⁵⁶² el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 408; Bu beyit, el-Muşekḫib el-‘Abdī’nin divanındandır. el-Muşekḫib el-‘Abdī, Cāhiliye şairlerinden olup m. 500 yılı dolaylarında doğmuş ve 587 yılında vefat etmiştir. bk. el-Muşekḫib el-‘Abdī, **Dīvānu el-Muşekḫib el-‘Abdī**, thk. Ḥasen Kāmil eş-Şirāfi,

h. Zıt Anlamı Bulunan Kelimelerin Açıklanması

(1) Müellif, ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ﴾ (İnsanlardan öyleleri de var ki, Allah'ın rızasını almak için kendini feda eder.)⁵⁶³ âyet-i kerîmesindeki يَشْرِي kelimesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: Âyetteki يَشْرِي kelimesi يَبِيعُ anlamındadır. يَشْتَرِي kelimesi de يَبِيعُ anlamına kullanılabilir. Örneğin “Bu malı sattım” derken bu üç fiili de kullanabilirsin. Bunlar iki zıt anlama kullanılabilir. Aynı şekilde السَّدْفُ kelimesi hem karanlık hem de aydınlık mânasına gelmektedir. الْجَلَلُ da böyledir. “Büyük” anlamına da kullanılır, “küçük” mânasında da kullanılır. Şairin dediği gibi:

وَأَرَى أَرْبَدًا قَدْ فَارَقَتْنِي
وَمِنَ الْأَرْزَاءِ رُزَّةٌ دُوَّ جَلَلُ

([Vefat eden kardeşim] Erbed'in benden ayrıldığını görüyorum. Bu çok büyük bir fâciadır!)⁵⁶⁴

Bir başka şair de şöyle demiştir:

أَلَا إِنَّمَا أَبْكِي لِيَوْمٍ لَقِيْتُهُ
بِحُرْمَتِي صَادِكٌ لِمَا بَعْدَهُ جَلَلُ

(Ben Cürsüm'de başıma gelene ağlıyorum. Bundan sonra karşılaştıklarım orada gördüğüm zorluğun yanında küçük kalır.)⁵⁶⁵

جَلَلُ kelimesi birinci beyitte “büyük”, ikincide beyitte de “küçük” anlamına kullanılmıştır.⁵⁶⁶

Câmi'atu'd-Duvali'l-^c Arabiyye, Mısır-1971, s. 18-21, 230; el-Cumaḥî Muhammed b. Sellām, **Ṭabḳātu fuhūli'ş-şu'arā**, şrh. Mahmud Muhammed Şâkir, Maṭba'atu'l-Medenî, Kahire-tsz., I/271.

⁵⁶³ el-Baḳara (2), 207.

⁵⁶⁴ Bu mısra, Lebîd b. Rabî' a el-^c Āmirî'nin kardeşi Erbed'in ölümünü işlediği kasidedendir. Muḥadram şairlerden olan Lebîd b. Rabî' a aynı zamanda muallaka şairlerindedir. m. 550-570 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. h. 40 veya 41 (m. 660 veya 661) yılında vefat etmiştir. bk. Lebîd b. Rabî' a el-^c Āmirî, **Şerḩu dîvāni Lebîd b. Rabî' a el-^c Āmirî**, thk. İḩsân Abbas, Vizâratu'l-A^c lâm, Kuveyt-1984, s. 197; Tülücü, “**Lebîd b. Rabî'a**”, DİA, Ankara-2003, XXVII/121-122.

⁵⁶⁵ Bu beyit, Ṭarafe b. el-Ābd el-Bekrî'ye aittir. Ṭarafe, muallaka şairlerinden olup, Câhiliye şairleri arasında şiir kalitesi bakımından İmrû'u'l-Ḳays'tan sonra ikinci sırada kabul edilmektedir. m. 550-569 yılları arasında vefat ettiği kaydedilmektedir. bk. İbn Ḳuteybe, **eş-Şi'r ve'su'arā**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire-tsz., I/185; el-A^c lâm eş-Şentemî, **Dîvānu Ṭarafe b. el-^c Abd**, thk. Lutfî eş-Şaḳḳâl ve Duriyye el-Ḥaṭîb, Dâru's-Şeḳāfe ve'l-Funûn, Lübnan-2000, s. 101; Emrullah İşler, “**Ṭarafe b. Abd**”, DİA, İstanbul-2011, LX/14.

⁵⁶⁶ el-Aḩfeş el-Evsat, **Me'âni'l-Ḳur'ân**, s. 302.

(2) Müellif, ﴿مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ﴾ (Geceleyin gizlenenle gündüzün ortalıkta yürüyen)⁵⁶⁷ âyet-i kerîmesindeki مُسْتَخْفٍ ifadesinin ظَاهِرٌ (aşîkar) anlamına olduğunu, سَارِبٌ kelimesinin de الْمُسَوَّارِي (görünmeyen) demek olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁸

Âyetteki مُسْتَخْفٍ ve سَارِبٌ ifadeleriyle ilgili iki görüş vardır. Birincisi, el-Ahfeş gibi düşünenlerdir. Örneğin Kütub, مُسْتَخْفٍ kelimesinin “zahir ve aşîkar” demek olduğunu, سَارِبٌ ifadesinin de “gizli ve saklı” anlamına geldiğini söylemiştir. ez-Zeccâc da bu mânayı dil bakımından câiz görmekle beraber, kendisi farklı düşünmüştür.⁵⁶⁹ İkinci görüşe göre مُسْتَخْفٍ kelimesi “gizlenmiş”, سَارِبٌ kelimesi de “aşîkâr” anlamındadır. İbn Abbas, el-Ferrâ ve ez-Zeccâc bu şekilde düşünmüşlerdir.⁵⁷⁰

(3) Müellif, ﴿أَخْفِيهَا﴾ (Onu gizleyeceğim)⁵⁷¹ âyet-i kerîmesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Bu kelime ﴿أَخْفِيهَا﴾ şeklinde elifin fethasıyla okunmuştur. Bu durumda mâna “onu açığa çıkaracağım” şeklinde olur. Çünkü خَفَيْتُ السِّرَّ ifadesi “sırrı açığa çıkardım” demektir. Nitekim şair bu kelimeyi “açığa çıkarmak” anlamına kullanmıştır:

إِنْ تَكْتُمُوا الدَّاءَ لَا نَحْفِيهِ   وَإِنْ تَبْعُوا الْحَرْبَ لَا نَقْعِدُ

(Bir derdi gizlerseniz onu açığa çıkarmayız. Fakat savaşa kalkarsanız biz de yerimizde oturmayız.)⁵⁷²

Söz konusu âyeti, Ebudderdâ³, Sa‘îd b. Cubeyr, el-Hasen, el-Mucâhid, Humejd, Kâtâde ve Ebû Recâ³ ﴿أَخْفِيهَا﴾ şeklinde elifin fethasıyla okumuşlardır. el-Ferrâ yukarıdaki şiiri de naklederek لَا نَحْفِيهِ ifadesini el-Kisâi ve bazı fukahânın لَا نُظْهِرُهُ (Açığa çıkarmayız) şeklinde anladığını ifade etmiştir.⁵⁷³

⁵⁶⁷ er-Ra‘d (13), 10.

⁵⁶⁸ el-Ahfeş el-Evsa‘, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 501.

⁵⁶⁹ ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân ve i‘râbu*, III/142.

⁵⁷⁰ el-Ferrâ, a.g.e., II/60; ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân ve i‘râbu*, III/142; el-Kurtubî, a.g.e., XII/25.

⁵⁷¹ Tâhâ (20), 15.

⁵⁷² el-Ahfeş el-Evsa‘, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 501; Bu beyti, Umruu‘l-Kays söylemiştir. bk. es-Sukkerî, a.g.e., II/644.

⁵⁷³ el-Ferrâ, a.g.e., II/176-177; el-Ha‘îb, a.g.e., V/420.

i. Şiirlerdeki Kelimeleri İzah Etmesi

(1) el-Ahfeş, şâhid olarak sunduğu,

تَسْمَعُ فِي أَجْوَافِهِنَّ صَرْدًا   وَفِي الْيَدَيْنِ جُسَاءً وَبَدَا

(Onların içlerinde soğukluğu duyar, ellerinde kuruluk ve genişlik görürsün.)⁵⁷⁴

beytindeki kelimeleri şöyle açıklamıştır: جُسَاءٌ kelimesi يُبْسُ demektir. بَدَا kelimesi de سَعَةً demektir.⁵⁷⁵

(2) Müellif, el-Ferezdağ'ın,

إِذَا الْفُنُبَاتُ طَوَّفْنَ بِالضُّحَى   رَقَدْنَ عَلَيْهِنَّ الْحِجَالُ الْمُسَخَفُ

(Kısa boylu hizmetçi kadınlar kuşluk vaktinde çalıştıklarında, sınımsız örtülü çadırlarında uzanıp istirahat ederler)⁵⁷⁶

şeklindeki şiirini şâhid olarak sunmuş ve bu mısradaki الْفُنُبَاتُ kelimesinin الْفَصِيرُ anlamında olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁷

j. Fiillerin Mânasını İzah Etmesi

(1) el-Ahfeş, ﴿فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾ (Artık sen, yoldan çıkmış toplum için üzülme)⁵⁷⁸ âyet-i kerîmesindeki تَأَسَ fiiliyle ilgili şunları açıklamıştır: Bu kelimenin fiilinin mâzisi أَسَى, muzarisi يَأْسَى şeklindedir. Örneğin أَسَى شَدِيدًا dendiğinde bu kelime “hüzün” mânasına gelir. Muzarisi يَيْسُ şeklinde olan fiil başkadır. Onun masdarı يَأْسٌ olup, “ye’se düşenlerin ümidini kesilmesi” mânasıdır. Örneğin ﴿وَلَا تَيَاسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ﴾ (Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin)⁵⁷⁹ âyet-i kerîmesindeki يَيْسُ fiili, “ümit kesme”

⁵⁷⁴ Bu beytin şairi bilinmemektedir. bk. Ya'küb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî şevâhidi'n-naḥvi's-ş-riyye*, III/1142.

⁵⁷⁵ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 511-512.

⁵⁷⁶ el-Ferezdağ, Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biridir. h. 20 yılında Basra'da doğdu. h. 114 yılında vefat etti. bk. Hammâm b. Gâlib b. Şa'sa'a et-Temîmî el-Ferezdağ, *Divânu'l-Ferezdağ*, şrh. Mecîd Tarâd, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut-1992, II/73; Ali Şakir Ergin, “Ferezdağ”, *DİA*, İstanbul-1995, XII/373-375.

⁵⁷⁷ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 547.

⁵⁷⁸ el-Mâide (5), 26.

⁵⁷⁹ Yûsuf (12), 87.

anlamına kullanılmıştır. أُسْتُ-أُؤُسُ-أُؤَسَا fiiline gelince, bu yarannın ilacıdır. أُسْتُ fiili ise “verdim” mânasındadır. أُسْتُ’nun kıyâsı قُلْتُ’dur. أُسْتُ’nun kıyâsı غَزَوْتُ’dur.⁵⁸⁰

(2) Müellif, ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى﴾ (Eğer yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsanız)⁵⁸¹ âyet-i kerîmesindeki تُقْسِطُوا fiilini izah ederken sülâsî fiil ile mezid fiilin if’âl babını karşılaştırmış ve mânalarını izah etmiştir. Şöyle ki: Âyetteki تُقْسِطُوا fiili أَقْسَطَ-يُقْسِطُ-إِقْسَاطٌ kökünden gelmektedir. Bu da “adalet” demektir; yani adaletli davranmaktır. فَاقْسَطَ fiiline gelince bu “adaletten sapmak” anlamındadır. ﴿وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا﴾⁵⁸² ve ﴿لِحَبِّمَ حَطَبًا﴾ (Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.)⁵⁸² ve ﴿وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ (Adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever.)⁵⁸³ âyet-i kerîmeleri bu iki kelime arasındaki mâna farkını gösteren birer örneklerdir.⁵⁸⁴

k. Farklı Mânalarda Kullanılan Harf-i Cerleri Beyanı

(1) el-Ahfeş, farklı mânalarda kullanılan harf-i cerlerle ilgili şu açıklamaları yapmaktadır: ﴿مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾ (Allah yolunda yardımcıları kimdir?)⁵⁸⁵ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi, إِلَى harf-i cerri مَعَ’nın yerine kullanılabilir.⁵⁸⁶

(2) Müellif, مِنْ harf-i cerrinin, ﴿وَنَصَرْنَا مِنْ الْقَوْمِ﴾ (Kavme karşı, ona yardım ettik.)⁵⁸⁷ âyetinde olduğu gibi عَلَى mânasına kullanılabilirliğini yani âyetin عَلَى الْقَوْمِ mânasında olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁸

⁵⁸⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Ḳur’ân*, s. 392.

⁵⁸¹ en-Nisâ (4), 3.

⁵⁸² el-Cinn, (72) 15.

⁵⁸³ el-Ḥucurât (49), 9.

⁵⁸⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Ḳur’ân*, s. 362.

⁵⁸⁵ Âli ‘İmrân (3), 52.

⁵⁸⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Ḳur’ân*, s. 174.

⁵⁸⁷ el-Enbiyâ (21), 77.

⁵⁸⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Ḳur’ân*, s. 174.

(3) Müellif, ﴿فِي جُدُوعِ النَّخْلِ﴾ (Hurma kütüklerine..) ⁵⁸⁹ âyet-i kerîmesinde فِي harf-i cerrinin عَلَى mânasında kullanıldığını ifade etmiş ve buna şâhid olarak نَزَلْتُ فِي أَبِيكَ ifadesinin عَلَى أَبِيكَ mânasına gelmesini göstermiştir. ⁵⁹⁰

2. Me‘âni’l-Ḳur’ân’da İstilâhlar

a. İstilâh’ın Anlamı

صَلَح kökünden türemiş olan اصْطَلَح kelimesi sözlükte, “anlaşmaya varmak”, “razı olmak”, “ittifak kurmak” anlamlarına gelmektedir. ⁵⁹¹

İstilâh’ın ilim dilindeki manası, belirli bir topluluğun, bir lafzı lügat manasından çıkararak başka bir ilim veya mesleğe ait kelime olarak kullanmaları üzerine ittifak ettiği sözdür. ⁵⁹² Görüldüğü üzere “ıstılâh” kelimesinin sözlük anlamı ile ıstılâhî anlamı birbirini tamamlamaktadır. Bununla beraber, kelimelerin lügat manalarıyla ıstılâhî manaları arasında münasebet bulunması şart değildir. Bazen münasebet bulunur bazen de bulunmayabilir. Bir kelimenin manayı lüğavîsî ile ıstılâhî anlamı arasında münasebet bulunduğu bu ıstılâha “menkûl” denir, münasebet bulunmadığı takdirde “mürtecel” denir. ⁵⁹³

b. Nahiv İstilahlarının Oluşması

Arapçada gramer, nahiv adıyla bilinir. Nahiv kelimesi sözlük anlamı itibariyle, “yön, yol, kasıt, yöntem, tarz ve metot” demektir. Masdar olarak “yönelmek, kastetmek

---

⁵⁸⁹ Ṭâhâ (20), 71.

⁵⁹⁰ el-Aḥfeş el-Evsaṭ, *Me‘âni’l-Ḳur’ân*, s. 174, 357.

⁵⁹¹ İbn Manzûr, a.g.e., VII/384; Ebu’l-Ḳâsım Ḥuseyn b. Muhammed b. el-Mufaẓẓal er-Râğib el-İşfahânî, *Mufredât elfâzi’l-Ḳur’ân*, thk. Şafvân ‘Adnân Dâvüdî, ed-Dâru’ş-Şamiye, Beyrut-2002, s. 489.

⁵⁹² el-Bustânî Buṭrus, *Muḥîtu’l-muḥîṭ kâmus muṭavval li’l-luğati’l-‘Arabiyye*, Mektebetu Lubnân, Beyrut-1983, s. 515; Ahmed Ebû Hâka, *Mu‘cemu’n-nefâis el-vasîṭ*, Dâr Nefais, Beyrut-2007, s. 693; Ya‘kûb Emîl Bedî‘, *Mevsû‘atu’n-naḥv va’ş-şarf ve’l-i‘râb*, Dâru’l-‘İlm Li’l-Melâyîn, Beyrut-1988, s. 93.

⁵⁹³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhîyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul-1967, I/11.

ve meyletmek” anlamlarına gelir.⁵⁹⁴ İstılâhî açıdan nahiv kelimesi için birçok tanımlar yapılmışsa da, özetle “kelimenin cümledeki yerini inceleyen ilim dalı” denebilir.⁵⁹⁵

İlk dönemler, nahiv dendiğinde, içinde sarfın da bulunduğu gramer kastedilmekte idi. Ancak hicri III. asırdan sonra kelime yapısını inceleyen ilim dalı olan sarf, nahivden ayrılmaya başlamıştır. Bahsettiğimiz bu zaman dilimi içerisinde, hatta daha sonraki dönemlerde de, gramer ıstılahları kendine özgü gelişim süreci geçirmiştir. Bu süreçte, nahiv tarihinin ilk dönemlerinden itibaren kullanıldığı bilinen raf ve nasb gibi bazı ıstılahlar hiç değişmediği halde, tamamen değişen veya zaman içerisinde belirginlik kazanan ıstılahlar da olmuştur.⁵⁹⁶

Mektepler arasında rekabetin yaygın olduğu dönemlerde özellikle Basra mektebi ile Kûfe mektebi arasında yaşanan ihtilaflar sadece usul farklılığı ile kalmamış, nahivde kullanılan ıstılahlara da sirayet etmiştir. Her iki mektep mensupları aynı mevzu veya mesele için farklı ıstılahlar kullanabilmişlerdir. Örneğin,

- 1- Basralıların kullandığı “sıfat” ıstılahının Kûfelilerdeki karşılığı “na‘ t”tir.
- 2- Basralıların kullandığı “cer” ıstılahının karşılığı Kûfelilerde “ḥafz”dır.
- 3- Basralıların kullandığı “atıf harfleri” ıstılahının Kûfelilerdeki karşılığı “hurūfu’n-nesaḳ”tır.⁵⁹⁷

Gerek tabii gelişim süreci sebebiyle, gerek ihtilaflar sebebiyle olsun el-Aḥfeş’in kullandığı ıstılahların önemli bir kısmı günümüzde kullanılan nahiv ıstılahlarından farklılık arz etmektedir. Bunların bazılarında ıstılâh denmesi de doğru olmayabilir. Bir çeşit anlatma gayreti dense belki daha isabetli olur. Öyle ki, günümüzde tek bir ıstılah ile ifade ettiğimiz kavramı, bir cümle ile ifade etmiştir. Örneğin, ‘mebnî’ kavramını ⁵⁹⁸الْأَسْمَاءُ الَّتِي لَيْسَتْ بِمُتَمَكِّنَةٍ تُحَرِّكُ أَوَّخِرُهَا حَرَكَةً وَاحِدَةً لَا تُزُولُ عَنْهَا

---

⁵⁹⁴ İbn Manzūr, a.g.e., XIV/76; Ebübekr Muhammed b. el-Ḥasan b. Dureyd, **Cemheretu’l-luḡa**, Beyrut-h.1345, II/197; el-Bustānī, a.g.e., s. 883.

⁵⁹⁵ Bakırcı, a.g.e., s. 14.

⁵⁹⁶ a.e., s. 16.

⁵⁹⁷ Bakırcı, a.g.e., s. 65.

⁵⁹⁸ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 133.

hareke ile harekelenen illetli isimler) cümlesiyle ifade etmiştir. Müellifimizin kullandığı istilâhların bir kısmı da, kendisinden sonraki dönemlerde ve günümüzde nahiv vb. alanda varlığını sürdürögelmiş kavramlardır. Geneli nahiv ve sarf ile ilgili olan bu kavramları daha iyi anlaşılabilmesi için ilgili garamer konusu işlenirken zikredilmesi daha isabetli olacaktır. Burada belli başlı istilâhlardan birkaçı, numune olarak zikredilecektir.

c. el-Ahfeş'in Kullandığı Istilâhlar

(1) **مَهْمُوسٌ** istilâhı.⁵⁹⁹ **Mehmûs**, nefesli harfler için kullanılan bir kavramdır.

Harflerin boğum noktasında tam olarak hapsedilmemesi sonucu boğum noktasında kısmî bir sesin oluşması durumudur. Arapçada 10 mehmûs ses vardır, bunlar: ت, ث, ح, خ, س, ص, ش, ه, ك, ف, ص, د, ج, ب, ا harfleridir.⁶⁰⁰

(2) **مَجْهُورٌ** ve **الْجَهْرُ** istilâhı.⁶⁰¹ **Cehr** ve **mechûr**, sesli harfler için kullanılan bir kavramdır. Harfin mahreçte (boğum noktasında) nefesin çıkışına mani olacak şekilde, yeterince beklettikten sonra sesin çıkmasıdır. Mehmûs seslerin dışında kalan 18 harf (**ي, و, ن, م, ل, ق, غ, ع, ظ, ط, ص, ز, ر, ذ, د, ج, ب, ا**) **cehr** harfleridir.⁶⁰²

(3) **حَرْفٌ مُطَبَّقٌ** ve **إِطْبَاقٌ** istilâhı.⁶⁰³ **İtbâk** ve **mutbâk**, harf sıfatıdır: Dilin kökünden itibaren yerinden uzaklaşarak üst damağın hizasına doğru gelmesiyle sesin damakla dil arasında dar bir yoldan geçirilmesidir. Bu esnada alt çenenin hafiften yukarıya doğru kaldırıldığı fark edilir. Dar bir kanaldan çıkan ses abartılı bir şekilde kalın duyulur. İtbak harfleri **ص, ض, ط** ve **ظ** olmak üzere dördtür.⁶⁰⁴

⁵⁹⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 498.

⁶⁰⁰ Nazife Nihal İnce, **Hicri İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları**, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv., Konya-2005, s. 90; 'Abdulmesîh Cürce Mitrî ve Hânî Cürce Tâbrî, **el-Ḥalîl: mu'cemu muştalahâti'n-naḥvi'l-'Arabî**, nşr. Muhammed Mehdî 'Allâm, Mektebe Lubnân, Lübnan-1990, s. 472.

⁶⁰¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 498.

⁶⁰² İnce, a.g.e., s. 90; 'Abdulmesîh, a.g.e., s. 186.

⁶⁰³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 498.

⁶⁰⁴ İnce, a.g.e., s. 93; Râcî el-Esmer, **el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi's-şarf**, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut-1993, s. 144; Nihat Temel, **Kırâat ve Tecvîd Istilâhları**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-1997, s. 81.

(4) **الْجُرُّ عَلَى الْإِنْبَاعِ** ıstılâhı.⁶⁰⁵ Bu ıstılâhın günümüzdeki karşılığı “Cer bi’l-mucâverâ”dır. Kelime, mecrûr bir isim ile yan yana gelmesi sebebiyle onun harekesini alır. **هَذَا جُحْرٌ صَبٌّ خَرِبٌ** (Bu yıkılmış ayı evidir.) misalinde olduğu gibi. Burada **خَرِبٌ** kelimesinin **جُحْرٌ**’nun sıfatı olduğu, **صَبٌّ** ifadesinin sıfatı olmadığı manadan anlaşılmaktadır. Ancak yanında olması sebebiyle ona tabi olmuş ve harekesini almıştır. Bu şekilde mecrûr olma semai olup kıyâs dışıdır.⁶⁰⁶

(5) **أَلْفُ التُّدْبَةِ** ıstılâhı.⁶⁰⁷ **Nudbe**, kişinin bir felaket veya müsibetten duyduğu acıyı açıklamak için yaptığı nidâyâ denir. **يَا وَيْلَتَا** (Vay başıma gelene) gibi. Kelimenin (**mendûbun**) sonunda gelen zâid elife “nudbe elifi” denir.⁶⁰⁸

(6) **عَدْلٌ** ve **مَعْدُولٌ** ıstılâhı.⁶⁰⁹ **Adl** ya da **ma’dûl**, kelimenin mânasını muhafaza ederek değişime uğramasıdır. Değişen kelime, dış görünüm itibariyle eski halinden çok da uzaklaşmaz. Örneğin **عَامِرٌ** kelimesinin **عُمُرٌ** yapılması adl’dır. Yahut da **أُرْبَعَةٌ** kelimesinin **رُبَاعٌ** şekline girmesi adl yapılmasıdır.⁶¹⁰

(7) **الْإِفْرَارُ** ıstılâhı.⁶¹¹ Belâğat ilminde **İkrâr** ya da takrîr, meânîde inşânın alt başlıklarından olan istifhâmın bir nevidir. Soru sormak suretiyle bir hükmü muhataba ikrâr ve itiraf ettirmek demektir.⁶¹²

⁶⁰⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ķur‘ân*, s. 391.

⁶⁰⁶ Ya‘kûb, *Mevsû‘atu’n-naĥv*, s. 294.

⁶⁰⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ķur‘ân*, s. 488, 499.

⁶⁰⁸ ‘Azîze Fevvâl Bâbeti, **el-Mu‘cemu’l-mufşşal fi’n-naĥvi’l-‘Arabî**, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmye, Beyrut-1992, I/39, II/1101; Ya‘kûb, *Mevsû‘atu’n-naĥv*, s. 8, 681.

⁶⁰⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ķur‘ân*, s. 362.

⁶¹⁰ Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc, **Mâ yanşarîf ve mâ lâ yanşarîf**, thk. Hudâ Mahmud Ķarâ‘a, Mektebetu Ħancî, Kahire-1994, s. 59; Bâbeti, a.g.e., II/638.

⁶¹¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ķur‘ân*, s. 185.

⁶¹² Meânî ilminin iki ana kısmından birisini “inşâ” oluşturmaktadır. İnşâ, nidâ, nehiy (yasaklama), istifhâm, temenni, vb. konuları içermektedir. İnşâ’nın alt başlıklarından olan istifhâm, “soruyu soran kişinin muhatabın bilgisine başvurması” şeklinde tarif edilmiştir. İstifhâm iki çeşittir. Birisi hakiki istifhâm. Diğerî sözün gelişinden anlayabileceğimiz hakiki olmayan istifhâmdır. Bunlar, yadırgama, şaşırma, alay etme, tenbih, pekiştirme, hatırlatma vb. birbirine yakın anlamları bulan sorulardır. Bahsini ettiğimiz takrîr de istifhâmın hakiki olmayan nevilere birisidir. bk. Bolelli, a.g.e., s. 218; Ķalkîle, a.g.e., s. 160, 167-174.

3. Dilbilgisi Yönüyle Tefsiri

a. Sarf İlmî İle İlgili Görüşleri

1) Fiiller

1-Fiiller İle İlgili İstılahları: el-Ahfeş, muzari fiiller için ⁶¹³عَبَّرَ وَاجِبٌ ifadesini kullanmıştır. Mâzi fiil için de ⁶¹⁴فَعْلٌ وَاجِبٌ ve ⁶¹⁵فَعْلٌ مُدَكَّرٌ قَدْ مَضَى tabirlerini kullanmıştır. Ecvef (orta harfi illetli olan) fiiler için de ⁶¹⁶مُعْتَلَّةُ الْعَيْنِ demiştir. İlet harfi bulunan fiiller eğer vâv harfiyle illetliyseler bunlara بَنَاتُ الْوَاوِ demiştir;⁶¹⁷ eğer yâ harfiyle illetliyseler bunlara da بَنَاتُ الْيَاءِ ifadesini kullanmıştır.⁶¹⁸ Hem vâv, hem de yâ harfleriyle illetli olanlara da بَنَاتُ الْيَاءِ وَالْوَاوِ demiştir.⁶¹⁹ Bunlara ilave olarak, rubâî (dört kök harfinden oluşan) fiiller için ⁶²⁰مُشَبَّهَةٌ بِبَنَاتِ الْأَرْبَعَةِ ve ⁶²¹فِعْلُهُ عَلَيَّ أَرْبَعَةً demiştir. Mezid fiillerden tef'îl⁶²² babı için ⁶²³بَابُ التَّضْعِيفِ ifadesini kullanmıştır. İf'âl babı için ise ⁶²⁴كَانَ "يُفْعَلُ" يَأُوهُ مَضْمُومَةً (muzari yapıldığında yâ harfi ötreli olan fiil) demiş ve bu fiillerin başındaki elifin “elif-i maktu” olduğunu vurgulamıştır.⁶²⁴ Ayrıca müteaddî (geçişli) fiiller için ⁶²⁵أَصَافَ الْفِعْلِ demiş, fiilin amel etmesiyle ilgili olarak da ⁶²⁶سَقَطَ الْفِعْلِ ifadesini kullanmıştır. İki mef'ûl alan fiillere ⁶²⁷إِلَى مَفْعُولَيْنِ tabirini kullanmıştır. Mechûl fiiller için de “فُعْلٌ vezni” demiştir.⁶²⁸

⁶¹³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 255.

⁶¹⁴ a.e., s. 255, 381.

⁶¹⁵ a.e., s. 633.

⁶¹⁶ a.e., s. 336.

⁶¹⁷ a.e., s. 165.

⁶¹⁸ a.e., s. 231.

⁶¹⁹ a.e., s. 417.

⁶²⁰ a.e., s. 370.

⁶²¹ a.e., s. 617.

⁶²² Sarf ilminde fiilin tef'îl vezni, fiilin orta harfinin (aynu'l-fiil) şeddelenmesiyle oluşturulur; عَلَّمَ misalinde olduğu gibi. bk. Ya'kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 255.

⁶²³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 459.

⁶²⁴ a.e., s. 129.

⁶²⁵ a.e., s. 552.

⁶²⁶ a.e., s. 211, 212, 463.

⁶²⁷ a.e., s. 324, 475.

⁶²⁸ a.e., s. 128.

2-Fiiller İle İlgili Açıklamaları: Müellif, zamâna ve şahsa göre fiillerin çekimini bizatihi göstermiştir. *الْفِعْلُ عَلَى يَفْعَلُ هُوَ وَتَفْعَلُ أَنْتَ وَأَفْعَلُ أَنَا وَتَفْعَلُ نَحْنُ* numunesinde olduğu gibi gerektiğinde cümle içinde kullanma örneklerini de vermiştir.⁶²⁹ Buna ilave olarak, orta harfî kesre olan *فَعَلَ* veznindeki fiillerin muzarisinin *يَفْعَلُ* şeklinde olacağını ifade etmiştir.⁶³⁰

3-Fiiller İle İlgili Örnekler:

(1) el-Ahfeş, ﴿رَبَّنَا آتِنَا﴾ (Rabbimiz bize ver.)⁶³¹ âyetindeki *آتَا* fiilinin tef'îl babından müteaddî olduğunu izah etmek için şu yöntemi kullanmıştır: Buradaki *آتَا* (Bize ver) fiili *آتَى* (gelmek) fiilinin *آتَاهُ اللَّهُ* (Allah ona verdi) şeklinde değişmiş halidir. Nasıl ki, *ذَهَبَ* (gitti) fiili, *أَذْهَبَهُ اللَّهُ* (Allah giderdi) şeklinde değiştiğinde farklı bir anlam kazanır; *أَعْطَانَا* fiili de öyledir.⁶³²

Görüldüğü üzere müellif if'âl babının kazandığı yeni mânayı okuyucunun anlayacağı şekilde sade bir örnekle izah etmiştir.

(2) Müellif, ﴿أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا﴾ (Biz nasıl azmışsak onları da öylece azdırdık)⁶³³ âyet-i kerîmesindeki lefif fiil olan *غَوَى* fiilinin muzarisinin *يَغْوِي* şeklinde olduğunu söylemiş ve *يَرْمِي*-*رَمَى* fiilini benzer bir örnek olarak zikretmiştir.⁶³⁴

(3) Müellif ﴿وَمَنْ يَقْنَطْ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ﴾ (Rabbinin rahmetinden kim ümidi keser?)⁶³⁵ âyet-i kerîmedeki *يَقْنَطْ* fiilini *يَقْنِطْ* şeklinde orta harfini kesreli olarak okumayı tercih etmiş ve şu izahta bulunmuştur: Bu fiil *قَنَطَ* kökünden geldiği için *يَقْنِطْ* olmuştur. Bazıları *يَقْتُلْ*

⁶²⁹ a.e., s. 258.

⁶³⁰ a.e., s. 508.

⁶³¹ el-Bakara (2), 201.

⁶³² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 129-130.

⁶³³ el-Ķaşaş (28), 63.

⁶³⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 554.

⁶³⁵ el-Hicr (15), 56.

örneğinde olduğu gibi يَقْنُطُ demişlerdir. Bazıları da عَلِمَ-يَعْلَمُ dendiği gibi يَقْنُطُ demişlerdir.⁶³⁶

2) İsimler

“İsim” kavramı kendi arasında birçok alt başlığa ayrılmaktadır. el-Ahfeş bunların bazılarıyla ilgi Me‘âni’l-Ḳur‘ân’da geniş bilgi verirken, diğer kısmıyla pek ilgilenmemiştir. Müellifimizin, hakkında bilgi verdiği nispette mevzu bahis olan “ism”in alt başlıkları incelenecek ve el-Ahfeş’in bu husustaki görüşü ve usûlü zikredilecektir.

a) Alem

Herhangi bir varlığa verilen özel isme nahiv ilminde “alem” denir.⁶³⁷ el-Ahfeş özel isimler için الاسم المخصوص⁶³⁸ ve اسم خاص⁶³⁹ tabirlerini kullanmış ve زَيْدٌ, مَكَّةُ ve الْمَدِينَةُ kelimelerini örnek olarak zikretmiştir.⁶³⁹

b) Maksur İsim

Maksur isim, son harfî elif (ي veya ا şeklinde) olup elifin önündeki harfin harekesi fethalı olan (الفتى gibi) sonu illetli isimlerdir.⁶⁴⁰ el-Ahfeş, maksur isimler için مَقْصُورٌ ifadesini kullanmış⁶⁴¹ ve şu örnekleri vermiştir:

(1) الْآتَاءُ kelimesinin tekili olan أَنِي lafzı maksur isimdir.⁶⁴²

(2) الْأَرْجَاءُ kelimesinin tekili olan الرَّجَاءُ kelimesi de maksur isimdir.⁶⁴³

(3) هُدَى kelimesi maksur ve mebnî bir isimdir.⁶⁴⁴

---

⁶³⁶ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 509.

⁶³⁷ Ya‘ḳūb, *Mevsū‘atu’n-naḥv*, s. 463.

⁶³⁸ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 140.

⁶³⁹ a.e., s. 223.

⁶⁴⁰ Bābetī, a.g.e., I/131.

⁶⁴¹ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 331, 350, 605.

⁶⁴² a.e., s. 350.

⁶⁴³ a.e., s. 605.

⁶⁴⁴ a.e., s. 331.

c) Masdar

1-Masdar İle İlgili İstılâh ve İzahları: Masdar, iş ve oluşu, zamâna bağılı olmadan anlatan kelimelerdir.⁶⁴⁵ el-Ahfeş, genel olarak masdar kavramını ifade etmek için فِعْلٌ kelimesini kullanmıştır.⁶⁴⁶ Kendi kökünden olduğu kabul edilen mahzûf fiil sebebiyle mansûb olan masdarlara da اللَّفْظُ بِالْفِعْلِ demıştır.⁶⁴⁷ Örneğin غُفْرَانِكَ ifadesi غُفِرْنَا لَنَا غُفْرَانِكَ demek olduğu gibi, سُبْحَانَكَ ifadesi de نُسَبِّحُكَ تَسْبِيْحَكَ demektir.⁶⁴⁸ Burada mansûb okunan masdar, kendi kökünden olan mahzûf bir fiil sebebiyle mansûb olunmuş kabul edilir. Müellifimizin bu tip masdarlara sık sık dikkat çektiğini görmekteyiz. Örneğin, سَمْعًا وَطَاعَةً ifadesi نَزَّلْنَا نَزْلًا demektir.⁶⁴⁹ نَزَّلْنَا نَزْلًا ifadesi de نَزَّلْنَا نَزْلًا demektir.⁶⁵⁰

Müellif ayrıca صِفَةً لَا تُغَيِّرُ عَنْ حَالِهَا وَلَا تُنْتَى وَلَا تُجْمَعُ عَلَيَّ لَفْظَهَا وَلَا تُؤَنَّثُ (Durumu değişmeyen, tesniye ve çoğul olmayan, müennes de yapılamayan sıfat) ifadeleriyle de masdarın tarifini yapmıştır.⁶⁵¹ Nitekim masdarın tesniye, cemi ve müennes olmadığını ifade edebilmek için تُصَرِّفُ لَا صِفَةً ifadesini kullandığı görülmektedir.⁶⁵² Masdarların amel etmesini⁶⁵³ ifade edebilmek için إِسْقَاطُ الْفِعْلِ⁶⁵⁴ ve إِيقَاعُ الْفِعْلِ⁶⁵⁵ ifadelerini kullanmıştır. Âmilini te'kid eden masdarı da تَوْكِيدٌ kelimesiyle ifade etmiştir.⁶⁵⁶

﴿وَلَا شُكُورًا﴾ (..ne de bir teşekkür..) ⁶⁵⁷ Müellif, âyetteki شُكُورٌ kelimesini, كُفْرٌ cemi olan كُفُورٌ ve فَلَسٌ cemi olan فُلُوسٌ gibi شُكْرٌ kelimesinin çoğulu kabul edilebileceği gibi, قَعَدٌ

⁶⁴⁵ Ya'qûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 626.

⁶⁴⁶ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 396, 502, 513, 539.

⁶⁴⁷ a.e., s. 132, 186, 227, 329, 497, 566, 567.

⁶⁴⁸ a.e., s. 186, 329.

⁶⁴⁹ a.e., s. 227.

⁶⁵⁰ a.e., s. 579.

⁶⁵¹ a.e., s. 344.

⁶⁵² a.e., s. 587.

⁶⁵³ Masdarlar fiilleri gibi amel ederek fail ve mef'ûl alırlar. Bunlara şibh-i fiiller de denir. bk. Ya'qûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 406.

⁶⁵⁴ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 396.

⁶⁵⁵ a.e., s. 318.

⁶⁵⁶ a.e., s. 354.

⁶⁵⁷ el-İnsân (76), 9.

فُعُودًا ve خُرُوجًا şeklinde cemi mânasında masdar olarak da kabul edilebileceğini ifade etmiştir.⁶⁵⁸

2-Masdarlar İle İlgili Örnekler:

(1) el-Ahfeş, ﴿أَيْنَ الْمَفْرُ﴾ (Kaçacak yer nerde?)⁶⁵⁹ âyet-i kerîmesindeki الْمَفْرُ kelimesinin الْفِرَارُ (kaçış) anlamına masdar olduğunu söylemiş ve el-Muhelhil b. Rabî' a'nın⁶⁶⁰ şu beytini şâhid göstermiştir:

يَا لَبْكَرٍ انشُرُوا لِي كَلْبِيَا يَا لَبْكَرٍ أَيَّنَ أَيْنَ الْفِرَارُ

(Ey Bekir kabilesi [öldürdüğünüz kardeşim] Kuleyb'i hayata geri döndürün. Ey Bekir kabilesi hiçbir yere kaçamazsınız.)⁶⁶¹

(2) Müellif, ﴿مَا يَغْبَأُ بِكُمْ﴾ (Rabbim size nediye değer versin)⁶⁶² âyetindeki يَغْبَأُ kelimesinin mâzi ve muzarisini zikrettikten sonra عَبَأَ بِهِ - أَنَا عَبَأُ بِهِ - عَبَأْتُ بِهِ şeklinde sülâsi masdarının nasıl yapıldığını da göstermiştir.⁶⁶³

(3) Müellif, ﴿إِذَا هُمْ يَجْأُرُونَ﴾ (Birden feryadı basarlar.)⁶⁶⁴ âyetindeki يَجْأُرُونَ fiilinin mâzi muzari ve iki masdarını جَرَأٌ-يَجْأُرُ-جُؤَارًا وَ جَأْرًا şeklinde yan yana zikretmiştir.⁶⁶⁵

d) İsm-i Masdar

Kaideye uygun olmayan masdarlara ism-i masdar denir. Örneğin أَعْطَى fiilinin masdarı bulunduğu vezni gereği إعْطَاءٌ şeklinde olması gerekirken bu kurala uymayarak

⁶⁵⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 613.

⁶⁵⁹ el-Ḳıyâme (75), 10.

⁶⁶⁰ el-Muhelhil, Bekr oğulları kardeşi Kuleyb'i öldürdüğünde bu şiirle onları tehdit etmiştir. Nitekim Kuleyb'in ölümü Tağlib ve Bekr kabileleri arasında uzun bir savaşa neden olmuştur. "Besûs harbi" diye bilinen bu savaşın kahramanı el-Muhelhil'dir. Câhiliye şairlerinden olan el-Muhelhil meşhur şair Umruu'l-Ḳays'ın dayısıdır. bk ' Adıyy b. Rabî' a b. el-Ḥariş b. Zuheyr el-Muhelhil, *Dīvānu'l-Muhelhil*, şrh. Anṭūan Muḥsin el-Ḳavvâl, Dâru'l-Cil, Beyrut-1995, s. 7-9, 32.

⁶⁶¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 611.

⁶⁶² el-Furḳân (25), 77.

⁶⁶³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 546.

⁶⁶⁴ el-Mu'minûn (23), 64.

⁶⁶⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 542.

عَطَاءً şeklinde olmuştur.⁶⁶⁶ el-Ahfeş Me‘āni’l-Ḳur‘ān’da ism-i masdar için الْمَصْدَرُ⁶⁶⁷ ve اسْمُ الْمَصْدَرِ⁶⁶⁸ ifadelerini kullanmıştır.

(1) el-Ahfeş, ﴿وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا﴾ (Allah, sizi de yerden ot bitirir gibi bitirmiştir.)⁶⁶⁹ âyetteki أَنْبَتَ fiilinin masdarı الْإِنْبَاتُ olduğu halde ism-i masdar olarak النَّبَاتُ kelimesinin tercih edildiğini ifade etmiştir.⁶⁷⁰

Görüldüğü üzere müellif, الْإِنْبَاتُ masdarının bir kısım harfleri düşürülmek suretiyle نَبَاتًا şeklinde getirildiğini, yani ism-i masdar yapıldığını ifade etmiştir.

(2) Müellif, ﴿فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ﴾ (Allah'ın Resulüne muhalefet etmek için geri kalanlar [sefere çıkmayıp] oturmalarıyla sevindiler)⁶⁷¹ âyet-i kerîmesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki خِلَافَ kelimesi aslında مُخَالَفَةٌ demektir. Âyeti bazıları ﴿خَلَفَ﴾ şeklinde okumuşlardır. Ancak bu kelime خَالَفُوا fiilinden geldiği için فَاتَلُوا-فَاتَلُوا örneğinde olduğu gibi خِلَافَ şeklinde okunması daha doğru olanıdır.⁶⁷²

eṭ-Ṭaberî, söz konusu âyet ﴿خَلَفَ﴾ şeklinde okunduğunda bu kelime خَلَفَ fiilinden geldiği için “Resulullahın arkasınca” anlamına geleceğini, “Resulullahın hilafına” mânasına olmayacağını ifade etmiş ve bu sebeple el-Ahfeş gibi ﴿خِلَافَ﴾ şeklindeki kırâati tercih etmiştir.⁶⁷³

(3) Müellif, ﴿تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَى﴾ (Sizi bizim huzurumuza yaklaştıracak olan..)⁶⁷⁴ âyetindeki زُلْفَى kelimesiyle زِلْفًا masdarını kastetildiğini ifade etmiştir.⁶⁷⁵

⁶⁶⁶ İbn ‘Aķil, a.g.e., II/98; Bâbetî, a.g.e., I/127.

⁶⁶⁷ el-Ahfeş el-Evsat, Me‘āni’l-Ḳur‘ān, s. 415, 469, 607.

⁶⁶⁸ a.e., s. 563.

⁶⁶⁹ Nūḥ (71), 17.

⁶⁷⁰ el-Ahfeş el-Evsat, Me‘āni’l-Ḳur‘ān, s. 607.

⁶⁷¹ et-Tevbe (9), 81.

⁶⁷² el-Ahfeş el-Evsat, Me‘āni’l-Ḳur‘ān, s. 469.

⁶⁷³ eṭ-Ṭaberî, a.g.e., XI/602.

⁶⁷⁴ Sebe’ (34), 37.

⁶⁷⁵ el-Ahfeş el-Evsat, Me‘āni’l-Ḳur‘ān, s. 563.

Görüldüğü üzere müellif, تُقَرَّبُكُمْ fiilinin mâna bakımından (فُرِّيَ yerine) mef'ûl-i mutlakı ve masdarı olan ذُلْفَى kelimesinin إِزْلَافًا masdarından düzelmiş ism-i masdar olduğunu ifade etmiştir.

e) Müevvel Masdar

1-Müevvel Masdar İle İlgili İstılâhları: Masdar harflerinin (أَنْ، أَنْ، مَا، كَيْ، لَوْ ve أَلْفُ) kendisinden sonraki fiil veya haberin mânasını masdara çevirmesi durumuna “müevvel masdar” denir.⁶⁷⁶ el-Ahfeş, genel olarak أَنْ el-masdariyyeden oluşan müevvel masdarlara اسم demeyi tercih etmiştir.⁶⁷⁷ Bu şekilde oluşmuş müevvel masdar ile aynı manayı taşıyan masdarları da zikrettiği görülmektedir. Örneğin müevvel masdar olan أَنْ تصوموا ifadesinin mana bakımından eşanlamlısı olan الصَّيَامُ masdarını zikretmiştir.⁶⁷⁸

Müellif, مَا el-masdariyyeyle düzeltilmiş müevvel masdarlar için genelde اسْمٌ لِلْفِعْلِ ifadesini kullanmış ve onların ne anlama geldiğini izah etmiştir.⁶⁷⁹ Örneğin بِمَا كَذَّبُوا ifadesi, لَوْصَفٍ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمْ ifadesi, بِمَا تَكْذِبُهُمْ demektir.⁶⁸⁰ بِمَا أُوحَيْنَا ifadesi, بِوَحْيِنَا demektir.⁶⁸¹ إِصْدَعُ بِالْأَمْرِ ifadesi de إِصْدَعُ بِمَا تُؤْمَرُ demektir.⁶⁸²

el-Ahfeş'in, مَا ve أَنْ el-masdariyye ile yapılan müevvel masdarlar için farklı kavramlar kullandığı görülse de, bu ayrımı yapmakçı pek titiz davranmamıştır. Bazen bunları karıştırdığı görülmektedir.⁶⁸⁴ Nitekim genel olarak müevvel masdarlar için اسْمٌ لِلْمَصْدَرِ ifadesini kullandığını görmekteyiz.⁶⁸⁵

⁶⁷⁶ Ya' kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 629.

⁶⁷⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 133, 188, 189, 194, 195, 233, 253, 296, 316, 355, 465, 497, 548, 589.

⁶⁷⁸ a.e., s. 296.

⁶⁷⁹ a.e., s. 257, 444, 494, 514, 582.

⁶⁸⁰ a.e., s. 444.

⁶⁸¹ a.e., s. 494.

⁶⁸² a.e., s. 514.

⁶⁸³ a.e., s. 582.

⁶⁸⁴ a.e., s. 166, 233.

⁶⁸⁵ a.e., s. 166, 247.

أَنَّ التَّقِيلَةَ إِذَا كَانَتْ هِيَ وَمَا عَمِلَتْ فِيهِ Müellif es-sakîle ile düzeltilmiş müevvel masdarı بِمَنْزِلَةِ اسْمٍ tabiri ilen anlatmıştır.⁶⁸⁶

Müellif, masdar harfleri içinse أَنَّ الْحَفِيفَةَ الَّتِي تَعْمَلُ فِي الْأَفْعَالِ⁶⁸⁷ ve أَنَّ الْحَفِيفَةَ⁶⁸⁸ ifadelerini kullanmıştır.

2-Müevvel Masdar İle İlgili İzahları: ﴿عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ﴾ (Biz onu, parmak uçlarına varıncaya kadar bütün incelikleriyle yeniden yapmaya [kadiriz].)⁶⁸⁹ âyetinde olduğu gibi, أَنَّ el-muhaffefe fiil üzerinde amel eder ve amel ettiği fiille birlikte müevvel masdar oluşturur. Bu durumda âyetin mânası عَلَى تَسْوِيَةِ بَنَانِهِ olur.⁶⁹⁰

كَيْ edatı bazen أَنَّ konumunda olur ve ﴿لِكَيْلَا تَأْسَوْا﴾ (Üzülmeysiniz diye)⁶⁹¹ âyetinde olduğu gibi başına lâm getirilir. Eğer كَيْ ve ondan sonraki söz müevvel masdar oluşturmazlarsa başına lâm gelmez.⁶⁹²

3-Müevvel Masdar İle İlgili Örnekler:

(1) ﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا﴾ (Biz onu yaratmadan önce)⁶⁹³ el-Ahfeş, bu âyette geçen أَنَّ نَبْرَأَهَا ifadesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Âyetteki أَنْ نَبْرَأَهَا ifadesi müevvel masdardır. قَبْلُ kelimesi ona muzâf olmuştur. ﴿مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ﴾ (Şeytan, [benimle kardeşlerimin arasını] bozduktan sonra)⁶⁹⁴ âyet-i kerîmesindeki أَنْ نَزَعَ ifadesi de müevvel masdardır. Çünkü أَنَّ el-muhaffefe ve üzerinde amel ettiği fiil، النَّزْعُ mânasında bir masdar oluşturmuştur. بَعْدُ kelimesi de ona muzâf olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de benzer örnekler çoktur.⁶⁹⁵

⁶⁸⁶ a.e., s. 240.

⁶⁸⁷ a.e., s. 255.

⁶⁸⁸ a.e., s. 133, 296, 355, 497.

⁶⁸⁹ el-Kıyâme (75), 4.

⁶⁹⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ğur'ân*, s. 247, 296, 355.

⁶⁹¹ el-Ğadîd (57), 23.

⁶⁹² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ğur'ân*, s. 253.

⁶⁹³ el-Ğadîd (57), 22.

⁶⁹⁴ Yûsuf (12), 100.

⁶⁹⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ğur'ân*, s. 133.

(2) Müellifimiz, ﴿لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ (onu az bir değere satmak için)⁶⁹⁶ âyet-i kerîmede لِيَشْتَرُوا kelimesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: Bu kelimedeki lââm, كَيْ mânasına oluşu için kendisinden sonraki يَشْتَرُوا fiili, gizli اَنْ edatıyla mansûb edilmek suretiyle müevvel masdar olmuştur. Sanki الإِشْتِرَاءُ denmektedir. كَيْ edatından sonra mansûb olanlar da aynı şekilde gizli اَنْ sebebiyledir; ﴿كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً﴾ (Servet haline gelmemesi için)⁶⁹⁷ âyetinde olduğu gibi.⁶⁹⁸

(3) Müellif, ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُفْرِضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفُهُ لَهُ﴾ (Kimdir o ki, Allah'a güzel bir borç versin de Allah onu fazlasıyla ödesin.)⁶⁹⁹ bu âyette ‘Aşım kırâatinin Hıfz rivâyetinden farklı okuduğu فَيُضَاعِفُهُ kelimesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Dilersen, فَيُضَاعِفُهُ şeklinde mansûb olarak da okuyabilirsin. Bu durumda fiil isme atıf yapılamayacağı için فَيُضَاعِفُهُ kelimesinde gizli bir اَنْ edatı var sayarsın, o da müevvel masdara çevrilir.⁷⁰⁰

(4) Müellif, ﴿وَيَأْتِي اللَّهَ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ﴾ (Allah nurunu tamamlamadan asla vazgeçmez.)⁷⁰¹ âyetiyle ilgili şu açıklamaları vermiştir: Âyetteki أَنْ يُتِمَّ ifadesi müevvel masdardır. Sanki âyet اِتِّمَامَ نُورِهِ اللَّهُ إِلَّا demektedir.⁷⁰²

Görüldüğü üzere müellif أَنْ يُتِمَّ müevvel masdarının, اِتِّمَامَ masdarıyla aynı anlama geldiğini ifade etmiştir.

(5) Müellif, ﴿إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (Ya hapis ya da can yakıcı bir azab olmalıdır)⁷⁰³ âyetindeki اِنْ يُسْجَنَ إِلَّا ifadesinin اِنْ اِسْتَجْنُ demek olduğunu söylemiştir. Çünkü اِنْ el-muhaffefe, amel ettiği fiil ile birlikte oluşturdukları müevvel masdar ile اِسْتَجْنُ masdarı mâna itibariyle aynı anlama gelmektedir.⁷⁰⁴

⁶⁹⁶ el-Bakara (2), 79.

⁶⁹⁷ el-Haşr (59), 7.

⁶⁹⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 253.

⁶⁹⁹ el-Bakara (2), 245.

⁷⁰⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 316.

⁷⁰¹ et-Tevbe (9), 32.

⁷⁰² el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 465.

⁷⁰³ et-Tevbe (9), 32.

⁷⁰⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 497.

f) İsm-i Fâil

1-İsm-i Fâil İle İlgili İstılâh ve İzahları: İsm-i fâil, fiilden türeyen ve fiilin ifade ettiği işi yapan müştâk bir isimdir.⁷⁰⁵ el-Ahfeş, ism-i fâil için الْفَاعِلُ kelimesini kullandığı gibi,⁷⁰⁶ اَسْمَاءُ الْفَاعِلِينَ ifadesini de kullanmıştır.⁷⁰⁷ Me‘âni’l-Ḳur‘ân’da بَابُ اسْمِ الْفَاعِلِ adında bölüm başlığı oluşturulduğu da görülmektedir.⁷⁰⁸ Bunların dışında, geçmiş zamana delâlet eden ism-i fâil için müellif, وَقَعَ الْفِعْلُ ifadesini;⁷⁰⁹ gelecek zamâna delâlet eden ism-i fâil için de لَمْ يَقَعْ الْفِعْلُ ifadesini kullanmıştır.⁷¹⁰

el-Ahfeş’e göre ism-i fâil mâziye delâlet ederse muzâf olabilir. Hâle ve istikbale delâlet eden ism-i fâil ise muzâf olmaz, fiil gibi amel eder. Sonundaki cemi nûn’u veya tenvin de düşmez. Örneğin هُمْ صَارِبُوا أَبِيكَ (Onlar babanı dövenlerdir) ifadesinde dövme işi daha bittiği için صَارِبُوا ism-i fâili muzâf yapılmıştır. Eğer şu an dövüyorlarsa veya henüz dövmemişlerse هُمْ صَارِبُونَ أَخَاكَ denir. ism-i fâilin nûn’u veya tenvini düşmez ve amel ettiği kelime de mansûb olur. Bununla beraber müellif, ﴿مُتَلَقُّوْا رَبَّهُمْ﴾ (Rablerine kavuşacaklarını [düşünen kimselerdir].)⁷¹¹ âyetinde olduğu gibi Arapların ism-i fâili bazen gelecek zaman mânasına kullandıkları halde istiskal sebebiyle nûn’u düşürdüklerini de ifade etmiştir.⁷¹²

Muzâf olan ism-i fâile elif lâm takısının eklenmesiyle ilgili olarak müellif şunları açıklamıştır: هُوَ الصَّارِبُ زَيْدًا örneğinde olduğu gibi ism-i fâile elif lâm takısı eklendiğinde الصَّارِبُ kelimesinde tenvin varmış kabul edilir ve زَيْدًا mecrûr yapılmaz. Çünkü elif lâm takısıyla tenvin birbirini tamamlamaktadır. Tesniye ve cemi nûn’larında ise هُمَا الصَّارِبَانِ زَيْدًا ve هُمَا الصَّارِبَانِ زَيْدٌ örneklerinde olduğu gibi elif lâm takısıyla söz konusu

⁷⁰⁵ Ya‘kûb, *Mevsû‘atu’n-naḥv*, s. 67.

⁷⁰⁶ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 137, 518.

⁷⁰⁷ a.e., s. 216.

⁷⁰⁸ a.e., s. 214.

⁷⁰⁹ a.e., s. 215.

⁷¹⁰ a.e., s. 215, 556.

⁷¹¹ el-Baḳara (2), 46.

⁷¹² el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 215.

nûn'lar birbirini tamamlamamaktadır. Bu sebeple ism-i fâillerin tesniye ve cemi nûnu düşürüldüğünde elif lâm takısı olsa bile muzâf yapmak gerekmektedir. Burada nûn ile izafet birbiriyle yer değiştirmektedirler. Yani nûn atılmayınca izafet olmayacak ve ism-i fâil fiil gibi amel edecektir.⁷¹³

eṭ-Ṭaberī, el-Aḥfeş'in yukarıdaki görüşlerinin tamamını Basralıların görüşü olarak zikretmiştir. Kûfeliler ise ﴿مَلَأُوا رِئْبَهُمْ﴾ âyetindeki nûn'un hazfinin istiskal sebebiyle değil بَلْفُونَ mânasında olduğu için tabîi bir süreç olarak hazfedildiğini söylemişlerdir.⁷¹⁴

2-İsm-i Fâil İle İlgili Örnekler:

(1) el-Aḥfeş'e göre ﴿كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ﴾ (Köpekleri de dirseklerini uzatmış [yatmaktaydı])⁷¹⁵ âyetinde ism-i fâil olan بَاسِطٌ kelimesindeki tenvinin düşmeme sebebi söz konusu kelimenin hâle delâlet etmesindedir. Mâziye delâlet etseydi ism-i fâilin tenvini düşecek ve kendisinden sonraki kelimeyle muzâf oluşturacaktı.⁷¹⁶

(2) Müellif, ﴿وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ﴾ (Namazı kılanlar)⁷¹⁷ âyet-i kerîmesini bazıları izafet yapmak istemediklerinden ﴿وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ﴾ şeklinde mansûb okuduklarını söylemiştir. Bu şekilde nûn'un hazfedilmesinin الَّذِينَ'nin nûn'unun hazfedilmesine benzetildiğini, الَّذِينَ mânasında olmayanlarda bu şekilde nûnun hazfedilmesinin çirkin olduğunu ifade etmiştir.⁷¹⁸

el-Aḥfeş'e göre nûn ile izafet bir arada bulunamaz. Nûn düşünce izafet olur veya izafet olunca nûn düşer. İbn Ebî İshâk, el-Ḥasen, 'Abdulvâriş, Hârûn, Yunus ve Maḥbûb'un Ebû 'Amr'dan rivâyetle okuduklar ﴿وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ﴾ şeklindeki kırâate⁷¹⁹ karşı çıkmasının sebebi budur. Nitekim

يَأْتِيهِمْ مِنْ وَّرَائِنَا نَطْفُ الْحَافِظُو عَوْرَةَ الْعَسِيرَةِ لَا

⁷¹³ a.e., s. 216.

⁷¹⁴ eṭ-Ṭaberī, a.g.e., I/626-627.

⁷¹⁵ el-Kehf (18), 18.

⁷¹⁶ el-Aḥfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 215.

⁷¹⁷ el-Ḥacc (22), 35.

⁷¹⁸ el-Aḥfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 216-217.

⁷¹⁹ el-Ḥaṭîb, a.g.e., VI/113.

(Kabilenin namusunu koruyanlara bizden sonra hiçbir kusur gelmez.)⁷²⁰

beytindeki ism-i fâili, fiil gibi amel ettirerek *الْحَافِظُ عَوْرَةَ* şeklinde mansûb okuyanların bu tercihini de doğru bulmamıştır.⁷²¹

(3) el-Ahfeş, ﴿حِجَابًا مَسْتُورًا﴾ (Gizleyici bir perde)⁷²² âyetindeki *مَسْتُورًا* kelimesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Nasıl ki, *إِنَّكَ مَشُورٌ عَلَيْنَا وَمِيمُونَ* ifadesinde *مَشُورٌ* ve *مِيمُونَ* kelimeleri *شَائِمٌ* ve *يَامِنٌ* demektir. Öyle de âyetteki *مَسْتُورًا* kelimesi ism-i mef'ûlün lafzındaki ism-i fâildir.⁷²³

g) İsm-i Mef'ûl

Müellif ism-i mef'ûl için *الْمَفْعُولُ* kelimesini kullanmıştır.⁷²⁴

(1) el-Ahfeş, ﴿تَأْجُرْنِي﴾ (Bana hizmet etmene..) ⁷²⁵ âyet-i kerîmesini şöyle açıklamıştır: Araplar *أَجَرَ غُلَامِي* (Hizmetçim çalıştı) derler. Bunun ism-i mef'ûlü *مَأْجُورٌ* şeklindedir. *أَجَرْتُهُ* (Onu çalıştırdım) dediklerinde ise ism-i mef'ûlü *مُؤَجَّرٌ* şeklinde olur. Yani *مُؤَاجِرٌ فَاعِلُهُ* demektir. Bazıları da *أَجَرْتُهُ* derler. Yani *فَاعِلُهُ* demektir. İsm-i mef'ûlü *مُؤَاجِرٌ* şeklinde olur.⁷²⁶

(2) Müellif, ﴿وَيَنْزِرُ مَعْطَلَةً وَقَصْرٍ مَشِيدٍ﴾ ([Nice] kullanılmaz hale gelmiş kuyular ve yüksek saraylar [vardır].)⁷²⁷ âyet-i kerîmesindeki *مَشِيدٍ* ism-i mef'ûlünü şöyle izah etmiştir: Âyetteki *مَشِيدٍ* kelimesi *أَشِيدٌ* - *أَشِيدٌ* fiilinden türemiş bir ism-i mef'ûldür. *عَيْنٌ* - *أَعِينٌ* fiilinden *مَعِينٌ* ism-i mef'ûlünün düzeltildiği düzeltilmiştir.⁷²⁸

⁷²⁰ Bu beyit, 'Amr b. Umru'l-Ğays el-Ğazrecî'ye aittir. Câhiliye şairlerinden olan 'Amr, Abdullah b. Ravâha'nın dedesidir. bk. el-Bağdâdî, *Ğizânetu'l-cdeb*, IV/273-279; Ya'ğüb, el-*Mu'cemu'l-mufaşşal fi şevâhidi'n-nağvi's-şiriyye*, II/572.

⁷²¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ğur'ân*, s. 216-217.

⁷²² el-İsrâ (17), 45.

⁷²³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ğur'ân*, s. 518.

⁷²⁴ a.e., s. 415, 540.

⁷²⁵ el-Ğaşaş (28), 27.

⁷²⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ğur'ân*, s. 554.

⁷²⁷ el-Ğacc (22), 45.

⁷²⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ğur'ân*, s. 540.

h) Sıfat-1 Müşebbehe

Sıfat-1 müşebbehe, ism-i fâil nev'inden olup, türediği fiilin ifade ettiği güzellik, çirkinlik, sakatlık ve kusurluluk gibi sıfatlarda ve bazı duygularda devamlılık ifade eden lazım fiillerden türemiş müştâk kelimelerdir. Örneğin حَسَنٌ ve أَسْوَدٌ kelimeleri sıfat-1 müşebbehedir.⁷²⁹ Müellif, sıfat-1 müşebbehe için الصَّفَّةُ ifadesini kullanmıştır.⁷³⁰

(1) el-Ahfeş, ﴿فِي الْبِئْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ﴾ (Şiddetli fakirlik ve hastalık zamanında)⁷³¹ âyetiyle ilgili şunları anlatmıştır: الْبِئْسَاءُ ve الضَّرَّاءُ kelimeleri فَعْلَاءُ vezninde gelmişlerdir. Bunlar isim oldukları için أَفْعَلٌ veznine girmezler. Nitekim أَفْعَلٌ kipinde gelen isimler de فَعْلَاءُ veznine girmezler. Örneğin أَحْمَدٌ gibi. Bazen أَفْعَلٌ vezninde gelen sıfat-1 müşebbehelerin de فَعْلَاءُ vezni bulunmayabilir. Örneğin korku anlamına gelen أُوجِلٌ ve أُوجِرٌ sıfat-1 müşebbehesinin وَجَلَاءٌ ve وَجْرَاءٌ vezni kullanılmamaktadır.⁷³²

Görüldüğü üzere müellif الْبِئْسَاءِ, الضَّرَّاءِ, أَحْمَدٌ, أُوجِلٌ ve أُوجِرٌ kelimelerinin müennes ve müzekkerlik bakımından zıddı olan أَفْعَلٌ ve فَعْلَاءُ vezinlerinin bulunmadığını vurgulamıştır. Müellifimizin belirttiği bu husus Arapçada genel kabul görmüş uygulamadır.⁷³³

i) Mübâlağa Sigası

Mübâlağa sigası, delâlet ettiği mânayı mübâlağalı şekilde anlatan ism-i fâil cinsinden kelimelerdir. Örneğin, عَالِمٌ (Bilen) kelimesi عَالِمَةٌ (Daha fazla ilim bilen) veznine çevrilerek 'mübâlağa sigası' yapılmıştır.⁷³⁴ el-Ahfeş, mübâlağa sigasını anlatabilmek için مِنْهُ ذَلِكَ يَكْثُرُ لِمَنْ يَكْثُرُ ذَلِكَ مِنْهُ⁷³⁵, أَنْتَ لِتَحْقِيقِ الْخُلُوصِ⁷³⁶ ve أَنْتَ لِكَثْرَةِ ذَلِكَ⁷³⁷ ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelere dikkat ettiğimizde, müellifimizin döneminde sarfin

⁷²⁹ Bâbeti, a.g.e., I/574; Ya' kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 418.

⁷³⁰ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 294.

⁷³¹ el-Baḳara (2), 177.

⁷³² el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 293-294.

⁷³³ İbn Manzûr, a.g.e., I/303, VIII/45, XV/202, 223.

⁷³⁴ Bâbeti, a.g.e., I/580; Ya' kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 422.

⁷³⁵ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 282.

⁷³⁶ a.e., s. 425.

⁷³⁷ a.e., s. 502.

mübâlağa sigası ile ilgili istilâhların henüz oluşmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kip ile ilgili müellifimizin dikkat çektiği örnekler şunlardır:

(1) el-Aḥfeş, ﴿وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَرْوَاجِنَا وَإِنْ تَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ﴾

(Dediler ki: "Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, kadınlarımıza ise haram kılınmıştır. Şâyet ölü doğacak olursa hepsi ona ortak olurlar.")⁷³⁸ âyet-i kerîmedeki خَالِصَةٌ kelimesiyle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: Bu kelimenin müennes yapılmasının sebebi mübâlağa yapılmak istenmesindedir. رَاوِيَةٌ ve نَسَابَةٌ kelimelerinin mübâlağa yapılması gibi bunlar da mübâlağa yapılmıştır.⁷³⁹

el-Ḳurṭubî, خَالِصَةٌ kelimesindeki yuvarlak tâ'nın mübâlağa için olduğunu el-Aḥfeş'ten ve el-Kisâi'den nakletmiştir.⁷⁴⁰ Mübâlağa sigaları kıyâsî ve gay-i kıyâsî olarak ikiye ayrılmaktadır. Müellifimizin burada bahsettiği mübâlağa sigası gayr-i kıyâsî sigalardandır.⁷⁴¹

(2) Müellif, ﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا﴾ (Kabeyi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık.)⁷⁴² âyet-i kerîmedeki مَثَابَةٌ kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır: Toplanma işi fazla olunca مَثَابَةٌ (toplanma yeri) kelimesine yumru tâ eklenmiştir. Mübâlağa yapmak isteyenlerin نَسَابَةٌ ve سَيَّارَةٌ dediği gibi.⁷⁴³

Görüldüğü üzere müellif, "...fazla olunca" ifadesiyle mübâlağa kipi özelliğini anlatmıştır.

(3) el-Aḥfeş, ﴿مُعَقَّبَاتٌ﴾ (Takip edenler)⁷⁴⁴ kelimesinin mübâlağa için müennes yapıldığını ifade etmiştir. Âyetin devamındaki ﴿يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ (Allah'ın emriyle onu

⁷³⁸ el-En'âm (6), 139.

⁷³⁹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 425.

⁷⁴⁰ el-Ḳurṭubî, a.g.e., IX/46.

⁷⁴¹ Mübâlağa sigaları için bk. Ya'qûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 422.

⁷⁴² el-Baḳara (2), 125.

⁷⁴³ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 282.

⁷⁴⁴ er-Ra'd (13), 11.

korurlar) ifadesinde مُعَقَّبَاتٌ'na dönen hû zamirinin müzekker olmasını ise الْعَلَامَةُ ve النَّسَابَةُ ve kelimelerinde olduğu gibi mânanın müzekker olmasına vermiştir.⁷⁴⁵

el-Ferrâ, مُعَقَّبَاتٌ kelimesinin cem'ul-cem olduğunu söylemiş ve رَجَالٌ kelimesinin رَجَالَاتٌ şeklinde çoğul yapılması örneğiyle izah etmiştir.⁷⁴⁶

j) İsm-i Tafdîl

el-Ahfeş, أَفْعَلٌ veznindeki ism-i tafdîllerin gayr-i munsarif olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁷ Aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere müellif ism-i tafdîllerin cümlede elif lâm takısı almadan kullanılmayacağını söylemiştir. Ancak ism-i tafdîl veznindeki isimler böyle değildir. Örneğin دُنْيَا elif lâm takısı olmadan da kullanılabilir.⁷⁴⁸

Örneklere göz atacak olursak:

(1) el-Ahfeş, ﴿وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا﴾ (İnsanlara güzel söz söyleyin)⁷⁴⁹ âyet-i kerîmesindeki حُسْنًا kelimesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: Bazıları bu kelimeyi ﴿حَسَنًا﴾ şeklinde okumuşlardır ki bu iki farklı okuyuş, بُخْلٌ ve بَخْلٌ gibi biriyle diğeri kastedilebilen mânalardadır. Bazıları da ﴿وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنَى﴾ şeklinde söz konusu kelimeyi müennes ism-i tafdîl yaparak ve tenvinsiz okumuşlardır ki bu nerdeyse mümkün değil. Çünkü حُسْنَى kelimesinin müzekkeri olduğu gibi müennesi de elif lâm takısı almadan kullanılmaz. Nasıl ki, جَاءَنِي الْأَحْسَنُ وَالْأَطْوَلُ, dersiniz güzel olmaz, جَاءَنِي أَحْسَنٌ وَأَطْوَلٌ, denmesi gerekir, müenneslerde de جَاءَتْنِي الْحُسْنَى وَالطُّوْلَى denmesi gerekmektedir.⁷⁵⁰

Görüldüğü üzere müellif, ism-i tafdîlin nekra kullanılmayacağı sebebiyle söz konusu âyetin ﴿وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنَى﴾ şeklinde okunmasını doğru bulmamıştır. Sîbeveyh bu

⁷⁴⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 502.

⁷⁴⁶ el-Ferrâ, a.g.e., II/60.

⁷⁴⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 480.

⁷⁴⁸ a.e., s. 260.

⁷⁴⁹ el-Baḳara (2), 83.

⁷⁵⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 260.

mevzuda el-Ahfeş ile aynı görüşü paylaşmıştır. Âyetin ﴿حُسْنَى﴾ şeklindeki kırâat vechini okuyanların Ubey, Talha b. Muşrif ve el-Hasen el-Başrî olduğu rivayet olunmuştur.⁷⁵¹

(2) Müellif, ﴿فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا﴾ (Bu ikiden birincinin zamanı gelince)⁷⁵² âyet-i kerîmesindeki أُولَاهُمَا kelimesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki أُولَى kelimesi كُبْرَى gibidir. Sadece elif lââm takısıyla kullanılır. Örneğin هَذِهِ أُولَى denmez. Muzâf olduğunda ise, izafet terkibi elif lââm takısı gerektirmediği için أُولَاهُمَا denilebilmektedir. Bizim, هَذِهِ كُبْرَاهُمَا (Bu o ikisinin büyüğüdür) şeklindeki ifademiz de böyledir.⁷⁵³

(3) Müellif, ﴿وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ﴾ (Yerde ve gökte hiçbir zerre Rabbinden gizli değildir. Bundan ne daha küçüğü ne de daha büyüğü yoktur ki..)⁷⁵⁴ âyet-i kerîmedeki أَكْبَرَ ve أَصْغَرَ kelimelerinin okunuşuyla ilgi şu açıklamaları yapmıştır:

Âyette أَكْبَرَ ve أَصْغَرَ kelimeleri merfû okunduğunda لَا يَعْزُبُ عَنْهُ أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ (Ondan, ne bundan daha küçüğü ne de daha büyüğü gizli kalmaz) mânası çıkar. Bazıları ﴿وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ﴾ şeklinde mansûb okumuşlardır. Bu durumda cümlenin anlamı لَا يَعْزُبُ عَنْهُ أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ (Bunlardan ne daha küçüğü ne de daha büyüğü yoktur ki..) şeklinde olur. أَفْعَلُ vezni gayr-i munsarif olduğu için mansûb okunması tercihimdir. Bu kırâat, Arapça bakımından daha güzel, kırâat bakımından daha yaygındır. Biz de bunu tercih ederiz.⁷⁵⁵

Görüldüğü üzere müellif, ism-i tafdilîni gayr-i munsarif bir sıfat olduğunu vurgulamış ve nahiv kurallarına önem verdiği için ﴿وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ﴾ şeklindeki mansûb okuyuşu tercih etmiştir.

⁷⁵¹ en-Nahhâs, İ'rab, I/241; el-Ḳurṭubî, a.g.e., II/233; Ebû Ḥayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî, **Tefsîru'l-baḥri'l-muḥîṭ**, Dâru'l-Fikr, yyy.-1983, I/285; el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/140.

⁷⁵² el-İsrâ (17), 5.

⁷⁵³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 515.

⁷⁵⁴ Yûnus (10), 61.

⁷⁵⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 480.

k) et-Tasğîr

Tasğîr, isimin ikinci harfinden sonra sâkin yâ getirilmek suretiyle türetilmiş müştâk isim olup, küçüklük ve azlık ifade etmek, sevgi göstermek veya hor görmek için kullanılan isimdir. Örneğin دَرَاهِمٌ kelimesinin tasğîri دُرَيْهَمٌ şeklindedir.⁷⁵⁶ el-Ahfeş, ism-i tasğîr için التَّصْغِيرُ ve صَغَّرْتُ ifadelerini kullanmıştır.⁷⁵⁷

Müellif, Me‘âni'l-Ḳur‘ân’daki ism-i tasğîrle ilgili örnekleri genel olarak kelimedeki zâid harfleri tespit etmede bir yöntem olarak kullanmaktadır.⁷⁵⁸ Özellikle, hemze-i kat’ ile hemze-i vaslî ayırt etmede bu yöntemi tavsiye ettiğini görmekteyiz. Müellifimize göre, eğer isimlerin başındaki elif, söz konusu kelime ism-i tasğîr yapıldığında düşüyorsa hemze-i vaslî olduğundandır. Düşmezse hemze-i kat’ olduğunun delilidir. Örneğin اسْمٌ kelimesini, سُمِّيَ şeklinde ism-i tasğîr yaptığımızda elif düşmektedir. Bu oradaki elifin hemze-i vaslî olduğuna delâlet eder. أَحَدٌ kelimesi, أَحَيْدٌ şeklinde ism-i tasğîr yapıldığında elif düşmez. Bu da onun hemze-i kat’ olduğunun delilidir.⁷⁵⁹ el-Ahfeş, دَهَاقِينُ ve مَسَاكِينُ gibi kelimelerin sonundaki nûn’un kelimenin aslından olup olmadığını anlamak için de bu kelimeleri ism-i tasğîr yapmıştır. İsm-i tasğîr yapıldığında nûn harfi düşmüyorsa bu onun zâid olmadığını delilidir. Nitekim söz konusu kelimelerin ism-i tasğîri مُسَيِّكِينَ ve دُهَيْقِينَ şeklindedir.⁷⁶⁰

Müellif, Me‘âni'l-Ḳur‘ân’da birçok yerde isimlerin ism-i tasğîrini bizzat yaparak göstermiştir. Örneğin امْرُؤٌ kelimesini مَرْيَةٌ şeklinde; bu kelimenin müennesi olan امْرَأَةٌ kelimesini de مَرْيَةٌ şeklinde ism-i tasğîre çevirmiştir. Sayılardan, اثنى عشرٌ terkiibini ثنِيًا عشرٌ şeklinde; bunun müennesi olan اثنتا عشرةً terkiibini de ثنِيًا عشرًا şeklinde, اثنى عشرٌ kelimesini de ثنِيًا عشرٌ şeklinde değiştirmiştir.⁷⁶¹ أَحَدٌ kelimesini أَحَيْدٌ şeklinde, müennesi olan اِحْدَى

⁷⁵⁶ İbn ‘Aqîl, a.g.e., II/477-478; Bâbetî, a.g.e., I/343; Ya‘qûb, *Mevsû‘atu’n-naḥv*, s. 252.

⁷⁵⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 125, 129, 179, 392.

⁷⁵⁸ a.e., s. 125, 129, 179, 180, 392.

⁷⁵⁹ a.e., s. 125, 129, 179, 392.

⁷⁶⁰ a.e., s. 137.

⁷⁶¹ a.e., s. 125-126.

kelimesini de أَحْيَدَى şeklinde ism-i tasğîr yapmıştır.⁷⁶² أَنْدَادُ kelimesini أَنْيَدَادُ şeklinde ism-i tasğîr yapmak suretiyle çoğulların ism-i tasğîrine örnek vermiştir.⁷⁶³

el-Ahfeş, birden fazla ism-i tasğîri olan kelimeleri de zikretmiştir. Örneğin أَبَا kelimesinin ism-i tasğîrinin أَبِيَّنا، أَبِيَّانِ ve أَبِيُّونَ şeklinde olduğunu, الأَبْنَاءُ kelimesinin ism-i tasğîrinin de أَبِيْنَاءُ ve أَبِيْنُونُ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁴

1) İsm-i Mekân ve İsm-i Zamân

İsm-i mekân ve ism-i zamân, bir fiilin vukû bulduğu yeri ve zamanı gösteren, fiilden türetilmiş isimdir.⁷⁶⁵ el-Ahfeş ism-i mekân için الْمَكَانُ⁷⁶⁶ ve الْمَوْضِعُ⁷⁶⁷ kelimelerini kullanmıştır. İsm-i zamân için de الْمَصْدَرُ demmiştir.⁷⁶⁸

Fiilin muzarisi يَفْعَلُ (şeklinde ‘ayın’ın kesresiyle) olanların ism-i mekânı da مَفْعَلٌ şeklinde ‘ayın’ın kesresiyle düzeltilirler.⁷⁶⁹ أَذْخَلَ fiilinin ism-i mekânı مُدْخَلٌ şeklinde yapılır. Nitekim أَيْسَرَ'nin ism-i mekânı da مُوسِرٌ şeklinde yapılır.⁷⁷⁰

(1) el-Ahfeş, ﴿أَيْنَ الْمَفْرُ﴾ (Nereye kaçmalı.)⁷⁷¹ âyet-i kerîmesindeki الْمَفْرُ kelimesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki bu kelime، الْفِرَارُ (kaçış) anlamına bir masdardır. Çünkü مَفْعَلٌ kipindeki bu tip kelimeler masdar olurlar. İsm-i mekân kastedilirse مَفْرٌ (Kaçış yeri) şeklinde (fâ'nın kesresiyle) söylenmesi lazım. Çünkü muzârîsi يَفْعَلُ olanlar، kesreyle مَفْعَلٌ olurlar. Örneğin، “dövüldüğü” yeri kastettiğimizde مَضْرَبٌ deriz. Nitekim yukarıdaki âyeti (ism-i mekân kabul edenler) ﴿أَيْنَ الْمَفْرُ﴾ (Kaçış yeri nerede) şeklinde okumuşlardır.⁷⁷²

⁷⁶² a.e., s. 129.

⁷⁶³ a.e., s. 180.

⁷⁶⁴ a.e., s. 129.

⁷⁶⁵ Ya' kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 76.

⁷⁶⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 611.

⁷⁶⁷ a.e., s. 370.

⁷⁶⁸ a.e., s. 629.

⁷⁶⁹ a.e., s. 611.

⁷⁷⁰ a.e., s. 326.

⁷⁷¹ el-Ḳıyâme (75), 10.

⁷⁷² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 611.

m) Müzekker ve Müennes

1-Müzekker ve Müennes İle İlgili Kullandığı İstılahlar: el-Ahfeş, müzekker ve müennes için ⁷⁷⁹يَذَكِّرُ وَيُؤَنِّتُ, ⁷⁸⁰تَأْنِيْتُ, ⁷⁸¹تَذَكِيرٌ, ⁷⁸²مَذَكَّرٌ ve ⁷⁸³مُؤَنِّتٌ kavramlarını kullanmıştır. Müenneslik alâmeti olan yuvarlak tâ (ة) için de ⁷⁸⁴الْهَاءُ ifadesini kullanmıştır. Fiillerdeki müennesliği belirten nûn için de ⁷⁸⁵نُونُ الْأَسْمِ الْمَضْمَرِ demiştir.

2-Müzekker ve Müennes İle İlgili Açıklamaları: el-Ahfeş'e göre سَادَتْنَا kelimesindeki tâ harfi aslında hâ olup, bir sonraki harfe bitişmesi sebebiyle tâ'ya çevrilmiştir. Nitekim sükut halinde olduğunda, رَأَيْتُ سَادَهُ cümlesinde olduğu gibi hâ'ya çevrilmektedir.⁷⁸⁶

Müellifimize göre cins ismini müzekker kabul eden Araplar olduğu gibi, müennes sayan Araplar da vardır. Bu sebeple söz konusu kelimeler âyetlerde bazen müennes bazen de müzekker kullanılmıştır.⁷⁸⁷ Aynı şekilde, نَفْسٌ kelimesi hem müzekker hem de müennes yapılabilmektedir.⁷⁸⁸

İsm-i mef'ûl anlamında olan ⁷⁸⁹فَعِيلٌ ve ⁷⁸⁹صَرِيحٌ gibi kelimeleri müennes yapmak için sonlarına yumru tâ eklenmez. (Bunlar her iki cins için de kullanılabilen kelimeler olduğundan) müennes kastedildiğinde ⁷⁸⁹هِيَ أَكِيلٌ ve ⁷⁸⁹هِيَ نَطِيحٌ denilebilir.

Müellifimize göre ⁷⁸⁹صَوَاعٌ kelimesinin hem müzekker, hem de müennes kabul edilmesinin sebebi ⁷⁸⁹السَّعْيَاةُ kastedilmiş olmasındandır. Bu iki kelime tek kelime gibidir.

---

⁷⁷⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 221.

⁷⁸⁰ a.e., s. 221, 261, 275, 576.

⁷⁸¹ a.e., s. 221, 576.

⁷⁸² a.e., s. 236, 547, 576.

⁷⁸³ a.e., s. 261, 275, 546.

⁷⁸⁴ a.e., s. 261, 386, 464.

⁷⁸⁵ a.e., s. 449.

⁷⁸⁶ a.e., s. 181.

⁷⁸⁷ a.e., s. 237.

⁷⁸⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 514.

⁷⁸⁹ a.e., s. 386.

Aynı şekilde التَّوْبُ kelimesi الْمُلْحَفَةُ kelimesiyle aynı sayıldığı için müennes ve müzekker yapılabilmektedir.⁷⁹⁰

﴿وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ﴾ (Kimseden herhangi bir şefaath kabul edilmeyecek)⁷⁹¹ âyetinde olduğu gibi, müennes isimle fiilinın arası açılınca (birbirinden ayrı düşünce) fiilini müzekker yapmak daha güzeldir. Ancak bu, insanlarda ve ona benzeyen âkıllerde güzel değildir. Çünkü âkıllerde müzekkerlik ve müenneslik iki cinsin ayırımını yapmak için kullanılmaktadır. Örneğin الرَّجُلُ ve الْمَرْأَةُ arasında gerçekte ayırt edilmesi gereken cinsiyet farkı vardır. Bütün âkıller الرَّجُلُ ve الْمَرْأَةُ (kadın ve erkek) gibi birbirinden farklıdır. Ancak الأَرْضُ ve الْجِدَارُ gibi cansızlarda gerçekte cinsiyet ayırımı yoktur. Bütün gayr-i âkıller cansızlara benzerler. Bununla beraber yukarıdaki uygulama insanlar için de yapılmıştır. Bazılarının حَضَرَ الْقَاضِيَّ امْرَأَةً (Kadıya bir kadın geldi.) dediği ifade olunmaktadır.⁷⁹²

Çoğulların cinsiyetlerinde de, cansız tekil gibi anlam farkı yoktur. Bu sebeple onlar müennes de yapılabirler müzekker de. Örneğin هِيَ الرَّجَالُ ve هِيَ الْقَوْمُ denilebilir. Ancak, cansızların (gayr-i âkıllerin) cemilerini müzekker yapmak güzel değildir. Çünkü onların tamamı müennestir. Bunun için هِيَ الْحَمِيرُ denir, هُمْ denmez. أَوْلِيكَ türündeki kelimeler ise hem müzekker hem de müennesler için kullanılabildiğinden أَوْلِيكَ الْحَمِيرُ denilebilir.⁷⁹³

Bazı müennesler, müzekkere muzâf olduklarında müzekkere çevrilirler. Bazı müzekkerler de müennese muzâf olduğunda müennese çevrilirler. Şairin dediği gibi:

وَتَشْرِقُ بِالْقَوْلِ الَّذِي قَدْ أَدْعَتْهُ   كَمَا شَرِقَتْ صَدْرُ الْقَنَاةِ مِنَ الدَّمِ

⁷⁹⁰ a.e., s. 498-499; صَوَاعُ kelimesi kendisiyle su içilen ve tartı yapılan kap demektir. Hem müzekker hem de müennes olarak kullanılmaktadır. bk. ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Ḳur'ân ve i'râbuhu*, III/120; er-Râğib el-İşfahânî, *Mufredât el-fâz*, s. 499; İbn Manzûr, a.g.e., VII/442.

⁷⁹¹ el-Bağara (2), 48.

⁷⁹² el-Aḥfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 220-221.

⁷⁹³ a.e., s. 221-222.

(Mızrağın ucu kandan kıpkırmızı olduğu gibi, her tarafa yaydığın söz [sır] boğazına tıkanı [nefes alamadın ve mızrağın kanlı ucu gibi kıpkırmızı oldun].)⁷⁹⁴

Bir başka şair de,

لَمَّا رَأَى مَتْنَ السَّمَاءِ انْقَدَّتْ

(Göğün ortasının yarıldığını gördüğünde..)⁷⁹⁵

demmiştir.⁷⁹⁶

Görüldüğü üzere, Birinci beyitte, *صَدْرُ* kelimesi müzekker odluğu halde, müennese muzâf olduğu için fiil *شَرِقَتْ* şeklinde müennes yapılmıştır. İkinci beyitte de *مَتْنٌ* kelimesi müzekker olduğu halde, müennes kabul edilen bir isme muzâf olduğu için, onunla ilgili olan *انْقَدَّتْ* fiili müennes yapılmıştır.

Müellifimize göre hakiki müennesler müzekker kelimelerle isimlendirildiğinde gayr-i munsarif olurlar. Örneğin *هِنْدٌ* ve *جُمْلٌ* gibi müenneslerin gayr-i munsarif kabul edilmesinin sebebi budur.⁷⁹⁷

3-Müzekker ve Müennes İle İlgili Örnekler:

(1) el-Ahfeş, ﴿يُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ﴾ (Kocayla karısının arasını açacak şeyler..)⁷⁹⁸

âyet-i kerîmedeki *زَوْجٌ* kelimesinin cinsiyetiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Âyettekilerin her biri *زَوْجٌ*'dir. Kadın da *زَوْجٌ*'dir, erkek de. Yani *هِيَ زَوْجٌ* da denebilir, *هُوَ زَوْجٌ* da

⁷⁹⁴ Bu beyit, Câhiliye devri şairlerinden olan el-A'şâ Meymûn b. Kays'a aittir. Yaklaşık m. 565 yılında doğan el-A'şâ, m. 625-630 yıllarında Müslüman olamadan vefat etmiştir. bk. el-A'şâ Meymûn b. Kays, **Dîvânü'l-A'şâ el-Kebîr Meymûn b. Kays**, şrh. Muhammed Ahmed Kâsim, el-Mektebu'l-İslâmiyyu, Beyrut-1994, s. 364; Süleyman Tülücü, "A'şâ, Meymûn b. Kays", DİA, İstanbul-1991, III/54-545.

⁷⁹⁵ Bu beyit, el-^c Accâc'ın Ebû Hureyre (r.a.)'ye okuduğu şiirin bir mısrasıdır. Ru'be b. el-^c Accâc olarak bilinen Abdullah b. Ru'be "Abdullah eṭ-Ṭavîl" (Uzun Abdullah) lakabıyla da anılmaktadır. Hıristiyan şairlerden olan el-^c Accâc'ın İslâm'a döndüğü bilinmektedir. Basra'da yaşamış, h. 90 yılı dolaylarında vefat etmiştir. bk. Louis el-Yesû'î Şeyho (Cheikho), **Kitâb şu'arâi'n-Naşrâniyye ba'de'l-İslâm**, İprimerie Catholique, Beyrut-1924, s. 228-231.

⁷⁹⁶ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 546-547.

⁷⁹⁷ a.e., s. 144.

⁷⁹⁸ el-Bağara (2), 102.

denebilir. Aynı şekilde هُوَ زَوْجُهَا da denir. Nitekim âyette ﴿وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾ (Eşini de ondan var etti)⁷⁹⁹ derken kadını kastetmektedir.⁸⁰⁰

Ebū ‘Ubeyde de اَزْوَاجٌ kelimesinin tekili olan زَوْجٌ kelimesinin hem erkek hem de dişi için kullanıldığını söylemiş ve delil olarak ﴿وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾ (Biz: Ey Adem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin dedik.)⁸⁰¹ âyetindeki وَزَوْجُكَ ifadesinin müennes için kullanılmasını göstermiştir.⁸⁰²

(2) el-Ahfeş, ﴿تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ﴾ (Her emzikli kadın emzirdiğini unuttur.)⁸⁰³ âyet-i kerîmedeki مُرْضِعَةٍ kelimesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: Bu kelime ile masdar kastedilmiştir. Eğer ism-i fâili kastetseydi مُرْضِعٌ derdi. Çünkü مُفْعَلٌ ve فَاعِلٌ kipindeki ism-i fâiller dişi ile ilgili (müennes) olduklarında “yuvarlak tâ” olmadan söylenir. Örneğin طَالِقٌ ve طَامِتٌ فَادِكٌ, حَائِضٌ, حَامِلٌ, مُشْدِنٌ, مُوقِرٌ, مُقْرِبٌ kelimeleri bunlardandır.⁸⁰⁴

el-Enbārî söz konusu kelimeleri ism-i fâil ile sınırlamamış, kadına ait olan bütün sıfatların yuvarlak tâ’siz yazılabileceğini ifade etmiştir.⁸⁰⁵

(3) Müellif, ﴿كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا﴾ (Herkes kendi nefsinden dolayı mücadelede bulunur)⁸⁰⁶ âyet-i kerîmedeki نَفْسٍ kelimesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Buradaki نَفْسٍ insan demektir. Müennes yapılmıştır, çünkü hem müzekker hem de müennes yapılabilmektedir. Örneğin, مَا جَاءَنِي نَفْسٌ وَاحِدَةٌ (Bana hiçbir kadın gelmedi) ve مَا جَاءَنِي نَفْسٌ وَاحِدَةٌ (Bana hiçbir kimse gelmedi) denilebilmektedir.⁸⁰⁷

⁷⁹⁹ el-A‘ rāf (7), 189.

⁸⁰⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 276, 426.

⁸⁰¹ el-Bağara (2), 35.

⁸⁰² Ebū ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Muşennā et-Teymī, *Mecāzu’l-Ḳur‘ān*, thk. Muhammed Fuat Sezgin, Muessese er-Risāle, Beyrut-1981, I/35.

⁸⁰³ el-Ḥacc (22), 2.

⁸⁰⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 539.

⁸⁰⁵ Ebu’l-Berekāt Kemāluddīn ‘Abdurrahmān b. Muhammed el-Enbārī, *el-Bulğa fi’l-farḳ beyne’l-muzekker ve’l-muennes*, thk. Ramazān ‘Abduttevāb, Dāru’l-Kutub, yyy.-1970, s. 83-84.

⁸⁰⁶ en-Nahl (16), 111.

⁸⁰⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 514.

(4) Müellif, ﴿كَذَٰلِكَ اللَّهُ﴾ (İşte böyledir, Allah..) ⁸⁰⁸ âyet-i kerîmedeki kâf zamiriyle ilgili şunları anlatmıştır: Muhatap kadın olduğu için kef'i kesreli yapmıştır. Eğer kef erkek için olsaydı fethalı olurdu. Nitekim, ﴿وَاسْتَغْفِرِي لِذَنبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ﴾ (Sen de günahının affını dile! Çünkü sen günahkârlardan oldun) ⁸⁰⁹ âyetindeki kefler de müennes içindir. ⁸¹⁰

(5) Müellifimiz, ﴿وَأَتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ﴾ (Ona içinde hidâyet ve nur olan İncili verdik.) ⁸¹¹ âyet-i kerîmesindeki الْإِنجِيلُ kelimesine bazılarının هُوَ الْإِنجِيلُ , bazılarının da هِيَ الْإِنجِيلُ demesinin sebebini الْإِنجِيلُ'den kastedilen mâna olduğunu ifade etmiştir. Muzekker yapanlar كِتَابٌ mânasını kastettiklerinden müzekker yapmışlardır. el-Ahfeş, bu şekilde mâna kastedilerek cinsiyetin belirlenebileceğini ifade etmiş ve şu âyeti örnek vermiştir: ﴿وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ... فَرَزُوا لَهُمْ مِنْهُ﴾ ([Miras] taksiminde, yakınlar... bulunursa, ondan onlara da verin) ⁸¹² âyette مِنْهُ ifadesiyle الْقِسْمَةَ kastedilmektedir. Halbuki الْقِسْمَةَ müennestir. İşte bunun sebebi müennes olan bu kelimeyi değil müzekker olan mânayı kastetmesidir. Burada الْقِسْمَةَ kelimesinin arkasındaki mâna الْمِيرَاثُ ve الْمَالُ'dır. ⁸¹³

İbn Manzûr, الْإِنجِيلُ kelimesini müennes sayanların الصَّحِيفَةُ'yi kastettiklerini, müzekker kabul edenlerin de الْكِتَابُ'ı kastettiklerini söyleyerek bir bakıma el-Ahfeş'in bu husutaki izahını tamamlamıştır. ⁸¹⁴

n) Tesniye

el-Ahfeş, tesniyenin alâmetleriyle ilgi şunları anlatmıştır: Kelimenin tesniye olması için sonuna elifle nûn veya yâ ile nûn eklenir. Bu harfler zâid oldukları için kelimeye hiçbir değişiklik yapmazlar. Tesniyenin nûn'u her zaman esreli olur. Tesniyelerde nûn'dan önceki harfin elif olması merfûluk alâmetidir. Söz konusu harf yâ

⁸⁰⁸ Āl-i 'İmrân (3), 47.

⁸⁰⁹ Yûsuf (12), 29.

⁸¹⁰ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 342.

⁸¹¹ el-Māide (5), 46.

⁸¹² en-Nisâ (4), 8.

⁸¹³ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 395.

⁸¹⁴ İbn Manzûr, a.g.e., XIV/58.

olursa bu hem cer hem de nasb alâmetidir. Yâ'dan önceki harfin fethalı olması ise cemilerden ayırt edilmesi için tesniyelik alâmetidir. Tesniye yapılmış isim muzâf olduğunda zâid olan nûn düşer.⁸¹⁵

el-Ahfeş, ﴿مَنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾ (Her birinden ikişer eş)⁸¹⁶ âyet-i kerîmedeki زَوْجَيْنِ kelimesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: زَوْجٌ kelimesi hem tekili hem de tesniyeyi kapsar. هُمَا زَوْجَانِ ve هُمَا زَوْجٌ gibi, bu kelime de هُمَا زَوْجَانِ ve هُمَا زَوْجٌ denebilmektedir.⁸¹⁷

o) Cemiler

1-Cemilerle İle İlgili Kullandığı İstılahlar: Müellif, cemilere جَمْعٌ⁸¹⁸, جَمَاعٌ⁸¹⁹, جَمَاعَةٌ⁸²⁰, جَمَاعُهُ⁸²¹ ve الْجَمِيعُ⁸²² demiştir. Cem-i müzekker salim ve onun çoğul ekleri için de جَمَاعَةٌ الْمُدَّكَّرِ⁸²³, يَاءُ الْجَمِيعِ⁸²⁴, يَاءُ الْإِغْرَابِ الَّتِي فِي الْجَمْعِ⁸²⁵, نُونُ الْجَمِيعِ⁸²⁶ ve نُونُ جَمَاعَةٍ⁸²⁷ ifadelerini kullanmıştır. Cem-i müennes salim ve onun çoğul eklerini جَمَاعَةٌ فِي آخِرِهَا تَاءٌ زَائِدَةٌ تَذْهَبُ فِي جَمَاعَةٍ⁸²⁸ ve تَاءُ الْجَمِيعِ الَّتِي لِلتَّائِبِ⁸²⁹ ifadeleriyle anlatmıştır. Cem-i teksîr (Sâlim olmayan çoğullar) için de كَسْرُهَا⁸³¹ demiştir. Müellif müfred için لَفْظٌ وَاحِدٌ⁸³² ifadesini kullanmıştır.

⁸¹⁵ el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 137.

⁸¹⁶ Hūd (11), 40.

⁸¹⁷ el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 276, 426.

⁸¹⁸ a.e., s. 279, 323, 374.

⁸¹⁹ a.e., s. 418.

⁸²⁰ a.e., s. 135, 179, 184, 185, 226, 279, 282, 306, 318, 329, 364, 366, 367, 369, 377, 418, 420, 587.

⁸²¹ a.e., s. 522.

⁸²² a.e., s. 163, 177, 184, 221, 264, 323.

⁸²³ a.e., s. 221.

⁸²⁴ a.e., s. 137, 504.

⁸²⁵ a.e., s. 138.

⁸²⁶ a.e., s. 300.

⁸²⁷ a.e., s. 137.

⁸²⁸ a.e., s. 180.

⁸²⁹ a.e., s. 134-135.

⁸³⁰ a.e., s. 425.

⁸³¹ a.e., s. 538.

⁸³² a.e., s. 587.

2-Cemilerle İlgili Açıklamaları: el-Ahfeş, müzekker salim cemilerle ilgili şunları anlatmıştır: مُسَلِّمُونَ ve صَالِحِينَ kelimelerinde olduğu gibi, nûn'dan önceki harfin vâv olması merfûluk alâmetidir. Nûn'dan önceki harfin yâ olması ise hem mansûb hem de mecrûr olma alâmetidir. Nûn harfinin her zaman fethalı olması ve nûndan önceki yâ harfinin mâkablının kesreli olması ise tesniyeden ayırt edilebilmesi için cemi alâmetidir. Müzekker salim cemilerdeki vâv ile nûn veya yâ ile nûn zâiddir. Tesniyelerdeki gibi kelimenin aslından değildir. Örneğin söz konusu zâidleri düşürüp مُسَلِّمٌ ve صَالِحٌ diyebilmekteyiz. Nitekim muzâf olduklarında tesniyenin nûn'u düştüğü gibi bunlar da düşerler. Ancak شَيْاطِينُ, دَهَائِينَ ve مَسَاكِينُ gibi kelimelerin nûn'u kelimenin aslından olduğu için düşmezler. Nitekim bunlar ism-i tasgîr yapıldıklarında da düşmezler.⁸³³

Müellif aynı kelimenin hem cem-i mükesser hem de cem-i salim olabileceğini ifade etmiştir. Örneğin أَكْبَرُ ism-i tafdili hem أَكْبَرُ hem de أَكْبُرُونَ şeklinde çoğul yapılabilmektedir.⁸³⁴

Müellifimize göre müennes salim cemilerdeki "اَتْ" eki zâiddir. Bu sebeple, kelime tekile çevrildiğinde veya tasgîri yapıldığında söz konusu ek düşer. Örneğin رَأَيْتُ رَيْتُ (Arapların evlerini gördüm) cümlesinde ikinci tâ nin zâid olduğunu رَيْتُ رَيْتُ yaptığımızda söz konusu tâ'nın düşmesinden anlarız. Ancak ﴿لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ﴾ âyetindeki رَفَعُوا kelimesindeki tâ'nın kelimenin aslından olduğunu öğrenmek için رَفَعُوا kelimesini رَفَعُوا şeklinde tasgîr yapmamız yeterlidir. Bu durumda tâ harfi düşmediği için kelimenin aslından olduğu anlaşılır.⁸³⁵

Salim cemilerin i'rabına gelince bunların cer haliyle nasb hali aynıdır. Örneğin, رَأَيْتُ سَادَاتٍ (Beyefendileri gördüm) cümlesinde olduğu gibi mansûb olduğunu belirtmek

---

⁸³³ a.e., s. 137.

⁸³⁴ a.e., s. 424.

⁸³⁵ a.e., s. 180-181.

için de mecrûr yapılıdır. Nitekim müzekker salim cemilerde de *مُسْلِمِينَ* ve *صَالِحِينَ* örneğinde olduğu gibi nasb hali ve cer hali aynı harfle yani yâ harfiyle ifade edilmektedir.⁸³⁶

Müellif, mükesser cemilerin tek bir kipinin olmadığını, çoğul yapıldığında harf artırlıb eksilebileceğini ifade etmiştir. Örneğin, *أَنْفِيَّةٌ* gibi tekili şeddeli olan kelimelerin çoğulu *بُحْتِيَّةٌ-بَحَاتِيٌّ* kelimesinde olduğu gibi (*أَنْفِيٌّ* şeklinde) şeddeli olması gerekirken, şiirde ve konuşmada çok kullanılması sebebiyle tahfif edilerek *أَنْفِيٌّ* şeklinde söylenmiştir. Bu da câizdir.⁸³⁷

أُمَّةٌ kelimesi lafız olarak tekil olup mâna bakımından çoğuldur.⁸³⁸ *الْإِنْسَانُ* kelimesi bazen *نَاسٌ* anlamında kullanılabildiği gibi *الَّذِي* ism-i mevsûlu da bazen çoğul anlamına kullanılmaktadır.⁸³⁹

el-Ahfeş'e göre kelime müfred olduğu halde mâna bakımından çoğul olan sözler vardır. Örneğin *﴿وَيَلِّ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ﴾* (Vay haline, her yalancı ve günahkâr kişinin!)⁸⁴⁰ âyetinde kelimeler müfred olduğu halde çoğul anlamına kullanılmıştır.⁸⁴¹

Müellifimize göre *سَمَاءٌ* (Gök) kelimesi tekildir. Çoğul kastedildiğinde *كُلُّ سَمَاءٍ* (Bütün gök) ifadesi kastedildiği için çoğul sayılmaktadır. O, *سَمَاءٌ* kelimesini *كَيْنٌ* gibi müzekker çoğul sayan müfessirlerin görüşünü Araplardan duymadığı gerekçesiyle pek onaylamamış, tekil olduğu görüşünü tercih etmiştir.⁸⁴²

3-Cemilerle İlgili Örnekler:

(1) el-Ahfeş, *﴿وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثَّقَالَ﴾* (Ağır bulutları meydana getirir.)⁸⁴³ âyet-i kerîmesindeki *السَّحَابِ* kelimesinin mâna bakımından çoğul olduğunu söyleyerek bunu iki

⁸³⁶ a.e., s. 180-181.

⁸³⁷ a.e., s. 251.

⁸³⁸ a.e., s. 349.

⁸³⁹ a.e., s. 177.

⁸⁴⁰ el-Câsiye (45), 7.

⁸⁴¹ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Şur'ân*, s. 237, 587.

⁸⁴² a.e., s. 184-185.

⁸⁴³ er-Ra'd (13), 12.

örnekle vuzuha kavuşturmuştur: Biri, ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ﴾ (Onlardan sana bakan vardır.)⁸⁴⁴ âyetinde مَنْ kelimesinin lafzına esasen يَنْظُرُ fiilini tekil kullanmıştır. Diğerindeyse ﴿وَمِنْهُمْ﴾⁸⁴⁵ âyetindeki مَنْ kelimesinin mânasını esas aldığı için يَسْتَمِعُونَ filini çoğul kullanmıştır.⁸⁴⁶

(2) Müellif, ﴿وَوَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ﴾ (Bulutla sizi gölgelendirdik.)⁸⁴⁷ âyet-i kerîmesini tefsir ederken şu açıklamayı yapmıştır: Nasıl ki, سَحَابٌ kelimesinin tekili سَحَابَةٌ şeklinde yapılmaktadır, öyle de âyetteki الْغَمَامُ kelimesinin tekili غَمَامَةٌ şeklinde yapılmaktadır.⁸⁴⁸

(3) el-Ahfeş, ﴿لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ﴾ (Kendisinde ne alışveriş ne de dostlu bulunan)⁸⁴⁹ âyet-i kerîmesindeki خِلَالَ kelimesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki خِلَالَ ifadesi الْخِلَالَةُ'nin çoğuludur. Nitekim جَلَّةٌ kelimesinin çoğulu جَلَالٌ, قُلَّةٌ kelimesinin çoğulu da قِلَالٌ'dır. Bununla beraber خِلَالَ kelimesini خَالَلْتُ fiilinin masdarı kabul edebilirsiniz. Nitekim bu fiilin masdarı ancak فِعَالٌ ve مُفَاعَلَةٌ şeklinde olur.⁸⁵⁰

p) İsmu'l-Cem

İsmu'l-cem, kendi lafızlarından müfrede sahip olmayan cemilerdir. Mesela, الإِبِلُ (deve) çoğuldur, tekili نَاقَةٌ veya بَعِيرٌ'dir.⁸⁵¹ Müellif, Me'âni'l-Ḳur'ân'da ismu'l-cem için جَمَاعَةٌ لَيْسَ لَهَا وَاحِدٌ,⁸⁵² جَمَاعٌ عَلَيَّ غَيْرٍ وَاحِدٍ,⁸⁵³ جَمَاعٌ عَلَيَّ غَيْرٍ وَاحِدٍ,⁸⁵⁴ جَمَاعَةٌ لَيْسَ لَهَا وَاحِدٌ ve جَمَاعَةٌ لَيْسَ لَهَا وَاحِدٌ⁸⁵⁵ ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerin ortak özelliği her ne kadar 'tekili olmayan çoğul' olsa da, el-Ahfeş'e göre ismu'l-cemlerin aslında tekili vardır.

⁸⁴⁴ Yûnus (10), 43.

⁸⁴⁵ Yûnus (10), 42.

⁸⁴⁶ el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 237.

⁸⁴⁷ el-Bakara (2), 57.

⁸⁴⁸ el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 226.

⁸⁴⁹ İbrâhîm, 31.

⁸⁵⁰ el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 505.

⁸⁵¹ Hüseyin Küçükkalay, a.g.e., s. 300.

⁸⁵² el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 408.

⁸⁵³ a.e., s. 551.

⁸⁵⁴ a.e., s. 426.

⁸⁵⁵ a.e., s. 497.

⁸⁵⁶ a.e., s. 629.

Ancak bu tekiler ne konuşulmakta ne de kullanılmaktadır.⁸⁵⁷ Konu ile ilgili örneklere bakacak olursa:

(1) el-Ahfeş, ﴿وَوَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوى﴾ (Bulutla sizi gölgelendirdik, size kudret helvası ve bıldırcın indirdik)⁸⁵⁸ âyet-i kerîmesinde geçen السَّلْوى kelimesiyle ilgili şunları açıklamıştır: Âyetteki السَّلْوى, bir kuş çeşidi olup tekili duyulmamıştır. دَفْلَى ve سَلَامَى kelimeleri hem çoğul hem de tekil için kullanıldığı gibi, السَّلْوى kelimesi de hem çoğul hem de tekil için kullanılmıştır. Bununla beraber, حَبْرِيَّاتٌ kelimesini bazıları حَبْرِيَّاتٌ şeklinde çoğul yaptığı gibi سَلَامِيَّاتٌ kelimesini de سَلَامِيَّاتٌ şeklinde çoğul yapanlar olmuştur. Nitekim شَكَاى kelimesi de hem tekil hem de çoğul için kullanıldığı halde bazıları tekili için شَكَاةٌ demişlerdir.⁸⁵⁹

İbn Manzūr, Lisānu'l-‘Arab’da السَّلْوى kelimesinin anlamını verirken, el-Ahfeş’in yukarıdaki izahını aynen aktarmıştır.⁸⁶⁰

(2) Müellif, ﴿وَنَحْنُ عُصْبَةٌ﴾ (Biz bir topluluk olduğumuz halde)⁸⁶¹ âyet-i kerîmesindeki عُصْبَةٌ ve ilaveten عَصَابَةٌ kelimelerinin قَوْمٌ ve رَهْطٌ gibi ismu’l-cem olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶²

(3) el-Ahfeş, ﴿مِنَ الضَّانِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ﴾ (Koyundan iki ve keçiden iki...)⁸⁶³ âyet-i kerîmesindeki الْمَعْزِ kelimesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Âyetteki الْمَعْزِ kelimesi ismu’l-cemdir. Nitekim الْمَعْزَى kelimesi de öyledir. الْمَوَاعِزُ şeklindeki çoğula gelince bunun tekili الْمَاعِزُ ve الْمَاعِزَةُ’dur.⁸⁶⁴

⁸⁵⁷ a.e., s. 408.

⁸⁵⁸ el-Bakara (2), 57.

⁸⁵⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 226-227.

⁸⁶⁰ İbn Manzūr, a.g.e., VI/352.

⁸⁶¹ Yūsuf (12), 14.

⁸⁶² el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 497.

⁸⁶³ el-En‘ām (6), 143.

⁸⁶⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 426.

(4) ﴿سَدُّغُ الرَّبَابِيَّةِ﴾ (Biz de Zebanileri çağıracağız.)⁸⁶⁵ el-Ahfeş, bu âyette geçen الرَّبَابِيَّةُ kelimesinin tekiliyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Bazıları bu kelimenin tekilinin رَبَابِيٌّ olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da رَبَابٌ olduğunu söylemiştir. Bunu 'Îsâ b. Ömer'den de duydum. Bazıları da رَبَابِيَّةٌ demişlerdir. Ancak Araplar bu şekilde tekiler neredeyse bilmiyorlar. Onu أَبَابِيلٌ (gruplar) gibi ismu'l-cem kabul ediyorlar.⁸⁶⁶

r) Cins İsmi

Cins ismi, cemi mânası ifade edip tekili bir yuvarlak tâ veya nispet yâ'sıyla yapılan isimlerdir.⁸⁶⁷ el-Ahfeş, cins ismi için إِلاَّ الْهَاءُ وَابْنٌ وَابْنٌ وَابْنٌ وَابْنٌ ve لَيْسَ بَيْنَ الْوَاحِدِ لَيْسَ بَيْنَ الْوَاحِدِ⁸⁶⁸ ifadelerini kullanmıştır.⁸⁶⁹

(1) el-Ahfeş, ﴿إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهُ عَلَيْنَا﴾ (Sığırlar, bizce birbirine benzemektedir.)⁸⁷⁰ âyet-i kerîmesindeki cins ismi olan الْبَقَرَ kelimesinin müzekker yapıldığını söylemiş ve farklı kırâatlerde müennes yapanların da olduğunu ifade etmiştir. Örneğin ilgili fiili تَشَابَهُ şeklinde okuyanlar الْبَقَرَ kelimesini müennes yapmışlardır. التَّمْرُ ve التُّسْرُ kelimeleri de aynı şekilde müzekker ve müennes olabilmektedir.⁸⁷¹

(2) Müellif, ﴿التَّخْلُ بِاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ﴾ (Tomurcukları birbiri üstüne girmiş, uzun boylu hurma ağaçları [yetiştirdik].)⁸⁷² âyet-i kerîmesindeki التَّخْلُ kelimesinin müennes kabul edildiğini söylemiş ve bu şekilde bir uygulamanın cins ismi münnes sayan Arapların lehçesinde olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷³

⁸⁶⁵ el-^c Alağ, 18.

⁸⁶⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-^c Kur'ân*, s. 629.

⁸⁶⁷ Örneğin, شَجْرٌ çoğuldur (cins isimdir), شَجْرَةٌ onun tekilidir; عَرَبٌ çoğuldur (cins isimdir), عَرَبِيٌّ onun tekilidir. bk. Bâbeti, a.g.e., I/108.

⁸⁶⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-^c Kur'ân*, s. 513.

⁸⁶⁹ a.e., s. 237.

⁸⁷⁰ el-Bağara (2), 70.

⁸⁷¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-^c Kur'ân*, s. 237.

⁸⁷² Kâf (50), 10.

⁸⁷³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-^c Kur'ân*, s. 237.

(3) Müellif, ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُرْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ﴾ (Görmez misin ki Allah bir takım bulutları sürer, sonra onları bir araya getirir.)⁸⁷⁴ âyet-i kerîmesindeki سَحَابًا kelimesinin, cins ismini müzekker kabul eden Arapların uygulaması esas alınarak müzekker yaptığını ifade etmiştir.⁸⁷⁵

(4) Müellif, ﴿فَشَارِبُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ. فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ..﴾ (Karnlarınızı onunla dolduracaksınız. Üstüne de [kaynar sudan] içeceksiniz.)⁸⁷⁶ âyet-i kerîmeleriyle ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki مِنْهَا zamiri ile الشَّجَرُ kastedilmiştir. Burada müennes zamir ile ifade edildiği halde daha sonra عَلَيْهِ (müzekker zamiri) ile ifade edilmesinin sebebi, الشَّجَرُ kelimesinin müennes ve müzekker yapılabilesidir. Ayrıca, söz konusu kelimenin müennes yapılmasının sebebi الشَّجَرُ'in bazen çoğulu ifade etmesidir. Örneğin Araplar, نَبَتَتْ قَبْلَنَا شَجَرَةً (Yanımızda acı ağaçlar ve kötü bitkiler bitti) derken çoğulu kastederler.⁸⁷⁷

Misallerde görüldüğü üzere cins isimleri Arapların bir kısmı müzekker, bir kısmı da müennes kabul etmişlerdir. el-Ahfeş, müennes yapanların Hicâz halkı olduğunu, diğer Arapların müzekker yaptığını da söylemiştir.⁸⁷⁸ Netice olarak, cins isimlerin hem müennes hem de müzekker olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim el-Enbârî, cins isimlerinin hem müzekker hem de müennes olmasının câiz olduğunu söylemiştir.⁸⁷⁹

s) Cem-i Killet

Cem-i killet, azınlık çoğulu demektir. Bununla, sayıları üçten dokuza kadar olan çoğul nevi kastedilmektedir.⁸⁸⁰ Müellif cem-i killet için الْعِدَدِ عَلَيَّ اذْنِي الْجَمْعِ⁸⁸¹ ifadesini kullanmıştır.

⁸⁷⁴ en-Nür (24), 43.

⁸⁷⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 237.

⁸⁷⁶ el-Vâkı' a (56), 53, 54.

⁸⁷⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 590.

⁸⁷⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 237, 513.

⁸⁷⁹ el-Enbârî, el-Bulğa, s. 83.

⁸⁸⁰ Ya' kûb, *Mevsû'atu'n-naĥv*, s. 300.

⁸⁸¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 462.

(1) el-Ahfeş, ﴿فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ﴾ (Haram aylar çıkınca)⁸⁸² âyet-i kerîmedeki *الْأَشْهُرُ* kelimesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Bu kelime cem-i killet yapılmıştır. Çünkü buradaki çoğul sayısı dördtür. *أَشْهُرٌ* kipi ise üç ile on arasındaki sayıları içine almaktadır. Bunun üstündeki çoğul için *شُهُورٌ* kipi kullanılmaktadır.⁸⁸³

t) Cem'u'l-Cem Sigaları

Cem'u'l-cem, cem-i mükesserin cemisidir. Örneğin *ظَفْرٌ* kelimesinin cemi mükesseri olan *أَطْفَارٌ* ibaresinin bir daha çoğul yapılarak *أَطَافِيرٌ* şeklini almasıdır. Kıyâsî olmayıp semâîdir.⁸⁸⁴ Müellif, cem'u'l-cem için *إِلَّا جَمِيعًا*⁸⁸⁵ ve *يَكُونُ لِلْوَّاحِدِ*⁸⁸⁶ ifadelerini kullanmıştır.

(1) el-Ahfeş, ﴿فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ﴾ (Bir çok yerlerde)⁸⁸⁷ âyet-i kerîmesindeki *مَوَاطِنَ* kelimesi cem'u'l-cem kipinde olduğu için Arapların onu gayr-i munsarif yaptığını ifade etmiştir. Müellif, ﴿مَحَارِبَ وَتَمَائِيلَ﴾ (Kaleler ve heykeller)⁸⁸⁸ ve ﴿مَسَاجِدَ﴾ (heykeller)⁸⁸⁹ âyetlerini de cem'u'l-cem veznindeki kelimelere örnek olarak zikretmiştir.⁸⁹⁰

(2) el-Ahfeş, ﴿أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾ (Eskilerin masalları)⁸⁹¹ âyet-i kerîmesinde geçen *أَسَاطِيرُ* kelimesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Bazıları bu kelimenin tekilini *أُسْطُورَةٌ* demişler. Bazıları da *أَسْطَارَةٌ* demişlerdir. Ben bu kelimenin *عَبَادِيلُ*, *مَدَاكِيرُ* ve *أَبَائِيلُ* gibi cem'u'l-cem olduğunu düşünüyorum. Bazıları *أَبَائِيلُ*'in tekilini *إِبِيلٌ* demişlerdir. Bazıları da *عَجْوَلٌ* kelimesinin veznini esas alarak *أَبَائِيلُ*'in tekilini *إِبْوَلٌ* demişler. Onlar, *الشَّمَاظِطُ* kelimesinin tekilini de *شِمَطَاطٌ* demişlerdir. Ben, Arapların böyle bir tekili bilmediklerini gördüm.

⁸⁸² et-Tevbe (9), 5.

⁸⁸³ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 462.

⁸⁸⁴ Ya' kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 313; Bâbetî, a.g.e., I/417.

⁸⁸⁵ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 409.

⁸⁸⁶ a.e., s. 464.

⁸⁸⁷ et-Tevbe (9), 25.

⁸⁸⁸ Sebe' (34), 13.

⁸⁸⁹ el-Baḳara (2), 114.

⁸⁹⁰ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 464.

⁸⁹¹ el-En'âm (6), 25.

Bütün bunların tekili vardır ancak kullanılmıyor. Örneğin fasih Arapların *أَرْسَلَ إِلَيْهِ أَبَائِي* (Develerini toplu olarak gönderdi) dediğini duydum. Yani çoğulu kastediyorlar, tekilini değil. Kimse o tekil kelimelerle konuşmuyor. Çünkü bunlar cem'u'l-cemdirler.⁸⁹²

3) Diğerleri

a) Harf-i Ta'rif

el-Ahfeş, isimlerin başına gelen ve belirtme edatı olarak bilinen harf-i ta'rif (elif lââm takısı) için *الْأَلْفُ وَاللَّامُ*⁸⁹³ ve *الْأَلْفُ وَاللَّامُ الرَّائِدَتَانِ*⁸⁹⁴ ifadelerini kullanmıştır. Buradaki "zâid" kelimesini, günümüz terminolojisindeki üç çeşit elif lââm takısından birisi olan "el ez-zâid"⁸⁹⁵ anlamına değil, "kelimenin aslından olmayan" mânasına kullandığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, daha sonralar belirginlik kazanmış olan "zâid elif lââm takısı"nın müellif *كَأَنَّهُمْ لَمْ يَدْخُلُوا الْأَلْفَ وَاللَّامَ*⁸⁹⁶ ifadesiyle tanımlamıştır. İlaveten *مَا فِيهِ الْأَلْفُ وَاللَّامُ*⁸⁹⁷ ve *الْمَعْرِفَةُ*⁸⁹⁸ kelimeleriyle de müellifimizin "marife"yi kastettiği anlaşılmaktadır. el-Ahfeş, konuyla ilgili aşağıdaki açıklamaları yapmıştır:

İsimlerin önündeki elif ve lââm zâiddir. Bu sebeple bir önceki sözle birleştiğinde elif düşer. Kendisiyle söze başlandığında ise diğer eliflerden ayırt edilebilmesi için ancak fethayla okunur. Bu harfler aynı zamanda *قَدْ* ve *بَلْ* gibi tek harftirler. Önünde elif lââm bulunan bir kelimeye ikinci bir elif lââm ekleyemiyorsanız anlayın ki oradaki elif lââm zâiddir (kelimenin aslından değildir). Örneğin *اللَّهُ وَاللَّيِّ، أَلَّتِي، الْعَالَمِينَ، الْحَمْدُ لِلَّهِ* ve *اللَّهُ* kelimelerine elif lââm ekleyemezsiniz. Bu da onlardaki elif lââm'ın zâid olduğunu gösterir.

---

⁸⁹² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 408-409.

⁸⁹³ a.e., s. 130, 139, 216.

⁸⁹⁴ a.e., s. 130, 201.

⁸⁹⁵ Günümüz nahiv ıstılahında elif lââm (ل) takısı üç grupta incelenmektedir: 1. Harf-i tarif 2. Harf-i zâid 3.

İsm-i mevsûl. Geniş bilgi için bk. Ya'kûb, *Mevsû'atu'n-naĥv*, s.131.

⁸⁹⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 140.

⁸⁹⁷ a.e., s. 140.

⁸⁹⁸ a.e., s. 139, 141, 347.

Bütün bu kelimeler önündeki sözle birleştiğinde başlarındaki elif düşer.⁸⁹⁹ اللَّاتِ (Lât) kelimesindeki elif lâm takısı ise zâid olmasına rağmen elif lâmsız kullanılmaz.⁹⁰⁰

إِلَهَ، أَلْوَاخِ، إِهَامَ ve إِلْقَاءِ sözlerinin başındaki elif ve lâm kelimenin aslından olduğu için bunlara elif lâm takısı eklenebilmektedir. Örneğin الإِلَهُ gibi.⁹⁰¹ Bunların dışında اِلَى ve اَلَّى gibi harfî cerlere elif lâm takısı eklenmez. Çünkü elif lâm takısı sadece isimlere eklenir.⁹⁰²

İsimlerde elif lâm takısıyla tenvin birbirinin yerini doldurmaktadırlar. Bu yüzden birisi olduğunda diğerine gerek kalmamaktadır. Ancak tesniye ve cemi nunlarıyla elif lâm takısı birbirinin yerini tutmamaktadır. Bu sebeple birisinin varlığı diğerinin var olması anlamına gelmez.⁹⁰³

Elif lâm takısının zâid olması ile ilgili olarak el-Ahfeş şunları anlatmıştır: هُمْ فِيهَا terkibi mâna bakımından nekra olduğu halde, zaid olarak elif lâm takısı almıştır. اِنِّي لَأَمْرٌ بِالرَّجُلِ مِثْلِكَ örneğinde olduğu gibi Araplar nekra anlamına marife kullanmışlardır. Burada بِرَجُلٍ مِثْلِكَ şeklinde nekra kastedilmiştir. Çünkü buradaki الرَّجُلِ (adam) kelimesi belirli bir şahısla sınırlandırılmamaktadır. Sınırlandırmak da doğru değildir. Çünkü sınırlandırıldığında مِثْلِكَ sıfat olmayıp bedel olacaktır. اِنِّي لَأَمْرٌ بِرَجُلٍ مِثْلِكَ cümlesi de bu kabildendir.⁹⁰⁴

b) Hemze-i Vasıl

1-Hemze-i Vasıl İle İlgili Kullandığı İstılahlar: Kelimenin başında bulunan ve yalnız yazıldığı zaman okunan, başka kelimedenden sonra geldiğinde okunmadan atlanılan elif veya hemzeye hemze-i vasıl denir.⁹⁰⁵ el-Ahfeş, vasıl hemzesi için اِلْفُ وَصِلٌ⁹⁰⁶, مَوْضُوعٌ⁹⁰⁷

⁸⁹⁹ a.e., s. 130.

⁹⁰⁰ a.e., s. 134.

⁹⁰¹ a.e., s. 131.

⁹⁰² a.e., s. 132.

⁹⁰³ a.e., s. 216.

⁹⁰⁴ a.e., s. 140.

⁹⁰⁵ Ya'küb, *Mevsū'atu'n-naḥv*, s. 13; Bābeti, a.g.e., II/1154.

ve وَصَلَتْ⁹⁰⁸ kelimelerini kullanmıştır. Söze vasıl elifiyle başlamayı لِيَصِلَ الْكَلَامَ⁹⁰⁹ ve حَتَّى يَصِلُوا⁹¹⁰ cümleleriyle ifade etmiştir.

2-Hemze-i Vasıl ile İlgili Açıklamaları: Kelime, ism-i tasğîr yapıldığında başındaki elif düşüyorsa bu vasıl hemzesidir. Vasıl hemzesi, zâid harflerden olup kendisinden sonraki harf sükûn olması sebebiyle söze eklenmiştir. Söz konusu kelimeyle başlanmak istendiğinde sükûnla başlanamadığı için bu elif icat edilmiştir. Önünde vasıl hemzesi bulunan kelime eğer bir önceki kelimeyle birleşirse buradaki vasıl hemzesi okunmaz. Önünde hemze-i vasıl bulunan bütün fiil ve isimler böyledir. ﴿وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ. اهْدِنَا﴾ (Yalnız senden yardım dileriz. Bizi [doğru yola] eriştir.)⁹¹¹ âyetindeki اهْدِنَا kelimesinde olduğu gibi, muzarisi يَهْدِي şeklinde yâ'nın fethasıyla okunan bütün fiillerin önündeki elif hemze-i vasıldır. Nitekim اهْدِنَا fiilinin muzarisi يَهْدِي şeklinde yâ'nın fethasıyla okunur. ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ﴾ (Onlar dalâleti satın alanlardır.)⁹¹² ve ﴿عَذَابٍ﴾ (Azap) kelimesinde olduğu gibi, muzarisi اَرْكُضُ şeklinde yâ'nın fethasıyla okunan bütün fiillerin önündeki elif hemze-i vasıldır. Nitekim اَرْكُضُ fiilinin muzarisi اَرْكُضُ şeklinde yâ'nın fethasıyla okunur. ﴿...azap ... . Ayağımı yere vur.﴾⁹¹³ âyetlerindeki اَشْتَرُوا ve اَرْكُضُ kelimeleri de böyledir. Bütün bunlardaki illet اسم ve ائْتَيْنِ kelimelerindeki illet gibidir.⁹¹⁴

İsimlerin önündeki elif lâm takısı zâiddir. Bu sebeple önündeki sözle birleştiğinde elif düşer. Ancak istifhâm elifiyle birleştiğinde (iki elif yan yana geldiği için) Araplardan az sayıda insan hariç tahfif etmezler. Örneğin ﴿اللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ﴾ (Size Allah mı izin verdi?)⁹¹⁵, ﴿اللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ (Allah mı daha hayırlı, yoksa O'na koştuğuları ortaklar mı?)⁹¹⁶ ve ﴿الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلَ﴾ (Şimdi mi! Halbuki daha önce isyan etmiştin)⁹¹⁷

⁹⁰⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 126, 128, 130, 131, 135, 191, 238, 477.

⁹⁰⁷ a.e., s. 126, 129, 131, 520.

⁹⁰⁸ a.e., s. 130.

⁹⁰⁹ a.e., s. 477.

⁹¹⁰ a.e., s. 238.

⁹¹¹ el-Fâtiha (1), 5-6.

⁹¹² el-Bağara (2), 16.

⁹¹³ Şâd (38), 41-42.

⁹¹⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 126.

⁹¹⁵ Yûnus (10), 59.

⁹¹⁶ en-Neml (27), 59.

⁹¹⁷ Yûnus (10), 91.

âyetlerinde olduğu gibi tahfif etmezler. İstifhâm edatıyla haberin arasının ayırt edilmesi için uzatırlar. Aksi takdirde, soru sormak maksadıyla «الرَّجُلُ قَالَ كَذَّابًا كَذَّابًا» (Adam şöyle şöyle mi dedi?) dediğinizde, haber verme maksadıyla söylenen «الرَّجُلُ قَالَ كَذَّابًا كَذَّابًا» (Adam şöyle şöyle dedi.) cümlesiyle karışacaktır.⁹¹⁸

Elif lâm takısı dışındaki vasıl eliflerinin yanına istifhâm edatının gelmesi durumunda hemze-i vasıl düşer, istifhâm elifi kalır. Örneğin «أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ» (Kızları oğullara tercih mi etmiş?)⁹¹⁹ ve «أَفْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ» (Acaba o, yalan yere Allah'a iftira mı etmiştir? Yoksa onda delilik mi var?)⁹²⁰ âyetlerindeki «أَصْطَفَى» ve «أَفْتَرَى» kelimelerinin başındaki vasıl hemzesi, hemze-i kat'a çevrilir ve meftûh okunur. Çünkü bu elifler artık istifhâm elifidir. İstifhâm elifleri de maktu'dur. Nitekim «كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنْ» «أَتَّخَذْنَاهُمْ» (Kendilerini dünyada iken kötülerden saydığımız... [Alaya aldığımız] onlar değil miydi?)⁹²¹ âyetindeki «أَتَّخَذْنَاهُمْ» kelimesini hemze-i kat' ile okuyanlar vardır. Bunlar vasıl hemzesini düşürüp yerine istifhâm elifini getirmişlerdir.⁹²²

el-Ahfeş, hemze-i vasılın harekesiyle ilgi olarak da şunları anlatmıştır: Fiildeki bütün bu elifler isti'nâf yapıldığında esreyle okunurlar. Örneğin «اِسْتَرَوْا» ve «اِهْدِنَا الصِّرَاطَ» ve «اِذْكُرْ اللَّهُ كَثِيرًا» ve «اِرْكُضْ بِرِجْلِكَ» âyetlerinde olduğu gibi ötreyle okunurlar. Bu şekilde üçüncü harfi ötre olan vasıl hemzesinin ötreyle okunmasının sebebi, ikisi arasında sadece bir sükûn bulunmasıdır. Kesreyle başlayıp sonra ötreye geçmek zor gelmektedir. Bunun için mânası değişmediği müddetçe hemzeyi ötreye çevirmeyi tercih etmektedirler.⁹²³

⁹¹⁸ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 130.

⁹¹⁹ eṣ-Şāffāt (37), 153.

⁹²⁰ Sebe' (34), 8.

⁹²¹ Şād (38), 62-63.

⁹²² el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 130-131.

⁹²³ a.e., s. 127.

فُعِلَ veznindeki (mechûl) fiilin önünde elif-i zâid varsa isti'nâf halinde hemze-i vasıl ötreyle okunur. Örneğin ﴿أَجْشَتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ﴾ (Gövdesi yerden koparılmış..) ⁹²⁴ âyetinde أَجْشَتْ fiili mechûl olduğu için elifin ötresiyle okunmuştur. Önünde elif bulunan mechûl fiillerin üçüncü harfi her zaman ötrelidir. ⁹²⁵

3- Hemze-i Vasıl İle İlgili Örnekler:

(1) el-Ahfeş, ﴿وَأَزَيْتَ﴾ (Süslenmiştir) ⁹²⁶ âyetiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Bu kelimenin aslı وَتَزَيْتَ'tir. Ancak mahreçleri yakın olduğu için tâ zâ'ye idğâm edilmiştir (iki harf tek harf olarak şeddeli yapılmıştır). Bu durumda kelimeye sâkin harfle başlanamayacağı için başına elif artırılmıştır. ⁹²⁷

(2) Müellif, ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا﴾ (Hani siz bir kimseyi öldürmüş ve bunu birbirinize atmıştınız) ⁹²⁸ âyet-i kerîmedeki فَادَّارَأْتُمْ kelimesindeki zâid elifle ilgili şunları anlatmıştır: Bu kelimenin aslı فَتَدَارَأْتُمْ şeklindedir. Mahreçleri aynı olduğundan tâ harfi, dâl'a idğâm edilince onun gibi dâl'a çevrilmiş (tek harf olarak şeddeli yapılmıştır). Bu durumda ilk harf sükun olduğu için önüne elif getirilir. Bunun sebebi söze geçiş sağlana bilmesidir. Nasıl ki احْرَبَ derken dâd sakin olduğu için önüne elif getirilir. Öyle de bu kelime isti'nâf yapıldığında إِدَّارَأْتُمْ şeklinde elifle okunur. ⁹²⁹

(3) Müellif, ﴿الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ﴾ (Rahman ve Rahim. Hamd..) ⁹³⁰ âyetindeki elif lâm takılarının elifiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Elif lâm takısı bulunan bu kelimelerdeki elif gerektiğinde düşebilecek vasıl elifidir. Çünkü elif lâm takısı kabul etmiş isimler önündeki kelimeyle birleştiğinde elif düşer. İsti'nâf yapıldığında ise elif her zaman meftûh okunur. Tâ ki diğer lâm ile ayırt edilebilsin. ⁹³¹

⁹²⁴ İbrâhîm, 26.

⁹²⁵ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 128.

⁹²⁶ Yûnus (10), 24.

⁹²⁷ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 477.

⁹²⁸ el-BaĶara (2), 72.

⁹²⁹ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 238-229.

⁹³⁰ el-FâtiĶa (1), 1-2.

⁹³¹ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 130.

c) Hemze-i Kaţ‘

1-Hemze-i Kaţ‘ ile İlgili Istılâh ve İzahları: Kelimenin başında bulunan ve yalnız yazıldığında da, başka kelimededen sonra geldiğinde de okunan elife hemze-i kat’ denir.⁹³² el-Ahfeş, hemze-i kat’ için مَقْطُوعٌ⁹³³, قَطَعَ⁹³⁴, فَطَعَ-يَقْطَعُ⁹³⁵, الألفُ المَقْطُوعَةُ⁹³⁶ ve مَقْطُوعٌ⁹³⁷ ifadelerini kullanmıştır.

Müellifimize göre bir hemzenin hemze-i vasıl veya hemze-i kat’ olduğunu anlamak için söz konusu kelimeyi ism-i tasgîr yapmamız yeterlidir. İsm-i tasgîr yapılmış bir kelimedeki elif hâlâ düşmemişse bu hemze-i kat’dır. Aksi halde hemze-i vasıldır.⁹³⁸

Hemze-i kat’, vasıl halinde de isti’nâf halindeki gibi okunur. Örneğin ﴿يَا أَبَانَا﴾ (Ey babamız!)⁹³⁹, ﴿قَالَتْ إِحْدَاهُمَا﴾ (O iki kadından biri dedi:)⁹⁴⁰ ve ﴿حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ﴾ (Nihâyet onlardan birine [ölüm] gelip çattığında..)⁹⁴¹ âyetlerindeki أَبَانَا, إِحْدَاهُمَا ve أَحَدَهُم kelimeleri bu kabildendir. Bunların hemze-i kat’ olduğunu أَبِينَا, أُحِيدَى ve أُحِيدٌ şeklinde ism-i tasgîr yapıldıklarında elifin düşmemesinden anlamaktayız. Nitekim ﴿مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ﴾ (Muhacirler ve Ensardan)⁹⁴² ve ﴿أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَانِنَا﴾ (Yurtlarımızdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz halde..)⁹⁴³ âyetlerindeki وَالْأَنْصَارِ ve وَأَبْنَانِنَا kelimeleri de أُخْرِجْنَا ve أُبِينَاءَ şeklinde ism-i tasgîr yapıldıklarında önlerindeki elif düşmemektedir.⁹⁴⁴

⁹³² Ya‘ kûb, *Mevsû‘atu’n-naĥv*, s.12.

⁹³³ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me‘âni’l-Ķur’ân*, s. 131, 191, 481.

⁹³⁴ a.e., s. 576.

⁹³⁵ a.e., s. 129, 135, 143, 147, 179, 576.

⁹³⁶ a.e., s. 129.

⁹³⁷ a.e., s. 128.

⁹³⁸ a.e., s. 128, 126.

⁹³⁹ Yûsuf (12), 11.

⁹⁴⁰ el-Ķaşaş (28), 26.

⁹⁴¹ el-Mu‘minûn (23), 99.

⁹⁴² et-Tevbe (9), 100.

⁹⁴³ el-BaĶara (2), 246.

⁹⁴⁴ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me‘âni’l-Ķur’ân*, s. 128-129.

Fiiller **أَفْعَلُ** **أَنَا** vezninde olduğunda (yani muzari mütekellim olduğunda) buradaki elif hemze-i vasıl değildir. Bu fiil, **يَفْعَلُ** vezninin (muzari gâibin) aynısı olduğu için oradaki hemze de muzari fiilin yâ'sı gibi (zâid değil)dir. Yani hemze-i kat'dır. Söz konusu elif vasıl halinde de kat' halinde (önceki kelimeyle birleştiğinde de isti'nâf yapıldığında da) de elif-i maktu' olarak okunur.⁹⁴⁵

Müellif **إِفْعَالُ** babını, “muzari yapıldığında yâ harfi ötreli olan fiil” diye tarif etmiştir. O, **إِفْعَالُ** babınının fiil ve masdarlarının başındaki elifin hemze-i kat' olduğunu söylemiş ve şu âyetleri buna örnek göstermiştir: ﴿بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ﴾ (Sana indirilene..)⁹⁴⁶, ﴿رَبَّنَا﴾ **إِنِّتَا** (Rabbimiz bize ver.)⁹⁴⁷, ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾ (Anne babaya iyilik edin)⁹⁴⁸ ve ﴿إِنِّتَا﴾ **إِنِّتَا** (Akrobaya yardım etmeyi..)⁹⁴⁹. el-Ahfeş, bu âyetlerdeki fiillerin muzarisini **يُنزَلُ** ve **يُؤْتِي** şeklinde sıralayarak bu fiillerin ilk harfi olan yâ'nın ötre olduğuna dikkat çekmiştir. Buna ilave olarak, ﴿قَالَ فِرْعَوْنُ أَنُتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ﴾ (Firavun dedi ki: Bilgili bütün sihirbazları bana getirin!)⁹⁵⁰ âyetindeki **انُتُونِي** fiilinin **إِفْعَالُ** babı olmadığına **يَأْتِي** şeklinde muzari yapıldığında yâ'nın fetha ile okunmasını delil göstermiş ve bunun vasıl hemzesi olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵¹ Müellif, elif ve lâmin kelimenin aslından olduğu **إِلَهَ**, **أَلْوَاحٍ**, **إِلَهُمَّ** ve **إِلْقَاءُ** gibi sözlerin başındaki elifler ve bunlara ilaveten **إِلَى** ve **أَلَا** gibi harf-i cerlerin eliflerinin de maktu' olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵²

2- Hemze-i Kaç' İle İlgili Örnekler:

(1) el-Ahfeş, ﴿أُدْعُونِي أُسْتَجِبْ لَكُمْ﴾ (Bana dua edin, kabul edeyim.)⁹⁵³ âyet-i kerîmesindeki **أُسْتَجِبْ** ibaresiyle ilgili şunları anlatmıştır: Bu fiil, **أَفْعَلُ** kipi (muzari

⁹⁴⁵ a.e., s. 128, 191, 576.

⁹⁴⁶ el-Bakara (2), 4.

⁹⁴⁷ el-Bakara (2), 201.

⁹⁴⁸ el-Bakara (2), 83.

⁹⁴⁹ en-Nahl (16), 90.

⁹⁵⁰ Yûnus (10), 79.

⁹⁵¹ el-Ahfeş el-Evsağ, *Me'âni'l-Çur'ân*, s. 129.

⁹⁵² a.e., s. 131-132.

⁹⁵³ el-Mu'min (40), 60.

mütekellim)'dir. Buradaki elif hemze-i vasıldan farklıdır. **بَعَتْ-تَبِعُ** sonra da **أَبِيعُ** dediğimiz gibi, buradaki elif de **يَفْعَلُ** ve **تَفْعَلُ** veznindeki tâ ve yâ mesabesindedir.⁹⁵⁴

(2) Müellif **﴿أَنَا آتِيكَ بِهِ﴾** (Sana onu getiririm)⁹⁵⁵ ve **﴿قَالَ الْمَلِكُ انْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي﴾** (Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim)⁹⁵⁶ âyetlerindeki **آتِيكَ** ve **أَسْتَخْلِصُهُ** kelimelerindeki elifin vasıl elifi gibi olmadığını, **يَفْعَلُ** veznindeki yâ gibi zâid olmayan harf olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵⁷

b. Nahivle İlgili Görüşleri

1) Mebnîler

a) Mebnîler ile ilgili ıstılâhları: Mebnî, cümledeki yerine göre i' râbının alâmeti değişmeyen kelimelere denir.⁹⁵⁸ el-Ahfeş'in döneminde, mebnî kelimeleri ifade edebilecek bir terim oluşturulmadığı onun bu mevzudaki kullandığı ıstılâhlardan anlaşılmaktadır. Me'âni'l-Ķur'ân'ı incelediğimizde, müellifimizin cümledeki yerine göre i' râb alâmeti değişmeyen mebnî kelimeleri bazen bir iki kelimeyle bazen de uzunca bir cümleyle ifade ettiğini görmekteyiz. Örneğin **الْأَسْمَاءُ الَّتِي لَيْسَتْ بِمُتَمَكِّنَةٍ تُحْرَكُ أَوْ أُخْرَجَتْ** (Çekimi yapılamayan, sonu tek harekeyle harekelenen illetli isimler) cümlesini müellifimiz mebnî kavramını anlatmak için kullanmıştır.⁹⁵⁹ el-Ahfeş, bunun dışında mebnî kavramını ifade edebilmek için **تَقَعُ عَلَيْهَا الْحَرَكَةُ**⁹⁶⁰ (Hareke konan isimlerden değildir), **اسْمٌ لَيْسَ بِمُتَمَكِّنٍ**⁹⁶¹ (İ' râbı yapılamayan isim), **اسْمٌ لَيْسَ بِمُتَمَكِّنٍ**⁹⁶² (İ' râbı yapılamayan isim), **الْأَسْمَاءُ الَّتِي غَيْرُ مُتَمَكِّنَةٍ**⁹⁶³ (İ' râbı yapılamayan isimler), **الْأَسْمَاءُ الَّتِي**

⁹⁵⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 576.

⁹⁵⁵ en-Neml (27), 39.

⁹⁵⁶ el-Yûsuf (12), 54.

⁹⁵⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 128.

⁹⁵⁸ Ya'qûb, *Mevsû'atu'n-naĥv*, s. 204.

⁹⁵⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 133.

⁹⁶⁰ a.e., s. 339.

⁹⁶¹ a.e., s. 134, 149, 516.

⁹⁶² a.e., s. 138, 144, 575.

⁹⁶³ a.e., s. 144, 341.

اسْمٌ نَيْسَ فِيهِ⁹⁶⁵ (İ'râbı yapılamayan), غَيْرٌ مُتَمَكِّنٍ⁹⁶⁴ (İ'râbı yapılamayan isimler), نَيْسَتْ بِمُتَمَكِّنَةٍ⁹⁶⁶ (İrabı olmayan isim), تَرَكْتُ عَلَى لَفْظٍ⁹⁶⁷ (Lâmu'l-fiil harekelenmez), لَا تُحْرَكُ فِيهِ لَامُ الْفِعْلِ⁹⁶⁸ (Tek lafız üzere bırakılmıştır), وَعَلَى حَالٍ وَاحِدٍ⁹⁶⁹ (Tek hâl üzere) ve الْمَقْصُورُ مَتْرُوكٌ عَلَى حَالٍ⁹⁷⁰ (Maksur ve tek hal üzere bırakılmış) ifadelerini kullanmıştır.

Bunlara ilave olarak müellifimizin, “sükûn üzere mebnî” kavramını ifade etmek için جَزْمٌ kelimesini kullandığını görmekteyiz.⁹⁷¹ “Feth üzere mebnî” kavramını ifade için de لَا يَنْصَرِفُ⁹⁷² ve الْمَفْتُوحُ⁹⁷³ demiştir. “Zam üzere mebnî” kavramını ifade etmek için de مَضْمُونٌ⁹⁷⁴ ve رَفْعٌ⁹⁷⁵ ifadelerini kullanmıştır. Müellifimizin “Kesr üzere mebnî” kavramını ifade için de مَكْسُورٌ⁹⁷⁶ ifadesini kullandığını görmekteyiz.

2) Ârız mebnîler

el-Ahfeş, لا'dan sonra gelen isimlerin tenvin kabul etmediğini ve nasb üzere mebnî olduklarını ifade etmiştir.⁹⁷⁷ Aynı şekilde قَبْلُ ve بَعْدُ kelimeleri muzâf olmadığı müddetçe zam üzere mebnîdirler. Muzâf olduklarında mu'rab olurlar.⁹⁷⁸ Bununla ilgili birkaç örneğe göz atalım:

(1) el-Ahfeş, ﴿رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً﴾ (Rabbim! Bana kendi katından temiz bir soy bahşet)⁹⁷⁹ âyet-i kerîmesindeki لَدُنْكَ kelimesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır:

⁹⁶⁴ a.e., s. 133, 187.

⁹⁶⁵ a.e., s. 558.

⁹⁶⁶ a.e., s. 138.

⁹⁶⁷ a.e., s. 373.

⁹⁶⁸ a.e., s. 341.

⁹⁶⁹ a.e., s. 138, 331, 612.

⁹⁷⁰ a.e., s. 331.

⁹⁷¹ a.e., s. 633.

⁹⁷² a.e., s. 186.

⁹⁷³ a.e., s. 148, 633.

⁹⁷⁴ a.e., s. 187, 558.

⁹⁷⁵ a.e., s. 414.

⁹⁷⁶ a.e., s. 448.

⁹⁷⁷ a.e., s. 149.

⁹⁷⁸ a.e., s. 558.

⁹⁷⁹ Āl-i 'İmrân (3), 38.

kelimesindeki nûn, مِنْ harf-i cerrinin nûn'u gibi sakindir. Mebnî olduğu için izafet olduğu halde cezimli olarak bırakılmıştır. Bu sebeple ﴿مِنْ لَدُنَّا﴾ (Katımızdan..) ⁹⁸⁰ ve ﴿مِنْ﴾ ⁹⁸¹ ﴿لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ﴾ (Hakim ve Alim olan Allah katından..) ⁹⁸¹ âyetlerinde de sakindirler. ⁹⁸²

(2) el-Ahfeş'e göre el-Fâtiha'nın ikinci âyetini ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ şeklinde mecrûr okuyanlar onu mebnî kabul etmişlerdir. Çünkü mebnî kelimelerin sonu tek harekeyle harekelenir. Örneğin bazı Arapların حَيْثُ kelimesini her zaman ötreyle okumaları bu kabildendir. Aynı şekilde قَبْلُ ve بَعْدُ kelimelerinin ﴿لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ﴾ (İşleri karara bağlama yetkisi, başında da sonunda da Allah'a aittir) ⁹⁸³ âyetinde olduğu gibi muzâf olmadığı durumlarda sadece ötreli okunması da sözü edilen mebnîye örnektir. ⁹⁸⁴

(3) Müellif, hurûf-u mukattaadan sayılan ve sûrelerin ismi olan ﴿ص﴾, ﴿ن﴾ ve ﴿ق﴾'ı bazılarının gibi mebnî kelime sayarak, قَافَ, نُونَ ve صَادَ şeklinde nasb üzere mebnî okuduklarını ifade etmiştir. ⁹⁸⁵

3) Zamirler

Müellif zamirler için الأَسْمَاءُ الْمُضْمَرَةُ ⁹⁸⁶, الأِسْمُ الْمُضْمَرُ ⁹⁸⁷ ve الإِضْمَارُ ⁹⁸⁸ ifadelerini kullanmıştır. Gâib müfred zamir için هَاءُ الإِضْمَارِ لِلْمُذَكَّرِ demiştir. ⁹⁸⁹ Müttekellim yâ'sı için de يَاءُ الإِضْمَارِ tabirini kullanmıştır. ⁹⁹⁰ Mübtedâyla haberin arasına, onların birbirine karışmasını önlemek amacıyla getirilen fasıl zamiri için الأَسْمَاءُ الْمُضْمَرَةُ الَّتِي تُسَمَّى الْفَصْلَ ⁹⁹¹ ve فَصْلٌ ⁹⁹² tabirlerini kullanmıştır.

⁹⁸⁰ en-Nisâ (4), 67.

⁹⁸¹ en-Neml (27), 6.

⁹⁸² el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 339.

⁹⁸³ er-Rûm (30), 4.

⁹⁸⁴ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 132-133.

⁹⁸⁵ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 144.

⁹⁸⁶ a.e., s. 377.

⁹⁸⁷ a.e., s. 208, 216, 372, 399, 449, 586.

⁹⁸⁸ a.e., s. 208, 139.

⁹⁸⁹ a.e., s. 153.

⁹⁹⁰ a.e., s. 504.

⁹⁹¹ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 489.

⁹⁹² a.e., s. 458.

هِيَ ve هُو zamirlerinin önünde fâ veya vâv bulunduğunda ilk harfleri sükunla söylenir. Örneğin, âyetin ﴿فِيهِ كَالْحِجَارَةِ﴾ (Taş gibi..) ⁹⁹³ şeklinde okunması gibi. ⁹⁹⁴

﴿وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ﴾ gibi zamirler bazen te'kid amaçlı kullanılır. ﴿فَأَنْتُمْ هُمْ﴾ ve ﴿هَؤُلَاءِ هُمْ﴾ gibi zamirler bazen te'kid amaçlı kullanılır. ⁹⁹⁵ âyetinde olduğu gibi. ⁹⁹⁶

Zamirler merfû konumda iseler أَنْتَ، أَنْتُمْ، هُو ve هِيَ gibi olurlar. Nasb konumunda olduklarında ise ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ (Ancak sana kulluk ederiz.) ⁹⁹⁷ âyetinde olduğu gibi إِيَّاكَ veya إِيَّاهُ şeklinde ifade olunur. ⁹⁹⁸

el-Ahfeş'e göre مِنْهُ kelimesinde olduğu gibi hû zamirinden önceki harf sükun olduğunda مِنْهُ şeklinde vâv'ın isbatıyla okunması –yazılmasa bile– daha iyidir. ⁹⁹⁹

(1) el-Ahfeş, ﴿فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ (O muttakiler için yol göstericidir.) ¹⁰⁰⁰ âyet-i kerîmesindeki فِيهِ kelimesinin hû zamiriyle ilgili şunları anlatmıştır: Araplar, عَلَيْهِ، فِيهِ ve إِلَيْهِ kelimelerinde olduğu gibi müzekker için olan hû zamirinden önce sakın yâ harfi geldiğinde, hû zamirinden sonra gelen yâ veya vâv harfi varsa onu hafifletirler. Bunun sebebi, hâ sönük bir harf olduğu için iki benzer harfin arasında kalınca telaffuzu zorlaşır. Hâ'dan önceki harf yâ olmayıp sadece kesreli harf olduğunda, hâ'dan sonra vâv getiren lehçeler, hâ'yı ötreli yaparlar. Önünde sakın yâ varsa hâ'yı kesreli olarak bırakırlar. ¹⁰⁰¹

4) Zamîru's-Şe'n

Üçüncü tekil şahıs zamiri, kendisinden sonra gelen kısma dikkat çekmek amacıyla kullanılır. هُو، ه، ه، ve هِيَ، ها'dan oluşan bu zamirlere “zamîru's-Şe'n” denir. ¹⁰⁰²

⁹⁹³ el-Bakara (2), 74.

⁹⁹⁴ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 239.

⁹⁹⁵ ez-Zuhruf (43), 76.

⁹⁹⁶ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 610.

⁹⁹⁷ el-Fâtiha (1) (1), 5.

⁹⁹⁸ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 139.

⁹⁹⁹ a.e., s. 152.

¹⁰⁰⁰ el-Bakara (2), 2.

¹⁰⁰¹ el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 151.

¹⁰⁰² Bâbeti, a.g.e., I/594; Ya' kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 427.

el-Ahfeş, zamîru'ş-şe'nin hafzedildiği tahfif olmuş **أَنَّ** için **أَنَّ الْقَبِيلَةَ خُفِّتْ وَأُضْمِرَ فِيهَا**¹⁰⁰³,
أَنَّ الْقَبِيلَةَ خُفِّتْ وَأُضْمِرَ فِيهَا¹⁰⁰⁴ ve **مُثَقَّلَةٌ فِي الْمَعْنَى وَلَكِنَّهَا خُفِّتْ وَجُعِلَ الْاسْمُ فِيهَا مُضْمَرًا**¹⁰⁰⁵ ifadelerini kullanmıştır.
Zamîru'ş-şe'nin hafzedildiği **كَأَنَّ** el-muhaffefeyi de **فَخَفَّفَتْ فِيهَا أَضْمَرَ** ifadesiyle
anlatmıştır.¹⁰⁰⁶ Bununla ilgili örneklere göz atalım:

(1) el-Ahfeş, ﴿أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ (Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun)¹⁰⁰⁷
âyet-i kerîmesindeki **أَنَّ** el-muhaffefeyle ilgili şunları anlatmıştır: Buradaki **أَنَّ**, muhaffefe
değildir. Kendisinden sonra isim geldiği için muhaffefe olması doğru değildir. Çünkü
el-muhaffefeden sonra isim gelmez. ﴿أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ ([Dualarının sonu] ise "hamd Allah'a
mahsustur")¹⁰⁰⁸ ve ﴿أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا﴾ (Rabbimizin bize vaat ettiğini
gerçekten bulduk.)¹⁰⁰⁹ âyetleri de bunun gibidir. Âyetlerin takdiri **أَنَّ لَعْنَةُ اللَّهِ** ve **أَنَّ الْحَمْدُ لِلَّهِ**
şeklindedir. Şairin şu ifadesinde olduğu gibi:

أُكَاشِرُهُ وَأَعْلَمُ أَنْ كِلَانَا   عَلَى مَا سَاءَ صَاحِبُهُ حَرِيصُ

(Ben onun yüzüne sırtıyorum ve ikimizin de bir birimize kötülük yapmak için
can attığımızı biliyorum.)¹⁰¹⁰

Buradaki anlam da **أَنَّ كِلَانَا** şeklindedir. Ancak **﴿أَنْ قَدْ وَجَدْنَا﴾** âyetindeki **أَنَّ** ise **أَيُّ**
anlamına et-tefsîriyye de olabilir.¹⁰¹¹

(2) el-Ahfeş, ﴿لَيْلًا يَغْلَمُ أَهْلَ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ﴾ (Kitap ehli bilsinler ki, hiçbir
şey elde edemezler)¹⁰¹² âyet-i kerîmesindeki **أَنَّ** ifadesiyle ilgili şu açıklamaları

¹⁰⁰³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 436.

¹⁰⁰⁴ a.e., s. 247.

¹⁰⁰⁵ a.e., s. 255.

¹⁰⁰⁶ a.e., s. 475.

¹⁰⁰⁷ el-A' rāf (7), 44.

¹⁰⁰⁸ Yûnus (10), 10.

¹⁰⁰⁹ el-A' rāf (7), 44.

¹⁰¹⁰ Bu beytin 'Adiyy b. Zeyd el-'İbâdî'ye ait olduğu söylenmektedir. Ancak sözü edilen bu şiir, 'Adiyy'in divanında mevcut değildir. Bu sebeple 'Adiyy b. Zeyd'e ait olduğunda az da olsa şüphe bulunmaktadır. Bu şüphenin bir sebebi de, ulemâ 'Adiyy b. Zeyd'in şiirlerini genelde delil olarak görmemeleridir. Ayrıca bu beytin 'Amr b. Câbir'e ait olduğunu söyleyenler de olmuştur. bk. İbn Kûteybe, *eş-Şî'r ve'su'arâ*, I/225; 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, **Mu'cemu şevâhidi'l-'Arabiyye**, Mektebetu'l-Hancî, Kahire-1996, I/203; Ya' kûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî şevâhidi'n-naḥvi's-şî'riyye*, I/478.

¹⁰¹¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 436, 247.

yapmıştır: Âyette, لَا أَنْ ifadesinden sonra fiilin merfû gelmesinin sebebi buradaki أَنْ el-muhaffefenin aslında es-sakîle olmasıdır. Zamîru'ş-şe'n de hazfedilmiştir. ﴿أَنْ لَا يَرْجِعَ إِلَيْهِمْ﴾ (Hiçbir sözle mukabele edemeyeceğini..) ¹⁰¹³ Âyeti de bunun gibidir. ¹⁰¹⁴

(3) el-Ahfeş, ﴿كَأَنَّ لَمْ يَدْعُنَا إِلَى ضَرٍّ مَسَّةٌ﴾ (Kendisine dokunan bir zarardan dolayı bize yalvarmamış gibi) ¹⁰¹⁵ ve ﴿كَأَنَّ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً﴾ (Onlar [orada] ancak bir saat kalmış gibi) ¹⁰¹⁶ âyet-i kerîmesindeki كَأَنَّ ifadesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Buradaki كَأَنَّ aslında sakîledir. Zamîru'ş-şe'n kabul ettiği için tahfif edilmiştir. Takdiri, لَمْ كَأَنَّهُ şeklindedir. Şairin dediği gibi:

وَي كَأَنَّ مَنْ يَكُنْ لَهُ نَسَبٌ يُحِبُّ   بَبٍ وَمَنْ يَفْتَقِرُ يَعْشُ عَيْشَ ضَرٍّ

(Hayret! kişinin malı mülkü olursa sevilir, fakirleşen kimse de sıkıntı içinde yaşar.) ¹⁰¹⁷

Bir başka şairin de dediği gibi:

كَأَنَّ تَدْيَاهُ حُقَّانٍ .....

(Sanki onun göğüsleri koku kutusu gibidir.) ¹⁰¹⁸

Yani كَأَنَّهُ تَدْيَاهُ حُقَّانٍ demektir. ¹⁰¹⁹

5) İsm-i Mevsûl

İsm-i mevsûl, mânası kendisinden sonra gelen cümle veya şibh-i cümleyle (sıla cümlesiyle) açıklanan الَّذِي, مَا, مَنْ, أَيْ, أَنْ, دُو ve دَا isim ve harfleridir. ¹⁰²⁰ Müellif ism-i mevsûl için صِلَّة tabirini kullanmıştır. ¹⁰²¹

¹⁰¹² el-Ĥadîd (57), 29.

¹⁰¹³ Ṭāhâ (20), 89.

¹⁰¹⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 255.

¹⁰¹⁵ Yûnus (10), 12.

¹⁰¹⁶ Yûnus (10), 45.

¹⁰¹⁷ Bu beyit, Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl'e aittir. Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl, Ömer b. el-Ĥaṭṭâb'la amca çocuklarıdır. Câhiliye döneminde puta tapmayı reddetmiş ve Hanîf dini araştırmıştır. İslâmiyetin gelmesinden üç sene önce vefat etmiştir. bk. el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, VI/404; Ya'kûb, el-*Mu'cemu'l-mufaşşal fî şevâhidi'n-naĥvi'ş-şi'riyye*, I/433; İbn Keşîr, a.g.e., III/316-331.

¹⁰¹⁸ Bu beytin kime ait olduğu bilinmemektedir. bk. Ya'kûb, el-*Mu'cemu'l-mufaşşal fî şevâhidi'n-naĥvi'ş-şi'riyye*, II/1015.

¹⁰¹⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 475-476.

el-Ahfeş, الَّذِي ism-i mevsûlunun çoğul yapılmasıyla ilgili şunları anlatmıştır: الَّذِي'nin nûn'u müzekker salim cemilerin nûn'u gibi zâid olduğu için fethalıdır. Ancak mebnî kelime olduğu için merfû olduğunda الدُّون denmez. İstisnâ olarak Araplardan bazıları هُم الدُّونَ يَقُولُونَ كَذَا كَذَا (Onlar ki şöyle şöyle derler.) şeklinde kullanmışlardır.¹⁰²² Müellif, الَّذِي ism-i mevsûlunun bazen çoğul anlamına da kullanıldığını ifade etmiştir.¹⁰²³

el-Ahfeş, sıla cümlesi tesniye olduğunda ism-i mevsûlun da tesniye olacağını bir örnekle izah etmiştir. Şöyle ki: Bazı Arapların söylediği مَا أَنَا بِالَّذِي قَائِلٌ لَكَ شَيْئًا (Ben sana bir şey diyecek değilim.) cümlesi tesniye yapılmak istendiğinde, مَا نَحْنُ بِالَّذِينَ قَائِلَانِ لَكَ شَيْئًا (Biz ikimiz sana bir şey diyecek değiliz.) şeklinde olur.¹⁰²⁴

Müellifimize göre مَاذَا ifadesindeki ذَا edatı الَّذِي mânasına kullanıla bilmektedir. ﴿مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهِذَا مَثَلًا﴾ (Allah böyle misal vermekle ne murat eder?)¹⁰²⁵ âyet-i kerîmesi bunun bir örneğidir.¹⁰²⁶ Bununla beraber مَاذَا ifadesi terkip olduğu için مَا anlamında da kullanılmaktadır. Örneğin,

دَعِيَ مَاذَا عَلِمْتُ سَأَتَّقِيهِ
وَلَكِنِ بِالْمُعَيَّبِ نَبِيِّي

(Bırak benim bildiğimi, ben ondan sakınacağım. Sen bilinmeyenleri bana haber ver.)¹⁰²⁷

beytindeki ذَا edatı الَّذِي anlamına kabul edilirse cümle doğru olmaz.¹⁰²⁸

(1) el-Ahfeş, ﴿تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنُ﴾ (İyilik işleyenlere nimeti tamamlamak üzere..) ¹⁰²⁹ âyet-i kerîmedeki أَحْسَنُ kelimesinin merfû yapılarak veya fethayla yani fiil olarak الَّذِي ism-i mevsûluna sıla cümlesi yapıldığını ifade etmiştir.¹⁰³⁰

¹⁰²⁰ Bâbeti, a.g.e., I/140,143.

¹⁰²¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 342, 539.

¹⁰²² a.e., s. 138.

¹⁰²³ a.e., s. 177.

¹⁰²⁴ a.e., s. 342.

¹⁰²⁵ el-Baḳara (2), 26.

¹⁰²⁶ Diğer örnekler için bk. el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 183, 374, 479.

¹⁰²⁷ Bu beyit, el-Muşekḳib el-'Abdî'nin divanındandır. bk. el-Muşekḳib, a.g.e., 213, Ya'ḳûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi şevâhidi'n-naḥvi's-şi'riyye*, II/1039.

¹⁰²⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 183.

Âyetteki ﴿أَحْسَنُ﴾ kelimesini cumhûr ﴿أَحْسَنَ﴾ şeklinde fiil olarak okumuştur. Yaḥyâ b. Ya‘mer, İbn Ebî İshâk, el-Ḥasen ve el-A‘meş mahzûf mübtedânın haberi olarak ﴿أَحْسَنُ﴾ şeklinde okumuşlardır. Takdirin هُوَ أَحْسَنُ şeklinde olduğunu ifade edilmiştir.¹⁰³¹

(2) el-Aḥfeş, ﴿وَالَّذِي جَاءَ بِالصَّدَقِ... وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ (Doğruyu getiren ... var ya, işte kötülükten sakınanlar onlardır.)¹⁰³² âyetindeki وَالَّذِي ism-i mevsûlun çoğul anlamında olduğunu aynı zamanda مَنْ anlamına kullanıldığını ifade etmiştir.¹⁰³³

Görüldüğü üzere müellif âyetteki وَالَّذِي ism-i mevsûlununun şart için kullanılan مَنْ anlamına olduğunu söylemiştir. Ayrıca onun haberi sayabileceğimiz هُمُ وَأُولَئِكَ ifadesinden yola çıkarak söz konusu ism-i mevsûlun çoğul anlamında kullanıldığı sonucuna varmıştır.

(3) Müellif, ﴿هَلْ يَدْهِنُ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ﴾ (Hilesi kendisini öfkelen diren şeye engel olabilir mi?)¹⁰³⁴ âyet-i kerîmesindeki يَغِيظُ fiilinde bulunması gereken "hû" zamirinin hazfedilmesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Cümledeki يَغِيظُ fiili, الَّذِي mânasına olan مَا'nın sıla cümlesi olması sebebiyle "hû" zamiri hazfedilmiştir. Çünkü bütün bunlar (يَغِيظُ fiili ile مَا ism-i mevsulu) mürekkeb isim oluşturduklarından zamirin hazfi dile kolay gelmiştir.¹⁰³⁵

Görüldüğü üzere müellifimiz âyetteki مَا ifadesinin ism-i mevsûl olduğunu söylemiştir. Ayrıca sıla cümlesi olan يَغِيظُ ifadesinin aslında يَغِيظُهُ olduğunu ve ism-i mevsûlle birlikte terkip oluşturduğu için هُ zamirinin hazfedildiğini ifade etmiştir.

¹⁰²⁹ el-En‘âm (6), 154.

¹⁰³⁰ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, s. 342.

¹⁰³¹ el-Ḥaṭib, a.g.e., II/587-588.

¹⁰³² ez-Zümer (39), 33.

¹⁰³³ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, s. 570, 587.

¹⁰³⁴ el-Ḥacc (22), 15.

¹⁰³⁵ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, s. 539.

6) Mübtedâ ve Haber

Mübtedâ, isim cümlesinin kendisiyle başladığı bir cümle unsurudur.¹⁰³⁶ el-Ahfeş mübtedâ için اسْمٌ¹⁰³⁷, اسْمٌ مُسْتَأْنِفٌ¹⁰³⁸ ve الإِسْتِنَافُ¹⁰³⁹ ibarelerini kullanmıştır. Müellif haber için de لا يُسْتَعْنَى عَنْهُ¹⁰⁴⁰ ifadesini kullanmıştır.

el-Ahfeş, mübtedânın merfû olma sebebiyle ilgili şunları anlatmıştır: Mübtedânın merfû olma sebebi cümleye kendisiyle başlanmasıdır. Nasıl ki, اِسْمٌ ismini nasb haberini merfû yapar, öyle de cümleye kendileriyle başlanması hem ismi hem de haberi merfû yapar. Bazıları da mübtedânın haberi merfû yaptığını söylemişlerdir. Bütün bunlar güzeldir. Ancak birincisi kıyâsa daha uygundur.¹⁰⁴¹

(1) el-Ahfeş, ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ (Hamd, Allah'a mahsustur.)¹⁰⁴² âyet-i kerîmesindeki mübtedâyla ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki الْحَمْدُ ifadesi ibtidâ sebebiyle merfû edilmiştir. Çünkü ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ﴾ (Muhammed Allah'ın elçisidir.)¹⁰⁴³ âyetinde olduğu gibi kendisiyle başladığın bütün isimler eğer kendisinden sonra ona tesir edecek fiil yoksa merfûdur.¹⁰⁴⁴

(2) el-Ahfeş, ﴿وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ﴾ (Tasadduk etmeniz hakkınızda daha hayırlıdır.)¹⁰⁴⁵ âyet-i kerîmesiyle ilgili şunları anlatmıştır: âyet, الصَّدَقَةُ خَيْرٌ لَكُمْ demektir.

¹⁰³⁶ Ya' küb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 602.

¹⁰³⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 132, 304.

¹⁰³⁸ a.e., s. 525.

¹⁰³⁹ a.e., s. 294; el-ʿUkberî, ﴿إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ﴾ (Eğer bir mal bırakıyorsa, anne babaya vasiyet etmelidir./el-Bakara (2), 180.) âyetindeki الْوَصِيَّةُ kelimesinin merfû olmasının sebebinin el-Ahfeş'e göre الْمُبْتَدَأُ mübtedâ de onun haberi olduğu içindir, demiştir. O, bu hususta el-Ahfeş'in zikrettiği bir şahidi de delil göstermiştir. Ancak söz konusu şahit Me'âni'l-Ḳur'ân'da bulunmamaktadır. bk. Ebu'l-Beḳâ Abdullah b. el-Ḥuseyn el-ʿUkberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Ḳur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cil, Beyrut-1987, I/146-147.

¹⁰⁴⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 191.

¹⁰⁴¹ a.e., s. 132.

¹⁰⁴² el-Fâtiḥa (1), 2.

¹⁰⁴³ el-Feth (48), 29.

¹⁰⁴⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 132.

¹⁰⁴⁵ el-Bakara (2), 280.

Yani âyetteki ﴿وَأَنْ تَصَدَّقُوا﴾ ifadesi mübtedâ, ﴿خَيْرٌ لَكُمْ﴾ ifadesi de mübtedânın haberi yapılmıştır.¹⁰⁴⁶

Görüldüğü üzere müellif “en-i’l-masdariyye”nin meydana getirdiği müevvel masdarın mübtedâ konumunda olduğunu ifade etmiş, خَيْرٌ kelimesinin de haberi olduğunu ifade etmiştir.

(3) Müellif, ﴿مَا مَكَّنِي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ﴾ (Rabbimin beni içinde bulundurduğu daha hayırlıdır.)¹⁰⁴⁷ âyetini tefsir ederken, الذي mânasında olan ما’nın mübtedâ olduğunu ve bu sebeple خَيْرٌ kelimesinin merfû okunduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴⁸

Görüldüğü üzere el-Ahfeş, mübtedânın haberi merfû yaptığını söylemiştir. Bu görüş aslında el-Ahfeş’in ikinci tercihidir. Yukarıda ifade edildiği gibi müellifimize göre cümleye başlama durumu hem mübtedânın hem de haberin merfu olmasının asıl sebebi olup, kıyâsa daha uygundur.¹⁰⁴⁹

7) İsti’nâf

İsti’nâf, önündeki cümleyle hem mâna bakımından hem de i’rab bakımından ilgisi kesilen (i’râbda mahalli olmayan) söz veya cümleye denir.¹⁰⁵⁰ Müellif isti’nâf için اِبْتِدَاءٌ¹⁰⁵¹, عَلَى الْإِبْتِدَاءِ¹⁰⁵², الْإِسْتِنَافُ¹⁰⁵³ ve مِنَ الْأَوَّلِ¹⁰⁵⁴ ifadelerini kullanmıştır. İsti’nâf olmadığını belirtmek için de عَلَى أَوَّلِ الْكَلَامِ demiştir.¹⁰⁵⁵

(1) el-Ahfeş, ﴿وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ. صَمٌّ بَكُمْ عَمِّي فَهُمْ لَا يَبْرَجُونَ﴾ (Onları karanlıklar içinde görmez bir halde bırakmıştır. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, bu yüzden

¹⁰⁴⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 327.

¹⁰⁴⁷ el-Kehf (18), 95.

¹⁰⁴⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 525; el-‘Ukberî, *et-Tibyân*, II/861.

¹⁰⁴⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 132.

¹⁰⁵⁰ Örneğin, ﴿وَلَا يَخْزِيكَ قَوْلُهُمْ، إِنَّ الْعُرَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾ (Onların sözleri seni üzmesin, izzet tamamen Allah’ındır. /Yûnus (10), 65.) âyet-i kerîmedeki جَمِيعًا لِلَّهِ عُرَّةٌ isti’nâf cümlesi olup i’râbda mahalli yoktur. bk. Ya‘kûb, *Mevsû‘atu’n-naḥv*, s. 42, 324; Bâbeti, a.g.e., I/80.

¹⁰⁵¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 177, 189, 212, 290, 333, 343, 378.

¹⁰⁵² a.e., s. 476.

¹⁰⁵³ a.e., s. 128, 129.

¹⁰⁵⁴ a.e., s. 476.

¹⁰⁵⁵ a.e., s. 333.

[doğru yola] dönmezler.)¹⁰⁵⁶ âyet-i kerîmesindeki **صُمُّ بُكْمٌ عُمِّي** ifadesinin **صُمُّ بُكْمٌ عُمِّي** şeklinde isti'nâf olarak merfû yapıldığını, ancak bir önceki âyetle ilişkisi kurulduğu takdirde mansûb olmasının daha güzel olacağını ifade etmiştir.¹⁰⁵⁷

Görüldüğü üzere **صُمُّ بُكْمٌ عُمِّي** ifadesi merfû okunduğunda mahzûf mübtedânın haberi sayılmakta, cümle de isti'nâf cümlesi kabul edilmektedir. Müellifimizin daha güzel olacağını söylediği nasb okuyuş ise Abdullah b. Mes'ûd ve Ummu'l-Mu'minîn Hâfşa'nın kırâatidir. Mansûb okunduğunda söz konusu kelimeler ya **وَتَرَكَهُمْ** ifadesinin ikinci mef'ûlü kabul edilecek, ya da hâl konumunda olduğu için mansûb olmuş olacaktır. el-Ferrâ, mansûb okunduğunda **صُمَّا بُكْمًا عُمِّيًا** olabileceği gibi, Arapların medh ve zammi mansûb ettiklerini, bu yüzden de isti'nâf olarak mansûb okunduğunda zemmedilmiş olacağını ifade etmiştir¹⁰⁵⁸.

(2) Müellif, ﴿قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْرِجُهُمْ وَيُنْصِرْكُمْ عَلَيْهِمْ. وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ﴾ (Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; sizi onlara galip kılsın. Allah dilediğinin tevbesini kabul eder.)¹⁰⁵⁹ âyet-i kerîmesindeki **وَيَتُوبُ** ifadesiyle ilgili şunları anlatmıştır: **وَيَتُوبُ** ifadesi isti'nâf cümlesi olması sebebiyle merfû yapılmıştır. Yani bir önceki cümleyle ilgisi kesilmiştir. Eğer “Onlarla savaşın ki Allah onların tevbealarını kabul etsin” demek istemiş olsaydı o zaman **وَيَتُوبُ** fiilinin cezimli olması câiz olurdu.¹⁰⁶⁰

Gördüğümüz gibi müellif burada **وَيَتُوبُ** ile başlayan cümlenin isti'nâf cümesi olma dışında başka seçeneğinin olmadığını ifade etmiştir. Nitekim kırâat kitaplarında söz konusu kelimenin cezimli okunduğuna dair rivâyete rastlanılmamaktadır.

---

¹⁰⁵⁶ el-Bakara (2), 17-18.

¹⁰⁵⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 177.

¹⁰⁵⁸ el-Ferrâ, a.g.e., I/16, 100; Ebû Hâyyân, a.g.e., I/82; el-Ķurṭubî, a.g.e., I/323; Muḥyiddîn ed-Dervîş, **İ'râbi'l-Ķur'ân ve beyânuhu**, Muessesetu'l-Eymân, Humus-1983, I/47; el-Ĥaṭîb, a.g.e., I/54.

¹⁰⁵⁹ et-Tevbe (9), 14-15.

¹⁰⁶⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 189-190.

(3) Müellif, ﴿وَيَعْلَمُ الَّذِينَ﴾ (...bilsinler.)¹⁰⁶¹ âyet-i kerîmesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: *وَيَعْلَمُ* fiilinin atıf olarak cezmedilmesi câiz olduğu gibi isti'nâf olarak merfû yapılması da câizdir.¹⁰⁶²

Söz konusu âyeti Ebû Ca' fer, el-A' rac, Şeybe, Nâfi', İbn ' Âmir, Zeyd b. Ali ve Na' im b. Meysere isti'nâf cümlesi olarak ﴿وَيَعْلَمُ﴾ şeklinde merfû okumuşlardır.¹⁰⁶³

8) Nâkıs Fiiler

Nâkıs fiiller, fâille tek başına bir oluş bildirmeyen ve başka bir kelimeye ihtiyaç gösteren *كَانَ* ve kardeşleri ve *كَادَ* ve kardeşlerinden oluşan fiillerdir. Bir şartla ki söz konusu fiiller, *حَصَلَ*, *وَقَعَ*, *وَقَعَتْ* ve *حَدَّثَ* fiillerinin mânalarını ifade ettiklerinde nâkıs fiil olmaktan çıkar, tam fiil olurlar.¹⁰⁶⁴ Müellif, nâkıs fiillerden olan *كَانَ* ve kardeşleri için *مَفْعُولٌ لِّكَانَ* ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁶⁵ *كَانَ*'nin haberi için de *لَا يَسْتَعْنِي عَنِ خَيْرٍ* demiştir.¹⁰⁶⁶ Nâkıs fiillerden olan *لَيْسَ*'nin ismi için de *اسْمُ الْفَاعِلِ* demiştir.¹⁰⁶⁷ Müellif bunlara ilaveten tam fiil olan *كَانَ*'yi ifade etmek için de *كَانَ الَّذِي لَا يَحْتَاجُ إِلَى خَيْرٍ*, *كَانَ تَسْتَعْنِي*,¹⁰⁶⁸ *كَانَ تَسْتَعْنِي*,¹⁰⁶⁹ *كَانَ بِمَنْزِلَةِ وَقَعَ* ve *تَكُونُ هِيَ تَقَعُ فِي الْمَعْنَى*¹⁰⁷⁰ ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁷¹

(1) el-Ahfeş, ﴿بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾ (Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle)¹⁰⁷² âyet-i kerîmesindeki *يَكْذِبُونَ* fiiliyle ilgili şunları anlatmıştır: Âyetin takdiri, *بِكُذُوبِهِمْ يَكْذِبُونَ* şeklinde

¹⁰⁶¹ eş-Şūrā (42), 35.

¹⁰⁶² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 189.

¹⁰⁶³ el-Haṭīb, a.g.e., VIII/334.

¹⁰⁶⁴ Ya' kūb, *Mevsū'atu'n-naḥv*, s. 543; Bābetī, a.g.e., I/213.

¹⁰⁶⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 457, 489.

¹⁰⁶⁶ a.e., s. 167.

¹⁰⁶⁷ a.e., s. 568.

¹⁰⁶⁸ a.e., s. 370, 558.

¹⁰⁶⁹ a.e., s. 368.

¹⁰⁷⁰ a.e., s. 326.

¹⁰⁷¹ a.e., s. 370.

¹⁰⁷² el-Bakara (2), 10.

dir. Nasıl ki, *رَبِّدْ بِكُونِهِ يَعْقِلُ* dediğinizde bu *بِكُونِهِ عَاقِلًا* demektir. Öyle de *يَكْذِبُونَ* ifadesi *كَانَ*'nin haberidir.¹⁰⁷³

Müellif âyetteki *مَا*'yı el-masdariyye olarak görmüş ve bu sebeple *كَانَ* nakis fiilini müevvel masdarın anlam bakımından karşılığı olan *بِكُونِهِمْ* kelimesiyle ifade etmiştir. İlave olarak *يَكْذِبُونَ* fiilinin de *كَانَ*'nin haberi olarak mansûb konumunda olduğunu ifade etmiştir.

(2) Müellif, ﴿إِنْ تَكُ مِنْقَالًا حَبَّةً﴾ (Hardal tanesi ağırlığında bile olsa..) ¹⁰⁷⁴ âyet-i kerîmesindeki *تَكُ* nâkıs fiili ile ilgili olarak şunları anlatmıştır: Âyet *حَبَّةً مِنْقَالًا* (Eğer hata hardal tanesi ağırlığında bile olsa..) demektir. Âyetteki *مِنْقَالًا* kelimesini bazıları merfû okumuşlardır. Onlar, *تَكُ* fiilini tam fiil yapmışlardır. Sanki *بَلَّغَ مِنْقَالًا حَبَّةً* demişlerdir.¹⁰⁷⁵

Müellif burada *تَكُ*'nun nâkıs fiil olduğunu söylemiş ve *حَبَّةً* ibaresinin *كَانَ*'nin mahzûf ismi olduğunu ifade etmiştir. ez-Zeccâc, âyetteki söz konusu kelime *مِنْقَالًا* şeklinde merfû okunduğunda mânanın *مِنْ خَرْدَلٍ حَبَّةً مِنْقَالًا* şeklinde olacağını ifade etmiştir.¹⁰⁷⁶

(3) Müellif, ﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ﴾ (Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna.) ¹⁰⁷⁷ âyet-i kerîmesindeki *تِجَارَةً* ifadesinin munkati' istisnâ olduğunu, âyetteki *تَكُونَ* fiilinin de *تَفَعُّ* mânasına tam fiil olduğunu ve bu sebeple *تِجَارَةً* kelimesinin merfû okunduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 167.

¹⁰⁷⁴ Luqmân (31), 16.

¹⁰⁷⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 558.

¹⁰⁷⁶ Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. 'Abdulcelil 'Abduh Şelebî, 'Alemlü'l-Kutub, Beyrut-1988, III/394.

¹⁰⁷⁷ en-Nisâ (4), 29.

¹⁰⁷⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 370.

Görüldüğü üzere müellif, ﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ﴾ fiilinin tam fiil olmasını, yani âyetin ﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ﴾ şeklinde *تَجَارَةٌ* kelimesinin merfû okunmasını tercih etmiştir. Hamza, el-Kisâi, Hâlef, el-Hasen ve el-A‘meş ﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ تَجَارَةٌ﴾ şeklinde mansûb okumuşlardır. ‘Âşım kırâatinde de söz konusu kelime mansûb okunmuştur. Bu durumda *تَجَارَةٌ* kelimesi nâkıs fiilin haberi olmuş olur.¹⁰⁷⁹

(4) Müellif, ﴿وَلَاتِ حِينَ مَنَاصٍ﴾ (Artık kurtuluş zamanı değildi)¹⁰⁸⁰ âyet-i kerîmesi ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Âyetteki *لَات* ifadesi, *لَيْسَ*’ye benzetilmiş ve ismi hazfedilmiştir. Bazıları bu âyeti ﴿وَلَاتِ حِينَ مَنَاصٍ﴾ şeklinde (*حِينَ* kelimesini) merfû okumuşlardır. Bu durumda *لَيْسَ أَحَدٌ* ifadesinde olduğu gibi *لَيْسَ*’nin haberini hazfetmiş olurlar.¹⁰⁸¹

Nahivcilerin *لَات* ile ilgili ortak görüşü şudur: *لَات* ifadesi, *لَا*-n-nâfiye ile fethalı müenneslik tâ’sının birleşmiş halidir. Cumhûrun görüşüne göre *لَات*, *لَيْسَ* gibi amel eder. Yani ismini merfû, haberini de nasb eder. Ancak *لَات*’ya özel bir durum olarak ismiyle haberi bir arada zikredilmez. Genelde ismi hazfedilir, haberi hazfedilmez. *لَات*’nın bu özellikleri nazara alınarak yukarıdaki âyetin takdirinin *وَلَاتِ الْحِينِ حِينَ مَنَاصٍ* şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Âyetin ﴿وَلَاتِ حِينَ مَنَاصٍ﴾ şeklinde merfû okunmasının şâz olduğu ve el-Ahfeş’in ifade ettiği gibi *لَات*’nin haberinin hazfedildiği ifade edilmiştir. İbn ‘Aqîl, bu şekilde merfû okunduğunda takdirin *وَلَاتِ حِينَ مَنَاصٍ لَهُمْ* şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁹ el-Ḥaṭîb, a.g.e., II/56.

¹⁰⁸⁰ Şâd (38), 3.

¹⁰⁸¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 568.

¹⁰⁸² İbn Ya‘îş Ebu’l-Beḳa Muvaffaḳuddîn Ya‘îş b. Ali b. Ya‘îş, **Şerḩu’l-mufaşşal**, thk. Ahmed es-Seyyid Ahmed, el-Mektebetu’t-Tevfîkiyye, Kahire-tsz, I/212; İbnu’n-Nâzım Ebû Abdillâh Bedreddîn Muhammed İbnu’l-İmâm Cemâleuddîn, **Şerḩu’bni’n-Nâzım ‘alâ elfiyeti’bni Mâlik**, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûn es-Sevved, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut-2000, s. 108-109; İbn Hişâm Ebû Muhammed Abdullâh Cemâleddîn b. Yusuf, **Şerḩu Şuzûru’z-zehebi**, thk. Berakât Yusuf Hebbûd, Dâru’l-Fikr, Beyrut-1994, s. 263; İbn ‘Aqîl, a.g.e., I/319.

9) Temyîz

Temyîz, kendisinden önce geçen müphem ismin mânasına açıklık getiren bir isimdir.¹⁰⁸³ Müellif temyîz için تَفْسِيرٌ tabirini kullanmıştır.¹⁰⁸⁴

(1) el-Ahfeş, ﴿مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا﴾ (Dünya dolusu altın)¹⁰⁸⁵ âyet-i kerîmesindeki ذَهَبًا temyîzini şöyle izah etmiştir: Âyetteki ذَهَبًا kelimesi مِنَ الذَّهَبِ anlamına mansûb olmuştur. Mansûb olmasının sebebi, مِلْءُ الْأَرْضِ izafetindeki muzâfun ileyh olan الْأَرْضِ kelimesinin ذَهَبٌ'ın dışında bir şey olup arkasınca ذَهَبٌ gelmesidir. Nasıl ki fâilden sonra gelen mef'ûl mansûb olur, ذَهَبًا de öyle mansûb olma zorunda kalmıştır.¹⁰⁸⁶

(2) Müellif, هَذَا أَحْسَنُ مِنْكَ وَجْهًا (Bu yüz bakımından senden daha iyidir.) ifadesindeki temyîzi şöyle izah etmiştir: Buradaki وَجْهًا kelimesi, مِنْكَ'nin kef'inin dışında bir lafızdır. أَحْسَنُ ise senin tercih ettiğin şeydir. وَجْهًا lafız olarak bu ikisini de dışındadır. Hem bunlardan başka olup, hem de bunlardan sonra gelince, fâilden sonra gelen mef'ûlün bih gibi mansûb olmuştur.¹⁰⁸⁷

Görüldüğü üzere müellif iki örnekte de temyîzi ve onun mansûb olmasının sebebini izah etmiştir. Ancak nahvin ibtidâî dönemi olması sebebiyle el-Ahfeş'in izahta zorlandığı görülmektedir.

10) Müstesnâ

Müstesnâ, لاِ ve benzeri istisnâ edatından sonra gelen ismin, cümlenin önceki kısmının hükmünün dışında kalmasıdır.¹⁰⁸⁸ Müellifimiz müstesnâ için أَخْرَجْتَهُ مِنَ الْفِعْلِ مِنْ بَيْنِهِمْ ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁸⁹ Munkati' istisnâ¹⁰⁹⁰ için ise إِسْتِثْنَاءُ الْخَارِجِ مِنَ أَوَّلِ الْكَلَامِ¹⁰⁹¹, خَارِجٌ مِنْ أَوَّلِ

¹⁰⁸³ Ya'kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 270.

¹⁰⁸⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 272, 527, 573.

¹⁰⁸⁵ Âl-i 'İmrân (3), 91.

¹⁰⁸⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 346.

¹⁰⁸⁷ a.e., s. 347.

¹⁰⁸⁸ Ya'kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 624; Bâbeti, a.g.e., II/972.

¹⁰⁸⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 186.

¹⁰⁹⁰ Munkati' istisnâ, müstesnâ ile müstesnâ minhin farklı cinsten olduğu istisnâlardır. bk. Ya'kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 43.

الكلام¹⁰⁹² ve كَالْإِسْتِثْنَاءِ الَّذِي لَيْسَ مِنْ أَوَّلِ الْكَلَامِ¹⁰⁹³ tabirlerini kullanmıştır. Muttasıl (munkati’ olmayan) istisnâ için de كَالْإِسْتِثْنَاءِ الَّذِي لَيْسَ مِنْ أَوَّلِ الْكَلَامِ¹⁰⁹⁴ demiştir.

Müellif munkati’ istisnâyı, cümlelerin evvelinden ayrı istisnâ diye tarif etmiş ve مَا فِيهَا أَحَدٌ إِلَّا حِمَارًا (Orada merkepten başka kimse yok) örneğini vermiştir.¹⁰⁹⁵

(1) el-Ahfeş, ﴿فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ﴾ (İblis hariç hepsi secde ettiler.)¹⁰⁹⁶ âyet-i kerîmesindeki إِبْلِيسَ kelimesinin nasb okunuşuyla ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki إِبْلِيسَ kelimesinin mansûb gelmesinin sebebi, fiil fâili etkilerken إِبْلِيسَ’in istisnâ edilmesidir. Nitekim جَاءَ الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا (Zeyd dışındaki insanlar geldiler.) ifadesinde de fiil الْقَوْمُ ifadesini etkilerken arkasınca gelen زَيْدًا kelimesi onların dışında kalmıştır.¹⁰⁹⁷

(2) el-Ahfeş, ﴿إِنَّهُ لَفَرِحَ فَخُورًا. إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا﴾ (O şımarıp böbürlenmiş biridir. Ancak sabredenler böyle değildir.)¹⁰⁹⁸ âyet-i kerîmesindeki istisnâ ile ilgili şunları anlatmıştır: كَرَّ مَانَسًا munkati’ istisnâ yapılmıştır. Bunu muttasıl istisnâ yapıp mansûb edenler de olmuştur. Nitekim,

يَا صَاحِبِيَّ أَلَا لَا حَيَّ بِالْوَادِي
إِلَّا عَيْدًا فَعُودًا بَيْنَ أَوْتَادِ

(Ey iki dostum, vadide [çadırların gerdirilmesi için çakılmış] kazıklar arasında oturan kölelerden başka bir canlı [karşımıza çıkacak bir erkek] yok.)¹⁰⁹⁹

beytindeki إِلَّا عَيْدًا ifadesini Araplar muttasıl istisnâ olarak mansûb okumuşlardır.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 141, 340, 349, 350, 370, 463, 504, 545, 556, 600.

¹⁰⁹² a.e., s. 484.

¹⁰⁹³ a.e., s. 529.

¹⁰⁹⁴ a.e., s. 484.

¹⁰⁹⁵ a.e., s. 141.

¹⁰⁹⁶ el-Bakara (2), 34.

¹⁰⁹⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 186.

¹⁰⁹⁸ Hüd (11), 10-11.

¹⁰⁹⁹ el-Verd, bu beytin Şahrû’l-Gayy b. Abdillâh el-Huzelî’ye ait olduğunu kaydetmiştir. bk. el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 484, Dipnot; Ebu’l-Ferec el-Eşfehânî, a.g.e., XXII/345.

¹¹⁰⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 484-485.

(3) el-Aḥfeş, ﴿إِلَّا أَنْ دَعَوْتُمْ﴾ (Ben sadece sizi çağırdım)¹¹⁰¹ âyet-i kerîmesinde munkati' ististnâ var olduğunu söylemiş, مَا صَرَيْتُهُ إِلَّا أَنَّهُ أَهْمَقٌ (Sadece ahmak olduğu için ona vurdum) ifadesinde olduğu gibi bunun لَكِنَّ mânasında olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰²

11) Münâdâ

Nidâ harfi olan يَ edatı ve kardeşleri (يَا, هَيَا, أَيُّ ve اِ) vasıtasıyla ulaşma talebine nidâ denir.¹¹⁰³ Müellif, münâdâ için التَّدَاءِ¹¹⁰⁴ ve الدُّعَاءِ¹¹⁰⁵ kelimesini kullanmıştır.

el-Aḥfeş'e göre münâdâ, وَأَدْعُو فُلَانًا وَأَدْعُو (filanı kastediyorum ve çağırıyorum) demek olduğu için mansûbdur. Bu sebeptir ki müfred özel isim olduğunda ötre üzere mebnî olsa da, muzâf olduğunda tekrar mansûb olmaktadır. Örneğin ﴿يَا آدَمُ اسْكُنْ﴾ (Ey Âdem! [Cennete] yerleş!)¹¹⁰⁶ ve ﴿يَا فِرْعَوْنَ إِنِّي رَسُولٌ﴾ (Ey Firavun! Ben bir peygamberim.)¹¹⁰⁷ âyetlerindeki آدَمُ ve فِرْعَوْنَ kelimeleri müfred özel isim oldukları için ötre üzere mebnî olmuşlardır. Ancak (nidâ edatından sonraki kelime) nasb konumunda olduğu için muzâf olunca, örneğin ﴿يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا﴾ (Ey babamız! Sana ne oluyor da bize güvenmiyorsun!)¹¹⁰⁸ âyetindeki أَبَانَا ifadesinde olduğu gibi tekrar mansûb olmaktadır.¹¹⁰⁹

(1) el-Aḥfeş, ﴿يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ﴾ (Ey kullarım benden korkun)¹¹¹⁰ âyet-i kerîmesindeki عِبَادِ münâdâsında olduğu gibi münâdâyâ muzâfun ileyh olan yâ zamirinin hazfolunabileceğini ifade etmiştir.¹¹¹¹

¹¹⁰¹ İbrâhîm (14), 22.

¹¹⁰² el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 504.

¹¹⁰³ Ya' kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 674.

¹¹⁰⁴ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 414.

¹¹⁰⁵ a.e., s. 134, 136, 187, 202.

¹¹⁰⁶ el-Bakara (2), 35.

¹¹⁰⁷ el-A' râf (7), 104.

¹¹⁰⁸ Yûsuf (12), 11.

¹¹⁰⁹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 187.

¹¹¹⁰ ez-Zumer (39), 16.

¹¹¹¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 202.

(2) Müellif, ﴿يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا﴾ (Ey Haman, bana bir kule yap)¹¹¹² âyeti ile ilgili şunları açıklamıştır: Âyetteki هَامَانُ kelimesi nasb konumundadır. Çünkü bütün münâdâlar mansûbdur.¹¹¹³

12) Terhîm

Terhîm, münâdanın son harfinin hafiflik sağlamak için hazfedilmesidir. يَا جَعْفَرُ deki râ'nın hazfî gibi.¹¹¹⁴ Müellif terhîm için التَّرْحِيمُ¹¹¹⁵ ve رَحْمٌ¹¹¹⁶ ifadelerini kullanmıştır.

(1) el-Ahfeş, ﴿يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدُ الشَّيْطَانَ﴾ (Babacığım! Şeytana kulluk etme!)¹¹¹⁷ âyet-i kerîmesi ile ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki يَا أَبَتِ ifadesi terhîm olarak da kabul edilebilir. Çünkü mütekellim zamirine muzâf olan münâdânın ötreli yapılması caizdir. Nitekim Arapların يَا رَبُّ اغْفِرْ لِي şeklinde يَا رَبُّ kelimesini merfû söylemeleri bu kabildendir..¹¹¹⁸

Münâdânın terhîm yapılabilmesinin şartlarından birisi de onun muzâf olmamasıdır. Nitekim el-Halîl, buradaki tâ'nın özellikle mütekellim yâ'sına muzâf olan münâdâyâ has olduğunu söylemiştir. el-Ahfeş'in bu hususta farklı düşündüğünü görmekteyiz. O, muzâf olan münâdânın da terhîm olabileceğini ifade ederek Kûfe mektebi ile aynı görüşü paylaşmıştır. Çünkü muzâf münâdâyı terhîm kabul eden nahivciler ekseriyet itibariyle Kûfe ekolüne mansup olan dilcilerdir.¹¹¹⁹

---

¹¹¹² el-Mu'min (40), 36.

¹¹¹³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 134.

¹¹¹⁴ Bâbeti, a.g.e., I/337; Ya'kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 223.

¹¹¹⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 528.

¹¹¹⁶ a.e., s. 205.

¹¹¹⁷ Meryem (19), 44.

¹¹¹⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 203, 528-529.

¹¹¹⁹ Huseyn b. Ebi'l-İzze el-Hemedânî, **el-Ferîd fi i'râbi'l-Kur'âni'l-mecîd**, thk. Fehmî Ḥasen en-Nimr, Dâru's-Şekâfe, Katar-1991, III/25; el-Ukberî, *et-Tibyân*, II/721; Bâbeti, a.g.e., I/338; Ya'kûb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 224; يَا kelimesiyle ilgili daha geniş bilgi için bk. Ya'kûb Emîl Bedî', **el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi deḳâiki'l-luġati'l-'Arabiyye**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-2004, s. 12.

(2) el-Ahfeş, bazı Arapların يَا صَاحِبِي (Ey dostum) diyerek terhîm yaptıkları gibi, يَا أُمَّ لَا تَفْعَلِي (Anneciğim yapma) demek suretiyle de terhîm ettiklerini ifade etmiştir.¹¹²⁰

İbn Manzûr, sadece يَا صَاحِبِي ifadesinin gereken şartları taşımadığı halde Araplar tarafından terhîm yapıldığını söylemiştir. Ayrıca el-Ahfeş'in mütekellim zamirine muzâf أُمَّ münâdâsının terhîm olduğunu söylemesi bu hususta Kûfelilerle aynı görüşte olması sebebiyledir.¹¹²¹

13) İştigâl

a) İştigâl ile ilgili Istilâhları: Mef'ûl, fiilden önce gelir, fiilin sonunda bu mef'ûle ait bir zamir bulunursa buna iştiğâl denir.¹¹²² Müellif iştiğâli ifade etmek için اسْقَطَ الْفِعْلُ عَلَيَّ ve شَعَلَ الْفِعْلُ قَدْ عَمِلَ فِيمَا قَبْلَهُ وَقَدْ سَقَطَ بَعْدَهُ فِعْلٌ عَلَيَّ شَيْءٍ مِنْ سَبَبِهِ فَيُضْمَرُ لَهُ فِعْلًا, ¹¹²³ شَيْءٍ مِنْ سَبَبِهِ شَعَلَ الْفِعْلُ ¹¹²⁴ ve شَعَلَ الْفِعْلُ قَدْ عَمِلَ فِيمَا قَبْلَهُ وَقَدْ سَقَطَ بَعْدَهُ فِعْلٌ عَلَيَّ شَيْءٍ مِنْ سَبَبِهِ فَيُضْمَرُ لَهُ فِعْلًا ¹¹²⁵ tabirlerini kullanmıştır. Meşgûlün anı ifade etmek için de مُنْتَصِبٌ بِفِعْلِ مُضْمَرٍ ¹¹²⁶ ve اسْقَطَ الْفِعْلُ بِشَيْءٍ مِنْ سَبَبِهِ وَمَا قَبْلَهُ مَنْصُوبٌ بِالْفِعْلِ ¹¹²⁷ ifadelerini kullanmıştır.

b) İştigâl ile ilgili Açıklamaları ve Örnekler:

İştigâl eğer, emir, nehy, istifhâm ve nehy olmazsa meşgûlün anı merfû olur. Bununla beraber, Arapların bazıları bu durumda da çok defa mansûb yapmışlardır.¹¹²⁸

(1) el-Ahfeş, ﴿وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ﴾ (Hem gerek sana evvelce naklettiğimiz Resulleri..) ¹¹²⁹ âyet-i kerîmesindeki وَرُسُلًا kelimesinin iştiğâl olarak mansûb olduğunu ifade etmiştir.¹¹³⁰

¹¹²⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 205.

¹¹²¹ İbn Manzûr, a.g.e., VII/287; Bâbeti, a.g.e., I/338; Ya' kûb, Mevsû'atu'n-naḥv, s. 224.

¹¹²² İştigâl üç unsurdan oluşur: Meşgûlün 'anh, meşgûl ve meşgûlün bih. Mesela, زَيْدًا عَلَّمْتُهُ (Zeyd'e öğrettim) cümlesinde زَيْدًا meşgûlün anı, عَلَّمْتُ meşgûl, هُ zamiri de meşgûlün bih'tir. Meşgûlün 'anh mef'ûl olarak mansûb okunduğu gibi, mübteda olarak merfû da okuna bilir. bk. Ya' kûb, Mevsû'atu'n-naḥv, s. 87; Bâbeti, a.g.e., I/166.

¹¹²³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 594.

¹¹²⁴ a.e., s. 442.

¹¹²⁵ a.e., s. 617.

¹¹²⁶ a.e., s. 253.

¹¹²⁷ a.e., s. 383.

¹¹²⁸ a.e., s. 209.

Âyette mahzûf bir fiilin bulunduğu hususunda bütün dilciler hemfikirdir. Ancak bunun hangi fiil olduğu hususunda ihtilaflar vardır. Bazıları bir önceki âyetten yola çıkarak takdirin *رُسُلًا وَأَرْسَلْنَا رُسُلًا* şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da takdirin *رُسُلًا فَصَصْنَا لَهُمْ* şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki bu durumda *رُسُلًا* kelimesi meşgûlün anh olur. el-Ferrâ, eṭ-Ṭaberî, el-Hemedânî her iki görüşü de nakletmişlerdir. ez-Zeccâc ikinciye tercih etmiştir ki bu da aynı zamanda el-Aḥfeş'in tercihiyle paralellik oluşturmaktadır. el-Ḳurṭubî ise birinci görüşü tercih etmiştir.¹¹³¹

(2) el-Aḥfeş, ﴿أَبَشْرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ﴾ (Aramızdan bir beşere mi uyacağız?)¹¹³² âyet-i kerîmesindeki iştiğâl ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: *بَشْرًا* kelimesinin önüne istifhâm harfi geldiği için iştiğâl olmuştur. İstifhâm harflerinden sonra hem isim hem de fiil gelirse fiille başlamak daha güzeldir. Eğer isimle başlanıldıysa güzel olması için fiilin hafzedilmesi gerekmektedir. Çünkü bu durumdaki fiilin izhârî çirkindir.¹¹³³

Müellifimizin bu izahından şunu anlamaktayız: istifhâm harflerinden sonra isim geldiyse bu isimden önce mahzûf bir fiil var olduğu kabul edilmelidir. Nitekim el-Ḳurṭubî, âyette *أَنْتَبِعُ بَشْرًا* kelimesi mansûb okunduğunda takdirin *رُسُلًا نَتَّبِعُهُ* şeklinde olduğunu söylemiştir.¹¹³⁴

(3) Müellif, *إِذَا ابْنُ أَبِي مُوسَى بَلَغْتَهُ فَقَامَ بِفَأْسٍ بَيْنَ وَصَلَيْكَ جَارِزُ*

([Şair, devesiyle konuşuyor.] Eğer Ebû Musa'nın oğlu Bilal'a gelirsen, baltasıyla boynundaki iki kemik arasından seni boğazlar)¹¹³⁵

beyti ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır. Bu şiirdeki meşgûlün anh olan *ابْنُ* kelimesi mansûb da yapılabilir. Nitekim ﴿وَأَمَّا تَمُوذُ فَنُوحِدُ وَنَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ﴾ (Semud'a gelince onlara doğru yolu

¹¹²⁹ en-Nisâ (4), 164.

¹¹³⁰ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 383.

¹¹³¹ el-Ferrâ, a.g.e., I/295; eṭ-Ṭaberî, a.g.e., VII/688; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Ḳur'ân ve i'râbuhu*, II/133; el-Hemedânî, a.g.e., I/821; el-Ḳurṭubî, a.g.e., VII/224.

¹¹³² el-Ḳamer (54), 24.

¹¹³³ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 209, 593-594.

¹¹³⁴ el-Ḳurṭubî, a.g.e., XX/91.

¹¹³⁵ Bu beyit, Zû'r-Rumme Ğaylân b. 'Uḳbe'ye aittir. el-Ferrâ, a.g.e., I/241; İbn Ḳuteybe, eṣ-Şi'r ve'su'arâ, I/524; el-Cumahî, a.g.e., II/534.

gösterdik.)¹¹³⁶ âyetindeki meşgûlün anı mansûb okuyanlar da aynı sebepten dolayı nasb etmişlerdir.¹¹³⁷

Sözü edilen beyitteki اِنْ kelimesi merfû okunduğunda mübtedâ kabul edilir. Kendisinden sonraki cümle de haber olur. اِنْ kelimesi mansûb okunduğunda ise gizli bir fiil sebebiyle mansûb edilmiş olur. Takdiri اِذَا بَلَغَتْ اِبْنُ أَبِي مُوسَى بِأَلَا بَلَغَتْهُ (Zeydi döversen..) cümlesi böyledir. Burada mahzûf fiilin (اِنْ'den sonraki صَرَبْتُ fiilinin) izhârı çirkindir.¹¹³⁸

(4) Müellifimize göre cümlenin öyle öğeleri var ki hazfedilmesi izhârından daha iyidir. Örneğin اِنْ زَيْدًا صَرَبْتُهُ (Zeydi döversen..) cümlesi böyledir. Burada mahzûf fiilin (اِنْ'den sonraki صَرَبْتُ fiilinin) izhârı çirkindir.¹¹³⁸

14) Şart

Şart, şart edatı kullanılarak bir işin başka bir işle ilişkili yapılmasıdır. Öyle ki, birincisi gerçekleşmezse ikincisi de gerçekleşmez.¹¹³⁹ el-Ahfeş şart için الْمُجَازَاةُ¹¹⁴⁰, جَزَاءٌ¹¹⁴¹ ve شَرْطٌ¹¹⁴² kelimelerini kullanmıştır. Şart edatlarına da حُرُوفُ الْمُجَازَاةِ¹¹⁴³ ve حُرُوفُ الْجَزَاءِ¹¹⁴⁴ demiştir. اِنْ şart edatı için لِلْمُجَازَاةِ اِنْ tabirini kullanmıştır.¹¹⁴⁵ Şartın cevabı için de جَوَابٌ اِلْمُجَازَاةِ¹¹⁴⁶, جَزْمُهُ بِالْمُجَازَاةِ¹¹⁴⁷ ve خَيْرٌ¹¹⁴⁸ ifadelerini kullanmıştır.

(1) el-Ahfeş'e göre şart cümlelerinin haberinin önünde fâ harfî bulunması gerekir. O, bu kuralı da nazara alarak ﴿يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا. وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا. فَوَيْلٌ..﴾ (Göğün sarsıldıkça sarsılacağı, dağların yürüdükçe yürüyeceği gün ... yazık olacak.)¹¹⁴⁹ âyet-i

¹¹³⁶ el-Fuşşilet, 17.

¹¹³⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 210.

¹¹³⁸ a.e., s. 253.

¹¹³⁹ Ya' küb, *Mevsû'atu'n-naḥv*, s. 408.

¹¹⁴⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 161, 197, 205, 283, 325, 353, 357, 461.

¹¹⁴¹ a.e., s. 307.

¹¹⁴² a.e., s. 554.

¹¹⁴³ a.e., s. 205, 446, 462.

¹¹⁴⁴ a.e., s. 381.

¹¹⁴⁵ a.e., s. 244, 589.

¹¹⁴⁶ a.e., s. 191, 258, 357.

¹¹⁴⁷ a.e., s. 278.

¹¹⁴⁸ a.e., s. 258, 571; el-Verd, a.g.e., s. 325.

¹¹⁴⁹ eṭ-Ṭür, 9, 10, 11.

kerîmesindeki فَوَيْلٌ kelimesine fâ harfinin eklenmesini, onun şart cümlesine benzemesine bağlamıştır.¹¹⁵⁰

Bazı Kûfeli nahivciler istikbal anlamı taşıyan zaman ile ilgili cümlelerin (yukarıdaki ayette olduğu gibi) şart olduğunu söylemişlerdir. el-Ahfeş'in bu hususta Kûfeli dilciler ile aynı düşündüğü görülmektedir. Bu durumda ayetin açılımı, إِذَا كَانَ مَا ذَكَرَ .. فَوَيْلٌ لِمَنْ يُكذِّبُ..¹¹⁵¹

(2) Müellif, ﴿وَمَنْ يَفْعَلْ مِنْكُمْ خَيْرًا فَلْيَأْتِكُمْ بِزَكَاةٍ يُغْنِيكُمْ عَنْ يَدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِيهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ﴾ (Sizden kim, Allah'a ve Resûlüne itaat eder ve yararlı iş yaparsa ona mükâfatını iki kat veririz.)¹¹⁵² âyet-i kerîmesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Bazıları “مَنْ kelimesi istifhâm ve şart anlamına kullanıldığında sadece lafzı esas alınır, yani sadece müfred müzekker yapılıdır” diyorlar. Onların bu sözü yanlıştır. Çünkü yukarıdaki âyette مَنْ şart edatı olduğu halde mânası esas alındığı için ﴿وَمَنْ تَفْعَلْ﴾ şeklinde müennes olarak da okunmuştur.¹¹⁵³

eṭ-Ṭaberî, her iki kırâatin meşhur olduğunu, Arapçada ikisinin de kullanıldığını söylemiştir. Çünkü Araplar مَنْ'nin haberini bazen lafzına râcî' ederek müfred ve müzekker yaparlar. Bazen de mânasına döndürürler demiştir. Şeybe, Nâfi^c, bir rivâyette İbn 'Âmir, el-Ḥasen, İbn Mes'ûd ve Ya'qûb söz konusu âyeti ﴿وَمَنْ تَفْعَلْ﴾ şeklinde müennes okumuşlardır.¹¹⁵⁴

15) İzafet

a) İzafet ile İlgili İstilâhları: el-Ahfeş, isim tamlamasıyla ilgili olarak إِصَافَةٌ (İzafet)¹¹⁵⁵, أَصَافَ إِلَيْهِ (Muzâf olma)¹¹⁵⁶, مُصَافٌ (Muzâf)¹¹⁵⁷ ve الْمُصَافُ إِلَيْهِ (Muzâfun ileyh)¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 591.

¹¹⁵¹ eṭ-Ṭaberî, a.g.e., XXI/574; ed-Dervîş, a.g.e., IX/328.

¹¹⁵² el-Ahżâb, 31.

¹¹⁵³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 161.

¹¹⁵⁴ eṭ-Ṭaberî, a.g.e., XIX/93; el-Kurtubî, a.g.e., XVII/135; el-Ḥaṭîb, a.g.e., VII/279.

¹¹⁵⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 133, 137, 139, 215.

¹¹⁵⁶ a.e., s. 133.

¹¹⁵⁷ a.e., s. 187.

¹¹⁵⁸ a.e., s. 181.

kavramlarını Me'âni'l-Ḳur'ân'da sık sık kullanmaktadır. Onun bu ifadelerinden yola çıkarak, müellifimizin döneminde bu kelimelerin nahiv ıstılahı olarak kavramsallaştığı sonucuna varılabilir.

el-Aḥfeş, Me'âni'l-Ḳur'ân'da izafetle ilgili بَابُ الْإِضَافَةِ diye isimlendirdiği bir bölüm oluşturmuştur. Bu bölümün tamamına yakını mütekellim yâ'sının muzâfun ileyh olması ile ilgili dilbilgisi kurallarına ayırmıştır.¹¹⁵⁹ Sözü ettiğimiz mütekellim yâ'sının müellifimizin terminolojisindeki adı يَاءُ الْإِضَافَةِ (İzafet yâ'sı)'dir.¹¹⁶⁰

b) İzafet ile İlgili Açıklamaları: Müellifimize göre, yâ zamirine kendisinden sonraki kelimenin elif lâm takısı birleşirse, bu durumda iki vecih câiz olur: Birincisi, iki sakin bir araya geldiği için yâ zamiri hafzedilebilir. İkincisi, iki sakin bir araya gelmesin diye yâ zamiri fethalı okunur. Müellifin bu hususta tercih ettiği okuyuş ikinci kısma ait olanıdır. Örneğin, ﴿جَاءَنِي الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّي﴾ (Rabbimden bana belgeler gelmiştir)¹¹⁶¹ şeklindeki kırâat bu türdendir. Muzâfun ileyh yâ'sı, hemze-i vasıl karşılaştığında da yukarıdaki iki vecihten birinin seçilmesi gerekmektedir. Bu durumda ﴿إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ﴾ (Ben seni insanlar arasından seçtim)¹¹⁶² âyet-i kerîmesinde olduğu gibi hazif evladır.¹¹⁶³

﴿رَبِّ إِمَّا تُرِيِّي مَا يُوعَدُونَ﴾ (Rabbim onlara vaat edileni bana göstereceksen)¹¹⁶⁴ örneğinde olduğu gibi münâdânın sonundaki (muzâfun ileyh olan) yâ zamiri hafzedilebilir.¹¹⁶⁵

Eğer yâ zamirinden önceki harf sakin değilse, muzâfun ileyh olan yâ zamiri sakin de olabilir, fethalı da olabilir. ﴿لَمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا﴾ (Evime inanmış olarak gireni)¹¹⁶⁶ ve ﴿فَلَمْ يَرُدَّهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا﴾ (Fakat benim davetimi, ancak kaçmalarını arttırdı)¹¹⁶⁷ âyet-i

¹¹⁵⁹ a.e., s. 199-205.

¹¹⁶⁰ a.e., s. 504.

¹¹⁶¹ el-Mu'min (40), 66.

¹¹⁶² el-A'râf (7), 144.

¹¹⁶³ el-Aḥfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 201.

¹¹⁶⁴ el-Mu'minûn (23), 93.

¹¹⁶⁵ el-Aḥfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 202.

¹¹⁶⁶ Nûh (71), 28.

¹¹⁶⁷ Nûh (71), 6.

kerîmelerindeki بَيِّنِي ve دُعَائِي kelimelerinin ﴿بَيِّنِي﴾ ve ﴿دُعَائِي﴾ şeklinde yâ'nın sükunuyla okunması bu nevidendir.¹¹⁶⁸

Zaman zarfları dışında hiçbir şey fiile muzâf olmaz. هَذَا يَوْمٌ يَفْعَلُ زَيْدٌ (Bu Zeyd'in yapacağı gündür.) örneğinde olduğu gibi fiillere ancak zaman zarfları muzâf olurlar.¹¹⁶⁹

﴿فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ﴾ (Her kim hidâyetime tabi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur)¹¹⁷⁰ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi, هُدَى kelimesine muzâfun ileyh olan yâ zamiri sadece meftûh olur ve هُدَايَ şeklini alır. Bunun sebebi kendisinden önceki harfin sâkin olmasıdır. Bahsi edilen هُدَايَ kelimesi, ﴿هَذَا مَا لَدَيَّ عَيْدٌ﴾ (İşte bu yanımdaki hazırdır)¹¹⁷¹ ve ﴿هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ﴾ (İşte bana varan dosdoğru yol budur)¹¹⁷² âyetlerindeki لَدَيَّ ve عَلَيَّ harf-i cerleri ile karıştırılmamalıdır. Buradaki لَدَيَّ ve عَلَيَّ kelimeleri isim olmadığı için ne لَدَايَ, ne de عَلَايَ şeklinde olmazlar. هُدَايَ, عَصَايَ ve فَنَايَ gibi kelimeler ise isimlerdir.¹¹⁷³

﴿هُدَايَ﴾ şeklinde هُدَايَ kelimesini ﴿فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ﴾ âyet-i kerîmesindeki هُدَايَ kelimesini ﴿هُدَايَ﴾ şeklinde yâ'nın şeddesiyle okuyan Arap lehçeleri vardır. Onlar, yâ zamirinden önceki sakin elifin, kendisinden sonraki harfle idğâm oluşturabilmek için yâ'ya çevirmişlerdir. Bu şekilde telaffuz onlar için daha kolay gelmektedir.¹¹⁷⁴

Tesniye ve müzekker salim cemilerin sonundaki zâid olan nûn harfî söz konusu kelime muzâf olduğunda düşer.¹¹⁷⁵

---

¹¹⁶⁸ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 200-201.

¹¹⁶⁹ a.e., s. 218.

¹¹⁷⁰ el-Bakara (2), 38.

¹¹⁷¹ Kâf (50), 23.

¹¹⁷² el-Hicr (15), 41.

¹¹⁷³ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 199-200.

¹¹⁷⁴ a.e., s. 199.

¹¹⁷⁵ a.e., s. 137.

c) İzafetle İlgili Örnekler

(1) el-Aḥfeş, ﴿وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ﴾ (Ölçü ve tartıda hile yapanlara yazıklar olsun)¹¹⁷⁶ âyet-i kerîmesiyle ilgili şunları anlatmıştır: وَيْلٌ kelimesinden sonra lâm harf-i cerri geldiğinde وَيْلٌ mübtedâ olarak merfû olmaktadır. Ancak bu kelimenin harf-i cersiz olarak muzâf olması daha güzeldir. Muzâf yapılıncı وَيْلٌ زَيْدٍ örneğinde olduğu gibi mansûb okunur. وَيْحٌ ve وَيْسٌ زَيْدٍ kelimeleri de böyledir. Harf-i cersiz muzâf yapıldığında وَيْحٌ زَيْدٍ ve وَيْسٌ زَيْدٍ şeklinde okunurlar.¹¹⁷⁷

(2) el-Aḥfeş, ﴿وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ﴾ (Hani sizi Firavun ailesinden kurtarmıştı.)¹¹⁷⁸ âyet-i kerîmesi ile ilgili şunları anlatmıştır: Âyeteki آل kelimesinin özel isme muzâf olması gerekir. Örneğin, آل مَكَّةَ, أَتَيْتُ آلَ زَيْدٍ ve أَهْلَ الْمَدِينَةِ, أَهْلَ مَكَّةَ, أَهْلُ الْمَدِينَةِ ifadelerinde böyledir. آل الْمَرْأَةِ ve أَتَيْتُ آلَ الرَّجُلِ şeklinde (özel isim dışındaki kelimelerle kullanılması) güzel değildir.¹¹⁷⁹

(3) Müellif, ﴿إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ﴾ (Sen duayı hakkıyla işitensin.)¹¹⁸⁰ âyet-i kerîmesindeki izafetin كَثِيرُ الدُّعَاءِ örneğinde olduğu gibi lafzî izafet olduğunu söylemiştir. Bu sebeple muzâfın, elif lâm takısı da alabileceğini ifade etmiş ve أَنْتَ السَّمِيعُ الدُّعَاءِ örneğini vermiştir. Âyetin mânasının إِنَّكَ مَسْمُوعُ الدُّعَاءِ olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸¹

eṭ-Ṭaberî, el-Aḥfeş burada بِهَ مَا يُدْعَى بِهَ şeklinde yaptığı açıklamayı aynen nakletmiş ve "Sen sana dua edenlerin duasını işitensin" şeklinde şerh etmiştir.¹¹⁸²

16) Sebebî sıfat

Sebebî sıfat, gerçekte kendisinden sonra gelen isimdeki bir 'anlama' delâlet ettiği halde görünüşte (lafzen) kendisinden önce gelen kelimenin (mevsûfun) sıfatı

¹¹⁷⁶ el-A' rāf (7), 144.

¹¹⁷⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Kur'ān*, s. 251.

¹¹⁷⁸ el-Bakara (2), 49.

¹¹⁷⁹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Kur'ān*, s. 223.

¹¹⁸⁰ Āl-i ' İmrān (3), 38.

¹¹⁸¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Kur'ān*, s. 340.

¹¹⁸² eṭ-Ṭaberî, a.g.e., V/363.

sayılan lafızdır. Örneğin *رَأْيُهُ الصَّائِبُ* (Görüşü isabetli olan halife hüküm verdi) cümlesindeki *الصَّائِبُ* kelimesi görünüşte *الْخَلِيفَةُ* kelimesinin sıfatıdır. Ancak hakikatte onun sıfatı değildir. Peşinden gelen *رَأْيُهُ* ifadesini tavsif eden sıfattır.¹¹⁸³ Müellif sebabî sıfat için *صِفَةٌ مُّقَدَّمَةٌ أَجْرَاهَا مَجْرَى الْفِعْلِ*,¹¹⁸⁵ *صِفَةٌ مُّقَدَّمَةٌ لِشَيْءٍ مِنْ سَبَبِ الْأَوَّلِ*,¹¹⁸⁴ *صِفَةٌ مُّقَدَّمَةٌ* ve *صِفَةٌ مُّقَدَّمَةٌ*¹¹⁸⁶ ifadelerini kullanmıştır.¹¹⁸⁷

(1) el-Ahfeş, ﴿أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءٌ مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ﴾ (Ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini, inanıp iyi ameller işleyen kimselerle bir mi tutacağımızı sandılar?)¹¹⁸⁸ âyet-i kerîmesindeki *سَوَاءٌ* kelimesinin diğer kırâat tarzı ile ilgili şunları açıklamıştır: Bu kelime, ism-i fâil mânasına kabul edilerek önceki kelimenin harekesini alabilir. Yani esreyle okuna bilir. Böyle yapıldığında *سَوَاءٌ* kelimesi önceki kelimenin sebabî sıfatı olur.¹¹⁸⁹

(2) Müellif, ﴿مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا﴾ (Halkı zalim olan bu şehirden)¹¹⁹⁰ âyet-i kerîmesindeki *الظَّالِمِ* kelimesinin sebabî sıfat olarak kendisinden önceki kelimenin harekesini aldığını ifade etmiştir.¹¹⁹¹

(3) Müellif, ﴿مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا﴾ (Değişik renklerde)¹¹⁹² âyet-i kerîmesindeki *مُخْتَلِفًا* kelimesi sebabî sıfat olarak önündeki ve nasb konumunda olan *الْتَّمَرَاتِ* kelimesinin harekesini aldığını ifade etmiştir. Âyetin devamı olan ﴿وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا﴾ ifadesindeki *مُخْتَلِفٌ* kelimesinin merfû yapıma sebebinin de önündeki kelimenin merfû olmasından dolayı olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁹³

¹¹⁸³ Bâbetî, a.g.e., II/1123.

¹¹⁸⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 344.

¹¹⁸⁵ a.e., s. 377.

¹¹⁸⁶ a.e., s. 593.

¹¹⁸⁷ a.e., s. 564.

¹¹⁸⁸ el-Câşiye (45), 21.

¹¹⁸⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 344.

¹¹⁹⁰ en-Nisâ (4), 75.

¹¹⁹¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 377.

¹¹⁹² Fâtır (35), 27.

¹¹⁹³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 564.

17) Tek'îd

Te'kîd, tabi olduğu kelimenin mânasını kuvvetlendiren (pekiştiren) mânasındaki kapalılığı gideren ve aynı i'rabı alan sözdür.¹¹⁹⁴ el-Ahfeş, te'kid kavramını ifade etmek için genel olarak تَوَكَّدَ kelimesini kullanmıştır.¹¹⁹⁵ Buna ilaveten birkaç yerde صِفَةٌ kelimesini te'kîd anlamına kullandığı görülmektedir.¹¹⁹⁶ Bunların dışında تَكْرِيرٌ¹¹⁹⁷ ve فَكْرَرٌ¹¹⁹⁸ ifadelerini de te'kîd anlamına kullanmıştır. Ayrıca müellif te'kîd zamiri için صِفَةُ الْمُضْمَرَةِ¹¹⁹⁹ ve صِفَاتٌ لِلْأَسْمَاءِ الْمُضْمَرَةِ¹²⁰⁰ demiştir. Lâm-ı te'kîd için de لَامُ التَّوَكُّدِ ifadesini kullanmıştır.¹²⁰¹

(1) el-Ahfeş, ﴿لَا مَنَ مَنَ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا﴾ (Yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi)¹²⁰² âyet-i kerîmesindeki te'kîdi şöyle izah etmiştir: Âyetteki جَمِيعًا ifadesi te'kîd olarak gelmiştir. Nitekim, ﴿لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ﴾ (İki tanrı edinmeyin)¹²⁰³ âyetindeki إِلَهَيْنِ (iki ilah) ifadesi yeterli olduğu halde اِثْنَيْنِ kelimesini te'kîd olarak eklemiştir.¹²⁰⁴

(2) el-Ahfeş, ﴿إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾ (Ben on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm.)¹²⁰⁵ âyet-i kerîmesindeki te'kîdi şöyle izah etmiştir: Âyette tek رَأَيْتُ fiili yeterli olduğu halde tekrar edilmiştir. Bu صَرْنَتْهُمْ diyenlerin kullandığı bir tarz olup, ﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾ (Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler)¹²⁰⁶ âyetinde olduğu gibi te'kîddir.¹²⁰⁷

¹¹⁹⁴ el-İşbîlî, a.g.e., I/228.

¹¹⁹⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 245, 267, 353, 356, 377, 381, 457, 471, 483, 494, 512, 558, 560, 571, 577, 589, 600.

¹¹⁹⁶ a.e., s. 356, 457.

¹¹⁹⁷ a.e., s. 299.

¹¹⁹⁸ a.e., s. 494.

¹¹⁹⁹ a.e., s. 457.

¹²⁰⁰ a.e., s. 609.

¹²⁰¹ a.e., s. 240.

¹²⁰² Yûnus (10), 99.

¹²⁰³ en-Nahl (16), 51.

¹²⁰⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 483.

¹²⁰⁵ Yûsuf (12), 4.

¹²⁰⁶ el-Hicr (15), 30.

¹²⁰⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 494.

(3) Müellif, ﴿وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْسِينَ﴾ (Oysa onlar, daha önce, üzerlerine yağmur yağdırılmasından iyice ümitlerini kesmişlerdi.)¹²⁰⁸ âyet-i kerîme-sindeki مِنْ قَبْلِهِ ifadesinin tekrar edilme sebebini te'kîd olarak açıklamıştır.¹²⁰⁹ Nitekim ﴿أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ﴾ (Onlar diriler değil, ölülerdir.)¹²¹⁰ âyetindeki غَيْرُ أَحْيَاءٍ ifadesinin de te'kîd olduğunu ifade etmiştir.¹²¹¹

c. Edatlar İle İlgili Görüşleri

Harf, kendi başına mâna ifade etmeyip kelime veya fiillerle birlikte kullanıldığında mâna ifade eden edatlara denir. Bir diğer ifadeyle isim ve fiilin dışındaki kelimelere harf denir. Şunu da kaydetmeliyiz ki 'harf' kelimesinden kasıt edatlardır. Edat, el-Ferrâ tarafından Basrîlerin "ḥurūfu'l-me'ânî" (anlam harfleri) ıstılâhına mukabil kullanılan bir kelimedir.¹²¹²

1) اِنَّ ve اَنَّ Edatları

Müellif, اِنَّ edatı için اِنَّ عَلِيَّ الْاِبْتِدَاءِ ifadesini kullanmıştır.¹²¹³ اِنَّ'nin elifinin kesre hali için اِنَّ كَسْرًا tabirini kullanmıştır.¹²¹⁴ اِنَّ'nin tahfif olunmuş hali için (yani اِنَّ mânasında kullanılan اِنَّ için) اِنَّ اِنَّ فِي مَعْنَى الثَّقِيلَةِ اِلَّا اِنَّهَا لَيْسَتْ بِثَقِيلَةٍ¹²¹⁵ ve اِنَّ خَفِيفَةٌ فِي مَعْنَى ثَقِيلَةٍ¹²¹⁶ demiştir. Nefy mânasında olan اِنَّ için de اِنَّ اِنَّ فِي مَعْنَى مَا اِنَّ tabirini kullanmıştır.¹²¹⁷ اِنَّ edatı ve kendisinden sonraki isim cümlesinin oluşturduğu masdarı هَذَا ve ذَلِكَ ile ifade etmiştir.¹²¹⁸

¹²⁰⁸ er-Rûm (30), 49.

¹²⁰⁹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 558.

¹²¹⁰ en-Nahl (16), 21.

¹²¹¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 512.

¹²¹² Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, Vizyon Yayıncılık, Sivas-2006, s. 37.

¹²¹³ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 343.

¹²¹⁴ a.e., s. 410, 456.

¹²¹⁵ a.e., s. 604.

¹²¹⁶ a.e., s. 245, 533.

¹²¹⁷ a.e., s. 244.

¹²¹⁸ a.e., s. 240.

a) اِنَّ'nin İsmine Lâm Harfinin Dahil olması

اِنَّ ile ismi arasına fasıla girdiğinde اِنَّ'nin ismine lâm dahil olur. Bu lâm, nasb konumunda olup te'kid görevi yapmaktadır. Örneğin ﴿وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ﴾ (Taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fişkirir. Taşlardan bir kısmı da [Allah korkusuyla] yukardan aşağı yuvarlanır.)¹²¹⁹ âyet-i kerîmesindeki لَمَا kelimelerindeki lâmlar böyledir.¹²²⁰

b) اِنَّ Edatını اِنَّ Yapan Âmil

اِنَّ'nin haberine dahil olan lâm harfi اِنَّ'nin isti'nâf olmasını sağlamaktadır. Yani اِنَّ'nin elifinin kesreyle okunmasına sebep olmaktadır. Örneğin ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ﴾ (Allah da bilir ki sen elbette, O'nun Peygamberisin. Allah, münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir.)¹²²¹ âyet-i kerîmesinde haberin yani لَرَسُولُهُ ve اِنَّ kelimelerinin başındaki lâm kaldırılırsa, âyetteki اِنَّ edatları اِنَّ olacaktır.¹²²²

c) اِنَّ Edatının Fethalı Olmasını Gerektiren Durum

اِنَّ edatı kendisinden sonraki cümleyle beraber müevvel masdar oluşturuyorsa (tek unsur haline getiriyorsa) mutlaka fethalı olması gerekir. Eğer bunlar tek unsur oluşturmuyorsa o zaman isti'nâf olarak اِنَّ'nin kesreli olması gerekir. Örneğin ﴿فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ﴾ (Eğer çok tesbih edenlerden olmasaydı ...kalacaktı.)¹²²³ âyetinde اِنَّ ve mabadı tek unsur halinde geldiklerinden اِنَّ'nin fethalı okunması gerekmektedir. Ancak ﴿يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ﴾ (Bilir ki sen elbette, O'nun Peygamberisin)¹²²⁴ âyetinde اِنَّ ve mabadı tek unsur oluşturamadığı için kesreli gelmiştir. Bu durumda اِنَّ'nin isminin veya haberinin

¹²¹⁹ el-Bakara (2), 74.

¹²²⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 240.

¹²²¹ el-Munâfikûn (63), 1.

¹²²² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 240.

¹²²³ eş-Şâffât (37), 143-144.

¹²²⁴ el-Munâfikûn (63), 1.

başındaki lâm kaldırılrsa da إِنَّ'nin kesresi değişmez. Örneğin ﴿إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ﴾¹²²⁵ ([Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de] hiç şüphesiz yemek yerler)¹²²⁵ âyetindeki إِنَّ, lâm'dan dolayı kesreli değildir. Burada lâm olmasa da إِنَّ kesreli olacaktır. Çünkü إِنَّ ve mabadı tek unsur olamamaktadırlar. Yani مَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا ذَاكَ (Senden önce gönderdiklerimiz hiç şüphesiz o) deyimemekteyiz. Hatta aksi durum söz konusu olduğunda, إِنَّ'nin ismi ve haberinin başında lâm olduğunda أَن ve kendisinden sonraki cümle tek unsur oluşturduklarından dolayı أَن'nin fethalı okunduğu durumlar da vardır. Örneğin ﴿ذَالِكُمْ فَذَوْقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ﴾ (İşte size Allah'ın azabı, şimdilik onu tadın! Kâfirlere bir de cehennem ateşinin azabı vardır.)¹²²⁶ âyeti bunlardandır.¹²²⁷

d) إِنَّمَ'nin Durumu

إنمَ'nin yerine أَن getirilmesi güzel oluyorsa bu durumda إنمَ'nin elifini fethalı yapabiliriz. Eğer, أَن getirilmesi güzel olmuyorsa إنمَ'nin elifinin kesreli olması gerekmektedir. Örneğin ﴿إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ (Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek İlâh olduğu vahyolunuyor.)¹²²⁸ âyetindeki ikinci إنمَ'nin yerine أَن getirildiğinde أَن إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ şeklindeki cümlenin güzel olduğunu görmekteyiz. Ancak,

أَرَانِي - وَلَا كُفْرَانَ لِّلَّهِ إِنَّمَا
أُوَاحِي مِّنَ الْأَقْوَامِ كُلِّ بَحِيلٍ

(Allah'a nankörlük olmasın, kendimi bütün cimrileri kardeş ediniyor
görüyorum.)¹²²⁹

beytinde أَرَانِي أَن أُوَاحِي مِّنَ الْأَقْوَامِ'nin yerine أَن kullanmak güzel değildir. Mesela, أَرَانِي أَن أُوَاحِي مِّنَ الْأَقْوَامِ diyemeyiz.¹²³⁰

¹²²⁵ el-Furkân (25), 20.

¹²²⁶ el-Enfâl (8), 14.

¹²²⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 240-241.

¹²²⁸ Fuşşilet (41), 6.

¹²²⁹ el-Verd ve el-Ĥaşâiş'in muhakkiki en-Neccâr, Kuşeyyir'in divanını kaynak göstermek suretiyle bu beytin Kuşeyyir 'Azze'ye ait olduğunu söylemişlerdir. Ancak bizim ulaşabildiğimiz "Dîvânu Kuşeyyir 'Azze" farklı neşir ve farklı tahkik olduğundan söz konusu mısra orada yer almamaktadır. bk. el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 243; İbn Cinnî, el-Ĥaşâiş, I/338.

2) اِنَّ ve اِنَّ Edatı

a) اِنَّ ve اِنَّ Edatının Zâid Olarak Gelmesi

(1) اِنَّ edatı bazen ما ile beraber zâid olur. Örneğin اِنَّ كَذَا وَكَذَا şeklindeki ifade ما كَذَا وَكَذَا (şöyle şöyle olmamıştır) demektir. اِنَّ هَذَا زَيْدٌ (bu Zeyd değildir) cümlesi de böyledir. Burada ما değişikliğe uğradığından dolayı haberini nasb etmez. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

وَمَا اِنَّ طَبْنَا جُبْنَ وَلَكِنْ مَنَائِنَا وَطُعْمَةُ آخِرِنَا

(Bizim öldürülmemiz korkaklık sebebiyle değildir. [Öldürülmek] bizim kaderimiz ve galebe sırasının başkalarına gelmesi sebebiyledir.)¹²³¹

(2) اِنَّ edatı bazen فَلَمَّا ve لَمَّا ile birlikte zâid olur. Örneğin ﴿فَلَمَّا اَنَّ جَاءَ الْبَشِيرُ﴾ (Ne zaman ki müjdecî geldi)¹²³² âyetinde اِنَّ edatı فَلَمَّا'den sonra gelmek suretiyle zâid olmuştur. Âyet aslında, ﴿فَلَمَّا جَاءَ الْبَشِيرُ﴾ demektir. ﴿وَلَمَّا اَنَّ جَاءَتْ رُسُلُنَا﴾ (Elçilerimiz geldikleri zaman)¹²³³ âyet-i kerîmesi de ﴿وَلَمَّا جَاءَتْ﴾ demektir.¹²³⁴

(3) اِنَّ edatı لَوْ'dan önce gelerek de zâid olur. Örneğin اِنَّ لَوْ جِئْتَنِي كَانَ خَيْرًا لَّكَ (Bana gelseydin senin için daha iyi olurdu.) ifadesi لَوْ جِئْتَنِي demektir.¹²³⁵

(4) اِنَّ edatı, aynı zamanda “nefiy edatı”nın önünde gelmek suretiyle zâid olur. Örneğin ﴿وَمَا لَنَا اَنَّ لَا نُفَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ﴾ (Bize ne olmuş da Allah yolunda savaşmayalım.)¹²³⁶ âyetinde hem zâid olmuş hem de amel etmiştir. Âyet aslında ﴿وَمَا لَنَا اَنَّ لَا نُفَاتِلَ﴾ demektir.¹²³⁷

¹²³⁰ el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 243.

¹²³¹ a.e., s. 244; Bu beyit, Ferve b. Museyk'e aittir. Ferve b. Museyk fetih yılında Müslüman olmuş ve Medine'ye yerleşmiş bir sahâbîdir. Daha sonra Kûfe'ye gitmiş ve orada yaşamıştır. bk. Ali b. Muhammed el-Herevî, *Kitâbu'l-uzhiyye fi 'ilmi'l-hurûf*, thk. 'Abdulmu'în el-Mellühî, Matba'atu Mecme'î'l-Luğati'l-Arabiyyeti, Dimaşk-1981, s. 51; el-Bağdâdî, *Ḥizânetu'l-edeb*, IV/112.

¹²³² Yûsuf (12), 96.

¹²³³ el-Ankabût (29), 33.

¹²³⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 247.

¹²³⁵ a.e., s. 247.

¹²³⁶ el-Bakara (2), 246.

¹²³⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 316.

b) Edatının ما anlamına Kullanılması

إن edatı ما anlamına kullanıldığında mutlaka elifin kesresiyle okunmalıdır. Örneğin ﴿وَتَطْمَئِنُّونَ إِن لَّبِئْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا﴾ ([Kabirlerinizde] pek az bir müddet kaldığımızı sanırsınız.)¹²³⁸ âyetindeki إن edatı ما anlamına yani olumsuzluk edatı olarak kullanıldığı için sadece elifin kesresiyle okunur.¹²³⁹

c) Edatının إن Mânasına Kullanılması

﴿وَإِن يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ (O inkar edenler nerdeyse..)¹²⁴⁰ âyet-i kerîmesindeki إن edatı, إن anlamına kullanılan ve pozitif mâna taşıyan bir edattır. Örneğin إِنَّ كَانَ اللَّهُ لَطَرِيفًا dersek bunun anlamı, إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ لَطَرِيفٌ قَبْلَ الْيَوْمِ demektir.¹²⁴¹ Söz konusu edat, ما anlamına gelen إن edatıyla karıştırılmaması için زَيْدٌ لَمُنْطَلِقٌ (Zeyd gidiyor) örneğinde olduğu gibi haberinin başına lâm getirilmektedir. Buradaki إن edatı إِنَّ anlamında olunca bazıları زَيْدًا لَمُنْطَلِقٌ (Zeyd ayrılmaktadır) şeklinde زَيْدًا'ı mansûb okuyarak mâna gereği âmili amel ettirmişlerdir. Nitekim ﴿إِن كُلِّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾ (Hiçbir can yokturki üzerinde bir koruyucu olmasın)¹²⁴² âyetindeki كُلُّ kelimesini mansûb okuyanlar da bu sebeple mansûb okumuşlardır.¹²⁴³

3) إمّا Edatı

(1) el-Ahfeş, إمّا edatıyla ilgili şunları anlatmıştır: ﴿فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَايَ﴾ (Eğer benden size bir hidâyet gelir de her kim hidâyetime tâbi olursa..)¹²⁴⁴ âyet-i kerîmesindeki إمّا ifadesi إن ile ما'nın birleşmiş hali olup şart konumundadır. إمّا'dan sonraki fiilin nûn'u şeddeli olduğu gibi şeddesiz de olabilir. Hatta nûn, hiç olmaya da

¹²³⁸ el-İsrâ (17), 52.

¹²³⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 244.

¹²⁴⁰ el-Ğalem (68), 51.

¹²⁴¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 604.

¹²⁴² et-Ğarîk (86), 4.

¹²⁴³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 245.

¹²⁴⁴ el-Bakara (2), 38.

﴿قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيئِي مَا يُوعَدُونَ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ (De ki, Rabbim! Onların tehdit olundukları şeyi bana mutlaka göstereceksen, o zaman beni zalim milletin içinde bulundurma.)¹²⁴⁵ örneğinde olduğu gibi nûn'un olması daha güzeldir. Âyetteki şartın cevabı da ﴿فَلَا تَجْعَلْنِي﴾ ifadesidir.¹²⁴⁶

(2) Bahsettiğimiz *إِمَّا* edatı dışında ﴿إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾ (Şüphesiz biz ona [doğru] yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör.)¹²⁴⁷ âyetinde olduğu gibi iki defa tekrar olunan *إِمَّا* edatı vardır ki bu da şart içindir. Burada *إِمَّا*'den sonraki kelimenin mansûb gelmesinin sebebi *إِمَّا*'nın *أَوْ* konumunda olmasındandır. Amel ettiğinden değildir. Sanki *هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ شَاكِرًا أَوْ كَفُورًا* demektedir. Burada hâl olarak mansûb olmuştur. Ancak merfû olan yerler de vardır. Örneğin *مَرَرْتُ بِرَجُلٍ إِمَّا قَاعِدٌ إِمَّا قَائِمٌ* (Bir adama uğradım, o, ya oturuyordu, ya da ayaktaydı) ifadesinde merfû yapılmıştır. Bu şekilde merfû okumak Kur'ân'da da câizdir. Ancak böyle kırâat yoktur.¹²⁴⁸

(3) Elifin fethasıyla okunan *أَمَّا* edatı amel etmez. Örneğin *وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَقْهَرْ*. (Öyleyse yetimi sakın ezme. El açıp isteyeniyi de sakın azarlama.)¹²⁴⁹ âyetindeki elifin fethasıyla okunan *أَمَّا* edatı amel etmez. Âyette *أَمَّا*'dan sonraki *السَّائِلَ* kelimesinin mansûb gelmesi *تَنْهَرُ* sebebiyledir. *أَمَّا* edatı onu değiştirdiğinden değildir.¹²⁵⁰

4) مِنْ Edatı

مِنْ kelimesi bazen şart için kullanılmaktadır. Bu durumda cevabının başında *fâ* bulunması gerekir.¹²⁵¹ *الَّذِي* ism-i mevsûlu şart için kullanılan *مِنْ* anlamına kullanıldığında da cevabın başına *fâ* gelmesi gerekmektedir. Örneğin *الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ* (Mallarımı gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarfedenler

¹²⁴⁵ el-Mu'minûn (23), 93-94.

¹²⁴⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 197-198.

¹²⁴⁷ el-İnsân (76), 3.

¹²⁴⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 198.

¹²⁴⁹ eđ-Duĥâ, 9-10.

¹²⁵⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 199.

¹²⁵¹ a.e., s. 357.

var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur)¹²⁵² âyetindeki الَّذِي ism-i mevsûlu şart anlamına kullanılmıştır. Mânası مَنْ يُنْفِقُ مَالَهُ فَلَهُ كَذَا (Kim malını harcarsa onun için şunlar vardır.) şeklindedir. Bu sebeple cevabına fâ eklenmiştir.¹²⁵³

el-Ahfeş, bu edatla ilgili şunları anlatmıştır: مَنْ kelimesinin lafzı müfred ve müzekkerdir. Bu sebeple, lafzı esas alındığında ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ﴾ (Onlardan sana bakan vardır.)¹²⁵⁴ âyetinde olduğu gibi kendisinden sonraki fiil müfred ve müzekker olur. Ancak mânası esas alındığında ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ﴾ (Onlardan seni dinleyenler vardır.)¹²⁵⁵ âyetinde olduğu gibi müennes, tesniye ve çoğul yapıla bilir. Bazıları مَنْ kelimesi الَّذِي anlamında olduğunda mânasının esas alınabileceğini, istifhâm ve şart anlamına kullanıldığında sadece lafzı esas alınacağını söylemişlerdir ki bu yanlıştır.¹²⁵⁶

5) مَهْمَا Edatı

﴿وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ﴾ (Bize ne mucize getirirsen getir.. dediler.)¹²⁵⁷ âyet-i kerîmesindeki مَهْمَا kelimesi şart harflerindedir. Âyetin devamındaki "فَمَا نَحْنُ.." ifadesi de şartın cevabıdır.¹²⁵⁸

6) أَيُّنَمَا Edatı

﴿أَيُّنَمَا يُوجِّهُهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ﴾ (Onu nereye gönderse bir hayır getirmez.)¹²⁵⁹ âyetinde ki أَيُّنَمَا şart harflerindedir.¹²⁶⁰ Nitekim ﴿فَأَيُّنَمَا تَوَلَّوْا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾ (Nereye dönersenin Allah'ın yüzü [kıblesi] oradadır.)¹²⁶¹ âyet-i kerîmesindeki أَيُّنَمَا da şart harflerindedir. Şartın cevabı ise فَنَّمَّ kelimesindeki fâ ile başlayan ifadedir.¹²⁶²

¹²⁵² el-Bakara (2), 274.

¹²⁵³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 325, 461.

¹²⁵⁴ Yûnus (10), 43.

¹²⁵⁵ Yûnus (10), 42.

¹²⁵⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 160-161.

¹²⁵⁷ en-Nisâ (4), 164.

¹²⁵⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 446.

¹²⁵⁹ en-Naḥl (16), 76.

¹²⁶⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 513.

¹²⁶¹ el-Bakara (2), 115.

¹²⁶² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 280.

7) İstifhâm Edatı

Mübtedânın başına soru edatı geldiğinde haberinin istifhâma ihtiyacı kalmaz. Çünkü mübtedânın başındaki istifhâm haberi de kapsar. Örneğin أَرَيْدُ حَسَنٌ denir de أَرَيْدُ حَسَنٌ denmez. Şart ve cevabında da böyledir. Mesela, ﴿أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ﴾ (Şimdi sen ölürsen, sanki onlar ebedî mi kalacaklar?)¹²⁶³ âyetinde tek istifhâm edatı kullanılmış, "أَفَهُمُ الْخَالِدُونَ" denmemiştir.¹²⁶⁴

4. Me‘âni'l-Ḳur‘ân'da Hazifler

a. Hazfin Sözlük ve Terim Anlamı

Hazif, حَذَفَ filinin masdarı olup sözlükte “bir nesneyi bir kenarından kesip atmak, kırmak, vurup düşürmek, çıkarmak” anlamlarına gelmektedir.¹²⁶⁵ Söz konusu kelime mecaz olarak “bir eylemi kısa ve hafif tutmak” anlamında da kullanılmaktadır. Nitekim bir hadîs-i şerifte حَذَفُ السَّلَامِ فِي الصَّلَاةِ سُنَّةٌ (namazda selamın kısa ve hafif tutulması sünnettir) buyrulmuştur.¹²⁶⁶

Nahiv, sarf, arûz, meânî ve bedi‘ ilimlerinde bir ıstılâh olarak kullanılan hazif kelimesinin sözlük anlamını muhafaza ederek terimleştiği görülmektedir. Nahiv ilminden başlayarak bahsettiğimiz ilimlerin tamamında hazfin ıstılâhî anlamlarını vermeye çalışalım.

1) Nahiv İlminde Hazif

Hazif terimi nahivde, “karineye dayalı olarak ibareden bir veya daha fazla unsuru düşürmek” anlamında kullanılmaktadır.¹²⁶⁷ Hazfedilen unsur (mahzûf) cümlenin

¹²⁶³ el-Enbiyâ (21), 34.

¹²⁶⁴ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 353.

¹²⁶⁵ İbn Manzûr, a.g.e., III/93; el- Ferâhîdî, a.g.e., I/359; ez-Zebîdî, a.g.e., XXIII/120; İbn Dureyd, a.g.e., II/128; Ebû İbrahim el-Fârâbî, *Divânü'l-edeb: mu‘cem luğaviyyun turâsiyyun*, thk. ‘Âdil ‘Abdulcebâr eş-Şâtiî, Mektebetu Lubnân Naşirün, Beyrut-2003, s. 130.

¹²⁶⁶ Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ et-Tirmîzî, *el-Câmi‘u'l-kebir*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut-1998, eş-Şalât, 108 (I/329); ez-Zebîdî, a.g.e., XXIII/120; Halil İbrahim Kaçar, *Edebi Yönden Hazif Üslûbu*, Ocak Yayıncılık, İstanbul-2007, s. 31.

¹²⁶⁷ Muhammed Şabir el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâf ıstılâhât'il-fünûn*, thk. Ali Daḥrûc, Mektebetu Lubnân, Beyrut-1996, I/631; Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Curcânî, *Kitâbu't-ta‘rifât*, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmî, Beyrut-1983, s. 84; Bâbetî, a.g.e., I/451.

temel unsurları olan müsned (haber, fiil) ve müsnedun ileyh'ten (mübtedâ, fâil) birisi olabileceği gibi cümlede yan (tamamlayıcı) unsurları temsil eden mef'ûl, hâl, sıfat, mevsûf, temyîz, muzâf-muzâfun ileyh gibi unsurlardan birisi de olabilir.

Hazif, nahiv alimlerinin özel bir ilgi atfettiği konulardandır. Zira takdir ameliyesi önemli ölçüde hazifli kullanımlara dayanmaktadır. İlk dönem nahiv alimlerinin hazif konusuna yönelik ortaya koydukları gayretler incelenecek olursa, onların bu konuyu çok geniş bir şekilde ele alıp hâlî ve manevi siyakın gerekli kıldığı hazifli kullanımların bir çok nevine dikkat çektikleri ve önemli edebi tahlillerde buldukları görülür. Özellikle ilk dönem eserleri en somut şekilde yansıtan Sîbeveyh'in el-Kitâb'ı ve el-Ahfeş'in Me'âni'l-Ḳur'ân'ı bunun açık bir göstergesidir. Bunun yanında onlar, hazfin câiz olması için, hazfe delâlet eden bir delil ve karinenin varlığını şart koşmuş ve hazfin maksatlarını bağlam, üslup ve yaygın kullanım ekseninde yorumlama konusunda önemli gayretler ortaya koymuşlardır.¹²⁶⁸

Daha sonra gelen nahivciler, hazif konusunu sadece cümleyi takdir noktasında ele almışlardır. Dolayısıyla onlara göre nahivcinin görevi haberi olmayan mübtedâ, fâilî olmayan fiil, ceza cümlesi olmayan şart cümlesi, ma'tûfun aleyh olmayan atf, âmili olmayan ma'mûl vs. ile karşılaşıldığında bunu nahiv esaslarına göre takdir ederek cümlenin hazfedilen unsuruna açılım getirmek olmuştur. Söz konusu takdir ameliyesini yaparken mahzûf unsurlara vacip ve câiz gibi hükümler vermiş ve bu iki çeşit hazfi birbirinden ayırmaya çalışmışlardır.¹²⁶⁹ Örneğin, haberi نَعْم ve نَسْنَسْ nin mahsusu olan veya haberi medih, zemm veya teraḥḥum (övme, yerme, acıma) bildirmesi sebebiyle mevsûfuyla i'rab ilgisi kesilmiş na't-i maktu' olan; haberi fiiline nâib masdar olan veya kase mânası ifade eden mübtedânın hazfine "vaciu'l-hazf" adını verirlerken, şart edatı olan اِنْ in lâ-i nâfiye'ye idğam edildiği yerlerde (اِنْ + اِنْ = اِنْ) fiil-i şartın hazfini câiz diye isimlendirmişlerdir. Yine önde cevaba delâlet eden bir unsurun bulunması ve fiil-i şartın mâzi olması durumunda da cevabın hazfine vacip hükmünü vermişlerdir. Dolayısıyla

---

¹²⁶⁸ Kaçar, a.g.e., s. 35.

¹²⁶⁹ İbtisâm Ahmed Ḥamdân, **el-Ḥazfu ve't-takdim ve't-taḥîr fî divâni'n-Nâbiğati'z-Zubyânî**, Dâru Ṭlās, Dımaşk-1992, s. 21.

nahivciler mahzûf unsura yönelik vacip veya câiz şeklindeki takdir ameliyesinin ötesine geçip söz konusu mahzûf unsurun makâm ve makâl (bağlam ve üslup) noktasında edebi illeti üzerinde durmamışlardır.¹²⁷⁰

2) Sarf İlminde Hazif

Sarf ilminde hazif, telaffuzda kolaylığı sağlamak gayesiyle kelimedden illet harflerinin düşürülmesi ve atılması anlamında kullanılmaktadır.¹²⁷¹ Buna “i’ lâl bi’l-ḥazf” da denir. Düşürülen harfler kelimelerin başından ortasından veya sonundan olabilir. قَاضٍ، قَوْلٌ ve قَوْلٌ قَاضِيٌّ kelimeleri bu üç çeşit hazif için birer örnektir. Kelimelerin takdiri قَوْلٌ قَاضِيٌّ ve قَوْلٌ قَاضِيٌّ şeklidir.¹²⁷²

3) Arûz İlminde Hazif

Arûz ilminde hazif, bahrin son tef’ ilesinin ḥafif sebebinin atılması anlamındadır. Söz konusu ḥafif sebebin atılması, “mefâ’ ilun” vezninden “lun” düşürülmesiyle “mefâ’ i” unsurunun yerine “fe’ ülun” cüzünün konulması şeklindeki değişikliklerle gerçekleşmektedir.¹²⁷³

4) Belâğatta Hazif

Hazif konusu belâğatta hem meânî hem bedî’ de kullanılan bir terim olduğu için iki başlık altında değerlendirilmesi daha uygundur.

Meani ilminde hazif, bir karineye ve bir maksada binaen bilinip anlaşılabilir olan cümle unsurlarının sözden düşürülmesidir. Bahsi geçen cümle unsurları müsned (haber, fiil), müsnedün ileyh (mübtedâ, haber) ve bu kavramların dışında kalan mef’ûl, muzâf-muzâfun ileyh, sıfat, mevsûf, hâl, temyîz ve car-mecrûr gibi cümlede yan unsurları temsil eden öğelerdir. Meânî alanını oluşturan bu öğelerin gerektiğinde

---

¹²⁷⁰ Kaçar, a.g.e., s. 35-36; et-Tehânevî, a.g.e., I/312.

¹²⁷¹ et-Tehânevî, a.g.e., I/312

¹²⁷² Kaçar, a.g.e., s. 34; el-Esmer, a.g.e., s. 215-218.

¹²⁷³ Kaçar, a.g.e., s. 36.

hazfedilmesi mânaya zarar vermediği gibi belâğat bakımından cümlenin keyfiyetini de yükseltir.¹²⁷⁴

Bedî ilminde hazif, lafza güzellik katan ve bu sebeple muhassinat-ı lafziyye adı verilen edebi sanatlardan ya da bunlara dahil edilen (mülhakât) edebi türlerden göze hitap eden bir nevi olup, nazım veya nesirde belirli harfleri kullanmadan söz söylemek mânasına gelmektedir.¹²⁷⁵

b. Me‘âni’l-‘Kur’ân’da Hazif

Arap dilinde çokça başvurulan bir üslup olması hasebiyle, hazif konusu üzerinde ilk dönem dil alimlerinden itibaren önemle durulmuştur. Bunu el-Ahfeş’in Me‘âni’l-‘Kur’ân’ında da görmekteyiz.¹²⁷⁶ Müellif hazif için ¹²⁷⁷يَعْلُونَ, ¹²⁷⁸يُضْمَرُ ve ¹²⁷⁹حَدَفَ kelimelerini kullanmıştır. Ayrıca hazfin açılımı için kullanılan “takdir” istilâhı için de ¹²⁸⁰الإِضْمَارُ ve ¹²⁸¹أَضْمَرَ ifadelerini kullanmıştır.

1) Fiillerin Hazfi

Fiillerin hazfini medh ve zemm fiillerinin hazfi, iştiğâlde fiilin hazfi, kendinden müştâk (türemiş) masdarı mansûb eden fiilin hazfi, şart ve cevabının hazfi lâ’n-nâfiyeden sonraki fiilin hazfi vd. başlıklar halinde inceleyeceğiz.

a) Övme ve Yerme Fiilinin Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ﴾ (Bir kaynak ki ondan Allah’ın kulları içerler)¹²⁸²

âyet-i kerîmesindeki hazifle ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

---

¹²⁷⁴ Kaçar, a.g.e., 37, 92 ve192; Bedevî Tabâne, **Mu‘cemu’l-belâğati’l-‘Arabiyye**, Dâr İbn Hâzım, Beyrut-1997, s. 155.

¹²⁷⁵ Kaçar, a.g.e., s. 37; Durmuş, “Hazif”, DİA, İstanbul-1998, XVII/122.

¹²⁷⁶ ‘Abd’ul-Emîr el-Verd, el-Ahfeş’in hazifle ilgili görüşlerini, yaptığı çalışma içerisinde ele almıştır. Hazif konusunu çalışırken söz konusu çalışmadan da yararlanılmıştır. bk. el-Verd, a.g.e., s. 253-333.

¹²⁷⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-‘Kur’ân*, s. 182.

¹²⁷⁸ a.e., s. 369.

¹²⁷⁹ a.e., s. 208.

¹²⁸⁰ a.e., s. 597.

¹²⁸¹ a.e., s. 375, 436, 539, 618.

¹²⁸² el-İnsân (76), 6.

Âyetteki عَيْنًا ifadesinin mansûb gelmesinin sebebi şu üç ihtimalden birisidir. Ya önceki âyetteki يَشْرُبُونَ fiilinin mef'ûlü olduğu için mansûb gelmiştir. Ya da, önceki âyetteki كَافُورًا kelimesinin sıfatı kabul edilebilir -Nitekim, el-Ferrâ da böyle düşünmüştür.¹²⁸³ - Yahut da övme (medih) olarak kabul edilebilir. Nasıl ki, sana bir kişiden bahsedilir, sen de الْعَاقِلُ اللَّيِّبُ dersin. Bunun mânası ذَكَرْتُ الْعَاقِلَ اللَّيِّبَ demektir. Öyle de, عَيْنًا ifadesinin açılımını أَعْنِي عَيْنًا (Kaynağı kastediyorum) şeklinde kabul edebilirsin.¹²⁸⁴

(2) Müellif, ﴿كَانَ مِرَاجُهَا زَنْجِيًّا. عَيْنًا...﴾ (Katkısı zencefil olan ... bir çeşme ki,)¹²⁸⁵ âyet-i kerîmesindeki عَيْنًا ifadesinin mansûb okunmasıyla ilgili şunları anlatmıştır: Bu âyetteki عَيْنًا kelimesinin mansûb okunmasının nedeni şu dört sebepten biridir. Bu ibare, ya önceki âyette geçen fiil sebebiyle يُسْقُونَ عَيْنًا şeklinde kabul edildiği için mansûb okunmuştur. Ya da hâl olduğu için nasb edilmiştir. Yahut كَأَسَا ibaresinin bedeli olduğundan mansûb kabul edilmiştir. Yahut da mahzûf övme fiili sebebiyle mansûb yapılmıştır.¹²⁸⁶

(3) Müellif, ﴿وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ﴾ (Karısı da odun hamalı olarak)¹²⁸⁷ âyet-i kerîmesindeki حَمَّالَةَ ibaresinin mansûb okunmasını şöyle izah etmiştir: Bazıları bu kelimeyi “yerme” (zemm) sebebiyle mansûb yapmıştır. Onlar ذَكَرْتُهَا حَمَّالَةَ الْحَطَبِ (Onu odun hamalı olarak zikrettim) şeklinde yorumlamışlardır.¹²⁸⁸

b) İştigâlde Fiilin Hazfi

(1) Müellif, ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا﴾ (Zina eden kadın ve erkeğin her birine vurun.)¹²⁸⁹ ve ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾ (Erkek ve kadın hırsızın ellerini kesin.)¹²⁹⁰ âyet-i

¹²⁸³ el-Ferrâ, a.g.e., III/215.

¹²⁸⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 613.

¹²⁸⁵ el-İnsân (76), 17-18.

¹²⁸⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 613.

¹²⁸⁷ el-Leheb (111), 4.

¹²⁸⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 633-634.

¹²⁸⁹ en-Nûr (24), 2.

¹²⁹⁰ el-Mâide (5), 38.

kerîmelerinde hazif olduğunu söylemiş ve takdirin *السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ* ve *الزَّانِي وَالزَّانِيَةُ* şeklinde olacağını ifade etmiştir.¹²⁹¹

el-Ferrâ ve el-Muberrid, *مَنْ سَرَقَ فَأَقْطَعُوا يَدَهُ* ifadesinde olduğu gibi bunun şart cümlesi olduğunu söylemişlerdir. ez-Zeccâc ise, takdirin *السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ*, *وَمَا فَرَضَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ السَّارِقَ وَالسَّارِقَةَ* şeklinde veya *السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ* şeklinde olduğunu söylemiştir.¹²⁹²

(2) Müellif, ﴿وَكُلًّا صَرَفْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَرْنَا تَنْبِيْرًا﴾ (Onların her birine [uymaları için] misaller getirdik; [ama öğüt almadıkları için] hepsini kırdık geçirdik.)¹²⁹³ âyetteki *وَكُلًّا* kelimesinin mansûb olmasının sebebinin, kendisinden önceki mahzûf fiilin amel etmesi şeklinde izah etmiştir.¹²⁹⁴

ez-Zeccâc ve Mekkî buradaki mahzûf fiilin *أَنْذَرْنَا* olduğunu söylemişlerdir. ed-Dervîş ise, *وَكُلًّا* kelimesinin iştiğâl olarak mansûb olduğunu ve mahzûf fiilin *خَوَّفْنَا* veya *أَنْذَرْنَا* gibi mâna bakımından *صَرَفْنَا* fiiliyle birbirini tamamlayacak bir kelime olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹⁵

(3) Müellif, ﴿وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا﴾ (Biz de herşeyi yazıp saymışızdır.)¹²⁹⁶ âyet-i kerîmelerinde *وَكُلَّ* kelimesinin mahzûf fiille mansûb olduğunu söylemiş ve *أَحْصَيْنَاهُ* fiilinin de “hû” zamiriyle iştiğâl yapıldığını ifade etmiştir.¹²⁹⁷

c) Kendisinden Müştâk Masdarı Nasbenden Fiilin Hazfi

(1) Müellif, ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا﴾ (Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimseye ölmek yoktur; o, belirli bir süreye göre yazılmıştır)¹²⁹⁸ âyet-i kerîmesiyle ilgili

¹²⁹¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 209.

¹²⁹² el-Ferrâ, a.g.e., I/242; ez-Zeccâc, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân ve i‘râbuhu*, II/171, 172.

¹²⁹³ el-Furḳân (25), 39.

¹²⁹⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 211.

¹²⁹⁵ ez-Zeccâc, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân ve i‘râbuhu*, IV/68; Ebū Muhammed b. Ebî Ṭalib Mekkî, **Muşkilu i‘râbi'l-Ḳur‘ân**, thk. Hâtim Şalih ez-Zâmin, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut-1987, II/522; ed-Dervîş, a.g.e., VII/15.

¹²⁹⁶ en-Nebe' (78), 29.

¹²⁹⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 617.

¹²⁹⁸ Âl-i ‘İmrân (3), 145.

olarak şunları söylemiştir: Âyetteki كِتَابًا kelimesi kendi kökünden olan mahzûf fiille mansûb olmuştur. Açılımı كَتَبَ اللَّهُ ذَلِكَ كِتَابًا مُّوجَّلاً şeklindedir.¹²⁹⁹

(2) Müellif, ﴿وَلِلْمُطَلَّاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا﴾ (Boşanmış kadınların, hakkaniyet ölçülerinde menfaat sağlamak haklarıdır)¹³⁰⁰ âyet-i kerîmesindeki حَقًّا kelimesinin mansûb olma sebebini de kendi kökünden olan mahzûf fiille açıklamıştır. Açılımı أَحَقَّ ذَلِكَ حَقًّا şeklindedir.¹³⁰¹

(3) ﴿أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ﴾ (Medyen [halkı] için [Allahın rahmetinden] bir uzaklaşma olsun)¹³⁰², ﴿أَلَا بُعْدًا لِسَمُودَ﴾ (Semud [halkı] için [Allahın rahmetinden] bir uzaklaşma olsun)¹³⁰³ ve ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمُ﴾ (inkar edenlere gelince onların hakkı yıkımdır)¹³⁰⁴ âyet-i kerîmelerinde fiiller hazfedilince yerine kendilerinden türemiş masdarı bırakmıştır. el-Ahfeş, mansûb olan bu kelimelerle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Âyetlerdeki بُعْدًا ve تَعَسَا kelimelerini nasb eden âmiller kendi fiilleridir. Âyetlerin açılımı اللَّهُ تَعَسَا اللَّهُ تَعَسَا (Allah onları sefil perişan etsin) ve اللَّهُ بُعْدًا اللَّهُ بُعْدًا (Allah onları daha da uzaklaştırsın) şeklindedir.¹³⁰⁵

el-Ferrâ da el-Ahfeş gibi bu şekilde mansûb gelen masdarların kendi kökünden türeyen bir fiil sebebiyle mansûb edildiğini düşünmüştür.¹³⁰⁶

d) اذُّ'den Önce Fiilin Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ﴾ (Hatırlayın ki, sizi, Firavun taraftarlarından kurtardık.)¹³⁰⁷ âyet-i kerîmesindeki hazfi şöyle izah etmiştir: Buradaki hazfin bir çok

¹²⁹⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 354.

¹³⁰⁰ el-Bakara (2), 241.

¹³⁰¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 315, 354.

¹³⁰² Hüd (11), 95.

¹³⁰³ Hüd (11), 68.

¹³⁰⁴ Muhammed (47), 8.

¹³⁰⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 251.

¹³⁰⁶ el-Ferrâ, a.g.e., III/58.

¹³⁰⁷ el-Bakara (2), 49.

ihtimali vardır. Ben, mâkabline yani ﴿ادْكُرُوا نِعْمَتِي﴾ (Nimetimi hatırlayın)¹³⁰⁸ ifadesine hamlettiğini düşünüyorum. Bu durumda âyetin takdiri ﴿ادْكُرُوا وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ﴾ şeklinde olacaktır.¹³⁰⁹

(2) Müellif, ﴿وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ﴾ (Sizin için denizi yarıdık.)¹³¹⁰ âyet-i kerîmesindeki hazfin de ﴿ادْكُرُوا﴾ (Hatırlayın) emri olduğu düşündüğünü söylemiş, âyetin açılımının ﴿ادْكُرُوا﴾ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹³¹¹

(3) Müellif, ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ﴾ (Sizden kesin söz almıştık. Tur'u yükselterek tepenize dikmiştik. Size verdiklerimizi kuvvetle tutun.)¹³¹² âyet-i kerîmesindeki hazfin de ﴿ادْكُرُوا﴾ (Hatırlayın) emri olduğu ifade etmiş ve âyetin takdirinin ﴿ادْكُرُوا إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ﴾ şeklinde olduğunu söylemiştir.¹³¹³

e) Şartın Cevabının Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ﴾ (Eğer gücün yeri delmeye veya göğe merdiven dayamağa yeterse)¹³¹⁴ âyet-i kerîmesindeki hazfolunmuş şartın cevabını şöyle açıklamıştır: **Âyette فَاَفْعَلْ** (Buyur yap) emrini söylemeye ihtiyaç duymadığından hazfetmiştir.¹³¹⁵

el-Ferrâ da burada meydan okumanın açık olduğunu ve “buyur yap” emrine ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir.¹³¹⁶

(2) Müellif, ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾ (Eğer korkarsanız yürüyerek yahut binmiş olarak)¹³¹⁷ Âyetin açılımının ﴿صَلُّوا رِجَالًا أَوْ صَلُّوا رُكْبَانًا﴾ (Yürüyerek yahut binmiş olarak kılın) şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹³¹⁸

¹³⁰⁸ el-Bakara (2), 40.

¹³⁰⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 222-223.

¹³¹⁰ el-Bakara (2), 50.

¹³¹¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 222-223.

¹³¹² el-Bakara (2), 63.

¹³¹³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 233.

¹³¹⁴ el-En'âm (6), 35.

¹³¹⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 410.

¹³¹⁶ el-Ferrâ, a.g.e., II/232.

(3) Müellif, ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ﴾ (Eğer onlar inanıp Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, Allah katından olan sevap daha hayırlı olurdu)¹³¹⁹ âyet-i kerîmesindeki hazfî şöyle izah etmiştir: Âyette لَمَثُوبَةٌ ifadesi şartın cevabı değildir. Cevaba işaret eden bir lafızdır. Cevap ise لِأَيُّوْا fiili olup, açıkça ifade edilmesinden kaçınılmıştır.¹³²⁰

f) Şart Fiilinin Hazfî

(1) el-Aḥfeş, ﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ﴾ (Eğer müşriklerden biri sana sığınırsa..)¹³²¹ âyet-i kerîmesini şöyle izah etmiştir: إِِنْ şart edatından sonra mübtedâ olmuştur. Şart harflerinden sonra mübtedâ gelmez. Ancak إِِنْ edatı istisnâdır. Hem daha etkili hem de güzel olması sebebiyle kendisinden sonra isim gelip arkasınca meczum bir fiil gelmemişse, bu isim mübtedâ olarak kabul edilebilir. Bununla beraber hazfolunmuş bir fiil sebebiyle merfû yapıldığını söylemek kıyâsa daha uygun olur.¹³²²

el-ʿUkberî, âyetteki أَحَدٌ kelimesinin mahzûf bir fiilin fâili olduğunu söylemiştir. el-Hemedânî, إِِنْ şart edatının fiile has âmillerden olduğunu ve bazılarının zannettiği gibi mübtedâ olduğu için merfû yapılmadığını vurgulamıştır. el-Hemedânî'ye göre de أَحَدٌ kelimesinin merfû olması mahzûf fiil sebebiyledir. Yani yukarıdaki âyetin takdiri وَإِنْ اسْتَجَارَكَ şeklinde.¹³²³

(2) Müellif, ﴿وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُورًا أَوْ إِعْرَاصًا﴾ (Eğer bir kadın kocasının kaba davranmasından veya kendisinden yüz çevirmesinden korkarsa)¹³²⁴ Burada ismi إِِنْ şart

¹³¹⁷ el-Bakara (2), 239.

¹³¹⁸ el-Aḥfeş el-Evsat, *Meʿâni'l-Ḳurʿân*, s. 314.

¹³¹⁹ el-Bakara (2), 103.

¹³²⁰ el-Aḥfeş el-Evsat, *Meʿâni'l-Ḳurʿân*, s. 277.

¹³²¹ et-Tevbe (9), 6.

¹³²² el-Aḥfeş el-Evsat, *Meʿâni'l-Ḳurʿân*, s. 462.

¹³²³ el-ʿUkberî, et-*Tibyân*, II/636; el-Hemedânî, a.g.e., II/446.

¹³²⁴ Nisâ (4)', 128.

edatından hemen sonra getirmiştir. Bunun sebebi şart edatları içinde **إِنْ**'in en etkili edat olmasıdır.¹³²⁵

el-^عUkberī ve el-Hemedānī, Basralıların burada mahzûf bir fiil var olduğunu, takdirin **وَإِنْ خَافَتْ امْرَأَةٌ خَافَتْ** şeklinde olduğu söylemiştir. Kûfelilerin ise mübtedâ olması sebebiyle merfû olduğunu söylediklerini ifade etmişlerdir. Sözü ettiğimiz dilcilerin ikisi de, şartın fiilsiz olamayacağını söyleyerek Kûfelilerin görüşünü doğru bulmamışlardır.¹³²⁶

g) Şart Harfinin ve Şartın Fiilinin Birlikte Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿وَأَوْفُوا بِعَهْدِكُمْ﴾ (Bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım)¹³²⁷ âyet-i kerîmesindeki şartın hazfini şu şekilde izah etmiştir: Âyette **أَوْفِ** fiilinin sonunun cezimli gelmesi emrin cevabı olması sebebiyledir. Şartın cevaplarında olduğu gibi emrin cevabı da cezimli gelir. **أَوْفِ بِعَهْدِكُمْ** ifadesi, hazfolunmuş **إِنْ** **تَفَعَّلُوا** şartının cevabı mahiyetindedir.¹³²⁸

h) Şartın ve Cevabının Birlikte Hazfi

(1) el-Ahfeş, şartı ve cevabını hazfedip yerine karine bırakılmasıyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Bazen **لَوْ** edatı hem şarta hem de cevabına ihtiyacı olmayacak şekilde mâna taşır. Mesela adama **أَمَا وَاللَّهِ لَوْ تَعَلَّمْ** veya **لَوْ يَعْلَمْ** dersin. Şairin şu sözü de bunun gibidir:

إِنْ يَكُنْ طَبِّكَ الدَّلَالُ فَلَوْ فِي سَالِفِ الدَّهْرِ وَالسَّيِّئِ الْخَوَالِي

(Eğer senin benden ayrılmana sebep naz ise, eski zamanlarda ve geçmiş yıllarda olsa bile [gençliğimizde kalmışsa bile alıp getiririz])¹³²⁹

¹³²⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 381.

¹³²⁶ el-^عUkberī, *et-Tibyân*, I/395; el-Hemedānī, a.g.e., I/800.

¹³²⁷ el-Bakara (2), 40.

¹³²⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 205.

¹³²⁹ Bu beyit, 'Ubeyd b. el-Ebraş'a aittir. 'Ubeyd b. el-Ebraş eski Câhiliye şairlerinden olup uzun ömrü ile meşhurdur. İki yüz yılı aşkın yaşadığı söylenmektedir. bk. 'Ubeyd b. el-Ebraş, *Divānu 'Ubeyd b. el-Ebraş*, şrh. Eşref Ahmed 'Adre, *Dâru'l-Kitâbi'l-^عArabî*, Beyrut-1994, s. 7, 96.

Burada فَلَوْ كَانَ فِي سَالِفِ الدَّهْرِ لَكَانَ كَذًا وَكَذَا ifadesiyle فَلَوْ فِي سَالِفِ الدَّهْرِ demek istemiştir.

Bütün bu cümle hazfedilmiştir.¹³³⁰

i) قَالَ Fiilinin Hazfi

(1) el-Aḥfeş, ﴿إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ (Ancak Allah dilerse[yapacağım de].)¹³³¹ âyet-i kerîmesindeki hazfi şöyle izah etmiştir: Bu اللَّهُ إِنْ تَقُولَ إِلَّا أَنْ تَقُولَ demektir. تَقُولَ fiili hazfedilmiştir.¹³³²

(2) Müellif, ﴿فَأَمَّ الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ﴾ (Yüzleri kararanlara, siz iman ettikten sonra kafir mi oldunuz)¹³³³ âyet-i kerîmesinin takdirinin أَكْفَرْتُمْ لَهُمْ فَيَقَالُ şeklinde olduğunu söylemek suretiyle فَيَقَالُ fiilinin hazfedildiğini ifade etmiştir.¹³³⁴

Âyetteki söz konusu فَيَقَالُ mahzûf fiili, أَمَا'nın cevabı ve الَّذِينَ'nin de haberi konumundadır.¹³³⁵

(3) Müellif, ﴿إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ﴾ (Ben ilk Müslüman olmakla emrolundum. [Bana dendi ki,] sen asla [müşriklerden] olma)¹³³⁶ âyet-i kerîmesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Bu âyetin takdiri لِي لَا تَكُونَنَّ (Bana dendi ki, olma) şeklindedir, أُمِرْتُ fiili وَقِيلَ'nin bedelidir. Çünkü أُمِرْتُ dendiği zaman ona daha önce söylenildiğini haber vermiş olur.¹³³⁷

j) Anlam Uyumsuzluğu Sebebiyle Mahzûf Fiil Arandığı Yerler

(1) Müellif, ﴿لَهُدْمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ﴾ (Mânastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi.)¹³³⁸ âyet-i kerîmesindeki وَصَلَوَاتٌ kelimesinin (mef'ûlün) fiiliyle

¹³³⁰ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 461, 291.

¹³³¹ el-Kehf (18), 24.

¹³³² el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 522.

¹³³³ Âli 'İmran, 106.

¹³³⁴ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 350; Ferîd, a.g.e., s. 58.

¹³³⁵ ed-Dervîş, II/15.

¹³³⁶ el-En' am, 14.

¹³³⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 406.

¹³³⁸ el-Ḥacc (22), 40.

ilgili Şu açıklamaları yapmıŐtı:  yete “yıkılma” (لَهْدَمْتُ) fiilinden bahsedilmektedir. لَهْدَمْتُ صَلَوَاتٍ ise (“Namazlar” mânasına kabul edilirse) yıkılmaz. Bu sebeple  yeti صَلَوَاتٍ (Namazlar yıkılır gider) Şeklinde düŐünmek doğru değildir. Burada mahz f bir fiil olması gerekir. Mesela, وَتُرِكَتْ صَلَوَاتٌ gibi. Bazıları bunu مَوَاضِعِ الصَّلَوَاتِ Şeklinde anlamışlardır.¹³³⁹

Görüldüğü üzere müellif ayette iki farklı hazif ihtimalinden bahsetmiştir. Bunların birincisi kendi görüşü olan وَتُرِكَتْ fiilidir. Bu durumda  yet صَلَوَاتٍ (Namazlar terkedilir) anlamı taşır. Diğeri مَوَاضِعِ kelimesidir ki bu durumda  yetin manası لَهْدَمْتُ مَوَاضِعِ الصَّلَوَاتِ (Namaz yerleri yıkılır gider.) Şeklinde olur.

(2) Müellif, kendi fiiline hamledilemeyen mef lla ilgili Şu Şiiri  rnek vermiştir:

تَسْمَعُ فِي أَجْوَافِهِنَّ صَرَدًا   وَفِي الْيَدَيْنِ جُسَاءً وَبَدَدًا

(Onların içerinde soğukluk duyar, ellerinde kuruluk ve genişlik görürsün.)¹³⁴⁰

Yani, وَتَرَى فِي الْيَدَيْنِ الْجُسَاءَ, demektir.¹³⁴¹

Görüldüğü  zere, Şiirin ikinci hissesinde tabii Şekilde anlaşılması gereken تَسْمَعُ fiili anlam bakımından uyumsuz olduğundan, el-Ahfeş burada mahz f وَتَرَى fiili olması gerektiğini ifade etmiştir.

(3) Müellif, مَا أَشْتَكِي إِلَّا خَيْرًا (Hayırdan başka Őik yetim yok) cümlesi ile ilgili Şu izahı yapmıştır: أَذْكُرُ خَيْرًا (Hayrı zikrediyorum) demek istemiştir. Buradaki إِلَّا خَيْرًا ifadesi Őekvanın istisn sı olmayıp خَيْرًا (Hayırdan başka bir Şey zikretmem) demektir.¹³⁴²

¹³³⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘ani’l-Şur‘an*, s. 540.

¹³⁴⁰ Bu beytin Şiiri bilinmemektedir. bk. Ya‘k b, *el-Mu‘cemu’l-mufaşŞal fi Őev hidi’n-naŐvi’Ő-Şi‘riyye*, III/1142.

¹³⁴¹ a.e., s. 511-512.

¹³⁴² a.e., s. 508, 549-550.

k) Lâ'n-Nâhiyeden Sonraki Fiilin Hazfî

el-Ahfeş, ﴿فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾ (Hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur.)¹³⁴³ âyet-i kerîmesindeki رَفَتْ ve فُسُوقٌ ifadelerinin merfû okunma sebeplerinden birisini şöyle izah etmiştir: Merfû okumanın bir sebebi de, nehyin kastedilmesi olabilir. Eğer böyle olursa, لا'dan sonraki fiil hazfedilmiş demektir. Bu durumda âyetin takdiri وَلَا فُسُوقٌ فِيهِ رَفَتْ وَلَا şeklinde olur.¹³⁴⁴

2) İsimlerin Hazfî

İsimlerin hazfî, muzâf olan isimlerin hazfî, muzâfun ileyhin hazfî, haber ve mübtedânın hazfî, nevâsihin isminin hazfî ve mef'ûlün bihin hazfî şeklinde yedi başlık halinde incelenecektir.

a) Muzâfın Hazfî

Muzâf kelimeler cümledeki konumu gereği farklı i'rab özellikleri taşımaktadırlar. Bu özellikler tespit edilebildiği kadarıyla şunlardır:

1- Mef'ûlün Bih Olan Muzâfın Hazfî

(1) el-Ahfeş, ﴿وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ﴾ (Şehre sor)¹³⁴⁵ âyet-i kerîmesindeki hazifle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Âyette mef'ûl hazfedilmiştir. Âyetin takdiri وَأَسْأَلُ أَهْلَ الْقَرْيَةِ (Şehir ahalisine sor) şeklindedir. Aynı âyetin devamındaki ﴿وَالْعِيرَ﴾ (Kervana) ifadesi de وَأَسْأَلُ وَالْعِيرَ (Kervan sahiplerine sor) demektir. أَصْحَابُ kelimesi hazfedilmiştir.¹³⁴⁶

¹³⁴³ el-Bakara (2), 197.

¹³⁴⁴ a.e., s. 150.

¹³⁴⁵ Yûsuf (12), 82.

¹³⁴⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 176.

(2) Müellif, ﴿جَعَلَهُ دَكَّاءً﴾ (Onu paramparça etti)¹³⁴⁷ âyet-i kerîmesinde de hazif olduğunu ifade etmiş, âyetin takdirinin ﴿مِثْلَ دَكَّاءٍ﴾ şeklinde olduğunu, ﴿مِثْلَ﴾ kelimesinin hazfedildiği söylemiştir.¹³⁴⁸

(3) Müellif, ﴿هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ﴾ (Sizi işitiyorlar mı)¹³⁴⁹ âyet-i kerîmesinde de muttasil zamire muzâf olan bir hazif olduğunu söylemiş ve şöyle izah etmiştir: Buradaki mef'ûl ﴿هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ﴾ şeklinde harf-i cer olabileceği gibi ﴿هَلْ يَسْمَعُونَ دُعَاءَكُمْ﴾ şeklinde olup, ﴿دُعَاءٌ﴾ kelimesi hazfedilmiş olabilir.¹³⁵⁰

2- Mef'ûlün Lieclih Olan Muzâfın Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ مَلَكِينَ﴾ (Sırf melek olmayasınız diye)¹³⁵¹ âyet-i kerîmesindeki hazifle ilgili olarak şunları söylemiştir: Nasıl ki, ﴿إِيَّاكَ أَنْ تَفْعَلَ﴾ (Sakın yapma!) dendiğinde bu, ﴿تَفْعَلُ أَنْ تَفْعَلَ﴾ demektir. Öyle de âyetin açılımı, ﴿إِلَّا كَرَاهَةً أَنْ تَكُونَ﴾ (Sırf... olmanızı hoş görmediği için yasakladı) şeklinde olup, ﴿كَرَاهَةً﴾ kelimesi hazfedilmiştir.¹³⁵²

(2) Müellif, ﴿وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا﴾ (Hediyeleri... alıkoyarak)¹³⁵³ âyet-i kerîmesindeki hazifle ilgili şunları ifade etmiştir: Âyetin açılımı ﴿مَحَلُّهُ أَنْ يَبْلُغَ كَرَاهَةً أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ﴾ (Yerlerine ulaşmasını istemedikleri için hediyeler tutarak engel oldular) şeklinde olup, ﴿كَرَاهَةً﴾ kelimesi hazfedilmiştir.¹³⁵⁴

(3) Müellif, ﴿أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ﴾ (Yoksa amelleriniz boşa gider)¹³⁵⁵ âyet-i kerîmesini ﴿اسْمُكَ الْحَائِطُ أَنْ يَبِيلَ﴾ (Duvarı eğilmemesi için kalın yap) şeklindeki tabiri şâhid göstermiştir.¹³⁵⁶

¹³⁴⁷ el- A' rāf (7), 143.

¹³⁴⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 446-447.

¹³⁴⁹ eş-Şu' arā (26), 72.

¹³⁵⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 548.

¹³⁵¹ el-A' rāf (7), 20.

¹³⁵² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 433.

¹³⁵³ el-Feth (48), 25.

¹³⁵⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 589.

¹³⁵⁵ el-Ḥucurāt (49), 2.

¹³⁵⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 590.

Müellifimizin beyan ettiği bu görüş cumhûrun görüşü olmakla birlikte, bazıları buradaki اُنْ edatının لِنَاْ mânasında bir harf olduğunu ifade etmişlerdir.¹³⁵⁷

3- Muzâf Konumundaki حِينَ Lafzının Hazfi

(1) Müellif, حِينَ zarfının hazfi ile ilgili şu şiiri şâhid göstermiştir:

نَهَيْتُكَ عَنْ طَلَابِكَ أُمَّ عَمْرٍو   بِعَاقِبَةٍ وَأَنْتَ إِذْ صَحِيحٌ

(Sen sağlamken, peşine düştüğün şeyin neticesini haber verip Ümm-i Amr'ı talep etmekten seni men etmiştim.)¹³⁵⁸

Buradaki إِذْ aslında حِينَ olup, حِينَ zarfı hazfedilmiştir.¹³⁵⁹

(2) Müellif,

طَلَبُوا صُلْحَنَا وَلَا تَأْوَانِ   فَأَجَبْنَا أَنْ لَيْسَ حِينَ بَقَاءِ

(Onlar bizden sulh talep ettiler. Ancak sulhun vakti geçmişti. Biz de onlara

“Artık hayatta kalma zamanı değil!” dedik.)¹³⁶⁰

şiirindeki hazifle ilgili şunları anlatmıştır: Burada اَوَانِ kelimesinin mecrûr gelmesinin sebebi, önünde muzâf durumunda mahzûf حِينَ zarfının var kabul edilmesindedir. Çünkü لَا تَأْوَانِ, ancak حِينَ ile birlikte kullanılır.¹³⁶¹

İbn Hişâm'a, göre لَيْسَ ifadesi لَا تَأْوَانِ gibi amel etse de, yani ismini merfû, haberini de mansûb etse de kendisine özel iki hususiyeti vardır. Bunlardan birincisi, ancak حِينَ,

¹³⁵⁷ Ya' küb, *Mevsû'atu'l-ḥurûf*, s. 168.

¹³⁵⁸ Bu beyit, Ebû Zueyb Ḥuveylid b. Ḥâlid b. Muharris el-Huzeli'ye aittir. Muhadram şairlerden olan Ebû Zueyb'in, Abdullah b. Zubeyr ile çıktığı gazvede Mağrib tarafta vefat ettiği bilinmektedir. bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'su'arâ*, s. II/653; Sühâm el-Mısrî, *Divânu Ebî Zueyb el-Huzelî*, nşr. Yâsîn el-Eyyübî, el-Mektebu'l-İslâmiyye, Beyrut-1998, s. 71; *Divânu'l-Huzeliyyîn*, Dâru'l-Kutubi'l-Mişiyye, Kahire-1945, I/68.

¹³⁵⁹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 407.

¹³⁶⁰ Bu beyit, Ebû Zeyd eṭ-Ṭâi'ye aittir. Ebû Zeyd eṭ-Ṭâi' eski ve uzun ömürlü (Muammarun) Câhiliye şairlerinden olup, 150 yıl yaşadığı kaydedilmektedir. İslâm'ı görmüş ancak Müslüman olmamıştır. Hıristiyan olarak vefat etmiştir. bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'su'arâ*, I/301; el-Bağdâdî, *Ḥizânetu'l-edeb*, IV/183, 189-190; Ya' küb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi şevâhidi'n-naḥvi's-şiriyye*, I/25.

¹³⁶¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 569.

السَّاعَةَ ve الأوانُ kelimeleriden önce geldiğinde amel eder. Diğeri de ismiyle haberi bir arada zikredilmez. Genelde ismi hazfedilip haberi kalır.¹³⁶²

4- Fâil Olan Muzâfin Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿فَإِنْ أَنْتَهُوْا فَلَا عُذْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ (Şâyet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur)¹³⁶³ âyet-i kerîmesinde فَإِنْ أَنْتَهُوْا ifadesindeki هُمْ zamirinin, mahzûfa delâlet eden muzâfun ileyhin bedeli durumundaki zamir olduğunu şu şekilde izah etmiştir: Burada فَإِنْ أَنْتَهُوْا demesi câizdir. O biliyordu ki, onların bir kısmı dışında vazgeçmeyecekler. Sanki şöyle diyor: فَلَا عُذْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ مِنْهُمْ ؛ فَإِنْ أَنْتَهُوْا بِبَعْضِهِمْ ؛ فَإِنْ أَنْتَهُوْا بِبَعْضِهِمْ (onlardan bir kısmı vazgeçerse, onlardan zalimler hariç düşmanlık yoktur).¹³⁶⁴

(2) Müellif, ﴿سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ﴾ (Kavim örnek bakımından ne kötüdür)¹³⁶⁵ âyet-i kerîmesinin tefsirinde, muzâf fâil olan مَثَلٌ kelimesinin hazfedildiğini ifade etmiş, الْقَوْمُ kelimesinin de onun yerine geçtiğini söylemiştir. Âyetin açılımının سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ (Kavmin örneği ne kötüdür) şeklinde olduğunu kaydetmiştir.¹³⁶⁶

5- Mübtedâ Olan Muzâfin Hazfi

el-Ahfeş, ﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ﴾ (İnkâr edenlerin durumu haykıranların misali gibidir...)¹³⁶⁷ âyet-i kerîmesiyle ilgili şunları anlatmıştır:

Âyetin açılımı muhtemelen مَثَلُكُمْ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ النَّاعِقِ وَالْمَنْعُوقِ بِهِ (Sizin ve inkâr edenlerin misali haykıran ve kendisine seslenenler gibidir) şeklindedir. Ancak bu ifade hazfedilmiştir. Mevcut cümle de onun mânasına delâlet etmektedir. Buna benzer ifade tarzları Kurân-ı Kerîm’de çoktur.¹³⁶⁸

¹³⁶² İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûru’z-zehabi*, s. 263.

¹³⁶³ el-Bakara (2), 193.

¹³⁶⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 298.

¹³⁶⁵ el-A‘râf (7), 177.

¹³⁶⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 452.

¹³⁶⁷ el-Bakara (2), 171.

¹³⁶⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 176.

6- Haber Olan Muzâfın Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿...شَهَادَةٌ بَيْنَكُمْ...﴾ (Aranızda şahadet edecek olan sizden adalet sahibi iki kişidir)¹³⁶⁹ âyet-i kerîmedeki hazifle ilgili şunları söylemiştir: Bu âyetin açılımı, شَهَادَةٌ بَيْنَكُمْ...شَهَادَةٌ اثنَيْنِ, شَهَادَةٌ atılınca, اثنان onun yerine geçirilmiş ve merfû yapılmıştır.¹³⁷⁰

(2) Müellif, ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ﴾ (Savaş hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı)¹³⁷¹ âyet-i kerîmesindeki hazifle ilgili şunları söylemiştir:

Âyetteki كُرْهٌ ifadesi ذُو كُرْهٍ demektir. ذُو burada hazfolmuştur. ﴿وَسَأَلِ الْقَرْيَةَ﴾ (Şehre sorun)¹³⁷² âyetinde olduğu gibi.¹³⁷³

(3) Müellif, aşağıdaki ilgili şunları söylemiştir:

وَشَرُّ الْمَنَايَا مَيِّتٌ وَسَطَ أَهْلِهِ   كَهْلِكَ الْفَتَاةِ أَسْلَمَ الْحَيَّ حَاضِرُهُ

(En kötü ölüm, genç kızın ölümü gibi ailesi arasında öleninkidir. Onun öldüğünü görenler, herkesi ağlatırlar.)¹³⁷⁴

Bu şiirin açılımı, وَشَرُّ الْمَنَايَا مَيِّتٌ وَسَطَ أَهْلِهِ şeklinde olup مَيِّتٌ kelimesi hazfolmuştur.¹³⁷⁵

7- لَكِنَّ'nin Haberi Olan Muzâfın Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ بَعْدَهُمْ إِذَا غَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ﴾ (Antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenler ve sabredenler)¹³⁷⁶ âyet-i kerîmesini şu şekilde izah etmiştir: Âyette

¹³⁶⁹ el-Mâide (5), 106.

¹³⁷⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 401.

¹³⁷¹ el-Bakara (2), 216.

¹³⁷² Yûsuf (12), 82.

¹³⁷³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 306-307.

¹³⁷⁴ Bu beyit, Ebû Muleyke Cervel b. Evs el-Huṭay'e'ye aittir. el-Huṭay'e muhadram şairlerden olup, muammeründandır (uzun yaşayanlardan). Emevîler döneminin sonuna kadar yaşadığı bilinmektedir. bk. Ebû Muleyke Cervel b. Evs el-Huṭay'e, *Dîvânü'l-Huṭay'e*, şrh. Ömer Fârûk eṭ-Ṭabbâ', *Dâru'l-Erḳam b. Ebi'l-Erḳam*, Beyrut-tsz., s. 5-10, 102; İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve'su'arâ*, I/322; el-Murteza, a.g.e., I/38.

¹³⁷⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 176.

¹³⁷⁶ el-Bakara (2), 177.

﴿المُؤْفُونَ﴾ ibaresi, وَلَكِنَّ الْمُؤْفِينَ ifadesinin yerine geçmiş ve merfû olmuştur. Açılımı بِرُّ الْمُؤْفِينَ şeklinde olup, بِرُّ kelimesini zikretmediği için yerine الْمُؤْفُونَ ibaresini koymuştur.¹³⁷⁷

(2) Müellif, ﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ مِنَ اتَّقَى﴾ (Ancak iyilik takva sahibi olanlarınkidir)¹³⁷⁸ âyet-i kerîmesinde hazif olduğun ve âyetin açılımının بِرُّ مِنَ اتَّقَى şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹³⁷⁹

(3) Müellif, ﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ﴾ (Ancak iyilik Allah'a iman edenlerin iyiliğidir)¹³⁸⁰ âyet-i kerîmesinde hazif olduğunu ve âyetin açılımının بِاللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸¹

8- اِنَّ'nin Haberi Olan Muzâfın Hazfı

el-Ahfeş, اِنَّ'nin haberi olan muzâfın hazfı ile ilgili şöyle bir Arap atasözü örneği vermiştir: "اِنَّ الْحَقَّ مَنْ صَدَقَ اللّٰهُ" (Hak Allaha inananlarındır) yani الْحَقُّ مَنْ صَدَقَ اللّٰهُ demektir. اِنَّ'nin haberi olan حَقُّ kelimesi hazfolmuştur.¹³⁸²

9- Mecerûr Muzâfların Hazfı

(1) el-Ahfeş, ﴿فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهِ﴾ (Rabbinin emri dışına çıktı)¹³⁸³ âyet-i kerîmesindeki mecerûr muzâfın hazfıyla ilgili şunları anlatmıştır: Bu âyetin takdiri عَنْ رَدِّ اَمْرِ رَبِّهِ şeklindedir. Nasıl ki, Araplar اَنْجَمَ عَنِ الطَّعَامِ (Yemekten tıkanı) dediklerinde bundan عَنْ مَأْكَلِهِ اَنْجَمَ (Çok yiyerek tıkanı) anlaşılmaktadır, öyle da عَنْ اَمْرِ رَبِّهِ ifadesinden عَنْ رَدِّ اَمْرِ رَبِّهِ anlaşılmaktadır.¹³⁸⁴

¹³⁷⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 292-293.

¹³⁷⁸ el-Bakara (2), 189.

¹³⁷⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 297.

¹³⁸⁰ el-Bakara (2), 177.

¹³⁸¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 175, 286.

¹³⁸² a.e., s. 537.

¹³⁸³ el-Kehf (18), 50.

¹³⁸⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 522.

(2) Müellif, ﴿وَفَصَّالَةٌ فِي عَامَيْنِ﴾ (Onun ayrılması da iki yıl içindedir)¹³⁸⁵ âyet-i kerîmesinin ﴿انْقِضَاءَ عَامَيْنِ فِي﴾ demek olup انْقِضَاءَ kelimesi zikredilmediğini söylemiştir.¹³⁸⁶

(3) Müellif, ﴿مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ﴾ (Cuma gününden)¹³⁸⁷ âyet-i kerîmesinin büyük ihtimalle ﴿مِنْ صَلَاةِ يَوْمِ الْجُمُعَةِ﴾ (Cuma günü namazından) demek olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸⁸

10- Muzâfların Harf-i Cerle Birlikte Hazfî

(1) el-Ahfeş, ﴿لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ﴾ (Bir sadaka vermeyi emredenleri hariç onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hayır yoktur)¹³⁸⁹ âyet-i kerîmesinde cer ve mecrûrun birlikte hazfî ilgili şu açıklamayı yapmıştır: Bu âyetin takdiri, ﴿لَا فِي نَجْوَى إِلَّا فِي نَجْوَى مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ﴾ şeklinde olup ﴿لَا فِي نَجْوَى﴾ ifadesi hazfedilmiştir.¹³⁹⁰

(2) Müellif, ﴿فَاتُّوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ﴾ (Onun benzeri bir süre getirin)¹³⁹¹ âyet-i kerîmesinin takdirinin muhtemelen ﴿عَلَى مِثْلِ سُورَتِهِ﴾ şeklinde olacağını ifade etmiştir.¹³⁹²

b) Muzâfun İleyhin Hazfî

1- كَلٌّ Kelimesinin Muzâfun İleyhinin Hazfî

(1) el-Ahfeş, ﴿إِنَّا كُلٌّ فِيهَا﴾ (Biz hepimiz onun içindeyiz)¹³⁹³ âyet-i kerîmesinde, muzâfî كَلٌّ olan muzâfun ileyhin hazfîni şu şekilde izah etmiştir: Âyetteki ﴿فِيهَا﴾ ifadesi, كَلٌّ demektir. كَلٌّ kelimesi isim kabul edildiği için muzâfun ileyhi olan نَا zamiri hazfedilmiştir. Eğer sıfat kabul edilseydi, ﴿إِنَّا كُلًّا فِيهَا﴾ şeklinde mansûb okunur ve mahzûf نَا zamirine gerek kalmazdı.¹³⁹⁴

¹³⁸⁵ Luğmân (31), 14.

¹³⁸⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 559.

¹³⁸⁷ en-Cumu'a (62), 9.

¹³⁸⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 601.

¹³⁸⁹ en-Nisâ (4), 114.

¹³⁹⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 380.

¹³⁹¹ Yûnus (10), 38.

¹³⁹² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 477.

¹³⁹³ el-Mu'min (40), 48.

¹³⁹⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 332.

(2) Müellif, ﴿وَلِكُلِّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيَهَا﴾ (Herkesin yüzünü çevirdiği bir yön vardır)¹³⁹⁵ âyet-i kerîmeside de muzâfun ileyhini hazfedildiğini söylemiş, takdirin ﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ وِجْهَةٌ﴾ (Her ümmetin bir yönü vardır) şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹³⁹⁶

(3) Müellif, ﴿كُلٌّ يَجْرِي﴾ (Hepsi akıp gitmektedir)¹³⁹⁷ âyet-i kerîmesindeki كُلٌّ ifadesinin muzâfun ileyhi ile ilgili şu açıklamaları vermiştir: Âyetteki كُلٌّ kelimesi كُلُّ demek olup, هُ zamiri hazfedilmiştir. Nitekim ﴿كُلٌّ مُنْطَلِقٌ﴾ (Her kes serbesttir) dediğimizde buradaki كُلٌّ kelimesi de كُلُّهُمْ demektir.¹³⁹⁸

2- Mütellim Yâ'sının Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿يَا عِبَادِ فَتَتَّقُونَ﴾ (Ey kullarım benden korkun),¹³⁹⁹ ve ﴿رَبِّ إِمَّا تُرِيبُنِي مَا﴾ (Rabbim onlara vaat edileni bana göstereceksen)¹⁴⁰⁰ âyet-i kerîmelerindeki عِبَادِ ve رَبِّ kelimelerinin sonundaki bitişik mütellim zamirlerinin hazfedilme sebebinin münâdâ olduğunu söylemiştir. Arapların bazılarının münâdâ olmayan yerlerde de mütellim zamirini hazfettiklerini ifade etmiş ve bunun az ve kabih olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰¹

(2) Müellifimiz, ﴿بَلْ لَمَّا يَدُوْفُوا عَذَابِ﴾ (Doğrusu onlar azabımı henüz tatmamışlardır.)¹⁴⁰² ve ﴿وَإِيَّايَ فَاتَّقُونَ﴾ (Yalnız benden korkun)¹⁴⁰³ âyetleri örneğinde olduğu gibi âyetlerin sonundaki yâ zamirinin hazfedilmesinin Kitab'da (hattı Osmanî'de) bu şekilde yazılı olması sebebiyle olduğunu ifade etmiş ve kendisinin tercihinin de bu yönde olduğunu söylemiştir. Müellif, bununla veraber, vasıl ve vakıf halinde söz konusu yâ zamirinin hazfi ve isbatı konusunda farklı görüşlerin olduğunu da ilave etmiştir.¹⁴⁰⁴

¹³⁹⁵ el-Bakara (2), 148.

¹³⁹⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 288.

¹³⁹⁷ er-Ra'd (13), 2.

¹³⁹⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 500.

¹³⁹⁹ ez-Zümer (39), 16.

¹⁴⁰⁰ el-Mu'minün (23), 93.

¹⁴⁰¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 202.

¹⁴⁰² Şâd (38), 8.

¹⁴⁰³ el-Bakara (2), 41.

¹⁴⁰⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 203.

(3) el-Ahfeş, Arapların şiir kafiyelerinde mütekellim yâ'sını hazfettiklerini söylemiş ve şu örneği vermiştir:

حَتَائِكَ بَعْضُ الشَّرِّ أَهْوَنُ مِنْ بَعْضِ .....

(Bize merhamet et [bir kısmımızı öldürme], “şerrin bazısı bazısından daha hafiftir” [Bu bir deyimdir.])¹⁴⁰⁵

وَلَا تُبْقِي خُمُورَ الْأُنْدَرِينَ .....

(Enderin'in içkilerini bile bırakma.)¹⁴⁰⁶

Müellif, bu beyitlerin kafiyesinin hazfolunmamış halinin *الْأُنْدَرِينَ* ve *مِنْ بَعْضِي* şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁰⁷

Görüldüğü üzere, mütekellim yâ'sı el-Ahfeş'e göre üç yerde hazfedilebilmektedir. Bunların birisi münâdâya bitişik olduğunda, ikincisi âyetlerin sonunda, üçüncüsü de şiir kafiyesinde. Ayrıca müellifimize göre, ﴿هَارُونَ أَحِي اشدُّ بِهِ أَرْبِي﴾ (Kardeşim Harun ile arkamı kuvvetlendir)¹⁴⁰⁸ âyetinde olduğu gibi, mütekellim yâ'sı kendisinden sonraki sükun harfle birleşmesi durumunda da hazfedilmesi evlâdır.¹⁴⁰⁹

c) Cer ve Mecerûrunun Birlikte Hazfi

1- Harf-i Cerri ve Mecerûrunun Hazfi

Müellif, ﴿وَإِنْ تَلُّوْا أَوْ تُعْرَضُوا﴾ (Eğer dilinizi bükerek veya yüz çevirirseniz...) ¹⁴¹⁰ âyet-i kerîmesinin *وَإِنْ تَلُّوْا* şeklindeki kırâatıyla ilgili olarak şunları söylemiştir: Bu şekilde tek vâv ile okuyuş lahndır. Ancak bu kelime, *الْوَلَايَةِ* mânasında kabul edilirse, *وَإِنْ تَلُّوْا* şeklinde

¹⁴⁰⁵ Bu beyit, Tarafe b. el-' Abd'in divanındandır. bk. eş-Şentemerî, a.g.e., s. 169.

¹⁴⁰⁶ Enderin, Şam'da içkicilikle meşgul olan bir köydür. Bu beyit, 'Amr b. Kulşum'e aittir. Câhiliye şairlerinden olan 'Amr b. Kulşum aynı zamanda muallaka şairlerindedir. Muammarundan olup 150 yıl yaşadığı söylenmektedir. m. 600 yılından önce vefat etmiştir. bk. Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Ĥattâb el-Kuraşî, **Cemheretu eş'âri'l-'Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm**, thk. Muhammed Ali el-Hâşimî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk-1986, I/388; Muharrem Çelebi, “**Amr b. Külsûm**”, DİA, İstanbul-1991, III/85-86.

¹⁴⁰⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 202-203.

¹⁴⁰⁸ Tâhâ (20), 30-31.

¹⁴⁰⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 201-202.

¹⁴¹⁰ en-Nisâ (4), 135.

tek vâv ile okunabilir. Ancak, الْوَلَايَةِ mânası olabilmesi için âyetin وَإِنْ تَلَّوْا عَلَيْهِمْ şeklinde olduğu kabul edilmelidir. Yani عَلَيْهِمْ ifadesi hazfedilmiş sayılmalıdır. Bu da câizdir.¹⁴¹¹

2- Harf-i Cerri ve Mecrûrunun Hazfi

el-Ahfeş, ﴿فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا﴾ (Artık ne savabilir ne de yardım edecek birini bulabilirsiniz)¹⁴¹² âyet-i kerîmesindeki صَرْفًا kelimesinin cer ve mecrûra olan ihtiyacını delil göstererek عَنِ الْكُفَّارِ ifadesinin hazfedildiğini söylemiştir.¹⁴¹³

3- Harf-i Cerri ve Mecrûrunun Hazfi.

(1) el-Ahfeş, ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾ (Öyle bir günden korunun ki, kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez)¹⁴¹⁴ âyet-i kerîmedeki يَوْمًا ifadesinin nekra oluşunu şu şekilde izah etmiştir: Âyette فِيهِ hazfedildiği için, الْيَوْمَ tenvinli gelmiş ve onun sıfatı olmuştur. Sanki şöyle denmiştir: وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ فِيهِ شَيْئًا. Buradaki فِيهِ'nin hazfi câizdir. هَذَا يَوْمٌ يَفْعَلُ زَيْدٌ (Bu Zeyd'in yaptığı gündür) deriz. Zaman ismi dışında fiile izafe olunan isim yoktur. Bu sebeple فِيهِ'nin hazfi câizdir.¹⁴¹⁵

(2) Müellif, ﴿لَا تَخَافُ دَرْكًا﴾ (Yetişilmekten korkma)¹⁴¹⁶ âyet-i kerîmedeki hazifle ilgili şunları anlatmıştır: Nasıl ki, زَيْدٌ أَكْرَمْتُهُ dediğimizde, زَيْدٌ أَكْرَمْتُهُ demek isteriz, öyle de yukarıdaki âyet لَّا تَخَافُ فِيهِ دَرْكًا demektir. فِيهِ kelimesi hazfedilmiştir..¹⁴¹⁷

(3) Müellif, ﴿هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ﴾ (Bu, onların konuşamayacakları gündür.)¹⁴¹⁸ âyet-i kerîmedeki hazifle ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: Dilersen يَوْمٌ kelimesini tenvinli

¹⁴¹¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 382.

¹⁴¹² el-Furkân (25), 19.

¹⁴¹³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 545.

¹⁴¹⁴ el-Bakara (2), 48.

¹⁴¹⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 218.

¹⁴¹⁶ Tâhâ (20), 77.

¹⁴¹⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 535.

¹⁴¹⁸ el-Murselât (77), 35.

yaparsın, bu durumda mahzûf فيه olduğunu kabul etmiş olursun ve âyetin takdiri هَذَا يَوْمٌ لَا يُنْطَقُونَ فِيهِ şeklinde olur.¹⁴¹⁹

4- Lâm Harf-i Cerri ve Mecerûrunun Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿فَإِنْ أَنْتَهُوَ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (Eğer vazgeçerlerse Allah bağışlayan ve merhamet edendir)¹⁴²⁰ âyet-i kerîmesinde hazf olduğunu söylemiş ve takdirin فَإِنَّ اللَّهَ لَهُمْ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴²¹

(2) Müellif, ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (Her kim son derece açlık halinde çaresiz kalır da, günaha meyil maksadı olmaksızın onlardan yeme zorunda kalırsa, Allah bağışlayan ve merhamet edendir.)¹⁴²² âyet-i kerîmesinde hazif olduğu söylemiş ve âyetin takdirinin, فَإِنَّ اللَّهَ لَهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Allah onu bağışlayan ve merhamet edendir) şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴²³

(3) Müellif, ﴿الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَأُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ﴾ (Kendileri oturarak kardeşleri için: Bize uysalardı öldürülmezlerdi diyenlere de ki: Ölümü kendi başınızdan savın bakalım)¹⁴²⁴ âyet-i kerîmesiyle ilgili şunu ifade etmiştir: Âyette لَهُمْ ifadesi hazfedilmiş olup takdiri قُلْ لَهُمْ فَادْرَأُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ şeklindedir.¹⁴²⁵

5- Harf-i Cerri ve Mecerûrunun Hazfi

el-Ahfeş, ﴿فَارِعًا إِنَّ كَادَتْ لِثَيْدِي بِهِ﴾ (Bomboş kalıverdi, neredeyse onu açığa çıkaracaktı)¹⁴²⁶ âyet-i kerîmede hazif var olduğunu söylemiş, takdirin فَارِعًا مِنَ الْوَحْيِ (Vahiy bakımından boş) şeklinde olduğunu bildirmiştir.¹⁴²⁷

¹⁴¹⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 616.

¹⁴²⁰ el-Bakara (2), 192.

¹⁴²¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 298.

¹⁴²² el-Mâide (5), 3.

¹⁴²³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 388.

¹⁴²⁴ Âl-i 'İmrân (3), 168.

¹⁴²⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 358.

¹⁴²⁶ el-Kaşaş (28), 10.

¹⁴²⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 553.

d) Haberin Hazfi

1- Haberin Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿ذَلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ﴾ (İşte bunu tadın. Kafirler için ise..) ¹⁴²⁸ âyet-i kerîmesindeki hazifle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Âyette hazif vardır. Bu iki türlü olabilir. Ya, ذَلِكُمْ ifadesi mahzûf mübtedâya haber yapılmıştır. Yahut da ذَلِكُمْ ifadesinin kendisi mübtedâ kabul edilip haberi hazfedilmiştir. Birinci durumda âyetin takdiri الأَمْرُ ذَلِكُمْ şeklinde olacaktır. İkincide ise ذَلِكُمْ الأَمْرُ şeklinde olacaktır. ¹⁴²⁹

(2) Müellif, ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ﴾ (Bu, Allah'ın kitabı hak olarak indirmesindedir) ¹⁴³⁰ âyet-i kerîmesin de مَعْلُومٌ لَهُمْ ifadesinin hazfedildiğini ifade etmiştir. Âyetin takdirinin, ﴿ذَلِكَ مَعْلُومٌ لَهُمْ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ﴾ (Allah'ın, kitabı hak olarak indirmesi onlar tarafından biliniyor) şeklinde olduğunu söylemiştir. ¹⁴³¹

(3) Müellif, ﴿إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ﴾ (Allah'ın merhamet ettiği kimseler müstesnâ. O..) ¹⁴³² âyet-i kerîmesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Dilersen bunu mübtedâ sayarsın haberi mahzûf olur. Bu durumda haber olan فَيُعْطِي عَنْهُ ifadesi hazfedilmiş kabul edilir. Âyetin takdiri ﴿إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ فَيُعْطِي عَنْهُ﴾ (Allah'ın merhamet ettiği kimseler müstesnâ. Onlar yardım görürler) şeklinde olur. ¹⁴³³

2- İstisnâdan Sonra Gelen Haberin Hazfi

Müellif, ﴿إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا﴾ (Biz onu yaratmadan önce bir kitapta illaki yazılmıştır) ¹⁴³⁴ âyet-i kerîmesindeki hazfi şu şekilde izah etmiştir: Âyetin takdiri ﴿إِلَّا هُوَ فِي كِتَابٍ﴾ şeklindedir. Bu şekilde hazif câizdir. Nasıl ki, ﴿عِنْدِي هَذَا لَيْسَ إِلَّا﴾ (Bende bu var, ondan

¹⁴²⁸ el-Enfâl (8), 14.

¹⁴²⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 456.

¹⁴³⁰ el-Bakara (2), 176.

¹⁴³¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 292.

¹⁴³² ed-Duĥân (44), 42.

¹⁴³³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 586.

¹⁴³⁴ el-Ĥadîd (57), 22.

başka bir şey yok) dediğimizde *إِلَّا هُوَ* demek istemiştir. Öyle de âyet-i kerîme *إِلَّا هُوَ* demektir.¹⁴³⁵

3- Car ve Mecerûr Olan Haberin Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾ (Sizden biri hasta veya seferde olursa, diğer günlerde kaza eder)¹⁴³⁶ âyet-i kerîmesinde hazif olduğunu söylemiş, âyetin takdirinin *فَعَلَيْهِ عِدَّةٌ* olduğunu ifade etmiştir.¹⁴³⁷

(2) Müellif, ﴿فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقْرَبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ﴾ (Eğer yakın olanlardan ise ona rahatlık ve güzel rızık vardır)¹⁴³⁸ âyet-i kerîmesinin takdirinin *رَوْحٌ وَرَيْحَانٌ* şeklinde olduğu ifade etmiştir.¹⁴³⁹

(3) Müellif, ﴿أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ﴾ (Sizi tek candan yarattı, artık bir kalacak yer, bir de emanet olarak duracak yer vardır.)¹⁴⁴⁰ âyet-i kerîmesini *فَمِنْهَا مُسْتَقَرٌّ وَ مِنْهَا مُسْتَوْدَعٌ* şeklinde anladığını ifade etmiştir.¹⁴⁴¹

4- İstifhâmdan Sonraki Haberin Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ﴾ (Herkesin kazandığını gözetleyip muhafaza eden...onlar Allah'a ortak koşular)¹⁴⁴² âyet-i kerîmesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: *أَفَمَنْ هُوَ* ifadesi *مِثْلَ شُرَكَائِهِمْ* (Herkesin kazandığını gözetleyip muhafaza eden onların şerikleri gibi olur mu?) şeklindedir. *وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ* ibaresi de mahzûfa delâlet etmektedir.¹⁴⁴³

¹⁴³⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 597.

¹⁴³⁶ el-Bakara (2), 184.

¹⁴³⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 294.

¹⁴³⁸ el-Vâkı' a (56), 88-89.

¹⁴³⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 596.

¹⁴⁴⁰ el-En'âm (6), 98.

¹⁴⁴¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 418.

¹⁴⁴² er-Ra'd (13), 33.

¹⁴⁴³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 503.

(2) Müellif, ﴿أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ﴾ (Yüzünü korumaya çalışan kimse mi?)¹⁴⁴⁴ âyet-i kerîmesindeki hazifle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: Bu âyette haber lafızda gözükme de mâna olarak vardır. Âyetin takdiri, أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ أَفْضَلُ أَمْ مَنْ لَا يَتَّقِي (Yüzünü korumaya çalışan kimse mi daha üstündür yoksa korumaya çalışmayan mı?) şeklindedir.¹⁴⁴⁵

e) Mübtedânın Hazfi

(1) el-Aḥfeş, ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءُ﴾ (Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler.)¹⁴⁴⁶ âyet-i kerîmesindeki hazfi şöyle izah etmiştir: Âyet, بَلْ هُمْ أَحْيَاءُ demektir. Mübtedâ hazfedilmiştir. Bu âyette mahzup bir fiilin olduğunu kabul ederek بَلْ أَحْسَبُوهُمْ أَحْيَاءَ (Onları diri sayın) şeklinde okuyamayız. Çünkü, bu durumda âyet şüpheli emretmiş olur.¹⁴⁴⁷

(2) Müellif, ﴿فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ﴾ (Sen onlardan yüz çevir ve ‘Selâm’ de)¹⁴⁴⁸ âyet-i kerîmesindeki hazfi şu şekilde izah etmiştir: Âyetin takdiri, أَمْرِي سَلَامٌ şeklindedir. Yani “durumum sizden uzaktır” mânasında olup mübtedâ hazfedilmiştir.¹⁴⁴⁹

(3) Müellif, ﴿وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ﴾ (‘Baş üstüne’ derler, ama yanından ayrılınca onlardan bir gurup geceleyin plan kurarlar)¹⁴⁵⁰ âyet-i kerîmesinde mübtedânın hazfedildiğini ve âyetin takdirinin طَاعَةٌ أَمْرُنَا şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵¹

f) Nevâsihin İsmiinin Hazfi

(1) el-Aḥfeş, لَيْسَ عِنْدِي هَذَا لَيْسَ إِلَّا هُوَ cümlesinde لَيْسَ’nin isminin hazfedildiğini, takdirin لَيْسَ هُوَ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵²

¹⁴⁴⁴ ez-Zumer (39), 24.

¹⁴⁴⁵ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 570.

¹⁴⁴⁶ Âli ‘İmrân (3), 169.

¹⁴⁴⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 290.

¹⁴⁴⁸ ez-Zuḥruf (43), 89.

¹⁴⁴⁹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 304.

¹⁴⁵⁰ en-Nisâ (4), 81.

¹⁴⁵¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 377.

¹⁴⁵² a.e., s. 597.

(2) Müellif, ﴿وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ﴾ (Ehl-i kitaptan iman etmeyecek kimse yoktur)¹⁴⁵³ âyet-i kerîmesinde *en-nâfiyenin* isminin hazfedildiğini, takdirin *وَإِنْ مِنْهُمْ وَاحِدٌ* *إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ* olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵⁴

g) Mef'ûlün Bih'in Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ﴾ (Bunun yok olacağını asla sanmam)¹⁴⁵⁵ âyet-i kerîmesindeki *ef'âlu'l-kulûbdan* *ظَنَّ*'nin *mef'ûllerinden* birisinin hazfiyle ilgili şunları söylemiştir: Âyette iki *mef'ûlden* biri hazfedilmiş, tek *mef'ûlle* yetinilmiştir. Âyetin takdiri *مَا أَظُنُّهَا أَنْ تَبِيدَ* şeklindedir.¹⁴⁵⁶

(2) Müellif, ﴿يُخْرِجُ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا﴾ (Bize yerin bitirdiği sebze ve kabaktan çıkarsın)¹⁴⁵⁷ âyet-i kerîmesindeki *hazifle* ilgili şunları anlatmıştır: Nasıl ki, *ذَهَبْتُ مِنَ الطَّعَامِ* (Gittim ve biraz yemek buldum) dediğimizde *شَيْئًا*'i kastederiz ancak zikretmeyiz; öyle de âyetin takdiri *تُنْبِتُ الْأَرْضُ شَيْئًا مِنْ بَقْلِهَا* şeklindedir. *شَيْئًا* kelimesi zikretmemiştir.¹⁴⁵⁸

(3) Müellif, ﴿وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَا سَأَلْتُمُوهُ﴾ (Size istediğiniz her şeyden verdi)¹⁴⁵⁹ âyet-i kerîmesinde *mef'ûlün bih* olan *شَيْءٍ* kelimesinin hazfedildiğini, takdirin *مَا سَأَلْتُمُوهُ* şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶⁰

3) Harflerin Hazfi

Me'âni'l-Ḳur'ân'daki hazfolunmuş harfleri iki grup halinde ele alınacaktır. Birinci grup harf-i cerler, ikinci grup da bunun dışındaki bütün harfler.

¹⁴⁵³ en-Nisâ (4), 159.

¹⁴⁵⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 375.

¹⁴⁵⁵ el-Kehf (18), 35.

¹⁴⁵⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 526.

¹⁴⁵⁷ el-Bakara (2), 61.

¹⁴⁵⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 230.

¹⁴⁵⁹ İbrâhîm, 34.

¹⁴⁶⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 505.

a) Cer Harflerinin Hazfi

Cer harfler, ismin başında bulunup onun mecrûr olmasına sebep oldukları için Basra dilcileri tarafından harf-i cer diye isimlendirilmiştir. Hurûfu'l-ḥaḫd diyenler de vardır.¹⁴⁶¹ Müellifimizin Me'âni'l-Ḳur'ân'da dile getirdiği mahzuf harf-i cerlerden tespit edebildiğimiz ل، في، عن، عَلى، رُبَّ، ب، إلى ve مِنْ harf-i cerleri ile ilgili örnekleri inceleyelim.

1- إلى Harf-i Cerrinin Hazfi

(1) el-Aḫfeş, ﴿يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ﴾ (Kişi kendi ellerinin takdim ettiklerine baktığı gün)¹⁴⁶² âyet-i kerîmede إلى harf-i cerrinin hazfedildiğini ifade etmiş ve takdirin إلى ما قَدَّمَتْ يَدَاهُ şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶³

(2) Müellif, ﴿تَوَجَّهَ مَكَّةَ وَالْكُوفَةَ﴾ (Mekke ve Kûfe'ye gitti) cümlesinde de إلى harf-i cerrinin hazfedildiğini ifade etmiş ve cümlenin takdirinin إلى مَكَّةَ وَ إلى الكُوفَةَ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶⁴

2- بِ (bi) Harf-i Cerrinin Hazfi

(1) el-Aḫfeş, ﴿وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا﴾ (Güneşi ve ayı hesap ölçüsü yaptı)¹⁴⁶⁵ âyet-i kerîmesinde بِ harf-i cerrinin hazfedildiğini ifade etmiş ve takdirin بِحِسَابٍ şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶⁶

(2) Müellif, ﴿أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ﴾ (Kendi yolundan sapanları daha iyi bilir)¹⁴⁶⁷ âyet-i kerîmesinde de بِ harf-i cerrinin hazfedildiğini ifade etmiş, âyetin takdirinin أَعْلَمُ بِمَنْ يَضِلُّ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶⁸

---

¹⁴⁶¹ Ya'kûb, *Mevsû'atu'n-naḫv*, s. 292; Ahmet Yüksel, **Arap Dilinde Harfi Cerler**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniv., Samsun-1995, s. 8.

¹⁴⁶² en-Nebe' (78), 40.

¹⁴⁶³ el-Aḫfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 376.

¹⁴⁶⁴ a.e., s. 284, 432.

¹⁴⁶⁵ el-En'âm (6), 96.

¹⁴⁶⁶ el-Aḫfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 418.

¹⁴⁶⁷ el-En'âm (6), 117.

¹⁴⁶⁸ el-Aḫfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 418.

(3) Müellif,

نُغَالِي اللَّحْمَ لِلْأَضْيَافِ نَيْئًا وَنَبْدُلُهُ إِذَا نَصَحَ الْقُدُورُ

(Misafirler için eti çiğ olarak pahalıya satın alırsız, tencerede pişince de onu ikram ederiz.)¹⁴⁶⁹

beytini, نُغَالِي harf-i cerrinin hazfiyle ilgili olarak şâhid göstermiş ve şiirde geçen نُغَالِي اللَّحْمَ ifadesinde نُغَالِي harf-i cerrinin hazfedildiğini ifade etmiştir. Takdirinin نُغَالِي اللَّحْمَ şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁴⁷⁰

3- رُبُّ Harf-i Cerrinin Hazfi

Müellif,

وَبَلَدٍ عَامِيَّةٍ أَعْمَاؤُهُ

(Nice görmeyen kör ülke)

mısrasını, رُبُّ harf-i cerrinin hazfiyle ilgili olarak şâhid göstermiş ve şiirde geçen وَبَلَدٍ kelimesinin önündeki رُبُّ harf-i cerrinin hazfedildiğini ifade etmiştir. Şiirin takdiri, رُبُّ بَلَدٍ şeklinde olacaktır.¹⁴⁷¹

4- عَلِي Harf-i Cerrinin Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿وَلَا تَعْرَمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ﴾ (Nikâh akdine kalkışmayın)¹⁴⁷² âyet-i kerîmesinde عَلِي harf-i cerrinin hazfedildiğini ifade etmiş, takdirin عُقْدَةَ النِّكَاحِ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁷³

¹⁴⁶⁹ Bu beytin kime ait olduğu bilinmemektedir. وَنَبْدُلُهُ ifadesi diğer kaynaklarda نُرْحِصُهُ şeklinde de geçmektedir. İbn Manzûr, beyitteki نُغَالِي اللَّحْمَ ifadesini Ebû Mâlik'in "pahalı satın almak" şeklinde anladığını kaydetmiştir. bk. İbn Manzûr, a.g.e., X/112; Ya'qûb, el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî şevâhidi'n-naħvi's-ş-riyye, I/392.

¹⁴⁷⁰ el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Kur'ân, s. 211 (Bu beyit, aynı zamanda 284 ve 462'ci sayfalarda da geçmektedir.).

¹⁴⁷¹ a.e., s. 406-407.

¹⁴⁷² el-Bakara (2), 235.

¹⁴⁷³ el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Kur'ân, s. 284.

(2) Müellif, ﴿لَأُقَدِّنَ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ (Senin doğru yolunun üzerinde onlar için oturacağım)¹⁴⁷⁴ âyet-i kerîmesinde عَلِي harf-i cerrinin hazfedildiğini ifade etmiş ve âyetin takdirinin عَلِي صِرَاطِكَ şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁴⁷⁵

el-Ferrâ, yukarıdaki âyetin takdirinin hem فِي طَرِيقِهِمْ şeklinde, hem de فِي طَرِيقِهِمْ şeklinde olabileceğini söylemiştir.¹⁴⁷⁶

(3) el-Ahfeş, Arapçada günlük kullanılan ifadelerden ضَرَبَ عَبْدُ اللَّهِ الظَّهْرَ وَالْبَطْنَ (Abdullah'ın sırtına ve karnına vuruldu) cümlesinin عَلِي الظَّهْرَ وَالْبَطْنَ demek olduğunu söylemiş عَلِي harf-i cerrinin hazfedildiğini ifade etmiştir.¹⁴⁷⁷

5- Harf-i Cerrinin Hazfi

(1) Müellif, ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ﴾ (Sana haram aylarında savaşı soruyorlar).¹⁴⁷⁸ âyet-i kerîmesinde عَنْ harf-i cerrinin hazfedildiğini ifade etmiş, âyetin takdirinin عَنْ قِتَالٍ فِيهِ şeklinde olup, عَنْ hazfedilmek suretiyle bedel yapıldığını söylemiştir.¹⁴⁷⁹

(2) Müellif, ﴿أَعَجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ﴾ (Rabbinizin emrini beklemeyip acele mi ettiniz?).¹⁴⁸⁰ âyet-i kerîmesinde de عَنْ أَمْرٍ رَبِّكُمْ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸¹

6- Harf-i Cerrinin Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿وَلَنْ يَرِيَكُمْ أَعْمَالَكُمْ﴾ (Sizin amellerinizi asla zayı etmeyecektir).¹⁴⁸² âyet-i kerîmesinin tefsiriyle ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

¹⁴⁷⁴ el-A^c râf (7), 16.

¹⁴⁷⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 432.

¹⁴⁷⁶ el-Ferrâ, a.g.e., I/375.

¹⁴⁷⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 284.

¹⁴⁷⁸ el-Bakara (2), 217.

¹⁴⁷⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 282.

¹⁴⁸⁰ el-A^c râf (7), 150.

¹⁴⁸¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 432.

¹⁴⁸² Muhammed, 35.

Burada في harf-i cerri hazfedilmiştir. Âyetin takdiri فِي أَعْمَالِكُمْ şeklinde dir. Bu âyetteki hazf örneği دَخَلْتُ الْبَيْتَ (Eve girdim) cümlesindeki hazif gibidir. Bu cümlenin takdiri فِي الْبَيْتِ şeklinde olacaktır.¹⁴⁸³

(2) Müellif, ﴿فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ﴾ (Alışverişleri onlara kâr getirmemiştir).¹⁴⁸⁴ âyet-i kerîmesinin takdirinin فَمَا رِيحُوا فِي تِجَارَتِهِمْ şeklinde olup في harf-i cerri hazfedilmiş olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸⁵

7- Lâm Harf-i Cerrinin Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ﴾ (Eğer çocuklarınızı sütanneye emzirtmek isterseniz)¹⁴⁸⁶ âyet-i kerîmesinde ل harf-i cerrinin hazfedildiğini ve âyetin takdirinin لَأَوْلَادِكُمْ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸⁷

(2) Müellif, ﴿وَأَذَنْتُ لِرَبِّهَا وَحَقَّتْ﴾ (Ve rabbinin emrine boyun eğip de gerçekleştirildiği zaman)¹⁴⁸⁸ âyet-i kerîmesinde ل harf-i cerrinin hazfedildiğini ifade etmiş ve takdirin لَهَا وَحَقُّ şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁴⁸⁹

8- Mîm Harf-i Cerrinin Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا﴾ (Musa kavminden yetmiş adam seçti).¹⁴⁹⁰ âyet-i kerîmesinde مîm harf-i cerrinin hazfedildiğini, hazif sebebiyle de fiilin amel ettiğini söylemiş ve takdirin مِ قَوْمِهِ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹¹

(2) Müellif, ﴿مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ﴾ (Ehl-i kitap ve müşriklerden inkar edenler istemezler)¹⁴⁹² âyet-i kerîmesinde مîm harf-i cerrinin hazfedildiğini ve âyetin takdirinin مِ الْمُشْرِكِينَ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹³

¹⁴⁸³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 589, 284.

¹⁴⁸⁴ el-Bakara (2), 16.

¹⁴⁸⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 175.

¹⁴⁸⁶ el-Bakara (2), 233.

¹⁴⁸⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 284.

¹⁴⁸⁸ el-İnşikâk, 2.

¹⁴⁸⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 624.

¹⁴⁹⁰ el-A' râf (7), 155.

¹⁴⁹¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 449.

9- ُ el-Masdariyyenin Önündeki Harf-i Cerlerin Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ﴾ (Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak edenden daha zalim kim vardır?).¹⁴⁹⁴ âyet-i kerîmesinin tefsiriyle ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

Harf-i cerler ُ ile birlikte geldiğinde çok defa hazfedilir ve bu durumda mâkablî ُ üzerinde amel eder ta ki, nasb konumunda olsun. Yukarıdaki âyet-i kerîmede de مِنْ harf-i cerri hazf edilmiş olup, âyetin takdiri اسْمُهُ فِيهَا اسْمُهُ مِنْ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ şeklindedir.¹⁴⁹⁵

(2) Müellif, ﴿وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ﴾ (Sizden önce kendilerine kitap verilenler de size de Allah'tan korkmanızı tavsiye ettik).¹⁴⁹⁶ âyet-i kerîmesinde ِ harf-i cerrinin hazf edildiğini söylemiş ve takdirin اتَّقُوا اللَّهَ بِأَنْ اتَّقُوا اللَّهَ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹⁷

(3) Müellif, ﴿أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ﴾ (Siz müsrif bir kavim oldunuz diye).¹⁴⁹⁸ âyet-i kerîmesinde ِ harf-i cerrinin hazfedildiğini ifade etmiş ve âyetin takdirinin لَأَنْ كُنْتُمْ şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁴⁹⁹

10- ُ Edatından Önceki Harf-i Cerlerin Hazfi

ُ diğer kardeşleriyle birlikte mübtedâyı nasb eden, haberi de ref' eden bir te'kid edatıdır. Aynı zamanda kendisinden sonraki fiili masdara çeviren müevvel (dönüştürücü) masdarlardandır.¹⁵⁰⁰

¹⁴⁹² el-Bakara (2), 105.

¹⁴⁹³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 277.

¹⁴⁹⁴ el-Bakara (2), 114.

¹⁴⁹⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 279.

¹⁴⁹⁶ en-Nisâ (4), 131.

¹⁴⁹⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 381; Müellif burada verdiği örneği, birkaç yerde daha tekrar etmiştir. bk. el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 462, 558, 579.

¹⁴⁹⁸ ez-Zuhruf (43), 5.

¹⁴⁹⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 583.

¹⁵⁰⁰ Ya' küb, *Mevsû'atu'l-ğurûf*, s. 150.

(1) Müellif, اُ edatının önündeki harf-i cerrin atılmasının cümlelerin güzelliğinin artması anlamına geldiğini ifade etmiş ve buna örnek olarak da أَشْهَدُ أَنَّكَ صَادِقٌ (Doğru söylediğine şahadet ederim) cümlesini göstermiştir. Burada عَلَى harf-i cerrinin hazfedildiğini ve takdirin أَشْهَدُ عَلَى أَنَّكَ صَادِقٌ şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁵⁰¹

(2) Müellif, ﴿وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ﴾ (Rabbinin, kafirler aleyhindeki “onlar ateş ehlidir” hükmü işte böyle gerçekleşmiştir).¹⁵⁰² âyet-i kerîmesindeki hazif ile ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki أَنَّهُمْ edatından önce hazfedilmiş harf-i cer vardır. Bu harf-i cer, ل olabileceği gibi ه harf-i cerri olması da mümkündür. Âyetin takdiri بِأَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ veya لِأَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ şeklinde olacaktır.¹⁵⁰³

b) Diğer Harflerin Hazfi

Cer harfleri dışındaki harflerin hazfini elifba sırasıyla görelim.

1- Soru Harfi Hemzenin Hazfi

el-Ahfeş, ﴿وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ﴾ (O başıma kaktığın nimet de.)¹⁵⁰⁴ âyet-i kerîmesinde istifhâm hemzesinin hazfedildiğini ifade etmiş ve takdirin أَوْتَلَّكَ نِعْمَةً تَمُنُّهَا şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁵⁰⁵

es-Suyûṭî bahsi geçen ayetteki istifhâm hemzesinin hazfedilmesiyle ilgili olarak el-Ahfeş’le aynı görüşü paylaşmıştır.¹⁵⁰⁶

2- اُ el-Maşdariyyenin Hazfi

el-Ahfeş, âmil mamûl ilişkisini izah ederken حَتَّى, ل (lâm) ve كَيْ harflerinin mamûle etkilerinin bizzat kendilerinden kaynaklanmadığını, bilakis mamûl gizli bir اُ

¹⁵⁰¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 242.

¹⁵⁰² el-Mu‘min (40), 6.

¹⁵⁰³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 573.

¹⁵⁰⁴ eş-Şu‘arâ (26), 22.

¹⁵⁰⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 548.

¹⁵⁰⁶ es-Suyûṭî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Ḳur‘ân*, nşr. Musfata Dîb el-Buğâ, Dâr İbn Keşîr, Beyrut-1987, II/837.

el-masdariyye tarafından nasb edildiğini ifade etmiştir.¹⁵⁰⁷ Me‘âni'l-Ḳur‘ân’dan konu ile ilgili örneklere göz atacak olursa:

(1) el-Aḥfeş, ﴿وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ (Şu ağaca yaklaşmayın yoksa zalimlerden olursunuz)¹⁵⁰⁸ âyet-i kerîmedeki فَتَكُونَا ifadesi ile ilgili olarak şunları anlatmıştır:

Âyetteki ف (fâ) harfini nahivciler cevap fâ’sı adlandırmışlardır. Yani bu harf emir, nehiy, istifhâm, temenni, nefiy ve cuhud’un cevabıdır. Bütün bunlar gizli bir نُ ile sebebiyle mansûb ederler. Vâv harfi de böyledir; velev ki mânası ف (fâ)’nin mânası gibi olmasa bile. Bunlar atıf harfleri olduğu için nasb edilir. Şöyle ki, konuşan konuşmasında ismi zikreder, sonra bu isme fiili atfetmek ister. İşte bu durumda gizli bir نُ ile fiili isme çevirir ve ismi isme atfetme imkanı bulur. و (vâv) ve ف (fâ) ile mansûb olanların tamamının izahının budur. ﴿لَا تَقْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتْكُمْ بِعَذَابٍ﴾ (Allah'a karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azapla yok eder)¹⁵⁰⁹ âyeti nehyin cevabı olarak ve ﴿لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ﴾ (Ölümlerine hükmedilmez ki ölsünler)¹⁵¹⁰ âyeti de nefyin cevabı olarak aynı durumdadırlar. Tefsirleri zikrettiğim gibidir.¹⁵¹¹

(2) ﴿لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَالِ الْأَعْلَىٰ وَيُقَذِّفُونَ﴾ (Onlar artık Yüce Topluluğu dinleyemezler ve kovulurlar)¹⁵¹² âyet-i kerîmesindeki لَا يَسْمَعُونَ kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak el-Aḥfeş şunları zikreder: Âyet-i kerîmedeki لَا يَسْمَعُونَ ifadesi bu şekilde نُ hazfedilip mübtedâ yapılabileceği gibi, مُرَّةً يُعْطِيهِ أَنْ لَا يَسْمَعُوا نُ mânasına da okunabilir. (Ona emret bana versin) örneği de böyledir. İstersen فَهُوَ يُعْطِيهِ şeklinde kabul edersin, istersen أَنْ يُعْطِيهِ şeklinde okursun.¹⁵¹³

¹⁵⁰⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, Me‘âni'l-Ḳur‘ân, s. 253.

¹⁵⁰⁸ el-Bakara (2), 35.

¹⁵⁰⁹ Tâhâ (20), 61.

¹⁵¹⁰ Fâtır (35), 36.

¹⁵¹¹ el-Aḥfeş el-Evsat, Me‘âni'l-Ḳur‘ân, s. 187-188.

¹⁵¹² eş-Şaffât (37), 8.

¹⁵¹³ el-Aḥfeş el-Evsat, Me‘âni'l-Ḳur‘ân, s. 259.

3- Atıf Harfi أو'nin Hazfi

(1) ﴿قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا. نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا﴾ (Kalk gecenin ilerleyen bir vaktinde, gece yarısı veya ondan biraz önce).¹⁵¹⁴ Müellif, âyet-i kerîmedeki نِصْفَهُ kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları söyler: Buradaki نِصْفَهُ ifadesinin mansûb okunmasının sebebi önünde hazfedilmiş أو atıf harfi sebebiyledir. Âyetin takdiri نِصْفَهُ أو şeklindedir.¹⁵¹⁵

ez-Zeccâc ve ez-Zemaḥşerî âyetteki نِصْفَهُ kelimesinin mansûb okunmasını, bir önceki âyette geçen اللَّيْلَ ifadesinin bedeli olması sebebiyle olduğunu söylemişlerdir.¹⁵¹⁶

(2) Müellif, ﴿أَعْطِهِ دِرْهَمًا دِرْهَمَيْنِ ثَلَاثَةً﴾ (Ona bir, iki veya üç dirhem ver) ifadesindeki دِرْهَمَيْنِ ثَلَاثَةً kelimelerinin mansûb okunmasının gizli أو sebebiyle olduğunu söylemiştir. Cümlenin takdirinin دِرْهَمًا أَوْ دِرْهَمَيْنِ ثَلَاثَةً şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹⁷

4- Cevap Fâ'sının Hazfi

el-Aḥfeş, ﴿إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْأَقْرَبِينَ﴾ (Eğer bir hayır bırakmışsa ana-babaya ve yakınlarına vasiyette bulunmalı).¹⁵¹⁸ âyet-i kerîmedeki hazifle ilgili olarak şu izahı yapmıştır: Âyette cevap fâ'sı hazfedildiğinden, الْوَصِيَّةُ isti'nâf olarak gelmiştir. Mahzûf fâ geri geldiğinde âyetin takdiri إِنْ تَرَكَ خَيْرًا فَالْوَصِيَّةُ şeklindedir.¹⁵¹⁹

el-Ferrâ bu görüşü kabul etmekle birlikte, الْوَصِيَّةُ ifadesinin âyetin başındaki كُتِبَ fiili sebebiyle merfû olabileceğini de eklemiştir.¹⁵²⁰ ed-Dervîş de, كُتِبَ fiilinin nâibu'l-fâili olduğunu söylemiştir.¹⁵²¹ el-^c Ukberî, الْوَصِيَّةُ kelimesinin el-Aḥfeş'e göre şartın

¹⁵¹⁴ el-Muzzemmil (73), 2-3.

¹⁵¹⁵ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 608.

¹⁵¹⁶ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, V/239; ez-Zemaḥşerî, el-*Keşşâf*, VI/340.

¹⁵¹⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 608.

¹⁵¹⁸ el-Baḳara (2), 180.

¹⁵¹⁹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 294.

¹⁵²⁰ el-Ferrâ, a.g.e., I/110.

¹⁵²¹ ed-Dervîş, a.g.e., I/257.

cevabı olduğu söylemiş, “Merfû olmasının sebebi ise el-Ahfeş’in naklettiği bir şâhide esasen المُوَصَّيَّةُ mübtedâ, لِلْوَالِدَيْنِ de onun haberi olduğu içindir.” demiştir.¹⁵²²

5- Kasem Harfi ل’in Hazfi

Müellif lâm’ul-kasemin hazfiyle ilgili olarak aşağıdaki âyeti tefsir etmiştir:

﴿وَالنَّارِعَاتِ غَرْقًا﴾ (Andolsun şiddetle söküp çıkararlara)¹⁵²³ âyet-i kerîmesindeki kasemin açılımından birisi de, birinci âyeti altıncı âyete bağlayan lâmın hazfedilmiş olmasıdır. Buna göre âyetin takdiri ﴿يَوْمَ تَرْجَفُ الرَّاجِفَةُ تَتَّبِعُهَا الرَّادِفَةُ﴾ (Andolsun şiddetle söküp çıkararlara ki, o sarsıntının sarsacağı gün arkasında diğer bir sarsıntı onu izleyecek)¹⁵²⁴ şeklinde olur.¹⁵²⁵

6- Tenvinin (Tenvin Nûnunun) Hazfi

Bu hazif çeşidinin Me‘âni’l-*Qur’ân*’da üç gurup olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki:

(1) el-Ahfeş’e göre, iki sâkin ‘nûn’ yan yana geldiğinde muzâf-muzâfun ileyh oluşturmuyorsa hazfi hoş değildir.¹⁵²⁶ Bununla beraber, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ (De ki: O Allah birdir)¹⁵²⁷ âyet-i kerîmesindeki أَحَدٌ kelimesi, iki sakinin (sonraki âyetin ilk kelimesiyle) bir araya gelmesi sebebiyle tenvini hazfeden Arapların olduğunu ifade etmiştir.¹⁵²⁸

el-Ferrâ tenvinin hazfedilmemesinin daha evla olduğunu söylemiştir. ez-Zeccâc , ise âyetteki tenvinin hazfinin câiz olduğunu söylemiştir.¹⁵²⁹

(2) el-Ahfeş, izafet birleşmelerinde nûnun düşmesiyle ilgili şöyle bir ölçü vermiştir: هُمْ ضَارِبُونَ أَبِيكَ (Onlar babanı dövenlerdir) örneğinde olduğu gibi eğer olay olmuş bitmişse nûnun düşmesi gerekir. Ancak olay henüz gerçekleşmemişse hazfi doğru değildir, هُمْ ضَارِبُونَ أَبِيكَ diyeceksin. Ancak Araplar dile zor geldiği için -gelecek zaman

¹⁵²² el-‘Ukberî, et-*Tibyân*, I/146-147.

¹⁵²³ en-Nâzi‘ât (79), 1.

¹⁵²⁴ en-Nâzi‘ât (79), 1,6,7.

¹⁵²⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-*Qur’ân**, s. 617.

¹⁵²⁶ a.e., s. 217; el-Verd, a.g.e., s. 263.

¹⁵²⁷ el-İhlâş (112), 1.

¹⁵²⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-*Qur’ân**, s. 634.

¹⁵²⁹ el-Ferrâ, a.g.e., III/300; ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-*Qur’ân* ve i‘râbuhu*, II/442.

mânasında kullansalar da- nûnu düşürüyorlar. ﴿مَلَأُوا رِبَّهُمْ﴾ (Rablerine kavuşacaklar)¹⁵³⁰ ve ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ (Her can ölümü tadacaktır)¹⁵³¹ âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi. Bazıları da bahsettiğim kural gereği ﴿ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ şeklinde okumuşlardır.¹⁵³²

(3) el-Ahfeş'e göre terkiplerde tenvinin nûnu hazfedilir. ﴿لَا رَبِّ فِيهِ﴾ (Onda şüphe yoktur)¹⁵³³ âyet-i kerîmesinde لا ve bir sonraki kelime terkip meydana getirmiştir (tek isim olmuştur). رَبِّ kelimesinin sonundaki fetha da mebnî olan her iki isim içindir. Bu şekilde tek isim yapılan her terkip gayr-i munsariftir.¹⁵³⁴

7- Tek'it Nûn'unun Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿يَخْلُقُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيَرْضَوْكُمْ﴾ (Sizi razı etmek için Allah'a yemin ederler).¹⁵³⁵ âyet-i kerîmede لِيَرْضَوْكُمْ kelimesindeki nûn'un hazfedildiğini ifade etmiş ve takdirin لِيَرْضَوْكُمْ şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁵³⁶

(2) Müellif te'kid nûn'uyla ilgili ﴿وَلِتَصْغَىٰ إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ﴾ (Ahirete inanmayanların kalpleri ona meyletmesi için)¹⁵³⁷ âyet-i kerîmesini şahid göstermiş ve buradaki وَلِتَصْغَىٰ ifadesindeki te'kid nûn'unun hazfedildiğini ifade etmiştir. Âyetin takdirinin وَلِتَصْغَيْنَّ şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁵³⁸

8- اللَّذِينَ ve الَّذِينَ İsm-i Mevsûllarında Nûnunun Hazfi

(1) el-Ahfeş,

أَبِي كَلَيْبٍ إِنَّ عَمِّي اللَّذَّا   فَتَلَا الْمُلُوكَ وَفَكَكَا الْأَغْلَالَ

¹⁵³⁰ el-Bakara (2), 46.

¹⁵³¹ Âl-i 'İmrân (3), 185.

¹⁵³² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 215.

¹⁵³³ el-Bakara (2), 2.

¹⁵³⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 148-149.

¹⁵³⁵ et-Tevbe (9), 62.

¹⁵³⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 469.

¹⁵³⁷ el-En'âm (6), 113.

¹⁵³⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 469.

(Ey Benî Kuleyb! Benim iki amcam krallar öldürmüş ve zincirleri çözmüş
kimselerdir.)¹⁵³⁹

mısrasında geçen اللّٰدَا ifadesinde nûnun hazfedildiğini ifade etmiş ve takdirin اَبِي كَلَيْبِ اِنَّ
اللّٰدَانِ şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁵⁴⁰

(2) Müellif,

فَاِنَّ الَّذِي حَانَتْ بِفَلَجٍ دِمَاؤُهُمْ هُمُ الْقَوْمُ كُلُّ الْقَوْمِ يَا اُمَّ خَالِدِ

(Onlar ki, can verip al kanlar akıttı Felç'te, Ey Ümm-ü Halid! Onlar gerçek
yiğitler işte! [Bunu bilin ve onlara ağlayın ey kabilemizin kadınları])¹⁵⁴¹

mısrasındaki الَّذِي kelimesinde nûnun hazfedildiğini söylemiş ve takdirin فَاِنَّ الَّذِي şeklinde
olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁴²

9- Kasem Harfi و'ın Hazfi

el-Ahfeş, ﴿ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِئْتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا﴾ (Sonra onların mazeretleri "Rabbimiz
olan Allah'a andolsun" demekten başka bir şey olmayacak.)¹⁵⁴³ âyet-i kerîmesindeki
Lafz-ı Celâl'in okunuşuyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Âyette وَاللَّهِ Lafz-ı Celâl'i
kasemden dolayı mecrûrdur. Eğer bu kelimenin önünde vâv olmasaydı رَبَّنَا şeklinde
mansûb okunurdu. Bununla beraber, kasem için kullanılan وَاللَّهِ Lafz-ı Celâl vâvsız
olduğu halde, çok kullanılması sebebiyle mecrûr (اللَّهِ şeklinde) yapanlar olmuştur. Lakin
bu kıyâs bakımından doğru değildir.¹⁵⁴⁴

¹⁵³⁹ Bu beyit, Emevî devri Hıristiyan şairlerinden olan el-Ahḡal'a aittir. el-Ahḡal ile emevî devrinin ünlü şairlerinden olan Ferezdağ ve Cerîr Arap edebiyatında müstakil bir tabaka meydana getirirler. Arap münekkitleri bu üç şaire eserlerinde geniş yer vermişler, aralarında karşılaştırmalar yapmışlardır. bk. Ebû Mâlik Ğiyâş b. Ğavş b. eş-Şalt el-Ahḡal, *Dīvānu'l-Ahḡal*, şrh. Râcî el-Esmer, Dâru'l-Kitâbi'l-^ç Arabî, Beyrut-1992, s. 348; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'şu'arâ*, I/483; el-Bağdâdî, *Hiżānetu'l-edeb*, VI/7; Azmi Yüksel, "Ahtal", DİA, İstanbul-1989, II/183-184.

¹⁵⁴⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 217.

¹⁵⁴¹ Bu beyit, el-Eşheb b. Rumeyle'ye aittir. bk. el-Bağdâdî, *Hiżānetu'l-edeb*, VI/26-27, Ya' kûb, el-*Mu'cemu'l-mufaşşal fî şevâhidi'n-naḡvi's-şi'riyye*, I/267.

¹⁵⁴² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 217.

¹⁵⁴³ el-En'âm (6), 23.

¹⁵⁴⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 406-407.

10- (ي) Nidâ Harfinin Hazfî

(1) el-Ahfeş, ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا﴾ (Rabbimiz biz kendimize zulmettik).¹⁵⁴⁵ âyet-i kerîmesindeki رَبَّنَا ifadesi ile ilgili şu izahı yapmıştır: Âyetteki رَبَّنَا ifadesinin önünde ي nidâ edatı hazfedilmiştir. Âyetin takdiri رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا şeklindedir.¹⁵⁴⁶

(2) Müellif, ﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا﴾ (Rabbimiz bunu kabul buyur bizden).¹⁵⁴⁷ âyet-i kerîmede ي nidâ harfinin hazfedildiğini ifade etmiş ve takdirin رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁵⁴⁸

(3) Müellif, ﴿قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا﴾ (Andolsun Allah'a ki, ey Rabbimiz)¹⁵⁴⁹ âyet-i kerîmesindeki رَبَّنَا kelimesini, رَبَّنَا şeklinde mansûb okuyanların, önünde mahzûf ي edatının olduğunu kabul ettiklerini ifade etmiştir.¹⁵⁵⁰ Nitekim ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ (Ceza gününün mâlikidir)¹⁵⁵¹ âyetini de ﴿مَالِكِ﴾ şeklinde mansûb okuyanlar da münâdâyı kastetmişlerdir.¹⁵⁵²

Hamza, el-Kisâi, Hâlef, el-A' meş, 'Alkame ve el-Mufağdal, yukarıdaki âyeti ﴿وَاللَّهِ رَبَّنَا﴾ şeklinde bâ'nın fethasıyla okumuşlardır. Ulemâ, bu şekilde okuyuşun, genel olarak el-Ahfeş gibi mahzûf ي edatı sebebiyle olduğunu söylemişlerdir. Bu hususta farklı düşünenler de olmuştur. Örneğin İbn 'Aţîyye medh sebebiyle mansûb olduğunu söylemiştir. Ebu'l-Bekâ' ise mahzûf أعني kelimesi sebebiyle mansûb olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵³ Nitekim el-Ahfeş de bir başka yerde münâdâların nasb etme sebebini, onların, أَعْنِي فَلَانًا وَأَدْعُو (filanı kastediyorum ve çağırıyorum) mânasına gelmesi nedeniyle olduğunu söylemiştir.¹⁵⁵⁴

¹⁵⁴⁵ el-A' rāf (7), 23.

¹⁵⁴⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 187.

¹⁵⁴⁷ el-Bakara (2), 127.

¹⁵⁴⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 187.

¹⁵⁴⁹ el-En'ām (6), 23.

¹⁵⁵⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 406.

¹⁵⁵¹ el-Fātiha (1), 4.

¹⁵⁵² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 136.

¹⁵⁵³ el-Ferrā, a.g.e., I/330; ez-Zeccâc, *Me'āni'l-Ḳur'ān ve i'rābuhu*, II/236; el-Haţîb, a.g.e., II/407.

¹⁵⁵⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 187.

11- Mükerrer İki Harften Birinin Hazfi

(1) el-Ahfeş, ﴿فِيمَ تُبَشِّرُونَ﴾ (Beni neyle müjdeliyorsunuz)¹⁵⁵⁵ âyet-i kerîmesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

Bu âyeti, nûnun esresiyle ﴿فِيمَ تُبَشِّرُونَ﴾ şeklinde okuyanlar olmuştur. Bu şekilde okuyuşun sebebi, iki nûn'un bir arada zikretmesi sıkıcı olduğundan, nûnlardan birisinin düşmesidir. Âyetin takdiri تَبَشِّرُونِي şeklindedir. Aslında, ﴿فِيمَ تُبَشِّرُونَ﴾ şeklinde nûnunun şeddesiyle ve ي (ye)'yi hafzederek okusalardı daha güzel olurdu. Ancak ben böyle okuduğunu hiç duymadım.¹⁵⁵⁶

(2) Müellif, ﴿فَطَلْتُمْ تَفْكُهُونَ﴾ (Artık şaşar kalırdınız).¹⁵⁵⁷ âyet-i kerîmesindeki فَطَلْتُمْ ibaresinin okunuşuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

فَطَلْتُمْ kelimesinin aslı ظَلَلْتُمْ şeklide olup, iki lâmdan birisi tahfif için düşürülmüştür. Düşen harfin harekesi de zâ harfine geçmiştir. Bununla beraber فَطَلْتُمْ şeklinde zâyı fetha üzere bırakanlar da vardır. Evs b. Mağrâ'nın ifadelerinde olduğu gibi:

مَسْنَا السَّمَاءَ فَبَلْنَاهَا وَطَالَهْمُ حَتَّى رَأَوْا أُحُدًا يَهُوي وَثَهْلَانَا

(Göğe dokunduk ve başardık... O onlar için o kadar uzadı ki onlar Uhud ve Sehlân'ın yere battığını gördüler.)¹⁵⁵⁸

Şiirdeki مَسْنَا ifadesinin aslı مَسَسْتُ'dur. Pek yaygın olmayan bir hazif çeşidi olup lâmu'l-fiilin sükûn olduğu fiillerde uygulanır.¹⁵⁵⁹

5. Me'âni'l-Ḳur'ân'da İstişhâd

a. İstişhâdın Sözlük ve Terim Anlamı

İstişhâd sözlükte, şahid getirmek, şahid göstermek, bir şeyi delil olarak ileri sürmek anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁶⁰

¹⁵⁵⁵ el-Ḥicr (15), 54.

¹⁵⁵⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 371-372.

¹⁵⁵⁷ el-Vâkı' a (56), 65.

¹⁵⁵⁸ Bu beytin Evs b. Mağrâ'ya aitt olduğunu el-Ahfeş el-Evsat kendisi bizzat zikretmiştir. Evs b. Mağrâ hak. bk. İbn Ḳuteybe, *eş-Şi'r ve 'şu'arâ*, II/687; el-Cumaḥî, a.g.e., II/572.

¹⁵⁵⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 372-373.

Istılâhî olarak istişhâd, Lügat, sarf, nahiv ve belâğat ilimlerinde, bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla, doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek anlamında kullanılır. Bunun için getirilen örneğe de şâhid denir. Misalle şâhid arasında fark vardır. Şâhid bir dilbilgisi kuralının bir ifadenin doğruluğunu kanıtlar; misal ise kuralı açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için getirilir. Arap dili konusunda hüccet olarak kabul edilen ve şâhid olarak kullanılan esas kaynak Kur’ân Kerîm, Arap kelâmı ve kısmen tartışmalı olsa da hadîstir.¹⁵⁶¹

el-Ahfeş Me’âni’l-Ḳur’ân’da eserin esas amacı olan nahiv, sarf, kırâat ve ğarîb kelime ve cümlelerin anlamını izah ederken istişhâd yöntemine başvurmuştur. Öyle ki, bir nahiv meselesi için birkaç farklı istişhad dahi vermektedir. Örneğin, ﴿أُولَىٰ أَجْبَحَةٍ مَثْنَىٰ ۖ ثَلَاثٌ ۖ مَثْنَىٰ﴾ (İkişer, üçer, dörder kanatlı [elçiler yapan].)¹⁵⁶² âyet-i kerîmesindeki ثَلَاثٌ ۖ مَثْنَىٰ ve ثَلَاثٌ ۖ مَثْنَىٰ kelimelerinin الثَّلَاثَةُ ve الأُثْمَانَةُ anlamına kullanıldığı için gayr-i munsarif yapıldığını açıklamış, sonra bu (nahiv kuralının) ancak sayılarda kullanılabileceğini söylemiş ve şu üç farklı şâhid ile desteklemiştir: Birincisi, ﴿أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلَىٰ قَوْمِ إِسْرَائِيلَ﴾ (Allah için ikişer ikişer ve tek tek kalkınız)¹⁵⁶³ âyet-i kerîmesi, ikincisi اُدْخُلُوا اَحَادًا اَحَادًا (Birer birer giriniz.) veya اُدْخُلُوا ثَلَاثًا ثَلَاثًا (Üçer üçer giriniz.) şeklinde kullanılan ifade tarzı; üçüncüsü de şairin

أَحَمَّ اللَّهُ ذَلِكُمْ مِنْ لِقَاءِ أَحَادٍ أَحَادٍ فِي شَهْرِ حَلَالٍ

(Helal ayında bire bir karşılaşmalarını [savaşmalarını] Allah kızıştırsın.)¹⁵⁶⁴

şeklindeki beyti.¹⁵⁶⁵

Bu şekilde tek bir mesel için farklı alanlardan şâhid gösterme yöntemine Me’âni’l-Ḳur’ân’da çokca rastlamak mümkündür.

¹⁵⁶⁰ İbn Manzûr, a.g.e., VII/223; ez-Zebîdî, a.g.e., VIII/252; el-Fârâbî, a.g.e., s. 337; el-Bustânî, a.g.e., s. 485.

¹⁵⁶¹ Durmuş, “İstişhâd”, DİA, İstanbul-2001, XXIII, 396.

¹⁵⁶² Fâtır (35), 1.

¹⁵⁶³ Sebe’ (34), 46.

¹⁵⁶⁴ Daha önce zikredildiği üzere bu beyit, ‘Amr Zû’l-Kelb lakabıyla bilinen ‘Amr b. el-‘Aclân b. ‘Âmir’e aittir. bk. *Dîvânü’l-Huzeliyyîn*, III/117; Ebu’l-Ferec el-Eşfehânî, a.g.e., XXII/351.

¹⁵⁶⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Ḳur’ân*, s. 563-564.

b. Şiirle İstîşhâdı

Şiir kelimesinin aslı شَعَرَ olup bilmek, anlamak fetanet sahibi olmak mânası-
nadır.¹⁵⁶⁶ İstılahta şiir, şairlerin kelâmî zevklerinden, birikmiş hayal güçlerinden seçtik-
leri mânalara delâlet eden vezinli ve kafiyeli söz olarak tarif edilmiştir.¹⁵⁶⁷

Kur'ân'da özellikle ğarîb kelimelerin anlaşılması için sahâbî devrinden itibaren
eski Arap şiirine başvurulmuştur. İbn Abbâs'ın kendisine âyetin mânasıyla ilgili
yöneltilen soruları beyitler şâhid getirerek cevapladığı nakledilmektedir. İbn Abbâs'tan
benzer bir rivâyet daha vardır: O, “Şiir Arapların divanıdır. Onlara Allah'ın kendi
dilleriyle indirdiği Kur'ândan bir harf gizli kaldığı zaman divanlarına müracaat ederler.”
der.¹⁵⁶⁸

Daha sahâbî döneminden itibaren, fetihlerle birlikte Müslüman olan yabancıların
sayısı hızla artmaya başlayınca dilde bozulma (lahn) başlar. Bunun üzerine kolları
sıvayan dilciler daha hicri birinci asırdan itibaren Kur'ân-ı Kerîm'in metnini düzgün
okumaya ve isabetli mânalar vermeye yönelik çalışmalar başlatırlar. Bunun için de eski
Arap şiirinden faydalanma yoluna gidilir. Özellikle Câhiliye dönemi ve muhadramun
şairlerinin şiirleriyle istisnâsız istîşhâdda bulunulur.¹⁵⁶⁹

Müellifimizin yaşamış olduğu zaman dilimi, lüğavî tefsir ekolünün ortaya çıkıp
geliştiği bir dönemdir. Bu dönemde dil çalışmalarının en önemli metotlarından birisi
olan şiirle istîşhâd da temellendirilip yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. el-
Ahfeş'in Me'âni'l-Şur'ân'ını incelediğimizde 317 yerde şiirle istîşhâdda bulunduğunu
görüyoruz. Kitabın hacmini göz önünde bulundurduğumuzda, bunun yüksek bir rakam
olduğu söylenebilir. Me'âni'l-Şur'ân'da istîşhâd ile ilgili bazı örneklerle bakacak
olursak:

---

¹⁵⁶⁶ Ebu'l-Fazıl Celâluddin 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Esâsu'l-belâğa**, thk. Mezîd Ne'îm,
Şevkî el-Me'arrî, Mektebetu Lubnân Naşirûn, Beyrut-1998, s. 422; el-Fârâbî, a.g.e., s. 328.

¹⁵⁶⁷ Ebû Hayyân, a.g.e., VII/345; Cebbûr 'Abdunnûr, **el-Mu'cemu'l-edebî**, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn,
Beyrut-1979, s. 148.

¹⁵⁶⁸ es-Suyûtî, *İtkân*, I/382.

¹⁵⁶⁹ Mahmut Kafes, **Ebû Hayyân el-Endelûsî ve el-Bahru'l-Muhîf İsimli Tefsirindeki Metodu**, yyy. Konya
-2009, s. 252.

1) Kelimelerin Mânasını Verirken Şiirle İstişhâdı

(1) el-Ahfeş, ﴿بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ﴾ (Parlak sarı renkli bir sığır)¹⁵⁷⁰ âyet-i kerîmesindeki أَبْيَضُ يَقْقُ kelimesinin mânasıyla ilgili olarak şu açıklamalarda bulunmuştur: Nasıl ki, أَبْيَضُ (Bembeyaz) أَحْضَرُ نَاصِرٌ (yemyeşil) أَحْمَرُ قَانِيَةٌ (kıpkırmızı) şeklinde kullanılır, öyle de âyet فَاقِعٌ demıştır. Sapsarı, sarının koyu hali demektir. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

فَنَأْتُ أَنَامِلُ صَاحِبِ الْكَرْمِ   كَمَا.....

(Cömerdin parmak uçlarının kızarması gibi)¹⁵⁷¹

Bir başka şair de şunları söylemiştir:

مِنْ خَمْرٍ ذِي نَطْفٍ أَعْنٌ كَأَنَّما   فَنَأْتُ أَنَامِلُهُ مِنَ الْفُرْصَادِ

([devamlı al renkli şarapla meşgul olduğu için] parmakları tuta batmışçasına kıpkırmızı olmuş, [kulağı küpeli], güzel sesli [acem sâkîsinin] sunduğu şaraptan..)¹⁵⁷²

[Şiirdeki فَنَأْتُ fiili kırmızının ziyadeleşmesi anlamına kullanılmıştır.]¹⁵⁷³

(2) Müellif, ﴿وَمَنْ يَعِشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَانِ﴾ (Kim Rahmân'ı zikretmekten gafil olursa.)¹⁵⁷⁴ âyet-i kerîmedeki يَعِشُ kelimesinin mânasıyla ilgili şunları anlatmıştır: Bu kelime أَعِشَى ve عُشُوْ degildir. Bu kelimenin mânası şu beyitteki gibidir:

إِلَى مَالِكٍ أَعِشُوا إِلَى مِثْلِ مَالِكٍ   .....

(.. Malik'e.. Malik gibisine iyi görmeden ve güçsüz olarak giderim.)¹⁵⁷⁵

¹⁵⁷⁰ el-Bakara (2), 69.

¹⁵⁷¹ Bu beytin kime ait olduğu bilinmemektedir.

¹⁵⁷² Câhiliye şairlerinden Esved b. Ya'fur ed-Dârimî'ye ait olan bu şiir, Esved b. Ya'fur'un iki farklı beytinden alınarak birleştirilmiştir. Şiirin aslı şöyledir:

مِنْ خَمْرٍ ذِي نَطْفٍ، أَعْنٌ، مُنْطَقِي   وَاقِي بِهَا، لِدِرَاهِمِ الْإِسْجَادِ
يَسْعَى بِهَا دُوْ نُومَتَيْنِ، مُشَمَّرٌ   فَنَأْتُ أَنَامِلُهُ، مِنَ الْفُرْصَادِ

bk. Ebu'l-Abbas el-Mufaḍḍal b. Muhammed eḍ-Ḍabbî, *Dīvānu'l-Mufaḍḍaliyyāt* (el-Enbārî'nin şerhiyle birlikte), nşr. Karlūs Ya'qūb Lāyal, Maṭba'atu'l-Ābāi'l-Yesū' iyyīn, Beyrut-1920, I/452-453; el-Ḥaṭīb et-Tebrizî, *Şerḥ iḥtiyārati'l-Mufaḍḍal*, I-IV, thk. Faḥruddīn Ḳabāve, Dāru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut-1987, II/975; Şair hak. bk. İbn Ḳuteybe, *eş-Şi'r ve'su'arā*, I/255.

¹⁵⁷³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 235-236.

¹⁵⁷⁴ ez-Zuḥruf (43), 36.

Buradaki *أَعْشُو* ifadesi *أَضْعَفُ* gibidir. “Ona göremeden ve güçsüz olarak geldiğini”
"haber veriyor. Şairin dediği gibi:

مَتَى تَأْتِيهِ تَعْشُو إِلَى صَوِّهِ نَارِهِ   تَجِدُ حَطَبًا جَزَلًا وَنَارًا تَأْجَجًا

(Hangi gece onun ateşinin ışığına gitsen, yanan odun ve bol ateş bulursun.)¹⁵⁷⁶

Yani, ihtiyacın olduğunda onun ateşinin ışığını ararsan senin ihtiyacını karşılar demektir.¹⁵⁷⁷

(3) Müellif, ﴿كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا﴾ (Bir ateş yakan kimsenin misali gibi)¹⁵⁷⁸ âyet-i kerîmesinin tefsirinde şunları anlatmıştır: *فَلَمْ يَسْتَجِبْهُ* ifadesi, *فَلَمْ يُجِبْهُ* mânasında kullanıldığı gibi, âyetteki *اسْتَوْقَدَ* kelimesi de *أَوْقَدَ* mânasında kullanılmıştır. Şu beyitte olduğu gibi:

وَدَاعَ دَعَا يَا مَنْ يُجِيبُ إِلَى التَّدَى   فَلَمْ يَسْتَجِبْهُ عِنْدَ ذَاكَ مُجِيبٌ

(Birisi “Ey çağrılara icâbet eden kişi” diye dua etti, fakat o sırada hiçbir kimse ona icabet etmedi, cevap vermedi.)¹⁵⁷⁹

Buradaki *فَلَمْ يَسْتَجِبْهُ* ifadesi *فَلَمْ يُجِبْهُ* demektir.¹⁵⁸⁰

2) Harfleri İzah Ederken Şiiri Şâhid Göstermesi

(1) el-Ahfeş, ﴿وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ (onların, [mucize] geldiği zaman da inanmayacaklarını anlamıyor musunuz?)¹⁵⁸¹ âyet-i kerîmesindeki *أَنَّهَا* kelimesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: Bu kelime *لَعَلَّهَا* (belki) şeklinde tefsir olunmuştur. Araplar,

¹⁵⁷⁵ Bu beytin kime ait olduğu bilinmemektedir.

¹⁵⁷⁶ Bu beytin ilk yarısı el-Ĥuṭay'e'ye aittir. İkinci yarısının Abdullah b. el-Ĥurr'a ait olduğu söylenmektedir. bk. el-Ĥuṭay'e, a.g.e., s. 64; el-Bağdādî, *Ĥizānetu'l-edeb*, IX/152; Ya'qûb, el-*Mu'cemu'l-mufaşşal fî şevâhidi'n-naĥvi's-şi'riyye*, I/151.

¹⁵⁷⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 584-585.

¹⁵⁷⁸ el-Bakara (2), 17.

¹⁵⁷⁹ Bu beyit, Ka'b b. Sa'd el-Ġanevî'ye aittir. Muhadram şairlerden olan el-Ġanevî, şiirlerinde bol atasözü kullanmasıyla meşhurdur. Bu sebeple kendisine Ka'bu'l-Emsâl da denmiştir. bk. el-Cumaĥî, a.g.e., I/204; Ebû Sa'îd b. 'Abdumelik b. Ķureyb el-Aşma'î, *el-Aşma'îyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve 'Abdusselâm Hârûn, *Dâru'l-Ma'ârif*, Mısır-ths., s. 98; Hâkim Ĥabîb el-Kurayfî, *Mu'cemu's-şu'arâi'l-câhiliyyin ve'l-muĥadramîn*, Mektebe Lubnân Nâşirûn, Beyrut-2001, s. 210.

¹⁵⁸⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 177.

¹⁵⁸¹ el-En'âm (6), 109.

إِذْهَبْ إِلَى السُّوقِ أَنْتَ تَشْتَرِي لِي شَيْئًا (Pazara git belki benim için bir şey alırsın.) şeklinde kullandıklarında da لَعَلَّكَ mânasında kullanırlar. Şairin dediği gibi:

قُلْتُ لِشَيْبَانَ: اذُنٌ مِنْ لِقَائِهِ   أَنَا نَعْدِي الْقَوْمَ مِنْ شِوَانِهِ

(Şeybân'a dedim ki, onu [avı] yakalamak için yaklaş, belki kızartılmış etinden arkadaşlarımızı doyururuz.)¹⁵⁸²

Bu beyitte de لَعَلَّكَ ifadesi لَعَلَّكَ mânasına kullanılmıştır.¹⁵⁸³

3) Kırâatlere Şiiri Şâhid Göstermesi

(1) el-Ahfeş, ﴿وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا﴾ (Bu kocam da ihtiyar iken)¹⁵⁸⁴ âyet-i kerîmesindeki شَيْخًا kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları anlatmaktadır: Söz konusu kelime İbn Mes'ūd'un kırâatinde ﴿وَهَذَا بَعْلِي شَيْخٌ﴾ şeklinde merfû okunmuştur. Bu, هُوَ شَيْخٌ demektir. Yani kendisinden önceki sözün tefsiri niteliğindedir. Yahut da هَذَا أَخْضَرُ أَحْمَرٌ (Bu yeşil kırmızıdır) cümlesinde olduğu gibi, iki kelimeyi tek bir haber olarak kabul etmiştir. Yahut da, ﴿هَذَا مَا لَدَيْ عَيْدٍ﴾ (İşte bu yanımdaki hazır) ¹⁵⁸⁵ Âyetinde, هَذَا مَا لَدَيْ ifadesinden sonra 'kim o' sorusu ortaya çıktığı için cevap olarak عَيْدٍ dendiği –ki bu, مَا عِنْدِي عَيْدٌ demektir– gibi, ﴿وَهَذَا بَعْلِي شَيْخٌ﴾ âyet-i kerîmesindeki شَيْخٌ kelimesi tefsir olarak merfû edilmiştir. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

مَنْ يَكُ ذَابَتْ فَهَذَا بَتِّي   مُقَيِّطٌ مُصَيِّفٌ مُسْتِي

(Kimin yün giysisi varsa (varsın olsun) işte benim yün giysim de budur; hem ısıtıcı, hem yazlık ve hem de kışlığımdır.)¹⁵⁸⁶

¹⁵⁸² Bu beyit, Ebu'n-Necm el-Faḍl b. Ḳudâme'ye aittir. Ebu'n-Necm Emevî devrinde yaşamış, arûzun recez bahrinde çok iyi şiir yazmasıyla tanınan bir şairdir. bk. Ebū Abdullah Muhammed b. Ömer el-Merzubânî, **Mu'cemu's-su'arâ'**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1982, s. 310; Ya'qûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi şevâhidi'n-naḥvi's-si'riyye*, III/1104.

¹⁵⁸³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 420-421.

¹⁵⁸⁴ Hüd (11), 72.

¹⁵⁸⁵ Ḳâf (50), 23.

¹⁵⁸⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 162, 488-489; Bu beyit, Ru'be b. el-^c Accâc'a aittir. bk. Ru'be b. el-^c Accâc, **Mecmû'u es'âri'l-Arab ve huve muştemilun 'alâ Dîvân Ru'be b. el-^c Accâc**, nşr. Velîm

(2) Müellif, ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ﴾ (Gecenin karanlığını onu kaplayınca)¹⁵⁸⁷ âyet-i kerîmesindeki جَنَّ kelimesinin okunuşuyla ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki جَنَّ kelimesini bazıları أَجَنَّ şeklinde okumuşlardır. Şairin şu şiirinde olduğu gibi:

فَلَمَّا أَجَنَّ اللَّيْلُ بِنَا كَأَنَّنا
عَلَى كَثْرَةِ الْأَعْدَاءِ مُحْتَرِسَانِ

(Gece olunca, sanki düşmanın çokluğu sebebiyle korunuyormuş gibi
geceledik.)¹⁵⁸⁸

Bir başka şair de şöyle demiştir:

أَجْنَكَ اللَّيْلُ وَلَمَّا تَشْتَفِ

(Henüz doymadan gece bastı.)¹⁵⁸⁹

4) Belâgat İle İlgili Konularda Şiirle İstişâdı

(1) el-Ahfeş, ﴿فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ﴾ (Peygamberleri onlara apaçık bilgiler getirince, onlar kendilerinde bulunan bilgiye güvendiler)¹⁵⁹⁰ âyet-i kerîmesindeki taqdim ve te'hir ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Âyetin mânası şudur: ﴿فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنَ الْعِلْمِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ﴾ (Peygamberleri onlara ilimlerden oluşan belgeler getirince, onlar kendilerinde bulunana güvendiler). Ancak âyeti ﴿فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ﴾ şeklinde anlamak, yani “onların kendilerinde ilim var” olduğunu söylemek bilgisizliktir. Buna benzer taqdim ve te'hirler Arap kelâmında ve şiirlerde çoktur. Mesela adam, ﴿أَمَّا بَعْدُ حَفِظَكَ اللَّهُ وَعَافَاكَ فَإِنِّي كَتَبْتُ إِلَيْكَ﴾ yazdığında, buradaki فَإِنِّي kelimesi بَعْدُ'a gider. Yani بَعْدُ فَإِنِّي ifadesinin arasına حَفِظَكَ اللَّهُ وَعَافَاكَ ifadesi girmiştir. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

خَيْرٌ مِنَ الْقَوْمِ الْغُصَاةِ أَمِيرَهُمْ
يَا قَوْمِ فَاسْتَحْيُوا النِّسَاءَ الْجُلُوسُ

b. el-Verd, Dâr ibn Kuteybe, Kuveyt-tsz., 191; Ya' küb, el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî şevâhidi'n-naḥvi's-şiriyye, III/1126.

¹⁵⁸⁷ el-En'âm (6), 76.

¹⁵⁸⁸ Bu beytin kime ait olduğu bilinmemektedir.

¹⁵⁸⁹ el-Ahfeş el-Evsaf, Me'âni'l-Kur'ân, s. 415; Bu beytin de kime ait olduğu bilinmemektedir.

¹⁵⁹⁰ el-Mu'min (40), 83.

(Asi kavimden ve emîrinden oturan kadınlar daha hayırlıdır. Utanın [bu durumdan] ey kavmim!)¹⁵⁹¹

Şiirin mânası: يَا قَوْمِ فَاسْتَحْيُوا الْعِصَاةَ أَمِيرَهُمُ النِّسَاءَ الْجُلُوسِ، يَا قَوْمِ فَاسْتَحْيُوا
şair de şunları söylemiştir:

الشَّمْسُ طَالِعَةٌ لَيْسَتْ بِكَاسِفَةٍ تَبْكِي عَلَيْكَ نُجُومَ اللَّيْلِ وَالْقَمَرَ

(Güneş doğduğu halde sana ağladığından gecenin yıldızlarını ve kameri söndüremedi.)¹⁵⁹²

Şiirin mânası الشَّمْسُ طَالِعَةٌ لَمْ تَكْسِفِ نُجُومَ اللَّيْلِ وَالْقَمَرَ لِخُزْنِهَا عَلَى عُمَرٍ şeklindedir. Yani, güneş doğdu ancak Ömer'e olan hüznünden dolayı gecenin yıldızları ve ay (güneşin ışığı sebebiyle ay ve yıldızlar kaybolmaları gerekirken) kaybolmadı.¹⁵⁹³

Müellifin taqdim ve te'hir diye bahsettiği yukarıdaki mevzu, meânîde “el-İtnâb bi'l-i'tirâz” mevzusudur. el-İtnâb bi'l-i'tirâz, bir cümlenin değişik unsurları arasına veya mâna bakımından birbirine bağlı olan iki cümle arasına, irapta yeri olmayan bir veya daha fazla cümleyi katmaya denir.¹⁵⁹⁴ Müellifin yukarıda sunduğu أَمَّا بَعْدُ حَفِظَكَ اللَّهُ şeklindeki örnek bu mevzu için güzel bir numunedir.

(2) el-Ahfeş, ﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾
(Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve “Tadın yakıcı cehennem azabını” diyerek o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin!)¹⁵⁹⁵ âyet-i kerîmesinde, belâğatin meânî kısmını ilgilendiren haberin hafzedildiğini ifade etmiş, ancak takdirin ne olduğunu söylememiştir.¹⁵⁹⁶ Mevzu ile ilgili olarak aşağıdaki şiiri şahid göstermiştir:

¹⁵⁹¹ Bu beyit, el-Mutelemmis'e aittir. Tam adı Cerîr b. ' Abdulmesîh eđ-Đab'î olan el-Mutelemmis, Tarafe b. el-' Abd'ın dayısıdır. Kendisi Câhiliye şairlerindendir. bk. Louis el-Yesû'î Şeyho (Cheikho), **Kitâb şu'arâi'n-Naşrâniyye**, I-III, el-Âbâu'l-Murseline'l-Yesû'îyyine, Beyrut-1890, s. 330, 344; el-Cumaħî, a.g.e., I/155-156.

¹⁵⁹² Bu beyit, Cerîr b. ' Atiyye'ye aittir. bk. Cerîr, a.g.e., II/736; Şelağ, a.g.e., s. 333.

¹⁵⁹³ el-Ahfeş el-Evsaf, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 438-439.

¹⁵⁹⁴ Nusreddin Bolelli, **Belâgat: Kur'ân Edebiyatı**, Rağbet Yayınları, İstanbul-2000, s. 274.

¹⁵⁹⁵ el-Enfâl (8), 50.

¹⁵⁹⁶ Şart edatı olan لَوْ'nun cevabı mahzûf olup, takdiri عَظِيمًا لَرَأَيْتَ أَمْرًا şeklinde olduğu müfessirlerce ifade edilmiştir. bk. ez-Zemaşşerî, el-*Keşşâf*, II/591; el-Ķurţubî, a.g.e., X/44; Ebû Ħayyân, a.g.e., IV/506.

إِنْ يَكُنْ طَيْبُكَ الدَّلَالُ فَلَوْ فِي سَالِفِ الدَّهْرِ وَالسَّنِينِ الْخَوَالِي

(Eğer senin benden ayrılmana sebep naz ise, eski zamanlarda ve geçmiş yıllarda olsa bile [gençliğimizde kalmışsa bile alıp getiririz])¹⁵⁹⁷

Şiirdeki *سَالِفِ الدَّهْرِ* *فَلَوْ فِي* ifadesiyle *وَكَذَا* *لَكَانَ كَذَا* *وَكَذَا* demek istediğini ve bütün bu cümlelerin hazfedildiğini söylemiştir.¹⁵⁹⁸

(3) Müellif, ﴿فَمَا رِبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ﴾ (Alışverişleri onlara kâr getirmemiştir).¹⁵⁹⁹ âyet-i kerîmesini şöyle açıklamıştır: Âyetin manası: *فَمَا رِبِحُوا فِي تِجَارَتِهِمْ* (Ticaretlerinde kâr elde edemediler) şeklindedir. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

وَكَيْفَ تُوَاصِلُ مَنْ أَصْبَحَتْ خَلَالَتُهُ كَأَبِي مَرْحَبٍ

(Arkadaşlığı Ebû Merhab gibi [kötü günde yanında olmayan] birisine nasıl yanaşabilirsin [onunla nasıl arkadaş olabilirsin] ki.)¹⁶⁰⁰

Görüldüğü üzere müellif, *فِي* harf-i cerrinin hazfedildiğini ve böylece mecrûrun nâibu'l-fâil olduğunu söylemiştir. Buna göre şiirdeki *مَنْ أَصْبَحَتْ خَلَالَتُهُ* ifadesinin takdiri de *مَنْ أَصْبَحَ فِي خَلَالَتِهِ* şeklinde olacaktır.

5) Nahiv Konularında Şiirle İstişhâd

(1) el-Ahfeş, âkillerin çoğullarının müennes veya müzekker yapılabileceğini söylemiş ve bunu şu şekilde delillendirmiştir: Âyetler de bazen müennes çoğula müzekker fiille hitap edilmiş, müzekkere de müennes fiil kullanılmıştır. Bazen de ﴿كَذَّبَتْ﴾

¹⁵⁹⁷ Bu beyit, daha önce zikredildiği üzere 'Ubeyd b. el-Ebraş'a aittir. bk. 'Ubeyd b. el-Ebraş, a.g.e., s. 96.

¹⁵⁹⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 460-461.

¹⁵⁹⁹ el-Bakara (2), 16.

¹⁶⁰⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 175-176; Bu beyit, en-Nâbiğa el-Ca'dî'ye aittir. en-Nâbiğa el-Ca'dî muhadram şairlerdendir. Gerek Câhiliye döneminde, gerek İslâmî dönemde edeb ve nezaket içinde şiirler yazmasıyla meşhur olan en-Nâbiğa el-Ca'dî'nin, h. 65 yılında vefat ettiğinde 120 yaşında olduğu tahmin edilmektedir. bk. İbnü's-Sirâfi Ebû Muhammed Yusuf b. Ebî Sa'îd es-Sirâfi, **Şerhu Ebyâti Sibeveyh**, I-II, thk. Muhammed Ali Sulţânî, Maţba' tu Mecme' i'l-Luğati'l-' Arabiyye, Dımaşk-1976, I/94, 354; İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve şu'arâ, I/289; Ya' kûb, el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi şevâhidi'n-nahvi ş-şi'riyye, I/108.

﴿كَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ﴾¹⁶⁰¹ (Kavmin onu yalanladı)¹⁶⁰² ve ﴿قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ﴾¹⁶⁰¹ (Nuh'un milleti Peygamberleri yalanladı) ve ﴿كَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ﴾ (Kavmin onu yalanladı)¹⁶⁰² âyetlerinde gördüğümüz gibi aynı kelime (قَوْمٌ kelimesi) için bir âyette müennes diğerinde de müzekker fiil kullanmıştır. Bu şekilde kullanmak gayr-i âkillerde çirkin, ancak âkillerde güzeldir. Şairin şu beytinde dediği gibi:

فَمَا تَرَكْتُ قَوْمِي لِقَوْمِكَ حَيَّةً   تَقَلَّبُ فِي بَحْرٍ وَلَا بِلَدٍ قَفْرٌ

(Benim kavmim senin kavmin için ne denizde ne de bitkisiz [kurak] bir alanda yuvarlanacak [dolaşacak] bir yılan bile bırakmadı.)¹⁶⁰³

Görüldüğü üzere şair قَوْمِي kelimesi için müennes fiil kullanmıştır. Müellif aynı şekilde أَوْلَيْكَ ve benzerlerinin hem müzekkerde, hem de müenneste kullanılabildiğini söylemiş ve şu beyti delil göstermiştir:

ذُمَّ الْمَنَازِلَ بَعْدَ مَنَزِلَةِ اللَّوَى   وَالْعَيْشَ بَعْدَ أَوْلَيْكَ الْأَيَّامِ

(Livâ'daki evden [konaklama yerinden] sonraki konaklama yerlerini ve o günlerden sonraki yaşamı yer [boş ver, önem verme].)¹⁶⁰⁴

(2) Müellif, ﴿قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ﴾ (Karşı karşıya gelen iki topluluğun durumlarında sizin için ibret vardır; biri Allah yolunda savaşanlardır, diğeri inkarcılardır.)¹⁶⁰⁵ âyet-i kerîmedeki فِئَةٌ kelimesinin okunuşuyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: فِئَةٌ kelimesi burada isti'nâf olarak merfû yapılmıştır. Sanki şöyle demektedir: أَحَدُهُمَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ. Bu kelimeyi mecrûr okuyanlar bedel yapmış olurlar ki bu da câizdir. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

¹⁶⁰¹ eş-Şu' arâ (26)' (26), 105.

¹⁶⁰² el-En'âm (6), 66.

¹⁶⁰³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 221-222, 576; Bu beytin kime ait olduğunu bulamadım. el-Verd, "Mu'cemu şevâhidi'l-'Arabiyye"deki "قَفْرٌ" kafiyesi ile biten bir şâhîde dayanarak bunun el-Ĥuṭay'e ait olabileceğini söylemiştir. el-Ĥuṭay'e'nin divanında "قَفْرٌ" kafisi ile biten bir beyit vardır. Ancak o beyit, yukarıda zikri geçen beyit değildir. bk. el-Ĥuṭay'e, a.g.e., s. 100.

¹⁶⁰⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 517-518; Bu beyit, Cerîr b. 'Aṭiyye'ye aittir. Cerîr'in divanında beytin kafiyesi الأَفْوَامِ değil الأَيَّامِ şeklinde geçmektedir. bk. Cerîr, a.g.e., II/990; Şelağ, a.g.e., s. 622.

¹⁶⁰⁵ Âl-i 'İmrân (3), 13.

وَكُنْتُ كَذِي رَجُلَيْنِ: رَجُلٌ صَحِيحَةٌ   وَرَجُلٌ يَهَا رَبُّ مَنِ الْخَدَّائِنِ

(Biri sağlam diğeri sakat iki ayağı olan birisi gibiydim.)¹⁶⁰⁶

Şiirde, رَجُلٌ kelimesi merfû yapılmıştır. Bedel olarak mecrûr yapanlar da vardır.¹⁶⁰⁷

Görüldüğü üzere müellif, فَنَّةٌ kelimesi isti'nâf yapıldığında mahzûf mübtedânın haberi olacağını, mecrûr okundukta ise فَتْسَيْنِ kelimesini açıklar mahiyette bedel olacağını ifade etmiştir. ez-Zeccâc da aynı şekilde i' rab yapmıştır. Söz konusu âyeti cumhûr ﴿فَنَّةٌ﴾ şeklinde isti'nâf olarak merfû okumuşlardır. el-Ḥasen, ez-Zehrî, Mucâhid ve Ḥamîd ise bedel olarak mecrûr okumuşlardır. eṭ-Ṭaberî, bu kelimenin mecrûr okunmasını nahiv bakımından doğru bulsa da, kırâatteki hüccet bakımından câiz olmadığını söylemiştir.¹⁶⁰⁸

(3) el-Aḥfeş, ism-i fâilin mânası eğer hâl ve geleceğe delâlet ediyorsa tenvinli okunması ve amel etmesi gerektiğini, Araplar istiskal sebebiyle tenvini düşürüp muzâf yapsalar da mâna bakımından amel ettiğini kabul ettiklerini ifade etmiştir. O, bu görüşüne şu beyti delil göstermiştir:

هَلْ أَنْتَ بَاعَتْ دِينَارٍ لِحَاجَتِنَا   أَوْ عَبْدٌ رَبِّ أَخَا عَمْرٍو بِنِ مِخْرَاقِ

(Sen ihtiyacımız için Dinâr'ı veya Amr b. Mihrâk'ın kardeşi Abdurabb'i gönderir misin?)¹⁶⁰⁹

Burada بَاعَتْ ism-i fâilinden muzari kastedildiği halde muzâf yapılmıştır. Bununla beraber, بَاعَتْ ism-i fâilin amel ettiğini kabul ettiği için أَخَا عَمْرٍو ifadelerini onun mef'ûlün bihi olarak mansûb etmiştir.¹⁶¹⁰

¹⁶⁰⁶ Bu beyit, en-Necâşî Kays b. 'Amr b. Mâlik'e aittir. en-Necâşî el-Ḥâriş b. Ka'b oğullarından olup, muhadram şairlerdendir. bk. Ya' kûb, el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî şevâhidi'n-naḥvi'ş-şî'riyye, II/1008; el-Bağdâdî, Ḥizânetu'l-edeb, V/214; İbn Kuteybe, eṣ-Şî'r ve 'şu'arâ, I/329.

¹⁶⁰⁷ el-Aḥfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 333.

¹⁶⁰⁸ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Ḳur'ân ve i'râbuhu*, I/381; eṭ-Ṭaberî, a.g.e., V/244; Ebû Ḥayyân, a.g.e., II/393; el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/450.

¹⁶⁰⁹ Bu beyitin Câbir b. Ra'lân eṭ-Ṭâi'ye ait olma ihtimali yüksektir. Kaynaklarda Cerîr ve Teebbeṭa Şerran'a ait olduğunu söyleyenlerde olmuştur. Ancak bu şairin divanında da sözü edilen beyit mevcut değildir. Câbir b. Ra'lân Câhilye şairlerindedir. Hayatı hak. bk. el-Kurayṭî, a.g.e., s. 45; Ya' kûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî şevâhidi'n-naḥvi'ş-şî'riyye*, II/602.

6) Sarf Konularında Şiirle İstişhâd

(1) el-Ahfeş, ﴿وَيُدْخِلُكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا﴾ (Ve sizi şerefli bir mevkie dahil ederiz)¹⁶¹¹ âyet-i kerîmedeki مُدْخَلًا kelimesinideki mîm'im ötreyle okunma sebebini şu şekilde izah etmiştir: Âyetteki مُدْخَلًا kelimesi rubâî fiile benzeyen يُدْخِلُ-أَدْخَلَ fiilinden düzeltilmiş ism-i mekân olduğundan mîm'in ötresiyle okunmuştur. Bunun açıklaması şudur: Eğer fiil üç harfi geçerse mîm ötreyle söylenir. Mesela, rubâî fiil olan دَخَرَ kökünden geldiği için mîm'in ötresiyle هَذَا مُدْخَرُجْنَا deriz. Şairin dediği gibi:

الْحَمْدُ لِلَّهِ مُمَسَّنًا وَمُصْبِحًا   بِالْخَيْرِ صَبَّحْنَا رَبِّي وَمَسَّنَا

(Sabahladığımız ve akşamladığımız zamanda ve mekanda tüm hamdler Allah'a aitti. Rabbim bizi hayırla sabahlatmış, hayırla akşamlatmıştır.)¹⁶¹²

Beyitte مُصْبِحًا وَمُسَّنًا kelimeleri ve أُصْبِحَ ve أُمَسِّي fiillerinden (أَفْعَالٌ babından) meydana geldiği için mîm'in ötresiyle söylenmektedir.¹⁶¹³

(2) Müellif, ﴿مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ﴾ (İkişer, üçer ve dörder)¹⁶¹⁴ âyet-i kerîmesindeki üleştirme sayılarının gayr-i munsarif oluşuyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: عُمُرُ ismi, أَرْبَعَةٌ ve ثَلَاثَةٌ, اِثْنَانِ ve ثَلَاثَ, مَثْنَى gibi âyetteki مَثْنَى ve ثَلَاثَ kelimeleri de عَامِرٌ kelimelerinin değişime uğramış halidir. ﴿أُولَىٰ أَجْنِحَةٍ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ﴾ (İkişer, üçer ve dörder kanatlı)¹⁶¹⁵ ve ﴿أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَثْنَى وَفُرَادَى﴾ (İkişer, üçer ve dörder)¹⁶¹⁶ âyet-i kerîmelerindeki مَثْنَى, ثَلَاثَ ve فُرَادَى kelimeleri de aynı şekilde değişime uğradıklarından dolayı gayr-i

¹⁶¹⁰ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'āni'l-Kur'ān*, s. 215.

¹⁶¹¹ en-Neml (27), 18.

¹⁶¹² Bu mısra, hikmetli sözleriyle tanınan Câhiliye şairi Umeyye b. Ebi's-Şalt'a aittir. Câhiliye döneminde Kutsal kitapları okumuş ve orada geleceği haber verilen peygamberin kendisinin olmasını beklerken risaletin Hz. Muhammed'e (s.a.v.) verilmesini kıskanarak İslâm'a karşı düşmanca tavır içine girmiştir. Müslümanlığı kabul etmediği için muhadram şairlerden sayılıp sayılamayacağı tartışılmıştır. bk. Ebū Yusuf Ya'kūb b. İshâk İbnu's-Sikkīt, *İslâhu'l-mantık*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve 'Abdusselâm Muhammed Hârūn, *Dâru'l-Ma'ârif*, Mısır-1949, s. 188; İbn Kuteybe, eṣ-Şi'r ve'su'arâ, I/459; el-Cumâhî, a.g.e., I/262; Zülfikar Tüccar, "Umeyye b. Ebüs-Salt", *DİA*, İstanbul-2012, XLII/303-304.

¹⁶¹³ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'āni'l-Kur'ān*, s. 370-371.

¹⁶¹⁴ en-Nisâ (4), 3.

¹⁶¹⁵ Fâtır (35), 1.

¹⁶¹⁶ Sebe' (34), 46.

munsarif olmuşlardır. Eğer bu kelimeler isim olarak kullanılırsa munsarif olurlar. Şairin dediği gibi:

أَحَمَّ اللَّهُ ذَلِكَ مِنْ لِقَاءِ
أَحَادَ أَحَادٍ فِي شَهْرِ حَلَالِ

(Helal ayında bire bir karşılaşmalarını [savaşmalarını] Allah kızıştırır.)¹⁶¹⁷

Bir başkası da şöyle demiştir:

وَلَكِنَّمَا أَهْلِي بِوَادٍ أَيْسُهُ
ذُنَابٌ تَبَعَى النَّاسَ مَثْنَى وَمَوْحَدًا

(Ancak benim ailem, dost ve tanıdıkları, ikişer ikişer ve birer birer insanlara saldıran kurtlar olan bir vadidedir.)¹⁶¹⁸

el-Ahfeş, burada مَثْنَى ve ثَلَاثٌ gibi kelimelerin munsarif olmayış sebebini izah etmiştir. Bunu yaparken eski kavramlardan olan “adl” ve “ma’dûl” istilahlarını kullanmıştır ki bu kavramlar daha sonralarda nahiv terimi olarak işlev görmüştür.¹⁶¹⁹

6. Belâğat Açısından Me‘âni'l-Ḳur‘ân

a. Belâğat’ın Anlamı, Muhtevası ve Tarihçesi

1) Belâğat’ın Sözlük ve Terim Anlamı

بَلَاغَةٌ kelimesi sözlükte, varmak ve hedefe ulaşmak mânasına gelen بَلَغَ fiilinden türemiş olup “fasih, açık seçik ve güzel konuşma” anlamına bir masdardır.¹⁶²⁰

Terim olarak belâğat, biri “meleke” diğeri “ilim” olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. Meleke olarak belâğat, bir sözün veya bir fikrin, sözlü veya yazılı olarak

---

¹⁶¹⁷ Bu beyit, ‘ Amr b. el-‘ Aclân b. ‘ Âmir’e aittir. Kendisinden hiç ayrılmayan bir köpeği sebebiyle “‘ Amr Zû'l-Kelb” denmiş ve bu lakapla meşhur olmuştur. Divanında beytin birinci tarafı olan “‘ أَحَمَّ اللَّهُ ذَلِكَ مِنْ لِقَاءِ أَهْلِي بِوَادٍ أَيْسُهُ” ifadesi, “مَنْتُ لَكَ أَنْ تُلَاقِيَنِ الْمَنَآيَا” şeklinde geçmektedir. bk. Dîvânü'l-Huzeliyyîn, III/117; Ebu'l-Ferec el-Eşfehânî, a.g.e., XXII/351.

¹⁶¹⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 362-363; Bu beyit, Sâ‘ide b. Cueyye’ye aittir. Sâ‘ide b. Cueyye muhadram şairlerdendir. Müslüman olmuş ancak sahâbî değildir. bk. *Dîvânü'l-Huzeliyyîn*, I/237; el-Kureyṭî, a.g.e., s. 105.

¹⁶¹⁹ Adl ve ma’dûl terimleri hakkında daha geniş bilgi için bk. *ez-Zeccâc, Mâ yanşarîf ve mâ lâ yanşarîf*, s. 59; Bâbetî, a.g.e., II/638.

¹⁶²⁰ İbn Manzûr, a.g.e., I/486-487; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me‘âni ve'l-beyân ve'l-bedî‘*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1994, s. 28; Bolelli, a.g.e., s.27.

yer ve zamâna uygun bir şekilde açık ve net ifade edilmesidir. İlim olarak belâğat, hem düzgün, hem de yerinde söz söyleme usul ve tekniğini öğreten ilimdir.¹⁶²¹

2) Belâğat'ın Muhtevası

Arap Edebiyatında belâğat, meânî, beyan ve bedî ilimlerinden oluşmaktadır.¹⁶²²

Meânî, sözü duruma ve yere göre uyarlama (sözü müktezây-ı hâle mutabık kılma) ilkelerini inceleyen ilim şeklinde tarif edilmiştir.¹⁶²³ Açacak olursak, meânî ilmi, haber ve inşadan bahsetmektedir. Haber doğru ve yalan olma ihtimali olan söz demektir. İnşa ise, doğru ve yalan olma ihtimali olmayan söz olup emir, nehiy (yasaklama), soru, temenni, nidâ, kasr (tahsis etmek), hazif ve benzeri konuları kapsar.¹⁶²⁴

Beyân, bir anlamı değişik yollarla ifade etmenin usul ve kaidelerinden bahseden ilim dalıdır. İfadelerdeki açıklık derecesi; o ifadenin hakikat, mecaz, teşbih, istiâre ve kinâye olmasına göre değişir. Beyân ilmi de bu ifade tarzlarından hangisinin daha belîğ olduğunu inceler.¹⁶²⁵

Bedî, yukarıda bahsi geçen meânî ve beyân ilminin kriterleri çerçevesinde ortaya konmuş ifadenin, lafız bakımından kusursuz, mâna bakımından mâkûl, ahenkli ve estetik bir biçimde irâd edilmesinin usul ve kaidelerini inceleyen ilim dalıdır. Daha özet ifade edecek olursak, bedî ilmi, ifadeyi süsleyerek ona estetik bir boyut kazandıran söz sanatları mecmuasıdır. İfadeyi süsleyen sanatlar mâna eksenli olabileceği gibi lafız eksenli de olabilir. Cinâs, iktibas, seci', tıbağ, tevriye vb. kavramlar bedî ilminin istilahları ve konularıdır.¹⁶²⁶

---

¹⁶²¹ Kılıç, "Belâğat", DİA, İstanbul-1992, V/380; Belâğat ile ilgili bir çok alim farklı tarifler yapmıştır. el-Hâşimî, söz konusu tarileri Cevâhiru'l-Belâğa'sında cem etmiştir. Geniş bilgi için bk. el-Hâşimî, a.g.e., s. 28-35.

¹⁶²² el-Ğazvîni, Telhîş, s. 4-5; Turgay, a.g.e., 16.

¹⁶²³ el-Ğazvîni, el-İzâh, s. 15.

¹⁶²⁴ el-Ğazvîni, el-İzâh, s. 15-16; Bolelli, a.g.e., s. 161-162; Turgay, a.g.e., 16.

¹⁶²⁵ el-Ğazvîni, el-İzâh, s. 215; Hacımüftüoğlu, "Beyân", DİA, İstanbul-2002, VI/22; Bolelli, s. 35.

¹⁶²⁶ Kaçar, a.g.e., s. 18.

3) Belâğat'ın Tarihçesi

Belâğat insanda doğuştan var olan bir meleke olduğu için, insanla beraber başladığı söylenebilir. Yani daha ilim haline gelmeden önce, halkın dilinde, şairlerin şiirlerinde, yazar ve hatiplerin ifadelerinde var olmuştur.¹⁶²⁷ Bununla beraber, diğer milletlere nazaran, belâğatin Araplar arasında daha yaygın ve daha köklü olduğu bilinmektedir. Bunun için Arapçadaki belâğatin diğer bütün dillerdeki belâğatten daha gelişmiş olduğu söylenmiştir.¹⁶²⁸

Arap edebiyat tarihinde belâğat çalışmalarını genel olarak Câhiliye dönemi ve İslâm dönemi diye iki kısma ayırmamız mümkün. Câhiliye döneminde belâğat çalışmaları edebi tenkit şeklinde başlamıştır.¹⁶²⁹ Duygu ve düşüncelerini büyük oranda şiirle ifade etmeye çalışan o dönemin Arapları, lafız-mâna ilişkisine önem vermiş, edebî panayırlarda düzenlenen şiir ve hitabet yarışmalarında ortaya konan eserlerde lafız-anlam uyumu ve bütünlüğünü vazgeçilmez bir kriter görmüşlerdir.¹⁶³⁰

İslâmî dönemde ise, hem edebî tenkit, hem de Kur'ân'ın îcâzı sebebiyle belâğat çalışmaları daha bilinçli bir şekilde devam etmiştir. Bu çalışmaları tarihi seyri içerisinde dört dönem halinde incelemek mümkündür.

Birinci dönem: Bu dönem, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulünden itibaren başlar ve yaklaşık olarak h. IV. yüzyılın sonlarına kadar devam eder. Bu dönemde dil ve edebiyat, tefsir, kelâm, edebi tenkit vb. ilim alanlarında belâğat çalışmaları yapılmıştır. Bilhassa Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılması için Me'âni'l-Çur'ân, İ' rābu'l-Çur'ân, Ğarību'l-Çur'ân, Muşkilu'l-Çur'ân vb. konularda yapılan çalışmalar belâğatin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

---

¹⁶²⁷ Turgay, a.g.e., s. 21.

¹⁶²⁸ Mehmet Edip Çağmar, **Arap Belâğatında Te'kid**, (Basılmamış Doktora Tezi), Harran Üniv., Şanlıurfa-2003, 3-4.

¹⁶²⁹ Turgay, a.g.e., s. 21

¹⁶³⁰ Kaçar, a.g.e., 20.

İkinci dönem: Bu dönem, h. IV. yüzyılın sonlarından h. VIII. yüzyılın sonlarına kadar devam eder. Bu dönemde belâğat yavaş yavaş beyân, bedî ve meânî konularını kapsayan müstakil bir ilim halini almaya başlamıştır.

Üçüncü dönem: Bu dönem, h. VIII. yüzyılın sonlarından h. XII. yüzyılın sonlarına kadar devam eder. Bu döneme olgunluk dönemi de dememiz mümkündür. Bu dönemde belâğat ilmi oturmuş, temel konuları iyice oluşmuştur. Gelişen felsefe ve kelâm gibi ilim dallarında da belâğat terimlerine yer verilerek onların üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda bu dönemde belâğatle ilgili kitapların şerh ve haşiyeleri de yazılmıştır.

Dördüncü dönem: Bu dönem h. XIII. (m. XIX) yüzyılın sonlarından başlar ve günümüze kadar devam eder. Bu yeni dönemde İslâm alemi Avrupa ile temasa geçtiği için diğer bir çok konuda olduğu gibi, belâğat alanında da yenilik arayışları içerisinde bulunulmuştur.¹⁶³¹

İşaret etmek gerekir ki, belâğat ıstılahları ilk ortaya çıkışından itibaren h. III. yüzyıldan h. V. yüzyıla kadar dağınık ve karışık bir haldeydi. Sınırları tam olarak belli değildi. Mesela mecaz hicrî üçüncü asrın başlarında “anlam genişletmesi” veya “genel olarak ifadede serbestlik” mânasına geliyordu. Böylece dil, nahiv ve belâğatte bu mâna altında yer alabilecek her şeyi kapsıyordu. Kinâye, tecnîs, îcâz, teşbîh ve isti‘are gibi ilk oluşan belâğat terimleri de benzer süreçten geçtiler.¹⁶³² Bu sebeptendir ki müellifimiz bazen belâğat terimleri kullanmışsa da bunlar genel olarak günümüzdeki belâğat terimlerinin kullanıldığı anlamda değildir.

b. Me‘âni'l-Ḳur‘ân'da Belâğat

1) Taḳdîm ve Te‘hîr

Taḳdîm, öne olmak; Te‘hîr, sona bırakmak demektir. Bilindiği gibi müsnedün ileyhle müsned cümlelerde -ister isim cümlesi olsun ister fiil cümlesi olsun- esas unsurlardır. Asıl olan, fiil cümlesinde fiilin fâilden önce gelmesi, isim cümlesinde de

---

¹⁶³¹ Turgay, a.g.e., s. 21-23.

¹⁶³² Kadir Kınar, **Belâğatta İcâz**, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv., Konya-2004, s. 41.

mübedânın haberden önce gelmesidir. Ancak müktezây-ı hâl gereği maksadın tam anlatılabilmesi veya daha etkili olması için “taqdîm” ve “te’hîr” yapılıır.¹⁶³³ Me‘âni’l-*Qur’ân*’da mevzu ile ilgili örnekleri görelim:

(1) el-Ahfeş, ﴿كِتَابٌ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ ([Bu kendisiyle insanları uyarman, inananlara öğüt vermek için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta kalbinde bir şüphe olmasın)¹⁶³⁴ âyet-i kerîmesindeki taqdîm ve te’hîri "كِتَابٌ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ لِتُنذِرَ بِهِ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ" şeklinde te’vil etmiş ve Kur’ân-ı Kerîm’de buna benzer durumların çok olduğu ifade etmiştir.¹⁶³⁵

Görüldüğü üzere müellif, لَتُنذِرَ بِهِ ifadesin te’hîr edildiğini ve asıl yerinin كِتَابٌ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ifadesinden sonra olduğunu söylemiştir.

(2) Müellif, ﴿إِذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ﴾ (Şu mektubumu götür, onu kendilerine ver, sonra onlardan biraz çekil de, ne sonuca varacaklarına bak)¹⁶³⁶ âyet-i kerîmesindeki تَوَلَّ عَنْهُمْ ثُمَّ تَوَلَّ ifadesinin taqdîm edildiğini, âyetin mânasının مَاذَا يَرْجِعُونَ ثُمَّ تَوَلَّ (... ne sonuca varacaklar, sonra onlardan ayrıl) şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁶³⁷

(3) Müellif, ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا يُوْحَىٰ إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ... بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ﴾ (Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz kişileri Peygamber olarak gönderdik, Bilenlere sorun.. Apaçık mucize ve kitaplarla)¹⁶³⁸ âyet-i kerîmesinde بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ ifadesinin te’hîr edildiğini ifade etmiş ve âyeti mânasının وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا يُوْحَىٰ إِلَيْهِمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ (Senden önce de kendilerine âyetler ve kitapları vahyettiğimiz Peygamberden başkasını göndermedir. Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun.) şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁶³⁹

¹⁶³³ ‘Abduh ‘Abdu’l-‘azîz Kalkîle, *el-Belâgatü’l-İştîlâhiyye*, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kahire-1991, s. 202-210.

¹⁶³⁴ el-A‘râf (7), 2.

¹⁶³⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-‘Qur’ân*, s. s. 438.

¹⁶³⁶ en-Neml (27), 28.

¹⁶³⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-‘Qur’ân*, s. 438.

¹⁶³⁸ en-Nahl (16), 43, 44.

¹⁶³⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-‘Qur’ân*, s. 438.

2) Ta'cîz

Meânî ilminin iki ana kısmından birisini “inşâ” oluşturmaktadır. İnşâ, nidâ, nehiy (yasaklama), soru, temenni, vb. konuları içermektedir. İçerdiği konulardan birisi de emirdir. Emir, üstünlük yoluyla bir işin yapılmasını istemek veya büyüğün küçükten bir işi yapmasını istemesidir. Bazen emir kipleri asıl mânasından çıkar ve sözün gelişinden anlayabileceğimiz başka mânalarda kullanılır. Bu mânalar, irşad, dua, iltimas, temenni, meydan okuma, başa kakma ve tehdit gibi birbirine yakın bazen de iç içe bulunan ayrı ayrı konulardır. Bu konulardan birisi de “ta'cîz” (aciz bırakma)'dır. Ta'cîz, gücünün yetmeyeceği bir işi iddia eden kimsenin acizliğini göstermek, onu aciz bırakmak kastıyla muhataptan bir şeyi yapmasını istemektir. Bir bakıma, muhatabın bir işi yapmaktan aciz olduğunu ifade etmektir.¹⁶⁴⁰

el-Ahfeş, ﴿أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (Eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerin bana söyleyiniz)¹⁶⁴¹ âyet-i kerîmesindeki emir keyfiyetiyle ilgili olarak şunları söylemiştir:

Nasıl ki, birisi başkasına, onun bilmediğini bildiği halde ﴿أَنْبِئُونِي بِهَذَا إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ﴾ (Eğer biliyorsan şunu bana söyle) der. Onun cahil olduğunu anlatmak ister. Öyle de âyette (melaikelere) böyle bir emir vermekle onlara gayb ilmi hususunda bilgisizliklerini ve (Hz. Adem'in) daha bilgili olduğunu haber vermiştir. Melaikeler de bu durum karşısında ﴿سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا﴾ (Seni tenzih ederiz, bizim bilgimiz yoktur)¹⁶⁴² yani, “Biz kendimizin gaybla ilgili bilgimiz olmadığını biliyoruz” diyerek bilmediklerini itiraf ettiler.¹⁶⁴³

3) Takrîr

Belâğat ilminde takrîr, meânîde inşânın alt başlıklarından olan istifhâmın bir nevidir. Istilâhlar bölümünde bahsedildiği üzere takrîr, soru sormak suretiyle bir hükmü muhataba ikrâr ve itiraf ettirmek demektir.¹⁶⁴⁴

---

¹⁶⁴⁰ Bolelli, a.g.e., s. 200-211; Kalkîle, a.g.e., s. 154.

¹⁶⁴¹ el-Bakara (2), 31.

¹⁶⁴² el-Bakara (2), 32.

¹⁶⁴³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 186.

¹⁶⁴⁴ Bolelli, a.g.e., s. 218; Kalkîle, a.g.e., s. 167-174.

el-Ahfeş, ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا﴾ (Orada bozgunculuk yapacak birini mi var edeceksin?)¹⁶⁴⁵ âyet-i kerîmesinin soru keyfiyetiyle ilgili şunları anlatmıştır:

Âyetteki soru Rablerine karşı inkar olarak sorulmamıştır. Öğrenmek için sorulmuştur. Kendilerinin tesbih ve takdis ettiklerini söylemişlerdir. Yahut, Allah'a isyan edilmesi hoşlarına gitmediği için sormuşlardır. Çünkü daha önce cinlere emredilmiş, onlar isyân etmişlerdi. Özetle, ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا﴾ ifadesi ikrâr olarak gelmiştir. Şairin ifade ettiği gibi:

أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا وَأَأْنَدَى الْعَالَمِينَ بَطُونِ رَاحٍ

(Bineklere binenlerin en hayırlısı ve dünyanın en cömerdi değil misiniz? [Elbette öylesiniz.])¹⁶⁴⁶

Yani siz öylesiniz demektir.¹⁶⁴⁷

Müellif kendisinden sonra oluşan belâğat ıstılahlarından ‘takrîr’ kelimesini ‘ikrâr’ şeklinde burada kullanmıştır. Ebû ‘Ubeyde, ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا﴾ âyetini izah ederken belâğatin ıstılahı olan takrîr ifadesini kullanmıştır. Onun istifhâm olmadığını takrîr olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁴⁸

4) İstiâre

(1) el-Ahfeş, ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَقْرُضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ (Kim Allah'a güzel bir ödünç verecek olursa)¹⁶⁴⁹ âyet-i kerîmesindeki istiâreyi temsîliyyeyi (arasındaki benzerlikten dolayı, esas mânası dışında bir anlama kullanılan terkihi) şu şekilde izah etmiştir:

Âyetteki قَرْضٌ, ihtiyacı için borç istemek demek değildir. Araplarda şöyle bir söz vardır: Kendisine iyilik veya kötülük yapıldığında لِي عِنْدَكَ قَرْضٌ صِدْقِي وَقَرْضٌ سَوْءٍ (Benim sende güzel veya kötü alacağım [karşılık] var.) derler. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

سَأَجْزِي سَلَامَانَ بْنَ مُفْرَجٍ قَرْضَهُمْ بِمَا قَدَّمْتُ أَيْدِيَهُمْ وَأَزَلَّتْ

¹⁶⁴⁵ el-Bakara (2), 30.

¹⁶⁴⁶ Bu beyit, Cerîr b. Abdillâh b. el-Hâfâfi'nin Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705)'ı methettiği bir kasidesinde yer almaktadır. bk. Cerîr, a.g.e., I/89; Şelağ, a.g.e., s. 110.

¹⁶⁴⁷ el-Ahfeş el-Evsâf, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, s. 185-186.

¹⁶⁴⁸ Ebû ‘Ubeyde, a.g.e., I/ 35-36.

¹⁶⁴⁹ el-Hâdîd (57), 11.

(Selâmân b. Mufric'e onların yaptıkları şeyler yüzünden alacaklarını
ödeyeceğim.)¹⁶⁵⁰

Müellif burada قَرْضٌ kelimesini “karşılık alınmak için yapılan şey” diye
özetleyebileceğimiz şekilde tarif etmiş, kelimenin mecazî olan boyutuyla
ilgilenmemiştir. ez-Zeccâc da قَرْضٌ kelimesiyle ilgili olarak el-Ahfeş gibi düşünmüştür.
el-Hemedânî ise burada mecaz kullanıldığını söylemiş, “borç ihtiyacı olana verilir,
Allah ise muhtaç olmadan münezzehdir” demiştir.¹⁶⁵¹

(2) el-Ahfeş, ﴿يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ﴾ (Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin!)¹⁶⁵²
âyet-i kerîmedeki gayr-i âkilin çoğulu olan النَّمْلُ kelimesinin müennes yapılmayışını şu
şekilde izah etmiştir: Burada karıncalar hem aklını kullup hem de konuşunca insan gibi
olmuşlardır.¹⁶⁵³ Nitekim ﴿فِي فَلَكٍ يَسْبُحُونَ﴾ (Bir yörünge de yüzmektedir.)¹⁶⁵⁴ âyetinde de
ayla güneş itâat edince insanlara benzetmiştir. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

إِذْ أَشْرَفَ الدَّيْكَ يَدْعُوا بَعْضَ أُسْرَتِهِ   إِلَى الصَّبَاحِ وَهُمْ قَوْمٌ مَعَارِيلُ

(Horoz sabahleyin korunmasız [silahsız] kimseler olan akrabalarına [tavuklara]
sesleniyor [onları uyandırıyor].)¹⁶⁵⁵

Şair bu beyitte dil cevâz verdiği için tavukları ‘kavim’ yapmıştır.¹⁶⁵⁶ Nitekim
﴿رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾ (Onları bana secde ederken gördüm)¹⁶⁵⁷ âyetinde de itâat ettikleri için
insana benzetilmiştir.¹⁶⁵⁸

¹⁶⁵⁰ el-Ahfeş el-Evsat, Me‘âni'l-*Qur‘ân*, s. 597; Bu beyit, ‘Amr b. Mâlik eş-Şenferâ’nın babasının katilini öldürdükten sonra söylediği kasidedendir. Beyitteki سَاجِدِينَ ifadesi, şairin divanında جَزِينًا şeklinde geçmektedir. Câhiliye şairlerinden olan ‘Amr b. Mâlik m. 525 yılı civarında öldürüldüğü tahmin edilmektedir. bk. ‘Amr b. Mâlik eş-Şenferâ, *Divânu’s-Şenferâ*, thk. Emîl Bedî‘ Ya‘kûb, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut-1991, s. 9, 31, 37; İbn Hâzım, a.g.e., s. 386.

¹⁶⁵¹ ez-Zeccâc, *Me‘âni'l-*Qur‘ân* ve i‘râbuhu*, I/324; el-Hemedânî, a.g.e., I/486.

¹⁶⁵² en-Neml (27), 18.

¹⁶⁵³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-*Qur‘ân**, s. 578.

¹⁶⁵⁴ el-Enbiyâ (21)’, 33.

¹⁶⁵⁵ Bu beyit, ‘Abde b. eṭ-Ṭabîb’e aittir. Câhiliye şairlerinden olan ‘Abde b. eṭ-Ṭabîb İslâm’ı idrak etmiş ve Müslüman olmuştur. bk. Muhammed b. el-Ḥâsen b. Muhammed b. Ali b. Ḥamdûn, *et-Tezkiretu’l-Ḥamdûniyye*, thk. İhsan Abbas ve Bekr Abbas, Dâr Şâdr, Beyrut-1996, VIII/353; el-Kurayṭî, a.g.e., s. 148.

¹⁶⁵⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-*Qur‘ân**, s. 495-496.

Bütün bu örneklerde müellifimizin de ifade ettiği gibi gayr-i âkiler yaptıkları fiili sebebiyle insana benzetilmiştir. Belâğatta buna “kapalı istiâre” denir.

5) Mecâz-ı Mürsel

Mecâz beyân ilminde, hakîki mânayı kastetmeye engel olan bir karine bulunduğu için gerçek anlamı dışında kullanılan kelime veya terkihi ifade eden bir istilâhtır.¹⁶⁵⁹ Kelimenin bu şekilde aslî anlamından başka mânaya nakledilmesine dayalı müfred mecaz, ‘istiâre’ ve ‘mürsel mecâz’ olmak üzere ikiye ayrılır. Kelimelerin hakiki mânasıyla mecazî mânası arasındaki alakası sadece benzeşme olan müfred mecâza ‘istiâre’, benzeşme dışında değişik alakası olana da ‘mürsel mecâz’ adı verilir.¹⁶⁶⁰ Mürsel mecâzı meydana getiren alakaların sayısı çoktur. Sebebiyyet, mahalliyyet, cüziyyet ve külliyyet bunlardan bir kaçıdır.¹⁶⁶¹

(1) el-Ahfeş, ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ. سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ﴾ (O hemen meclisini çağırсын. Biz de zebanileri çağıracağız.)¹⁶⁶² âyet-i kerîmesindeki mahalliyyet (Mekan yönüyle bir şeyi kuşatan yeri zikredip onun içindekini kasetmek) alakası bulunan mecâz-i mürseli şöyle açıklamıştır: Âyetteki نَادِيَهُ (toplantı yeri) kelimesi onların aşiretleridir. Yani onlar, yerleri ve meclisleri نَادِيٍ olan taraftarlardır.¹⁶⁶³

(2) el-Ahfeş, ﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ﴾ (Şehre sor)¹⁶⁶⁴ âyet-i kerîmesinde bulunan mecâz-ı mürselin mahalliyyet alakasıyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Burada أَهْلُ الْقَرْيَةِ (köy ehli)’ni kasetmektedir. الْقَرْيَةِ kelimesi mahzûf أَهْلٌ kelimesinin yerine geçince onun harekesini almış ve mansûb olmuştur.¹⁶⁶⁵

¹⁶⁵⁷ Yûsuf (12), 4.

¹⁶⁵⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, s. 220.

¹⁶⁵⁹ el-Hâşimî, a.g.e., s. 253; Durmuş, “Mecaz”, DİA, İstanbul-2003, XXVIII/217.

¹⁶⁶⁰ Durmuş, “Mecaz”, DİA, XXVIII/219.

¹⁶⁶¹ Bolelli, a.g.e., s. 126.

¹⁶⁶² el-‘Alak, 17, 18.

¹⁶⁶³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, s. 629.

¹⁶⁶⁴ Yûsuf (12), 82.

¹⁶⁶⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, s. 401.

6) Mecâz-ı Aklî

Aklî mecâz, fiili veya fiil mânasına gelen ismi bir ilgi yüzünden söz sahibine göre gerçek olmayan fâiline isnat etmektir.¹⁶⁶⁶ Örneğin, “Bu yol nereye gider?” sorusundaki “yol” ibaresi “gider” fiilinin gerçek fâili değildir. Konu ile ilgili örneklere bakacak olursa:

(1) el-Aḥfeş, ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾ (Attığın zaman da sen atmadın, ve lâkin Allah attı)¹⁶⁶⁷ âyet-i kerîmesinde mecâz-ı aklî olduğuna işaret etmiş ve şu örneği vermiştir: Nasıl ki, ضَرْبُهُ الْأَمِيرُ (Onu emir dövdü) dersin, ancak emir bizzat onu dövmemiştir. Bunun gibi anlatım Araplarda çoktur.¹⁶⁶⁸

ez-Zeccâc, bu âyeti izah ederken belâğat ıstılahlarından yararlanmış, bunun mecâz olduğunu ifade etmiştir. ez-Zemaḥşerî daha sonra konuyu şöyle açıklamıştır: Atan gerçekte sen değildin. Eğer sen atsaydın tesir gücü bir beşerin attığı kadar olurdu. Hal bu ki, bu atmanın büyük bir tesiri var.¹⁶⁶⁹

(2) Müellif, ﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ﴾ (Sadece Allah’ın onlara gelmesini..) ¹⁶⁷⁰ âyet-i kerîmesini tefsir ederken buradaki mecâz-ı aklîyi şu şekilde izah etmiştir:

Âyetin takdiri يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ (Allah’ın emrinin onlara gelmesini..) şeklindedir. أَمْرٌ kelimesi burada fâil konumunda olup hafzedilmiştir. Muzâfun ileyh olan Lafzatullâh onun yerine geçmiştir. Bu durum, “Ümeyye oğulları bize gelir diye korktuk” dediğimizde, onların kendilerini değil hâkimiyetini kastetmemize benzer.¹⁶⁷¹

(3) Müellif, ﴿بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾ (Bilakis gece ve gündüzün tuzağı)¹⁶⁷² âyet-i kerîmesindeki mecâz-ı aklîyi şöyle izah etmiştir: Gece ve gündüz kimseye tuzak kurmaz.

¹⁶⁶⁶ el-Hâşimî, a.g.e., s. 258; Durmuş, “Mecaz”, DİA, XXVIII/220; Bolelli, a.g.e., s. 138.

¹⁶⁶⁷ el-Enfâl (8), 17.

¹⁶⁶⁸ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 456-457; Ferîd, a.g.e., s. 71.

¹⁶⁶⁹ ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân ve i‘râbu*, II/407; ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, II/567.

¹⁶⁷⁰ el-Bakara (2), 210.

¹⁶⁷¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 306.

¹⁶⁷² Sebe’ (34), 33.

Burada tuzak kuranlar ﴿مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجْنَاكَ﴾ (Seni şehrinden sürüp çıkararak..) ¹⁶⁷³ âyetinde olduğu gibi (müşriklerdir). İşte bu Arapçanın genişliğindedir. ¹⁶⁷⁴

7) Tekrār

Tekrar meânî ilminde herhangi maksat için lafzı tekrarlamak suretiyle yapılan itnâbın bir çeşididir. Bütün tekrarların itnâb olduğunu söylemek doğru değildir. İki kelime arasındaki mesafe çok uzun olduğunda veya bir şeye dikkati daha fazla çekmek ve sözün kabul görmesi veya yapılan uyarıyı pekiştirmek gayesiyle yapılan tekrarlar itnâb kabul edilirler. ¹⁶⁷⁵ el-Ahfeş, Me'âni'l-*Qur'ân*'da tekrar kavramını ¹⁶⁷⁶ التَّشْبِيهُ، ¹⁶⁷⁷ التَّنْبِيْهُ، ¹⁶⁷⁸ رَدٌّ ve ¹⁶⁷⁹ تَرَدُّدٌ kelimeleriyle ifade etmiştir.

(1) el-Ahfeş, ﴿ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ﴾ (Sonra siz..) ¹⁶⁸⁰ âyet-i kerîmesindeki هَؤُلَاءِ kelimesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: ﴿هَآئِئْتُمْ هَؤُلَاءِ﴾ (İşte siz..) ¹⁶⁸¹ âyetinde olduğu gibi tenbihi te'kid amaçlı tekrar etmiştir. Arapçada bu kullanım yaygındır. ¹⁶⁸²

(2) Müellif, ﴿إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾ (Ben on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm.) ¹⁶⁸³ âyet-i kerîmesindeki رَأَيْتُ fiilinin tekrarlanmasıyla ilgili olarak şunları söylemiştir: Kelimelerden biri yeterli olduğu halde iki defa tekrar etmiştir ki, bu صَرَيْتُ زَيْدًا صَرَيْتُهُ (Zeyd'de vurdum, onu dövdüm) şeklinde ifade edenlerin tarzıdır. Aynı zamanda ﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾ (Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler) ¹⁶⁸⁴ âyetinde olduğu gibi te'kidir. ¹⁶⁸⁵

¹⁶⁷³ Sebe' (34), 33.

¹⁶⁷⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-*Qur'ân**, s. 562.

¹⁶⁷⁵ Bolelli, a.g.e., s. 294; Çağmar, a.g.e., s. 125; Kalkile, a.g.e., s. 277.

¹⁶⁷⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-*Qur'ân**, s. 349.

¹⁶⁷⁷ a.e., s. 198.

¹⁶⁷⁸ a.e., s. 267, 380, 558.

¹⁶⁷⁹ a.e., s. 198.

¹⁶⁸⁰ el-Bakara (2), 85.

¹⁶⁸¹ Âl-i İmrân, 66.

¹⁶⁸² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-*Qur'ân**, s. 267.

¹⁶⁸³ Yûsuf (12), 4.

¹⁶⁸⁴ el-Hicr (15), 30.

¹⁶⁸⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-*Qur'ân**, s. 494.

Zemaḥşerī, yukarıdaki ayette tekrarlanan رَأَيْتُهُمْ kelimesinin tekrar olmadığını, Yaḳūb (a.s.)'in 'Nasıl gördün?' sorusunun cevabı olarak geldiğini ve isti'nâf olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸⁶

(3) Müellif, ﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ﴾ (Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. İşler, dönüp dolaşıp Allah'a varır.)¹⁶⁸⁷ âyet-i kerîmesindeki Lafz-ı Celâl'in tekrarıyla ilgili şunları anlatmıştır: Buradaki tekrar, أَمَا زَيْدٌ فَقَدْ ذَهَبَ زَيْدٌ (Zeyd'e gelince Zeyd gitmiştir.) ifadesindeki tekrar gibidir. Nitekim şair,

لَا أَرَى الْمَوْتَ يَسْبِقُ الْمَوْتَ شَيْئًا   نَعَّصَ الْمَوْتُ ذَا الْغِنَى وَالْفَقِيرًا

(Hiçbir şeyin ölümün önüne geçemediğini görüyorum. Ölüm, zenginin de fakirin de ağzının tadını kaçırmıştır.)¹⁶⁸⁸

mısrasında الْمَوْتُ kelimesini hafzetmesi gereken yerde izhâr etmiştir.¹⁶⁸⁹

8) Te'kid için İtnâb

İtnâb meânî ilminde, herhangi yeni bir fayda için, maksadı, alışlagelmiş ibarelerden fazla ibareyle ifade etmeğe denir.¹⁶⁹⁰ İtnâbın te'kid için yapılması şöyle izah edilebilir: İtnâb dikkatli bir şekilde incelendiğinde görülecek ki, uzatılan söz ya asıl sözün mânasını bütünüyle kapsamakta, ya da asıl sözden anlaşılan bir mânayı teyit etmektedir. Bu ise doğal bir şekilde anlatılan şeyin te'kid edilmesine neden olmaktadır.¹⁶⁹¹

el-Aḥfeş, belâğatçilerin daha sonra icat ettiği itnâb ıstılahını veya onun yerini tutacak bir ifade kullanmamıştır. O, daha sonralar belirginlik kazanan itnâb olgusuna

¹⁶⁸⁶ ez-Zemaḥşerī, *el-Keşşâf*, III/255.

¹⁶⁸⁷ Âl-i 'İmrân (3), 109.

¹⁶⁸⁸ 'Adiyy b. Zeyd el-'İbâdî'nin kasidesinde yer alan bu beytin Suvâde b. 'Adiyy b. Zeyd'e ait olduğu da söylenmiştir. Umeyye b. Ebi's-Şalt'a nispet edenler de olmuştur. el-Bağdâdî, birincinin doğru olduğunu (beytin 'Adiyy b. Zeyd el-'İbâdî'ye ait olduğunu) kaydetmiştir. bk. 'Adiyy b. Zeyd el-'İbâdî, *Dīvānu 'Adiyyi'bni Zeyd el-'İbâdî*, thk. Muhammed Cebbâr el-Mu'aybid, *Vizâretu's-Şeḳâfe ve'l-İrşâd*, Bağdâd-1965, s. 65; el-Bağdâdî, *Ḥizânetu'l-edeb*, I/379, 381.

¹⁶⁸⁹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 349.

¹⁶⁹⁰ Bolelli, a.g.e., s. 271; Kalkîle, a.g.e., s. 274.

¹⁶⁹¹ Çağmar, a.g.e., s. 127.

vurgu yapmıştır.¹⁶⁹² Şöyle ki, ﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَعَةِ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ﴾ (bulamayana, hac esnasında üç gün ve döndüğünde yedi gün, ki o tam on gündür oruç tutmak gerekir.)¹⁶⁹³ âyet-i kerîmesindeki عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ifadesinin cümlede bulunması sayıyı haber vermek için değildir. Bunun sebebi kelâmın yeterinden fazla ifadeyle te'kid edilmesidir. Müellif itnâb olgusuna başka bir âyetle de istişhâdda bulunmuştur. Şöyle ki, ﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾ (Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler)¹⁶⁹⁴ âyetindeki كُلُّهُمْ ve رَأَيْتُ أَخَوَيْكَ kelimelerinden birisi yeterli olduğu halde sözü tekrar etmiştir. Nasıl ki, رَأَيْتُ أَخَوَيْكَ (Kardeşlerinin ikisini de gördüm) ifadesinde رَأَيْتُ أَخَوَيْكَ (İki kardeşini gördüm) denmesi yeterli olduğu halde كِلَيْهِمَا (İkisini de) te'kid için eklenmiştir. Öyle de âyetteki أَجْمَعُونَ kelimesi te'kid için tekrarlanmıştır.¹⁶⁹⁵

Ebū 'Ubeyde, âyet-i kerîmedeki عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ifadesi ile ilgili olarak “daha iyi anlatmak ve te'kid için Araplar bu şekilde kullanırlar” demiştir.¹⁶⁹⁶

7. Me'âni'l-Ḳur'ân'da Lehçeler

el-Aḥfeş'in kabile lehçelerine yer vermesi Me'âni'l-Ḳur'ân'da sıkça karşılaşılan bir durumdur. O, kabilelerin kullandığı dilin nahiv bakımından farklılıklarına dikkat çekmekte ve kelimelerin müzekkerlik ve müenneslik bakımından farklılık arzettiği durumları zikretmiştir. Ayrıca, sarf bakımından kelimelerin farklı çoğul yapılması, masdarların farklı okunması, fiil kalıplarının farklı kullanılması, kelimeye harf eklenmesi veya çıkarılması, harflerin harekeli, şeddeli veya cezimli isti'mal edilmesi gibi konulara temas etmiştir. Zaman zaman da lehçeler arasında mukayese yaparak tercihte bulunmuştur. Müellifimizin lehçelerle ilgili farklılıkları beyan etmesi çoğunlukla kırâat farklılıklarını ilgilendiren konulardan oluşmaktadır.

¹⁶⁹² Ferîd, a.g.e., s. 62.

¹⁶⁹³ el-Baḳara (2), 196.

¹⁶⁹⁴ el-Ḥicr (15), 30.

¹⁶⁹⁵ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 299; Ferîd, a.g.e., s. 62.

¹⁶⁹⁶ Ebū 'Ubeyde, a.g.e., I/70.

a. Me‘āni’l-Ḳur’ān’da Zikredilen Lehçeler

1) Hicâz Lehçesi

(1) el-Aḥfeş, ﴿وَمِنْهَا جَائِرٌ﴾ (Yolun eğrisi de vardır.)¹⁶⁹⁷ âyetiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Âyetteki وَمِنْهَا (ondan) ifadesi مِنَ السَّبِيلِ (yoldan) demektir. (هَا zamirinin müennes gelmesinin sebebi) السَّبِيلِ kelimesinin Hicâz lehçesinde müennes kabul edilmesindedir.¹⁶⁹⁸

(2) Müellif, ﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ (Bize doğru yolu göster.)¹⁶⁹⁹ âyet-i kerîmesini şöyle izah etmiştir: Âyetteki إِهْدِنَا ifadesi عَرَّفْنَا (Bize öğret) demektir. Hicâzlılar, هَدَيْتُهُ الطَّرِيقَ (Ona yolu gösterdim) ifadesini عَرَّفْتُهُ (Ona öğrettim) anlamına kullanırlar. Aynı şekilde هَدَيْتُهُ الْبَيْتَ (Ona evi gösterdim) ifadesi de onların lehçesidir. Diğer lehçeler إِلَى harf-i cerriyle ifade etmektedirler.¹⁷⁰⁰

Görüldüğü üzere müellif إِهْدِنَا fiilinin açıklarken Hicâz lehçesine ait olan عَرَّفْنَا (Bize öğret) anlamını tercih etmiştir.

2) Benū Temīm Lehçesi

(1) Müellif, ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ﴾ (Kimdir o ki, Allah'a güzel bir borç versin de Allah onu fazlasıyla ödesin.)¹⁷⁰¹ âyetindeki فَيُضَاعِفُهُ kelimesinin ötreyle okunmasının Benū Temīm lehçesine ait bir okuyuş olduğunu söylemiştir. Bunun sebebini de, “fiilin fiile atfedilmesi onların uyguladığı kuraldır.” diyerek izah etmiştir.¹⁷⁰²

---

¹⁶⁹⁷ en-Naḥl (16), 9.

¹⁶⁹⁸ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur’ān*, s. 511.

¹⁶⁹⁹ el-Fātiḥa (1), 6.

¹⁷⁰⁰ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur’ān*, s. 139.

¹⁷⁰¹ el-Bakara (2), 245.

¹⁷⁰² el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur’ān*, s. 316.

(2) Müellif, ﴿لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾ (Kimsenin kimseden faydalanamayacağı..) âyet-i kerîmesindeki جَزَى-يَجْزِي fiilini Hicâz ehlinin hemzesiz söylediğini, ancak Benû Temîm'in aynı mânayı أُجْزَى-يُجْزَى fiiliyle ifade ettiğini söylemiştir.¹⁷⁰³

Bu âyeti, Ebu's-Semmâl el-^c Adevî ﴿لَا تُجْزِي﴾ şeklinde hem de اِفْعَالٌ babından olan fiille okumuştur.¹⁷⁰⁴

3) Kays Lehçesi

el-Ahfeş, iki hemzenin yan yana okunmasıyla ilgili şu bilgiyi vermiştir: Bazı Araplar اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطَايِي (Allah'ım benim hatamı affet) şeklinde yâ'yı da hemze yaparak söylemişlerdir. Bu Kays lehçesinde olup az kullanılmaktadır.¹⁷⁰⁵

4) Benû Hâriş b. Ka' b Lehçesi

(1) el-Ahfeş, Ebû Zeyd'den şunu rivâyet etmiştir: Ebû Zeyd, Benû Hâriş b. Ka' b kabilesinden fasih bir bedevinin يَدَيْهِ ve عَلَيْهِ'yı kastederek يَدَاهُ ve صَرِيَتْ وَعَلَاهُ dediğini duymuş. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

طَارُوا عَلَيْهِنَّ فَشَلَّ عَلَاهَا -----
وَاشْدُدْ بِمَشْنَى حَقَبِ حَقْوَاهَا
نَاجِيَةً وَنَاجِيًا أَبَاهَا

(Onlar [yolcular] develerinin üzerine çıkıp hızlıca uzaklaştılar. Sen de çık ve kuşağı devenin beline bağla ki deve ve arkasındakiler hızlansın.)¹⁷⁰⁶

Ebû Hâtim, söz konusu lehçeyle ilgili Ebû Zeyd'in Nevâdir'inden birçok örnek vermiştir. Söz gelimi, onların عَلَاكُمْ şeklinde selam vermeleri bu örneklerden birisidir.¹⁷⁰⁷

¹⁷⁰³ a.e., s. 220.

¹⁷⁰⁴ el-Haṭīb, a.g.e., I/94.

¹⁷⁰⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Kur'ān*, s. 618.

¹⁷⁰⁶ a.e., s. 246; Bu beyitler Ru'be b. el-^c Accāc'a aittir. bk. Ru'be b. el-^c Accāc, *Mecmū' u eṣ'āri'l-^c Arab*, s. 168.

¹⁷⁰⁷ el-Bağdādī, *Hizānetu'l-edeb*, VII/113.

(2) Müellif, ﴿إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ﴾ (Bu ikisi muhakkak ki sihirbazdırlar)¹⁷⁰⁸ âyet-i kerîmesindeki إِنَّ edatının şeddeli okunuşuyla ilgili şunları anlatmıştır: Bir kavim, âyetteki إِنَّ edatını ﴿إِنَّ هَذَانِ﴾ şeklinde şeddeli (ve هَذَانِ kelimesini merfû olarak) okumuştur. Bu şekilde okuyuş nerdeyse hiç bilinmeyen bir tarzdır. Anlatıldığında göre Benū Hâriş b. Ka' b kabilesi bu durumlarda yâ'yı elif yaparlar. Örneğin, şöyle derler: "رَأَيْتُ، رَأَيْتُ أَحْوَاكَ" "رَأَيْتُ، رَأَيْتُ أَحْوَاكَ" "رَأَيْتُ، رَأَيْتُ أَحْوَاكَ". Aynı şekilde Benū Hâriş kabilesinin، إِنَّ edatını şeddeli okuduğu söylenmiştir.¹⁷⁰⁹

(3) Müellif, Tâhâ süresini tefsir ederken Benū Hâriş lehçeden şu şekilde bahseder: ﴿إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ﴾ (Bu ikisi muhakkak ki sihirbazdırlar)¹⁷¹⁰ âyet-i kerîmesindeki إِنَّ edatı، إِنَّ'nin tahfif olunmuş halidir. Bu merfû okuyanların lehçesidir. Onlar، bu âyetteki إِنَّ ile، انْ anlamına gelen إِنَّ edatını ayırt edebilmek için lâm eklerler. Bu Benū Hâriş b. Ka' b lehçesidir. Biz şeddeyle okuruz.¹⁷¹¹

5) Benū 'Anber Lehçesi

(1) el-Ahfeş، lâmu't-ta'lîlin harekesiyle ilgi olarak şunları anlatmıştır: Yunus (b. Habîb)، lâmu't-ta'lîli fethayla söyleyen Arapların olduğunu iddia etmiştir. O،

يُؤَامِرُنِي رِبِيعَةً كُلَّ يَوْمٍ   لِأَهْلِكُهُ وَأَقْتَبِي الدَّجَاجَا

(Rabia onu öldürüp tavukları almam için her gün benimle gizlice görüşüyor.)¹⁷¹²

beytindeki lâmu't-ta'lîli fethayla okuduklarını duyduğunu ifade etmiştir. Hâlef (b. Hayyân) ise، bu şekilde fethayla söyleyenlerin Benū 'Anber kabilesi olduğunu nakletmiştir. Benū 'Anber'den bir adamın،

فَقُلْتُ لِكَلْبِي قَضَاعَةٌ إِنَّمَا   تَحَيْرُتُمَانِي أَهْلُ فَلَجٍ لَأَمْنَمَا

¹⁷⁰⁸ Tâhâ (20)، 63.

¹⁷⁰⁹ el-Ahfeş el-Evsat، *Me'âni'l-Kur'ân*، s. 245-246.

¹⁷¹⁰ Tâhâ (20)، 63.

¹⁷¹¹ el-Ahfeş el-Evsat، *Me'âni'l-Kur'ân*، s. 533.

¹⁷¹² Bu beytin kime ait olduğu bilinmemektedir.

(Kudaa kabilesinden iki Kelbî'liye şöyle dedim: siz korumam için beni

Felçlilere tercih ettiniz.)¹⁷¹³

beytindeki lâmu't-ta'lîli fethayla söylediğini duyduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹⁴

(2) el-Ahfeş, Bel' anber kabilesinin مَعَاظِي ve صَحَارِي kelimelerini tahfif etmeden (yâ'nın şeddesiyle) söylediklerini ifade etmiştir.¹⁷¹⁵

6) Yemen Lehçesi

el-Ahfeş, ﴿أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ﴾ (Yoksa ben, bu zavallı kimseden daha üstün değil miyim?)¹⁷¹⁶ âyet-i kerîmesindeki أَمْ harfiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Bazıları âyetteki أَمْ harfinin Yemen lehçesine ait olduğu söylemişlerdir. Böyle demelerinin sebebi Yemenlilerin her söze أَمْ edatını artırmalarındandır. Örneğin Yemenlilerin bu edatı “elif lâm takısı” yerine kullandıklarını duydum. Mesela, الرَّجُلُ demek istediklerinde رَأَيْتُ أَمْرَجُلٍ (Adamı gördüm) veya قَامَ أَمْرَجُلٍ (Adam kalktı) derler. Ancak ﴿أَمْ أَنَا خَيْرٌ﴾ âyeti Yemenlilerin lehçesine benzememektedir.¹⁷¹⁷

7) Bekr b. Vâil Lehçesi

el-Ahfeş, Bekr b. Vâil kabilesinin بِكُمْ ve عَلَيْكُمْ şeklinde zamirleri kâf'ın kesresiyle söylemeleri hususunda şunları anlatmıştır: Mâkabli meksûr olan veya sâkin yâ olan بِكُمْ ve عَلَيْكُمْ gibi zamirleri هُمْ zamiri gibi kabul edenler vardır. Bu şekilde söyleyiş bilinmeyen bir tür olup, hoş değildir. Bu, Bekr b. Vâil'in lehçesidir. el-Ahfeş el-Ekber onlardan şu şiiri duymuş:

وَأِنْ قَالَ مَوْلَاهُمْ عَلَى جُلِّ حَاجَةٍ
مِنَ الْأَمْرِ رُدُّوا فَضْلَ أَحْلَامِكُمْ رُدُّوا

¹⁷¹³ Bu beytin kime ait olduğu bilinmemektedir.

¹⁷¹⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 256.

¹⁷¹⁵ a.e., s. 251.

¹⁷¹⁶ ez-Zuḥruf (43), 52.

¹⁷¹⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 155.

(Onların efendisi büyük bir mesele üzerine “Aklınızın fazlası kendinize kalsın”
derse, onlar da kabul ederler.)¹⁷¹⁸

Onların bazılarının *بِكَمِي* ve *عَلَيْكَمِي* şeklinde (zaminin sonuna yâ harfi ekleyerek)
söylediklerini de duydum.¹⁷¹⁹

8) Benū Esed Lehçesi

(1) el-Aḥfeş, ﴿فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ (Onda [asla şüphe yoktur]. O muttakiler için bir yol
göstericidir.)¹⁷²⁰ âyet-i kerîmesinde geçen *هُدًى* kelimesini müennes kabul eden bir lehçe
olduğunu söylemiş¹⁷²¹ ve bu lehçenin Benū Esed kabilesinine ait olduğunu ifade
etmiştir.¹⁷²²

9) Esed’us-Serāh Lehçesi

el-Aḥfeş, Esed’us-Serāh (Ezdu’s-Serāh)¹⁷²³ kabilesinin müzekker zaminin hâ’sını
sükunla okuduğunu söylemiş ve bu kabilenin şairlerinden olan Ya’lā el-Aḥvalu el-
Ezdī’nin¹⁷²⁴ aşağıdaki şiirini şâhid göstermiştir:

فَطَلْتُ لَدَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ أُخَيْلُهُ وَمَطَوَايَ مُشْتَاقَانَ لَهُ أَرْقَانَ

(Kabe’nin yanında onu [şimşeği] izlemeye devam ettim. Onu özleyen

[Yemendeki] iki arkadaşımın uykusu kaçtı.)¹⁷²⁵

İbn Cinnī, Ḳuṭrub’un Esed’us-Serāh kabilesinin müzekker zaminin hâ’sını
sükunla okumasından bahsettiğini naketmiştir.¹⁷²⁶

¹⁷¹⁸ Bu beyit, el-Ḥuṭay’e’ye aittir. bk. el-Ḥuṭay’e, a.g.e., s. 66.

¹⁷¹⁹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me’āni’l-Ḳur’ān*, s. 153.

¹⁷²⁰ el-Baḳara (2), 2.

¹⁷²¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me’āni’l-Ḳur’ān*, s. 153.

¹⁷²² a.e., s. 142.

¹⁷²³ “Esed’us-Serāh” şeklindeki kabile ismini, Fāiz Fāris “Ezdu’s-Serāh” diye kaydetmiştir. (bk. el-Aḥfeş el-Evsat, *Me’āni’l-Ḳur’ān*, thk. Fāiz Fāris, I/27.) İbn Cinnī ve el-Baḡdādī de, el-Aḥfeş’in Esed’us-Serāh’a ait olduğunu söylediği söz konusu tarzı naklederken kabilenin adını “Ezdu’s-Serāh” şeklinde zikretmişlerdir. el-Verd ise, mukaddimede bu kabileden söz ederken ismini “Ezdu’s-Şerāh” diye “şin” ile zikretmiştir. bk. İbn Cinnī, el-Ḥaşaîs, I/128; el-Baḡdādī, *Ḥizānetu’l-edeb*, V/270; el-Aḥfeş el-Evsat, *Me’āni’l-Ḳur’ān*, s. 27.

¹⁷²⁴ Ya’lā el-Aḥvalu el-Ezdī, Yeşkur b. ‘Amr b. Ra’lān’ın oğullarından birisidir. Emevî devletinin şairlerinden olup hırsızlığı ve yol kesiciliği ile tanınmaktadır. Yukarıdaki şiiri Mekke’de hapisteyken söylemiştir. bk. Ebu’l-Ferec el-Eşfehānī, a.g.e., XXII/147-148.

¹⁷²⁵ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me’āni’l-Ḳur’ān*, s. 153.

10) Benū Kūşeyr Lehçesi

el-Ahfeş, ﴿وَأَتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا﴾ (Onların her birine bir bıçak verdi)¹⁷²⁷ âyet-i kerîmesinde geçen bıçak mânasındaki سِكِّينٌ kelimesine Benū Kūşer kabilesinin سِخِّينٌ dediğini ifade etmiştir.¹⁷²⁸

b. Lehçelerdeki Farklılıklar ile İlgilenmesi

1) Lehçelerde Kullanılan Vezinleri Vermesi

(1) el-Ahfeş, ﴿وَجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ﴾ (Onların yüzleri simsiyahtır.)¹⁷²⁹ âyet-i kerîmesindeki مُسْوَدَّةٌ kelimesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: Bazıları bu kelimeyi ﴿مُسْوَادَةٌ﴾ şeklinde okumuşlardır. Bu Hicâzluların lehçesidir. Onlar إِسْوَادٌ وَجُوهُهُ وَاحْمَارٌ derler. Yani اِفْعَالٌ kipini kullanırlar. Nitekim قَدِ اشْهَبَ için قَدِ اشْهَابٌ derler; اِرْزُقُ için قَدِ اِرْزَاقٌ derler.¹⁷³⁰

2) Lehçelerde Cinsiyet Farkını Belirtmesi

(1) el-Ahfeş, “Hicâzluların الطَّرِيقُ, الرَّفَاقُ, السَّبِيلُ, السُّوقُ ve الْكَلَاءُ kelimelerini müennes kabul ettikleri gibi الصَّرَاطُ kelimesini de müennes kabul etmektedirler. Benū Temîm ise bu kelimelerin tamamını müzekker kabul etmektedir. Benū Esed اَلْهُدَى kelimesini müennes kabul etmektedir.” şeklinde açıklamalar yapmak suretiyle, lehçeler arasındaki cinsiyet farklılıklarını karşılaştırmıştır.¹⁷³¹

(2) el-Ahfeş, ﴿إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّحِدِي﴾ (Bal arısına [söyle vahyetti:...evler] edin)¹⁷³² âyet-i kerîmesindeki النَّحْلِ kelimesi cinsiyetiyle ilgili olarak şunları açıklamıştır: Âyette النَّحْلِ müennes gelmiştir. Bu Hicâz lehçesidir. Onun dışındakiler هُوَ النَّحْلُ derler (yani

¹⁷²⁶ İbn Cinnî, *el-Ḥaṣā'is*, I/128.

¹⁷²⁷ Yūsuf (12), 31.

¹⁷²⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Kur'ān*, s. 317.

¹⁷²⁹ ez-Zumer (39), 60.

¹⁷³⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Kur'ān*, s. 570.

¹⁷³¹ a.e., s. 142.

¹⁷³² en-Nahl (16), 68.

müzekker kabul ederler). Aynı şekilde البُرُّ ve الشَّعِيرُ gibi tekili yuvarlak tâ (è) ile belirlenen bütün cins isimleri onların lehçesinde müennestir.¹⁷³³

(3) Müellif, ﴿وَلَسْتَينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ﴾ (Suçluların yolu [sana] iyice belli olsun diye)¹⁷³⁴ âyet-i kerîmesinin okunuşuyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Âyetteki سَبِيلُ kelimesi müennes kabul edildiği için ilgili fiil ﴿وَلَسْتَينَ﴾ şeklinde müennes gâib sigasında okunmuştur. Bu Hicâzluların dilidir. Onlar هِيَ السَّبِيلُ derler. Benû Temîm lehçesin de âyet ﴿وَلَسْتَينَ سَبِيلُ﴾ şeklinde okunmuştur. Ancak bazıları وَلَسْتَينَ fiilini muhatab sigası kabul ettiklerinden âyeti صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَوَسْتَينَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ şeklinde anlamışlardır.¹⁷³⁵

Söz konusu fiil muhatab sigası kabul edenler سَبِيلُ kelimesini de mansûb okumuşlardır. Nitekim Nâfi‘, Ebû Ca‘fer ve Y‘ağûb’dan rivâyetle Zeyd ﴿وَلَسْتَينَ سَبِيلُ﴾ şeklinde hem tâ ile hem de mansûb okumuşlardır. Onlar Peygamber (s.a.v.)’in ismini fiilde mahzûf kabul etmişlerdir.¹⁷³⁶

3) Kırâatlerin Ait Olduğu Lehçeleri Belirtmesi

(1) Müellif, ﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا﴾ (Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş)¹⁷³⁷ âyet-i kerîmesindeki السَّلْمِ kelimesinin bu şekilde fethayla okunmasını Hicâzluların okuyuşu olduğunu, Arapçada bunun kesreyle okunduğunu ifade etmiştir.¹⁷³⁸

4) Sarf İle İlgili Konularda Lehçe Farklarını Belirtmesi

(1) el-Ahfeş, ﴿أَكُنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ﴾ (Onu içinizde gizli tutmanızda...) ¹⁷³⁹ âyet-i kerîme-sindeki أَكُنْتُمْ fiilinin ism-i mef‘ûlüyle ilgili şunları anlatmıştır: Bu kelimenin ism-i mef‘ûlünü bazıları مَكُونٌ şeklinde vermişlerdir. Bazıları da مَكْرٌ demişlerdir. Müennesi مَكُونَةٌ هِيَ ve مَكْنَةٌ هِيَ şeklinde olur. Örneğin, كُنْتُ الْجَارِيَةَ فَهِيَ مَكْنُونَةٌ denir. Nitekim

¹⁷³³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 513.

¹⁷³⁴ el-En‘âm (6), 55.

¹⁷³⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 412.

¹⁷³⁶ ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân ve i‘râbuhu*, II/254; Ebû Ḥayyân, a.g.e., IV/141; el-Ḥaṭîb, a.g.e., II/439.

¹⁷³⁷ el-Enfâl (8), 61.

¹⁷³⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 461.

¹⁷³⁹ el-Bakara (2), 235.

âyet-i kerîmede ﴿كَانَهُنَّ بَيْضٌ مَكُونٌ﴾ (Onlar, gün yüzü görmemiş yumurta gibi bembeyazdır.)¹⁷⁴⁰ şeklinde geçmektedir. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

فَدَكُنْتُ أُعْطِيهِمْ مَالِي وَأَمْنَحُهُمْ عَرْضِي وَعِنْدَهُمْ فِي الصَّدْرِ مَكُونٌ

(Onlara malımı veriyor, şerefimi bahşediyordum (Onlar için namus ve şerefime aldırıyordum). Çünkü onlara karşı içimde sakladığım bir sevgi vardır.)¹⁷⁴¹

Çays kabilesi كُنْتُ الْعِلْمَ فَهُوَ مَكُونٌ şeklinde kullanır. Benü Temîm ise أَكُنْتُ الْعِلْمَ فَهُوَ مُكْرٌ derler.¹⁷⁴²

(2) Müellif, ﴿قَدْ صَلَّتُ إِذَا﴾ (Aksi halde sapıttım.)¹⁷⁴³ âyet-i kerîmesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: Bazıları âyetteki صَلَّتُ fiilini صَلَّتُ şeklinde lâm'ın kesresiyle okumuşlardır. Bu ikisi iki farklı lehçedir. صَلَّتُ diyenler muzarisini تَصَلُّ şeklinde yaparlar. صَلَّتُ diyenler ise muzarisini تَصَلُّ şeklinde söylerler. Biz صَلَّتُ şeklindeki okuyuşu tercih ederiz.¹⁷⁴⁴

Müellifimizin tercih ettiği ﴿صَلَّتُ﴾ şeklindeki okuyuşu Hicâzlîlerin lehçesi olup cumhûrun tercih ettiği kırâat şeklidir. Ebû 'Amr b. el-'Alâ', ﴿صَلَّتُ﴾ şeklinde lâm'ın kesresiyle olan okuyuşun Benü Temîm lehçesine ait olduğunu söylemiştir.¹⁷⁴⁵

¹⁷⁴⁰ eş-Şâffât (37), 49.

¹⁷⁴¹ Bu beytin kime ait olduğu bilinmemektedir.

¹⁷⁴² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 415-416.

¹⁷⁴³ el-En'âm (6), 56.

¹⁷⁴⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 412-413.

¹⁷⁴⁵ el-Çur'ubî, a.g.e., VIII/397.

C. TEFSİR İLİMLERİ AÇISINDAN ME‘ĀNİ’L-ĞUR‘ĀN

Bundan önceki bahiste, el-Ahfeş’in *Me‘āni’l-Ğur‘ān*’daki usulü dil ve edebiyat ilimleri açısından incelendi. Bu bahsimizde ise müellifimizin *Me‘āni’l-Ğur‘ān*’daki metodu tefsir ilimleri açısından ele alınacaktır. Özellikle kırâat bakımından oldukça zengin olan eser, bu yönüyle tetkik edildikten sonra *Me‘āni’l-Ğur‘ān*’da müteşâbih âyetlerin açıklanması, itikâdî konuları ilgilendiren âyetleri yorumlaması ve fıkıh ile ilgili âyetleri değerlendirmesi bakımından araştırılacaktır.

1. Me‘āni’l-Ğur‘ān’da Kırâatler

a. Kırâatin Anlamı, Tarihçesi ve Arap Dili İle İlişkisi

1) Kırâatin Sözlük Anlamı

Kırâat (قراءة) kelimesi قرأ filinin masdarı olup, sözlükte, okumak, tilavet etmek, telaffuz etmek anlamına gelmektedir. İsim olarak da, sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma anlamına gelmektedir.¹⁷⁴⁶

2) Kırâatin Terim Anlamı ve Kısa Tarihçesi

Bir ıstılah olarak kırâatin birçok tarifi yapılmıştır. Bunların arasından el-Bennâ’nın tarifinin burada zikredilmesi yeterli olacaktır.

el-Bennâ’ya göre Kırâat ilmi ıstılahta, Allah’ın kitabını nakledenlerin, Kur‘ân’ın kelime ve harflerinde vaki olan hazf, isbat¹⁷⁴⁷, tahkik, teskin, fasl, vasl ve ibdâl gibi telaffuza dayalı keyfiyetlerde aralarındaki ittifak ve ihtilafları sema cihetiyle bize bildiren ilimdir. Özetle, Kur‘ân kelimelerinin edâ¹⁷⁴⁸ keyfiyetini ve onlardaki ihtilafları nakledenlere nispet ederek bildiren ilim olarak da tarif edilmiştir.¹⁷⁴⁹

---

¹⁷⁴⁶ İbn Manzûr, a.g.e., XI/78; Meeddudîn Muhammed b. Ya‘kûb el-Feyrûz ‘âbâdî, **Ğâmûs tercümesi**, trc. Mütercim Asim Efendi, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul-1304, I/80; Abdulhamit Birışık, **Kırâat İlmi ve Tarihi**, Emin Yayınları, Bursa-2004, s.15.

¹⁷⁴⁷ Hazfın zıddı, varlığını göstermek. bk. Çollak Fatih, a.g.e., s. 205.

¹⁷⁴⁸ Harflerin hakkını verip gereği gibi okumak demektir. bk. Çollak Fatih, a.g.e., s. 180.

¹⁷⁴⁹ el-Bennâ Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâti, **İthâf fuğalâi’l-beşer bi’l-ğırâati’l-erba‘te ‘aşer**, thk. Şa‘bân Muhammed İsmâ‘il, ‘Ālemu’l-Kutub, Beyrut-1987, I/67.

Kırâatin konusu, telaffuzdaki değişme ve edâlarındaki (talebenin, kırâati hocasının ağızından alması ve ona arz etmesi yoluyla nakli) keyfiyet bakımından Kur'ân'ın kelimeleridir.¹⁷⁵⁰

Kırâat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in okunuşunu ilgilendiren bir ilim olması nedeniyle, Kur'ân ilimleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Müslümanlar ilk asırdan itibaren Kur'ân'ın telaffuzuna itina göstermişler, Dâru'l-Kurrâ, Dâru'l-Huffâz gibi müesseseler kurarak Kur'ân'ın çeşitli kırâatlerle öğrenilmesini sağlamışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf (vecih) üzere nazil olduğuna dair Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den tevatür derecesine varan hadisler rivâyet edilmiştir. Ancak “yedi harf”in ne olduğu hakkında alimler arasında ittifak hasıl olmamıştır. İbn Hıbbân (ö. 354/965) “yedi harf” ile ilgili otuz beş kadar görüş bulunduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵¹ Bu sebeple “yedi harf”in tarifini bir iki cümleyle özetlemek pek mümkün değildir. Bununla beraber özetin özeti olarak şu cümleyi kurabiliriz: Bir'den yedi'ye kadar, hatta daha fazla sayıdaki harf, kelime, lisan ve lehçeye “el-aḥrûfu's-seb' a” (yedi harf) denilebilir.¹⁷⁵² Âlimler, Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil oluşunu Allah (c.c.)'ın bu ümmete has kıldığı bir ruhsat olduğunu belirterek “Şâyet her topluluk kendi dillerinden ve içinde yetiştiği adetlerden vazgeçmeye zorlansa bu, o topluluğa zor gelirdi.” demişlerdir.¹⁷⁵³

İslâmî ilimlerin ilk oluşma sürecine baktığımızda şunu görürüz: h. II. Asır, İslâmî ilimlerde tedvîn döneminin başlangıcıdır. Bu aşamada öncülük Hadis İlmî'ne aittir. Onu Tefsir İlmî takip eder. III. Asra geldiğindeyse Kırâat İlmî'nin tedvîni görülür ve bu alandaki ilk yazılı ürünler vermeye başlar. h. III. Yüzyıla gelinceye dek ağızdan ağza, kulaktan kulağa nakledilerek ve Hadis Usûlü'ndeki isnad yolları izlenerek talim ve tedrisi yapılan kırâatler, Ebû 'Ubeyde b. Sellâm (ö. 224/838) ile ilk yazılı

---

¹⁷⁵⁰ Karaçam İsmail, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, Nedve Yayınları, İstanbul-1981, s. 235; Muhammed Sâlim Muḥaysin, **el-İrşâdâtul-celiyye fi'l-kırâati's-seb' i min tariķi's-şâtbiyye**, Mektebetu Kulliyeti'l-Ezheriyye, Kahire-1971, s. 5.

¹⁷⁵¹ Mahmut Kafes, a.g.e., s. 205.

¹⁷⁵² Alemdar Yusuf, **Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kırâat Öğretimi**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv., Ankara-2003, s.32.

¹⁷⁵³ Mahmut Kafes, a.g.e., s. 209.

mahsulüne kavuşmuştur. Kırâatlere dair ilk kitabı yazma şerefini elinde bulunduran Ebū ‘Ubeyde, aynı zamanda kırâatleri eserinde toplayan, onları ilk defa kayıt altına alan zattır. Ebū ‘Ubeyde’yi takiben, Ahmed b. Cubeyr b. Muhammed el-Kūfî (ö. 258/871), el-Ḳādî İsmail b. İshâḳ el-Mālikî (ö. 282/895), el-İmām Ebū Ca‘fer Muhammed b. Cerîr eṭ-Ṭaberî (ö. 310/922) ve Ebübekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer ed-Dācūnî (ö. 324/935) kırâat sahasında eser vermişlerdir.¹⁷⁵⁴

Kırâatin tedvin edildiği ilk dönem eserlerinde yaklaşık yirmi beş kırâate yer vermiştir. Daha sonra muhte’lif İslâm beldelerinde meşhur olan “kırâat imamları”na nispet ederek kırâatleri ilk defa yediye indiren kişi Ebübekr Ahmed b. Mūsā b. el-Abbas b. Mucāhid (ö. 324/935)’dir.¹⁷⁵⁵ Mucāhid’din belirlediği bu yedi sayısı daha sonra ona, hatta on dörde kadar yükselmiş, her kırâat bir imama nispet edilmiştir. Kendisine kırâat nispet edilen imamlar şunlardır: Nāfi‘ (ö. 169/783), ‘Āşım (ö. 127/745), Ḥamza b. Ḥabîb (ö. 156/773), Ebū ‘Amr b. ‘Alā (ö. 154/771), İbn‘ Āmir (ö. 118/736), İbn Keşîr (ö. 120/738), el-Kisāî (ö. 189/805), Ebū Ca‘fer (ö. 132/749), Ya‘ḳūb (ö. 205/820), Ḥalef b. Hişām (ö. 229/843) el-Ḥasen el-Başrî (ö. 110/728), İbn Muḥayşın (ö. 123/740), Yaḥyā b. Yezîd (202/817) ve eş-Şenbūzî (328/939).¹⁷⁵⁶

İbnu’l-Cezerî’ye göre, sıhhat açısından kırâatler genel olarak sahîh ve sahîh olmayan olarak ikiye ayrılır. es-Suyūṭî de bu görüşü benimsemiştir.¹⁷⁵⁷ İbnu’l-Cezerî şöyle demektedir: “Senedi sahih olan, Arap dili gramerine tek vecihle de olsa uyan ve Osmânî Mushaflardan birine uygun düşen her kırâat sahihtir. Bahsi edilen bu kırâat Kur’ân’ın nazil olduğu ‘yedi harf’ten olup, kabulü vacip, inkarı ise câiz değildir. Yedi imamdan veya on imamdan yahut da diğer muteber imamların birinden rivâyet edilmiş

---

¹⁷⁵⁴ İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, I/34; Alemdar, a.g.e., s. 40-41

¹⁷⁵⁵ Karaçam, a.g.e., s. 245; Alemdar, a.g.e., s. 42.

¹⁷⁵⁶ Mahmut Kafes, a.g.e., s. 210-211; Kırâat imamları ve onların yetiştirdiği mektepler hakkında geniş bilgi için bk. Durmuş Sert, **Kırâat Ekolleri**, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv., Konya-1987; Durmuş Sert, **İlm-i Kırâat Kitâbiyyâtı**, (Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi), Atatürk Üniv., Erzurum-1972.

¹⁷⁵⁷ es-Suyūṭî, *el-İtkân*, I/236.

olması hükmü değiştirmez. Bu üç Őarttan biri eksik olursa, o kırıâate zayıf, Şâz veya bâtil denilir.¹⁷⁵⁸

Yukarıda bahsi geçen üç Şartı taşıyan sahih kırıâatler, senetleri açıısından mütevâtir ve meşhûr olarak ikiye ayrılır. Sahih olmayan kırıâatler ise, üç Őarttan herhangi birini taşımayan kırıâatlerdir. Őartların eksikliği nispetinde âĥâd, Şâz, mevzû^c ve müdrec olarak dörde ayrılır. Âĥâd, senedi sahih olup, Osmânî mushafa veya Arap dili gramerine ters düşen; Şâz, senedi sahih olmayan; mevzû^c, aslı olmayan; müdrec, âyetlere tefsir kabilinden yapılan ziyadelerden ibaret olan kırıâatlerdir.¹⁷⁵⁹

3) Kırıâat ve Arap Dili İlişkisi

Rivâyet ve nakle dayanan bir ilim dalı olan kırıâat ilminin ilgi alanı doğrudan Kur'an, dolaylı olarak da Arap dilidir. Bu sebeple, Arap dili diğer ilimler içinde kırıâatle daha çok ilişkili olmuştur. Çünkü kırıâat farklarının büyük çoğunluğu aynı zamanda anlamı değiştirmekte veya Kureyş dışında bir kabilenin kullanışını ortaya koymaktadır.

Kırıâat-Arap dili ilişkisindeki en önemli nokta, kırıâatlerin sonradan oluşan Arap dili kurallarına göre değerlendirilip değerlendirilmeyeceğidir. Mesele bu açıdan ele alındığında, dilcilerin kırıâate dil kuralları çerçevesinden baktıkları görölmektedir. Özellikle Basra ve Kûfe dil mekteplerinin oluşmasının ardından, bu mekteplere mensup dil âlimleri, bazı kırıâatlerin Arap dili kurallarına uymadığını, fasih olmadığını veya harflerin birbirine idęâmı gibi husularda yanlışlar yapıldığını ileri sürerek kırıâat imamlarını eleştirmişlerdir. Mesela, bu dilciler, Ĥamza b. Ĥabîb'in والأزحام¹⁷⁶⁰ ve بِمُصْرَجِي¹⁷⁶¹ kelimelerini ve Ebû ' Amr'ın râ'yı lââm'a idęâm ederek okuduğu يَغْفِرْ لَكُمْ¹⁷⁶² ifadesini hatalı okuyuş olarak kabul etmişlerdir. ez-Zeccâc da, nahivcilerin icmâmı ileri sürerek râ'nın lââm'a idęâmını uygun görmemiştir.

---

¹⁷⁵⁸ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/9.

¹⁷⁵⁹ es-Suyûtî, *el-İtķân*, I/241-243.

¹⁷⁶⁰ en-Nisâ (4), 1.

¹⁷⁶¹ İbrâhîm, 22.

¹⁷⁶² Nûĥ (71), 4.

Özetle, ez-Zemaḥşerî, el-Aşma‘î, ez-Zeccâc, el-Ferrâ gibi dilciler, kırâatlerden bir kısmının imamların şahsi tercihi olduğunu ve Hz. Peygamber’e kadar varan bir senedi bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Özellikle ez-Zemaḥşerî’nin kırâatleri, tevkîfi¹⁷⁶³ değil, ihtiyarî ve ictheadî olarak adlandırması ve birtakım kırâatlerin nahivcilerin istilahlarına uymadığını söylemesi büyük tepki uyandırmıştır.¹⁷⁶⁴

el-Aḥfeş el-Evsaṭ’ın da benzer tepkiyle karşılaştığı görülmektedir. Örneğin, معایش¹⁷⁶⁵ kelimesindeki yâ’nın hemzeyle okunmasını doğru bulmamış ve bu görüşüne yâ’nın zâid olmadığını gerekçe göstermiştir.¹⁷⁶⁶ Ebū Ḥayyân, onun bu görüşüne karşı çıkarak, “Basra nahivcilerinin sözleriyle ibadet edecek değiliz” demiş ve nakil olduğu yerde nahvin öneminin olmadığını vurgulamıştır.¹⁷⁶⁷

Kırâat imamlarının bu mevzudaki ortak tutumu şöyledir: Kur’ân-ı Kerîm’in kırâatlerinden herhangi biri uygulanırken, onun dilde yaygın kullanımına veya Arapçadaki kıyâslara daha uygun olup olmamasına bakılmaz. Haberin daha sahih ve naklin daha sağlam olanı dikkate alınır. Yani, Kırâat imamlarının nezdinde bir rivâyet sabit olunca, ona ne Arapçanın kıyâsı ve ne de dilde yaygın kullanılması engel olamaz. Çünkü kırâat, kabul edilmesi ve üzerinde karâr kılınması gereken bir yoldur.¹⁷⁶⁸

İbn Ḥâleveyh, zikrettiğimiz iki uç bakış açısı diyebileceğimiz görüşlerin orta yolunu bulmuştur. O, kırâatlerde dilcilerin hatalı dediği birçok hususun aslında Arap dilinin kendisinde var olduğunu ortaya koymuş ve Kur’ân’ın kendine özgü bir dili ve üslûbu bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶⁹

b. el-Aḥfeş’in Kırâatlere Bakış Açısı

Me‘âni’l-Ḳur’ân incelendiğinde, kırâat mevzusu, nahiv kaidelerinden sonra el-Aḥfeş’in önem verdiği ikinci konu olduğu müşahede edilmektedir. O, Me‘âni’l-

---

¹⁷⁶³ Vahiy yoluyla bildirilen demektir. bk. Demirci, a.g.e., s. 266.

¹⁷⁶⁴ Abdulhamit Birişik, “Kırâat”, DİA, Ankara-2002, XXV/431.

¹⁷⁶⁵ el-A‘râf (7), 10.

¹⁷⁶⁶ el-Aḥfeş el-Evsaṭ, *Me‘âni’l-Ḳur’ân*, s. 430.

¹⁷⁶⁷ Ebū Ḥayyân, a.g.e., IV/271.

¹⁷⁶⁸ İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, I/10.

¹⁷⁶⁹ Birişik, “Kırâat”, DİA, Ankara-2002, XXV/431.

Ḳur'ân'da, 450 civarında âyetin, beş yüz küsur kırâat farkını tek tek zikretmiştir. Kırâatle ilgili âyetleri açıklarken kırâatlerin rivâyet senedi yönüyle ilgilenmemiştir. O, kırâatleri genelde nahiv ve sarf açısından ele almış, bazen de bu maksatla şâhid göstermiştir. Aynı şekilde kırâatleri, kırâat ilmi açısından da değerlendirmedeği görülmektedir. Kırâatlerde genel olarak nahvi ve Arapların kullanımını esas almış, bazen de Mushaf'a uygunluk aramıştır. Bazen dil kurallarını oluşturmada delil sayacak kadar kırâati önemsemiş, bazen de mütevâtir¹⁷⁷⁰ olmasına rağmen nahiv açısından doğru bulmadığı kırâatler olmuştur. Örneğin bir taraftan, ﴿وَمَنْ تَقُتُّ﴾ (Kim itaat eder..) ¹⁷⁷¹ şeklindeki kırâat için “مَنْ şart edatı olduğu halde mânası esas alındığı için bu şekilde müennes okunmuştur.” demiş ve “مَنْ kelimesi istifhâm ve şart anlamına kullanıldığında sadece lafzı esas alınır, yani sadece müfred müzekker yapılıdır” diyenlerin yanıldığına bu kırâati delil göstermiştir. ¹⁷⁷² Diğer taraftan da ﴿وَإِنْ تَلُّوْا أَوْ تُغْرِضُوْا﴾ (Eğer dilinizi bükerek veya yüz çevirirseniz...) ¹⁷⁷³ âyet-i kerîmesindeki ﴿تَلُّوْا﴾ kelimesi mütevâtir kabul edilmesine rağmen ﴿وَإِنْ تَلُّوْا﴾ şeklinde tek vâv ile okuyuşu lahn olarak nitelendirmiştir. ¹⁷⁷⁴

Genel olarak Me'âni'l-Ḳur'ân'daki mütevâtir kırâatleri “Az ve şâz lehçe” ¹⁷⁷⁵, “bu, Kitabın hilafındadır” ¹⁷⁷⁶, “Ḳâriinin hatasıdır” ¹⁷⁷⁷, “Neredeyse bilinmiyor, çünkü Kitabın hilafındadır” ¹⁷⁷⁸, “Kabîhtir (çirkindir)” ¹⁷⁷⁹, “Arapçada bunun bir mezhebi yoktur” ¹⁷⁸⁰, “Bu bir lahdır” (tecvide uymamaktan doğan hata) ¹⁷⁸¹ ve “Redî'dir”

¹⁷⁷⁰ Mütevâtir kırâatler, yalan üzerine ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalığın, diğer bir kalabalıktan rivâyet ettikleri kırâatler olup, kırâatler içerisinde en üstünü kabul edilmektedir. bk. Temel, *Kırâât ve Tecvîd İstılahları*, s.108.

¹⁷⁷¹ el-Aḥzâb, 31.

¹⁷⁷² el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 161.

¹⁷⁷³ en-Nisâ (4), 135.

¹⁷⁷⁴ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 382.

¹⁷⁷⁵ a.e., s. 168.

¹⁷⁷⁶ a.e., s. 192.

¹⁷⁷⁷ a.e., s. 224.

¹⁷⁷⁸ a.e., s. 245-246.

¹⁷⁷⁹ a.e., s. 328, 460.

¹⁷⁸⁰ a.e., s. 360.

¹⁷⁸¹ a.e., s. 382, 505.

(kötüdür)¹⁷⁸² ifadeleriyle sınıflandırmış ve eleştirmiştir. Şâz kırâatler için ise “Bu hatadır”¹⁷⁸³, “Az kullanılmaktadır”¹⁷⁸⁴, “Redî’dir” (kötüdür)¹⁷⁸⁵ ve “Kabîhtir (çirkindir)”¹⁷⁸⁶ tabirlerini kullandığını müşahade etmekteyiz.¹⁷⁸⁷ Bu açıdan bakıldığında da el-Ahfeş’in kırâatleri mütevâtir veya şâz açısından değerlendirmedeği görülmektedir. Mushafa (Resm-i hatt-ı Osmanî’ye)¹⁷⁸⁸ uygunluğu bir derece öne çıkarmakta, bunun dışında onun için önemli olan, lehçelerde kullanımın varlığı ve dil kurallarına uygunluk olduğu fark edilmektedir. Nitekim kırâatler dil kurallarına uymadığında veya o şekilde kullanıldığını duymamışsa yukarıda belirttiğimiz ifadelerle eleştirmeden hiç çekinmemektedir. Bu sebeple olsa gerek, ‘Abûş, Kur’ân-ı Kerîm’in tevâtür ve şâz kırâatlerini nahiv kıyâslarına uymadığında, yanlış bulup eleştirme kapısını aralayanlardan birinin de el-Ahfeş olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁸⁹

Belirtilmesi gerekir ki, el-Ahfeş’in yaşadığı dönemde kimlerin okuyuşunun ve hangi okuyuşların sahih kabul edildiği (Kırâat-i sab’a) tam netleşmemiştir. Bu, müellifimizin bazı kırâat vechini kabih (çirkin), redî (kötü) ve lahn (hata) diye nitelemesinden de anlaşılmaktadır. Eğer müellifimiz sözünü ettiği kırâatin senedinin sahih bir şekilde Hz. Peygamber’e ulaştığına kani olmuş olsa, o tabirleri kullanabilmesi mümkün değildir.¹⁷⁹⁰

Müellif, kırâat vecihlerini sahiplerine nispet etmek için itinâ göstermemiştir. Kırâat vechini sahibine nispet ederken ya وَهِيَ قِرَاءَةُ فُلَانٍ¹⁷⁹¹ gibi ifadelerle bizzat şahsın

---

¹⁷⁸² a.e., s. 465, 479.

¹⁷⁸³ a.e., s. 288, 388.

¹⁷⁸⁴ a.e., s. 345.

¹⁷⁸⁵ a.e., s. 430.

¹⁷⁸⁶ a.e., s. 516.

¹⁷⁸⁷ ‘Abdulfettâh Muhammed ‘Abûş, “**Hakîka ra’yi’l-Başriyyin ve’l-Küfiyyin fi’l-istişhâdi bi’l-kirâati’l-Kurâniyye ‘ala kavâ‘idihimi’n-nahviyye**”, Mecelletu Dirasât Yemeniyye, San’a-2009, sayı 80, s. 152.

¹⁷⁸⁸ Resm-i hatt-ı Osmanî, Hz. Osman döneminde istinsah edilerek, değişik bölgelere (bu arada Basra’ya) gönderilen Mushaflarda takip edilen yazı şeklidir. bk. Erdoğan Baş, **Ahfeş ve Kırâatler**, Rağbet Yayınları, İstanbul-2012, s. 84.

¹⁷⁸⁹ ‘Abûş, a.g.m., sayı 80, s. 153; el-Haṭîb, a.g.e., VIII/279.

¹⁷⁹⁰ Baş, a.g.e., s. 231.

¹⁷⁹¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur’ân*, s. 162, 194, 336.

ismini zikretmiş; ya da ¹⁷⁹²لَعْنَةُ أَهْلِ الْحِجَازِ, ¹⁷⁹³قِرَاءَةُ أَهْلِ الْكُوفَةِ ve ¹⁷⁹⁴وَهِيَ قِرَاءَةُ أَهْلِ الْمَدِينَةِ gibi tabirler kullanmıştır. Bunun dışındaki kırâatleri sahiplerine nispet etmeden aktarırken وَقَالَ ¹⁷⁹⁵بَعْضُهُمْ, ¹⁷⁹⁶وَقَدْ قُرِئَتْ, ¹⁷⁹⁷سَمِعْتُ مِنَ الْعَرَبِ مَنْ يَقُولُ ve ¹⁷⁹⁸وَهِيَ قِرَاءَةٌ gibi genel ifadeleri tercih etmiştir. eş-Şağîr'in dediğine göre, dilciler arasında kırâatleri nispet ederken قَوْمٌ ifadesini en çok kullanan şahıs el-Ahfeş'tir. O bu ifadeyle "bir kısım insanlar"ı kastetmektedir.¹⁷⁹⁹ el-Ahfeş bazen de yaygın olarak kullanılmakta olan 'Aşım kırâatinin Hâfş rivâyetinden farklı bir kırâati, hiçbir açıklama yapmadan tercih etmektedir.¹⁸⁰⁰ Özetle müellifimiz Kırâat vechinin senedi yönüyle ilgilenmemiş, kırâatin sıhhatini tespitinde böyle bir kriter kullanmamıştır.

Müellifimizin kırâatle ilgili görüşleri iki ana başlık altında incelenecektir. Birincisi, kırâate kırâat türü açısından yaklaşımı ve onun bu mevzudaki görüşlerinin kırâat erbabı tarafından hangi ölçüde destek bulduğu; İkincisi, dilcilik bakımından kırâatleri değerlendirmesi, hatta nahvin kurallarını oluştururken veya açıklarken onlardan yararlanması.

c. Kırâat İlmi Açısından Değerlendirdiği Kırâatler

1) Hatalı Bulduğu Mütevâtir Kırâatler

(1) el-Ahfeş, ﴿فَرِهَانَ مَغْبُوضَةً﴾ (Alınmış bir rehin de yeterlidir.)¹⁸⁰¹ âyet-i kerîmesinde geçen رِهَانٌ kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

---

¹⁷⁹² a.e., s. 220, 229.

¹⁷⁹³ a.e., s. 172.

¹⁷⁹⁴ a.e., s. 152, 172, 429.

¹⁷⁹⁵ a.e., s. 197, 391.

¹⁷⁹⁶ a.e., s. 310.

¹⁷⁹⁷ a.e., s. 224.

¹⁷⁹⁸ a.e., s. 192, 203.

¹⁷⁹⁹ Mahmud Ahmed eş-Şağîr, **el-Kırâatu's-şâzze ve tevcîhuha'n-naḥvî**, Dâru'l-Fikr, Dimaşk-1999, s. 83.

¹⁸⁰⁰ ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُغْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفُهُ لَهُ﴾ (el-Bakara (2), 245.) âyetteki فَيُضَاعِفُهُ kelimesi, 'Aşım kırâatinin Hâfş rivâyetinde "فَيُضَاعِفُهُ" şeklinde mansûb okunmaktadır. Müellifimiz ise merfû okumayı tercih etmiştir. bk. el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 315.

¹⁸⁰¹ el-Bakara (2), 283.

Âyetteki رَهَانٌ ifadesi رَهْنٌ kelimesinin çoğuludur. Bu حَبَالٌ kelimesinin جِبَالٌ şeklinde çoğul yapılmasına benzer. Ebū ‘ Amr bu kelimeyi فَرُهْنٌ şeklinde okumuştur. Bu kabîhtir (çirkindir). Çünkü فَعْلٌ kelimesi, فُعْلٌ şeklinde çoğul yapılması nâdirdir ve şâzdır. Ebū ‘ Amr فَرُهْنٌ şekilde çoğul yaparken, سَفْفٌ سَفْفٌ şeklindeki kullanımı esas almıştır. Halbuki bu neredeyse bilinmeyen, şâz bir kullanımdır. Onun okuduğu رُهْنٌ kelimesi رُهْنٌ kelimesinin değil رِهَانٌ kelimesinin çoğulu olabilir.¹⁸⁰²

Müellifimizin kabîh dediği bu kırâat tarzı mütevâtir kırâatlere aittir.¹⁸⁰³ Ebū ‘ Amr, Mucâhid ve İbn Keşîr’in فَرُهْنٌ şeklinde okuduğu rivâyet olunmuştur. İbn Muḥayşin ve el-Yezîdî de bu kırâati doğrulamışlardır.¹⁸⁰⁴ ez-Zeccâc ve Mekkî, “فَعْلٌ kelimesinin فُعْلٌ şeklinde çoğul yapılması nâdir olsa da doğrudur” demiştir.¹⁸⁰⁵ el-Aḥfeş ise meseleye tamamen sarf yönünden ve dildeki kullanım açısından baktığı için فَرُهْنٌ şeklindeki okuyuşu hoş görmemiştir.

2) Hatalı Bulduğu Şâz Kırâatler

(1) el-Aḥfeş, ﴿لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ﴾ ([İnkâr edenler derler ki,] Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın.)¹⁸⁰⁶ âyet-i kerîmesindeki ﴿وَالْغَوْا﴾ kelimesiyle ilgili şunları açıklamıştır: يَلْغَا لَعْوَتْ-يَلْغَا ifadesi وَالْغَوْا فِيهِ örneğinde olduğu gibi. Bazıları bu kelimeyi ﴿وَالْغَوْا فِيهِ﴾ şeklinde okumuşlardır. Bu durumda -مَحْوُوتٌ- örneği esas alındığından تَلْغُو-لَعْوَتْ yapılmış olur. Bazı Araplar bu kelimeyi لَغِي-يَلْغَى şeklinde çekim yapılan fiilden saymışlardır. Bu az ve çirkin bir kullanımdır.¹⁸⁰⁷

¹⁸⁰² el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 328-329.

¹⁸⁰³ ‘ Abûş, a.g.m., sayı 80, s. 153.

¹⁸⁰⁴ el-Ferrâ, a.g.e., I/188; İbn Mucâhid Ebū Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbas, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-kırâât*, thk. Şevkî Dayf, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire-1980, s. 194; Ebū Ḥayyân, a.g.e., II/355; en-Naḥḥâs, *İ‘râbu’l-Ḳur‘ân*, I/ 349; İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/237; el-Bennâ, a.g.e., I/460.

¹⁸⁰⁵ ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân ve i‘râbuhu*, I/367; Mekkî, *Muşkil*, I/322.

¹⁸⁰⁶ el-Fuşşilet, 26.

¹⁸⁰⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 579.

Müellifimizin çirkin dediği ﴿وَالْعُوا فِيهِ﴾ şeklindeki kırâat, İbn Ebî İshâk ve ‘İsâ b. Ömer’in okuduğu kırâattir. Kırâat kriterleri açısından şâz olan bir okuyuştur. İbn Cinnî de bu kırâati tercih etmiştir. O, Arap lehçelerinde bunun geniş bir şekilde kullanıldığını söylemiştir. Özetle, ﴿وَالْعُوا فِيهِ﴾ şeklindeki kırâatin reddi mümkün değildir.¹⁸⁰⁸

3) Lahn ve Büyük Hata Dediği Kırâatler

(1) el-Ahfeş, ﴿وَإِنْ تَلُّوْا أَوْ تُعْرَضُوا﴾ (Eğer dilinizi büker veya yüz çevirirseniz...) ¹⁸⁰⁹ âyet-i kerîmesindeki ﴿تَلُّوْا﴾ kelimesiyle ilgili olarak şunları anlatmaktadır: Âyetteki تَلُّوْا kelimesi, لَوَى-يَلْوِي kökünden gelmektedir. Bu sebeple, âyette geçen تَلُّوْا kelimesinde iki vâv olması şarttır. Bazıları وَإِنْ تَلُّوْا şeklinde tek vâv ile okumuşlardır. Ben bu okuyuşu ancak lahn olarak görürüm. Ancak, تَلُّوْا kelimesi, الْوَلَايَةِ mânasında kullanılırsa, تَلُّوْا şeklinde tek vâv ile okunması câiz olur. Çünkü الْوَلَايَةِ mânasına olduğunda, âyet وَإِنْ تَلُّوْا عَلَيْهِمْ şeklinde kabul edilir ve عَلَيْهِمْ’in atıldığı varsayılır.¹⁸¹⁰

en-Nehhas, bu şekilde kırâat için lahn demenin doğru olmadığını, تَلُّوْا kelimesinin تَلُّوْا demek olduğunu söylemiştir. O vâv’ın hemzeli vâv’a çevrildiğini, daha sonra da tahfif için hazfolduğunu ifade etmiştir. ez-Zeccâc’ın mevzuyla ilgili görüşü de bu minvaldedir.¹⁸¹¹ İbn Kuteybe, bu hususta el-Ahfeş’in görüşünün doğru olmadığını ifade etmiştir.¹⁸¹² eṭ-Ṭaberî de el-Ahfeş gibi تَلُّوْا şeklinde çift vâv ile okunmasını daha uygun görmüştür.¹⁸¹³ İbnu’l-Cezerî, meseleyi kırâat ilmi kriterleri açısından değerlendirmiş ve her iki kırâatin de mütavâtir olduğunu söylemiştir. ez-Zemaḥşerî de hakeza iki kırâatin var olduğunu ifade etmiştir.¹⁸¹⁴ Burada müellifimize hem dil açısından hem de kırâat kriterleri açısından itiraz edildiğini görmekteyiz.

¹⁸⁰⁸ ‘ Abūş, a.g.m., sayı 80, s. 153; el-Ḥaṭîb, a.g.e., VIII/279.

¹⁸⁰⁹ en-Nisâ (4), 135.

¹⁸¹⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 382.

¹⁸¹¹ en-Nehhas, *İ‘râbu’l-Ḳur‘ân*, I/495; ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân ve i‘râbuhu*, II/118; el-Ḳurtubî, a.g.e., VII/179.

¹⁸¹² İbn Kuteybe, **Te’vîl muşkili’-Ḳur‘ân**, thk. es-Seyyid Ahmed Şaqr, Dâru’t-Turâş, Kahire-1973, s. 62.

¹⁸¹³ eṭ-Ṭaberî, a.g.e., VII/593.

¹⁸¹⁴ İbnu’l-Cezerî, en-*Neşr*, II/252; ez-Zemaḥşerî, el-*Keşşâf*, II/162.

(2) Müellif, ﴿وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِحِي﴾ (Siz de beni kurtaramazsınız.)¹⁸¹⁵ âyet-i kerîmesinde geçen ﴿بِمُصْرِحِي﴾ kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları söyler:

Bu kelimedeki muzâfun ileyh olan mütekellim yâ'sı, müzekker ceminin yâ'sından sonra geldiği için fethayla harekelenmiştir. Bu şekilde harekelenmesi de gerekir. el-A' meş'in kesreyle بِمُصْرِحِي şeklinde okuduğunu duydum; bu lahndır.¹⁸¹⁶ O şekilde kırâati hiçbir Arap'tan ve nahivciden duymadım.¹⁸¹⁷

el-Ahfeş'in kesin bir dille lahn olduğunu söylediği ve duymadım dediği bu okuyuş nahiv ve kırâat ilmi açısından bir hayli tartışılmıştır. ez-Zeccâc, en-Nahhâs ve ez-Zemaşşerî bu hususta el-Ahfeş ile paralel düşünmüşlerdir. el-Ferrâ, بِمُصْرِحِي şeklinde okunmasının zayıf bir vecihle de olsa câiz olabileceğini söyleyip, bir şiirle istişhâdda bulunmuştur. ez-Zeccâc, el-Ferrâ'nın naklettiği o şiirin istişhâd niteliği taşımadığını söyleyerek itiraz etmiştir. en-Nahhâs da böyle şâz bir şâhidin, İlâhî kelâma delil olmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸¹⁸

el-Ḳurṭubî, nahivcilerce tartışma konusu olan بِمُصْرِحِي şeklindeki yâ'nın kesresiyle okunmasıyla ilgili el-Ḳuşeyrî (ö. 465/1072)'den şu cümleleri nakletmiş: “Tevatürle nebiden rivâyet edildiği bilinen Kur'ân'ın kırâat vechine hata veya kabih denmesi câiz değildir. Kur'ân'daki o kırâat fasihtir. Kırâatlerde ondan daha fasih olanlar bulunabilir. Bu hususta görüş beyan edenler, her halde Ḥamza'nın kırâatinin dışındakiler daha fasihtir demek istemişlerdir.”¹⁸¹⁹ Ebû Ḥayyân da, nahivcilerin eleştirisini ağır bulmuş, az kullanılsa da böyle bir lehçe var olduğunu, o lehçenin Benî Yerbû' lehçesi olduğunu Ḳuṭrub'dan nakletmiştir.¹⁸²⁰ Abûş, konuyla ilgili bir makalesinde el-Ahfeş'in lahn

¹⁸¹⁵ İbrâhîm, 22.

¹⁸¹⁶ el-A' meş, Ḥamza, Yahya b. Veşşâb, Ḥumrân b. A'yun ve bir gurup tabiin kesreyle okumuştur. bk. Mekkî, Muşkil, I/405; el-Ḥaṭîb, a.g.e., IV/473; el-Ferrâ, a.g.e., II/75; Ebû 'Amr Osman b. Sa'id ed-Dânî, *Kitâbu't-teysîr fi'l-kırâati's-seb'*, Maṭba'atu'd-Devle, İstanbul-1930, s.134.

¹⁸¹⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 504.

¹⁸¹⁸ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Ḳur'ân ve i'râbuhu*, III/159; en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Ḳur'ân*, II/368; ez-Zemaşşerî, el-Keşşâf, III/375; el-Ferrâ, a.g.e., II/75; el-Ḥaṭîb, a.g.e., IV/473.

¹⁸¹⁹ el-Ḳurṭubî, a.g.e., XII/130.

¹⁸²⁰ Ebû Ḥayyân, a.g.e., V/420.

dediği bu okuyuş tarzının Benî Yerbū^c lehçesi olduğunu, fasih insanlardan duyulmuş, reddi mümkün olmayan bir kullanım şekli olduğunu kaydetmiştir.¹⁸²¹

(3) ﴿أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعِثَ مَا فِي الْقُبُورِ. وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ. إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ﴾ (Kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman insan [halinin ne olacağını] düşünmez mi? Şüphesiz Rableri o gün onlardan tamamıyla haberdardır.)¹⁸²² âyet-i kerîmesinde geçen اِنَّ ve لَّخَبِيرٌ kelimelerinin okunuşuyla ilgili olarak el-Ahfeş şunu söylemiştir: Âyetteki, اِنَّ'yi fetha ile, لَّخَبِيرٌ kelimesini de lâm'sız okuyanlar olduğunu duydum.¹⁸²³ Bu, kötü bir hatadır.¹⁸²⁴

Müellifimizin hata dediği kırâat tarzında okuyanlardan birisi de Ebu's-Semmâl'dir.¹⁸²⁵ el-Ahfeş, Me'âni'l-Ḳur'ân'da Ebu's-Semmâl için, “fasih birisidir” demiştir.¹⁸²⁶ Ayrıca, müellifimizin buradaki değerlendirmesi, nahiv bakımından kendi görüşüyle çelişmektedir. Çünkü el-Ahfeş'e göre اِنَّ'nın kesre olma sebebi haberinin başına lâm gelmesidir. Bununla ilgi olarak Me'âni'l-Ḳur'ân'da Tarafa b. el-^c Abd'ın şu şiiirini şahid göstermiştir.

وَأَعْلَمُ عَلَّمًا لَيْسَ بِالظَّنِّ أَنَّهُ   إِذَا ذَلَّ مَوْلَى الْمَرْءِ فَهُوَ ذَلِيلٌ
وَإِنَّ لِسَانَ الْمَرْءِ مَا لَمْ تَكُنْ لَهُ   خَصَاةً عَلَى عَوْرَاتِهِ لَدَلِيلٌ

¹⁸²¹ ^c Abūş, a.g.m., sayı 80, s. 153.

¹⁸²² el-^c Âdiyât, 9-11.

¹⁸²³ Âyetteki لَّخَبِيرٌ... اِنَّ kelimelerini fetha ve lâm'sız okuyanlar şunlardır: Ebu's-Semmâl, ez-Zâhḥāk b. Muzâḥim ve İbn Aḥî Zî'r-Rumme. Ayrıca Rivâyete göre el-Ḥaccâc, minberde dili sürçerek اِنَّ رَبَّهُمْ diye okumuş, hatasını anlayınca, lâmsız olarak لَّخَبِيرٌ demiş. Bazı tefsirciler bu kırâatin el-Ḥaccâc tarafından yapılmış bir tahrif zannetmişler. el-Ḥaccâc dışında üç kişinin daha rivâyetinin bu şekilde olduğunu düşününce, onların şüphesi pek haklı görünmemektedir. bk. el-Ḥaṭîb, a.g.e., X/546; ez-Zemaḥşerî, el-Keşşâf, VI/420; er-Râzî, et-Tefsîru'l-kebir, XXXII/66; Ebū Ḥayyân, a.g.e., VIII/505; el-Ḳurṭubî, a.g.e., XXII/441.

¹⁸²⁴ el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 456.

¹⁸²⁵ Abdullah b. ^c Uveykîl es-Selmî, “**et-Tevcihâti'n-nahviyye li kırâa Ebi's-Semmâl el-^c Adevî**”, *Mecelle Me'hadî'l-İmâmi's-Şâfi'bî Li'd-Dirâsâti'l-Ḳur'âniyye*, Sayı: 2, Cidde-2006, s. 213-214.

¹⁸²⁶ el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 217; el-Ahfeş, Ebu's-Semmâl'ın “اِنَّ” şeklindeki kırâati (bk. İbn Ḥâleveyh Ebū Abdillâh el-Ḥuseyn b. Ahmed, **el-Ḳırâātu's-şâzze** (Muḥteşar fi şevâzzî'l-Ḳur'ân min kitâbi'l-bedî^c), thk. Muhammed ^c İd eş-Şa'bânî, Dâru's-Şahâbeti't-Turâş, Tanta-2008, s. 120.) de çirkin bulduğunu görmekteyiz. bk. el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 516.

(Kesin olarak biliyorum ki, insanın efendisi zelil olursa kendisi de zelil olur.

İnsanın dili, eğer onda çakıl taşı yoksa noksanlığının delilidir.)¹⁸²⁷

el-Ahfeş, şiirle ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmuştur: Birinci beyitte وَاِنَّ'nun meftûh olma sebebi, haberinin başına lâm gelmemesidir. İkinci beyitteki وَاِنَّ meksur olmuştur çünkü haberinin başına lâm gelmiştir.¹⁸²⁸

Nahiv bakımından da mübtedânın başına gelen وَاِنَّ'nin fethayla okunması, haberin başındaki lâm'ın kaldırılmasına sebep görülmüştür.¹⁸²⁹ Genel olarak değerlendirecek olursak; el-Ahfeş'in lahn dediği veya doğru bulmadığı kırâatler, nahivciler tarafından anlaşılır kabul edilip tartışılrsa da, yukarıda 'nahiv kırâat ilişkisi'ni incelerken bahsettiğimiz gibi kırâat imamları kırâatlerin nahiv bakımından tartışılması hususunda dilcilere hak vermemiştir. Nahiv alanında kendisine başvurulmuş önemli kaynaklardan birisi olan el-Ahfeş'in, özellikle ilk dönem kırâat kaynaklarınca pek ilgi görmemiş olmasının sebeplerinden birisi de bu olmalıdır.

4) Dilcilik Bakımından Câiz Görmediği Kırâatler

(1) el-Ahfeş, ﴿وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ﴾ ([Borçlu] darda ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet verin.)¹⁸³⁰ âyet-i kerîmesinde geçen فَنَظِرَةٌ ve مَيْسَرَةٌ kelimelerinin okunuşuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

Bazıları فَنَظِرَةٌ kelimesini فَنَظِرَةٌ şeklinde sükûnla okumuşlardır. Bazıları da مَيْسَرَةٌ kelimesini, مَيْسَرَةٌ şeklinde ötreyle okumuşlardır.¹⁸³¹ Bu şekilde kırâat câiz değildir. Çünkü Arapçada مَفْعَلٌ vezni yoktur. Eğer مَوْسِرَةٌ okurlarsa, bu câiz olur; çünkü أَيْسَرَ vezninden

¹⁸²⁷ Bu beyit Tarafe b. el-Âbd'e aittir. bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'şu'arâ*, I/194; eş-Şentemerî, a.g.e., s. 92.

¹⁸²⁸ el-Ahfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 456.

¹⁸²⁹ Mekkî, Muşkil, II/836-837; İbn Burhân el-Ükberî Ebu'l-Kâsım 'Abdulvâhid b. Ali el-Esedî, *Şerhu'l-luma'*, thk. Fâiz Fâris, yyy., Kuveyt-1984, I/67; İbn Hâleveyh, *İ'râb*, II/521.

¹⁸³⁰ el-Bakara (2), 280.

¹⁸³¹ 'Atâ b. Ebî Riyâh, Mucâhid, Zeyd Ya'qûb'dan, Ebû Sirâc ve Muslim b. Cundub, "مَيْسَرَةٌ" şeklinde okumuşlardır. bk. Ebû Hayyân, a.g.e., II/340; İbn 'Atiyye Ebû Muhammed Abdulhâk b. Gâlib el-Endelusî, *el-Muḥarraru'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, Beyrut-1993, I/377; Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Mihrân el-Aşbehânî, *el-Mebsûṭ fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Sebî' Hamza Hâkimî, Mecme' el-Luğati'l-Arabiyye, Dimaşk-1980, s.155; el-Haṭîb, a.g.e., I/410.

gelmektedir. فَظَرَّةٌ den مُدْخَلٌ gibi yapılabildiği gibi مُوسِرَةٌ den مُوسِرَةٌ yapılabilir. Bazıları da, فَظَرَّةٌ kelimesini, فَظَرَّةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ şeklinde okumuşlardır. Bu durumda فَاعِلٌ kalıbından emir yapılmış ve bu sebeple de cezmedilmiş olur.¹⁸³²

Görüldüğü üzere müellif âyetin nasıl okunacağıyla ilgili yaptığı değerlendirmede dil kurallarını baz almaktadır. Bahsettiği farklı okuyuş (kırâat) ve onun sıhhatiyle hiç ilgilenmemiştir. ez-Zeccâc, söz konusu kırâat hususunda el-Ahfeş ile aynı düşünmüştür. O, مَيْسَرَةٌ şeklindeki hâ'ya izafetle okumanın yanlış olduğunu söylemiş, dilde مَفْعَلٌ vezninin olmadığını ifade etmiştir. Mekkî de bu hususta aynı görüşü paylaşmıştır.¹⁸³³

(2) ﴿يَاتَّخَذِكُمُ الْعِجَلُ فَتُنَبِّئُوا إِلَى بَارئِكُمْ﴾ (Buzagıyı [tanrı] edinmekle... . Yaratanınıza tövbe edin)¹⁸³⁴ âyet-i kerîmesinde geçen بَارئِكُمْ kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak müellif şunları söyler: بَارئِكُمْ kelimesi hemzeyle okunmaktadır. Çünkü "بَرَأَ اللهُ الْخَلْقَ يَبْرَأُ-بَرَاءً" kökünden gelmektedir. Bazıları buradaki hemzeyi tahfif ederek hemzeyle yâ arasında okumuşlardır. Bazıları da tahfifi meczum zannedip hemzeyi cezimle okumuşlardır ki, ben bunu büyük hata olarak görürüm. Çünkü tahfif ancak şifahi olarak anlaşılır, yazıda bilinmez.¹⁸³⁵

بَارئِكُمْ kelimesindeki hemze'nin harekesi tam telaffuz edilemeyip hızlıca söylenmektedir. el-Ahfeş, bu şekilde sükunlu söyleyişin yazıda aynen yazılmasını yanlış bulmuştur. el-Muberrid de el-Ahfeş gibi بَارئِكُمْ kelimesindeki hemzeyi sükunla okumayı yanlış bulmuştur. Ancak ikisinin de bu kanaati pek rağbet görmemiştir.¹⁸³⁶ Başta Sîbeveyh olmak üzere Ebū ' Amr ve el-Yezîdî gibi birçok kırâat âlimi bu kelimeyi بَارئِكُمْ şeklinde sükunla okumuşlardır.¹⁸³⁷

¹⁸³² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 326.

¹⁸³³ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Ḳur'ân ve i'râbuhu*, I/360; Mekkî, *Muşkil*, I/144.

¹⁸³⁴ el-Bağara (2), 54.

¹⁸³⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 224.

¹⁸³⁶ en-Neşşâr, a.g.e., I/141, Dipnot.

¹⁸³⁷ el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/101.

(3) el-Ahfeş, ﴿وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ مِّنْهُ مَوْلَاً﴾ (Herkesin yöneldiği bir yön vardır.)¹⁸³⁸ âyet-i kerîmesindeki ﴿وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ﴾ ifadesinin okunuşuyla ilgili olarak şu bilgileri verir:

Âyetteki وَجْهَةٌ (Herkesin bir yönü vardır) ifadesi, وَلِكُلِّ أُمَّةٍ وَجْهَةٌ (Her ümmetin bir yönü vardır) demektir. Bazıları وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ (Her yön) şeklinde tenvinsiz okumuşlardır. Ancak bu doğru değildir. Nasıl ki sen لِكُلِّ رَجُلٍ ضَارِبٌ هُوَ ضَارِبُهُ diyemezsin, لِكُلِّ رَجُلٍ ضَارِبٌ (Her adamın bir döveni var) diyebilirsin. Eğer âyetin sonu هُوَ مَوْلٌ olsaydı, o zaman وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ مَوْلٌ şeklinde tenvinsiz kırâat doğru olurdu. وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ مَوْلٌ şeklinde olduğu için böyle bir kırâat câiz değildir.¹⁸³⁹

eṭ-Ṭaberî de, وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ şeklinde kırâatin lahn olduğunu ve câiz olmadığını söylemiştir. O, bu şekilde okunduğunda haber tamamlanmadığı için cümlenin tamamlanamayacağını ifade etmiştir. el-Ḳurtubî ise, İbn ‘Atiyye’nin bu hususta eṭ-Ṭaberî’ye katılmadığını söylemiştir.¹⁸⁴⁰ Nitekim İbn ‘Âmir ve İbn Abbas, وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ şeklinde okumuşlardır.¹⁸⁴¹

5) Dilcilik Bakımından Hoş Görmediği Kırâatler

(1) ﴿وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ﴾ (Orada size geçimlikler yarattık)¹⁸⁴² âyet-i kerîmesindeki مَعَايِشَ kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak el-Ahfeş şunları zikreder:

مَعَايِشَ kelimesindeki yâ zâid olmadığı için hemzeyle söylenmesi hoş değildir.¹⁸⁴³

Kelimede yâ harfi, zâid olduğu zaman hemzeyle okunabilir. Mesela مَعَايِشَ ve مَعَايِشَ gibi kelimelerde elif, vâv ve yâ harfleri zâid olduğu için hemzeyle okunurlar. Ancak,

¹⁸³⁸ el-Bakara (2), 148.

¹⁸³⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 288.

¹⁸⁴⁰ eṭ-Ṭaberî, a.g.e., II/678; Ebû Ḥayyân, a.g.e., I/437; el-Ḳurtubî, a.g.e., II/450.

¹⁸⁴¹ el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/212.

¹⁸⁴² el-A‘râf (7), 10.

¹⁸⁴³ Bu mevzuda el-Ferrâ, el-Ahfeş gibi düşünmüş, Arapların zaid olanla, asıl olanı birbirine karıştırdıklarını söylemiştir. en-Nahhâs, Ebû Ca‘fer’in de el-Ahfeş gibi düşündüğünü zikretmiştir. Mucâhid, Ebû Muhammed Mekkî ve eṭ-Ṭūsî’nin görüşlerinin de el-Ahfeş ile aynı minvalde olduğunu görmekteyiz. bk. el-Ferrâ, a.g.e., I/373-374; en-Nahhâs, İ‘râbu’l-Ḳur‘ân, II/115; Mucâhid, a.g.e., s. 278; Mekkî, Muşkil, I/283; Ebû Ca‘fer Muhammed b. el-Ḥasen eṭ-Ṭūsî, *et-Tibyân fi tefsiri’l-Ḳur‘ân*, thk. Ahmed Ḥabîb Kaşîr el-‘Âmilî, Dâr İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut-tsz, IV/355-356.

مصَاب kelimesinin aslı مَصَاب olduğu için, onun hemze yapılması kurala uygun değildir. Arapların مَصَاب şeklinde okumaları kurala uygun olanıdır. مَدَائِن¹⁸⁴⁴ kelimesine gelince, bu kelimenin aslı دَانَ-يَدِينُ olarak kabul edilirse, مَدَائِن şeklinde çoğul olur; çünkü yâ, bu durumda asıldır.¹⁸⁴⁵

ez-Zeccâc, el-Ahfeş'in söz konusu açıklamalarda yanıldığını düşünmektedir. O, مَعَائِش (Vakit tayin edildiğinde.)¹⁸⁴⁶ kelimesinde elif, vâv'dan bedel olduğu gibi, مَعَائِش kelimesindeki hemze de, kesreli vâv'ın yahut da yâ'nın bedelidir, demiştir. Ebû Hâyyân, مَعَائِش şeklindeki okuyuşu yanlış bulan dilcileri kırâat ilmi açısından eleştirmiştir. O, "Basra nahivcilerinin sözleriyle ibadet edecek değiliz. Hemzeyle rivâyet eden alimler şu şu makamdadırlar (tek tek kırâat alimlerinin konumunu ve işinin ehli olduğunu zikretmiş). Onların bize naklettiklerini, Basra nahivcilerine muhalif bile olsa, kabul ederiz" demiştir.¹⁸⁴⁷

(2) ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ﴾ (Yahudiler, Üzeyir Allah'ın oğludur, dediler.)¹⁸⁴⁸ âyet-i kerîmede geçen عُزَيْرٌ ابْنُ ifadesinin okunuşuyla ilgili olarak müellif şunları söyler:

Bazıları عُزَيْرٌ kelimesinden tenvini atmışlardır ki, bu kötü bir okuyuştur. Eğer ismin (yani عُزَيْرٌ kelimesinin), ابْنُ kelimesine bağlı olma zorunluluğu olmasa, o zaman tenvin atılabilir. Burada öyle değildir. Çünkü وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ dendiğinde, cümle tamamlanmaz. Yine de tenvinsiz okuyanlar çok olmuştur; onlar böyle okurken sanki وَقَالَتِ الْيَهُودُ نَبِيَّنَا عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ (mahzûf mübtedânın varlığını) cümlesini kastedilmiş olurlar.¹⁸⁴⁹

ez-Zeccâc, el-Ahfeş'in bu görüşüne katılmakla beraber, farklı olarak, tenvinsiz okuyanların mahzûf mübtedâyı değil, haberi kastettiklerini (عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ مَعْبُودُنَا) şeklinde)

¹⁸⁴⁴ مَدَائِن kelimesi burada مَدِينَةٌ kelimesinin çoğuludur. bk. el-Ferrâ, a.ge., I/373.

¹⁸⁴⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 430-431.

¹⁸⁴⁶ el-Murselât (77), 11.

¹⁸⁴⁷ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, II/320-321; Ebû Hâyyân, a.ge., IV/271; el-Hâfîb, a.ge., III/8-12.

¹⁸⁴⁸ et-Tevbe (9), 30.

¹⁸⁴⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 465.

söylemiştir.¹⁸⁵⁰ el-Ferrā, اِنَّ kelimesi haber konumunda olup, عَزِيْرٌ da mübtedâ olarak ona muhtaç olduğu için tenvinle okunması gerektiğini söyleyerek, bir bakıma el-Ahfeş'in görüşünü tefsir etmiştir.¹⁸⁵¹ en-Nahhās da el-Ahfeş'in bu görüşünü nakletmiştir.¹⁸⁵²

(3) el-Ahfeş, ﴿هُؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ﴾ (İşte kızlarım. Sizin için onlar daha temizdir.)¹⁸⁵³ âyet-i kerîmesindeki أَطْهَرُ kelimesiyle ilgili şunları anlatmıştır: 'İsâ (b. Ömer) âyeti هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ şeklinde mansûb okumuş. el-Hasen'in de bu şekilde mansûb okuduğu söylenmektedir. Buradaki zamir, nakis fiillerin ismiyle haberi arasına giren fasıl zamiri olsaydı, o zaman mansûb okunması doğru olurdu.¹⁸⁵⁴

el-Hasen, Zeyd b. Ali, 'İsâ b. Ömer, Mervân b. el-Hakem, Sa'îd b. Cubeyr, Muhammed b. Mervân, Abdullah b. Melik b. Mervân ve İbn Ebî İshâk هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ şeklinde mansûb okumuşlardır.¹⁸⁵⁵ Âyet هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ şeklinde mansûb okunduğunda أَطْهَرُ kelimesi hâl olacağından dilcilerin ekserisi, hâl âmîlinin önüne geçemez demişlerdir.¹⁸⁵⁶

6) Gerekçelerini Hatalı Bulduğu Kırâatler

(1) el-Ahfeş, ﴿بِالْعِشِيِّ وَالْإِنْبَكَارِ﴾ (Akşam ve sabah.)¹⁸⁵⁷ âyet-i kerîmesinde geçen وَالْإِنْبَكَارِ kelimesinin farklı kırâatlerinin gerekçeleriyle ilgili olarak şunları söylemektedir:

Âyetteki وَالْإِنْبَكَارِ kelimesi, أَبْكَرَ (babı)'nın إِنْكَارَ şeklinde masdarıdır. الْإِنْبَكَارِ şeklinde fethayla okuyanlar, بَكَرَ sözünü¹⁸⁵⁸ أَبْكَارَ şeklinde çoğul yaptıklarını söylemişlerdir.¹⁸⁵⁹ بَكَرَ kelimesi mebnî olduğu ve إِنْكَارَ gibi masdar olduğu için çoğul yapılamaz.¹⁸⁶⁰

¹⁸⁵⁰ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Ḳur'ân ve i'râbuhu*, II/442.

¹⁸⁵¹ el-Ferrâ, a.g.e., I/431.

¹⁸⁵² en-Neḥḥas, *I'râbu'l-Ḳur'ân*, II/210; Bu mevzuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. İbn Burhân el-Ukberî, a.g.e., II/458; el-Ḥaṭîb, a.g.e., III/368.

¹⁸⁵³ Hūd (11), 78.

¹⁸⁵⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 489.

¹⁸⁵⁵ el-Ḥaṭîb, a.g.e., IV/110.

¹⁸⁵⁶ İbn Hişâm Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddîn b. Yusuf, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*, thk. Muhammed Muḥyiddîn 'Âbdulḥamîd, Maṭba'atu'l-Medenî, Kahire-tsz, II/494.

¹⁸⁵⁷ Âl-i 'İmrân (3), 41.

¹⁸⁵⁸ Me'âni'l-Ḳur'ân'nın üç farklı tahkikinin üçünde de farklı yazılan bu kelime, Ebû Ḥayyân tarafından da بَكَرَ şeklinde, çift fethalı kullanıldığı için burada Hudâ Mahmud Ḳarâ'a'nın tahkikindeki şekil tercih edilmiştir. bk. Ebû Ḥayyân, a.g.e., II/453; el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/491-492.

(2) Müellif, ﴿وَالسَّابِقُونَ الْأُولُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ﴾ (Muhacir ve Ensar'dan [İslâm'a] ilk önce girenlerin başta gelenleri)¹⁸⁶¹ âyet-i kerîmede geçen وَالْأَنْصَارِ kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları anlatmıştır: Bazıları, وَالْأَنْصَارِ kelimesini, وَالسَّابِقُونَ ifadesine atfederek merfû okumuşlar.¹⁸⁶² Hâlbuki السَّابِقُونَ الْأُولُونَ her iki grubu (muhacir ve ensarı) kapsamaktadır. Bu sebeptendir ki, وَالْأَنْصَارِ kelimesinin mecrûr olması şarttır.¹⁸⁶³

eṭ-Ṭaberî, aynı gerekçeyle وَالْأَنْصَارِ kelimesinin sadece mecrûr okunabileceğini ifade etmiştir. en-Naḥḥâs ise el-Aḥfeş'in görüşünü aynen nakletmiştir.¹⁸⁶⁴

7) Duymadım Dediği Kırâatler

(1) el-Aḥfeş, ﴿فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾ (Rabbi onu güzel bir kabulde karşıladı, güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Onu Zekeriya'nın himayesine verdir.)¹⁸⁶⁵ âyet-i kerîmesindeki وَكَفَّلَهَا kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları anlatmıştır:

Bu kelimeyi bazıları, وَكَفَّلَهَا şeklinde şeddesiz, bazıları da وَكْفَلَهَا şeklinde şeddesiz ve fâ'nın kesresiyle okumuşlardır. Biz ikinciyi tercih ederiz. Bu ikisi iki lehçedir. Birincisinin muzarisi وَكْفَلٌ, ikincisinin muzarisiyse يَكْفُلٌ şeklindedir. Bir de كَفَّلَهَا şeklinde fâ'nın ötresiyle okunan üçüncü bir okuyuş zikrolunmuştur ki, ben onu hiç duymadım.¹⁸⁶⁶

---

¹⁸⁵⁹ Kaynaklarda şâz olarak "الابكار" şeklinde okunduğu kaydedilmekte ve bu mevzudaki açıklamalar el-Aḥfeş'in izahıyla paralellik oluşturmaktadır. bk. ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, I/557; Ebû Ḥayyân, a.g.e., II/453.

¹⁸⁶⁰ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 502.

¹⁸⁶¹ eṭ-Tevbe (9), 100.

¹⁸⁶² el-Ḥâsen el-Başrî, Ya' kûb, Ömer b. Ḥaṭṭâb, Ḳatâde, 'Îsâ el-Kûfî, Se'îd b. Ebî Se'îd, Ṭalḥa, vs. merfû okumuşlardır. bk. el-Ferrâ, a.g.e., I/450; eṭ-Ṭaberî, a.g.e., XI/642; İbn Cini, el-Muḥteseb, I/300; el-Bennâ, a.g.e., II/97; el-Ḥaṭîb, a.g.e., III/445.

¹⁸⁶³ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 471.

¹⁸⁶⁴ eṭ-Ṭaberî, a.g.e., XI/642; en-Neḥḥâs, *Î'râbu'l-Ḳur'ân*, II/232.

¹⁸⁶⁵ Âl-i 'İmrân (3), 37.

¹⁸⁶⁶ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 338-339.

el-Ḳurṭubī ve en-Nehḥas, böyle bir kırâatin var olduğunu el-Aḥfeş'ten öğrendiklerini söylemişlerdir. İbn Manzûr, كُفْلْ şeklindeki orta harfi ötreli olan fiili Lisānu'l-‘ Arab'da zikretmiştir.¹⁸⁶⁷

(2) Müellif, ﴿دِينًا قِيَمًا﴾ (Dosdoğru bir dine)¹⁸⁶⁸ âyet-i kerîmesinde geçen قِيَمًا kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları söyler: Buradaki قِيَمًا kelimesi مُسْتَقِيمًا mânasındadır. Umumun kırâati de bu şekildedir. Medine ehli bu kelimeyi قِيَمًا şeklinde okumuşlardır.¹⁸⁶⁹ Bu da güzel bir kırâattir. Ancak قِيَمًا şeklindeki kullanımı Araplardan hiç duymadım.¹⁸⁷⁰

Mekkî, قِيَمًا şeklinde okuyanların شِعْ gibi masdar yaptıklarını söylemiştir. “İlletli olmasının sebebiyse, ‘ivaż¹⁸⁷¹ gibi kıyâs dışı olmasıdır” demiştir.¹⁸⁷²

(3) ﴿هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ. جَنَّاتٍ عَدْنٍ﴾ (İşte bu bir hatırlatmadır. Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır. Adn cennetleri vardır.)¹⁸⁷³ Âyet-i kerîm'de geçen جَنَّاتٍ kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak müellif şunları söyler:

Âyetteki جَنَّاتٍ kelimesi bedel olarak mecrûr gelmiştir. Dilersen, إِنَّ'nin haberi olarak veya هُنَّ جَنَّاتٍ şeklinde (mahzûf mübtedânın haberi olarak) merfû yapabilirsin. Ancak orada kastedilen mâna bu (merfû) değildir. Kimsenin merfû okuduğunu da duymadım.¹⁸⁷⁴

¹⁸⁶⁷ el-Ḳurṭubī, a.g.e., V/106; en-Nehḥas, *İ'rābu'l-Ḳur'ān*, I/372; İbn Manzûr, a.g.e., XII/129; el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/482.

¹⁸⁶⁸ el-En'âm (6), 161.

¹⁸⁶⁹ İbn 'Âmir, 'Âşım, Ḥamza, el-Kisāi, Ḥalef ve el-A' meş "قِيَمًا" şeklinde, diğerleri "قِيَمًا" şeklinde okumuşlardır. bk. İbn Mucâhid, a.g.e., s.274; el-Ḳurṭubī, a.g.e., IX/138; el-Ḥaṭîb, a.g.e., II/599.

¹⁸⁷⁰ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ān*, s. 429.

¹⁸⁷¹ 'İvaż (عوض) ıstılahı sarf ilminde, kelimenin bir harfini başka bir harfle değiştirilmesidir. Örneğin, "فرزدق" kelimesi "فريريق" şeklinde ifade edilmesi bu nevdendir. Sarf ilminde kendisine ta' vîz de denen 'ivażlar, semaî olduğu için her hangi bir kurala bağlı değildir. bk. Ya' küb, Mevsû'atu'n-naḥv, s. 264.

¹⁸⁷² Ebū Muhammed b. Ebî Ṭalib Mekkî, *Kitābu'l-Keşf 'an vucūhi'l-ḳirāati's-seb' ve 'ilaluhā ved ḥicecuhā*, I-II, thk. Muḥyiddîn Ramazān, Muessesetu'r-Risāle, Beyrut-1984, I/459.

¹⁸⁷³ Şād (38), 49-50.

¹⁸⁷⁴ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ān*, s. 334.

el-Ahfeş'in duymamış olduğu جَاءَتْ şeklindeki merfû kırâat, Zeyd b. Ali, Abdullah b. Rafî' ve Ebû Heyeve'nin okuduğu kırât olduğu rivâyet edilmiştir. Merfû kırâatle ilgili zikrettikleri hüccetler de, el-Ahfeş'in hüccetiyle üst üste düşmektedir.¹⁸⁷⁵

8) Hatt-ı Osmanî'ye Uygunluğu Önemsediği Kırâatler

(1) el-Ahfeş, ﴿لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنُ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ (Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam)¹⁸⁷⁶ âyet-i kerîmesinin tefsirinde şunları zikreder: Âyetteki فَأَصَّدَّقَ kelimesi istifhâmın cevabıdır. Çünkü âyetteki لَوْلَا ifadesi هَلَّا anlamındadır. Âyetteki وَأَكُنُ fiili de فَأَصَّدَّقَ fiilinin konumuna atfolmuştur. Onun cezimli olma sebebi, istifhâmın cevabında fâ'nın olmaması sebebiyledir. Bunun sebebi, fâ harfi eklenmediğinde kelime cezimli olur. Bazıları ﴿فَأَصَّدَّقَ وَأَكُونَ﴾ şeklinde mansûb okuyarak fâ'nın mâbadına atfetmişlerdir. Bu kitabın (hatt-ı Osmanî'nin) hilafıdır.¹⁸⁷⁷

Müellifimizin burada sözünü ettiği “kitâb”dan kastı, hatt-ı Osmanî'dir. Ne var ki, onun “kitabın hilafıdır” dediği bu kırâat, Ubey b. Ka' b ve İbn Mes'ûd'un rivâyetidir. el-Hasen, İbn Muḥayşın ve Ebû 'Amr gibi birçok kurrâ, mezkûr kelimeyi mansûb okumuşlardır.¹⁸⁷⁸

(2) Müellif, ﴿يَا أَيُّهَا النَّفُّونُ﴾ (Yalnız benden korkun)¹⁸⁷⁹ âyet-i kerîmesindeki فَاتَّقُونَ kelimesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

Eğer âyetteki فَاتَّقُونَ ifadesinde olduğu gibi yâ harfi âyetlerin sonunda gelirse, vakıf halinde olduğu için hafzedilir. Vasıl halindeyse zamir tekrar geri getirirler. Bazıları hem vakıf halinde hem de vasıl halinde yâ zamirini hafzetmişlerdir. Bu az kullanılan bir lehçedir. Fakat umumun kırâatidir. Biz de bunu tercih ederiz. Çünkü

---

¹⁸⁷⁵ Geniş bilgi için bk. ez-Zemaḥşerî, el-Keşşâf, V/276; er-Râzî, et-Tefsîru'l-kebîr, XXVI/191; Ebû Ḥayyân, a.g.e., VII/404-405; es-Semîn el-Ḥalebî Şihâbuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yusuf, ed-Durru'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-maknûn, thk. Ahmed Muhammed el-Ḥarrâṭ, Dâru'l-Ḳalem, Beyrut-1986-1994, IX/386; el-Ḥaṭîb, a.g.e., VIII/112.

¹⁸⁷⁶ el-Munâfikûn (63), 10.

¹⁸⁷⁷ el-Ahfeş el-Evsaṭ, Me'âni'l-Ḳur'ân, s. 192.

¹⁸⁷⁸ en-Naḥḥâs, İ'râbu'l-Ḳur'ân, IV/436-437; el-Ḥaṭîb, a.g.e., IX/479-480.

¹⁸⁷⁹ el-Bakara (2), 41.

Kitab'da (resm-i hatt-ı Osmanî'de) bu şekildedir. Bazıları vakf halinde yâ ile durup, vasıl halinde de yâ ile okumuşlardır. Bu Kitab'ın hilafınadır.¹⁸⁸⁰ Çünkü Kitab'da (vakıf halinde) yâ zamiri yoktur. Yine de bu güzel bir uygulamadır.¹⁸⁸¹

Bu örneklerden de görüldüğü üzere el-Ahfeş, kırâatlerin Mushafa uygun olmasına önem vermiştir. Bu hususta Erdoğan Baş'ın değerlendirmesi önem taşımaktadır. O, el-Ahfeş'in hatt-ı Osmanî'ye ittibada oldukça ısrarlı görüldüğünü söylemiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: “el-Ahfeş gibi yerine göre tenkit ve hatta reddetmekten çekinmeyen bir âlimin, Mushaf hattına ittibada hassas davranması, hem el-Ahfeş'in bu hususta zihinsel bir ikna içinde bulunduğunu, hem de resm-i hatt-ı Osmanî'nin o günün şartlarında muhafaza edildiğini göstermektedir.”¹⁸⁸²

9) Sahâbî ve Tabiundan Bazılarının Kırâatine Yer Vermesi

Müellifimiz Me'âni'l-*Qur'ân*'da zaman zaman sahâbî ve tabiundan bazı kimselerin kırâatlerine de yer vermiştir. Onlardan bir kısmı şunlardır:

(1) ﴿تَسْعُ وَتَسْعُونَ نَعْجَةً﴾ (Doksan dokuz dişi koyun.)¹⁸⁸³ âyet-i kerîmesinin tefsirinde el-Ahfeş şu açıklamalarda bulunmuştur:

Bu âyetin, İbn Mes'ûd'un¹⁸⁸⁴ harfinde (kırâatinde, mushafında) ﴿تَسْعُ وَتَسْعُونَ نَعْجَةً﴾ şeklinde olduğu söylenmiştir. Bu şekilde okuyuşun hücceti, kelâmın yeterinden fazla ifadeyle te'kid edilebilmesidir. Mesela, ﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾ (Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler)¹⁸⁸⁵ âyetinde ﴿كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾ kelimelerinin birlikte kullanılması gibi.

¹⁸⁸⁰ Ya' kûb ve Sellâm her iki durumda yâ'nın isbatıyla okumuşlardır. bk. el-*Hatîb*, a.g.e., VIII/84.

¹⁸⁸¹ el-Ahfeş el-Evsaf, *Me'âni'l-*Qur'ân**, s. 203.

¹⁸⁸² Baş, a.g.e., s. 85.

¹⁸⁸³ Şâd (38), 23.

¹⁸⁸⁴ Ebû Abdîrrahman Abdullah b. Mes'ûd b. Gâfil b. Hâbîb el-Huzelî (ö. 32/653) sahâbî olup, ilk Müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden (cennetle müjdelenen on sahâbiden) biridir. Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin kurucusudur. Sahâbî arasındaki Kur'ân hafızlarının önde gelenlerinden birisi olup, yetmişten fazla sureyi bizzat Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) kendisinden öğrenmiştir. Kendisinin topladığı ve adına izafe edilen bir Mushaf nüshası vardır. Bu Mushaf'ın Hz. Osman'ın çoğalttığı resmi Mushaf'tan ayrıldığı belli başlı noktalar, surelerin tertibi, bazı kelimelerin imlası ve farklı kırâat şekilleri gibi hususlardır. Daha geniş bilgi için bk. İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I/458; İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes'ûd”, *DİA*, İstanbul-1988, I/114; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir tarihi*, I/84.

¹⁸⁸⁵ el-*Hicr* (15), 30.

Bunlardan birisi yeterli olduğu halde, sanki takrarlanması vacipmiş gibi hal almaktadır. Nasıl ki, رَأَيْتُ أَخَوَيْكَ كِلَيْهِمَا (Kardeşlerinin ikisini de gördüm) dediğimizde كِلَيْهِمَا (İkisini de) ifadesini te'kid için kullanırız. Halbu ki رَأَيْتُ أَخَوَيْكَ (İki kardeşini gördüm) dememiz yeterlidir. Öyle de, أَنْتَى (Dişi) kelimesi cümledeki نَعَجَةً (Dişi koyun)'un dişiliğini te'kid etmek içindir.¹⁸⁸⁶

el-Ferrā ve eṭ-Ṭaberī, أَنْتَى kelimesinin te'kid için bu şekilde getirilmesi hususunda, hakiki müennes olması şartıyla, el-Aḥfeş ile hemfikirdirler.¹⁸⁸⁷ el-Aḥfeş'in izah ettiği konu belâğatta te'kid için itnâb konusudur. Itnâb, yukarıdaki âyette olduğu gibi her hangi bir fayda için maksadı alışıla gelmiş ibarelerden fazla kelimeyle ifade etmektir. Mevzunun bu yönü “Balâgat” ile ilgili başlıkta genişçe işlenmiştir.

(2) Müellif, ﴿لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مُعَارَاتٍ أَوْ مَدْخَلًا﴾ (Eğer, bir sığınak veya mağara yahut girecek bir yer bulmuş olsalardı...)¹⁸⁸⁸ âyet-i kerîmesindeki مَدْخَلًا kelimesinin okunuşuyla ilgili şu bilgilere yer verir:

Bazıları âyetteki مَدْخَلًا kelimesinin إِدْخَلَ-يَدْخُلُ fiilinden düzeltildiğini kabul ederek مَدْخَلًا şeklinde okumuşlardır. Bazıları da دَخَلَ-يَدْخُلُ fiilinden düzeltildiğini kabul ettikleri için مَدْخَلًا şeklinde okumuşlardır ki, bildiğim kadarıyla bu iki kırâat vechinin daha kötü olanıdır. Ubey'in¹⁸⁸⁹ kırâatinde مَدْخَلًا şeklinde olduğunu söylüyorlar, “bir şeyden sonra başka bir şeyi kastetmek “anlamındadır.¹⁸⁹⁰

---

¹⁸⁸⁶ el-Aḥfeş el-Evsaṭ, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 299.

¹⁸⁸⁷ el-Ferrā, a.g.e., II/403; eṭ-Ṭaberī, a.g.e., XX/58; eṭ-Ṭūsī, a.g.e., VIII/555; el-Ḳurṭubī, a.g.e., XVIII/165; el-Ḥaṭīb, a.g.e., VIII/93.

¹⁸⁸⁸ et-Tevbe (9), 57.

¹⁸⁸⁹ Ubey b. Ka' b. Ḳays b. 'Ubeyd b. Zeyd Ebu'l-Munzir el-Enşārī (ö. 30/651) sahâbilerdendir. Kurân'ı Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den talim etmiş ve aynı zamanda Ona (s.a.v.) okumuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in özel katibi ve vahiy katiplerinden olan Hz. Ubey, Rasûlüllah (s.a.v.)'ın, ashabına Kurân'ı kendilerinden öğrenmelerini tavsiye ettiği dört kişiden biridir. Kurân lafızlarının edâ keyfiyetini, kırâat vecihleriyle ilgili hususiyetlerini öğrenmeye özen göstermesiyle de bilinmektedir. Onunla ilgili Enes b. Malik (r.a)'dan rivâyet edilen meşhur bir hadise vardır: Allah Teâlâ, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e Hz. Ubey'e, Kurân okumasını emretmiş, Hz. Ubey, Allah benim adımı da andı mı Allah'ın Resulü? diye sormuş. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Evet, deyince, Hz. Ubey sevincinden ağlamıştır. bk. İbnu'l-Cezerī, *Gâyetu'n-nihâye*, I/31; Şafvân 'Adnân Dâvüdî, **Ubey b. Ka' b. şâhib**

İbn Mes‘ūd ve Ebū ‘İmrān da مُنْذَخًا şeklinde okumuşlardır. Sîbeveyh ve İbn Cinnî ise, sülâsiler müteaddi olamaz gerekçesiyle, bu kırâate şâz demişlerdir.¹⁸⁹¹

10) Kırâati Nüzul Sebebiyle Tercih Etmesi

Nüzul sebebi, Kur’ân âyetlerinin inmesine sebep olan bir hadise, ya da Hz. Peygamber (s.a.v.)’e sorulan bir sorudan ibarettir. Âyetin mânasının doğru olarak anlaşılmasında nüzul sebebini bilmenin önemi büyüktür.¹⁸⁹² Bununla beraberi müellifimiz âyetleri açıklarken nüzul sebepleriyle pek ilgilenmemiştir.

(1) ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ﴾ (Mü’minlerden –özür sahibi olanlar dışında- oturanlar eşit olamazlar.)¹⁸⁹³ Müellif, âyet-i kerîmedeki غَيْرُ kelimesinin farklı kırâatleriyle ilgili olarak şunları söylemiştir:

Âyetteki غَيْرُ kelimesi, الْقَاعِدُونَ’nin sıfatı olarak merfû okunmuştur. الْمُؤْمِنِينَ’nin sıfatı olarak mecrûr okuyanlar da vardır. Bize ulaştığına göre, ﴿غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ﴾ (Özür sahibi olanlar dışında) cümlesi, ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ﴾ (Oturanlar eşit değildir) cümlesiyle beraber nazil olmamış, daha sonra nazil olmuştur.¹⁸⁹⁴ Buradan yola çıkarak, غَيْرُ kelimesinin âyette “çıkmağa gücü yetmeyen topluluğu” kasteden bir istisnâ olduğunu düşünüyorum. Bu sebeple mansûb okumak tercihimizdir.¹⁸⁹⁵

Görüldüğü üzere, müellifimiz burada nahiv yorumuyla ilgili bir tercih kullanırken nüzul sebebini göz önünde bulundurarak karar vermiştir.

Resûli’l-Lâh ve seyyidu’l-kurrâ fi zamânih, Dâru’l-Çalem, Dımaşk-1994; eş-Şahhât es-Seyyid Zağlûl, **Ubey b. Ka’b er-racul ve’l-muşhaf**, Dâru’l-Ma’ rifeti’l-Câmi’iyye, el-İskenderiyye-2003.

¹⁸⁹⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Çur’ân*, s. 467.

¹⁸⁹¹ Ebu’l-Feth ‘Osmân b. Cinnî, **el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevâzî’l-kırâat ve’l-izâhi ‘anhâ**, thk. Ali en-Necdî Nâşif, ‘Abdulhâlim en-Neccâr ve ‘Abdulfettâh İsmail Şelebî, el-Meclisu’l-A‘lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kahire-1994, I/295; el-Çurtubî, a.g.e., X/242; Ebû Hâyyân, a.g.e., V/55.

¹⁸⁹² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 111.

¹⁸⁹³ en-Nisâ (4), 95.

¹⁸⁹⁴ İlgili yer için bk. Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri el-Vâhidî, **Esbâbu’n-nuzûl**, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahd, Dâru’l-Meymân, Riyad-2005, s. 316; Ebu’l-Fazıl Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Esbâbu’n-nuzûl**, Dâr İhyâi’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, yyy.-tsz, s. 64.

¹⁸⁹⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Çur’ân*, s. 379-380.

11) Kırâatleri Mânasına Göre Değerlendirmesi

(1) ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ (Öyleyse O'na kulluk et, O'na güven. Rabbin, yaptıklarınızdan habersiz değildir.)¹⁸⁹⁶ Müellif, bu âyetteki تَعْمَلُونَ fiili ile ilgili, Nebi (s.a.v.) onların aralarında var kabul edilirse tâ ile okunacağını belirtmiş. Eğer Nebi (s.a.v.) onların arasında yok kabul edilirse يَعْمَلُونَ şeklinde yâ ile okunacağını ifade etmiştir. Üçüncü bir seçenek olarak da şunu söylemiştir: Ya da Peygamber (s.a.v.)'e emretmiştir ki “Onlara de, Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir.”¹⁸⁹⁷

(2) Müellif, ﴿لَبَّرَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ﴾ (Kendilerine öldürülme takdir edilmiş olanlar, yine muhakkak ki yatacakları yere çıkıp gidecekti)¹⁸⁹⁸ âyet-i kerîmedeki الْقِتَالُ kelimesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Bazıları bu kelimeyi ﴿الْقِتَالُ﴾ şeklinde okumuşlardır. Gördüğümüz kadarıyla ﴿الْقِتَالُ﴾ şeklinde okumak daha isabetlidir inşallah.¹⁸⁹⁹

Müellifimizin tercih ettiği kırâat şekli cumhûrun okuduğu kırâattir. el-Hasen, ez-Zuhri, el-Ezrak ve Hamza ise ﴿الْقِتَالُ﴾ şeklinde okumuşlardır.¹⁹⁰⁰

12) Kırâat Olmayan Okuyuş Tarzlarını Belirtmesi

(1) Müellif, ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ﴾ (Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun âyetlerindedir. Güneşe de aya da secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin!)¹⁹⁰¹ âyet-i kerîmesindeki خَلَقَهُنَّ fiilinin zamirinin müennes çoğul gelmesini şu şekilde açıklamıştır. İnsanlar dışındaki şeylerin çoğulu müennestir. Bazıları bu âyeti خَلَقَ الْآيَاتِ şeklinde okumuştur ki, ben onların Arapça hususunda bilgisizlikleri sebebiyle böyle söylediklerini düşünüyorum.¹⁹⁰²

¹⁸⁹⁶ Hüd (11), 123.

¹⁸⁹⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, s. 493.

¹⁸⁹⁸ Âli ‘İmrân (3), 154.

¹⁸⁹⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, s. 357.

¹⁹⁰⁰ Ebû Hayyân, a.g.e., III/89-90; el-Hatîb, a.g.e., I/605.

¹⁹⁰¹ Fuşşilet (41), 37.

¹⁹⁰² el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, s. 495-496.

el-Aḥfeş'in bilgisizlikleri nedeniyle okuduklarını söylediği tarz, kırâat çeşidi değildir.

13) Vakf ve İbtidâ

Vakf ve ibtidâ, mânayı tamamlamak için kurra'nın tesbit ettiği yerlerde durmak; mânanın bozulmayacağı belirli yerlerden başlamak suretiyle kırâatte edâ keyfiyetinin bilinmesini sağlayan bir ilimdir.¹⁹⁰³ Me'âni'l-Ḳur'ân'da vakf ve ibtidâ ile ilgili örneklere bakacak olursak:

(1) el-Aḥfeş, ﴿قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ﴾ (Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı iken çocuk mu doğuracağım?)¹⁹⁰⁴ âyet-i kerîmesinde geçen وَيْلَتَى يَا ifadesinin vakf halinde okunuşuyla ilgili olarak şunları anlatmıştır: Vakf zamanı وَيْلَتَاهُ يَا dersin. Çünkü bu elif hafiftir. Nudbe elifi¹⁹⁰⁵ gibidir.¹⁹⁰⁶ Sekte yapıldığında kaybolur. Bu sebeple kendisinden sonra hâ harfi getirilir. Elif iki harf arasında kalınca onun bir yankısı olur. Boş bir şeyin içinde yankılanıp biraz daha fazlaşan ve daha belirginleşen ses gibi olur. Mushafın hilafına olduğu için Kur'ân'da bu elif üzere durulmamaktadır. Ancak, nudbe elifinde durulduğu rivâyet olunmaktadır. Eğer bu doğruysa elif üzere durulabilir.¹⁹⁰⁷

Müellifimizin burada وَيْلَتَى يَا kelimesinin sonuna hâ getirilip getirilmeyeceği hususunda konuyla ilgili rivâyeti esas aldığı görülmektedir.

(2) el-Aḥfeş, ﴿وَوَظَنُوا أَنْ لَا مَلْجَأَ﴾ (Sığınacak kimse olmadığını anladılar)¹⁹⁰⁸ âyet-i kerîmesindeki مَلْجَأٌ kelimesinin vakf halindeki okunuşuyla ilgili şunları zikreder: لَا خَوْفَ

---

¹⁹⁰³ Nihat Temel, **Kırâat İlminde Vakf ve İbtidâ**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniv., İstanbul-1991, s. 7.

¹⁹⁰⁴ Hüd (11), 72.

¹⁹⁰⁵ Istilâhlar bölümünde anlatıldığı üzere nudbe, kişinin bir felaket veya müsibetten duyduğu acıyı açıklamak için yaptığı nidâyâ denir. وَيْلَتَا يَا (Vay başıma gelene) misalinde olduğu gibi mendûbun (وَيْلَتَا) kelimesinin sonuna gelen zaid elife de nudbe elifi denir. bk. Ya' kûb, Mevsû'atu'n-naḥv, s. 8, 681; Bâbeti, a.g.e., I/39, II/1101.

¹⁹⁰⁶ "وَيْلَتَى" mendûbunun sonundaki elif, mütekellim yâ'sından çevrilme olduğu için olacak ki el-Aḥfeş "nudbe elifi gibidir" ifadesini kullanmış. bk. en-Naḥḥâs, İ'râbu'l-Ḳur'ân, II/293; el-Ḥaḥîb, a.g.e., IV/102.

¹⁹⁰⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 488.

¹⁹⁰⁸ et-Tevbe (9), 118.

ifadesinde vakfedildiğinde elif artırılmadığı gibi; bu kelime de vakf zamanı مَلَجًا şeklinde okunmaz. Çünkü مَلَجًا لَا sözü tenvinli değildir. Ancak ﴿لَوْ يَجِدُونَ مَلَجًا﴾ (Bir sığınak bulmuş olsalardı)¹⁹⁰⁹ âyetinde elifle vakfedilir. Çünkü nasb burada tenvinlidir.¹⁹¹⁰

14) Kırâat Kitaplarında Karşılığı Olmayan Okuyuşlar

(1) el-Ahfeş, ﴿أَلَمْ أَنهَكُمَا عَنْ تَلْكُمَا الشَّجَرَةَ وَأَفَلَّ لَكُمَا﴾ (Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve demedim mi ki..)¹⁹¹¹ âyet-i kerîmedeki وَأَفَلَّ ifadesiyle ilgili olarak şunları açıklamıştır: ﴿وَأَفَلَّ﴾ kelimesini meczum fiile atfettiği için cezmetmiştir. İbn Mes'ūd'un kırâatinde ﴿وَأَقُولَ﴾ şeklinde mansûb olduğu ifade edilmiştir. Bu durumda, gizli أُْ sebebiyle mansûb edilmiş kabul edilir. Atfolunduğu kelimenin de müevvel masdar olduğu kabul edilir.¹⁹¹²

Kırâat kitaplarında İbn Mes'ūd'un bu şekilde okuduğuyla ilgili hiçbir bilgiye rastlamadım.

d. Sarf İlmi Bakımından Kırâatleri Değerlendirmesi

1) Gayr-i Munsarifler

(1) Müellif, ﴿اهْبِطُوا مِصْرًا﴾ (Bir şehre inin)¹⁹¹³ ve ﴿أَدْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ﴾ (Allah'ın irâdesiyle Mısır'a girin!)¹⁹¹⁴ âyet-i kerîmelerinde geçen مِصْرًا ve مِصْرَ kelimelerinin munsarif olmasıyla ilgili olarak şu bilgilere yer verir:

Bazıları, bu iki âyetin ikisinde de Mısır'ın kendisinin kastedildiğini söylemişlerdir. Ancak bu vezindeki هُنْدٌ ve جُنْدٌ gibi müennes kelimeleri Arapların bazıları munsarif, bazıları da gayr-i munsarif yapmışlardır. Âyetlerdeki مِصْرَ kelimelerine gelince bazıları Yusuf süresindeki مِصْرَ kelimesiyle Mısır'ın kendisinin kastedildiğini

¹⁹⁰⁹ et-Tevbe (9), 57.

¹⁹¹⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 473.

¹⁹¹¹ el-A' râf (7), 22.

¹⁹¹² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 194.

¹⁹¹³ el-Bakara (2), 61.

¹⁹¹⁴ Yûsuf (12), 99.

söylemişlerdir. Bakara süresindeki مَصْر kelimesinin ise şehir mânasında kullanıldığını ifade etmişlerdir.¹⁹¹⁵

Görüldüğü üzere müellifimiz مَصْر kelimesinin özel isim olup olmamasında onun gayr-i munsarif oluşunun belirleyici unsur olmadığını ifade etmiştir. Nitekim en-Naḥḥās, el-Kisāi'nin, Arapların bütün gayr-i munsarifleri munsarif yaptıklarını, bu sebeple orada neyin kastedilmiş olması munsarif veya gayr-i munsarif olmasıyla bilinemeyeceğini ifade ettiğini söylemiştir. Bununla beraber en-Naḥḥās kendisi el-Bakara süresindeki مَصْرًا kelimesinin nekra olduğu görüşündedir. el-Ferrā da ülke adlarının munsarif olamayacağını ifade etmiştir.¹⁹¹⁶

(2) el-Aḥfeş, ﴿أَلَا إِنَّ تَمُودًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ﴾ (Biliniz ki, Semûd kavmi gerçekten Rablerini inkâr ettiler.)¹⁹¹⁷ âyet-i kerîmesinde geçen تَمُودًا kelimesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

Bu kelimenin Mushaftaki yazılışı تَمُودًا şeklinde elifledir. Canlının adı veya babalarının adı olduğu için munsarif kabul edilmiştir. Gayr-i munsarif yapanlar, kabile adı olarak kabul etmişlerdir. Bu kelime gayr-i munsarif olarak da okunmuştur. Ancak orada elif olduğu sürece munsariftir. Biz de bu şekilde okuruz. Hatta bu kelimenin, Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği her yerde munsarif yapılması câizdir. Çünkü eğer canlı adı veya baba adı olursa müzekker isim kabul edilir ve munsarif olması gerekir.¹⁹¹⁸

2) Müzekker ve Müennesle İlgili Kırâat Farklılıkları

(1) el-Aḥfeş, ﴿وَلَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ﴾ (Sizden fidye kabul edilmez.)¹⁹¹⁹ âyet-i kerîmedeki يُؤْخَذُ kelimesinin okunuşuyla ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki يُؤْخَذُ fiilinin ismiyle arasına fasıla girince müzekker yapılmıştır. Çünkü müennes isimle fiilin arası

¹⁹¹⁵ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 230; ez-Zeccâc, *Mâ yanşarif*, s. 70; el-Ḳurṭubî, a.g.e., I/153.

¹⁹¹⁶ en-Naḥḥās, *İ'rābu'l-Kur'ân*, I/232; el-Ferrā, a.g.e., I/42; el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/112-113.

¹⁹¹⁷ Hūd (11), 68.

¹⁹¹⁸ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 487.

¹⁹¹⁹ el-Ḥadîd (57), 15.

açılınca fiilini müzekker yapmak güzeldir. Bununla beraber âyet, تُؤْخَذُ şeklinde müzekker de okunmuştur.¹⁹²⁰

(2) el-Aḥfeş, ﴿تُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ﴾ (Aynı su ile sulanır)¹⁹²¹ âyet-i kerîmedeki تُسْقَى fiilinin okunuşuyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Bu fiilin müennes olması الْجَنَّاتُ sebebiyledir. Dilersen الْأَعْنَابُ sebebiyle müennes olduğunu da söyleyebilirsin. Çünkü gayr-i âkılın çoğulu müennesdir. Ancak bazıları bu âyeti ﴿يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ﴾ şeklinde müzekker okumuşlardır. Onlar الْأَنْعَامُ kelimesi gibi الْأَعْنَابُ kelimesini de hem müzekker hem de müzekker yapmışlardır.¹⁹²²

‘Aşım, İbn ‘Âmir, Ruveys Ya‘kûb’dan rivâyetle, İbn Muḥayşın, el-Yezîdî, Zeyd b. Ali, bir rivâyette el-Ḥasen ve Ḥamîd ﴿يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ﴾ şeklinde müzekker okumuşlardır. el-Ferrâ, âyeti ﴿يُسْقَى﴾ şeklinde müzekker okuyanların oradaki bütün nebatatı kastettiklerini söylemiştir.¹⁹²³

(3) el-Aḥfeş, ﴿يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ﴾ (Şahitlerin şahitlik edecekleri günde)¹⁹²⁴ âyet-i kerîmedeki يَقُومُ fiilinin müennes ve müzekker okunmasıyla ilgili şunları açıklamıştır: Bu kelime تَقُومُ şeklinde de okunmuştur. Bütün bunlar câizdir. Çünkü âkillerin çoğulu dışı de olsa erkek de olsa onlara ait fiillerin hem müennes olması hem de müzekker olması câizdir.¹⁹²⁵

3) Kelimelerin Farklı Çoğul Yapılması

(1) el-Aḥfeş, ﴿وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي﴾ (Onların içinde bir de okuma-yazma bilmeyenler vardır ki, bunlar kitabı bilmezler. Bütün bildikleri birtakım asılsız kuruntulardır.)¹⁹²⁶ âyet-i kerîmesinde geçen ve çoğul olan أَمَانِي kelimesinin şeddeli

¹⁹²⁰ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 221.

¹⁹²¹ er-Ra‘d (13), 4.

¹⁹²² el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 500.

¹⁹²³ el-Ferrâ, a.g.e., II/59; el-Ḥaṭîb, a.g.e., IV/380.

¹⁹²⁴ el-Mumin 54.

¹⁹²⁵ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*, s. 502.

¹⁹²⁶ el-Bakara (2), 78.

olmasının sebebini bu kelimenin yalın hali olan (أَمْنِيَّةً) sözünün şeddeli olmasına bağlamıştır. O, بُخْتِيَّةً kelimesinin بِخَاتِي şeklinde çoğul olduğu gibi, yalın hali şeddeli olanların çoğulunun da şeddeli olacağını söylemiştir. ﴿أَمَانِي﴾ şeklinde şeddesiz olarak okuyanların bu okuyuşunu da câiz görmüştür.¹⁹²⁷ Ona göre çoğulun tek standartı yoktur; harf artırılabilirdiği gibi eksiltilebilir de.¹⁹²⁸

(2) ﴿وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أَسْرَىٰ﴾¹⁹²⁹ (Size esir olarak gelirse)¹⁹³⁰ âyetinde geçen أَسْرَى kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak müellif şunları söyler: سُكَارَى ve كُسَالَى şeklinde yapılan çoğul gibi, bu kelime de, أُسَارَى şeklinde okunmuştur. Bunun sebebi, فَعْلَان veznindeki illetli kelimelerin çoğulu, فَعِيلٌ ve فَعِلٌ vezinlerindeki kelimelerin çoğuluyla ortak vezin kullanabilmeleridir. Mesela, حَبَطٌ kelimesi حَبَطَى ve حَبَطَى şeklinde, حَبِجٌ kelimesi de حَبِجَى ve حَبَاجَى şeklinde çoğul yapılabilmektedir. Bazıları da أُسَارَى¹⁹³¹ şeklinde çoğul yapmışlardır ki, bu da سَكَارَى şeklinde yapılan çoğul gibidir.¹⁹³²

(3) Müellif, ﴿بِالْعَشِيِّ وَالْإِنكَارِ﴾ (Akşam sabah)¹⁹³³ âyet-i kerîmedeki الْإِنكَارِ kelimesini şöyle açıklar: Bu kelime, أَبَكَرَ fiilinin masdarıdır. ﴿وَالْإِنكَارِ﴾ şeklinde çoğul okuyanlar, onun بَكَرٌ'un çoğulu olduğunu söylemişlerse de, إِنكَارٌ gibi بَكَرٌ kelimesi de masdar olduğu için çoğul yapılmaz. ﴿وَالْإِنكَارِ﴾ şeklinde çoğul yapıp da, onun بُكْرَةٌ kelimesinin çoğulu

¹⁹²⁷ Bu kırâat şekli Yezîd b. el-Ğa' kâ' 'a aittir. bk. İbn Hâleveyh, el-Ğirâatu 'ş-şâzze, s. 22.

¹⁹²⁸ el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ğur'ân, s. 250.

¹⁹²⁹ Bu kelime, Muhammed Emîn el-Verd'in tahkik ettiği Me'âni'l-Ğur'ân'da أُسْرَى şeklinde esreyle yazılmışsa da diğer iki muhakkikin fethayla yazması esas alınarak üstünle yazılmıştır.

¹⁹³⁰ el-Bakara (2), 85.

¹⁹³¹ el-Ahfeş'in yazma halindeki "Me'âni'l-Ğur'ân'ında bu kelime "أَسَارَى" şeklinde elifin ötresiyle geçmektedir. Ancak, az yukarıda bahsedilmiş bir kırâat tarzının burada ikinci defa tekrarlanması, müstensih hatası olabileceğini göstermektedir. Muhakkik Muhammed Emîn el-Verd, bunun "أَسَارَى" olabileceğini düşünmüş ve öyle de yazmıştır. Bu, Ebû İshâk'ın da kabul ettiği bir okuyuştur. ez-Zeccâc, "أَسَارَى" şeklinde okumanın caiz olduğunu, ancak bu şekilde okuyan kimse görmediğini söylemiştir. bk. el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ğur'ân, s. 262 ve haşiyesi; Mekkî, Muşkil, I/103; ez-Zeccâc, Me'âni'l-Ğur'ân ve i'râbuhu, I/166; el-Ğa'ib, a.g.e., I/145.

¹⁹³² el-Ahfeş el-Evsat, Me'âni'l-Ğur'ân, s. 261-262.

¹⁹³³ Âl-i 'İmrân (3), 41.

olduğunu söyleyenlere gelince, بُكْرَةٌ ve عُذْوَةٌ gibi kelimeler böyle çoğul yapılmaz. Çünkü فُعْلَةٌ'un çoğulu أَفْعَالٌ değildir, bilakis فُعَلٌ'dur.¹⁹³⁴

ez-Zemaḥşerî ise, سَحْرٌ kelimesinin أُسْحَارٌ şeklinde çoğul yapıldığı gibi, ﴿وَالْأَبْكَارُ﴾ şeklinde okuyanların, onu بَكْرٌ kelimesinin çoğulu yaptıklarını söylemiştir.¹⁹³⁵

4) Fiillerin Çekimi

(1) el-Aḥfeş, ﴿وَطَفَقَا﴾ (Koyuldular)¹⁹³⁶ âyet-i kerîmesindeki طَفَقَا fiilinin çekimiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: Bazıları bu âyeti ﴿وَطَفَقَا﴾ şeklinde okumuşlardır. طَفَقَ diyenler يَطْفُقُ şeklinde muzari yapar, طَفَقَ diyenler يَطْفُقُ şeklinde muzari yaparlar.¹⁹³⁷

(2) Müellif, ﴿وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ﴾ (Yetiştirmekte ve yükseltmekte oldukları bahçeleri)¹⁹³⁸ âyet-i kerîmesindeki يَعْرِشُونَ kelimesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Bazıları âyetteki يَعْرِشُونَ kelimesini ﴿يَعْرِشُونَ﴾ şeklinde râ'nın ötresiyle okumuşlardır. Bunlar iki farklı lehçedir. "يَعْرِشُونَ يَعْرِشُونَ", "يَعْرِشُونَ يَعْرِشُونَ", "يَعْرِشُونَ يَعْرِشُونَ" ve "يَعْرِشُونَ يَعْرِشُونَ" fiilleri de böyledir.¹⁹³⁹

(3) Müellif, ﴿وَمَا تَنْقُمُ مِنَّا﴾ (Senin bize kızman)¹⁹⁴⁰ âyet-i kerîmesindeki تَنْقُمُ fiilinin kırâat farkını şöyle izah etmiştir: Bazıları bu âyeti ﴿وَمَا تَنْقُمُ مِنَّا﴾ şeklinde ḳâf'ın fethasıyla okumuşlardır. Bunlar تَنْقُمُ-نَقْمٌ ve تَنْقُمُ-نَقْمٌ şeklinde iki farklı lehçedir. Biz birincisi gibi okuruz.¹⁹⁴¹

¹⁹³⁴ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 502.

¹⁹³⁵ ez-Zemaḥşerî, el-Keşşâf, I/557.

¹⁹³⁶ el-A' râf (7), 22.

¹⁹³⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 432.

¹⁹³⁸ el-A' râf (7), 137.

¹⁹³⁹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 446.

¹⁹⁴⁰ el-A' râf (7), 126.

¹⁹⁴¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 445.

5) أَبْعَلَ Babı

(1) Müellif, ﴿وَذُرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ﴾ (O'nun isimleri konusunda eğriliğe sapanları bırakın.)¹⁹⁴² âyet-i kerîmedeki يُلْحِدُونَ fiiliyle ilgili şunları açıklamıştır: Bazıları bu fiili لَحَدًا-يُلْحِدُونَ kabul ederek âyeti ﴿يُلْحِدُونَ﴾ şeklinde okumuşlardır. Bu da bir lehçedir. Başka bir yerde ﴿لِسَانَ الَّذِي يُلْحِدُونَ﴾ (Kendisine nispet ettikleri şahsın dili..) ¹⁹⁴³ âyeti ﴿يُلْحِدُونَ﴾ şeklinde okunmuştur. Ancak ﴿يُلْحِدُونَ﴾ şeklindeki kırâat daha yaygındır. Biz de onu tercih ederiz. ﴿وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ﴾ (Kim orada zulümle yanlış yola sapmak isterse..) ¹⁹⁴⁴ Âyeti de bu görüşümüzü destekler. ¹⁹⁴⁵

(2) Müellif, ﴿لَا يَحْزُنُّكَ﴾ (Seni üzmesin.) ¹⁹⁴⁶ âyet-i kerîmesindeki يَحْزُنُّكَ fiilini şöyle açıklamıştır: Âyetteki يَحْزُنُّكَ fiili şeddesiz ve yâ'nın fethasıyla okunmaktadır. Medineliler ﴿لَا يَحْزُنُّكَ﴾ şeklinde okumuşlardır. Bu durumda أَحَزَنَ (إِفْعَالٌ vezni) yapmış olurlar. Araplar حَزْنُهُ da derler حَزْنُهُ da. ¹⁹⁴⁷

6) Muzâaf Fiili ve Tef'îl Babının Nasbı

Mudâaf fiil, aslî harflerinden biri mükerrer olan fiildir. ¹⁹⁴⁸ el-Ahfeş, mudâaf fiil ve onun tef'îl babının nasbıyla ilgili aşağıdaki kırâat tarzını zikretmiştir:

﴿وَلَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ﴾ (Ne yazan, ne de şahit zarara uğratılsın) ¹⁹⁴⁹ âyet-i kerîmesindeki يُضَارُّ fiili nehy üzere okunmuştur. Merfû okunması halinde ise haber yapılmış olur. Benzeri durum ﴿لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارُّ وَالِدَةٌ﴾ (Herkes ancak gücü nispetinde teklifte bulunur, anne zarara sokulmasın.) ¹⁹⁵⁰ âyetinde de vardır. ¹⁹⁵¹ Bu âyette de تُضَارُّ

¹⁹⁴² el-A' rāf (7), 180.

¹⁹⁴³ en-Nahl (16), 103.

¹⁹⁴⁴ el-Hacc (22), 25.

¹⁹⁴⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 452.

¹⁹⁴⁶ el-Māide (5), 41.

¹⁹⁴⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 394.

¹⁹⁴⁸ Bābetī, a.g.e., II/779.

¹⁹⁴⁹ el-Bakara (2), 282.

¹⁹⁵⁰ el-Bakara (2), 233.

¹⁹⁵¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Ḳur'ān*, s. 328.

fiili merfû okunduğunda haber olmaktadır. Kim لا تُصَارُّ şeklinde okursa nehy üzere mansûb yapmış olur. Bu şekilde okuyuş, şeddeli (iki aynı harfi idğâm ederek) okuyanların lehçesidir. Ancak şeddeli (idğâm) yapmayanlar nehiy yapmaktır isterse لا تُصَارُّ derler. Çünkü لا تُفَاعِلُ dendiğinde lâmu'l-fiil sükûnludur. Bununla beraber ﴿لا تُصَارُّ﴾ ifadesinin âyette idğâmlı (şeddeli) olmasının sebebi Kitab'da (Hatt-ı Osmanî'de) tek râ ile yazılmış olmasıdır.¹⁹⁵²

7) Sesbilgisini İlgilendiren Kıvrâatler

Sesbilgisi (Fonetik), dildeki seslerin çıkış yerlerini, özelliklerini, değişik şartlar altında meydana gelen ses kaymaları veya değişmelerini inceler ve eğitim amaçlı kullanmak üzere kurallarını koyar.¹⁹⁵³ Nahiv ve sarf ilimleri birbirinden ayrılmadan önce ve ayrıldıktan sonra sesbilimi genellikle sarf konuları içinde yer almıştır. İlk dönem nahiv eserleri her ne kadar sesleri sadece idğâm ve i' lâl gibi konuları ilgilendirdiği için ele almışsa da mahreçlerden, sıfatlardan, ses benzeşmeleri ve ses kaynaşmalarından söz edilmiştir.¹⁹⁵⁴

(1) el-Ahfeş, ﴿وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ﴾ (Uzun bir zaman sonra hatırladı).¹⁹⁵⁵ âyet-i kerîmedeki وَادَّكَرَ kelimesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Bu kelime وَادَّكَرَ fiilinin اِفْعَلٌ babıdır. Aslı وَادَّكَرَ'dir. Mahreci birbirine yakın olan iki harf, yan yana gelince idğâm gereği duyulmuştur. Harflerin birincisi (د) mechûrdur (sesli harf), ikincisi (ت) mahmûstur (nefesli harf). Birinci ikinciye idğâm yapılırken mechûr harfin kaybolması hoş görülmemiştir. Bu sebeple ikinci harfin yerine mechûr harf konmuştur. Bu da (د) harfidir. ﴿مُدَّكَرٍ﴾ (İbret alan)¹⁹⁵⁶ âyet-i kerîmesini, ﴿مُدَّكَرٍ﴾ şeklinde okuyanlarsa, tâ'yi zel'e çevirmişlerdir.¹⁹⁵⁷

---

¹⁹⁵² a.e., s. 312; İbn Abbas, el-A'rac ve 'Âşım'dan rivâyetle Ebbân "لا تُصَارُّ" şeklinde idğâmsı olarak okumuşlardır. Bu tarz okuyuşun Hicâz lehçesi olduğu ifade edilmiştir. bk. el-Haţîb, a.g.e., I/325.

¹⁹⁵³ İnce, a.g.e., s. 3.

¹⁹⁵⁴ a.e., s. 25.

¹⁹⁵⁵ Yûsuf (12), 45.

¹⁹⁵⁶ el-Kamer (54), 15.

¹⁹⁵⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 498.

(2) Müellif, ﴿أَنْ يُصَلِّحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا﴾ (Aralarında bir sulh yapmalarında)¹⁹⁵⁸ âyet-i kerîmesinin ﴿أَنْ يُصَلِّحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا﴾ şeklinde okunuşuyla ilgili şunları anlatmıştır. Bu da صَلَح fiilinin يَفْعَلُ babıdır. Bu durumda da cehr¹⁹⁵⁹ ve itbâk¹⁹⁶⁰ sebebiyle şad kendisinden sonraki harf olan tâ'ya çevrilmemiştir. Öyle olunca tâ'yı şâd'a çevirmişlerdir. Bazıları da يَصْطَلِحَا şeklinde okumuşlardır ki bu daha iyidir. 'Şâd'ı kendisinden sonraki harf olan tâ'ya çeviremeyince, itbâk harflerinden olan şâ'ya çevirmişlerdir.¹⁹⁶¹

8) Mükerrer İki Harften Birinin Hazfedildiği Kırâatler

(1) el-Ahfeş, ﴿وَيُحْيِي مَنْ حَيٍّ عَنْ بَيْنَةٍ﴾ (Yaşayanın açık bir delille yaşaması için.)¹⁹⁶² âyet-i kerîmesindeki حَيٍّ kelimesinin kırâatıyla ilgili aşağıdaki açıklamaları yapmıştır:

Âyetteki حَيٍّ kelimesi tef'îl babında olduğu gibi idğâm olmuştur. Bunun sebebi, birinci harfinin fetha gerektiren bir konumda olmasıdır. Eğer ﴿بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى﴾ (Ölüleri diriltmeye gücü yeter.)¹⁹⁶³ Âyetinde olduğu gibi fetha gerektiren konumda olmasaydı idğâm yapılmazdı. Bazıları ﴿مَنْ حَيٍّ عَنْ بَيْنَةٍ﴾ şeklinde idğâmsız okumuşlardır. Bu iki vechin kötü olanıdır. Çünkü buradaki حَيٍّ kelimesi حَشِيٍّ gibidir. Tef'îl babındaki gibi yapmayınca, حَشِيٍّ fiilinin yâ'sında olduğu gibi son yâ'ya hareke vermiştir. Çoğul yaparken de خَشُوا dedikleri gibi حَيُّوا diyeceklerdir. Çünkü خَشُوا'nun yâ'sı burada illet sebebiyle hazfedilmiştir.¹⁹⁶⁴

¹⁹⁵⁸ el-Nisâ (4), 128.

¹⁹⁵⁹ İstılâhlar bölümünde anlatıldığı üzere, **cehr**, nefes cereyanının hapsolmasına denir. Kuvvetli olduğu için harfi telaffuz ederken nefesin cereyanını hapsedtiğimizden bu isim verilmiştir. Cehr harfleri şunlardır: ع, ط, م, د, ن, ج, ز, غ, ذ, ض, ر, و, ق, ل, ظ. bk. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 43.

¹⁹⁶⁰ İstılâhlar bölümünde anlatıldığı üzere **itbâk**, dilin kökünden itibaren yerinden uzaklaşarak üst damağın hizasına doğru gelmesiyle sesin damakla dil arasında dar bir yoldan geçirilmesidir. İtbâk harfleri ض, ص, ط ve ظ'dır. bk. İnce, a.g.e., s. 91; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 81.

¹⁹⁶¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 498.

¹⁹⁶² el-Enfâl (8), 42.

¹⁹⁶³ el-Ahķâf (46), 33.

¹⁹⁶⁴ el-Ahķeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 459-460.

حَيِّ kelimesinde idğâm ve izhârî iki meşhur lehçe kabul edilmektedir. el-Ḥalîl ve Sîbeveyh her iki durumun da câiz olduğunu söylemişlerdir. Ancak muzarinin idğâm edilmesi hususunda el-Ferrâ'nın görüşü, câiz olacağı şeklindedir.¹⁹⁶⁵

(2) Müellif, ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ﴾ (Şüphesiz size leşi haram kılmıştır.)¹⁹⁶⁶ âyet-i kerîmesindeki الْمَيْتَةَ kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır: Bu kelime الْمَيْتَةَ kelimesinin tahfif edilmiş halidir. ﴿بَلَدَةٌ مَيِّتًا﴾ (Ölü bir beldeyi)¹⁹⁶⁷ Âyeti de bunun gibidir. Bu iki âyette de (yâ'nın şeddesiyle olan) مَيِّتًا kelimesi kastedilmiş olup yâ' tahfif edilmiştir.¹⁹⁶⁸ هَيِّئْ ve هَيِّئْ kelimeleri هَيِّئْ ve هَيِّئْ şeklinde tahfif edilerek söylendiği gibi مَيِّتًا kelimesi de tahfif edilmiştir. Şairin şu şiirinde olduğu gibi:

لَيْسَ مِنْ مَاتَ فَاسْتَرَاحَ بِمَيِّتٍ   إِنَّمَا الْمَيِّتُ مَيِّتٌ الْإِحْيَاءِ

([Şerefiyle] ölüp de rahata eren, aslında ölü değildir. Gerçek ölü olan, diri iken [şerefiyle yaşayamayıp] ölmüş olanlardır.)¹⁹⁶⁹

Şiirde مَيِّتٌ kelimesini hem tahfif etmiş, hem de şeddeli yapmış. Bunların ikisi de aynı mânadadır.¹⁹⁷⁰

9) Hemze'nin Durumu

(1) el-Aḥfeş, ﴿أَنْتُمْ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ﴾ (Beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım? Asıl beyinsizler onlardır)¹⁹⁷¹, ﴿سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذَرْتَهُمْ﴾ (Uyarsan da onlar için birdir)¹⁹⁷² ve ﴿وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾ (Oysa kötü tuzak ancak sahibinin başına geçer)¹⁹⁷³

¹⁹⁶⁵ el-Ferrâ, a.g.e., I/411; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, II/411; Mekkî, *Muşkil*, I/316.

¹⁹⁶⁶ el-Bağara (2), 173.

¹⁹⁶⁷ el-Furkân (25), 49.

¹⁹⁶⁸ Ebû Ca'fer ve Ḥalîd her iki âyetteki الْمَيْتَةَ kelimesini de şeddeli okumuştur. bk. el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/235, VI/362.

¹⁹⁶⁹ Bu mısra, Câhiliye devri şairlerinden olan 'Adiy b. Ra'lâ el-Ġassânî'nin Ebâğ (İrak'ın Şam tarafında bir yer) savaşı hakkında söylediği şiirin sondan ikinci beytidir. bk. el-Aşma'î, a.g.e., s. 171; el-Merzubânî, a.g.e., s. 252.

¹⁹⁷⁰ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 292.

¹⁹⁷¹ el-Bağara (2), 13.

¹⁹⁷² el-Bağara (2), 6.

¹⁹⁷³ Fâṭr, 43.

âyet-i kerîmelerindeki **الْأَسْفَهَاءُ** ve **أَنْذَرْتَهُمْ** kelimelerinde yan yana gelen hemzelerle ilgili olarak şu bilgileri vermiştir:

“Farklı kelimelere ait iki hemze yan yana geldiğinde bunu tahfifsiz okuyanlar olmuştur. Bu şekilde tahfifsiz okuyuşlar Arapçada ancak şâz olarak vardır. Çünkü az ve şâz lehçelerin dışındakilerde, farklı kelimelere ait iki hemze yan yana geldiğinde aralarında fasıla yoksa onlardan birisi tahfif edilir.”¹⁹⁷⁴

Müellifimizin burada az ve şâz lehçe diye tavsif ettiği kırâat, mütevâtir kırâttir.¹⁹⁷⁵

(2) Müellif, **الْأَسْفَهَاءُ** (Beyinsizler... değil mi?)¹⁹⁷⁶ âyetiyle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: İkinci hemzeyi tahfif edenler, âyeti **الْأَسْفَهَاءُ وَلَا** şeklinde, **أَلَا**'nın elifini vâv'a çevirerek okumuşlardır.¹⁹⁷⁷ Birinci hemzeyi tahfif edenlerse **الْأَسْفَهَاءُ**'nun hemzesini vâv'a çevirerek okumuşlardır.¹⁹⁷⁸

(3) **أَنْذَرْتَهُمْ** âyetiyle ilgili olarak el-Ahfeş şunları anlatmıştır: âyet-i kerîmedeki bu kelime cümlelerin başı olduğu için birinci taraf tahfif edilmez. Çünkü tahfif, sâkin gibi olur, sâkin ile de cümleye başlanılmaz. Arapların bazıları bu âyeti **أَنْذَرْتَهُمْ** şeklinde okumuşlardır. Aynı şekilde (إِذَا ifadesini de) **أِذَا** (Eğer..?)¹⁹⁷⁹ şeklinde okumuşlardır. Bu şekilde okuyuşun sebebi, iki hemzenin birleşmemesi için arasını elifle ayırma gereği duymalarıdır.¹⁹⁸⁰

Müellifimizin burada bahsettiği **أَنْذَرْتَهُمْ** şeklindeki kırâat, Kureyş ve Hicâz lehçesidir. el-Halîl ve Sibeveyh bu şekilde okuyuşu tercih etmişlerdir.¹⁹⁸¹

¹⁹⁷⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 168.

¹⁹⁷⁵ Abûş, a.g.m., sayı 80, s. 152.

¹⁹⁷⁶ el-Bakara (2), 13.

¹⁹⁷⁷ İbn Keşîr, Nâfi', Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer, Ruveys ve İbn Ebî İshâk bu şekilde, ikinci hemzeyi tahfifle okumuşlardır. bk. el-Haîb, a.g.e., I/46.

¹⁹⁷⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 170.

¹⁹⁷⁹ el-Vâkı'a (56), 47.

¹⁹⁸⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 170.

¹⁹⁸¹ el-Haîb, a.g.e., I/35.

10) Mahreç Farklılıklarını İlgilendiren Kırâat

(1) Müellif, ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا﴾ (Hani siz bir kimseyi öldürmüş ve bunu birbirinize atmıştınız)¹⁹⁸² âyet-i kerîmedeki فَادَّارَأْتُمْ kelimesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Bu kelimenin aslı فَتَدَارَأْتُمْ şeklindedir. Mahreçleri aynı olduğundan, tâ harfi dâl'a İdgâm edilince onun gibi dâl'a çevrilmiştir (tek harf olarak yazılmış ve şeddeli yapılmıştır). ﴿يَذْكُرُونَ﴾¹⁹⁸³ ve ﴿تَذْكُرُونَ﴾¹⁹⁸⁴ âyetleri de böyledir. ﴿أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ﴾ (Onlar bu sözü [Kur'ân'ı] hiç düşünmediler mi?)¹⁹⁸⁵ Bu kelimenin aslı يَدَّبَّرُونَ'dur. Mahreci yakın olduğu için tâ dâl'a idgâm edilmiştir. Dâl'ın mahreci dilin yanları ve ön dişlerin yanlarıdır. Tâ'nın mahreci de dilin etrafı ve ön dişlerin dibidir. Mahreci yakın olan bütün harflerde bunu yapabilirsin. Ancak يَنْزِلُونَ kelimesi يَنْزِلُونَ şeklinde değiştirilemez. Çünkü nûn, tâ gibi ön dişlerin harfi değildir.¹⁹⁸⁶

(2) Müellif, ﴿هَلْ تُؤْتُونَ﴾ (Cezasını buldular mı?)¹⁹⁸⁷ âyet-i kerîmedeki idgâm ile ilgili olarak şunları anlatmıştır: Lâm'ın mahreci dilin ucuyla üst ön dişlerin dibine yakındır. Şâ harfi de dilin ucu ve ön dişlerin uçlarından çıkar. Bunların mahreçleri birbirine yakındır. Bu sebeple dilersen idgâm yaparsın, istersen yapmazsın. Şâ'nın olduğu gibi tâ'nın da mahreci lâm'ın mahrecine yakındır. Bunun için ﴿بَلْ تُؤْتُونَ﴾ âyetinde lâm tâ'ya idgâm edilmiştir.¹⁹⁸⁸

(3) Müellif, ﴿فَمَا اسْتَطَاعُوا﴾ (Güç yetiremediler.)¹⁹⁸⁹ âyet-i kerîmesinin farklı kırâatinin sebebini şu şekilde izah etmiştir: Âyette اسْتَطَاعُوا kelimesinin bu şekilde kullanılmasının sebebi, Araplarda اسْتَطَاعَ يَسْتَطِيعُ şeklinde kullanan bir lehçenin olmasıdır. Onlar اسْتَطَاعَ يَسْتَطِيعُ demek istemektedirler. Ancak tâ ile tâ yan yana gelince mahreçleri bir

¹⁹⁸² el-Bakara (2), 72.

¹⁹⁸³ el-En'âm (6), 126.

¹⁹⁸⁴ el-En'âm (6), 152.

¹⁹⁸⁵ el-Muminün, 68.

¹⁹⁸⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 238-229.

¹⁹⁸⁷ el-Muṭaffifin, 36.

¹⁹⁸⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 623-624.

¹⁹⁸⁹ el-Kehf (18), 97.

olduğu için tâ'yi hazfederler.¹⁹⁹⁰ Bazıları da اِسْتَأْغ şeklinde tâ'yı hazfederek söylemişlerdir.¹⁹⁹¹

11) Hareke Çokluğu Sebebiyle Cezmolanlar

Arapçada üçten fazla harekeli harfin peş peşe gelmesi nâdirdir. Tek düze harflerden oluşan kelimeler güzel kabul edilmez. Ahengin zirvesini oluşturan kelime tipleri, orta harfi sükunlu olan sülâsî kelimelerdir.¹⁹⁹² Bu sebeple olmalıdır ki, bazen sülâsîlerin orta harfinin bazen de lâmu'l-fiilin sükunla okunduğu kırâatlere rastlamaktayız. Örneklerde olduğu gibi:

(1) Müellif bu mevzuyla ilgili olarak, ﴿وَأَرْنَا مَنَاسِكَنَا﴾ (Bize ibadet usullerimizi göster)¹⁹⁹³ âyetindeki وَأَرْنَا kelimesinin kırâat farklılığını şöyle izah etmiştir: Bazıları bu kelimeyi ﴿وَأَرْنَا﴾ şeklinde orta harfin sükûnuyla okurlar. Nitekim biz, قَدْ عَلِمَ ذَلِكَ (Onu artık biliyordu) ifadesindeki fiili kesreyle okuduğumuz gibi sükûnla da okuyabilmekteyiz.¹⁹⁹⁴

Başta İbn Keşîr ve Ebû 'Amr olmak üzere birçok kırâat imamı, yukarıdaki âyette geçen وَأَرْنَا kelimesini ﴿وَأَرْنَا﴾ şeklinde râ'nın sükûnuyla okumuşlardır. el-Ḥalîl ise, bu kelimenin sadece râ'nın kesresiyle okunabileceğini ifade etmiştir.¹⁹⁹⁵

(2) ﴿جَاءَتْ رُسُلُنَا﴾ (Elçilerimiz geldiler)¹⁹⁹⁶ âyet-i kerîmesinde de رُسُلُنَا kelimesinin lâm'ı, hareke fazlalığı sebebiyle cezmedilmiş ve رُسُلُنَا şeklinde okunmuştur.¹⁹⁹⁷

İbn Muḥayşin, bu âyeti ﴿جَاءَتْ رُسُلُنَا﴾ şeklinde lâmu'l-fi'l'in sükûnuyla okumuştur.¹⁹⁹⁸

---

¹⁹⁹⁰ el-A' meş bu kelimeyi âyette geçen iki yerde de ﴿اِسْتَأْغُوا﴾ şeklinde okumuştur. bk. el-Ḥaṭîb, a.g.e., V/310.

¹⁹⁹¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 525.

¹⁹⁹² İnce, a.g.e., s. 108.

¹⁹⁹³ el-Bakara (2), 128.

¹⁹⁹⁴ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 283.

¹⁹⁹⁵ el-Ferâhîdî, a.g.e., I/640; el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/194.

¹⁹⁹⁶ Hüd (11), 69.

¹⁹⁹⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 224-225.

¹⁹⁹⁸ İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, II/214.

12) Kur'ân-ı Kerîm'deki Yabancı Kelimelerin Okunuşu

(1) el-Ahfeş, ﴿يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ (Ey İsrail oğulları)¹⁹⁹⁹ âyet-i kerîmesinde geçen إِسْرَائِيلَ kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları söyler: Araplardan bu kelimeyi hemzeyle okuyanlar da var, hemzesiz okuyanlar da. Hemzeden sonraki yâ'yı hafzederek إِسْرَائِلَ şeklinde hemzenin kesresiyle okudukları gibi, hemzeyi fethayla okuyanlar da vardır.²⁰⁰⁰ إِسْرَائِيلَ şeklinde râ'yı imâle yaparak okuyanları da duydum.²⁰⁰¹

(2) ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ﴾ (Cebrail'e kim düşman ise)²⁰⁰² âyet-i kerîmesinde geçen جِبْرِيلَ kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak müellifimiz şunları söyler: Araplardan إِسْرَائِيلَ kelimesinde olduğu gibi, جِبْرِيلَ kelimesini de hemzeli okuyanlar ve hemzesiz okuyanlar olmuştur. Bazıları جِبْرَيْلَ şeklinde de okumuşturlar. Aynı âyette geçen ﴿مِيكَالَ﴾ kelimesi de böyledir; hemzeyle okunduğu gibi hemzesiz de okunmuştur. ﴿مِيكَالَ﴾ şeklinde de okuyanlar olmuştur. جِبْرَائِيلَ kelimesi altı lehçede farklı söylenmiştir, şöyle ki: جِبْرَائِيلَ، جِبْرَائِيلَ، جِبْرَائِيلَ ve جِبْرَائِيلَ.²⁰⁰³

e. Nahiv Bakımından Kırâatleri Değerlendirmesi

el-Ahfeş, kırâatleri genelde nahiv ve sarf açısından ele almış, bazen de nahvin kurallarını oluştururken veya açıklarken onlardan şâhid olarak istifade etmiştir. Müellifimizin nahvi ilgilendiren kırâat farklılıklarını işleme tarzı ile ilgili örneklere göz atalım:

1) كَانٌ ve Kardeşleri

(1) el-Ahfeş, ﴿وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا﴾ (Onların sözleri, sadece şöyle demekten ibaretti:..)²⁰⁰⁴ âyet-i kerîmesindeki كَانٌ'ın ismiyle haberinin yer değiştirmesiyle ilgi

¹⁹⁹⁹ el-Bakara (2), 40.

²⁰⁰⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 205.

²⁰⁰¹ a.e., s. 273.

²⁰⁰² el-Bakara (2), 97.

²⁰⁰³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 272-273.

²⁰⁰⁴ Âli 'İmrân (3), 147.

kırâat farklılığını şöyle anlatmıştır: Âyetteki *أَنْ قَالُوا* ifadesi *كَانَ* fiili sebebiyle merfû olmuş müevvel masdardır. Eğer dilersen *قَوْلُهُمْ* ifadesini merfû yapar, müevvel masdarı da *كَانَ*'nin haberi olarak nasb kabul edebilirsin. Şairin şu ifadelerinde olduğu gibi:

لَقَدْ عَلِمَ الْأَقْوَامُ مَا كَانَ دَاءَهَا   بِنَهْلَانِ إِلَّا الْحَزِيءُ مِمَّنْ يَقْوُدُهَا

(Herkes biliyor ki, ordunun Sehlân hezimetinin sebebi, komutanının korkaklığından başka bir şey değildi.)²⁰⁰⁵

Eğer dilersen *مَا كَانَ دَاءَهَا إِلَّا الْحَزِيءُ* şeklinde isimle haberin yerini değiştirirsin. ﴿مَا كَانَ﴾ *مَا كَانَ حُجَّتُهُمْ* ve ﴿مَا كَانَ حُجَّتُهُمْ﴾²⁰⁰⁶ (Kavminin cevabı, sadece şöyle demekten ibaretti:..) ve ﴿مَا كَانَ حُجَّتُهُمْ﴾²⁰⁰⁷ (Onların delilleri, sadece şöyle demekten ibaretti:..) âyet-i kerîmelerinin hepsi de böyledir.²⁰⁰⁸

Cumhûrun tercih ettiği kırâat birinci ismin *كَانَ*'nin haberi olarak mansûb olmasıdır. Bununla beraber, *كَانَ*'nin ismi olarak merfû okuyanlar da olmuştur. Bu durumda *أَنْ قَالُوا* ifadesi mansûb kabul edilmiş olur.²⁰⁰⁹

(2) Müellif, ﴿أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ أَنْ يَعْلَمَهُ﴾ (...onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?)²⁰¹⁰ âyet-i kerîmesinde *كَانَ*'nin ismi olan merfû konumundaki *أَنْ يَعْلَمَهُ* ifadesiyle *كَانَ*'nin haberi olan *آيَةٌ* kelimesinin yer değiştiremeyeceğini bildirmiş, sebebinin de şöyle izah etmiştir: Burada *آيَةٌ* ifadesi merfû yapılamaz. Çünkü ﴿أَنْ يَعْلَمَهُ﴾ ifadesi ﴿آيَةٌ﴾'dir. Yani “onu bilmesi”, “delil”dir. Bu yüzden de *آيَةٌ* kelimesi ancak mansûb olması gerekir (merfû olursa *كَانَ*'nin ismi olacağı için *أَنْ يَعْلَمَهُ* ifadesi de nasb konumunda olacak ve *كَانَ*'nin haberi olacaktır.). *آيَةٌ* kelimesinin merfû olması câiz olabilir, ancak zayıftır.²⁰¹¹

²⁰⁰⁵ Bu beytin kime ait olduğu bilinmemektedir.

²⁰⁰⁶ el-A' rāf (7), 82.

²⁰⁰⁷ el-Câşiye (45), 25.

²⁰⁰⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 355.

²⁰⁰⁹ el-Ḥaṭīb, a.g.e., I/592, III/100, VIII/468.

²⁰¹⁰ eş-Şu' arā' (26), 197.

²⁰¹¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 548.

İbn ‘Âmir, el-Cuḥdurî ve İbn Ebî ‘Ablâ ﴿أَوْلَمْ تَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ أَنْ يَعْلَمَهُ﴾ şeklinde merfû okumuşlardır.²⁰¹²

2) Lâ'n-Nâfiye li'l-Cins

el-Aḥfeş, lâ en-nâfiye li'l-cins'in mevzu bahis olduğu yerlerle ilgili kırâat farklılıklarını aşağıdaki şekilde izah etmiştir:

(1) ﴿لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ (Onda asla şüphe yoktur. O muttakiler için bir yol göstericidir.)²⁰¹³ âyet-i kerîmesi ve ﴿فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ (Onda günah yoktur.)²⁰¹⁴ âyetinde لا'dan sonraki kelime, tenvinsiz ve mansûb okunmuştur. Çünkü لا ile yan yana gelip nefyedilen bütün nekra isimler tenvinsiz ve meftûh olur. Âyetteki فِيهِ kelimesi ise, لا'nın haberi olup fâil konumundadır. Böyle olunca لا'dan sonraki kelime mef'ûlün bih konumuna düşer. لا'nın kendisi de fiil konumunda olur ve fiil gibi amel eder. Bunun sebebi, اِئْ ve ما fiile benzedikleri gibi, لا da fiile benzemektedir (muşebbehbetun bi'l-fiildir). Tenvin kabul etmemesinin sebebiyse, لا ve ondan sonraki nekra kelime birleşerek tek kelime haline geldikleri için gayr-i munsarif oluşlarındandır. ﴿فَلَا رَفَّتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ﴾ (Hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur.)²⁰¹⁵ âyet-i kerîmesi de böyledir. Nefiy olunmuş kelimeler nekra olduğu için vecih mansûb okunmasıdır.²⁰¹⁶

(2) Müellif ﴿فَلَا رَفَّتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ﴾ Âyetinin diğer kırâat vecihlerini şöyle izah etmiştir. Bazıları nefyolunan kelimelerin tamamını ﴿فَلَا رَفَّتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ﴾ şeklinde merfû okumuşlardır.²⁰¹⁷ Arapların konuşmalarında, bu şekildeki nefyolunmuş kelimelerin tamamı merfû olabilmektedir. Şairin sözünde olduğu gibi:

²⁰¹² İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, II/336; el-Ḥaṭîb, a.g.e., VI/463.

²⁰¹³ el-Bağara (2), 2.

²⁰¹⁴ el-Bağara (2), 173.

²⁰¹⁵ el-Bağara (2), 197.

²⁰¹⁶ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 148.

²⁰¹⁷ Ebû Ca'fer, el-Hasen ve el-Kisâi el-Mufaḍḍal'dan o da 'Âşım'dan rivâyetle ﴿فَلَا رَفَّتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ﴾ şeklinde üçünü de merfû ve tenvinle okumuşlardır. bk. el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/271.

وَمَا صَرَمْتُكَ حَتَّى قُلْتِ مُعَلِّنَةً
لَا نَاقَةَ لِي فِي هَذَا وَلَا جَمَلٌ

(Sen, “Bu konuda benim ne dişi ne de erkek devem vardır” deyinceye kadar ben seni terk etmedim.)²⁰¹⁸

هَلْ فِيهِ رَفَتْ أَوْ ﴿فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ﴾ şeklindeki kırâati anlaya bilmemiz için ؟
﴿فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ﴾ sorusunun cevabı olduğunu düşünmemiz yeterlidir. ﴿فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ﴾ şeklindeki kırâat ise, هَلْ مِنْ شَيْءٍ sorusunun cevabıdır.²⁰¹⁹

(3) Bir gurup da, ﴿فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ﴾ şeklinde ilk ikisini yukarıda bahsettiğimiz sebeple merfû okumuşlardır.²⁰²⁰ Bu şekilde okuyuşu, nehiy olarak da kabul edebiliriz. Bu durumda لا’dan sonraki fiil hafzedilmiş olur. Sanki şöyle demiştir: *فَلَا يَكُونَنَّ فِيهِ رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ*. Âyetteki وَلَا جِدَالٌ ifadesi ise nefiy yapılmıştır. Şairin dediği gibi:

ذَأْكُمْ وَجَدَّكُمْ الصَّعَارُ بِأَسْرِهِ
لَا أُمَّ لِي إِنْ كَانَ ذَاكَ وَلَا أَبٌ

(Yemin olsun bu tam bir küçümsemedir. Bu durumda gözümü kırpmam savaşıyorum.)²⁰²¹

Şair burada nefyedilen kelimenin birincisini mansûb, diğerini ise merfû yapmıştır.²⁰²²

(4) Müellif ﴿لَا فِيهَا عَوْلٌ﴾ (Onda sersemletme yoktur.)²⁰²³ âyet-i kerîmesindeki عَوْلٌ kelimesinin merfû okunmasını şöyle izah etmiştir: Bu âyette, لا ile عَوْلٌ’un arası فِيهَا ile açıldığı için لا amel etmemiştir.²⁰²⁴

²⁰¹⁸ Bu beyit, er-Râ‘î en-Numeyrî’ye aittir. er-Râ‘î en-Numeyrî, Emevî döneminin en büyük şairlerinden birisidir. Emevî halifelerin bir çoğuna methiye yazdığı bilinmektedir. h. 96 yılı civarında vefat etmiştir. bk. er-Râ‘î en-Numeyrî, *Dîvānu’r-Râ‘î en-Numeyrî*, thk. Reinhard weipert, el-Ma‘hed el-Elmānî Li’l-Abhāsi’ş-Şerkiyye, Beyrut-1980, Mukaddime ve s.198.

²⁰¹⁹ el-Ahfeş el-Evsat, Me‘āni’l-Ḳur‘ān, s. 150.

²⁰²⁰ Bunlar, Basralı kırâatçiler ve birçok Mekke ehlidir ki, onların arasında İbn Keşîr ve Ebû ‘Amr da vardır. bk. eṭ-Ṭaberî, a.g.e., III/492.

²⁰²¹ Birçok eserde istiṣhadda bulunulan bu beyit, farklı kişilere istinad edilmiştir. Örneğin Ḍamre b. Cabir, Humām b. Merre, İbn Aḥmer ve Zerāfe el-Bāhili onlardan bir kaçıdır. bk. Ya‘qûb, el-*Mu‘cemu’l-mufaṣṣal fî şevāhidi’n-naḥvi’ş-şî‘riyye*, I/50.

²⁰²² el-Ahfeş el-Evsat, Me‘āni’l-Ḳur‘ān, s. 151.

²⁰²³ eṣ-Şāffāt (37), 47.

²⁰²⁴ el-Ahfeş el-Evsat, Me‘āni’l-Ḳur‘ān, s. 151.

3) غَيْرِ'nin Konumu (Sıfat, Bedel, İstisnâ ve Hâl)

(1) Müellif, ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ (Gazaba uğrayanların değil.)²⁰²⁵ âyet-i kerîmede geçen غَيْرِ kelimesinin mecrûr okunuşuyla ilgili olarak şunları söyler:

Burada غَيْرِ, mecrûr olan ﴿الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ (Nimete erdirdiğin kimseler.)²⁰²⁶ cümlesinin sıfatı veya bedeli olarak gelmiştir. الَّذِينَ marife olduğu için, bedel olması daha güzeldir, ancak sıfat olmasına da mani yoktur. غَيْرِ ve مِثْلُ gibi kelimeler, elif ve lâm ile marife yapılmış olan kelimelerin sıfatı olur. Çünkü bu kelimeler marife de olsa, aslında nekra mânasında marifedir. Mesela إِنِّي لَأَمْرٌ بِالرَّجُلِ غَيْرِكَ (Senin dışında bir adama emrediyorum) dediğimizde, بِرَجُلٍ غَيْرِكَ demiş oluyoruz, çünkü الرَّجُل (adam) kelimesini gerçek bir adamla sınırlamıyoruz. Sınırlarsak, mesela مَرَرْتُ بِرَيْدٍ مِثْلِكَ (Senin gibi Zeyd'e uğradım) dersek, sıfat olması câiz olmaz, bu durumda ancak bedel olur.²⁰²⁷

(2) Müellif, ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ (Gazaba uğrayanların değil.)²⁰²⁸ âyet-i kerîmede geçen غَيْرِ kelimesinin mansûb okunuşuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: Bazıları, غَيْرِ kelimesini, غَيْرِ şeklinde mansûb okumuşlardır ki, bu Hicâzluların dilidir. Mesela, مَا فِيهَا أَحَدٌ إِلَّا جَمَارًا (Orada merkepten başka kimse yok) örneğinde olduğu gibi, cümlenin evvelinden (cins bakımından) ayrı olduğu için munkati' istisnâ saymışlardır. Bu şekilde kırâat, hâl olarak da kabul edilebilir. Çünkü غَيْرِ burada nekra, onun mâkabli olan الَّذِينَ ise marifedir.²⁰²⁹

eṭ-Ṭaberî, el-Aḥfeş'in bu izahına, Kûfelilerin görüşünü de delil göstererek itiraz etmiştir. Ona göre Kûfeliler, غَيْرِ kelimesini mansûb okuduklarında, istisnâ değil, inkar olarak kabul etmişlerdir. Eğer istisnâ olsa, ﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾ denmesi doğru olmazdı. Çünkü لَا inkardır, ancak inkara atıf olur. Nasıl ki Araplar, قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا أَبَاكَ وَلَا أَخَاكَ şeklinde cümle

²⁰²⁵ el-Fâtiha (1), 7.

²⁰²⁶ el-Fâtiha (1), 7.

²⁰²⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 139-140.

²⁰²⁸ el-Fâtiha (1), 7.

²⁰²⁹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 141.

kurmazlar, قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا أَبَاكَ وَإِلَّا أَخَاكَ derler. Öyle de Arap dilinin en fasihi olan Kur'ân'da, ﴿وَلَا﴾ şeklinde istisnâ cümlesinin olduğunu söylemek doğru olmaz. ez-Zemaḥşerî de غَيْرٍ'nin hâl olduğunu, inkar mânasında sanki وَلَا الصَّالِّينَ demek olduğunu ifade etmiştir. Mekkî de bu görüşü nakletmiştir.²⁰³⁰

(3) el-Aḥfeş, ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ﴾ (Mü'minlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlar eşit olamazlar.)²⁰³¹ âyet-i kerîmesindeki غَيْرُ kelimesiyle ilgili olarak şunları söylemiştir: غَيْرُ burada, الْقَاعِدُونَ kelimesinin sıfatı kabul edildiği için merfûdur. Mecrûr yaparsanız, الْمُؤْمِنِينَ kelimesinin sıfatı olur. Eğer mansûb yaparsanız, munkati' istisnâ yapmış olursunuz. Biz bu sonuncuyu tercih ederiz.²⁰³²

غَيْرٍ'nin yukarıdaki âyette mansûb okunuşuyla ilgili olarak el-Ferrâ, eṭ-Ṭaberî, ez-Zeccâc ve en-Naḥḥâs'ın görüşleri el-Aḥfeş ile aynı minvaldedir.²⁰³³

4) مَا الدِّي Mânasına Kullanılan

(1) el-Aḥfeş, ﴿إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدَ سَاحِرٍ﴾ (Yaptıkları sadece sihirbaz düzenidir)²⁰³⁴ âyet-i kerîmedeki مَا kelimesiyle ilgili olarak şunları anlatmaktadır: Âyetteki مَا'yı الدِّي mânasına kabul edenler كَيْدٍ'yi merfû okumuşlardır. كَيْدٍ kelimesini mansûb okuyanlar ise, إِنَّ ve مَا'yı birleştirerek tek harf kabul etmişlerdir. Bu durumda صَنَعُوا amel eder.²⁰³⁵

(2) Müellif, ﴿مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ﴾ (Sivri sineği misal vermek)²⁰³⁶ âyet-i kerîmesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: Âyeti, Benî Temîm'den bazıları ﴿مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ﴾ şeklinde merfû okumuşlardır. Bu durumda âyetteki مَا kelimesi الدِّي mânasında

²⁰³⁰ el-Ferrâ, a.g.e., I/8; eṭ-Ṭaberî, a.g.e., I/184; ez-Zemaḥşerî, el-Keşşâf, I/123; Mekkî, *Muşkil*, I/72.

²⁰³¹ en-Nisâ (4), 95.

²⁰³² el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 379.

²⁰³³ el-Ferrâ, a.g.e., I/283; eṭ-Ṭaberî, a.g.e., VII/366; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Ḳur'ân ve i'râbuhu*, II/93; en-Naḥḥâs, *i'râbu'l-Ḳur'ân*, I/483; el-Ḳurṭubî, a.g.e., VII/59.

²⁰³⁴ Ṭâhâ (20), 69.

²⁰³⁵ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 337-338.

²⁰³⁶ el-Baḳara (2), 26.

kullanılmış kabul edilir. Sanki âyet, *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا لِّلَّذِي هُوَ بَعُوضَةٌ* (Allah sivrisineği misal vermekten çekinmez) şeklinde okunuyormuş gibi olur.²⁰³⁷

Buradaki *بَعُوضَةٌ* kelimesini cumhûr mansûb okumuştur. eđ-Đaħħāk, İbrahim Ebû ‘Ablâ’dan rivâyetle, Ebû Hâtim Ebû ‘Ubeyde’den rivâyetle, Ķuṭrub, Mâlik b. Dînr ve el-Aşma‘î en-Nâfi‘’den rivâyetle merfû okumuşlardır.²⁰³⁸

(3) *﴿وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ﴾* (Sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar, ‘ihtiyaç fazlasını’ de)²⁰³⁹ Âyet-i kerîmesiyle ilgili müellif şu açıklamalara yer vermiştir: Eğer bu âyet-i kerîmedeki *مَاذَا*’yi *الَّذِي* mânasına kabul edersek, âyet *﴿قُلِ الْعَفْوَ﴾* şeklinde merfû okunur. Yani, mübtedânın haberi olarak merfû olur. Açacak olursak, sanki şöyle sorulmuş: *مَا الَّذِي يُنْفِقُونَ: الْعَفْوَ* cevaben de *الَّذِي يُنْفِقُونَ؟* denmiş olur. *الْعَفْوَ* kelimesinin mansûb okunuşu ise şöyle izah edilebilir: Onlar, *مَا يُنْفِقُونَ؟* diye sormuşlar, cevaben de *يُنْفِقُونَ الْعَفْوَ* denmiş.²⁰⁴⁰

5) Emirden Dolayı Mansûb Olanlar

(1) Müellif, *﴿شَهْرَ رَمَضَانَ﴾* (Ramazan ayı)²⁰⁴¹ âyet-i kerîmesindeki *شَهْرٌ* kelimesinin kırâat vecihlerini dilbilgisi bakımından şu şekilde izah etmiştir: Âyet *أَيَّامًا* kelimesinin tefsiri olarak merfû okunmuştur. Sanki bir önceki âyetteki *﴿أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ﴾* ifadesini *هِيَ: شَهْرٌ* diye tefsir etmiştir. Bazıları emir üzere mansûb okumuşlardır. Bu da *شَهْرَ رَمَضَانَ فَصُومُوا* demektir ve câizdir. Yahut da bunu zarf olarak mansûb etmiş olabilirler: *كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ* gibi, yani *شَهْرَ رَمَضَانَ فِي* demektir.²⁰⁴²

(2) Müellif, *﴿وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ﴾* (Zevceleri için vasiyet etsinler)²⁰⁴³ âyet-i kerîmesindeki *وَصِيَّةً* kelimesini merfû olarak okumuş ve mânasının *لِّأَزْوَاجِهِمْ وَصِيَّةً* şeklinde olduğunu

²⁰³⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ķur‘ân*, s. 182

²⁰³⁸ el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/68.

²⁰³⁹ el-Baĳara (2), 219.

²⁰⁴⁰ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ķur‘ân*, s. 308.

²⁰⁴¹ el-Baĳara (2), 185.

²⁰⁴² el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ķur‘ân*, s. 295.

²⁰⁴³ el-Baĳara (2), 240.

söylemiştir. Mansûb okuyanların ise emir üzere mansûb ettiğini ve bu durumda âyetin mânâsı *أَوْصُوا لَهُنَّ وَصِيَّةً* veya *عَلَيْكُمْ وَصِيَّةً بِذَلِكَ* şeklinde olacağını ifade etmiştir.²⁰⁴⁴

(3) Müellif, ﴿فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ﴾ (Biçtiğiniz [mehrin] yarısını)²⁰⁴⁵ âyet-i kerîmesindeki *فَعَلَيْكُمْ فَنِصْفُ* kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları anlatmıştır: Âyetin anlamı, *فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ* şeklindedir. Dilersen ﴿فَنِصْفَ مَا فَرَضْتُمْ﴾ şeklinde emir üzere mansûb da yapabilirsin.²⁰⁴⁶

6) Farklı Fillerden Oluşan Kırâatler

Müellif, ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا﴾ (Şeytan oradan ikisinin de ayağını kaydırды)²⁰⁴⁷ âyet-i kerîmede geçen *فَأَزَلَّهُمَا* fiilinin şeddeli kırâatini tercih etmiştir. Bazılarının bu kelimeyi ﴿فَأَزَلَّهُمَا﴾ şeklinde, yani *يَزُولُ - زَالَ* fiili olarak okuduklarını kaydetmiştir.²⁰⁴⁸

el-Hasen, Ebû Recâ', Hamza, 'Aşim ve el-A' meş, *فَأَزَلَّهُمَا* şeklinde okumuşlardır.²⁰⁴⁹

7) Fâil ile Mef'ûlün Bih'in Yer Değiştirdiği Kırâat

(1) ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ﴾ (Adem Rabbi'nden emirler aldı)²⁰⁵⁰ âyet-i kerîmesindeki *مُ آد* kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak el-Ahfeş şunları söyler: *مُ آد* burada emirleri alandır (yani fâildir). Bazıları *مُ آد* şeklinde mansûb okumuşlar ve *كَلِمَاتٍ*'u da merfû okumuşlardır.²⁰⁵¹ Bu durumda *كَلِمَاتٍ* fâil olur.²⁰⁵²

²⁰⁴⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 314-315.

²⁰⁴⁵ el-Bakara (2), 237.

²⁰⁴⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 313.

²⁰⁴⁷ el-Bakara (2), 36.

²⁰⁴⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 197.

²⁰⁴⁹ el-Haṭîb, a.g.e., I/83.

²⁰⁵⁰ el-Bakara (2), 37.

²⁰⁵¹ Cumhuriyet, *مُ آد*'yu merfû okumuş, sadece İbn Keşîr ve İbn Muḥayşin mansûb okumuşlardır. bk. el-Haṭîb, a.g.e., I/85.

²⁰⁵² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 197.

(2) Müellif, ﴿وَيُشْهِدُ اللَّهُ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ﴾ (Kalbindekine Allah'ı şahit tutar)²⁰⁵³ âyet-i kerîmesindeki وَيُشْهِدُ fiilinin okunuşuyla ilgili olarak da şunları söyler: Bazıları bu fiili وَيُشْهِدُ şeklinde okuyarak²⁰⁵⁴ اللهُ Lafz-ı Celîl'ini merfû yapmışlardır. Bu durumda Allah (c.c.), kendisi bizzat şahit olmuştur anlamı çıkmaktadır (yani Lafz-ı Celîl fâil olur).²⁰⁵⁵

8) İsm-i Fâilin Muzâf Olmasıyla İlgili Kırâatler

(1) el-Ahfeş'e göre ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ (Her can ölümü tadacaktır)²⁰⁵⁶ Âyetindeki ذَائِقَةُ kelimesi aslında tenvinle okunmalı ve amel etmelidir. Çünkü hâl ve gelecek zaman ifade eden ism-i fâillerin tenvinleri düşmez, muzâf da olmazlar. Ancak Araplar istiskal sebebiyle tenvini düşürüp muzâf yapmaktadırlar. Onlar bu şekil de muzâf yaparken de muzâfı kastetmezler. İsm-i fâilin fiil gibi amel etmesini kastederler. Bu âyette de öyledir. ذَائِقَةُ kelimesiyle gelecek zaman kastedildiği için, -yani her nefis ölümü tadacaktır ancak henüz tatmamıştır- şeklen muzâf sayılmaktadır. Nitekim bu âyeti, ﴿ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ şeklinde okuyanlar da vardır.²⁰⁵⁷

(2) Müellif, ﴿جَاعِلِ اللَّيْلِ سَكَنًا وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا﴾ (O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı da vakit ölçüsü kılandır.)²⁰⁵⁸ âyet-i kerîmedeki جَاعِلِ ism-i fâiliyle mâzi kastedildiği için tenvinin düşmesini doğru bulmuştur. وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ ifadelerinin ise اللَّيْلِ kelimesinde olduğu gibi mecrûr yapılmasını daha doğru bulmuştur. Müellifimize göre ism-i fâil mâzi anlamı ifade ediyorsa muzâf olur ve tenvin düşer.²⁰⁵⁹

²⁰⁵³ el-Bakara (2), 204.

²⁰⁵⁴ Ebû Heyve, İbn Muḥayşın, el-Ḥasen ve İbn Abbas, اللهُ şeklinde okumuşlardır. Bunların dışında cumhur اللهُ şeklinde Lafz-ı Celîl'i mef'ûlun bih olarak okumuştur. bk. el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/85.

²⁰⁵⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 301-302.

²⁰⁵⁶ Âl-i 'İmrân (3), 185.

²⁰⁵⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 215.

²⁰⁵⁸ el-En'âm (6), 96.

²⁰⁵⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 215.

Âyet-i kerîmeyi ‘Âşım, Ḥamza, el-Kisâi, Ḥalef, el-A‘meş, en-Neḥa‘î, el-Ḥasen ve ‘isâ b. Ömer ﴿وَجَعَلَ اللَّيْلُ﴾ şeklinde mâzi fiil olarak ve mef’ûlün bih olarak mansûb okumuşlardır.²⁰⁶⁰

(3) Müellif, ﴿إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا﴾ (Biz azabı birazcık kaldıracğız.)²⁰⁶¹ âyet-i kerîmesindeki كَاشِفُو ism-i fâilinin aslında كَاشِفُونَ anlamına kullanıldığını söylemiş; Arapların istiskal sebebiyle nûnu düşürdüklerini ifade etmiştir.²⁰⁶²

en-Naḥḥās, ﴿كَاشِفُو الْعَذَابِ﴾ âyetinde nûn’un tahfif için hazfedildiğini, iki sakin bir araya gelmesi sebebiyle düşürdüğünü söyleyenler ise الْعَذَابِ kelimesini mansûb okurlar demiştir. Bu mevzuyla ilgili İbn Ḥâleveyh şunları nakletmektedir: Bir bedevi, Yaḥâ b. Vaşşâb (ö. 103/721)’ın bir adama ﴿إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ﴾ şeklinde okuduğunu duymuş ve onlara: "Hata yaptınız, bu âyetin doğrusu ﴿كَاشِفُونَ الْعَذَابِ﴾ şeklindedir" demiş.²⁰⁶³

9) Muzâfun İleyh Olan Yâ Zamirinin Okunuşuyla İlgili Kırâat Vecihleri

(1) Müellif, ﴿بَلْ لَمَّا يَدُوقُوا عَذَابِ﴾ (Doğrusu henüz azabımı tatmadılar)²⁰⁶⁴ ve ﴿إِيَّاي﴾ ﴿فَاتَّقُونَ﴾ (Yalnız benden kokun)²⁰⁶⁵ âyet-i kerîmelerinin sonundaki mahzûf yâ zamiriyle ilgili şunları anlatmıştır: Şiirlerin kafiyesinde olduğu gibi âyetlerin sonundaki yâ zamiri de hazfedilmiştir. Vasıl halinde ise geri getirilmiştir. Bazıları da hem vakıf halinde hem de vasıl halinde hazfetmişlerdir. Bu cumhûrun kırâatidir. Biz de bunu tercih ederiz. Çünkü Kitab’da (hatt-ı Osmanî’de) öyle yazılıdır. Bazıları vakıf halinde de vasıl halinde de yâ’nın isbatıyla okumuşlardır. Bu Kitab’ın hilafınadır. Çünkü Kitab’da yâ zamiri yoktur ve nitekim o, güzel lehçedir.²⁰⁶⁶

²⁰⁶⁰ el-Bennâ, a.g.e., II/23; el-Ḥaṭîb, a.g.e., II/494.

²⁰⁶¹ ed-Dıḥân, 15.

²⁰⁶² el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 215.

²⁰⁶³ en-Naḥḥās, *İ‘râbu’l-Ḳur‘ân*, IV/127; İbn Ḥâleveyh, el-*Ḳırâātu’ş-şâzze*, s. 261.

²⁰⁶⁴ Şâd (38), 8.

²⁰⁶⁵ el-Baḳara (2), 41.

²⁰⁶⁶ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 203.

Cumhûr, müellifimizin bahsettiği gibi vakıf halinde de vasıl halinde de söz konusu âyetlerin sonundaki yâ zamirini hafzetmişlerdir. Muhakkik el-Verd, el-Ahfeş'in burada "güzel bir lehçedir" dediği lehçenin Hicâz lehçesi olduğunu söylemiştir.²⁰⁶⁷

(2) Müellif, ﴿يَا عِبَادِ فَتَتُونَ﴾ (Ey kullarım benden korkun)²⁰⁶⁸ âyet-i kerîmesindeki عِبَادِ kelimesinin sonundaki bitişik yâ zamirinin, münâdâ olması sebebiyle hafzedildiğini söylemiştir. Müellifimize göre kelimelerin sonundaki mütekellim zamiri olan yâ harfinin hafzedildiği yerlerden birisi de münâdâlardır.²⁰⁶⁹

Ebû Hâyyân, Kur'ân-ı Kerîm'de ekseriyetle münâdânın muzâfun ileyhi olan yâ zamiri hafzedilmişse de ﴿يَا عِبَادِي فَتَتُونَ﴾ şeklinde hafzetmeden okuyanların olduğunu söylemiştir. ez-Zeccâc da, söz konusu kelimedeki yâ zamirinin hafzedilerek okunduğunu, ancak hafzetmeden okumanın da câiz olduğunu söylemiştir. Nitekim Sîbeveyh, Ebû 'Amr'ın ﴿يَا عِبَادِي فَتَتُونَ﴾ şeklinde yâ zamirinin isbatıyla okuduğunu söylemiştir.²⁰⁷⁰

(3) Müellif, ﴿نِعْمَتِي الَّتِي﴾ (O nimetimi ki..)²⁰⁷¹ âyet-i kerîmesindeki yâ zamirinin okunuşuyla ilgili olarak şunları anlatmıştır: Yâ zamirine kendisinden sonraki kelimenin elif lâm takısı birleştiğinde, yâ zamirinin okunuşunda iki vecih câizdir: Birincisi, iki sakin bir araya geldiği için yâ zamiri hafzedilebilir. İkincisi, iki sakin bir araya gelmesin diye yâ zamiri fethayla okunur. Bu ikincisi daha güzeldir.²⁰⁷²

Görüldüğü üzere müellifimiz ﴿نِعْمَتِي الَّتِي﴾ şeklindeki yâ zamirinin fethasıyla olan kırâati tercih etmiştir. ez-Zeccâc da, dil bakımından yâ zamirinin isbatıyla okunmasının daha iyi olduğunu söylemiştir.²⁰⁷³

---

²⁰⁶⁷ el-Ĥaṭīb, a.g.e., I/91, VIII/84; el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 203, Dipnot.

²⁰⁶⁸ ez-Zumer (39), 16.

²⁰⁶⁹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 202.

²⁰⁷⁰ Ebû Hâyyân, a.g.e., I/206; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Ķur'ân ve i'râbuhu*, IV/349; el-Ĥaṭīb, a.g.e., VIII/146.

²⁰⁷¹ el-Bakara (2), 40.

²⁰⁷² el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, s. 201.

²⁰⁷³ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Ķur'ân ve i'râbuhu*, I/120.

10) Fiili Mansûb Eden Edatlar

el-Ahfeş, ﴿وَإِذَا لَا تُمْتَعُونَ إِلَّا فَلَيلًا﴾ (o takdirde de, yaşatılacağınız süre çok değildir)²⁰⁷⁴ ve ﴿فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا﴾ (O zaman insanlara bir çekirdek parçası bile vermezlerdi)²⁰⁷⁵ âyet-i kerîmelerinde geçen إِذَا kelimesinin aslında أَنْ ve لَنْ kelimelerinde olduğu gibi fiili mansûb ettiğini söylemiştir. Yukarıdaki âyetlerde mansûb etmemesinin sebebini de fiilin fâ ve vâv'dan destek alması sebebiyle olduğunu ifade etmiştir. Sanki şöyle diyor: إِذَا. Müellif, fâ ve vâv'dan destek almasına rağmen amel ettiği takdirde yukarıdaki âyetlerdeki إِذَا kelimesinin fiili mansûb edebileceğini ifade etmiş ve bu şekilde kırâatlerin var olduğunu bildirmiştir.²⁰⁷⁶

Müellifin burada zikrettiği ﴿وَإِذَا لَا تُمْتَعُونَ﴾ şeklindeki kırâati kendisinden sonra el-Ferrâ ve en-Nahhâs da zikretmiş, ancak kırâat kitaplarında bu şekilde kırâatin kime ait olduğu hususunda bilgi yer almamıştır.²⁰⁷⁷

11) Masdarın Kendinden Müştâk Mahzûf Fiille Nasb edilmesi

(1) ﴿قُولُوا حِطَّةً﴾ (Bağışla deyin)²⁰⁷⁸ âyetinde geçen حِطَّةً kelimesinin okunuşuyla ilgili olarak müellifimiz şunları söyler: حِطَّةً kelimesi masdar olması sebebiyle mansûb olarak da okunmuştur. Bunun sebebi, bütün masdarlar kendisinin türemiş olduğu fiille mansûb olabilmeleridir. Nasıl ki, سَمِعًا وَأَطِيعَ طَاعَةً ve bu ifadenin açılımı da سَمِعَ سَمْعًا وَطَاعَةَ dir; öyle de, حِطَّةً kelimesi عَنَّا أَحْطَطُ şeklindeki bir açılımla yani kendisinin müştâk olduğu fiille mansûb olmuştur. حِطَّةً kelimesini merfû okuduğumuzda ise, ona لَتَكُنْ مِنْكَ حِطَّةً لِدُنُوبِنَا şeklinde mâna vermiş oluruz.²⁰⁷⁹

²⁰⁷⁴ el-Ahżâb, 16.

²⁰⁷⁵ en-Nîsâ (4), 53.

²⁰⁷⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 254; Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas ve Ubey b. Ka' b ﴿فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ﴾ şeklinde fiili mansûb okumışlardır. bk. el-Haţîb, a.g.e., II/88.

²⁰⁷⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 254; el-Ferrâ, a.g.e., II/337-338; en-Nahhâs, *Î'râbu'l-Kur'an*, III/307; el-Haţîb, a.g.e., VII/263.

²⁰⁷⁸ el-Bakara (2), 58.

²⁰⁷⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 227.

en-Nīsābūrī, merfû okunan حَطَّة kelimesine, مَسْأَلَتُنَا حِطَّةً şeklinde mâna vermiştir.²⁰⁸⁰

Yunus b. Hâbîb ise merfû okunmasının “şart” olduğunu söylemiş ve تَكَلَّمُوا بِهَذَا الْكَلَامِ şeklinde mâna vermiştir.²⁰⁸¹ en-Naḥḥās ve ez-Zeccâc ise müellifimizin bu husustaki fikrini aynen nakletmişlerdir.²⁰⁸²

(2) Müellif, ﴿قَالُوا مَعْدِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّكُمْ﴾ (Dediler ki, Rabbinize mazeret beyan edelim diye)²⁰⁸³ âyet-i kerîmesindeki مَعْدِرَةٌ kelimesiyle ilgili olarak şunları söylemiştir: Bu âyetteki مَعْدِرَةٌ kelimesinin mansûb okunmasının sebebi, kendi fiilinin onu mansûb etmesidir. Bu şekildeki kırâatin açılımı نَعْتَدِرُ مَعْدِرَةً olacaktır. Âyetteki مَعْدِرَةٌ kelimesini merfû okuyanlar ise, onu mübtedânın haberi yapmış olurlar. Bu durumda cümlenin açılımı, مَوْعِظَتُنَا يَا هُمْ مَعْدِرَةٌ şeklinde olur.²⁰⁸⁴

el-Ferrâ مَعْدِرَةٌ kelimesini Araplar genelde mansûb etse de, kurrânın merfû okumayı tercih ettiğini söylemiştir.²⁰⁸⁵

(3) el-Aḥfeş, ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ (Hamd, Allah’a mahsustur.)²⁰⁸⁶ âyet-i kerîmedeki الْحَمْدُ kelimesinin mansûb olarak okunuşunu şu şekilde açıklamıştır: Bazı Araplar bu âyeti ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ şeklinde okumuşlardır. Bu durumda masdar olarak mansûb yapılmış olur. Bu şekilde okuyuşun sebebi, kelimenin aslının "حَمْدًا لِلَّهِ" şeklinde kabul edilmesindedir. Yani kendi kökünden olan fiille mansûb edilmiştir. Sanki "أَحْمَدُ حَمْدًا" şeklinde fiiliyle أَحْمَدُ masdarını mansûb etmiş, sonrada bu masdara elif lâm takısı eklenmiştir.²⁰⁸⁷

²⁰⁸⁰ en-Nīsābūrī, a.g.e., I/98.

²⁰⁸¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 228.

²⁰⁸² ez-Zeccâc, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān ve i‘rābuhu*, I/139; en-Naḥḥās, *Í‘rābu’l-Ḳur‘ān*, I/228.

²⁰⁸³ el-A‘rāf (7), 164.

²⁰⁸⁴ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 228.

²⁰⁸⁵ el-Ferrâ, a.g.e., I/398.

²⁰⁸⁶ el-Fātiḥa (1), 2.

²⁰⁸⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 132.

Söz konusu âyetin ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ şeklinde mansûb okunan kırâat vechini diğer dilciler de el-Ahfeş'in açıkladığı gibi izah etmişlerdir. Ancak merfû okunmasını dil bakımından daha doğru olduğunu söylemişlerdir.²⁰⁸⁸

12) İsti'nâf

(1) el-Ahfeş, ﴿فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ﴾ (Allah yolunda savaş; sen ancak kendinden sorumlusun.)²⁰⁸⁹ âyet-i kerîmesindeki لَا تُكَلَّفُ ifadesinin okunuşuyla ilgili olarak şunları anlatmıştır: Bazıları bu ibareyi emrin cevabı olarak cezimli okumuşlardır. Bazıları da لَا تُكَلَّفُ ifadesini önündeki cümleyle ilgisini kesmek suretiyle isti'nâf yapmışlardır. Biz de merfû okumayı tercih ederiz.²⁰⁹⁰

Söz konusu ifadeyi cumhûr isti'nâf olarak merfû okumuşlardır. Abdullah b. 'Amr, müellifimizin bahsettiği üzere فَقَاتِلْ emrinin cevabı olarak ﴿لَا تُكَلَّفُ﴾ şeklinde cezimli okumuştur.²⁰⁹¹

(2) Müellif, ﴿إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ﴾ (Allah, benim de Rabbinizdir.)²⁰⁹² âyetteki إِنَّ'nin okunuşuyla ilgili olarak şunları anlatmıştır: Âyet-i kerîmedeki إِنَّ edatı, isti'nâf olarak elifin kesresiyle okunmuştur. Bazıları elifin fethasıyla ﴿أَنَّ﴾ şeklinde okumuşlardır. Bu durumda âyetin takdiri بِأَنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ şeklinde olur.²⁰⁹³

Görüldüğü üzere âyeti ﴿أَنَّ﴾ şeklinde elifin fethasıyla okuyanlar bir önceki âyetle ilgisinin kesilmediği sonucuna varmışlardır. Âyetteki إِنَّ ile mâkabli arasındaki ilgiliyi Ebû Hayyân بِأَنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ şeklinde izah etmiştir. eṭ-Ṭaberî de elifin fethasıyla

²⁰⁸⁸ el-Ferrâ, a.g.e., I/3; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Ḳur'ân ve i'râbuhu*, I/45; el-'Ukberî, et-*Tibyân*, I/5; en-Naḥḥâs, *İ'râbu'l-Ḳur'ân*, I/169.

²⁰⁸⁹ en-Nisâ (4), 84.

²⁰⁹⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 378.

²⁰⁹¹ Ebû Hayyân, a.g.e., III/309; el-Ḥaṭîb, a.g.e., II/120.

²⁰⁹² Âl-i 'İmrân (3), 51.

²⁰⁹³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 343.

okuyanların bir önceki âyete bedel olarak bağladıklarını ifade etmiş, kendisi elifin fethasıyla okunmasının delilini daha sağlam bulmuştur.²⁰⁹⁴

(3) Müellif, ﴿وَلَوْ تَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرْوْنَ الْعَذَابَ إِنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾ (Zalimler azabı gördüklerinde, sen o zalimleri görseydin, şüphesiz güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu söylersin)²⁰⁹⁵ âyetindeki إِنَّ edatının isti'nâf olarak okunuşuyla ilgili şunları anlatmıştır: Âyet-i kerîme, وَلَوْ تَرَى şeklinde okunduğunda, إِنَّ edatı isti'nâf olarak meksur okunur. Bazıları âyeti ﴿وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرْوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾ şeklinde okumuşlardır. Bu durumda âyet "وَلَوْ يَرْوْنَ أَنَّ الْقُوَّةَ" şeklinde olur. Bu da لَوْ يَعْلَمُونَ (Bir bilselerdi) anlamına gelir. Çünkü onlar azabın derecesini bilmiyorlardı. Halbuki Peygamber (s.a.v.) biliyordu. Bunun için ﴿وَلَوْ تَرَى﴾ dendiğinde Peygamber (s.a.v.)'e hitap etmiş olur. Bazıları da وَلَوْ ﴿وَلَوْ تَرَى﴾ şeklinde okumuşlardır. Bu Peygamber (s.a.v.)'in bilmediği anlamına gelmez. İnsanlara bildirmek istemektedir.²⁰⁹⁶

Müellifimizin tercih ettiği ﴿وَلَوْ تَرَى .. إِنَّ الْقُوَّةَ﴾ şeklindeki okuyuş Ebū Ca'fer, Ya'kūb, el-Hasen, Kātāde ve Şeybe'nin kırâatleridir. Âyet bu şekilde okunduğunda anlam "Zalimler azabı gördüklerinde, sen o zalimleri görseydin, şüphesiz güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu söylersin" şeklinde olur. Müellifimizin bahsettiği وَلَوْ ﴿وَلَوْ تَرَى﴾ şeklindeki kırâate göre âyetin mânası müellifimizin de bahsettiği gibi "Eğer o zalimler Allah'ın azabının şiddetini ve kuvvetini görselerdi (Allah'tan başka putlar edinmezlerdi)" şeklinde olur. Âyet ﴿وَلَوْ تَرَى .. أَنَّ﴾ şeklinde okunduğundaysa mâna "O zalimler azabı gördükleri zaman sen onları görseydin, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu görmüş olurdu" şeklinde olur. el-Ferrā son iki kırâati daha doğru bulmuştur.²⁰⁹⁷

²⁰⁹⁴ et-Taberî, a.g.e., V/434-435; Ebū Hāyān, a.g.e., II/469; el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/505.

²⁰⁹⁵ el-Baḳāra (2), 165.

²⁰⁹⁶ el-Aḥfeş el-Evsaṭ, *Me'āni'l-Kur'ān*, s. 290-291.

²⁰⁹⁷ el-Ferrā, a.g.e., I/98; ez-Zeccāc, *Me'āni'l-Kur'ān ve i'rābuhu*, I/238; er-Rāzî, *Tefsîr-i Kebîr*, IV/189-190; el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/226.

13) Mûnâdâ

(1) el-Ahfeş, ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ﴾ (Hani İbrahim babası Âzer'e demişti..) ²⁰⁹⁸ âyet-i kerîmesindeki آزر kelimesiyle ilgili şunları açıklamıştır: Âyetteki آزر kelimesi لِأَبِيهِ ifadesinin bedeli olduğu için mansûb okunmuştur. Ancak آزر يا der gibi mûnâdâ olarak merfû da okunmuştur. ²⁰⁹⁹

Ubey, İbn Abbas, el-Hasen, Mucâhid, Ya'kûb ve İbrahim en-Neħa'î âyeti ﴿آزَرَ﴾ şeklinde merfû okumuşlardır. el-Ferrâ da merfû okumayı daha doğru bulmuştur. Söz konusu kelime merfû okunduğunda mûnâdâ olduğu hususunda genel bir ittifak vardır. ²¹⁰⁰

14) İştigâl

(1) Mef'ûl, fiilden önce gelir, fiilin sonunda bu mef'ûle ait bir zamir bulunursa buna iştiğâl denir. el-Ahfeş, ﴿وَأَمَّا تَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ﴾ (Semud'a gelince onlara doğru yolu gösterdik.) ²¹⁰¹ âyet-i kerîmedeki iştiğâl ile ilgili şu açıklamaları vermiştir:

İштиğâl eğer, emir, nefy, istifhâm ve nehy olmazsa meşgûlün anı merfû olur. Bununla beraber, Arapların bazısı çok defa mansûb okumuştur. Örneğin, ﴿وَأَمَّا تَمُودُ﴾ ²¹⁰² âyet-i kerîmesindeki تَمُود kelimesi hem mansûb, hem de merfû okunmuştur.

Âyetteki تَمُود kelimesi merfû okunduğunda mübtedâ olur. فَهَدَيْنَاهُمْ kelimesi de haber olur. Mansûb okunduğunda ise mahzûf bir fiil sebebiyle mansûb edilmiş olur. el-Ferrâ 'amma'den sonra isim geldiği için merfû okumayı daha doğru bulmuştur. ²¹⁰³

(2) ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾ (Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık) ²¹⁰⁴ âyet-i kerîmesindeki كُلُّ ifadesi için müellif şunları söylemiştir: Âyetteki كُلُّ kelimesinin merfû

²⁰⁹⁸ el-En'âm (6), 74.

²⁰⁹⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 414.

²¹⁰⁰ el-Ferrâ, a.g.e., I/340; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, II/265; Mekkî, *Muşkil*, I/258; el-Haṭîb, a.g.e., II/462.

²¹⁰¹ el-Fuṣṣilet (41), 17.

²¹⁰² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 209-210.

²¹⁰³ el-Ferrâ, a.g.e., III/14; ed-Dervîş, a.g.e., VIII/542.

okunması câizdir. Çünkü bu genel kullanımdır. Bununla beraber bir gurup nasb üzere ittifak etmiştir. Onlar asıl olan değil, câiz olan üzerine ittifak etmişlerdir. Çünkü **إِنَّا عَبْدُ اللَّهِ** (Biz Abdullah'ı dövdük) cümlesi, **عَبْدُ اللَّهِ صَرَيْنَاهُ** (Abdullah'ı dövdük) cümlesi gibidir. Başlangıçta mânaları aynıdır.²¹⁰⁵

Müellifimiz, bir grubun mansûb okuduğunu söylese de, aslında cumhûr mansûb okumuştur. Bu sebeple de mansûb okuyuş meşhur kırâat sayılmaktadır.²¹⁰⁶

(3) Müellif, **﴿يَغْشَىٰ طَائِفَةٌ مِّنْكُمْ وَطَائِفَةٌ أَمْهَمَّتُهُمْ أَنْفُسُهُمْ﴾** (..İçinizden bir cemaati örtüp bürüyordu. Diğer bir cemaat da canları sevdasına düşmüştü.)²¹⁰⁷ âyet-i kerîmesini şöyle izah etmiştir: Âyetteki **وَطَائِفَةٌ** ifadesi mansûb da okunmuştur. Bunun sebebi önündeki mahzûf fiil sebebiyle mansûb olmasıdır.²¹⁰⁸

el-Ahfeş, âyetteki **وَطَائِفَةٌ** ifadesinin mansûb okunduğunu söylese de, kırâat vecihleri arasında mansûb okunduğu şeklinde bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla beraber el-Ferrâ, **﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ﴾** (Göğü kendi ellerimizle biz kurduk.)²¹⁰⁹ örneğinde olduğu gibi mansûb olsa daha doğru olacağını söylemiştir. Ebû 'Ubeyde de mansûb okunmasının câiz olacağını söylemiştir. Aynı şekilde eṭ-Ṭaberî de mansûb okunmasının câiz olduğunu söylemiştir. Ancak bunların hiçbiri mansûb okuyuşun kime ait olduğunu söylememişlerdir. Diğer âyetlerdeki benzer örneklerden yola çıkarak dilbilgisi bakımından câiz gördükleri anlaşılmaktadır.²¹¹⁰

15) Bedel

(1) el-Ahfeş, **﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ﴾** (Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.)²¹¹¹ âyet-i kerîmedeki **شَيَاطِينَ** kelimesinin kırâat vechini şöyle açıklamıştır:

²¹⁰⁴ el-Ḳamer (54), 49.

²¹⁰⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 210.

²¹⁰⁶ er-Râzî, et-*Tefsîru'l-kebir*, XXIX/64; el-Ḥaṭîb, a.g.e., IX/240.

²¹⁰⁷ Âl-i 'İmrân (3), 154.

²¹⁰⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, s. 210.

²¹⁰⁹ ez-Zâriyât (51), 47.

²¹¹⁰ el-Ferrâ, a.g.e., I/240; Ebû 'Ubeyde, a.g.e., I/105; eṭ-Ṭaberî, a.g.e., VI/166.

²¹¹¹ el-En'âm (6), 112.

Âyetteki شَيَاطِينِ kelimesi bedel yapılmıştır. هُمْ شَيَاطِينُ şeklinde anlayıp merfû da yapabilirsin. Merfû yapınca sanki sorulur: “Nedir onlar?” veya “Kimdir onlar?” cevaben de “Onlar şunlardır” denir. Mansûb okunduğunda ise sanki “Ne yaptı?” şeklinde soruya cevap verilir. Yahut da fiil, شَيَاطِينِ kelimesi üzerinde amel eder. Bu durumda عَدُوًّا kelimesi hâl olur. ﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ﴾ (Cinleri Allah'a ortak koştular.)²¹¹² âyeti de böyledir. Bedel olarak mansûb yapılmıştır. هُمُ الْجِنَّ şeklinde merfû da yapılabilir.²¹¹³

(2) Müellif, ﴿لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ. نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ﴾ (Muhakkak onu perçeminden sürükleyeceğiz. Yalancı perçeminden.)²¹¹⁴ âyet-i kerîmedeki نَاصِيَةٍ kelimesini şu şekilde açıklamıştır: Burada sanki ona sorulmuş, o da بِنَاصِيَةٍ diye cevap vermiştir. Bu kelime merfû da okunabilir. Merfû okunduğunda ‘Nedir o?’ sorusuna نَاصِيَةٌ denmiş olur. نَاصِيَةٌ şeklinde mansûb okunursa hâl olur.²¹¹⁵

16) Şart

(1) el-Ahfeş, ﴿وَمَنْ كَفَرَ فَأَمْتَعُهُ قَلِيلًا﴾ (İnkâr edenî, az bir süre faydalandırırım.)²¹¹⁶ âyet-i kerîmedeki فَأَمْتَعُهُ ifadesiyle ilgili şunları anlatmıştır: Âyetteki فَأَمْتَعُهُ ifadesi haber olarak merfu yapılmıştır. Buradaki fâ harfi de şartın cevabıdır. Bu âyeti bazıları فَأَمْتَعُهُ şeklinde emir kipinde cezimli okumuşlardır. Buradaki fâ harfi de şartın cevabı yapılmıştır.²¹¹⁷

Âyetteki فَأَمْتَعُهُ قَلِيلًا وَمَنْ كَفَرَ ifadesinin İbrahim (a.s.)’a mı ait yoksa Allah’a mı ait olduğunda ihtilaf edilmiştir. İbn Abbas, Mucâhid, Qatâde ve Hâriş b. Ebî Rabî‘a فَأَمْتَعُهُ şeklinde emir üzere okumuşlardır ki bu durumda yukarıdaki cümle İbrahim (a.s.)’a ait olur. Ebû Hâyyân, “Cümle şart kabul edilirse, مَنْ’in iştiğâl olması câiz olmaz” demiştir.²¹¹⁸

²¹¹² el-En‘âm (6), 100.

²¹¹³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 334.

²¹¹⁴ el-‘Alak, 15-16.

²¹¹⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 335.

²¹¹⁶ el-Bakara (2), 126.

²¹¹⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 191, 283.

²¹¹⁸ Ebû Hâyyân, a.g.e., I/384; el-Ğurtubî, a.g.e., II/385; el-Haţîb, a.g.e., I/192.

(2) Müellif, ﴿مَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ﴾ (Allah'ın saptırdığını yola getirecek yoktur ve onları ... bırakır)²¹¹⁹ âyet-i kerîmedeki وَيَذَرُهُمْ ibaresiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: Bu kelime وَيَذَرُهُمْ şeklinde fâ'nın konumuna atfedilmek suretiyle cezimli okunmuştur. Çünkü şartın cevabı olan fâ'nın konumu cezimli olur. Ancak, âyetteki وَيَذَرُهُمْ ifadesini fâ'nın mâbadına atıf yapmak suretiyle merfû yapılması en güzeldir, kırâat vechi de budur.²¹²⁰

Müellif وَيَذَرُهُمْ ifadesini merfû okunduğunda fâ'nın mâbadına atıf yapıldığını ifade etmiştir. ez-Zeccâc ise söz konusu kelime merfû okunduğunda isti'nâf olacağını söylemiştir.²¹²¹

17) Hâlin Nehye Çevrildiği Kırâat

(1) el-Ahfeş, ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ﴾ (Doğrusu Biz, seni hak ile, müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir. Sen, cehennemliklerden sorumlu tutulmayacaksın.)²¹²² âyet-i kerîmesinde geçen ﴿وَلَا تُسْأَلُ﴾ ifadesiyle ilgili olarak şunları anlatmaktadır:

Bu kelime ﴿وَلَا تُسْأَلُ﴾ şeklinde, tâ'nın fethasıyla da okunmuştur. Bu durumdaki kelimeler hâl olup, nehy olmadığı için merfû okunurlar. Sanki şöyle diyor: أَرْسَلْنَاكَ بِبَشِيرًا وَنَذِيرًا وَغَيْرِ سَائِلٍ أَوْ غَيْرِ مَسْئُولٍ. Ancak bu kelime, nehy olarak وَلَا تُسْأَلُ ve وَلَا تُسْأَلُ şeklinde cezimli de okunmuştur.²¹²³

Nâfi', Ya' kûb, Ebû Ca' fer el-Bâkir bir rivâyette, İbn Abbas ve Ebu'l-Kâsim el-Belhî وَلَا تُسْأَلُ şeklinde sükûnla okumuşlardır.²¹²⁴ Müellifimizin bahsettiği وَلَا تُسْأَلُ şeklinde te'nin ötresi ve lâm'ın sükunuyla okunmasıyla ilgili kırâat kitaplarında her hangi bilgiye rastlanmamaktadır.

²¹¹⁹ el-A' rāf (7), 186.

²¹²⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Kur'ān*, s. 192.

²¹²¹ ez-Zeccâc, *Me'āni'l-Kur'ān ve i'rābuhu*, II/393.

²¹²² el-Bağara (2), 119.

²¹²³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Kur'ān*, s. 281.

²¹²⁴ ez-Zemaşşeri, *el-Keşşâf*, I/316; Ebû Hâyyân, a.g.e., I/368; el-Haṭîb, a.g.e., I/184.

18) Sıfat ve Sebebî Sıfat İle İlgili Olan Kırâatler

(1) el-Ahfeş, ﴿فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا. يَرِثُنِي﴾ (Tarafından bana varis olacak bir veli [oğul] ver)²¹²⁵ âyet-i kerîmesini şu şekilde izah etmiştir: Nasıl ki, geniş bir elbise istediğin zaman اَعْطِنِي ثَوْبًا يَسْغُنِي dersin. Ancak geniş olmasını şart koşar gibi söylersen يَسْغُنِي dersin. Bu, sanki cevap olarak söylenmiş gibidir aynı zamanda. Öyle de yukarıdaki âyet-i kerîmede يَرِثُنِي kelimesini sıfat kabul edersen merfû okursun. Cevap olarak söyleyecek olursan cezimli okursun.²¹²⁶

Ebû Ca'fer merfû okumanın Arapça bakımından daha iyi olduğunu söylemiştir.²¹²⁷ İbn Ya'îş de müellifimizin tespitlerine aynen katılmakla birlikte, merfû okumanın hem mâna açısından hem de i'rab açısından daha iyi olacağını eklemiştir.²¹²⁸

(2) Müellif, ﴿خَشَعًا﴾ (Perişan olarak)²¹²⁹ âyet-i kerîmesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: Bu kelime hâl olarak mansûb olmuştur. Yani يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ خَشَعًا (Kabirlerinden perişan bir halde çıkarlar) demektir. Bazıları bu ibareyi ﴿خَاشِعًا﴾ şeklinde okumuşlardır. Bu durumda sebebî sıfat olur. Bunun benzeri, ﴿خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ﴾ (Gözleri yerde)²¹³⁰ âyet-i kerîmesidir.²¹³¹

Âyeti İbn Abbas, İbn Cubeyr, Mucâhid, Ya'kûb, Hâlef, el-Yezîdî, el-Hâsen, el-A'ameş, Ebû 'Amr, Hâzma ve el-Kisâi ﴿خَاشِعًا﴾ şeklinde okumuşlardır.²¹³²

19) Vâv ve Fâ Atf Harfleri

el-Ahfeş, ﴿وَلَا تَقْرَبُوا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونُوا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ (Şu ağaca yaklaşmayın yoksa zalimlerden olursunuz)²¹³³ âyet-i kerîmesinin فَتَكُونُوا kelimesindeki fâ'yı nahivcilerin

²¹²⁵ Meryem (19), 5-6.

²¹²⁶ el-Ahfeş el-Evsa'î, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 402-403.

²¹²⁷ en-Nahhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, III/6.

²¹²⁸ İbn Ya'îş, a.g.e., III/292-293.

²¹²⁹ el-Kamer (54), 7.

²¹³⁰ el-Kalem (68), 43; el-Me'âric (70), 44.

²¹³¹ el-Ahfeş el-Evsa'î, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 593.

²¹³² el-Hâfîb, a.g.e., IX/219.

²¹³³ el-Bakara (2), 35.

‘cevābu’l-fā’ diye adlandırdığını ifade etmiş ve şu açıklamalarda bulunmuştur: Söz konusu fâ, emir, nehiy, istifhâm, temenni, nefiy ve cuhûdun cevabıdır ve bunların tamamı gizli اُ sebebiyle mansûb edilir. Vâv’ın mânası fâ gibi olmasa da kendisinden sonraki fiili mansûb yapması bakımından o da fâ gibidir. Her ikisinin mansûb etme sebebi atıf harfi olmalarındandır. Şöyle ki: mütekellim, sözün arkada kalan kısmını isim olarak kabul eder. Sanki şöyle der: لَا يَكُنْ مِنْكُمْ قُرْبُ الشَّجَرَةِ. Sonra fiili bu isme atfetmek ister ve fiile gizli bir اُ ekler. Fiil ile اُ beraber isim oluştururlar, böylece ismi isme atfeder. Mânalarının farklı olması durumu değiştirmez. Vâv ve fâ ile atfedilenlerin tamamının izahı budur.²¹³⁴

Müellif vâv ve fâ atf harfleri ilgili olarak aşağıdaki kırâatleri örnek göstermiştir:

(1) ﴿إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ ... أَوْ يُوقِفَهُنَّ ... وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ. وَيَعْلَمَ الَّذِينَ﴾ (O, dilerse rüzgarı durdurur, yelkenle giden gemiler o zaman denizin yüzünde durakalır... onları ortadan kaldırır, birçoğunu da bağışlar. ...bilsinler diye.)²¹³⁵ âyet-i kerîmesindeki وَيَعْلَمَ kelimesinin izahı şudur: Dilersen bu kelimenin matufunu isim kabul eder ve gizli اُ sebebiyle mansûb edersin. Atıf sebebiyle cezmedilmesi de câizdir. Mübtedâ olarak merfû yapılması da câizdir.²¹³⁶

Görüldüğü üzere müellifimiz burada mecrûr okuyuştan bahsetmediği halde el-Ukberî, el-Ahfeş’in bu kelimenin وَيَعْلَمَ şeklinde mecrûr okunmasını tercih ettiğini söylemiştir.²¹³⁷ Sîbeveyh, bu kelimeyi mâkablinden kopuk olarak merfû okumayı daha doğru bulmuştur. Ona göre mansûb yapmak zorlamadır.²¹³⁸

(2) el-Ahfeş, ﴿وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir, sonra

²¹³⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 187-188, 280.

²¹³⁵ eş-Şūrâ (42), 33,34,35.

²¹³⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 188-189.

²¹³⁷ İbn Burhân el-‘Ukberî, a.g.e., II/493.

²¹³⁸ en-Naḥḥās, *İ‘râbu’l-Ḳur‘ân*, IV/84-85; ez-Zemaḥşerî, el-*Keşşâf*, V/414; el-E‘rac, Şeybe, Ebû Ca‘fer, Nâfi‘, İbn ‘Âmir, Zeyd b. Ali ve Na‘îm b. Meysere isti’nâf olarak “وَيَعْلَمَ” şeklinde merfû okumuşlardır. Ebû ‘Amr, ‘Âşım, Ḥamza, el-Kisâi, vd. mansûb okumuşlardır. bk. el-Ḥaṭîb, a.g.e., VIII/334.

dilediğini affeder.)²¹³⁹ âyet-i kerîmedeki ﴿فَيَغْفِرُ﴾ kelimesinin kırâat vecihlerini de şöyle açıklar: Bu kelimeyi istersen atıf yaparak cezimli okursun. Dilersen gizli اُنْ sebebiyle mansûb edebilirsin. Dilersen isti'nâf kabul ederek merfû yaparsın. Bütün bunları Araplar kullanmaktadır.²¹⁴⁰

İbn 'Aqîl, şartın cevabı olan muzari fiilin hem meczum, hem merfû, hem de mansûb olmasının câiz olduğunu söylemiş ve bahsi geçen âyetteki ﴿فَيَغْفِرُ﴾ ifadesinin üç farklı kırâat vechini buna örnek vermiştir.²¹⁴¹

(3) Müellif, ﴿إِنْ تُخْفُوا وَتُؤْتُوا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَنُكْفِرْ عَنْكُمْ﴾ (Eğer onu fakirlere gizlice verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Bu sebeple sizin günahlarınızı bağışlarız.)²¹⁴³ âyet-i kerîmesindeki وَنُكْفِرْ kelimesini de şöyle açıklamıştır: Bu kelime tefsir edildiği üzere cezimli de okunabilir, merfû da. Bu ve bundan önceki fiilin mansûb olması da câizdir. Çünkü şartın cevabından sonra gelmiştir.²¹⁴⁴

Sıbeveyh bu kelimeyi merfû okumayı tercih etmiş, cezimli de okunabileceğini söylemiş ancak mansûb okunmasını zayıf bulduğu için pek onaylamamıştır.²¹⁴⁵

20) Müellif'in İsim Olabilmesi

Müellif, ﴿شَقَاقَ بَيْنَهُمَا﴾ (Aralarının açılmasında...) ²¹⁴⁶ âyet-i kerîmedeki شَقَاقَ lafzının بَيْنَهُمَا'ye muzâf olmasını şöyle açıklamıştır: Âyette olduğu gibi بَيْنُ kelimesi, bazen isim olabilmektedir. ﴿لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ﴾ (Artık aranız açılmıştır.)²¹⁴⁷ âyetindeki بَيْنُ kelimesi isim yapıldığı için merfû okunmuştur. Eğer شَقَاقًا بَيْنَهُمَا deseydi, بَيْنُ'yi zarf yapmış olurdu. Bu da câizdir. Eğer ﴿شَقَاقَ بَيْنَهُمَا﴾ dersin, ﴿مَا﴾'yi kastetmiş olursun. Yani

²¹³⁹ el-Bakara (2), 284.

²¹⁴⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 189.

²¹⁴¹ İbn 'Aqîl, a.g.e., II/377.

²¹⁴² Bu kelimenin kırâat vechi, yaygın olan 'Âşım kırâatinde ﴿وَنُكْفِرْ﴾ şeklindedir. Nâfi', Hamza, el-Kisâi, Ebû Ca' fer vd. ﴿وَنُكْفِرْ﴾ şeklinde sükûnla okumuşlardır. bk. el-Haţîb, a.g.e., I/396.

²¹⁴³ el-Bakara (2), 271.

²¹⁴⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 192.

²¹⁴⁵ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, I/355-356.

²¹⁴⁶ en-Nisâ (4), 35.

²¹⁴⁷ el-En'âm (6), 94.

﴿لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ﴾ şeklindeki kırâatte de olduğu gibi, شيء mânasındaki ﴿ما﴾'yi hafzetmiş olursun ki, bu da câizdir.²¹⁴⁸

21) Müstesnâ

(1) Müellif, ﴿فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الْبَيْتِ وَلَا يُلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ﴾ (Sen gecenin bir kısmında ailenle beraber yola çık. Hanımından başka sizden hiçbiri geri bakmasın.)²¹⁴⁹ âyet-i kerîmesindeki إِلَّا امْرَأَتَكَ ifadesinin kırâatleriyle ilgili şu izahlarda bulunmuştur: Bu kelime mansûb okunmuştur çünkü فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ... إِلَّا امْرَأَتَكَ (Hanımın hariç ailenle yola çık) demektir. Merfû okuyanlar ise لَا يُلْتَفِتْ... إِلَّا امْرَأَتَكَ (Hanımın dışında kimse geri bakmasın) şeklinde anlamışlardır.²¹⁵⁰

(2) Müellif, ﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا﴾ (Onda selamın dışında 'boşa harcanmış bir söz' işitmezler.)²¹⁵¹ âyet-i kerîmesindeki إِلَّا سَلَامًا ifadesini şu şekilde izah etmiştir: Bu birleşme munkati' istisnâ gibidir. Dilersen لَا يَسْمَعُونَ إِلَّا سَلَامًا şeklinde bedel olarak kabul edebilirsiniz. Benzer âyet Abdullah'ın kırâatinde sıfat²¹⁵² kabul edilerek ﴿فَشَرُّبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا﴾ (Onlardan pek azı hariç, sudan içtiler.)²¹⁵³ şeklinde merfû okunmuştur. ﴿إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا﴾ (onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısmı müstesnâdır.)²¹⁵⁴ âyet-i kerîmesi de böyledir.²¹⁵⁵

Mekkî, merfû okuyanların müstesnâyı daha önce geçen أولوا kelimesinin bedeli yaptıklarını söylemiştir.²¹⁵⁶

²¹⁴⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 373.

²¹⁴⁹ Hüd (11), 81; Bu âyetteki "يُلْتَفِتْ" kelimesi meallerin ekseriyetinde "Geri kalması" şeklinde tercüme olunmuştur. Ancak burada, Mucâhid'in "Kimse geriye bakmasın" şeklinde verdiği anlam tercih edilmiştir. bk. eṭ-Ṭaberî, a.g.e., XII/524.

²¹⁵⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 490.

²¹⁵¹ Meryem (19), 62.

²¹⁵² İstilahlar bölümünde gördüğümüz gibi müellif aynı kelimeyi farklı anlamlarda kullanmaktadır. Mesela صفة kelimesini s. 344'te masdar anlamına, s. 356'de te'kid anlamına, s. 318'de sıfat anlamına, s. 457'de tabi' anlamına kullanmıştır. Burada da bedel anlamına kullandığını düşünmekteyim.

²¹⁵³ el-Bakara (2), 249.

²¹⁵⁴ Hüd (11), 116.

²¹⁵⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 529.

²¹⁵⁶ Mekkî, Muşkil, I/376.

22) Edatının Amel Etmesi

(1) Müellif, ﴿وَزُلُّوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ﴾ (öyle sarsıldılar ki, peygamber diyordu)²¹⁵⁷ âyetindeki يَقُولُ fiilini farklı kırâat tarzlarını şu şekilde izah etmiştir: حَتَّى, ل ve كِي harfleri mamûle doğrudan değil, gizli bir نُ harfinin amel etmesiyle tesir ederler. يَقُولُ kelimesinin mansûb okunmasının sebebi budur. Bu âyet ﴿وَزُلُّوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ﴾ şeklinde merfû da okunmuştur. Bu, حَتَّى الرَّسُولُ قَاتِلٌ (peygamber deyinceye kadar) demek olup, حَتَّى'dan sonraki kısım mübtedâ yapılmıştır. Bu şuna benzer: سِرْتُ فَإِذَا أَنَا دَاخِلٌ فِيهَا ve سِرْتُ حَتَّى أَدْخُلَهَا "gittim bir de gördüm ki içeri girmişim" cümlesini kastedersen merfû yaparsın. Gitmeyi kastedersen mansûb yaparsın.²¹⁵⁸

23) Zaman zarfı

(1) Müellif, ﴿لِيَوْمٍ عَظِيمٍ. يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ﴾ (Büyük bir gün için. İnsanların kalkacağı günde)²¹⁵⁹ âyet-i kerîmedeki يَوْمَ kelimesini şöyle açıklamıştır: Nasıl ki, فَلَانَ الْيَوْمِ صَالِحٌ dediğimizde şimdiki, şu anı kastederiz;²¹⁶⁰ yine nasıl ki gece فَلَانَ الْيَوْمِ سَاكِنٌ dediğimizde de o anı kastederiz. Öyle de âyetteki يَوْمَ ibaresi حِينَ mânasında kullanılmıştır. Bu kelimenin mecrûr okunması câizdir, ancak mecrûr okuyan kimse bilmiyoruz.²¹⁶¹

(2) ﴿يَوْمٌ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ﴾ (O gün kimse bir şey'e mâlik olmaz)²¹⁶² âyet-i kerîmede يَوْمٌ kelimesi zaman dilimi yapılmıştır. Sanki önceki âyette ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ﴾ (Din gününün ne olduğunu sen nereden bilirsin?)²¹⁶³ deyince burada فِي حِينٍ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ demiştir. Bazıları da ﴿يَوْمٌ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ﴾ şeklinde يَوْمٌ kelimesini merfû okumuşlardır. Bu durumda يَوْمٌ

²¹⁵⁷ el-Bakara (2), 214.

²¹⁵⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 253; ﴿وَزُلُّوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ﴾ âyetindeki يَقُولُ kelimesini cumhur mansûb okumuştur. Nâfi', Mucâhid, el-Kisâi, Muḥayşin, Şeybe ve el-E'rac merfû okumuşlardır. bk. el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/295.

²¹⁵⁹ el-Muṭaffifin, 5-6.

²¹⁶⁰ en-Naḥḥâs, bu cümleyi el-Ahfeş'ten aynen almıştır. bk. en-Naḥḥâs, *I'rabu'l-Kur'ân*, V/175.

²¹⁶¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 623.

²¹⁶² el-İnfiṭâr, 19.

²¹⁶³ el-İnfiṭâr, 17.

kelimesini bir önceki الْيَوْمَ kelimesinin tefsiri yapmış olurlar. Bu durumda sanki هُوَ يَوْمٌ لَا تَمْلِكُ نَفْسٍ denmiş olur.²¹⁶⁴

24) Te'kidi

(1) Müellif, ﴿إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ﴾ (İş [zafer, yardım, her şeyin karar ve buyruğu] tamamen Allah'a aittir.)²¹⁶⁵ âyet-i kerîmedeki كَلُّهُ kelimesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Eğer âyetteki كَلُّهُ kelimesini isim kabul edersen إِنَّ الْأَمْرَ بَعْضُهُ لِرَبِّهِ (İşin bir kısmı Zeyd'e aittir.) gibi olur. Eğer bu kelimeyi te'kid kabul edersen mansûb yaparsın. Bedel olarak da mansûb yapılabilir. Çünkü إِنَّ الْأَمْرَ بَعْضُهُ لِرَبِّهِ şeklindeki ifade bedel olarak câizdir. بَعْضٌ (bir kısım) kelimesi te'kid de olmaz. Şairin şu şiirinde olduğu gibi:

إِنَّ السُّيُوفَ غَدُّوْهَا وَرَوَّاحَهَا   تَرَكَهَا فَرَّارَةً مِثْلَ قَرْنِ الْأَعْصَبِ

(Kılıçların gidip gelmesi Fezâra'yı [İbn Manşûr b. 'İkrime'yi] boynuzu kırık koç gibi yaptı.)²¹⁶⁶

Burada الْغُدُّوْ ve الرَّوَّاحِ'ı mübtedâ yapmış, fiili de onların haberi yapmıştır. Bazıları غَدُّوْهَا ve رَوَّاحَهَا'yı mansûb etmiş ve تَرَكَ'yi السُّيُوفِ'un haberi yapmış ve غَدُّوْهَا ve رَوَّاحَهَا'yı sıfat gibi onun tabisi yapmıştır. Bu durumda كَلُّهُ gibi olmuş olur. ﴿إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ﴾ şeklinde te'kid yapılarak okunur ki bu daha iyi olur, biz de bu şekilde okumayı tercih ederiz.²¹⁶⁷

25) Kelimesinin Farklı Kırâatlerini İzah Etmesi

(1) el-Ahfeş, ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ﴾ (Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz.)²¹⁶⁸ âyet-i kerîmedeki سَوَاءٍ kelimesinin kırâat farklılıklarını şöyle açıklamıştır: Âyetteki سَوَاءٍ kelimesi ism-i fâil kabul edildiği için sıfatı yapılmıştır. Eğer masdar kabul edilseydi mansûb yapılırdı. اسْتَوَاءٌ anlamına (masdar) kabul edilip mecrûr yapılsa da câiz olur. Bu durumda, الْخَلْقُ kelimesi gibi كَلِمَةٍ ifadesinin

²¹⁶⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 622.

²¹⁶⁵ Hüd (11), 72.

²¹⁶⁶ Bu beyit, Emevîler devrinin Hıristiyan şairlerinden olan el-Ahğal'a aittir. bk. el-Ahğal, a.g.e., s. 205.

²¹⁶⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 356.

²¹⁶⁸ Âl-i 'İmrân (3), 64.

sıfatı yapılmış olur. *الْخُلُقُ* kelimesinin özelliği, hem masdar hem de ism-i mef'ûl yapılabilmesidir.²¹⁶⁹

Âyetteki *سَوَاءٍ* kelimesini el-Hasen, ﴿سَوَاءٍ﴾ şeklinde mansûb okumuştur. ez-Zemaşşerî de bu kelimenin masdar olduğunu ve hâl olarak mansûb okunabileceğini söylemiştir.²¹⁷⁰

(2) ﴿الَّذِي جَعَلْنَاَهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ﴾ (Yerli ve taşralı bütün insanlara eşit kıldığımız)²¹⁷¹ âyet-i kerîmesiyle ilgili müellif şu açıklamaları yapmıştır: Âyetteki *سَوَاءٍ* kelimesiyle masdar kastedildiği için isim olarak gelmiştir. Sıfat olmadığından dolayı (çünkü masdarlar sıfat yapılamaz) önceki kelimeye uymamıştır. Eğer ism-i fâil kabul edilirse evvelki kelimenin sıfatı olarak mecrûr yapılması câiz olur. Ancak mâna bakımından masdar olduğu için merfû olması daha uygundur.²¹⁷²

Âyetteki *سَوَاءٍ* kelimesinin mansûb ve merfû kırâatleri mevcuttur. Ancak müellifimizin “mejrûr yapılması da câizdir” dediği şekilde mejrûr kırâat mevcut değildir.²¹⁷³

(3) Müellif, ﴿أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ﴾ (Ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini, inanıp iyi ameller işleyen kimseleryle bir mi tutacağımızı sandılar?)²¹⁷⁴ âyet-i kerîmesiyle ilgili şunları açıklamıştır: Bu âyette *سَوَاءٍ* mübtedâ olarak gelmiştir. İstersen önceki kelimenin sebep-i sıfatı olarak mejrûr da yapabilirsin. Bu durumda ism-i fâil mânasına kabul etmiş olursun. *إِسْتَوَاءٍ* anlamında masdar kabul ederek mansûb da yapılabılır. Ancak yine de merfû olması daha iyidir.²¹⁷⁵

el-Ahfeş âyetteki *سَوَاءٍ* kelimesinin merfû okunduğunda mübtedâ olacağını söylemiştir. Ebû Hayyân ise bunu kabul etmemiş, *سَوَاءٍ* kelimesinin burada mukaddem

²¹⁶⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 343-344.

²¹⁷⁰ ez-Zemaşşerî, el-*Keşşâf*, I/435; el-*Haṭîb*, a.g.e., I/513.

²¹⁷¹ el-Hacc (22), 25.

²¹⁷² el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 344.

²¹⁷³ el-*Haṭîb*, a.g.e., VI/100.

²¹⁷⁴ el-Câşiye (45), 21.

²¹⁷⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 344, 587.

haber olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu âyeti, Ḥamza, Ḥafş, el-Kisāi ve Ḥalef, ﴿سَوَاءٌ﴾ şeklindeki mansûb okumuşlardır.²¹⁷⁶

26) “ه” Zamiri

(1) el-Aḥfeş, ﴿فَأَلْقَى مُوسَى عَصَاهُ﴾ (Musa değneğini attı)²¹⁷⁷, ﴿فَكَذَّبُوهُ﴾ (Onu yalanladılar.)²¹⁷⁸ ve ﴿فَأَنْجَيْنَاهُ﴾ (Biz de onu kurtardık.)²¹⁷⁹ âyet-i kerîmelerindeki hû zamiriyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Araplar, “hû” zamirinden önceki harf sakın elif veya vâv olduğunda, “hû” zamirinden sonraki vâv’ı hazfedip, hâ’yı da ötreli yaparlar. ﴿فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ (O muttakiler için yol göstericidir.)²¹⁸⁰ âyetindeki فيه kelimesi de böyledir. “Hû” zamirinden önce sakın yâ harfi geldiğinde “hû” zamirinden sonra gelen yâ veya vâv harfi varsa onu hazfederler. Bununla beraber yukarıdaki âyetleri Medine ehli ﴿فِيهِ هُوَ﴾ ve ﴿فَكَذَّبُوهُ﴾ ve ﴿فَأَنْجَيْنَاهُ﴾ şeklinde vâv’ın ispatıyla okumuşlardır.²¹⁸¹

(2) Müellif, ﴿إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾ (Ben size O’nun katından açık bir uyarıcıyım)²¹⁸² âyet-i kerîmesiyle ilgili olarak şunları açıklamıştır: Bazıları hâ’dan önceki sükunu elif, vâv ve yâ’ya benzettikleri için -âyetteki مِنْهُ kelimesinde olduğu gibi- vâv’ı atmak suretiyle okumuşlardır. Bu Arapça bakımından güzel değildir. Yazılmasa bile, ﴿مِنْهُ نَذِيرٌ﴾ şeklinde okunması daha iyidir.²¹⁸³

(3) el-Aḥfeş, ﴿ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾ (Sonra onun ardından, zalimler olarak buzağıyı [tanrı] edindiniz)²¹⁸⁴ âyet-i kerîmesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Benû Temîm, “hû” zamirini mâkabli sakın yâ veya kesreli harf olduğunda kesreyle okur.

²¹⁷⁶ Ebû Ḥayyān, a.g.e., VIII/47; el-Bennā, a.g.e., II/467.

²¹⁷⁷ eş-Şu‘arā (26), 45.

²¹⁷⁸ el-A‘raf, 64.

²¹⁷⁹ el-A‘raf, 64.

²¹⁸⁰ el-Bakara (2), 2.

²¹⁸¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 151-152.

²¹⁸² ez-Zāriyāt (51), 50-51.

²¹⁸³ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*, s. 151-152.

²¹⁸⁴ el-Bakara (2), 51, 92.

âyet-i kerîmedeki بَعْدَهُ kelimesinde olduğu gibi. Hicâz ehli bu durumda da مِنْ بَعْدَهُ şeklinde ötreyle okumuşlardır.²¹⁸⁵

27) هُمْ ve كُمْ zamirleri

(1) Müellifimiz, هُمْ zamiriyle ilgili kırâat farklılıklarını, farklı lehçelere de başvurarak aşağıdaki şekilde izah etmiştir: ﴿وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾ (Kendilerine verdiğimiz rızktan yerli yerince sarf ederler.)²¹⁸⁶ âyet-i kerîmedeki هُمْ zamiriyle ilgili iki lehçe vardır: Vasıl halindeyken هُمْ zamirini sükunla okuyan lehçeler ve هُمُو şeklinde sonuna vâv ekleyenler. Kur'ân-ı Kerîm'in her yerinde bu böyledir.²¹⁸⁷

İbn Keşîr ve Ebû Ca'fer bu âyeti, رَزَقْنَاهُمُو şeklinde zamirin sonuna vâv ekleyerek okumuşlardır. Bunların dışındaki kurrâ رَزَقْنَاهُمْ şeklinde vâvsız okumuşlardır.²¹⁸⁸

(2) Müellif, عَلَيْهِمْ ve بِهِمْ gibi mâkabli meksûr olanlar veya sakin yâ olan هُمْ zamirleriyle ilgili şunları anlatmıştır: Bunlar istisnâdır. Bazı Araplar, bunlara yâ artırır, mîm ve hâ'yı da meksur ederek عَلَيْهِمْ şeklinde okurlar. Bazıları da, عَلَيْهِمْ şeklinde vâv artırıp mîm ve hâ'yı ötreli yaparlar. عَلَيْهِمْ ve عَلَيْهِمْ şeklinde mîm'i sükun, hâ'yı ötreli veya kesreli yapanlar da vardır. Bunlara vâv ve yâ artırarak عَلَيْهِمْ ve عَلَيْهِمْ şeklinde okuyanlar da olmuştur.²¹⁸⁹

(3) el-Ahfeş, mâkabli meksûr olan veya sâkin yâ olan بِكُمْ ve عَلَيْكُمْ gibi zamirleri هُمْ zamiriyle aynı kabul ederek بِكُمْ ve عَلَيْكُمْ şeklinde kef'in kesresiyle okuyanlar için, “Bu kabihtir, bilinmeyen bir türdür” demiştir. Müellif bu şekilde okuyanların Bekr b. Vâil kabilesi olduğunu söylemiştir.²¹⁹⁰

---

²¹⁸⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 152.

²¹⁸⁶ el-Bakara (2), 3.

²¹⁸⁷ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 153.

²¹⁸⁸ el-Ḥaṭîb, a.g.e., I/30.

²¹⁸⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 153.

²¹⁹⁰ a.e, s. 154.

2. Me‘āni'l-Ḳur‘ān'da Müteşâbih

a. Hurûf-i Mukattaa

“Kesik harfler” mânasına gelen ve ayrıca hurûf-i hecâ ve hurûf-i mu‘ceme olarak da bilinen hurûf-i mukattaa, Kur‘ân-ı Kerîm’de yirmi dokuz surenin başında bulunmaktadır. Hurûf-i mukattaa özetle, Kur‘ân’da bağımsız harfler olup isimleriyle telaffuz edilen ﴿الم﴾ (Elif lâm mîm) gibi harflerin ortak adıdır.

Hulefâ-yi Râşidîn, İbn Mes‘ûd ve İbn Abbas’ın da içinde bulunduğu selef alimleri ve Ebû Ḥayyân ve es-Suyûtî gibi bu hususta onların çizgisini takip eden ulemâ hurûf-i mukattaa müteşâbih âyetlerden saymışlardır. Te‘vilini yalnızca Allah’ın bildiğini insanların yorum yapmasının mümkün olmadığını savunmuşlardır.

Hurûf-i mukataanın tefsir edilmesinin gerekliliği üzerinde ittifak eden başta müfessirler olmak üzere İslâm alimleri bu harflerin anlamları konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bu görüşlerin kimisi hurûf-i mukataa ile heca harflerinin kastedildiği, kimisi bu harflerin her biri belli kelimelerin anahtarı veya kısaltması olduğu, kimisi de bu harflerin her birinin birçok mânaya geldiği şeklindedir. İlâveten metin içindeki konumları, kırâat ilmi ve tecvit kuralları açısından okunuşları gibi farklı yönleriyle de incelenmiştir.²¹⁹¹

1) el-Aḥfeş’in Hurûf-i Mukattaa İle İlgili Açıklamaları

el-Aḥfeş, hurûf-i mukattaa ile ilgili aşağıdaki açıklamaları vermiştir:

﴿التص﴾²¹⁹², ﴿الر﴾²¹⁹³, ﴿التر﴾²¹⁹⁴, ﴿كهيعص﴾²¹⁹⁵, ﴿طسم﴾²¹⁹⁶, ﴿يس﴾²¹⁹⁷, ﴿طه﴾²¹⁹⁸, ﴿حم﴾²¹⁹⁹,
﴿ق﴾²²⁰⁰ ve ﴿ص﴾²²⁰¹ harfleri, birbirine atıf harfleriyle bağımlı olmadığı için sükunla okunur.

²¹⁹¹ Geniş bilgi için bk. Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, DİA, İstanbul-1998, XVIII/401-408.

²¹⁹² el-A‘râf (7), 1.

²¹⁹³ Yûnus (10), 1.

²¹⁹⁴ er-Ra‘d (13), 1.

²¹⁹⁵ Meryem (19), 1.

²¹⁹⁶ eṣ-Şu‘arâ (26), 1.

²¹⁹⁷ Yâsîn, 1.

Bazıları, bu harfleri هَائِيل ve قَائِيل gibi yabancı isimlerden saydıkları için ﴿يَسْ﴾, ﴿طه﴾ ve ﴿حم﴾'i mansûb okumuşlardır. Bu okunuş şeklini Araplarda çok görüyoruz. Onlar bu okuyuşlarıyla, ya cümlenin takdirini "﴿يَسْ﴾ و ﴿حم﴾" şeklinde varsaymaktadırlar; ya da bunları, أَيْنَ gibi mebnî kelimelerden kabul etmektedirler.

Bazıları da ﴿صَ﴾, ﴿نَ﴾ ve ﴿قَ﴾'ı mebnî kelime sayarak, fethayla (صَادَ ve نُونَ, قَافَ) şeklinde) gayr-i munsarif olarak okumuşlar ve surelerin adı olarak kabul etmişlerdir; bu durumda sözü edilen harfler de müennese çevrilir. Gayr-i munsarif yapılmasının sebebi, Arapların bazılarının, orta harfi sakin olan هُنْد ve جُمْل gibi müennesleri gayr-i munsarif kabul etmeleridir. Gayr-i munsarif yapılmasının bir diğer sebebi, bunların "harf" adlandırılmasıdır. Şöyle ki, "harf" kelimesi müzekkerdir; müennesler müzekker kelimelerle isimlendirildiğinde gayr-i munsarif olurlar.²²⁰²

Bazıları da âyetteki mukattaa harfi olan ﴿صَ﴾'ı , ﴿صَادِ وَالْقُرْآنِ﴾ şeklinde, صَادَيْتُ fiilinin emri olarak okumuşlardır.²²⁰³

Bu bahsedilenler dışında mansûb okunan mukattaa harfi yoktur. ﴿آلَمْ . اللهُ لَا إِلَهَ إِلَّا﴾ âyet-i kerîmedeki mîm'in mansûb okunması, sakin harfle karşılaşmasından kaynaklanan mecburiyettir (kırâat vechi değildir). Eğer dilersen, وَاحِدٌ إِنشَانِ şeklinde munkati' telaffuz ettiğimiz gibi, onu da "آلَمْ . اللهُ" şeklinde munkati' okuya bilirsin. Bunun sebebi, ﴿آلَمْ﴾'in harfleri birbirinden bağımsız oldukları gibi, kendilerinden sonraki kelimedenden de bağımsız olmalarıdır. Bu bağımsızlık sebebiyledir ki kırâatçiler, ﴿نُونٌ وَالْقَلَمِ﴾ âyetini, nûn'un izhârıyla okumuşlardır.

Bazı kavim de ﴿نُونٌ وَالْقَلَمِ﴾ şeklinde nûn'u söylemişler ama izhâr etmemişlerdir. Bunlar ﴿يَسْ . وَالْقُرْآنِ﴾ âyetindeki nûn'u da izhâr ile okumamışlardır. Bahsini ettiğimiz nûn,

²¹⁹⁸ Tâhâ (20), 1.

²¹⁹⁹ el-Mu'min (40), 1.

²²⁰⁰ el-Ğâf (50), 1.

²²⁰¹ eş-Şâd (38), 1.

²²⁰² el-Ahfeş el-Evsaţ, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 144.

²²⁰³ a.e., s. 145; Bu mevzuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbu*, I/64.

﴿عَسَق﴾, ﴿كَهَيْعَص﴾ ve ﴿طَسَن تَلْكَ﴾ deki nûnlar ile aynı durumda değildir. Bu nûnlar da ahâd kırâatta izhâr olmuyor. Ancak bunun sebebi, nûn'un çıkış yeriyle şād, tâ ve sîn'nin çıkış yeri aynı olmasıdır; yani, ikisi de dilin yanlarından çıkmaktadırlar. ﴿يسن﴾ ve ﴿ن﴾'un çıkış yerleri ile, karşılaştıkları vâv'ın çıkış yeri birbirine uzaktır. Biri dilin yan tarafından, diğeri iki dudaktan çıkmaktadır. Bu yüzden de izhâr olur.²²⁰⁴

ez-Zeccâc'ın bu husustaki görüşü, mahreleri fazla uzak olmadığı için izhâr yapıla da, bilir yapılmaya da bilir şeklindedir²²⁰⁵

2) el-Ahfeş'e Göre Hurûf-i Mukattaanın Mânası

el-Ahfeş, surelerin başlarındaki mukattaa harflerinin mânası hususunda insanların ihtilaf ettiğini söylemiş ve şu iki görüşü aktarmıştır:

a) Bazılarına göre bunlar, surelerin kendileriyle başladığı harflerdir. “Nasıl olur da Kur’ân’da mânası olmayan bir şey olur?” dersiniz, derim ki bunların mânası bir önceki surenin bittiğini ve yeni surenin başladığını bildirmektir. Yani iki surenin arasını ayırmak için bu harfler işaret yapılmıştır. Bu şekilde Arapların kullanımı vardır. Mesela onlardan birisi şu şiiri okumuştur.

وَبَلَدَةٍ مَا الْإِنْسُ مِنْ أَهْلِهَا   بَلْ .....

(Ahalisinden hiç kimsenin olmadığı bir belde...)²²⁰⁶

Veya şu şiiri söylemiştir:

مَا هَاجَ أَحْرَانًا وَشَجْوًا قَدْ شَجَا   بَلْ .....

(Endişelendiği gibi hiç üzüntü ve tasa heyecanı yaşamamıştı)²²⁰⁷

Bu şiirlerdeki بَلْ edatı şiirden değildir. Onun vezni arasında da sayılmaz. Bir anlatımın bitip yenisinin başladığını göstermek için buraya konmuştur.²²⁰⁸

²²⁰⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, s. 148.

²²⁰⁵ ez-Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur‘ân ve i‘râbu*, I/65.

²²⁰⁶ Bu beytin kime ait olduğu bilinmemektedir.

²²⁰⁷ Bu beyit, el-‘Accâc b. Ru‘be’ye aittir. bk. Ru‘be b. el-‘Accâc, *Dîvânu’-‘Accâc*, şrh. ‘Abdalmelik b. Kureyb el-Aşma‘î, thk. ‘Îzze Hâsen, *Dâru’ş-Şerki’l-‘Arabî*, Halep-1995, s. 321.

²²⁰⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, s. 145-146.

eṭ-Ṭaberī, tefsirinde el-Aḥfeş'in ﴿ل﴾ ile ilgili görüşüne katılmış, ancak üç maddeyle yazdığı uzunca izahı okunduğunda, hurûf-i mukattaa ile ilgili hususlarda, el-Aḥfeş ile aynı düşündüğü görülmektedir.²²⁰⁹

b) Bazıları, mukattaa harflerinin mânası ile ilgili olarak, “Bunlar birer hecedir, birleştirilirse mânası bilinen kelime ortaya çıkar. Belli insanlara bunun bilgisi verilmiştir. Örneğin, ﴿الر﴾, ﴿حم﴾ ve ﴿ن﴾ mukattaa harfleri bileştiğinde الرَّحْمَنُ İsm-i Celîli meydana çıkar. Diğer mukattaa harfleri de böyledir.” demişler.²²¹⁰

b. Diğer Müteşâbih Ayetleri İzah etmesi

(1) el-Aḥfeş, ﴿بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ﴾ (Artık insan, kendi kendinin şahididir.)²²¹¹ âyet-i kerîmesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Nasıl ki bir adama أَنْتَ حُجَّةٌ عَلَىٰ نَفْسِكَ (Sen kendi aleyhine delilsin) dersin, öyle de âyet insanın kendisini bizzat “gören” yapmıştır.²²¹²

el-Ḳāḍî ‘Abdulcebbar, bu âyeti müteşâbih âyetleri topladığı eserine almıştır. Ona göre bu âyet, kafir ve münafik için hiçbir özür kabul edilmeyeceğinin delilidir.²²¹³

(2) el-Aḥfeş, ﴿مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا﴾ (Size ne oluyor ki, Allah'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz?)²²¹⁴ âyet-i kerîmesiyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Âyetin anlamı “Allah’ın azametinden korkup çekinmiyorsunuz” şeklindedir. Buradaki الرَّجَاءُ korku, الْوَقَارُ da azamet demektir. Nitekim şair,

..... إِذَا لَسَعَتْهُ التَّخَلُّ لَمْ يَرْجُ لَسَعَهَا

(Arının soktuğu kimse artık onun sokmasından korkmaz)²²¹⁵

²²⁰⁹ eṭ-Ṭaberī, a.g.e., I/225-228.

²²¹⁰ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 146; Bu mevzuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân ve i‘râbu*, I/56.

²²¹¹ el-Ḳıyâme (75), 14.

²²¹² el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 612.

²²¹³ İbn Ahmed el-Hemezanî el-Ḳāḍî ‘Abdulcebbar, *Muteşâbihu’l-Ḳur‘ân*, thk. ‘Adnân Muhammed Z., Dâru’t-Turâs, Kahire-1969, II/673.

²²¹⁴ Nûḥ (71), 13.

²²¹⁵ Bu beyit, daha önce bahsi geçtiği üzere muhadram şairlerden olan Ebû Zueyb Huveylid b. Hâlid’e aittir. Geniş bilgi için bk. Sûhâm el-Mıṣrî, a.g.e., s. 201; Dîvânü’l-Huzeliyyîn, I/143.

demiştir.²²¹⁶

er-Rāzī, الرَّجَاءُ kelimesinin ‘korku’ şeklindeki anlamının ahad rivâyet olduğunu söylemiş, mütevatir rivâyete göre ise “korku”nun zıddı olan bir mânaya geldiğini ifade etmiştir. O, müellifimizin yukarıdaki görüşünü doğru bulmamış ve bunun Kur’ân’ı zedelemeye yol açacağını söylemiştir. Gerekçe olarak da “Hiçbir lafız yokturki bu yolla onun menfisini müsbet, müsbetini de menfi yapmak mümkün olmasın” demiştir. el-Ğādī ‘Abdulcebbar da âyetin mânasını “Size ne oluyor da Allah’ı gerektiği gibi ta’zim etmiyorsunuz. Ona isyandan sakınıp, itaate sım sıkı yapışmıyorsunuz” şeklinde vermiştir.²²¹⁷

3. Me‘âni’l-Ğur’ân’da Kelâm

a. Rû’yetullâh İle İlgili Âyetlerin Yorumlanması

Mu’tezile’nin tenzih akidesine sıkı bir şekilde bağlı kaldığı önemli konulardan birisi de Cenâb-ı Hakk’ın ahirette görülüp görülemeyeceği meselesidir. Nitekim görülmenin bir mekanda gerçekleşmesi noktasından hareketle Mu’tezile, Allah’ın ne dünyada ne de ahirette görülemeyeceği tezini ısrarla işlemiş, görüşleriyle bağdaşmayan âyetleri te’vil yapmakta her hangi bir beis görmemiştir.²²¹⁸ el-Ahfeş de aynı şekilde, “görme” (Rû’yetullâh) ile ilgili âyetleri yorumlarken, görüşleriyle bağdaşmayan âyetleri te’vil etmekte bir beis görmemiştir. Mevzu ile ilgili örneklere bakacak olursak:

(1) el-Ahfeş, ﴿رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ﴾ (Rabbim! Bana göster, seni göreyim).²²¹⁹ âyet-i kerîmesini şöyle yorumlamıştır: Burada kast edilen, Allah’ı ilmen görmektir ki, bu ancak âhirette mümkün olabilecek bir şeydir. Nitekim Allah Teâlâ, Mûsâ (a.s.)’a bunun dünyada olamayacağını bildirmiştir.²²²⁰

²²¹⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ğur’ân*, s. 606.

²²¹⁷ el-Ğādī ‘Abdulcebbar, a.g.e., II/667; er-Rāzī, *Tefsîr-i Kebîr*, XXII/150-151.

²²¹⁸ Zülkarneyn Avcı, *Kâdî Abdulcebbar ve Tefsirindeki Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv., Ankara-2000, s. 17.

²²¹⁹ el-A‘râf (7), 143.

²²²⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ğur’ân*, s. 447.

el-Ahfeş'in "Allah'ı ilmen görmek" şeklindeki yorumu Mu'tezile'ye ait bir görüştür. Onlar Allah'ın cennette dahi görülemeyeceğine inanırlar.²²²¹ Halbu ki, Ehl-i sünnetin akidesine göre Allah'ı görmek mümkündür. Âyetteki *أَرِنِي* kelimesi "Beni, seni görmeye muktedir kıl da sana bakayım ve seni göreyim" mânasındadır.²²²² Faḥruddīn er-Rāzī Tefsīr-i Kebīr'inde, Mu'tezililerin bu mevzudaki görüşlerinin tamamını çürütmüş, iddialarının asılsız olduğunu isbat etmiştir.²²²³

(2) Müellif, ﴿فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ﴾ (Derken Rabbi o dağa tecelli edince..) ²²²⁴ Âyetinde geçen *تَجَلَّى* kelimesini şöyle açıklamıştır: Âyetteki *رَبُّهُ تَجَلَّى* (Onun Rabbi tecelli etti) ifadesi, *تَجَلَّى أَمْرُهُ* (Onun emri görüldü) demektir. Nitekim insanlar, *بَرَزَ فُلَانٌ لِفُلَانٍ* (Falan filana görüldü) dediklerinde (vâli veya padişahın kendisinin değil) askerinin görüldüğünü kastederler.²²²⁵

Müellifimizin bu yorumu Mu'tezilî akidesinin gereğidir. Ehl-i sünnet akidesinde dağ Allah'ı gördüğü için unufak olmuştur.²²²⁶

(3) Müellifimiz ﴿وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ. إِلَيَّ رُبُّهَا نَاطِرَةٌ﴾ (Yüzler vardır ki, o gün ıslıl ıslıl parıdayacaktır. Rablerine bakacaklardır [O'nu göreceklerdir].) ²²²⁷ âyet-i kerîmesindeki

²²²¹ eṭ-Ṭayyār, a.g.e., s. 311.

²²²² er-Rāzī, *Tefsīr-i Kebīr*, XI/57.

²²²³ er-Rāzī'in, söz konusu açıklamalarından konumuzla ilgili kısmının buraya alınması uygun olacaktır. Nitekim, er-Rāzī, Mu'tezile'nin görmeyen mümkün olmayacağına dair görüşünü şu ifadelerle çürütmüştür: Bu âyet-i kerîmede, Allah Teâlâ'nın görülebileceği hususunda çıkartılan delil şudur: Eğer Allah Teâlâ'nın görülmesi imkansız olsaydı, o "ben görülmem" derdi. Örneğin, bir kimsenin avucunda bir taş bulursa ve bir başkası ona, "Şunu bana ver de yiyeyim" dese, o ona, "Bu yenilmez" der. "Sen bunu yeme" demez. Fakat elinde taş değil de, bir elma olsaydı, o ona, "Sen onu yiyemezsin" derdi. Bu, elimdeki yenilebilir bir şeydir, ama sen onu yiyemeyeceksin" demektir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, "Ben görülmem" demeyip de, "Sen, beni katiyen göremezsin" deyince, bu ifadenin Allah Teâlâ'nın haddizatında görülebileceğine delalet ettiğini anlamış oluruz.

Bir diğer delil, Allah Teâlâ, kendisinin görülmesini, mümkün olan bir şarta bağlamıştır (Âyetin devamındaki "Eğer o dağ yerinde durabilirse, sen de beni görürsün" ifadesini kastetmektedir). Mümkün olana bağlanan şey de mümkündür. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın görülmesinin haddizatında mümkün olması gerekir.

Bir diğer delil de, Cenâb-ı Hak "Derken Rabbi, o dağa tecellî edince, onu paramparça ediverdi" buyurmuştur. Bu tecellî, rü'yettir (görmedir). "Dağ Allah'ı görünce paramparça, unufak oldu" demektir. bk. er-Rāzī, *Tefsīr-i Kebīr*, XI/52-54.

²²²⁴ el-A' rāf (7), 143.

²²²⁵ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'āni'l-Kur'ān*, s. 447.

²²²⁶ er-Rāzī, *Tefsīr-i Kebīr*, XI/54.

‘bakacaklardır’ ifadesiyle ilgili şu yorumları yapmıştır: مَا أَنْظُرُ إِلَّا إِلَيْكَ (Ancak sana bakıyorum) ifadesinde olduğu gibi, Âyet-i kerîmedeki “Allah’a bakma” ifadesinden kastedilen şey, ondan gelen nimet ve rızka bakmaktır. Bazı insanların dediği gibi söz konusu kelime “gözle bakmak” olsaydı, bir sonraki âyette bunu beyan ederdi. Baksana bir sonraki âyet ﴿وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ. تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ﴾ (Yüzler de vardır ki, o gün buruşacaktır; Kendilerinin, bel kemiklerini kıran bir felâkete uğratılacağını sezeceklerdir.)²²²⁸ diyor. Bakmayan ve görmeyen demiyor. Onların dediğine (Gözle bakmaya) delâlet etmez. Allah âyet-i kerîmede ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ﴾ (Gözler O’nu idrâk edemez, O ise gözleri idrâk eder.)²²²⁹ buyurduğu halde, onların dediği gibi ‘bakma’ nasıl olmaktadır?²²³⁰

Müellifin bahsettiği bu son âyet Mu’tezilîlerin Cenâb-ı Hakk’ı göremeyeceğimize dair en kuvvetli naklî delillerindendir.²²³¹ Müellif başka bir yerde söz konusu âyetle ilgili şunlar da ilave etmiştir: Allah’a bakmakla kastedilen şey, ondan gelen nimet ve rızktır. Bazen şöyle deriz وَاللّٰهُ مَا أَنْظُرُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ وَإِلَيْكَ (Ben ancak Allah’a ve sana bakarım) yani “Allah’tan ve senden gelecekleri beklerim” demektir.²²³²

er-Râzî, ilgili âyetin tefsirinde Mu’tezilîlere ait olan söz konusu görüşü her yönüyle irdelemiştir. Şöyle ki, Kur’ân-ı Kerîm’de intizar mânasına gelen nazar çokça vardır. Fakat bu kelime bu mânada kesinlikle اِلَى harf-i cerriyle kullanılmamıştır. Mesela

²²²⁷ el-Ğıyâme (75), 22, 23.

²²²⁸ el-Ğıyâme (75), 24, 25.

²²²⁹ el-En’âm (6), 103.

²²³⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Ğur’ân*, s. 441.

²²³¹ Mu’tezile’nin Cenâb-ı Hakkın görülmesinin imkansız olduğu ile ilgili en kuvvetli naklî delilleri Hak Teâlâ’nın ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾ (Gözler onu ihata edemez.) (el-En’âm (6), 103) âyetine tutunmalarıdır. Âyetteki "الْأَبْصَارُ" (gözler) kelimesi başında elif lâm bulunan bir çoğul sîgasıdır. Bu sîga, istiğrak (kapsamlılık) ifade eder. O halde Cenâb-ı Hakkın “Gözler O’na erişemez” âyeti, her gözün O’nu göremeyeceğini söyler ki, bu da “umûmun selbini” ifade eder. Yani genel mânada olumsuzluğu ifade eder. Ancak “selbin umumîliğini” ifade etmez. Yani bu görememe işi, herkesi içine almaz. Mesela “Hz. Muhammed’de (s.a.v.) herkes iman etmedi” dediğinde bu söz, ona bazı kimselerin iman ettiğini ifade eder. Hak Teâlâ’nın “Gözler O’na erişemez” buyruğu da böyledir. Bunun mânası “O’nu her göz idrak edemez” şeklindedir. Binâenaleyh bu âyetin, bazı gözlerin O’nu idrak edebileceğini ifade etmesi gerekir. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, X/86.

²²³² el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Ğur’ân*, s. 611.

﴿هُلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ﴾ (Onlar, ancak bunun te’vilini bekliyorlar.)²²³³, ﴿أَنْظُرُونَا نَقْتِسَبْ مِنْ نُورِكُمْ﴾ (Bizi bekleyin, nurunuzdan alalım.)²²³⁴, ve ﴿هُلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ﴾ (Onlar, ancak Allah’ın [azabının] kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?)²²³⁵ âyetleri bunlardan bir kaçıdır. اِلَى harf-i cerriyle kullanılan نَظَرَ kelimesinin “görme” mânasına geldiği açıktır.²²³⁶

Ebü Maşûr el-Ezherî (ö. 370/981) mevzuyla ilgili olarak şunları anlatmıştır: Kim ki ﴿إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ (Rablerine bakacaklardır) âyetini مُنْتَظِرَةٌ (Bekleyen) mânasına tefsir ederse hata etmiş olur. Çünkü Araplar نَظَرْتُ إِلَى الشَّيْءِ dedikleri zaman اِنْتَظَرْتُهُ mânasını kastetmezler. Onlar sadece, نَظَرْتُ فَلَانًا ifadesini اِنْتَظَرْتُهُ mânasına kullanırlar.²²³⁷

(4) el-Ahfeş, ﴿وَلَا يَكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ (Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak ve onlara bakmayacaktır)²²³⁸ âyet-i kerîmesindeki ﴿وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ﴾ ifadesini

²²³³ el-Ĥadîd (57), 13.

²²³⁴ el-A‘râf (7), 53.

²²³⁵ el-Ĥadîd (57), 13.

²²³⁶ er-Râzî’nin, konuyla ilgili aşağıdaki açıklamalarını da buraya almakta yarar var: Mu’tezile’nin “Âyetteki اِلَى harf-i cerriyle nimetler kastedilmiştir.” şeklindeki görüşlerine gelince, biz deriz ki, bu görüşe göre, اِلَى kendisine “bu bir nimettir” denilebilen bir mahiyetin adı olmuş olur. Buna göre de, bu müsemmanın tahakkuk etmesi konusunda, velev ki çok önemsiz olsa dahi, nimet cüzlerinden bir cüzün bulunması yeterli olur. Hâlbuki cennetlikler kıyametteki durakların tümünde çok mükemmel nimetler içindedirler. Durumu böyle olan bir kimseye, kendisine nimet denilebilecek bir şeyin beklentisi içinde olacağı için, onu bu ufacık şeyle müjdelemek nasıl mümkün olabilir. Bunun misali, yeryüzüne hükümlan olan birisinin, bir lokma ekmek ve bir damla su beklentisi içinde olabilecek bir biçimde, “Senin durumun, bir yıl sonra, daha da güçlenecek ve kuvvetli olacaktır” diyerek, (bir lokma ekmek ve bir damla su ile), müjde vermesine benzer. Bu söz nasıl anlamsız ve temelsiz ise, اِلَى harf-i cerriyle nimetin kastedildiğini söylemek de böyledir.

Farz edelim ki, çeşitli şekillerde اِلَى harf-i cerriyle birlikte kullanılarak müteaddi olan نَظَرَ fiili Arapçada “bekleme” mânasına gelmiş olsun. Ne var ki, bu âyeti bu mânaya hamletmek mümkün değildir. Çünkü, olacağı kesin olduğu için, bekleme ve intizardan dolayı duyulan lezzet, dünyada iken de söz konusuydu. Dolayısıyla, bu işin, ahirete teşvik etme sadedinde zikredilmesinin güzel olabilmesi için, ahirette dünyadakinden daha fazla ve ileri bir şeyin bulunması gerekir. Bu daha ileri ve mükemmel olması düşünülen bu şeyin, “olmasının yakınlığının” kastedilmiş olması caiz değildir. Çünkü bu aklen bilinen bir şeydir. Binâenaleyh Mu’tezile’nin bu mânadaki te’villeri geçersizdir, batıldır. bk. er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXII/306-307.

²²³⁷ Ebü Maşûr el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbu’l-luğa**, thk. Ya‘kûb ‘Abdu’n-Nebî, ed-Dâru’l-Mişiyye Li’t-Te’lif ve’t-Tercume, Kahire-tsz, XIV/371.

²²³⁸ Âl-i ‘İmrân (3), 77.

şöyle yorumlamıştır: Bu ifade, sana faydası dokunmayan birisine, “Bana bakmıyorsun (Yardım etmiyorsun veya ilgilenmiyorsun mânasında)” demen gibidir.²²³⁹

el-Ahfeş’in نَظَرَ إِلَى (bakmak) fiiline “bakma” dışında anlam vermeye gayret etmesi, Mu’tezile mezhebine ait bir bakış açısıdır. Onlar yukarıdaki ilk iki âyette geçen إِلَى ifadesini, bakma ve görme arasında bir ayrım yapmak suretiyle “rü’yetin” mümkün olmayacağını savunurlar. Bu ayrımı yaparken ﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ âyet-i kerîmesini delil olarak kullanırlar. Onlar derler ki, bu âyet “Allah onları kıyamet günü görmez” dememiş ‘bakmaz’ demiştir. Bu, ‘nazar’ ile ‘rü’yet’in farklı mânalara geldiğini gösterir. Dolayısıyla Allahı görmekle ilgili yukarıdaki âyetler, görmek değildir. Onlar sadece bakmaktır.²²⁴⁰

b. Mu’tezilî İtikâdının Yansıdığı Diğer Yorumları

(1) el-Ahfeş, ﴿هَلْ يَسْتَطِيعُ﴾ ([Rabbin] yapabilir mi?)²²⁴¹ âyet-i kerîmesi ve onun kırâat vecihleriyle ilgili olarak şunları anlatmıştır: Âyetteki “yapabilir mi?” ifadesi, yapamayacağı zannedilerek sorulmuş bir soru değildir. Bu söz, Arapların أَسْتَطِيعُ أَنْ تَذْهَبَ (Ben üzüntülüymü. Üzüntümü giderebilir misin?) şeklinde de kullanırlar. Bu cümlelerle, yapma gücünün olup olmadığını sormuş olmazlar. Bilakis bu sorunun anlamı “bunu sen yapabilirsin” şeklindedir. Söz konusu âyet, ﴿هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبِّكَ﴾ (Rabbinden isteyebilir misin?) şeklinde (muhatap kipinde) de okunmuştur. Câiz bir kırâat vechi olup, bana göre bu okuyuşa sebep, önceki mânanın kapalı olmasıdır. Sanki fiil hazfedilmiş ve âyetin takdiri هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبِّكَ أَنْ تَدْعُوهُ (Rabbinden isteye bilir misin?) şeklinde veya هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبِّكَ أَنْ تَدْعُوهُ رَبِّكَ (Rabbinden isteye bilir misin?) şeklinde de okunmuştur. Bu iki açılım da câizdir.²²⁴²

²²³⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 344.

²²⁴⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXII/304.

²²⁴¹ el-Mâide (5), 112.

²²⁴² el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 403-404.

Müellifimizin bu âyeti vuzûha kavuşturmaya çalışmasının sebebi, âyetin sibakından Havârîler olduğunu anladığımız soru soranların kudret-i ilahiyeden şüphe etme ihtimalidir. Bu izah tarzıyla el-Ahfeş, Mu'tezile'nin görüşüyle paralellik oluşturmaktadır. Onlar “Bu sualden maksat, istedikleri fiilin hikmet açısından câiz olup olmadığını sormaktır. Çünkü hikmet açısından tahakkuk etmeyen bir fiilin yapılması imkansızdır. Yani hikmet bakımından ters olan bir şey, kudret bakımından da ters gibi olur.” şeklinde izah etmektedirler. Ehl-i sünnetin ayeti yorumlama tarzı ise şöyledir: el-Kisâ'ye ait olan ﴿هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ﴾²²⁴³ şeklindeki kırâatte, “Gökten bize sofrayı indirmesini Rabbinden isteyebilir misin?” anlamı ortaya çıkarkı bu, Hz. İsa'nın bunu isteyip isteyemeyeceği ile ilgili bir şüphe içerir. ﴿هَلْ يَسْتَطِيعُ﴾ şeklindeki birinci kırâatte ise, Havârîlerin kudreti ilâhiyeden şüphe ettikleri sonucu çıkar.²²⁴⁴ Nitekim Elmalılı der ki, her ne olursa olsun, mucize istemek küfrün şiarıdır. Hakk'ın gücünü deneme sevdasıdır. Mü'minin mucize istiyor görünmesi bile imanında bir şüpheye işaret eder.²²⁴⁵ ez-Zemaşşerî de, bu hususta âyetlerin bağlamından yola çıkarak “Havârîlerin Allah'ın semadan sofrayı indirmeye gücünün yetmesinden şüphe ettikleri” sonucuna varmıştır.²²⁴⁶

(2) Müellifimizin Mu'tezilî akideye sıkı bağlılığı يَدٌ (el) kelimesinin tefsirinde de görülmektedir. O, ﴿بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ﴾ (Hayır, O'nun iki eli de açıktır)²²⁴⁷ âyet-i kerîmesini şöyle izah etmektedir: Âyetteki يَدٌ (el) kelimesi ‘Nimet’ demektir. إِنَّ لِفُلَانٍ عِنْدِي يَدًا (Filanın bende eli var) cümlesinde olduğu gibi. Mesela, ﴿أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ﴾ (Kuvvetli ve basiretli)²²⁴⁸ âyet-i kerîmesi de أُولِي النَّعْمِ (Nimet sahibi) demektir. يَدٌ kelimesinin birkaç mânası olabilmektedir. Mesela, بَيْنَ يَدَيْ الدَّارِ (Evin önünde) dedinğinde evin önünü kastedilir. (Hakiki anlamda ‘el’ kastedilmez, çünkü evin iki eli olmaz.²²⁴⁹

²²⁴³ el-Ḥaṭīb, a.g.e., II/369.

²²⁴⁴ er-Rāzī, *et-Tefsīru'l-kebir*, XII/107.

²²⁴⁵ Hamdi Yazır Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, I-X, yyy., İstanbul-tsz., III/365.

²²⁴⁶ ez-Zemaşşerî, *el-Kaşşâf*, II/314.

²²⁴⁷ el-Mâide (5), 64.

²²⁴⁸ Şâd (38), 45.

²²⁴⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, s. 396.

Müellifimizin ٱ (el) kelimesini “nimet” olarak te’vil etmesi, Sa’id b. Osman ed-Dārimī (ö. 272/885) gibi zatlarca mânanın akideye kurban edilmesi olarak değerlendirilmiştir.²²⁵⁰ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber’inde bu mevzuyu şöyle özetlemiştir: “Allah’ın eli, kudretidir yahut nimetidir” şeklindeki yorum Kaderiyye ve Mu’tezilenin inancıdır. Ehli sünnetin akidesi şudur: Allah’ın eli, yüzü, nefsi vardır. Bütün bunlar Kur’ân’da zikredilmiştir. Ancak Allah Teâlâ’nın Kur’ân’da beyan buyurduğu bu yüz, bu el ve bu nefsdan her biri O’nun keyfiyeti bizce asla bilinmeyen sıfatlarıdır.²²⁵¹

(2) el-Ahfeş, ﴿وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ﴾ (Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır.)²²⁵² âyet-i kerîmesini şu şekilde yorumlamıştır: Yani كُلُّ شَيْءٍ kapsamına giren her şeyi demektir. Hiçbir şey onun dışından kalmamıştır. Şöyle de diyebiliriz: Mahlûkat arasında taksim edilmiş bir “rahmet”; onunla birbirlerine merhamet ederler. Hatta hayvanlar bile yavrularına bu “rahmet” ile merhamet eder.²²⁵³

Müellifimizin “Rahmet” ile ilgili görüşü Mu’tezile mezhebinin görüşü²²⁵⁴ ile sınırlı kalmaktadır. Ehl-i sünnetin bu husustaki bakış açısında gelince, onlar da, dünyada ‘şey’ adını alabilen her ne varsa bunların hepsini “Allah’ın rahmeti”nin kuşattığını söylemektedirler. Buna ilave olarak derler ki, bu kuşatma, her şeyin rahmetten eşit pay alması gerektiği anlamına gelmez. Allah’ın rahmeti her şeyi kuşatmış olduğu halde, bununla beraber her kimi azabına uğratmak isterse, ona azabını isabet ettirir. O’nun hükmüne ve irâdesine kimse müdâhale edemez. Şu halde ya bu azabda o kimseler için bir rahmet vardır veya o kimseler merhamete layık olmaktan çıkmışlar, azaba hak kazanmışlardır. Âyetteki وَسِعَتْ “kapladı” fiilinin mâzi olması ve azapla ilgili

---

²²⁵⁰ et-Ṭayyār, a.g.e., s. 312-313.

²²⁵¹ Ali b. Sultân Muhammed el-Kārî, **Minaḥu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber**, Dāru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Lübnan-1998, s. 121-123; İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe, **Fıkh-ı Ekber**, trc. Hasan Basri Çantay, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-1985, s. 8.

²²⁵² el-A’râf (7), 156.

²²⁵³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, s. 450;

²²⁵⁴ er-Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XI/95.

beyanda أُصِيبُ “isabet ettireceğim” fiilinin muzari olması gösterir ki “rahmet” başlangıç açısından, azab da gelecek zaman açısından söz konusudur.²²⁵⁵

(3) el-Aḥfeş, ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾ (Ve Allah Musa ile gerçekten konuştu)²²⁵⁶ âyet-i kerîmesini şöyle izah etmiştir: Kelâm, bizim konuştuğumuz ve bizden sadır olanlardan başka bir şeydir. O, Allah’ın yarattığı bir şeydir. Allah onu yaratmış sonra Mûsâ (a.s.)’a ulaştırmıştır.²²⁵⁷

Müellifimizin “Kelâm (söz) Allah’ın yarattığı bir şeydir. Allah onu yaratmış sonra Mûsâ (a.s.)’a ulaştırmıştır.” ifadesi, yaşadığı yüzyılda özellikle Mu’tezilîlerin hararetle savunduğu “Kur’ân mahluktur” akîdesi ile ilgilidir. Ehl-i sünnetin bu husustaki inancı şudur: “Allah Teâlâ, Mûsâ (a.s.) ile konuştuğu zaman, ona ezeldeki sıfatının tâ kendisi olan kelâmı ile söyledi. Onun bütün sıfatları yaratılanların sıfatlarından başkadır. O söyler, bizim söylememiz gibi değildir. Biz âletlerle, harflerle konuşuruz. Allah ise âletsiz, harfsiz konuşur. Harfler mahluktur, Allah’ın kelâmı mahluk değildir. o “Şey”dir, fakat bildiğimiz şeyler gibi değil. O’na “Şey” denilmesi ne cisim, ne cevher (yani atom) ne araz (yani cisimle kâim renk, koku ve tat kabilinden) olmaksızın ancak (zâtının varlığının) isbatı mânasıyla (ve bu bakımdan)dır.”²²⁵⁸

el-Ḳurṭubî, müellifimizin söz konusu ayeti yorumlamasını dil bakımından doğru bulmamıştır. O, “Aksine bu, mütekellimin konuştuğu hakiki kelâmdır. Âyetteki تَكْلِيمًا kelimesi masdar olması ve mânasının te’kid olması, (el-Aḥfeş’in açıkladığı) görüşün yanlış olduğuna delâlet eder” demiştir. en-Naḥḥās da, fiil masdar ile te’kid edildiğinde mecâz olamayacağı hususunda nahivcilerin ittifak ettiğini söylemek suretiyle müellifimizin yorumunu yanlış bulmuştur. Bu iki görüş, mevzu ile ilgili ez-Zeccâc’ın açıklamalarının tafsilatı mahiyetindedir.²²⁵⁹

---

²²⁵⁵ Elmalılı, a.g.e., IV/144.

²²⁵⁶ en-Nisâ (4), 164.

²²⁵⁷ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Ḳur’ân*, s. 384.

²²⁵⁸ Muhammed el-Ḳârî, a.g.e., s. 104-118; Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 7-8.

²²⁵⁹ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Ḳur’ân ve i’râbuhu*, II/133; el-Ḳurṭubî, a.g.e., VII/225; eṭ-Ṭaberî, a.g.e., VII/689; el-Hemedânî, a.g.e., I/821.

4. Me‘âni’l-Ḳur’ân’da Fıkıh

Me‘âni’l-Ḳur’ân incelendiğinde el-Aḥfeş’in fıkıh ilmi ile pek az ilgilendiği görülmektedir. Örneğin aşağıda sunacağımız âyetlerde de görüleceği üzere müellifimiz, söz konusu âyetlerin fıkıh yönüyle değil dil boyutuyla ilgilenmeyi tercih etmiştir.

(1) el-Aḥfeş, ﴿وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ﴾ (Başlarınızı meshedin. Ayaklarınızı da [yıkayın].)²²⁶⁰ âyet-i kerîmesindeki وَأَرْجُلِكُمْ kelimesinin okunuşuyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

Âyet وَأَرْجُلِكُمْ şeklinde mansûb okunduğu kırâatlerde, bu kelimenin âmili فَأَغْسِلُوا fiili olur. Bazıları da وَأَرْجُلِكُمْ şeklinde وَأَمْسَحُوا fiilinin ma’mulü olarak mecrûr okumuşlardır ki, bu tarz okuyuş insanların bilmediği bir kırâattir. (Ancak) İbn Abbas “Ayağı mesh etmek yeterlidir.” demiştir.²²⁶¹ (Bununla beraber, وَأَرْجُلِكُمْ kelimesi) “yıkama” mânasına kabul ediliyorsa, هَذَا جُرُصٌ صَبَّ خَرِبٍ (Bu yıkılmış ayı evidir.) ifadesinde olduğu gibi “cer bi’l-mucâvera”²²⁶² sebebiyle mecrûr olduğunu söylemek de câizdir. Ancak bu kadar zorlamadansa mansûb okunması daha sağlıklı ve daha iyidir. Buna benzer Arapların bir sözü var: أَكَلْتُ خُبْزًا وَلَبَنًا (Ekmek ve süt yedim). Halbuki süt yenmez. Araplar şöyle de kullanırlar: مَا سَمِعْتُ بِرَائِحَةِ أَطْيَبَ مِنْ هَذِهِ، وَلَا رَأَيْتُ رَائِحَةَ أَطْيَبَ مِنْ هَذِهِ، وَمَا رَأَيْتُ كَلَامًا أَصُوبَ مِنْ هَذَا (Bundan daha güzel koku duymadım, bundan daha güzel koku görmedim, bundan daha doğru söz görmedim)²²⁶³

²²⁶⁰ el-Mâide (5), 6.

²²⁶¹ İbn Abbas’dan şöyle rivâyet olunmuştur: “Abdest iki yıkama ve iki meshten oluşur.” Enes (r.a.)’ın “Kur’ân mesh üzere nazil olmuş, sünnette de yıkama vardır.” şeklindeki rivâyeti; İkrime (r.a.)’dan “Ayaklarına mesheder ve ayakları yıkama yoktur. Kur’ân meshi emretmiştir.” şeklindeki rivâyet; ‘Âmir eş-Şa‘bî ve Ḳatâde’nin de bu minvalde rivâyetleri bulunmaktadır. Bu husus, fıkıhta birçok boyutuyla tartışılmış kapsamlı bir mevzudur. bk. el-Ḳurṭubî, a.g.e., VII/343.

²²⁶² Müellifin burada kullandığı tabir الْجُرُصُ عَلَى الْإِتْبَاع’dir. Kelime, mecrûr bir isimle yan yana gelince onun harekesini alır. Nâdir rastlanan bu duruma günümüz nahvinde “Cer bi’l-mucâvera” denir. İstılahlar kısmında müellifimizin kullandığı bu kavram ile ilgili bilgi verilmiştir. bk. Burada, s. 110.

²²⁶³ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur’ân*, s. 391.

(2) el-Aḥfeş, ﴿لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾ (Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin)²²⁶⁴ âyet-i kerîmesinin mânasının yanlış anlaşılması için şunları anlatmıştır:

Âyetteki *سَلَفَ* (Geçmişte olanlar bir yana) ifadesi *سَلَفَ* (Geçmişte olanlarla evlenin) demek değildir. Bu ifade olarak da, mâna olarak da câiz değildir. Âyetin mânası *فَإِنَّكُمْ تُعَدُّونَ بِهِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ فَقَدْ وَضَعَهُ اللَّهُ عَنْكُمْ* (Bu hususta cezalandırılırsınız, geçmişte olanlar istisnâ, Allah onun vebalini sizden kaldırdı.) demektir. Nitekim, ﴿وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾ (Geçmişte olanlar bir yana, iki kız kardeşi bir arada almak suretiyle evlenmek..)²²⁶⁵ âyet-i kerîmesinin mânası da *فَقَدْ وَضَعَهُ*, *سَلَفَ*, *إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ* (Bu hususta hesaba çekilirsiniz. Geçmişte olanlar hariç, Allah onu af etmiştir.) demektir.²²⁶⁶

Görüldüğü üzere müellif, âyetteki emrin doğru anlaşılması için istisnâ edatı ve sonrasını izah etme ihtiyacı duymuştur. Nitekim ez-Zemaḥşerî de “Geçmişte olanlarla evlenmek helal olur” mânasının çıkarılması mümkün değildir. Çünkü âyetten maksat bu tür nikahı haram kılıp onun mübahlığına götürecek bütün yolları kapamadır.” demiştir.²²⁶⁷

---

²²⁶⁴ el-Nisâ (4), 22.

²²⁶⁵ el-Nisâ (4), 23.

²²⁶⁶ el-Aḥfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Ḳur‘ân*, s. 439-440, 369.

²²⁶⁷ ez-Zemaḥşerî, el-*Keşşâf*, II/49.

SONUÇ

Basra şehrinin, kültür ve medeniyet merkezi olarak en parlak dönemini yaşadığı h. II. asrın ikinci yarısı, el-Ahfeş'in çocukluk ve daha sonraki dönemine rastlayan zaman dilimidir. Bu sebeple el-Ahfeş, Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için seferberliğin başladığı, klasik dil ve edebiyat malzemelerinin tedvin edildiği, özellikle gramer ve lügat çalışmalarının dorukda olduğu en büyük kültür ve medeniyet merkezinde, ilim ve fikir açısından oldukça hararetli ve hareketli bir ortamda yetişmiştir. Bunun yanında el-Ahfeş'in Sîbeveyh gibi bir dilcinin en meşhur talebesi olması, onun ilim dünyasındaki saygınlığını daha da artırmıştır.

Dil, edebiyat, şiir rivâyeti ve arûz alanında önemli çalışmaları olan el-Ahfeş, özellikle nahiv alanında, ulemâ nazarında otorite kabul edilmiştir. Öyle ki, Arap edebiyatı literatüründe "el-Ahfeş" kelimesinin istimali, Ahfeşler içerisinde "el-Ahfeş el-Evsaţ"ın kastedildiği anlamına gelmekte ve dilbilgisindeki başarısı sebebiyle "nahv"i çağrıştırmaktadır. Dilbilgisi kitaplarında ve tefsirlerde görüşlerine çokça müracaat edilmiş, nahiv kaynaklarında onun adı zikredildiği kadar hiçbir âlimin adı zikredilmemiştir. Sîbeveyh'ten sonra onun Basra nahiv imamlarının en büyüğü olduğu tezi âlimlerce kabul görmüştür.

el-Ahfeş'in nahivde bağlı olduğu ekol Basra dil mektebidir. Ancak o, Basra mektebinin görüşleri hususunda mutaassıp değildir. Gerektiğinde Basralıların görüşlerini rahatlıkla tenkit edebilmiştir. Öyle ki, onun bu husustaki tenkitlerini, daha sonra Kûfelilerin geliştirip kendi ekollerini oluşturdukları, Şevkî Dayf tarafından dile getirilmiştir.

el-Ahfeş'in nahivle ilgili eserleri bir yana, günümüze ulaşmış eserlerinden birisi olan Me'âni'l-Çur'an'ı bile neredeyse başlı başına bir nahiv kitabıdır. Me'âni'l-Çur'an'ının adı her ne kadar meânî olsa da, eser incelendiğinde, ekseriyetinin sarf ve nahiv konularından oluştuğu görülmektedir. Hatta eserde bâbu'l-izâfe, bâb-u ismi'l-fâil gibi nahiv konularını belirten bazı bab başlıkları da vardır.

Me‘āni’l-Ḳur‘ān, el-Aḥfeş’in eseri olması hasebiyle özel bir anlam taşımaktadır. Şöyleki, el-Aḥfeş’in nahivle ilgili eserleri kaybolup günümüze ulaşmadığından, onun dilbilgisiyle ilgili değerli görüşlerini öğrenebileceğimiz yegâne birinci el kaynak Me‘āni’l-Ḳur‘ān’dır. Me‘āni’l-Ḳur‘ān’ın kıymeti, eserin yazılma tarihiyle de orantılıdır. h. 180 yılı civarında yazıldığını tahmin ettiğimiz bu eser, günümüze ulaşan Me‘āni’l-Ḳur‘ān türünün en eskisidir.

Bu kıymetli eser üzerine yapmış olduğumuz tahlil çalışması neticesinde ortaya çıkan durumu şu şekilde özetleyebiliriz:

Me‘āni’l-Ḳur‘ān’ın ana gövdesini sarf ve nahiv oluşturmaktadır. Müellif eserde, anlaşılmasında güçlük çekilen kelime ve cümleleri açıklarken aynı zamanda bir nahiv kuralını da anlatmış ve onu bol örnek ve şâhidlerle takviye etmiştir. Bunun yanı sıra müellifin Me‘āni’l-Ḳur‘ān’da önem verip üzerinde durduğu bir diğer husus kırâatlerdir. İzah ettiği âyetlerin ekserisinin farklı kırâat vecihleriyle de bir şekilde ilgilenmiştir. İlave olarak, bazen akidesini ilgilendiren âyetleri de açma ihtiyacı duymuştur. Ancak, nüzul sebebi, fıkıh ve hadis gibi alanlarla hemen hemen hiç ilgilenmemiştir.

Ġarību’l-Ḳur‘ān türü eserlerin de yazıldığı ilk dönemlerde, dilbilimsel tefsir kapsamına giren Mecāzu’l-Ḳur‘ān, Me‘āni’l-Ḳur‘ān, Muşkilu’l-Ḳur‘ān ve Í‘rābu’l-Ḳur‘ān türü eserlerin hemen tamamında, anlaşılmasında güçlük çekilen (ġarīb) kelimelerin anlamı verilmiş ve izahı yapılmıştır. Bu, aynı zamanda el-Aḥfeş’in de takip ettiği bir yöntemdir. O, bazen kelimelerin eşanlamını söylemiş, gerekli gördüğünde de izah etmiştir. Bazen de bu husustaki açıklamalarını şiir vd. şâhidlerle desteklemiştir.

Gerek tabii gelişim süreci sebebiyle, gerek ihtilaflar sebebiyle olsun el-Aḥfeş’in dilbilgisi alanında kullandığı ıstılahların önemli bir kısmı günümüzde kullanılan nahiv ıstılahlarından farklılık arz etmektedir. Hatta bunların bir kısmı ıstılah dahi değildir. Bunlara bir çeşit anlatma gayreti dense daha isabetli olur. Öyle ki, günümüzde tek bir ıstılahla ifade edilen kavramı o, bir cümleyle ifade etmiştir. Örneğin, ‘mebnî’ kavramını, الْأَسْمَاءُ الَّتِي لَيْسَتْ بِمُتَمَكِّنَةٍ تُحْرَكُ أَوْ أُخْرِجُهَا حَرَكَةً وَاحِدَةً لَا تَزُولُ عَنْهَا (Çekimi yapılamayan, sonu tek hareke ile harekelenen illetli isimler) cümlesiyle ifade etmiştir. Buna benzer anlatım tarzına

Me‘āni’l-Ḳur‘ān’da epeyce rastalamak mümkündür. Bununla beraber, müellifimizin kullandığı ıstılâhların bir kısmı da, kendisinden sonraki dönemlerde ve günümüzde nahiv vd. alanda varlığını sürdürögelmiş kavramlardır. Örneğin el-Aḥfeş’in kullandığı “mehmûs”, “mechûr”, “itbâk”, “nudbe”, “ma’dûl” ve “ikrâr” gibi ıstılâhlar ve “izafet”, “raf”, “nasb” ve “cer” gibi temel kavramlar bunlardandır.

Müellifimizin, eseri yazarken istifade ettiği kaynaklara gelince, Me‘āni’l-Ḳur‘ān’da el-Aḥfeş’in kaynak olarak belirttiği tek bir kitap ismine dahi rastlamamaktayız. Müellifimizin bu husustaki yöntemi, çok defa isim vermeden, “Bir kısım müfessirler şöyle tefsir ederler” ve “Bazı ehl-i ilim şöyle demiştir” şeklinde atıfta bulunmak suretiyledir. Bazen de görüşlerini ve bilgilerini paylaştığı ulemânın isimlerinden söz etmiştir.

el-Aḥfeş, Me‘āni’l-Ḳur‘ān’da eserinin esas amacı olan nahiv, sarf, kırâat ve ğarîb kelime ve cümlelerin anlamını izah ederken istişhâd yöntemine sıkça başvurmaktadır. Öyle ki, bazen bir nahiv kuralını izah ederken, biri ayetten, diğeri şiirden, bir diğeri de günlük kullandığı dilden veya deyim ve atasözlerinden olmak üzere üç dört farklı alandan istişhâda bulunduğu görölmektedir. Me‘āni’l-Ḳur‘ān’da sadece şiirle ilgili kullandığı istişhâdın sayısı, ekseriyeti Câhiliye ve muhadram şairlerine ait olan 317 beyittir. Kitabın hacmini göz önünde bulundurduğumuzda, bunun yüksek bir rakam olduğu söylenebilir.

el-Aḥfeş’in kabile lehçelerine yer vermesi Me‘āni’l-Ḳur‘ān’da sıkça karşılaşılan bir diğerk durumdur. O, kabilelerin kullandığı dilin nahiv bakımından farklılıklarına dikkat çekmiş ve kelimelerin müzekkerlik ve müenneslik bakımından farklılık arzettiği durumları zikretmiştir. Ayrıca, sarf bakımından kelimelerin farklı çoğul yapılması, masdarların farklı okunması, fiil çekimindeki farklılıklar, kelimeye harf eklenmesi veya çıkarılması, harflerin harekeli, şeddeli veya cezimli isti’mal edilmesi gibi konulara temas etmiştir. Zaman zaman da lehçeler arasında mukayese yaparak tercihte bulunmuştur. Müellifimizin lehçelerle ilgili farklılıkları beyan etmesi çoğunlukla kırâat farklılıklarını ilgilendiren konulardan oluşmaktadır.

Kırâat mevzusu, sarf ve nahiv kaidelerinden sonra el-Ahfeş'in en çok ilgilendiği üçüncü mevzudur. O, Me'âni'l-Ḳur'ân'da, 450 civarında âyetin, beş yüz küsur kırâat farkını tek tek zikretmiştir. Kırâatleri genellikle nahiv, sarf ve Arap lehçelerindeki istimali açısından ele almış, sarf ve nahvin kırâatle olan ilişkisini yoğun bir şekilde işlemiştir. Bazen de bir dilbilgisi kuralını veya kelime manasını izah ederken farklı bir kırâatî şahid göstermiştir.

el-Ahfeş kırâatleri değerlendirirken kıstas olarak Arap dilindeki kullanımını (Arap dili grameri ve lehçelerini) ve resm-i hatt-ı Osmânîye muvafakatı esas almıştır. O, âyetlerin kırâat vechini açıklarken kırâatlerin rivâyet senedi yönüyle hiç ilgilenmemiştir. Bazen şâz bir kırâatî, dil kurallarını oluşturmada delil sayacak kadar önemsemiş, bazen de mütevâtir olmasına rağmen nahiv açısından doğru bulmadığı kırâatler olmuştur. Örneğin bir taraftan, ﴿وَمَنْ تَقُنْتُمْ﴾ (Kim itaat eder../el-Ahżâb, 31.) şeklindeki kırâat için “مَنْ şart edatı olduğu halde mânası esas alındığı için bu şekilde müennes okunmuştur.” demiş ve “مَنْ kelimesi istifhâm ve şart anlamına kullanıldığında sadece lafzı esas alınır, yani sadece müfred müzekker yapılı” diyenlerin yanıldığına bu kırâatî delil göstermiştir. Diğer taraftan da ﴿وَإِنْ تَلُّوا أَوْ تُعْرَضُوا﴾ (Eğer dilinizi bükerek veya yüz çevirirseniz.../en-Nisâ, 135.) âyet-i kerîmesindeki ﴿تَلُّوا﴾ kelimesinin ﴿وَإِنْ تَلُّوا﴾ şeklinde tek vâv ile okunduğu kırâat mütevâtir olmasına rağmen o, bu okuyuşu lahn olarak nitelendirmiştir.

Belirtilmesi gerekir ki, el-Ahfeş'in yaşadığı dönemde kimlerin okuyuşunun ve hangi okuyuşların sahih kabul edildiği (Kırâat-i sab'a) tam netleşmemiştir. Bu, müellifimizin bazı kırâat vechini kabih (çirkin), redî (kötü) ve lahn (hata) diye nitelemesinden de anlaşılmaktadır. Eğer müellifimiz, sözünü ettiği kırâatin senedinin sahih bir şekilde Hz. Peygamber'e ulaştığına kani olmuş olsa, o tabirleri kullanabilmesi mümkün değildir.

el-Ahfeş'in bulunduğu ortam aynı zamanda mezhebî teşekküller (Mutezile vs.) ve kelâmî tartışmaların (Kur'ân mahluktur vd.) zirve yaptığı bir dönem idi. Müellifimizin bu hadiseler karşısında pasif pozisyon almadığı, aksine ilim ve fikir yönünden aktif

davrandığı görülmektedir. Nahiv ilminin, kelâmdan özellikle de cedel metodundan etkilenmesi ilk dönem nahivcilerinin çoğunun Mu'tezile ekolüne mansûb olmalarına neden olduğu gibi el-Ahfeş'in de Mutezilî görüşü benimsemesine sebep olmuştur. Me'âni'l-*Qur'ân*'da bazı âyetlerin tefsirinde bunu açıkça görmemiz mümkündür. Örneğin “görme” (Rü'yetullâh) ve “konuşma” (Kelâm-ı ilâhî) ile ilgili âyetlerde bazen dilbilgisi kuralını ihlâl etme pahasına da olsa Mutezile akidesine uygun bir şekilde yorumlamayı tercih etmiş ve bu hususta hassasiyet göstermiştir.

Son olarak şunu ifade etmeliyiz ki, yaptığımız “el-Ahfeş el-Evsat ve Me'âni'l-*Qur'ân*'ı” isimli bu çalışma müellifimizin hayatını ve *Me'âni'l-*Qur'ân**'daki metodunu incelemeyi amaçladığından birinci bölümde el-Ahfeş el-Evsat'ın hayatı, ikinci bölümde de *Me'âni'l-*Qur'ân**'daki usulü dil ve edebiyat ilimleri yanı sıra tefsir ilimleri açısından da incelendi. Özellikle kırâat ilimleri bakımından kapsamlı bir şekilde tetkik edildi. Çalışma, sırf *Me'âni'l-*Qur'ân**'ın dil özelliklerine hasredilmediğinden, eserin bu yönü derinlemesine incelenmelidir. Araştırma esnasında gördük ki, nahiv üstadı olan el-Ahfeş el-Evsat'ın *Me'âni'l-*Qur'ân**'ı aynı zamanda bir dilbilgisi eseridir. İçinde barındırdığı sarf ve nahiv malzemesi nazara alındığında, *Me'âni'l-*Qur'ân**'ın dil özelliklerine hasredilmiş bir çalışmanın yapılması gerektiği sonucuna varılabilir.

KAYNAKLAR

‘Abdulmesîh, Cûrc Mitrî ve Hânî Cûrc Tâbrî,

el-Ḥalîl: mu‘cem muştalahâti’n-naḥvi’l-‘Arabî, nşr. Muhammed Mehdî ‘Allâm, Mektebetu Lubnân, Lübnan–1990.

‘Abdunnûr, Cebbûr,

el-Mu‘cemu’l-edebî, Dâru’l-‘İlm Li’l-Melâyîn, Beyrut–1979.

‘Abûş, ‘Abdulfettâh Muhammed,

“Ḥaḳîqatu ra’yi’l-Başriyyîn ve’l-Küfiyyîn fi’l-istişhâdi bi’l-ḳiraâti’l-Ḳurâniyye ‘ala ḳavâ‘idihimi’n-naḥviyye”, Mecelletu Dirasât Yemeniyye, sayı: 1-93, San’a–2009.

‘Adiyy b. Zeyd el-‘İbâdî,

Dîvânu ‘Adiyyi’bni Zeyd el-‘İbâdî, thk. Muhammed Cebbâr el-Mu‘aybid, Vizâretu’s-Şeḳâfe ve’l-İrşâd, Bağâd–1965.

el-Aḥfeş el-Evsat, Ebu’l-Ḥasen Sa‘îd b. Mes‘ade el-Mucâşi‘î,

- **Kitâbu’l-‘arûz**, thk. Ahmed Muhammed ‘Abuddaïm Abdullah, Mektebetu’z-Zehra, Kahire–1989.
- **Kitâbu’l-ḳavâfi**, thk. ‘İzzet Ḥasen, Maṭba‘a Vizâreti’s-Şeḳâfe, Dımaşk–1970.
- **Kitâb me‘âni’l-Ḳur’ân**, I-II, thk. Hudâ Mahmud Ḳarâ‘a, Mektebetu’l-Ḥâncî, Kahire–1990.
- **Me‘âni’l-Ḳur’ân**, I-II, thk. Fâiz Fâris, Dâru’l-Beşîr, Kuveyt–1981.
- **Me‘âni’l-Ḳur’ân**, thk. ‘Abd’ul-Emîr Muhammed Emîn el-Verd, ‘Alema’l-Kutub, Beyrut–2003.

el-Aḥṭal, Ebû Mâlik Ğiyâş b. Ğavş b. eş-Şalt,

Dîvânu’l-Aḥṭal, şrh. Râcî el-Esmer, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut–1992.

el-‘Akkâvî, İn‘âm Fevvâl,

el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fi ‘ulûmi’l-belâga: el-bedi‘ ve’l-beyân ve’l-me‘âni, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut–1992.

Alemdar, Yusuf,

Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kırâat Öğretimi,
(Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv., Ankara–2003.

Altıkulaç, Tayyar,

- “**Ebû Amr b. Alâ**”, DİA, X/94-96, İstanbul–1994.
- “**Kisâî, Ali b. Hamza**”, DİA, XXVI/69-70, İstanbul–2002.

Altundağ, Mustafa,

- ‘**Alî b. Faḍḍâl el-Mucâşî’î’nin ‘Nuketü Me’âni’l-Ḳur’ân’** isimli Eserinin Tahlili Ve Tenkitli Neşri, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniv., İstanbul–1994.
- “**Hurûf-ı Mukattaa**”, DİA, XVIII/401-408, İstanbul–1998.

el-Alûsî, es-Seyyid Mahmud Şukrî,

el-Misku’l-Ezfar, nşr. Nu‘mân el-A‘zamî, Maḥba‘tu’l-Âdâb, Bağdat–1930.

el-‘Âmilî, Muḥsin el-Emîn,

A‘yânu’ş-Şî‘a, thk. Ḥasen el-Emîn, I-X, Dâru’t-Ta‘âruf Li’l-Maḥbû‘ât, Beyrut–1983.

el-Aşbehânî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Mihrân,

el-Mebsûṭ fi’l-ḳırâati’l-‘aşr, thk. Sebî‘ Ḥamza Ḥâkimî, Mecme‘ el-Luġati’l-‘Arabiyye, Dımaşk–1980.

‘Âşî Mîşâl ve Emîl Bedî‘ Ya‘ḳûb,

el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fi’l-luġeti ve’l-edeb, I-II, Dâru’l-‘İlm Li’l-Melâyîn, Beyrut–1987.

el-Aşma‘î, Ebû Sa‘îd ‘Abdilmelik b. Ḳurayb b. ‘Abdilmelik,

el-Aşma‘iyyât, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve ‘Abduselâm Hârûn, Dâru’l-Ma‘ârif, Mısır–tsz.

el-A‘şâ, Meymûn b. Ḳays,

Dîvânu’l-A‘şâ el-Kebîr Meymûn b. Ḳays, şrh. Muhammed Ahmed Ḳâsim, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut–1994.

Avcı, Casim,

“**Kûfe**”, DİA, XXVI/339-342, Ankara–2002

Avcı, Zülkarneyn,

Kâdı Abdulcebbâr ve Tefsirindeki Metodu, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv., Ankara–2000.

‘Avvâd, Kûrkîs (Corcis),

Sîbeveyh imâmu’n-nuhhât fi âşâri’d-dârisin hilâla işne ‘aşara karnen, Maṭbu‘atu Mecma‘i’l-‘İlmiyyi’l-‘İrâkî, Bağdat–1978.

Aydın, İsmail,

“**Kur’ân’la İlgili İlk Filolojik Çalışmaların Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi**”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, Samsun–2011.

Bâbetî, ‘Azîze Fevvâl,

el-Mu‘cemu’l-mufşşal fi’n-naḥvi’l-‘Arabî, I-II Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmye, Beyrut–1992.

el-Bağdâdî, ‘Abdulḳâdir b. Ömer,

- **Ḥizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-‘Arab**, I-XIII, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, el-Hey’etu’l-Mısrıyyetu’l-‘Amme Li’l-Kutub, Kahire–1977.
- **Aynı eser**, Mektebetu’l-Ḥâncî, Kahire-ths.

el-Bağdâdî, İsmail Paşa,

- **İzâhu’l-meknûn fi’z-zeyl ‘alâ Keşfi’z-zunûn**, I-II., nşr. Rifat Bilge, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara–1971.
- **Hedıyyetu’l-‘ârifin esmâu’l-muellifin ve âşâru’l-muşannifin**, I-II, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara–1951.

Bâkır, Abdülhâlik,

“**Basra**”, DİA, V/108-111, İstanbul–1992.

Bakırcı, Selami ve Kenan Demirayak,

Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze), Atatürk Üniv.
Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum–2001.

Baş, Erdoğan,

Ahfeş ve Kırâatler, Rağbet Yayınları, İstanbul–2012.

el-Bennâ, Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâî,

İthâf fuḍalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba' te 'aşer, I-II, thk. Şa' bân
Muhammed İsmâ'îl, 'Ālemu'l-Kutub, Beyrut–1987.

Bilgin, Mustafa,

Tefsirde Mu'tezile Ekolü, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniv.,
Bursa–1991.

Bilmen, Ömer Nasuhi,

- **Büyük Tefsir Tarihi ve Ṭabaḳātu'l-Mufessirîn**, Bilmen Yayınevi,
İstanbul–1973.
- **Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, I-VIII, Bilmen
Yayınevi, İstanbul–1967.

Birişik, Abdulhamit,

- **Kırâat İlmi ve Tarihi**, Emin Yayınları, Bursa–2004.
- **“Kırâat”**, DİA, XXV/426-433, Ankara–2002.

Bolelli, Nusreddin,

Belâgat: Kur'ân Edebiyatı, Rağbet Yayınları, İstanbul–2000.

Bozkurt, Nebi,

- **“Medrese”**, DİA, XXVIII/323-327, Ankara–2003.
- **“Mektep”**, DİA, XXIX/5-6, Ankara–2004.

Brockelmann, Carl,

Tārīhu'l-edebi'l-'Arabî, trc. 'Abdu'l-Ḥalîm en-Neccâr, I-VI, Dâru'l-
Ma'ârif, Kahire–1983.

Bulut, Ali,

- **Sibeveyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniv., Samsun–2003.
- **“Kur’ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Ğarîbu'l-Kur’ân, Meânî'l-Kur’ân, İ'râbu'l-Kur’ân) Ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)”**, *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 12-13, Samsun–2001.

el-Bustānī, Buṭrus,

Muḥīṭu'l-muḥīṭ kāmūs muṭavval li'l-luġati'l-‘Arabiyye, Mektebetu Lubnān, Beyrut–1983.

el-Cāhiz, Ebū Osman b. ‘Amr b. Baḥr,

- **el-Beyān ve't-tebyīn**, I-IV, thk. ‘Abdusselām Muhammed Hārūn, Mektebetu'l-Ḥāncī, Mısır–1975.
- **Kitābu'l-Ḥayevān**, I-VII, thk. ‘Abdusselām Muhammed Hārūn, Dār İḥyāi't-Turāsi'l-‘Arabī, Beyrut–1969.

Cerīr, ibn Abdillāh,

Dīvānu Cerīr bi Şerḫi Muhammed b. Ḥabīb, I-II, thk. Nu‘mān Muhammed Emīn Ṭāhā, Dāru'l-Ma‘ārif, Kahire–1986.

Cerrahoġlu, İsmail,

- **“Abdullah b. Mes’ūd”**, DİA, I/114-117, İstanbul–1988.
- **Tefsir Tarihi**, I-II, Fecr Yayınevi, Ankara–1996.
- **Tefsir Usûlü**, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara–1971.

el-Cumaḥī, Muhammed b. Sellām,

Ṭabḳātu fuḥūli'ş-şu‘arā, I-II, şrh. Mahmud Muhammed Şâkir, Maṭba‘tu'l-Medenī, Kahire–tsz.

el-Curcānī, ‘Abduḳāhir b. Abdurrahmān b. Muhammed,

Esrāru'l-belāġā fī ‘ilmi'l-beyān, thk. Muhammed Raşīd Rizā ve Usāme Şalahuddīn, Dār İḥyāi'l-‘Ulūm, Beyrut–1992.

Çağmar, Mehmet Edip,

Arap Belâgatinde Te'kid, (Basılmamış Doktora Tezi), Harran Üniv., Şanlıurfa–2003.

Çelebi, Muharrem,

- “**Kutrub**”, DİA, XXVII/494-495, İstanbul–2002.
- “**Amr b. Külsûm**”, DİA, III/85-86, İstanbul–1991.

Çetin, Nihad M,

- “**Sîbeveyhi**”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, X/578-585, İstanbul–1988.
- **Eski Arap Şiiri**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul–1973.
- “**Arûz**”, DİA, III/424-437, İstanbul–1991.

Çıkar, Mehmet Şirin,

Nahivciler İle Mantıkçılar Arasındaki Tartışma, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniv., İstanbul–2001.

Çollak, Fatih,

Kırâat İlminde İmam Şâtıbî ve eş-Şâtıbiyye, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniv., İstanbul–1991.

ed-Dânî, Ebû ‘Amr Osman b. Sa‘îd,

Kitâbu’t-teysîr fi’l-kırâati’s-seb‘, Maṭba‘atu’d-Devle, İstanbul–1930.

Dāvūdî, Şafvân ‘Adnân,

Ubey b. Ka‘b şāhibu Resūli’l-Lāh ve seyyidu’l-ḳurrā fi zamānih, Dāru’l-Ḳalem, Dımaşk–1994.

ed-Dāvūdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed,

Ṭabaḳātu’l-mufessirîn, I-II, Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut– tsz.

Dayf, Şevḳî,

- **el-Medārisu’n-naḥviyye**, Dāru’l-Ma‘ārif, Kahire–1968.
- **Tārīḫu’l-edebi’l-‘Arabî: el-‘aşru’l-İslāmî**, I-II, Dāru’l-Ma‘ārif, Mısır–tsz.

Demirci, Muhsin,

Tefsir Terimleri Sözlüğü, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul–2009.

ed-Dervîş, Muhyiddîn,

İ‘râbi'l-Ḳur‘ân ve beyânuh, I-X, Muessesetu'l-Eymân, Humus–1983.

Dîvânu'l-Huzeliyyîn, I-III, Dâru'l-Kutubi'l-Mişriyye, Kahire–1945.

Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi (DÜİFD) İzmir–1983-2004.

Durmuş, İsmail,

- “**Halef el-Ahmer**”, DİA, XV/234-236, İstanbul–1997.
- “**Hazif**”, DİA, XVII/122-124, İstanbul–1998.
- “**İstişâd**” DİA, XXIII/396-397, İstanbul–2001
- “**Kafiye**”, DİA, XXIV/149-153, İstanbul–2001.
- “**Mecaz**”, DİA, XXVIII/217-220, İstanbul–2003.
- “**Müberred**”, DİA, XXXI/432-434, İstanbul–2006.

Ebû Ali el-Fârisî, Ebû Ali Ḥâsen b. Ahmed b. ‘Abdulğaffâr,

el-Mesâilu'l-ḥalebiyyât, thk. Ḥâsen Hinâvî, Dâru'l-Ḳalem, Dîmaşk–1987.

Ebu'l-Esved ed-Duelî, Zâlim b. ‘Amr,

Dîvânu Ebi'l-Esved ed-Duelî (Şan‘atu Ebî Sa‘îd el-Ḥâsen es-Sukkerî), thk. Muhammed Ḥâsen Âl Yâsîn, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut–1974.

Ebu'l-Ferec el-Eşfehânî, Ali b. Huseyn b. Muhammed,

el-Eğânî, I-XXVI, nşr. ‘Abdu'l-Emîr Ali Mihennâ, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut–1986.

Ebû Ḥâka, Ahmed,

Mu‘cemu'n-nefâis el-vasîf, Dâr Nefais, Beyrut–2007.

Ebû Hanîfe, İmâm-ı A‘zam,

Fıkh-ı Ekber, trc. Hasan Basri Çantay, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara–1985

Ebū Ḥayyān, Muhammed b. Yusuf el-Endelusī,

Tefsīru'l-bahri'l-muḥiṭ, I-VIII, Dāru'l-Fikr, yyy.–1983.

Ebū Maṣṣūr el-Ezherī, Muhammed b. Ahmed,

- **Tehzību'l-luġa**, I-XVII, thk. ' Abdusselām Hārūn, yyy.–tsz.
- Aynı eser, I-XV, thk. Ya'qūb 'Abdu'n-Nebī, ed-Dāru'l-Mıṣrıyye, Kahire–tsz.

Ebu't-Tayyib, 'Abdu'l-Vāḥid b. Ali el-Luġavī el-Ḥalebī,

Merātibu'n-naḥviyyīn, thk. Muhammed Ebu'l-Faẓl İbrahim, Mektebetu Nahza, Kahire–tsz.

Ebū 'Ubeyde, Ma' mer b. el-Muṣennā et-Teymī,

Mecāzu'l-Kur'ān, I-II, thk. Muhammed Fuat Sezgin, Muessese er-Risāle, Beyrut–1981.

Elmalı, Hüseyin,

“**Ebū Osman el-Mâzini**”, DİA, X/209-210, İstanbul-1994.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır,

Hak Dini Kur'ân Dili, I-X, yyy., İstanbul–tsz.

Emīn, Ahmed,

Ḍuḥa'l-İslām, I-III, Dāru'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Beyrut–ths.

el-Enbārī, Ebu'l-Berekāt Kemāluddīn 'Abdurrahmān b. Muhammed,

- **el-Bulġa fi'l-farḡ beyne'l-muzekker ve'l-muennes**, thk. Ramazān 'Abduttevāb, Dāru'l-Kutub, yyy.–1970.
- **Nuzhetu'l-elibbā fi ṭabaḳāti'l-udebā'**, thk. Muhammed Ebu'l-Faẓl İbrahim, Dār Nehḍati Mıṣr Li't-Ṭab' i ve'n-Neṣr, Kahire–1967.

Enīs, İbrahim vd.,

el-Mu'cemu'l-vasīṭ, I-II, el-Mektebetu'l-İslāmiyye, İstanbul–tsz.

Ergin, Ali Şakir,

“**Ferezdak**”, DİA, XII/373-375, İstanbul–1995.

el-Esmer, Rācī,

el-Mu'cemu'l-mufaṣṣal fi 'ilmi'ş-şarf, Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut–1993.

el-Ezherî, Hâlid b. Abdillâh,

Şerhu't-taşrih 'ale't-tavzih, I-II, yyy., Dâru'l-Fikr-tsz.

el-Fârâbî, Ebû İbrahim,

Divânu'l-edeb: mu'cemun luğaviyyun turâsiyyun, thk. 'Âdil
'Abdulcebbâr eş-Şâtî, Mektebetu Lubnân Naşirûn, Beyrut-2003.

el-Ferâhîdî, Ebû 'Abdirrahmân el-Ĥalîl b. Ahmed,

Kitâbu'l-'ayn, thk. Mehdî el-Maĥzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâi, I-III,
Beyrut-1988.

el-Ferezdağ, Hammâm b. Ġâlib b. Şa' şa' a et-Temîmî,

Divânu'l-Ferezdağ, I-II, şrh. Mecîd Ĥarâd, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî,
Beyrut-1992.

el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd,

Me'âni'l-Ķur'ân, I-III, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut-1980.

Fethî 'Abdulĥâdir Ferîd,

Lemeĥâtu'l-belâgiyye fî me'âni'l-Ķur'ân li'l-Aĥfeş el-Evsat,
Mektebetu'n-Nahđati'l-Mışriyye, Kahire-1983.

el-Feyrûz 'âbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya' ĥûb,

- **el-Ķâmûsu'l-muĥît**, nşr. Yusuf eş-Şeyĥ Muhammed el-Bekâ'î,
Dâru'l-Fikr, Beyrut-2003.
- **Ķâmûs tercümesi**, trc. Mütercim Asim Efendi, Cemal Efendi
Matbaası, İstanbul-1304.

el-Ġalâyîni, eş-Şeyĥ Mustafa,

Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabîyye, I-III, el-Mektebetu'l-'Aşriyye,
Beyrut-1997.

Gölcük, Şerafeddin,

Kelâm Tarihi, İstanbul, Kitap Dünyası-2000.

Görgün, Tahsin,

Anlam ve Yorum: Dini Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması,
Gelenek Yayıncılık, İstanbul-2003.

Gümüş, Sadreddin

Seyyid Şerif Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri, Fatih Yayınevi,
İstanbul–1984.

Gündüzöz, Soner,

Sıbeveyh'te Kelime Yapısı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ondokuz
Mayıs Üniv., Samsun–2002.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah

“**Beyân**”, DİA, VI/22-23, İstanbul–1992.

el-Ḥadîşî, Ḥadîce,

el-Muberrid sîratuhu ve muellefâtuh, Dâru'ş-Şuûni's-Seḫâfiyyeti'l-
‘Âmme, Bağdat–1990.

el-Ḥâirî, Muhammed Ḥuseyn el-A‘ lamî,

Dâiretu'l-ma‘ârif eş-şî‘iyyeti'l-‘âmme, I-XVIII, Muessesetu'l-
A‘ lamî li'l-Maṭbū‘ât, Beyrut–1993.

Ḥamdân, İbtisâm Ahmed,

el-Ḥazfu ve't-taḫdîm ve't-taḫîr fî divâni'n-Nâbiğati'z-Zubyânî, Dâru
Ṭlâs, Dimaşk–1992.

el-Ḥânsârî, Muhammed Bâkır el-Müsevî,

Ravzatu'l-cennât fî aḫvâli'l-‘ulemâ ve's-sâdât, I-VIII, thk. Esedullâh
İsmâ‘iliyân, Tehran–tsz.

el-Ḥarrâṭ, Ahmed Muhammed,

Minhâcu'l-Aḫfeş fi i‘râbi'l-Ḳur‘ân, Dâru'l-Ḳalem, Dimaşk–1987.

Hârûn, ‘Abdusselâm Muhammed,

Mu‘cemu şevâhidi'l-‘Arabiyye, I-II, Mektebetu'l-Ḥancî, Kahire–
1996.

el-Hâşimî, Ahmed,

Cevâhiru'l-belâga fî'l-me‘ânî ve'l-beyân ve'l-bedî‘, Dâru'l-Fikr,
Beyrut–1994.

el-Ḥaṭîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali,

Târîḫu Bağdâd, I-XIV, Dâru'l-Fikr, Kahire–1931.

el-Ḥaṭīb, ‘ Abdullaṭīf,

Mu‘ cemu’l-kıraāt, I-XI, Dār Sa‘ di’ d-Dīn, Dımaşk–2000.

Hassanov Sefer,

Muhammed b. el-Ḥasan el-Mu‘īnī’nin “Levāmī‘u’l-burhān ve kavāṭī‘ ul beyān fī me‘ānī’l-Ḳur‘ān” Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniv., Bursa–2006.

el-Hemedānī, Ḥuseyn b. Ebi’l-‘ İzze,

el-Ferīd fī i‘ rābī’l-Ḳur‘ānī’l-mecīd, I-IV, thk. Fehmī Ḥasen en-Nimr, Dāru’ş-Şekāfe, Katar–1991.

el-Herevī, Ali b. Muhammed,

Kitābu’l-uzhiyye fī ‘ilmi’l-ḥurūf, thk. ‘ Abdulmu‘īn el-Mellūhī, Maṭba‘ atu Mecme‘ i’l-Luġati’l-‘ Arabiyyeti, Dımaşk–1981

el-Ḥimyerī, Neşvān b. Sa‘ īd el-Ḥimyerī el-Yemenī,

Şemsu’l-‘ulūm ve devāu kelāmī’l-‘ Arabi mine’l-kulūm, I-XII, thk. Ḥuseyn b. Abdillāh el-‘ Amrī, Muṭahhar b. Ali el-İryānī, Yusuf Muhammed Abdullāh, Dāru’l-Fikr, Dımaşk–1999.

Ḥufāf b. Nudbe,

Şi‘ru Ḥufāf b. Nudbe es-Sulemī, thk. Nūrī Ḥammūdī el-Ḳaysī, Maṭba‘ atu’l-Ma‘ ārif, Bağdat–1967.

el-Ḥumeydī, Ebū Abdillāh Muhammed b. Futūḥ b. Abdillāh,

Cezvetu’l-muḳtebes fī zikri vulāti’l-Endelus, thk. Muhammed b. Tāvīt eṭ-Ṭancī, Mektebu Neşri’ş-Şekāfeti’l-İslāmiyye, Kahire–1953.

el-Ḥutey’e, Ebū Muleyke Cervel b. Evs,

Dīvānu’l-Ḥutey’e, şrh. Ömer Fārūḳ eṭ-Ṭabbā‘, Dāru’l-Erḳam b. Ebi’l-Erḳam, Beyrut–tsz.

İbn ‘ Ādil el-Ḥanbelī, Ebu’l-Ḥafş Ömer b. Ali,

el-Ellubāb fī ‘ulūmi’l-Kitāb, I-XX, thk. ‘ Ādil Ahmed ‘ Abdu’l-Mavcūd ve Ali Muhammed Mu‘ avviz, Dāru’l-Kutubi’l-‘ İlmī, Beyrūt–1998.

İbn ‘Aķil, Bahāuddīn Abdullah el-‘Aķilī el-Hemedānī el-Mıřrī,

şerhu’bni ‘Aķil, I-II, Maṭba‘atu’l-Emīr, Kum–1411/1990.

İbn ‘Aṭıyye, Ebū Muhammed Abdulḥaķ b. Ğālib el-Endelusī,

el-Muḥarraru’l-vecīz fī tefsīri’l-kitābi’l-‘Azīz, I-V, thk. Abdusselām Abduřřāfī Muhammed, Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmī, Beyrut–1993.

İbn Burhān el-‘Ukberī, Ebu’l-Ķāsım ‘Abdulvāḥid b. Ali el-Esedī,

şerhu’l-luma’, I-II, thk. Fāiz Fāris, yyy., Kuveyt–1984.

İbnu’l-Cezerī, řemsuddīn Ebu’l-Ḥeyr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeřķī,

- **Ğāyetu’n-nihāye fī ṭabaķāti’l-ķurrā**, I-II, nşr. Fotthelf Bergstrasser, Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut–1982.
- **en-Neřr fī’l-ķırāāti’l-‘ařr**, I-II, thk. Ali Muhammed ez-Żabbā’, Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmye, Beyrut–tsz.

İbn Cinnī, Ebu’l-Feṭḥ ‘Osmān,

- **el-Ḥařāiř**, I-III, thk. Muhammed Ali en-Neccār, Dāru’l-Kitābi’l-‘Arabī, Beyrut–tsz.
- **el-Muḥte seb fī tebyīni vucūhi řevāzzi’l-ķırāāt ve’l-iẓaḥi ‘anhā**, I-II, thk. Ali en-Necdī Nāřif, ‘Abdulḥalīm en-Neccār ve ‘Abdulfettāḥ İsmail řelebī, el-Meclisu’l-A‘lā li’ř-řuūni’l-İslāmiyye, Kahire–1994.

İbn Dureyd, Ebūbekr Muhammed b. el-Ḥasan el-Ezdī el-Bařrī,

Cemheretu’l-luĝa, I-III, Dār şadr, Beyrut–h.1345.

İbn Durusteveyh, Abdullah b. Ca‘fer,

Tařḥīḥu’l-fařīḥ, thk. Abdullah el-Cebūrī, Maṭba‘atu’l-İrřād, Baĝdat–1975.

İbn Es‘ad, Abdulkerīm b. Muhammed,

- **Beyne’n-naḥv ve’l-maṇṭıķ ve ‘ulūmi’ř-řerī‘a**, Dāru’l-‘Ulūm, Riyad–1983.
- **“el-Aḥfeř el-Evsaṭ e muķallid huve em muceddīd” Mecelletu’l-Buḥūři’l-İslāmiyye**, (XXXVIII/273-352,), sayı: 1-97, Riyad–h. 1395-1433.

İbn Hacer el-^ç Askalānī, Şihābuddīn Ebū'l-Faḍl Ahmed b. Ali ,

- **Lisānu'l-mizān**, I-X, thk. Muhammed Abdurrahmān el-Mer^çaşlī, İhyāu't-Turāşī'l-^ç Arabī, Beyrut–1995-1996.
- **Tehzību't-tehzīb**, I-XII, Dāru Şadr, Beyrut–1968.

İbn Hāleveyh, Ebū Abdillāh el-Ḥuseyn b. Ahmed,

- **el-Ḳırāātu'ş-şāzze** (Muḥteşar fī şevāzzi'l-Ḳur'ān min kitābi'l-bedī^ç), thk. Muhammed ^çİd eş-Şa^çbānī, Dāru'ş-Şahābeti't-Turāş, Tanta–2008.
- **İ^çrābu'l-Ḳırāāti's-seb^çi ve ^çilaluhā**, I-II, thk. Abdurrahman b. Suleyman el-^çUşeymin, Mektebetu'l-Ḥancī, Kahire–1992.

İbn Ḥallikān, Ebu'l-Abbas Şemsuddīn Ahmed b. Muhammed b. Ebī Bekr,

Vefeyātu'l-a^çyān ve enbāu ebnāi'z-zamān, I-VIII, thk. İhsan Abbas, Dāru Şadır, Beyrut–1978.

İbn Ḥamdūn, Muhammed b. el-Ḥasen b. Muhammed b. Ali,

et-Tezkiretu'l-Ḥamdūniyye, I-IX, thk. İhsan Abbas ve Bekr Abbas, Dār Şadr, Beyrut–1996.

İbn Ḥazm, Ebū Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa^çid el-Endelusī,

Cemhere ensābi'l-^ç Arab, thk. ^çAbdusselām Muhammed Hārūn, Dāru'l-Ma^çarif, Kahire–1982.

İbn Ḥibbān, Ebū Ḥātim Muhammed b. Ḥibbān b. Ahmed et-Temīmī,

Kitābu'ş-şikāt, I-IX, Dāiretu'l-Ma^çarifi'l-^ç Oşmāniyye, Haydarabād–1973–1983.

İbn Hişām, Ebū Muhammed Abdullāh Cemāleddīn b. Yusuf,

- **Muğni'l-lebīb ^çan kutubi'l-e^çarib**, I-II, thk. Muhammed Muḥyiddīn ^çĀbdulḥamīd, Maṭba^çatu'l-Medenī, Kahire–tsz.
- **Şerḥu Şuzūri'z-zeheb**, thk. Berakāt Yusuf Hebbūd, Dāru'l-Fikr, Beyrut–1994.

İbnu'l-İmād, Şihābuddin 'Abdu'l-Ḥayy b. Ahmed b. Muhammed,

Şezerātü'z-zehab fi aḥbāri men zehab, I-X, thk. Mahmud el-Arnāūṭ,
Dār ibn Keşir, Beyrut–1988.

İbn Keşir, 'İmāduddin İsmail b. Ömer el-Ḳuraşī ed-Dımaşkī Ebu'l-Fidā,

el-Bidāye ve'n-nihāye, I-XXI, thk. Abdullah b. 'Abdilmuḥsin et-
Turkī, Dār Hicr, yyy.–1997.

İbn Ḳuteybe, Ebū Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dīneverī,

- **el-Ma'ārif**, thk. Şervet 'Ukkāşe, Dāru'l-Ma'ārif, Kahire–1981.
- **eş-Şi'r ve'su'arā**, I-II, thk. Ahmed Muhammed Şākir, Dāru'l-Ma'ārif,
Kahire–tsz.
- **Te'vīlu muşkili'-Ḳur'ān**, thk. es-Seyyid Ahmed Şaḳr, Dāru't-Turāş,
Kahire–1973.
- **'Üyūnu'l-aḥbār**, I-IV, Dāru'l-Kitābi'l-'Arabī, Beyrut–tsz.

İbn Manzūr, Muhammed b. Mukerrem,

Lisānu'l-'Arab, nşr. Emīn Muhammed 'Abdulvahhāb, Muhammed
eş-Şādiḳ el-'Übeydī, I-XVIII, Dāru İḥyāu't-Turāşil-'Arabī, Beyrut–
1997.

İbn Mucāhid, Ebū Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbas,

Kitābu's-seb'a fi'l-ḳirāāt, thk. Şevḳī Ḍayf, Dāru'l-Me'ārif, Kahire–
1980.

İbn Ya'İş, Ebu'l-Beḳa Muvaffaḳuddin Ya'İş b. Ali b. Ya'İş,

Şerḩu'l-mufaşşal, I-IV, thk. Ahmed es-Seyyid Ahmed, el-
Mektebetu't-Tevfiḳiyye, Kahire–tsz.

İbnu'l-Murtaza, Ahmed b. Yaḩyā,

Kitābu ṭabakāti'l-Mu'tezile, thk. Susanna Dıwald Wilzer, Beyrut–
1961.

İbnu'n-Nāzım, Ebū Abdillāh Bedreddin Muhammed İbnu'l-İmām Cemālurddin,

Şerḩu'bni'n-Nāzım 'alā Elfıyeti'bni Mālik, thk. Muhammed Bāsil
'Uyūn es-Sevved, Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut–2000.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'kûb İshâk,

el-Fihrist, Mervi Maţba' a, Tehran– tsz.

Aynı eser, Maţba' atu'l-İstikâme, Kahire–tsz.

İbnu's-Sikkît, Ebû Yusuf Ya'kûb b. İshâk,

İşlâhu'l-mantık, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve ' Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Ma' ârif, Mısır–1949.

İbnu's-Sîrâfî, Ebû Muhammed Yusuf b. Ebî Sa'îd es-Sîrâfî,

Şerhu Ebyâti Sîbeveyh, I-II, thk. Muhammed Ali Sulţânî, Maţba' tu Mecme' i'l-Luğati'l-' Arabiyye, Dîmaşk-1976.

İdirssa, Mahamat,

Ebû Hayyân el-Endülüsi'nin en-Nükât el-Hisan alâ Maâni'l-Kur'ân Adlı Eserinin Edisyon Kritiği, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniv., İstanbul–2009.

İlyas Çelebi,

“**Mu'tezile**”, DİA, XXXI/391-401, İstanbul–2006.

İnce, Nazife Nihal,

Hicri İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv., Konya–2005.

İsa Şahhâte, İsa Ali,

ed-Dirâsâtu'l-luğaviyye li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm: fi evâili'l-ḳarni's-şâlişi'l-hicrî, Dâr Ḳabbâc, Kahire–2000.

el-İşbîlî, Ebu'l-Ḥâsen Ali b. Mu'min b. Muhammed b. Ali b. ' Uşfûr,

Şerhu cumeli'z-Zeccâcî, I-III, nşr. Fevvâz eş-Şa'âr, Dâru'l-Kutubi'l-' İlmî, Beyrut–1998.

İşler, Emrullah,

“**Tarafe b. Abd**”, DİA, XL/14, İstanbul–2011.

İşık, Emin,

“**Ahfeş ed-Dîmaşkı**”, DİA, I/525, İstanbul–1988.

Kaçar, Halil İbrahim,

Edebi Yönden Hazif Üslûbu, Ocak Yayıncılık, İstanbul–2007.

el-Ğâdî ‘ Abdulcebbâr, İbn Ahmed el-Hemezânî,

Muteşâbihu’l-Ğur’ân, I-II, thk. ‘ Adnân Muhammed Z., Dâru’t-Turâş,
Kahire–1969.

Kafes, Mahmut,

**Ebû Hayyân el-Endelûsî ve el-Bahru’l-Muhît İsimli Tefsirindeki
Metodu**, yyy., Konya–2009.

Ğalkîle, ‘ Abduh ‘ Abdu’l-‘ azîz,

el-Belâğatu’l-İştîlâhiyye, Dâru’l-Fikri’l-‘ Arabî, Kahire–1991.

Kandemir, Yaşar,

- “**Kütüb-i Sitte**”, DİA, XXVII/6, İstanbul–2003.
- “**Ahfeş**”, DİA, I/524-523, İstanbul–1988.

Karaçam, İsmail,

Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kı râati, Nedve Yayınları, İstanbul–
1981.

Karagöz, Mustafa,

Dilbilimsel Tefsir ve Kur’an’ı Anlamaya Katkısı (Hicri İlk Üç Asır),
(Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniv., Kayseri–2009.

Karaman, Fikret vd.

Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,
Ankara–2006.

Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdillâh Hâcî Hâlîfe,

Keşfu’z-ğunûn ‘an esâmi’l-kutubi ve’l-funûn, I-II, nşr. Şerafettin
Yaltekaya, Rifat Bilge, Maarif Matbaası, İstanbul–1941-1943.

Kayagil, Süleyman Mahmut,

“Əxfəşin Həyatı və Yaradıcılığı”, *Baku İslâm Üniv. Zağatala Şubesi
Dergisi*, Sayı 3, Zağatala–2008.

Kayapınar, Durmuş Ali,

- “**Meâni’l-Kur’ân Literatürü**” Selçuk Üniv. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5, Konya–1994.
- “**Meâni’l-Kur’an ile İ’rabu’l-Kur’an’ların Karşılaştırılması**”, Selçuk Üniv. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 4, Konya–1991.

el-Ğayravânî, Ebû Ali el-Ğasen b. Raşîk,

el-‘Umde: fî meĥâsini’ş-şî‘r ve âdâbih, I-II, thk. Muhammed Ğarĥazân, Dâru'l-Ma‘ rife, Beyrut–1988.

el-Ğazvîni, Celâluddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ğâdî,

- **el-İzâĥ fî ‘ulûmi’l-belâġa: el-me‘ânî ve’l-beyân ve’l-bedî‘**, Dâru’l-Kitâbi’l-‘İlmî, Beyrut–1985.
- **Telhîş**, Cemal Efendi Matbaası, yyy.–1306.

el-Kefevî, Ebu’l-Beġâ Eyyub b. Musa el-Ğuseynî,

el-Kulliyât: mu‘cem fî’l-muştalâĥât ve’l- furûġi’l-luġaviyye, thk. ‘Adnân Dervîş ve Muhammed Muşrî, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut–1993.

Kehĥâle, Ömer Rızâ,

Mu‘cemu’l-muellifin terâcim muşannifi’l-kutubi’l-‘Arabiyye, I-XV, Dâr İhyâi’t-Turâşi’l-‘Arabî, Beyrut–tsz.

el-Ğıftî, Cemâluddîn Ebu’l-Ğasen Ali b. Yusuf,

İnbâhu’r-ruvât ‘alâ enbâhi’n-nuĥât, I-II, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Dâru’l-Kutubi’l-Mışriyye, Kahire–1952.

Kılıç, Hulûsi,

- “**Basriyyûn**”, DİA, V/117-118, İstanbul–1992.
- “**Belâġat**”, DİA, V/380-383, İstanbul–1992.
- “**Kûfiyyûn**”, DİA, XXVI/345-346, Ankara–2002.
- “**İbn Ebû İshak**”, DİA, XIX/435-436, İstanbul–1999.

Kınar, Kadir,

Belâġatta İcâz, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv., Konya–2004.

el-Kisāi, Ali b. H̄amza,

Me‘āni’l-Ḳur’ān, hazırlayan İsa Şehhāte İsa Ali, Dāru’l-Kuba, Kahire–1998.

Koçak, İnci,

- **“Bazı Arap Ülke ve Şehir Adları”**, Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 36, Sayı 1-2, Ankara–1993.
- **“Ahfeş el-Ekber”**, DİA, I/525, İstanbul–1988.
- **“Ahfeş el-Asgar”**, DİA, I/525, İstanbul–1988.

el-Ḳuraşī, Ebū Zeyd Muhammed b. Ebi’l-Ḥattāb,

Cemheretu eş‘āri’l-‘Arab fi’l-cāhiliyyeti ve’l-İslām, I-II, thk. Muhammed Ali el-Hāşimī, Dāru’l-Ḳalem, Dimaşk–1986.

el-Kuraytī, H̄ākim H̄abīb,

Mu‘cemu’ş-şu‘arāi’l-cāhiliyyin ve’l-muḥaḍramin, Mektebe Lubnān Nāşirūn, Beyrut–2001.

el-Ḳurṭubī, Ebū Abdillāh Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr,

el-Cāmi‘ li eḥkāmi’l-Ḳur’ān: ve’l-mubeyyin limā teẓammenehu mine’s-sunne ve āyi’l-Furḳān, I-XXIII, thk. Abdullāh b. Abdilmuḥsin et-Turkī, Muessesetu’r-Risāle, Beyrut–2006.

Küçükkalay, Hüseyin,

Kur’an Dili Arapça, Denizkuşları Matbaası, Konya–1969.

Lebīd, b. Rabī‘ a el-‘Āmirī,

Şerḥu Dīvāni Lebīd b. Rabī‘ a el-‘Āmirī, thk. İḥsān Abbas, Vizāratu’l-A‘lām, Kuveyt–1984.

Levent, Etem,

Hasan-ı Basrī ve Tefsir İlmindeki Yeri, (Basılmamış Doktora Tezi), Anakara Üniv., Ankara–1978.

Mahmud Ḥusnī Mahmud,

“Min mevāḍi‘i’l-ḥaṭṭ beyne’l-Aḥafşi’n-nuḥāt” Mecelle Mecma‘i’l-luġati’l-‘Arabiyye el-Urduniyye, sayı 17, s. 35-54, Maṭba‘atu’t-Tevfīk, Amman–1982.

el-Maḥzūmī, Mehdī,

el-Ḥalīl b. Ahmed el-Ferāhīdī: a‘māluhu ve menhecuh, Dāru’r-Rāidi’l-‘Arabī, Beyrūt–1986.

Mekkī, Ebū Muhammed b. Ebī Ṭālib,

▪ **Muṣkilu i‘rābi’l-Ḳur‘ān,** I-II, thk. Ḥātim Şālih ez-Ẓāmin, Muessesetu’r-Risāle, Beyrut–1987.

▪ **Kitābu’l-Keşf ‘an vucūhi’l-ḳirāāti’s-seb‘ ve ‘ilaluhā ve ḥicecuhā,** I-II, thk. Muḥyiddīn Ramazān, Muessesetu’r-Risāle, Beyrut–1984.

el-Merzubānī, Ebū Abdillāh Muhammed b. ‘Imrān,

Mu‘cemu’ş-şu‘arā, Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut–1982.

Mevsū‘atu’l-Başrati’l-ḥaḍariyye: el-Mevsū‘atu’l-fikriyye, Dāru’l-Ḥikme, Basra–1990.

el-Mueddib, el-Ḳāsim b. Muhammed b. Sa‘īd,

Daḳāiḳu’t-taşrif, thk. Ahmed Nācī el-Ḳaysī, Ḥātim Şālih ez-Ẓāmin ve Hüseyin Tural, el-Mecmeu’l-‘İlmiyyi’l-‘İrākī, Bağdat–1987.

el-Mufaḍḍal, Ebu’l-Abbas b. Muhammed eḍ-Ḍabbī,

Dīvānu’l-Mufaḍḍaliyyāt (el-Enbārī’nin şerhiyle bilikte), I-II, nşr. Karlūs Ya‘ḳūb Lāyal, Maṭba‘atu’l-Ābāi’l-Yesū‘iyyīn, Beyrut–1920.

Muhammed el-Ḳārī, Ali b. Sulṭān,

Mīnaḥu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fikhi’l-ekber, Dāru’l-Beşāiri’l-İslāmiyye, Lübnan–1998.

Muḥaysin, Muhammed Sālim,

el-İrşādātu’l-celiyye fi’l-ḳirāāti’s-seb‘i min tariḳi’ş-Şātibiyye, Mektebetu Kulliyeti’l-Ezheriyye, Kahire–1971.

el-Muhelhil, ‘Adiyy b. Rabī‘a b. el-Ḥariş b. Zuheyr,

Dīvānu’l-Muhelhil, şrh. Anṭuan Muḥsin el-Ḳavvāl, Dāru’l-Cīl, Beyrut–1995.

el-Murteza, eş-şerif Ebi'l-Kasim Ali b. eş-Tahir,

Emaliyu's-Seyyid el-Murteza, I-IV, Mektebetu Ayetillahi'l-Uzma
el-Mer'asi en-Necefi, Kum-1403.

en-Nahhas, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed,

▪ **I'rabu'l-Kur'an**, I-V, thk. Zuheyr Gazi Zahid, 'Alemlu'l-Kutub, yyy.-
1985.

▪ **Me'ani'l-Kur'an**, I-VI, thk. Muhammed 'Ali eş-şabuni, Cami'a
Ummlu'l-Kura, Mekke-1988.

Neşsar, Huseyin,

"ed-Dirasatu'l-Arabiyye 'ani'l-Kafiye", Mecelletu'l-Bahsi'l-ilm
ve't-Turasi'l-Islami, Sayı 1. Mekke-1398 h.

en-Neşsar, Ebu Hafş Siracuddin Ömer b. Zeynuddin Kasim b. Muhammed b. Ali,

el-Buduru'z-zahire fi'l-kirāati'l-aşri'l-mutevātre, I-II, thk. Ali
Muhammed Mu'avviz ve 'Adil Ahmed Abdulmavcud, 'Alemlu'l-
Kutub, Beyrut-2000.

en-Nisaburi, Mahmud b. Ebi'l-Hasen b. el-Huseyn Beyanu'l-Hakk,

İcazu'l-beyan 'an me'ani'l-Kur'an, I-II, thk. Hanif b. Hasen el-
Kasimi, Daru'l-Garbi'l-Islam, Beyrut-1995.

Nuveyhiz, 'Adil,

Mu'cemu'l-mufessirin: min şadri'l-Islam hattā 'aşri'l-hāzir, I-II,
Muessese Nuveyhiz eş-Şekāfiyye, yyy.-1983.

Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt,

"Cami", DİA, VII/46-56, İstanbul-1993.

Ömer, Ahmed Muhtar ve Abdu'l'al Salim Mekrem,

**Mu'cemu'l-kirāati'l-Kur'aniyye: ma'a muqaddime fi'l-kiraat ve
eşheri'l-kurrā'**, I-XX, 'Alemlu'l-Kutub, Kahire-1997.

Özaydin, Abdülkerim,

"Hârizm", DİA, XVI/217-220, İstanbul-1997.

Özbalıkçı, M. Reşit,

“Sıbeveyhi”, DİA, XXXVII/130-134, İstanbul–2009.

Özdemir, Sevim,

Necm el-Dîn Sa‘îd b. Muhammed el-Sa‘îdînin Şerh Arûz el-Sâvî İsimli El Yazma Eserinin Metin Tenkidi, (Basılmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniv., Isparta–2001.

el-Ömerî, ibn Fazlı'l-Lah Şihâbuddîn Ahmed b. Yahyâ,

Mesâliku'l-ebşâr ve memâliku'l-emşâr, nşr. Fuad Sezgin, Frankfurt Üniv., Almanya–1988. (Eser, Topkapı sarayında 4/2797 numaralı el yazmadan çoğaltılmıştır, tahkiksizdir.)

er-Râğib el-İşfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufađđal,

▪ **Mufredât elfâzi'l-Kur‘ân**, thk. Şafvân ‘Adnân Dâvûdî, ed-Dâru’s-Şamiye, Beyrut–2002.

▪ **Müfredât Kur‘ân Kavramları Sözlüğü**, thk. Şafvân ‘Adnân Dâvûdî, trc. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, yyy.–2007.

er-Râ‘î en-Numeyrî,

Dîvânu'r-Râ‘î en-Numeyrî, thk. Reinhard weipert, el-Ma‘hed el-Elmânî Li'l-Abhâsi’ş-Şerkiyye, Beyrut–1980.

er-Râzî, Fağruddîn,

▪ **et-Tefsîru'l-kebir ev mefâtihu'l-ğayb**, I-XXXII, Dâru'l-Kutubu'l-‘İlmî, Beyrut–1990.

▪ **Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb**, I-XXIII, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç ve Sadık Doğru, Akçağ, Ankara–1988-1995.

Ru’be b. el-‘Accâc,

▪ **Mecmû‘u eş‘ârî'l-‘Arab ve huve muştemilun ‘alâ dîvân Ru’be b. el-‘Accâc**, nşr. Velîm b. el-Verd, Dâr İbn Kuteybe, Kuveyt–tsz.

▪ **Dîvânu’-‘Accâc**, şrh. ‘Abdumelik b. Kureyb el-Aşma‘î, thk. ‘İzze Hâsen, Dâru’s-Şerki’l-‘Arabî, Halep–1995.

Rufeyde, İbrahim Abdullah,

en-Nahv ve kutubu't-tefsir, I-II, ed-Dāru'l-Cemāhīriyye, Libya–1990.

eş-Şafedī, Şalāhuddīn Hālīl b. Aybek,

Kitābu'l-vāfi bi'l-vefeyāt, I-XXIX, Beyrut–1979.

eş-Şagānī, el-Ḥasen b. Muhammed b. el-Ḥasen,

et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-şile li kitāb Tāci'l-luġa ve şihāhi'l-

'Arabiyye, I-VI, thk. 'Abdul'alīm eṭ-Taḥāvī, Muhammed Ebu'l-Fazl

İbrahim, Maṭba'a Dāri'l-Kutub, Kahire–1970-1979.

eş-Şaġir, Mahmud Ahmed,

el-Kirāātu's-şāzze ve tevcīhuha'n-naḥvī, Dāru'l-Fikr, Dimaşk–1999.

Savran, Ahmet,

“İmruülkays b. Hucr”, DİA, XXII/237-238, İstanbul–2000.

es-Selmī, Abdullah b. 'Uveykıl,

“et-Tevcīhāti'n-naḥviyye li kırāa Ebi's-Semmāl el-'Adevī”, Mecelle

Me'hadī'l-İmāmi's-Şāṭibī Li'd-Dirāsāti'l-Ḳur'āniyye, Sayı: 2,

Cidde–2006, s. 136-218.

es-Sem'ānī, Ebū Sa'd 'Abdulkerīm b. Muhammed b. Maṣṣūr et-Temīmī,

el-Ensāb, I-V, ta'lik Abdullah Ömer el-Bārūdī, Dāru'l-Cinān, Beyrut-

1988.

es-Semīn el-Ḥalebī, Şihābuddīn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yusuf,

ed-Durru'l-maṣūn fi 'ulūmi'l-kitābi'l-maknūn, I-XI, thk. Ahmed

Muhammed el-Ḥarrāṭ, Dāru'l-Ḳalem, Beyrut–1986-1994.

Serkīs, Yusuf İlyān,

Mu'cemu'l-maṭbū'āti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arraba, I-II, Maṭba'a

Serkīs, Mısır–1928.

Sert, Durmuş,

▪ **Kırâat Ekolleri**, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv., Konya–1987.

▪ **İlm-i Kırâat Kitâbiyyâtı**, (Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi), Atatürk Üniv., Erzurum–1972.

es-Seyyid Tılib, ‘Abdulhamîd,

Ġarību’l-Ķur’ân: Ricâluhu ve menâhicuhum, Vizâretu’l-Evķâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt–1986.

Sezgin, Fuat,

Târīhu’t-turâşi’l-‘Arabî, I-XIII, trc. Muhammed Fehmî Hicâzî, ‘Arafe Mustafa, Sa‘îd ‘Abdurrahîm, Câmi‘atu’l-İmâm Muhammed b. Su‘ûd el-İslâmye, Riyad–1983-1988.

Sinanoglu, Mustafa,

“**Muattıla**”, DİA, XXX/330, İstanbul–2005.

es-Sîrâfî, Ebû Sa‘îd el-Ĥasen b. Abdillâh,

Aĥbâru’n-naĥviyyîne’l-Başriyyîn ve merâtibuhum ve aĥzu ba‘đihim ‘an ba‘đ, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ, Dâru’l-İ‘tişâm, Kahire–1985.

Sûhâm el-Mışrî,

Dîvânu Ebî Zueyb el-Huzelî, nşr. Yâsîn el-Eyyübî, el-Mektebu’l-İslâmiyye, Beyrut–1998.

es-Sukkerî, Ebû Sa‘îd,

Dîvânu’l-İmri’il-Ķays ve mulĥaķâtuh, I-III, thk., Ever ‘Ulyân Ebû Suveylem ve Muhammed Ali eş-Şevâbeke, Merkez Zâyed Li’t-Turâş ve’t-Târīh, el-Ayn–2000,

es-Suyûṭî, Ebu’l-Fazıl Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr,

- **el-İtķân fi ‘ulûmi’l-Ķur’ân**, I- II, nşr. Musfata Dîb el-Buġâ, Dâr İbn Keşîr, Beyrut–1987.
- **Buġyetu’l-vu‘ât fi ṭabaķâti’l-luġaviyyîn ve’n-nuĥât**, I-II, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Dâr’ul-Fikr, yyy.–1979.
- **el-Muzhir fi ‘ulûmi’l-luġa ve envâ‘ ihâ**, I-II., thk. Muhammed Ahmed Câde’l-Mevlâ, Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Dâru’l-Cîl, Beyrut–tsz.

- Aynı eser thk. Fuād ‘Ali Manşūr, Dāru’l-Kutubu’l-‘İlmī, Beyrut–1988.
- **el-İktirāh fi ‘ilmi uşūli’n-naḥv**, thk. Ahmed Şubḥī Furāt, Maṭba‘atu Kulliyeti’l-Ādāb, İstanbul–1975.
- **Esāsu’l-belāga**, thk. Mezīd Ne‘īm, Şevḳī el-Me‘arrī, Mektebetu Lubnān Naşirūn, Beyrut–1998.
- **Esbābu’n-nuzūl**, Dār İḥyāi’l-Kutubi’l-‘Arabīyye, yyy.–tsz.
- **el-Eşbāhu ve’n-nezāir fi’n-naḥv**, I-IX, thk. ‘Abdu’l-‘Āl Sālim Mukerrem, Muessetu’r-Risāle, Beyrut–1985.

Şelaḳ, Tācuddīn,

Şerḫu Dīvāni Cerīr, Dāru’l-Kutubi’l-‘Arabī, Beyrut–1993.

Şelebī, ‘Abdulfettāḥ İsmā‘īl,

Ebū ‘Alī el-Fārisī, Dāru’l-Maṭbū‘āti’l-Ḥadīse, Cidde–1989.

eş-Şenferā, ‘Amr b. Mālik,

Dīvānu’ş-Şenferā, thk. Emīl Bedī‘ Ya‘ḳūb, Dāru’l-Kitābi’l-‘Arabī, Beyrut–1991.

eş-Şentemerī, el-A‘lām,

Dīvānu Ṭarāfe b. el-‘Abd, thk. Lutfi eş-Şaḳḳāl ve Duriyye el-Ḥaṭīb, Dāru’ş-Şeḳāfe ve’l-Funūn, Lübnan–2000.

eş-Şerīf el-Curcānī, Ali b. Muhammed,

Kitābu’t-ta‘rifāt, Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmī, Beyrut–1983.

Şeşen, Ramazan,

“**Cāhiz**”, DĪA, VII/20-24, İstanbul–1993.

eş-Şevkānī, Muhammed b. Ali,

el-Bedru’t-ṭālī‘ fi meḥāsine men ba‘de’l-ḳarni’s-sābi‘, I-II, Dāru’l-Ma‘rife, Beyrut–tsz.

Şeyho (Cheikho), Louis el-Yesū'ī,

- **Tārīhu'l-ādābi'l-ʿArabiyye fi'r-rub'ī'l-evvel mine'l-ḳarni'l-ʿiṣrīn**, I-VIII, el-Ābāu'l-Yesū'īyyīne, Beyrut–1924-1926.
- **Kitāb şu'arāi'n-Naşrāniyye ba'de'l-İslām**, İeprimerie Catholique, Beyrut–1924.
- **Kitāb şu'arāi'n-Naşrāniyye**, I-III, el-Ābāu'l-Murselīne'l-Yesū'īyyīne, Beyrut–1890.

Şimşek, Mehmet Ali,

Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri, Vizyon Yayıncılık, Sivas–2006.

Ṭabāne, Bedevī,

Mu'cemu'l-belāgati'l-ʿArabiyye, Dār İbn Ḥazm, Beyrut–1997.

eṭ-Ṭaberī, Ebū Ca'fer Muhammed b. Cerīr,

Tefsīru'ṭ-Ṭaberī: Cāmi'u'l-beyān ʿan te'vīl āyi'l-Ḳur'an, I-XXVI, thk. Abdullah b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkī, Dār Ālemi'l-Kutub, Riyad–2003.

Tanç, Halil İbrahim,

el-Kisa'i Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv., Erzurum–1993.

eṭ-Taṇṭāvī, Muhammed,

Neş'etu'n-naḥv ve tārīhu eṣheri'n-nuḥāt, Dāru'l-Menār, yyy.–1991.

et-Tālib, İmāmüddin Halīl,

“**İrak**”, DİA, XIX/87-91, İstanbul–1999.

eṭ-Taḡyār, Musā'id b. Suleyman b. Nāşır,

et-Tefsīru'l-luġavī li'l-Ḳur'āni'l-Kerīm, Dār İbnu'l-Cevzī, Riyad–1422/2001.

et-Tebrīzī, el-Ḥaṭīb,

Şerḥ iḥtiyārāti'l-Mufaḍḍal, I-IV, thk. Faḥruddīn Ḳabāve, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiye, Beyrut–1987.

et-Tehānevī, Muhammed Şabir el-Fārūķī,

Keşşâf ıstılâhât'il-fünûn, I-II, thk. Ali Daħrûc, Mektebetu Lubnân,
Beyrut–1996.

Temel, Nihat,

▪ **Kırâat ve Tecvîd İstılahları**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı
Yayınları, İstanbul–1997.

▪ **Kırâat İlminde Vakf ve İbtidâ**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara
Üniv., İstanbul–1991.

et-Tirmîzî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ,

el-Câmi'u'l-kebîr, I-VI, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma' rûf, Dâru'l-Ġarbi'l-
İslâmî, Beyrut–1998

Topaloğlu, Bekir ve İlyas Çelebi,

Kelâm Terimleri Sözlüğü, İSAM Yayınları, İstanbul–2010.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü,

▪ **“Halîl b. Ahmed”**, DİA, XV/309-312, İstanbul–1997.

▪ **“Ebu'l-Esved ed-Düelî”**, DİA, X/311-312, İstanbul–1994.

Tural, Huseyin,

“İsâ b. Ömer es-Sekafî”, DİA, XXII/485, İstanbul–2000.

Turgay, Nurettin,

Arap Dili Belagatı ve Kur'an, yyy., Diyarbakır–1999.

eṭ-Tūsî, Ebû Ca' fer Muhammed b. el-Ĥasen,

et-Tibyân fi tefsîri'l-Ķur'ân, I-X, thk. Ahmed Ĥabîb Ķaşîr el-'Âmilî,
Dâr İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, Beyrut–tsz.

Tüccar, Zülfikar,

▪ **el-Ferrâ, Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatındaki Mevkii**,
(Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniv., İstanbul–1987.

▪ **“Sicistani Ebû Hâtim”**, DİA, XXXVII/139-141, İstanbul–2009.

▪ **“el-Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”**, DİA, XII/406-408, İstanbul–1995.

▪ **“Ümeyye b. Ebüs-Salt”**, DİA, XLII/303-305, İstanbul–2012.

Tülücü, Süleyman,

- “Nâşî el-Ekber”, DİA, XXXII/432-434, İstanbul–2006.
- “Lebîd b. Rabîa”, DİA, XXVII/121-122, Ankara–2003.
- “A’şa, Meymûn b. Kays”, DİA, III/54-545, İstanbul–1991.

Türkmen, Sabri,

Ebû ‘Ubeyde, Hayatı ve Eseri Mecâzu’l-‘Kur’ân’ın Dil Özellikleri,
(Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv., Konya–2000.

‘Ubeyd b. el-Ebraş,

Dîvānu ‘Ubeyd b. el-Ebraş, şrh. Eşref Ahmed ‘Adre, Dāru’l-Kitābi’l-
‘Arabî, Beyrut–1994.

el-‘Ukberî, Ebu’l-Beķā Abdullah b. el-Ḥuseyn,

et-Tibyān fi i’rābi’l-‘Kur’ân, I-II, thk. Ali Muhammed el-Becāvî,
Dāru’l-Cîl, Beyrut–1987.

Uludağ, Süleyman,

“**Hasan-ı Basrî**”, DİA, XVI/291-293, İstanbul–1997.

Üzüm, İlyas,

“**Kaderiyye**”, DİA, XXIV/64, İstanbul–2001.

el-Vāhidî, Ebu’l-Ḥasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsābūrî,

Esbābu’n-nuzûl, thk. Māhir Yāsîn el-Faḥd, Dāru’l-Meymān, Riyad–
2005.

Veled Abbāh Muhammed el-Muhtar,

Tārīḫu’n-naḥvi’l-‘Arabiyyi fi’l-meşriķi ve’l-mağrib, Maṭba‘atu
İsesco, el-Memleketu’l-Mağribiyye –1996.

el-Verd, ‘Abd’ul-Emîr Muhammed Emîn,

Menhecu’l-Aḥfeşi’l-Evsaṭ fi’d-dirāset’in-naḥviyye, Muessesetu’l-
A‘lamî Li’l-Maṭbūāt, Beyrut–1975.

el-Yāfi‘î, Ebû Muhammed Abdullah b. Es‘ad b. Ali b. Suleyman,

Mir’ātu’l-cenān ve ‘ibratu’l-yakẓān, I-III., Muessesetu’l-‘Alem li’l-
Maṭbū‘āt, Beyrut–1970.

el-Yağmūrī, Ebu'l-Meḥāsin Yusuf b. Ahmed b. Muhammed,

Kitābu nūri'l-ḳabes el-muḥteşar mine'l-Muḳtebes fi aḳbāri'n-nuḫāti ve'l-udebāi ve'ş-şu'arāi ve'l-ulemā, thk. Rudolf Sellheim, Beyrut–1964.

Ya'ḳūb, Emīl Bedī',

- **el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi deḳāiḳi'l-luḡati'l-'Arabiyye**, Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut–2004.
- **el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'l-luḡaviyyine'l-'Arab**, I-II, nşr. Muhammed Ali Beyzavī, Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut–1998.
- **Mevsū'atu'n-naḫv va'ş-şarf ve'l-i'rāb**, Dāru'l-'İlm Li'l-Melāyīn, Beyrut–1988.
- **Mevsū'atu'l-ḫurūf fi'l-luḡati'l-'Arabiyye**, Dāru'l-Cīl, Beyrut–1988.
- **el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi şevāhidi'n-naḫvi'ş-şi'riyye**, I-III, Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut–1992.

Yāḳūt el-Ḥamevī, Ebū Abdillāh Şihābuddīn Yāḳūt b. Abdillāh,

- **Mu'cemu'l-buldān**, I-III, Beyrut, Dāru'l-Kitābi'l-'Arabī–tsz.
- **Mu'cemu'l-udebā (İrşādu'l-erīb ilā ma'rifeti'l-edīb)**, I-XX, Dāru'l-Me'mūn, Beyrut–tsz.

Yāsīn, Ḥikmet Beşīr,

İstidrākāt 'alā tāriḳi't-turāsi'l-'Arabī, I-VIII, Dār İbnu'l-Cevzī, Riyad–1422/2001.

Yavuz, Mehmet,

- **İbn Cinnī Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniv., İstanbul–1996.
- **“Riyâşî”**, DİA, XXXV/142-143, İstanbul–2008.

Yazıcı, Tahsin,

“Belh”, DİA, V/410-411, İstanbul–1992.

Yiğit, İsmail,

“Emevîler”, DİA, XI/78-104, İstanbul–1995.

Yıldız, Hakkı Dursun,

“**Abbâsîler**”, DİA, I/31-48, İstanbul–1988.

Yüksel, Ahmet,

Arap Dilinde Harfi Cerler, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),
Ondokuz Mayıs Üniv., Samsun–1995.

Yüksel, Azmi,

“**Ahtal**”, DİA, II/183-184, İstanbul–1989.

Zağlül, eş-Şahhât es-Seyyid,

Ubey b. Ka‘b er-racul ve‘l-muşhaf, Dâru‘l-Ma‘rifeti‘l-Câmi‘iyye, el-
İskenderiyye–2003.

Zâhid, Zuheyr Ğâzî,

“**Devru‘l-Başra fi neş‘eti‘d-dirâseti‘n-naḥviyye merḥaletu‘n-nażici
ve‘t-teṭavvur**”, Mevsū‘atu‘l-Başrati‘l-Ḥaḍariyye: el-Mevsū‘atu‘l-
fikriyye, Dâru‘l-Ḥikme, Basra–1990, s. 250-251.

ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtezâ el-Ḥuseynî,

Tâcu‘l-‘arūs min cevâhiri‘l-kāmūs, I-XXV, thk. İbrahim et-Terzî,
Beyrut–1983.

ez-Zeccâc, Ebü İshâk İbrahim b. es-Serî,

- **Me‘âni‘l-Ḳur‘ân ve i‘râbuhu**, I-V, thk. ‘Abdulcelil ‘Abduh Şelebî,
‘Alemlu‘l-Kutub, Beyrut–1988.
- **Mâ yanşarif ve mâ lâ yanşarif**, thk. Hudâ Mahmud Ḳarâ‘a,
Mektebetu Ḥancî, Kahire–1994.

ez-Zeccâcî, Ebu‘l-Ḳâsim ‘Abdurrahmân b. İshâk,

- **el-İzâḥ fi ‘ileli‘n-naḥv**, thk. Mâzin el-Mubârek, Dâru‘n-Nefâis,
Beyrut–1986.
- **Mecâlisu‘l-‘ulemâ’**, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn,
Mektebetu‘l-Ḥancî, Kahire–1983.

ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman,

Siyer a'lämi'n-nubelâ, I-XXV, thk. Şu'ayb el-Arnaût, Muhammed Na'im el-'Arkasûsî, Muessesetu'r-risâle, Beyrut-1413/1992.

ez-Zemaḥşerî, Cârullâh Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer,

▪ **el-Kaşşâf 'an ḥaḳâik ğavâmiẓi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvil fi vucûhi't-te'vîl**, I-VI, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmavcûd ve Ali Muhammed Mu'avviz, Mektebetu 'Ubeykân, Riyad-1998.

▪ **Esâsu'l-Belâĝa**, thk. Mezyed Ne'im, Şevķî el-Me'arri, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Lübnan-1998.

ez-Ziriklî, Ḥayruddîn,

el-A'lâm ḳâmûs terâcim, I-VIII, Dâru'l-'İlm Li'l-Melâyîn, Beyrut-1990.

ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. Ḥasen el-Endelusî,

Ṭabaḳātu'n-naḥviyyîn ve'l-luĝaviyyîn, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır-1984.